

Niall Ferguson

Historia

COLOSUL

ASCENSIUNEA ȘI DECĂDEREA IMPERIULUI AMERICAN

POLIROM

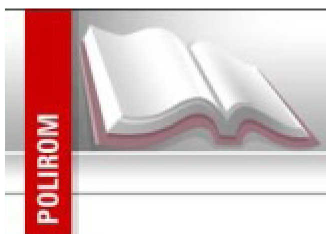
Niall Ferguson

COLOSUL

ASCENSIUNEA ȘI DECĂDEREA IMPERIULUI AMERICAN

Traducere de Paul Aneci

POLIROM
2019

Niall Ferguson, *Colossus*

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-8676-6
ISBN PDF: 978-973-46-8677-3
ISBN print: 978-973-46-7855-6

Coperta: Carmen Parii
Pe copertă: N.C. Wyeth (1882-1945), *Cumpăraţi obligaţiuni de război*, 1942, Biblioteca Congresului SUA

NIALL FERGUSON, unul dintre cei mai cunoscuţi istorici britanici, este Milbank Family Senior Fellow la Hoover Institution (Stanford University), Senior Fellow la Center for European Studies (Harvard University) şi Visiting Professor la Tsinghua University, Beijing. Este autorul a cincisprezece volume, printre care *The House of Rothschild*, *Empire*, *The War of the World*, *The Ascent of Money*, *The Great Degeneration* şi *Kissinger, 1923-1968: The Idealist*. A primit numeroase distincţii, inclusiv Benjamin Franklin Prize for Public Service (2010), Hayek Prize for Lifetime Achievement (2012), Ludwig Erhard Prize for Economic Journalism (2013) şi Council on Foreign Relations Arthur Ross Prize (2016). De acelaşi autor, la Editura Polirom au apărut: *Civilizaţia. Vestul şi Restul* (2011, 2014, 2017), *Istorie virtuală. Evoluţii alternative şi ipoteze contrafactuale* (coord., 2013), *Marele Declin. Cum decad instituţiile şi mor economiile* (2014), *Ascensiunea banilor. O istorie financiară a lumii* (2016), *Imperiul. Cum a creat Marea Britanie lumea modernă* (2018) şi *Piaţa şi turnul. Reţele, ierarhii şi lupta pentru putere* (2018).

Pentru John şi Diana Herzog

Bătrâna Europă va trebui să se sprijine pe umerii noştri şi să înainteze şontâc-şontâc alături de noi, cum o putea şi ea, cu toate opreliştile călugăreşti ale preoţilor şi regilor. Ce colos vom fi!

Thomas Jefferson, 1816

…pentru mine forţa este blestemul meu
Şi se dovedeşte a fi izvorul tuturor nenorocirilor mele;
Atât de multe şi atât de mari, că pentru fiecare în parte
Mi-ar trebui o viaţă s-o jelesc, dar dintre toate,
O, lumină a ochilor, de tine-mi este cel mai tare dor.
Orb printre duşmani, ah, asta-i mai rău decât lanţurile,
Temniţa, decât cerutul de pomană sau neagra bătrâneţe!

Milton, *Samson Agonistes*

Prefaţă

Consilierul a zis că aceia ca mine fac parte „din ceea ce noi numim comunitatea bazată pe realitate”, pe care el o definea drept oamenii ce „cred că soluţiile apar din studierea judicioasă a realităţii discernibile”. Eu am aprobat din cap şi am mormăit ceva despre principiile Iluminismului şi empirism. M-a întrerupt. „Lumea nu mai merge aşa”, a continuat el. „Acum suntem un imperiu, iar când acţionăm, ne creăm propria realitate. Iar cât timp voi studiaţi realitatea asta – chiar şi judicios, dacă vreţi voi –, noi o să acţionăm iarăşi, creând alte noi realităţi, pe care n-aveţi decât să le tot studiaţi – şi uite-aşa or să se rezolve lucrurile. Noi suntem actorii istoriei… iar vouă, vouă tuturor, nu vă va mai rămâne decât să studiaţi ceea ce facem noi.”

Ron Suskind, citând un „consilier principal” al preşedintelui Bush[1]

„Istoria”, a zis el, ridicând din umeri, scoţându-şi mâinile din buzunare, întinzând braţele şi sugerând prin limbajul trupului că asta era ceva foarte îndepărtat. „Noi n-o să ştim. O să fim morţi cu toţii.”

Bob Woodward, citându-l pe
preşedintele Bush[2]

M-am apucat să scriu această carte din convingerea că rolul Statelor Unite în lumea de astăzi ar putea fi înţeles mai bine prin comparaţie cu imperii din trecut. Pentru mine era cât se poate de clar că majoritatea americanilor nu prea se îndeamnă să aplice ţării lor termenul „imperiu”, deşi o minoritate influentă (după cum confirmă primul motto de mai sus) este mai puţin inhibată. Dar ceea ce nu înţelesesem pe deplin până la publicarea primei ediţii[*] din *Colosul* era natura exactă a „negării ideii de imperiu” drept condiţie naţională. Am descoperit că în rândul liberalilor americani este acceptabil să spui că Statele Unite sunt un imperiu – cu condiţia să dezaprobi asta. Este permis şi să afirmi, printre conservatori, că puterea americană e potenţial benefică – dar cu condiţia să nu o califici drept imperialistă. Neîngăduit este să spui că Statele Unite sunt un imperiu *şi* că lucrul ăsta s-ar putea să nu fie chiar aşa de rău. *Colosul* şi-a propus să facă exact asta, reuşind astfel să-i irite şi pe criticii conservatori, şi pe cei liberali. Conservatorii au respins argumentul meu potrivit căruia Statele Unite sunt, ba chiar au fost mereu un imperiu. Liberalii au fost şocaţi de sugestia mea că imperiul american ar putea avea şi atribute pozitive, nu doar negative.

La fel ca în *Iolanthe* de Gilbert şi Sullivan, şi în Statele Unite de astăzi pare să existe aşteptarea „Ca fiece copil, băiat sau chiar fetiţă,/ Care se naşte astăzi lumea spre-a vedea/ Să fie liberal din cap până-n tălpiţă/ Ori, dacă nu, un mic

conservator sadea!”. Dar mă tem că această carte nu este nici una, nici alta. Iată, într-o formă simplificată, ce spune ea:

1. că Statele Unite au fost întotdeauna, cel puţin din punct de vedere funcţional, dacă nu şi deliberat, un imperiu;
2. că un imperialism american asumat ar putea fi preferabil alternativelor disponibile, dar
3. că o astfel de asumare este extrem de improbabilă din cauza constrângerilor financiare, umane şi culturale şi
4. că, prin urmare, imperiul american, în măsura în care continuă să existe, va rămâne o entitate oarecum disfuncţională.

Aşadar, argumentele aduse de *Colosul* care susţin existenţa unui imperiu american sunt de două feluri. În primul rând, se argumentează existenţa sa funcţională; în al doilea rând, potenţialele avantaje ale unui imperialism american asumat. Atrag atenţia că, prin imperialism asumat, nu am vrut nici un moment să spun că Statele Unite ar trebui să se proclame fără ruşine imperiu, iar preşedintele lor împărat; departe de mine gândul acesta. Nu vreau să spun decât că americanii trebuie să recunoască trăsăturile imperialiste ale puterii pe care o deţin astăzi şi, dacă este posibil, să înveţe din realizările şi eşecurile unor imperii din trecut. Nu mai este oportună proferarea în continuare a născocirii că relaţiile externe ale Statelor Unite sunt ceva ce nu s-a mai văzut. Dilemele cu care se confruntă America astăzi au mai multe în comun cu cele cărora le-au făcut faţă ultimii cezari decât cu cele înfruntate de părinţii fondatori ai SUA[3].

În acelaşi timp, cartea arată clar marile pericole la care se expune un „imperiu în faza de negare”. Americanii sunt cât de cât conştienţi de rolul pe care îl joacă ţara lor în lume. Însă nu

le place. „Eu cred că noi încercăm prea mult să conducem treburile lumii”, îi spunea un fermier din Kansas autorului britanic Timothy Garton Ash în 2003, „…cum făceau romanii”[4]. La asemenea îngrijorări, politicienii americani răspund prin asigurări categorice. „Nu suntem o putere imperialistă”, declara preşedintele George W. Bush pe 13 aprilie 2004, „suntem o putere eliberatoare”[5].

Dintre toate ideile preconcepute care trebuie spulberate aici, aceasta este poate cea mai evidentă: că, pentru simplul fapt că americanii spun că ei nu „practică” imperiul, nu poate exista imperialism american. În momentul în care scriu aceste rânduri, trupe americane sunt implicate în apărarea unor guverne instalate cu forţa de Statele Unite în două ţări îndepărtate, Afganistan şi Irak. Şi probabil că vor mai rămâne acolo ceva vreme; chiar şi rivalul democrat al preşedintelui Bush, John Kerry, a dat de înţeles în prima dintre dezbaterile televizate din campania electorală de anul trecut că, dacă ar fi ales preşedinte, nu ar face decât să „înceapă” să retragă „trupele peste şase luni”[6]. Irakul este totuşi doar linia întâi a unui imperiu american care, ca toate marile imperii mondiale din istorie, aspiră la mult mai mult decât simpla dominaţie militară de-a lungul unei frontiere strategice vaste şi pestriţe[7]. Imperiu înseamnă şi predominare economică, culturală şi politică în interiorul (şi uneori şi în afara) acestei frontiere. Pe 6 noiembrie 2003, în discursul susţinut pentru a marca 20 de ani de la înfiinţarea organizaţiei National Endowment for Democracy, preşedintele Bush prezenta o viziune asupra politicii externe americane care, în ciuda limbajului wilsonian, sugera limpede genul de misiune civilizatoare universală ce este o caracteristică a tuturor marilor imperii:

> Statele Unite au adoptat o nouă politică, o strategie îndrăzneaţă a libertăţii în Orientul Mijlociu… Constituirea unui Irak liber în inima Orientului Mijlociu va fi un eveniment crucial în cadrul revoluţiei democratice globale… Promovarea libertăţii este chemarea vremurilor noastre; este chemarea ţării noastre… Noi credem că libertatea este proiectul naturii; credem că libertatea este direcţia în care se îndreaptă istoria. Credem că împlinirea şi excelenţa umane depind de exercitarea responsabilă a libertăţii. Şi mai credem că libertatea – libertatea pe care o preţuim – nu este doar pentru noi, ci e dreptul şi capacitatea întregii omeniri[8].

El a reafirmat acest crez mesianic în discursul său de la congresul Partidului Republican din septembrie anul trecut [2004]:

> Povestea Americii este cea a extinderii respectării libertăţii: un cerc tot mai larg, care creşte constant pentru a ajunge şi mai departe şi a cuprinde şi mai mult. Angajamentul de căpătâi al naţiunii noastre este în continuare angajamentul nostru cel mai profund: în lumea noastră, ca şi aici, acasă, vom lărgi graniţele libertăţii… Facem eforturi pentru a promova libertatea în tot Orientul Mijlociu pentru că libertatea va aduce cu sine un viitor al speranţei şi pacea pe care o dorim cu toţii… Libertatea câştigă teren. Eu cred în capacitatea libertăţii de a genera schimbări: utilizarea cea mai înţeleaptă a forţei americane este pentru promovarea libertăţii[9].

În aceeaşi lună, s-a exprimat cam la fel în prima dezbatere televizată din campania electorală[10].

S-ar părea că, pentru majoritatea americanilor, nu există nici o contradicţie între scopurile democratizării globale şi mijloacele puterii militare americane. Aşa cum o defineşte preşedintele, misiunea de democratizare pe care o au Statele Unite este deopotrivă altruistă şi diferită de ambiţiile imperiilor din trecut, care (după cum se presupune în general) căutau să-şi impună stăpânirea asupra altor popoare. Problema este că idealul de libertate ca deziderat universal al preşedintelui Bush seamănă leit cu idealul victorian de „civilizare”. „Libertate” înseamnă, la o privire mai atentă, modelul american de democraţie şi capitalism; atunci când americanii vorbesc despre „construcţie naţională” (*nation building*), ei vor să spună de fapt „replicare a statului”, în sensul că vor să construiască instituţii politice şi economice care să fie în mod fundamental similare – deşi nu identice – cu ale lor[11]. Poate că ei nu aspiră să conducă, dar aspiră la ideea ca alţii să se conducă în stil american.

Şi totuşi, însuşi faptul de a impune „libertatea” în acelaşi timp o subminează. La fel cum victorienii păreau ipocriţi atunci când răspândeau „civilizaţia” cu mitraliera Maxim, ceva e suspect şi cu cei care ar democratiza Fallujah cu tancul Abrams. Distincţia făcută de preşedintele Bush între cucerire şi eliberare le-ar fi fost foarte familiară imperialiştilor liberali de la începutul anilor 1900, care, şi ei, considerau că legiunile trimise de Marea Britanie în teritorii îndepărtate erau agenţi ai emancipării (nu în ultimul rând, şi în Orientul Mijlociu în timpul Primului Război Mondial şi după aceea). La fel de familiară pentru generaţia din acea epocă ar fi fost şi

nerăbdarea unor funcţionari americani de a acorda cât mai repede suveranitatea unui guvern irakian. Guvernarea indirectă – care instala la putere conducători indigeni aşa-zis independenţi, lăsând totodată administratorii şi forţele militare britanice să deţină practic controlul asupra chestiunilor financiare şi a securităţii militare – a fost modelul preferat pentru expansiunea colonială britanică în multe zone ale Asiei, Africii şi Orientului Mijlociu. Chiar şi Irakul a fost un exemplu de guvernare indirectă după ce dinastia Haşemită a fost instalată aici, în anii 1920. Astăzi, întrebarea crucială este dacă Statele Unite au sau nu au capacităţile materiale şi morale de a face din propria versiune de guvernare indirectă un succes. Pericolul îl constituie înclinaţia unor politicieni americani, dornici să-şi pună în practică retorica eliberatoare şi să-i „aducă înapoi acasă pe băieţi”, de a-şi abandona prematur angajamentele din alte ţări – pe scurt, de a opta pentru decolonizare prematură, şi nu pentru continuarea guvernării indirecte. Din nefericire, istoria arată că perioada cea mai violentă a unui imperiu începe adesea în momentul dezintegrării sale, tocmai pentru că – imediat ce a fost anunţată – retragerea trupelor imperiale declanşează o luptă între elite locale rivale pentru controlul asupra forţelor armate indigene.

Dar conceptul de imperiu este oare el însuşi un anacronism? O serie de critici au obiectat că imperialismul a fost un fenomen istoric discret care a ajuns la apogeu la sfârşitul secolului al XIX-lea şi a dispărut din anii 1950. „Epoca imperiului a trecut”, declara *The New York Times* în iunie 2004, când L. Paul Bremer al III-lea a părăsit Bagdadul:

> Experienţa Irakului a demonstrat… că, atunci când America nu îşi maschează forţa imperialistă, când un proconsul conduce o „putere ocupantă”, aceasta riscă să se trezească foarte rapid într-o situaţie periculoasă. Motivele sunt trei la număr: poporul care este guvernat nu acceptă o asemenea formă de conducere, restul lumii nu o acceptă şi americanii înşişi nu o acceptă[12].

Cum spunea un recenzent al *Colosului*, „naţionalismul este acum o forţă mult mai mare decât era în zilele de glorie ale epocii victoriene”[13]. Potrivit altuia, cartea nu a reuşit „să se împace cu schimbările tectonice aduse de mişcările de independenţă şi de politica etnică şi religioasă în anii care au trecut de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial”[14]. Unul dintre argumentele preferate ale jurnaliştilor este – poate nu surprinzător – că, datorită puterii pe care o au mass-media moderne, e imposibil ca imperiile să funcţioneze la fel ca în trecut, pentru că nelegiuirile lor sunt transmise atât de rapid către o lume indignată.

Astfel de argumente trădează o naivitate înduioşătoare atât vizavi de trecut, cât şi de prezent. În primul rând, aşa cum încerc să argumentez în introducere, imperiul nu a fost o situaţie temporară a epocii victoriene. Dimpotrivă, au existat imperii de-a lungul întregii istorii; ba chiar cea mai mare parte a istoriei este de fapt istoria unor imperii, tocmai pentru că imperiile se pricep atât de bine să-şi consemneze, să-şi repete şi să-şi transmită vorbele şi faptele. Statul-naţiune – un ideal tip în esenţă de secol XIX – este de fapt noutatea din punct de vedere istoric şi s-ar putea să se dovedească a fi

entitatea mai efemeră. Date fiind eterogenitatea etnică şi neobosita mobilitate ce caracterizează omenirea, acest lucru nu este nicidecum surprinzător. De fapt, multe dintre cele mai de succes state-naţiuni din prezent şi-au început existenţa ca imperii; ce altceva este modernul Regat Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord dacă nu moştenitorul unui imperialism englez anterior? În al doilea rând, ideea că în 1945 epoca imperiului s-a sfârşit în toiul unei primăveri globale a popoarelor este o fantezie rooseveltiană. Din contră, în al Doilea Război Mondial trei state cu aspiraţii imperialiste – Germania, Japonia şi Italia – au fost învinse de o alianţă între vechile imperii vest-europene (în principal cel britanic, întrucât celelalte au fost înfrânte atât de rapid) şi două imperii mai noi – cel al Uniunii Sovietice şi cel al Statelor Unite. Şi Războiul Rece a avut caracter de ciocnire a imperiilor. Deşi Statele Unite conduceau, în cea mai mare parte, un „imperiu pe bază de invitaţie” în care erau desfăşurate trupele sale şi în rest erau mai mult hegemon (în sensul de lider de alianţe) decât imperiu, Uniunea Sovietică a fost şi a rămas, până la declinul şi prăbuşirea ei rapide, un adevărat imperiu. În plus, cealaltă mare putere comunistă care a apărut în anii 1940, Republica Populară Chineză, rămâne din multe puncte de vedere un imperiu şi astăzi. Cele mai mari trei provincii ale sale – Mongolia Interioară, Xinjiang şi Tibet – au fost obţinute ca rezultat al expansiunii imperiale a Chinei, iar aceasta continuă să revendice Taiwanul, precum şi numeroase insule mai mici, ca să nu mai vorbim de anumite teritorii din Siberia şi Kazahstanul ruseşti.

Pe scurt, imperiile sunt mereu prezente. Nici nu este evident de la bun început de ce mass-media moderne ar

trebui să diminueze capacitatea unui imperiu de a se perpetua. Dezvoltarea presei adresate publicului larg nu a slăbit cu nimic Imperiul Britanic la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX; ba chiar dimpotrivă, ziarele de mare tiraj tindeau să consolideze legitimitatea imperiului în rândul populaţiei. Cine a urmărit cum au relatat canalele de televiziune americane despre invazia din Irak ar trebui să înţeleagă că mass-media nu sunt neapărat nişte solvenţi ai puterii imperiale. Cât despre naţionalism, uneori se vehiculează mitul că el a dărâmat vechile imperii ale Europei Occidentale. Longevitatea lor a fost mult mai puternic afectată de costurile luptelor cu imperii rivale – imperii care dispreţuiau şi mai mult principiul autodeterminării[15].

O altă opinie greşită este că întotdeauna va fi mai puţină violenţă în absenţa unui imperiu decât în prezenţa sa şi că Statele Unite ar consolida siguranţa în lume dacă şi-ar retrage trupele din Orientul Mijlociu. O modalitate de a testa argumentele de acest gen este formularea întrebării contrafactuale: politica externă a Statelor Unite ar fi fost oare mai eficientă în ultimii patru ani – sau, dacă preferaţi, ar fi oare astăzi mai multă siguranţă în lume – dacă Afganistanul şi Irakul nu ar fi fost invadate? În cazul Afganistanului, fără îndoială că ceea ce Joseph Nye numea *soft power* (putere necoercitivă) nu ar fi fost de ajuns ca să-i înlăture pe sponsorii grupării al Qa'eda din fortăreaţa lor de la Kabul. În Afganistan nu ar fi avut loc alegeri în 2004 fără puterea coercitivă (*hard power*) a armatei americane. În cazul Irakului, este cu siguranţă mai bine că Saddam Hussein este prizonierul unui guvern irakian interimar care încă domneşte la Bagdad. Politica flexibilă de „îngrădire" – pentru care a pledat efectiv

guvernul francez în 2003 – ar fi fost, în cele din urmă, şi mai rea. Supravegherea Irakului din aer, lansând din când în când proiectile către instalaţii suspecte, era costisitoare şi nu rezolva problema reprezentată de Saddam. Menţinerea la nesfârşit a trupelor americane în Arabia Saudită nu era o opţiune. Poate că anumite sancţiuni l-ar fi dezarmat pe Saddam (bineînţeles, la vremea aceea, nu puteam fi siguri), însă acestea îi afectau şi pe irakienii de rând. În orice caz, sistemul sancţiunilor se afla în pragul colapsului din cauza unei campanii sistematice a regimului lui Saddam având ca scop cumpărarea de voturi în Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite – o campanie de corupere sistematică facilitată de programul „Petrol contra hrană" al Naţiunilor Unite. Pe scurt, politica schimbării de regim a fost corectă; neîndoielnic, principalul defect al politicii americane faţă de Irak a fost că această sarcină fusese lăsată baltă timp de 12 ani. Cei care îşi fac griji în legătură cu doctrina atacurilor preventive enunţată în cadrul strategiei de securitate naţională a preşedintelui Bush trebuie să ţină cont de faptul că răsturnarea lui Saddam a implicat şi postvenţie, nu doar prevenţie, având în vedere că Saddam comisese aproape toate relele de care fusese în stare cu ceva timp înainte de martie 2003.

Şi totuşi, ar fi absurd să se nege că mare parte din ceea ce s-a întâmplat în ultimul an – ca să nu mai vorbim de ceea ce a ieşit la lumină despre evenimente anterioare – a tins să submineze legitimitatea politicii adoptate de administraţia Bush. Mai clar: ce nu a funcţionat? Şi oare proasta executare a discreditat în mod fatal însăşi ideea de strategie imperială americană?

Prima sămânţă a viitoarelor probleme a fost decizia acestei administraţii de a-i trata pe indivizii capturaţi în Afganistan şi în alte locuri care erau suspectaţi că ar face parte din al Qa'eda drept „combatanţi inamici ilegali”, aflaţi în afara legii americane şi a celei internaţionale. Aceştia erau deţinuţi fără permisiunea de a comunica şi pe durată nedeterminată în Golful Guantánamo din Cuba. Cum normele ce reglementau interogatoriul erau trunchiate şi modificate, mulţi dintre aceşti prizonieri au fost supuşi unor forme de intimidare mentală şi fizică ce ajungeau în unele cazuri până la tortură[16]. Departamentul de Justiţie chiar a întocmit nişte rapoarte pentru a justifica utilizarea torturii ca ţinând de puterea discreţionară a preşedintelui pe timp de război. Evident, unii membri ai administraţiei considerau că măsurile extreme erau justificate de caracterul vag al duşmanului cu care se confruntau şi în acelaşi timp legitimate de dorinţa oamenilor de a se răzbuna după atacurile teroriste din 11 septembrie 2001. Curtea Supremă a denunţat toate acestea pe bună dreptate în decizia sa dură prezentată în iunie anul trecut [2004]. Potrivit judecătorilor, nici măcar imperativele de a ţine piept „unui atac din partea forţelor tiraniei” nu pot justifica utilizarea de către un preşedinte american a „instrumentelor tiraniei”. Şi totuşi, puterea corupe, şi chiar şi puţină putere poate corupe foarte mult. Poate că sfidarea Convenţiilor de la Geneva în Irak nu a fost o politică oficială, dar unii ofiţeri superiori nu au făcut destul pentru a-i proteja pe prizonierii deţinuţi la Abu Ghraib de abuzuri gratuite – ceea ce raportul anchetei conduse de James Schlesinger a numit „activităţi independente ale celor din turele de noapte”[17]. Dovezile fotografice ale acestor „activităţi” au discreditat mai mult

decât orice altceva pretenţia Statelor Unite şi a aliaţilor lor că apără nu doar o libertate abstractă, ci şi respectarea statului de drept.

În al doilea rând, nu a fost o simplă exagerare din partea vicepreşedintelui Cheney, a fostului şef al CIA George Tenet şi, în fine, a însuşi preşedintelui Bush – ca să nu mai vorbim de prim-ministrul Tony Blair – când au pretins că ştiu *sigur* că Saddam Hussein posedă arme de distrugere în masă. Acum ştim că aceasta a fost o minciună sfruntată care a mers mult mai departe de ceea ce indicau informaţiile disponibile. Iată ce ar fi putut spune în mod legitim: „După toate eschivările lui, pur şi simplu nu putem fi siguri dacă Saddam Hussein are sau nu are arme de distrugere în masă. Aşa că, bazându-ne pe principiul precauţiei, pur şi simplu nu îl putem lăsa să deţină puterea la nesfârşit. Paza bună trece primejdia rea". Dar asta nu a fost de ajuns pentru Dick Cheney, care s-a simţit obligat să susţină peremptoriu: „Saddam Hussein posedă arme de distrugere în masă". Chiar şi Bush avea îndoieli, însă Tenet l-a asigurat că este „sută la sută sigur"[18]. Curând şi alţi sceptici s-au lăsat convinşi. Şi mai mult a indus în eroare alegaţia administraţiei că Saddam este „în cârdăşie cu al Qa'eda". Au fost folosite nişte dovezi sumare ale unor contacte ale acestora pentru a insinua o complicitate a irakienilor la atacurile din 11 septembrie, idee complet neîntemeiată.

În al treilea rând, faptul că Departamentul Apărării şi-a asumat răspunderea pentru ocupaţia de după război a fost aproape un dezastru, având în vedere cât de tare li s-a urcat la cap şefilor săi surescitarea acestui *blitzkrieg*. Departamentul de Stat petrecuse mult timp elaborând un plan pentru perioada ce ar fi urmat unei invazii reuşite. Acest plan a fost

pur şi simplu aruncat la coş de secretarul Apărării, Rumsfeld, şi de consilierii săi apropiaţi, care erau convinşi că, odată Saddam înlăturat, Irakul avea, ca prin minune, să se reconstruiască (după o perioadă de sărbătorire cu entuziasmul cuvenit a noii libertăţi). Aşa cum declara anul trecut un funcţionar pentru *Financial Times*, subsecretarul Douglas Feith era în fruntea:

> …unui grup de la Pentagon care a considerat tot timpul că asta nu avea să fie floare la ureche, ci avea să dureze 60-90 de zile, o răsturnare urmată de o cedare a mingii, o pasă laterală sau ceva de genul către… CNI [Congresul Naţional Irakian]. DA [Departamentul Apărării] putea apoi să se spele pe mâini de toată treaba asta şi să-şi ia rapid tălpăşiţa fără probleme. Iar în urma sa avea să rămână un Irak democratic care să poată fi corectat după voia şi pofta noastră. Şi, cu asta, basta[19].

La sfârşitul lui februarie 2003, când generalul Eric Shinseki, şeful Statului-Major al armatei, a declarat că pentru stabilizarea Irakului după război va fi nevoie de „un număr de soldaţi de ordinul sutelor de mii”, secretarul adjunct Wolfowitz l-a pus la punct, spunând că „bate câmpii”. Wolfowitz s-a declarat „relativ sigur” că poporul irakian „ne va întâmpina ca pe nişte eliberatori”. Trebuie amintit că nu doar neoconservatorii de la Pentagon îşi făceau astfel de iluzii. Chiar şi generalul Tommy Franks avea impresia că va fi posibil să se reducă numărul militarilor la doar 50 000 după 18 luni. Lui Colin Powell i-a revenit sarcina de a-i arăta preşedintelui că „schimbarea de regim” avea implicaţii

grave – ca să nu spunem imperiale. El i-a sugerat lui Bush că „regula lanţului de magazine Pottery Barn” se aplica în mod clar şi Irakului: „Dacă strici marfa, o plăteşti”[20].

În al patrulea rând, în 2003 diplomaţia americană a fost un fel de Tragempinge cel cu două capete din *Dr. Dolittle* – se îndrepta în două direcţii opuse. De o parte era Cheney, care desconsidera Naţiunile Unite pe motiv că acestea ar fi un factor neglijabil. De cealaltă era Powell, care insista că orice acţiune ar necesita o formă sau alta de autorizare de la ONU pentru a fi legitimă. Este posibil ca una din aceste abordări să fi funcţionat. A fost totuşi o greşeală să se încerce amândouă în acelaşi timp. De fapt, Europa îşi schimba punctul de vedere ca urmare a unor intimidări diplomatice de mare succes. Nu mai puţin de 18 guverne europene au semnat scrisori în care îşi exprimau sprijinul pentru războiul iminent împotriva lui Saddam. Şi totuşi, decizia de a solicita o a doua rezoluţie a Naţiunilor Unite – pe motiv că limbajul Rezoluţiei 1441 nu era suficient de ferm pentru a justifica un război total – a fost o gafă care a permis guvernului francez, în virtutea calităţii sale de membru permanent al Consiliului de Securitate al ONU, să ia din nou iniţiativa diplomatică. În ciuda faptului că peste 40 de ţări şi-au declarat sprijinul pentru invadarea Irakului, iar trei (Marea Britanie, Australia şi Polonia) au trimis un număr considerabil de trupe, ameninţarea unui veto din partea Franţei, exprimată cu o emfază specific galică, a creat impresia de neşters că acţiunea Statelor Unite era unilaterală – sau poate chiar ilegală[21].

Toate aceste greşeli aveau ceva în comun. Aveau la bază faptul că nu se trăgeau învăţăminte din istorie. Căci una dintre lecţiile cele mai evidente ale istoriei este că un imperiu

nu poate conduce doar prin coerciţie. El are nevoie în primul rând de legitimitate – în ochii supuşilor, în ochii celorlalte mari puteri şi, mai ales, în ochii populaţiei din metropolă. Oare cei implicaţi nu cunoşteau deloc istoria? Ni se spune că preşedintele Bush citea *Theodore Rex* de Edmund Morris în timp ce se făceau planuri pentru Războiul din Irak; probabil că nu ajunsese încă la partea în care ocupaţia americană a declanşat o insurecţie a filipinezilor. Înainte de invadarea Irakului, Stephen Hadley, adjunctul consilierului pe probleme de securitate naţională, s-ar fi referit la o invazie americană absolut unilaterală ca la „opţiunea imperială”. Oare nu a mai priceput nimeni altcineva că ocuparea Irakului şi încercarea de a-l transforma (cu sau fără aliaţi) era o acţiune în esenţă imperială – şi una care nu numai că avea să fie costisitoare, ci urma şi să necesite mulţi ani pentru a avea succes?

Dacă factorii de decizie ar fi catadicsit să ia în considerare ceea ce s-a întâmplat cu ultima ocupaţie anglofonă a Irakului, poate că nu ar mai fi fost aşa de surprinşi de continua rezistenţă de care s-au lovit în anumite zone ale ţării în 2004. Căci în mai 1920 aici a avut loc o revoltă majoră împotriva britanicilor. Asta s-a întâmplat la şase luni după un referendum (practic, o rundă de consultări cu liderii triburilor) privind viitorul ţării şi chiar după anunţul că Irakul va fi încredinţat de Societatea Naţiunilor, „sub mandat”, Marii Britanii, punându-se capăt regimului colonial. În mod uimitor, nici consultările cu irakienii, nici promisiunea de internaţionalizare nu au fost de ajuns pentru a evita o revoltă.

În 1920, ca şi în 2004, insurecţia a avut origini şi lideri religioşi, dar în scurt timp a depăşit vechile diviziuni etnice şi

sectare din această ţară. Primele demonstraţii antibritanice au avut loc în moscheile din Bagdad, însă violenţele au cuprins rapid şi oraşul sfânt şiit Karbala, unde stăpânirea britanică a fost denunţată de ayatollahul Muhammad Taqi al-Şirazi, omologul istoric al actualului instigator şiit, Moktada al-Sadr. La apogeul său, revolta s-a întins spre nord tocmai până în oraşul kurd Kirkūk şi spre sud până la Sāmarrā. Atunci, ca şi în 2004, o mare parte a violenţei a fost mai degrabă simbolică decât semnificativă strategic – trupurile unor britanici au fost mutilate, cam la fel ca ale americanilor la Fallujah. Totuşi, a existat o ameninţare reală la adresa poziţiei britanicilor. Rebelii au căutat sistematic să distrugă infrastructura ocupanţilor, atacând căi ferate şi linii de telegraf. În unele locuri, soldaţi şi civili britanici au fost izolaţi şi asediaţi. În august 1920, situaţia din Irak era atât de disperată, încât generalul responsabil a cerut Londrei nu doar întăriri, ci şi arme chimice (bombe sau proiectile cu iperită), deşi, contrar legendei istorice, s-a dovedit că acestea erau indisponibile şi deci nu au fost utilizate[22].

Ajungem astfel la a doua lecţie pe care ar fi putut-o învăţa Statele Unite din experienţa britanicilor. Restabilirea ordinii nu este o sarcină uşoară. În 1920 britanicii au pus până la urmă capăt rebeliunii printr-o combinaţie de bombardamente aeriene şi expediţii punitive de incendiere a unor sate. Chiar şi Winston Churchill, pe atunci ministrul responsabil de Forţele Aeriene Regale, a fost şocat de acţiunile unor piloţi agresivi şi ale unor trupe terestre răzbunătoare. Şi în ciuda superiorităţii lor tehnologice copleşitoare, forţele britanice tot au înregistrat peste 2 000 de morţi şi răniţi. Mai mult decât atât, britanicii au fost nevoiţi să-şi menţină trupele în Irak

mult timp după ce ţării i s-a recunoscut „suveranitatea deplină”. Deşi Irakul a fost declarat oficial independent în 1932, aici au rămas trupe britanice până în anii 1950 (vezi capitolul 6).

Se repetă istoria? În pofida a tot ceea ce s-a spus în 2004 despre redobândirea „suveranităţii depline” sub conducerea unui guvern irakian interimar, preşedintele Bush a afirmat clar că intenţionează să menţină „nivelul trupelor noastre… atât timp cât este nevoie” şi că trupele americane vor continua să-şi desfăşoare operaţiunile „sub comandă americană”. Acest lucru implica în sine mult mai puţin decât suveranitatea deplină. Căci, dacă noul guvern irakian interimar nu deţinea controlul asupra unei armate străine bine dotate, atunci îi lipsea una dintre caracteristicile definitorii ale unui stat suveran: monopolul asupra utilizării legitime a violenţei. Tocmai asta a subliniat în aprilie 2004 Marc Grossman, subsecretar de stat pentru probleme politice, în timpul audierilor în cadrul Congresului cu privire la viitorul Irakului. Potrivit lui Grossman, „planul ar fi, cred, după cum facem şi astăzi, să depunem toate eforturile pentru a ne consulta cu acest guvern interimar şi să ţinem cont de părerile sale”. Însă comandanţii americani trebuiau totuşi „să aibă dreptul, puterea şi obligaţia” de a decide rolul corespunzător al trupelor lor[23].

În principiu, nu există nimic intrinsec rău în „suveranitatea limitată”; atât în Germania de Vest, cât şi în Japonia, aşa cum arată capitolul 2, suveranitatea a fost limitată câţiva ani după 1945. Suveranitatea nu este un concept absolut, ci unul relativ. Ba chiar o trăsătură comună a imperiilor este că ele constau în mai multe niveluri de

suveranitate. În ceea ce Charles Maier numea „geometria fractală a imperiului”, ierarhia imperială a puterii conţine în sine mai multe versiuni ale sale la scară redusă, nici una pe deplin suverană. Totuşi, încă o dată, este nevoie ca factorii de decizie şi votanţii americani să înţeleagă că acum se comportă ca un imperiu. Căci această activitate poate costa foarte mult.

Problema este că, pentru ca această guvernare indirectă – sau „suveranitate limitată” – să aibă succes în Irak, americanii trebuie să fie dispuşi să achite o notă de plată substanţială pentru ocupaţia şi reconstrucţia ţării. Din păcate, în absenţa unei schimbări radicale de direcţie a politicii fiscale americane, capacitatea lor de a face asta se va diminua, dacă nu chiar va dispărea – ideea de bază a capitolului 8.

De la alegerea lui Bush în funcţia de preşedinte, în 2000, se estimează că totalul cheltuielilor federale a crescut cu 530 de miliarde de dolari, o creştere cu aproape o treime. Această creştere nu poate fi pusă decât parţial pe seama războaielor purtate de administraţia Bush; cheltuielile mai importante pentru apărare acoperă doar 30% din totalul creşterii, în timp ce cheltuielile mai mari în domeniul sănătăţii reprezintă 17%, cele pentru asigurări sociale şi pentru securitatea venitului reprezintă câte 16% fiecare, iar cele pentru sistemul Medicare 14%[24]. Realitatea este că administraţia Bush a crescut cheltuielile în domeniul social mai mult decât pe cele pentru război. În acelaşi timp, tocmai când au crescut cheltuielile, s-au redus drastic veniturile guvernului federal, care au scăzut brusc de la 21% din produsul intern brut în 2000 la sub 16% în 2004[25]. Recesiunea din 2001 a jucat doar un rol minor în crearea acestui deficit al încasărilor. Mai importante au fost

cele trei reduceri fiscale succesive adoptate de această administraţie cu sprijinul Congresului condus de republicani, începând cu reducerea fiscală iniţială de 1,35 de trilioane de dolari pe zece ani şi reducerea de 38 de miliarde de dolari a impozitelor prevăzută de Legea privind creşterea economică şi reducerea impozitelor din 2001, continuând cu Legea privind crearea locurilor de muncă şi asistarea muncitorilor din 2002 şi încheind cu reforma dublei impuneri a veniturilor din dividende din 2003. Cu o valoare totală de 188 de miliarde de dolari – echivalentul a aproximativ 2% din venitul naţional pe anul 2003 –, aceste reduceri fiscale erau cu mult mai mari decât cele adoptate prin Legea fiscală de redresare economică promulgată de Ronald Reagan în 1981[26]. Efectul acestei combinaţii de creştere a cheltuielilor şi scădere a veniturilor a fost o sporire dramatică a deficitului federal. Preşedintele Bush a moştenit un excedent de aproximativ 236 de miliarde de dolari din anul fiscal 2000. În momentul scrierii cărţii, deficitul estimat pentru 2004 era de 413 miliarde de dolari, reprezentând o trecere de la excedent la un deficit de 0,66 trilioane de dolari[27].

Unii purtători de cuvânt ai guvernului au mai încercat să apere această febră a împrumuturilor susţinând că ar fi un stimulent pentru activitatea economică. Există motive întemeiate pentru a adopta o atitudine sceptică vizavi de această perspectivă, nu în ultimul rând pentru că principalii beneficiari ai acestor reduceri fiscale au fost, după cum bine se ştie, cei foarte bogaţi. (Vicepreşedintele Cheney contrazicea argumentul macroeconomic atunci când justifica a treia reducere fiscală în următorii termeni candizi: „Noi am câştigat alegerile. Ni se cuvine”[28].) Un alt aforism cheneyan

care sigur va fi citat de viitorii istorici a fost afirmaţia lui că „Reagan a dovedit că deficitele nu contează”[29]. Dar nici pomeneală să fi făcut Reagan aşa ceva. Necesitatea de a creşte taxele pentru a readuce deficitul sub control a fost unul dintre factorii-cheie în înfrângerea lui George H.W. Bush din 1992; la rândul său, reducerea sistematică a deficitului în timpul mandatului lui Bill Clinton a fost unul dintre motivele pentru care au scăzut ratele dobânzii pe termen lung şi s-a dezvoltat foarte mult economia în anii 1990. Singurul motiv pentru care, în timpul mandatului lui Bush junior, deficitele au părut să nu conteze este persistenţa unor rate mici ale dobânzii în ultimii patru ani, ceea ce i-a permis lui Bush – precum şi multor familii americane – să împrumute mai mulţi bani plătind mai puţin pentru achitarea datoriei. Plăţile dobânzilor nete în contul datoriei publice au ajuns la doar 1,4% din produsul intern brut anul trecut, cifra fiind de 2,3% în 2000 şi 3,2% în 1995[30].

Şi totuşi, această persistenţă a ratelor scăzute pe termen lung nu este un rezultat al ingeniozităţii de care ar fi dat dovadă Trezoreria Statelor Unite, ci decurge, în parte, din disponibilitatea băncilor centrale asiatice de a cumpăra un număr foarte mare de titluri denominate în dolari precum obligaţiuni ale Trezoreriei pe zece ani, cu motivaţia principală de a-şi ţine monedele legate de dolar şi consecinţa secundară de a finanţa deficitele lui Bush[31]. Nu este o coincidenţă că aproape jumătate din datoria publică sub formă de creanţe se află acum în mâinile străinilor, mai mult decât dublu faţă de proporţia de acum zece ani[32]. De pe vremea Rusiei ţariste nu s-a mai bazat un mare imperiu atât de mult pe împrumuturi străine. Problema este că nu ne putem baza pe ideea că aceste

fluxuri de capital străin care ajung în Statele Unite vor dura la nesfârşit, mai ales dacă există o probabilitate de creştere a deficitelor în viitor. De asta este atât de important faptul că administraţia Bush nu abordează problema fundamentală a unei reforme fiscale. Realitatea este că cifrele oficiale privind atât deficitul, cât şi datoriile publice acumulate subestimează amploarea problemelor fiscale ale ţării care trebuie rezolvate pentru că nu iau în calcul pasivele foarte mari şi nefinanţate ale sistemului Medicare şi al celui de securitate socială[33]. Statele Unite obţin un beneficiu semnificativ din statutul dolarului de principală monedă de rezervă a lumii; acesta este unul dintre motivele pentru care investitorii străini sunt pregătiţi să deţină volume mari de active în dolari americani. Dar statutul de monedă de rezervă nu este instituit de divinitate. El ar putea fi subminat dacă pieţele internaţionale s-ar speria de magnitudinea crizei fiscale încă latente a Americii[34]. Un declin al dolarului i-ar afecta cu siguranţă pe deţinătorii străini de valută americană mai mult decât pe americani. Însă o schimbare a aşteptărilor la nivel internaţional ar putea aduce cu sine şi o creştere abruptă a ratelor dobânzilor pe termen lung, care ar avea efecte imediate şi negative asupra deficitului federal, ridicând costurile serviciului datoriei[35]. Ar afecta şi familiile americane îndatorate peste măsură, în special proporţia tot mai mare dintre acestea care au credite ipotecare cu dobândă variabilă[36].

Imperiile nu trebuie să fie o povară pe umerii contribuabililor din metropolă; ba chiar multe imperii au apărut tocmai pentru a transfera poverile fiscale dinspre centru către periferie. Şi totuşi, nu prea sunt semne că Statele

Unite vor fi capabile să realizeze nici măcar în mică măsură o „împărţire a poverii” într-un viitor previzibil. În timpul Războiului Rece, aliaţii americani au contribuit măcar cu o parte din bani şi cu efective considerabile la menţinerea securităţii colective a Occidentului. Dar vremurile acelea sunt apuse. La congresul Partidului Democrat care a avut loc la Boston în iulie 2004 şi din nou peste două luni, în dezbaterea televizată din cadrul prezidenţialelor având ca temă politica externă, John Kerry a pledat pentru „aducerea aliaţilor de partea noastră şi partajarea răspunderii, reducerea costurilor pentru contribuabilii americani şi diminuarea riscului pentru soldaţii americani”, pentru a „îndeplini misiunea şi a ne aduce trupele acasă”. „Nu trebuie să încercăm să facem totul singuri în lume”, declara el. „Şi trebuie să ne reclădim alianţele.”[37] Şi totuşi, nu este deloc clar că orice preşedinte american ar fi în stare să-i convingă astăzi pe europeni să trimită mai mulţi soldaţi în Irak sau măcar să subvenţioneze prezenţa americanilor aici. Acceptând nominalizarea din partea partidului său, Kerry îşi amintea că, în copilărie, a văzut „trupele britanice, franceze şi americane” colaborând în Berlinul postbelic. Totuşi, pe vremea aceea exista un stimulent mult mai puternic – simbolizat de unităţile Armatei Roşii care înconjurau Berlinul Occidental – pentru ca statele europene să sprijine politica externă americană. Nu că francezii sau germanii (sau chiar britanicii) ar fi fost nişte proamericani înflăcăraţi în timpul Războiului Rece; dimpotrivă, diplomaţii americani erau mereu îngrijoraţi de antiamericanismul din Europa, atât al stângii, cât şi al dreptei. Cu toate acestea, atât timp cât a existat o Uniune Sovietică la est, a existat şi un argument copleşitor pentru unitatea „Vestului”. Totul s-a

terminat acum 15 ani, când reformele lui Mihail Gorbaciov au provocat fărâmiţarea imperiului rus. Iar începând de atunci, stimulentele pentru armonia transatlantică au slăbit constant. Dintr-un motiv sau altul, europenii nu consideră că ameninţarea reprezentată de terorismul islamist este suficient de gravă pentru a justifica o solidaritate necondiţionată cu Statele Unite. Ba din contră, de la alegerile generale din Spania, s-au purtat de parcă reacţia optimă la ameninţarea crescândă a terorismului islamist ar fi să se distanţeze de Statele Unite. Un număr surprinzător de mare de europeni consideră chiar Statele Unite o ameninţare la adresa stabilităţii internaţionale. În cadrul unui sondaj Gallup recent, 61% din europeni au afirmat că Uniunea Europeană joacă „un rol pozitiv în ceea ce priveşte pacea în lume”; doar 8% au afirmat că rolul său este negativ. Nu mai puţin de 50% dintre cei chestionaţi au fost de părere că Statele Unite joacă acum un rol negativ[38].

Aşadar, Statele Unite sunt ceea ce ar prefera să nu fie: un Colos pentru unii, un Goliat pentru alţii – un imperiu care nu îndrăzneşte să-şi spună pe nume[39]. Şi totuşi, care este alternativa la un imperiu american? Ce s-ar întâmpla dacă, aşa cum par să-şi dorească atâţia oameni, Statele Unite şi-ar reduce angajamentele militare din alte ţări?

Tindem să presupunem că puterea, ca şi natura, urăşte vidul. Se pare că, în istoria politicii mondiale, cineva este mereu hegemon sau vrea să joace acest rol. Astăzi, sunt Statele Unite; acum un secol, a fost Regatul Unit. Înainte de el, au fost Franţa, Spania şi aşa mai departe. Marele istoric german din secolul al XIX-lea Leopold von Ranke descria

istoria modernă a Europei drept o neîncetată luptă pentru supremaţie, în care un raport echilibrat de forţe era posibil doar prin conflicte recurente. Mai recent, alţi istorici au dedus că, pe măsură ce superputerile din epoca Războiului Rece vor cădea în capcana „supraextinderii”, noi puteri le vor lua locul. Cândva se presupunea că acestea vor fi Germania şi Japonia. Astăzi, unii realişti prudenţi atrag atenţia asupra ascensiunii Chinei şi Europei. Cu alte cuvinte, puterea nu este un monopol natural; lupta pentru supremaţie este deopotrivă perenă şi universală. „Unipolaritatea” identificată de unii comentatori după colapsul Uniunii Sovietice nu mai poate dura mult, pentru simplul motiv că istoria nu suferă hiperputerile. Mai devreme sau mai târziu, vor apărea nişte rivali şi va trebui să ne întoarcem la o lume multipolară, cu mai multe puteri. Cu alte cuvinte, dacă din experienţa lor în Irak Statele Unite ar trage concluzia că a venit vremea să renunţe la pretenţiile lor imperialiste, o altă putere sau alte puteri ar profita rapid de ocazie ca să concureze la statutul de hegemon.

Dar dacă nu ar apărea nici un succesor? Dacă, în locul unui echilibru de putere, ar fi o absenţă de putere? S-a mai pomenit o astfel de situaţie în istorie. Din păcate, experienţa lumii în ceea ce priveşte vidurile de putere (sau epocile de „apolaritate”, dacă vreţi) nu este deloc încurajatoare. Cine aşteaptă cu nerăbdare retragerea Americii din poziţia de hegemon ar trebui să nu uite că alternativa reală la supremaţia Statelor Unite este posibil să nu fie o lume multipolară în care să concureze nişte mari puteri, ci mai degrabă o lume fără nici un hegemon. S-ar putea dovedi că apolaritatea nu înseamnă utopia pacifistă închipuită de

funebrul cântec „Imagine” al lui John Lennon, ci un nou Ev Întunecat anarhic.

De ce este posibil să apară un vid de putere în secolul XXI? Motivele nu sunt foarte greu de imaginat. Să ne gândim la principalii trei candidaţi la succesiune dacă Statele Unite ar intra în declin ca imperiu. Oricât este de impresionantă recenta extindere a Uniunii Europene – ca să nu mai vorbim de realizarea unei uniuni monetare formate din 12 ţări –, realitatea este că tendinţele demografice condamnă aproape sigur Europa la declin (vezi capitolul 7). Având în vedere că rata fertilităţii scade, iar speranţa de viaţă creşte, societăţile vest-europene ar trebui, conform proiecţiilor, să aibă vârstele medii peste 45 de ani până la mijlocul acestui secol. „Bătrâna Europă” va fi curând cu adevărat bătrână. Există aşteptări ca în 2050 unu din trei italieni, spanioli şi greci să aibă 65 de ani sau mai mult, chiar dacă imigrarea este permisă în continuare[40]. Aşadar, europenii se confruntă cu o alegere chinuitoare între americanizarea economiilor lor, adică deschiderea frontierelor pentru mult mai mulţi imigranţi, cu toate schimbările culturale pe care le-ar implica asta, şi transformarea uniunii lor într-un soi de comunitate de aziluri de bătrâni fortificată, în care o proporţie tot mai mică de persoane active şi-ar asuma costurile din ce în ce mai mari ale unor sisteme de asistenţă socială depăşite. Problemele devin şi mai complicate din cauza creşterii lente a zonei euro, o consecinţă a rigidităţilor pieţei muncii, a ratelor marginale ridicate şi a volumului de muncă relativ scăzut (mai ales în ceea ce priveşte programul de lucru)[41]. În acelaşi timp, reformele constituţionale încă incomplete ale Uniunii Europene înseamnă că unele state-naţiuni europene se bucură

în continuare de un grad considerabil de autonomie în afara sferei economice, mai ales în ceea ce priveşte politica externă şi de securitate. Extinderea către est poate părea o soluţie la senectutea care se instalează încet-încet, dar fiecare membru suplimentar îngreunează şi mai mult sarcina de a administra instituţiile confederale ale Uniunii.

Unii observatori optimişti ai Chinei insistă că miracolul economic din ultimul deceniu va persista, creşterea continuând într-un asemenea ritm, încât în doar 30-40 de ani produsul intern brut al Chinei îl va depăşi pe cel al Statelor Unite[42]. Şi totuşi, nu este deloc limpede că regulile obişnuite ale pieţelor emergente au fost suspendate în folosul Beijingului. În primul rând, există o incompatibilitate fundamentală între economia de piaţă liberă, bazată inevitabil pe proprietatea privată şi pe statul de drept, şi monopolizarea puterii de către comunişti, care favorizează corupţia şi împiedică crearea unor instituţii fiscale, monetare şi de reglementare transparente. Aşa cum se obişnuieşte în economiile „tigrilor est-asiatici”, producţia o ia cu mult înaintea consumului intern – economia ajungând astfel să depindă în mare măsură de exporturi – şi cu şi mai mult înaintea evoluţiei financiare interne. Însă nimeni nu cunoaşte amploarea problemelor din sectorul bancar naţional al Chinei[43]. Acele bănci occidentale care cumpără datorii toxice pentru a se impune în China trebuie să nu uite că o asemenea strategie a mai fost încercată cândva: acum un secol, în epoca politicii „uşilor deschise”, când firme americane şi europene au dat năvală în China, dar şi-au văzut investiţiile dispărând în vâltoarea războiului şi revoluţiei. Atunci, ca şi acum, speranţele legate de dezvoltarea Chinei erau exagerat de mari,

mai ales în Statele Unite. Însă aceste speranţe au fost spulberate, şi asta s-ar putea întâmpla din nou. O criză monetară sau bancară chineză ar putea avea ramificaţii uriaşe, mai ales când investitorii occidentali vor realiza cât va fi de greu să-şi repatrieze activele deţinute în China. Atunci când străinii investesc direct în fabrici, şi nu prin intermediari cum sunt pieţele, nu este nevoie de controale interne asupra capitalurilor. Nu este deloc uşor să repatriezi un combinat siderurgic.

Cum ratele natalităţii din societăţile musulmane sunt de peste două ori mai mari decât media europeană, ţările islamice din nordul Africii şi din Orientul Mijlociu vor exercita o anumită presiune asupra Europei şi a Statelor Unite în anii care vor urma. Dacă, de exemplu, populaţia Yemenului ar putea s-o depăşească pe cea a Germaniei până în 2050 (după cum anticipează Naţiunile Unite), va fi necesară fie o creştere amplă a performanţei economice în Orientul Mijlociu, fie o emigrare semnificativă din lumea arabă către Europa ce îmbătrâneşte. Şi totuşi, subtila colonizare a unor oraşe europene de către musulmani – cea mai izbitoare în Franţa, unde nord-africanii populează întregi suburbii ale unor oraşe precum Marsilia şi Parisul – s-ar putea să nu prevestească neapărat apariţia unei noi şi ameninţătoare „Eurabii”[44]. De fapt, lumea musulmană este la fel de divizată ca întotdeauna, şi nu doar de-a lungul rupturii tradiţionale dintre sunniţi şi şiiţi, ci şi între acei musulmani care caută un modus vivendi paşnic cu Occidentul (impuls întruchipat de dorinţa guvernului turc de a adera la UE) şi cei atraşi de „islamismul” revoluţionar al unor renegaţi precum Osama bin Laden. Sondaje de opinie din Maroc până în Pakistan sugerează

niveluri înalte ale sentimentelor antimericane, dar nu o unanimitate. În Europa, doar o minoritate îşi exprimă deschis simpatia faţă de anumite organizaţii teroriste; majoritatea musulmanilor tineri din Anglia preferă în mod clar asimilarea, şi nu jihadul. Suntem încă departe de o ciocnire bipolară a civilizaţiilor, şi cu atât mai mult de apariţia unui nou califat care ar putea reprezenta o ameninţare geopolitică pentru Statele Unite şi aliaţii lor.

Pe scurt, fiecare din potenţialii succesori evidenţi ai Statelor Unite – Uniunea Europeană şi China – pare să conţină germenii unui viitor declin, în timp ce Islamul rămâne o forţă difuză în politica mondială, lipsindu-i resursele unei superputeri.

Să ne imaginăm acum că hybrisul neoconservator american îşi găseşte ac de cojoc în Irak şi că proiectul administraţiei Bush de a democratiza Orientul Mijlociu sub ameninţarea armelor se încheie cu o retragere ruşinoasă. Să mai presupunem că nici o putere rivală nu intervine pentru a umple vidurile rezultate – nu doar în Irak, ci teoretic şi în Afganistan şi în Balcani, ca să nu mai vorbim de Haiti. Cum ar arăta un viitor apolar? Nu este uşor de dat un răspuns, deoarece în istoria lumii au existat foarte puţine perioade fără candidaţi la rolul de hegemon global sau măcar regional. Cea mai asemănătoare situaţie din epoca modernă ar putea fi anii 1920, când Statele Unite au abandonat proiectul de democratizare globală şi securitate colectivă al preşedintelui Woodrow Wilson, axat pe Societatea Naţiunilor. A existat cu siguranţă un vid de putere în Europa Centrală şi de Est după prăbuşirea imperiilor Romanovilor, Habsburgilor,

Hohenzollernilor şi a Imperiului Otoman, dar nu a durat mult. Vechile imperii vest-europene au pus imediat mâna, care cum a poftit, pe rămăşiţele teritoriilor stăpânite de otomani în Orientul Mijlociu. Bolşevicii reconstruiseră Imperiul Ţarist până în 1922. Iar în 1936 Germania era deja pornită să-şi ia revanşa.

Trebuie să mergem mult mai mult înapoi pe firul timpului ca să găsim o perioadă de apolaritate reală şi persistentă; de fapt, tocmai până în secolele IX-X. În această epocă, cele două jumătăţi ale Imperiului Roman scindat – Roma şi Bizanţul – nu mai erau în culmea gloriei. Jumătatea apuseană era condusă pe de o parte de papă, aflat în fruntea creştinătăţii, şi pe de altă parte de moştenitorii lui Carol cel Mare, ce şi-au împărţit efemerul imperiu al acestuia prin Tratatul de la Verdun din 843. Nu a mai apărut nici un pretendent credibil la titlul de împărat până la încoronarea lui Otto din 962, însă chiar şi el nu era decât un principe german care aspira (în van) să conducă Italia. În acest timp, Bizanţul se confrunta cu rebeliunea bulgarilor la nord, în vreme ce Califatul Abbasid întemeiat în 750 de Abū'l-Abbas intrase deja într-un declin accentuat la mijlocul secolului al X-lea. Şi în China, puterea imperială era în decădere între dinastiile Tang şi Song.

Slăbiciunea imperiilor mai vechi a permis înflorirea unor noi entităţi mai mici. În 740, când tribul hazarilor s-a convertit la iudaism, hanatul lor a umplut un vid de putere eurasiatic între Marea Neagră şi Marea Caspică. La Kiev, departe de influenţa Bizanţului, regenta Olga a pus bazele viitorului Imperiu Rus în 957, când a îmbrăţişat creştinismul în varianta sa ortodoxă. Selgiucizii – strămoşii turcilor otomani – au format Sultanatul ar Rüm atunci când Califatul Abbasid a

pierdut controlul asupra Asiei Mici. Africa avea miniimperiul ei în Ghana; America Centrală avea civilizaţia maya. Între toate aceste entităţi, conexiunile erau minimale sau inexistente. Această situaţie era antiteza globalizării. Lumea era scindată în civilizaţii deconectate, introvertite.

O trăsătură distinctivă a acestei epoci era că, în absenţa unor organizări politice seculare puternice, chestiunile religioase produceau convulsii serioase. Ba chiar instituţiile religioase erau cele care elaborau adesea agenda politică. În secolele VIII-IX, Bizanţul a fost chinuit de controversa cu privire la rolul icoanelor în practica religioasă. În secolul al XI-lea, papa s-a simţit destul de sigur pe el ca să-l umilească pe Henric al IV-lea, conducătorul Sfântului Imperiu Roman, în timpul bătăliei pentru dreptul de a acorda învestitura episcopilor. Noile ordine monastice au acumulat o putere considerabilă în cadrul creştinătăţii, în special cel de la Cluny, primul ordin care a centralizat autoritatea monastică. În lumea musulmană, ulemalele (membrii clerului) conduceau cu adevărat. Această ascensiune a clerului explică de ce perioada s-a încheiat cu extraordinarele războaie în numele religiei cunoscute sub denumirea de cruciade, dintre care primul a fost declanşat de creştinii europeni în 1095. Şi totuşi, această aparentă ciocnire a civilizaţiilor era din multe puncte de vedere doar încă o ilustrare a predispoziţiei lumii apolare pentru raiduri militare la mare distanţă în care centre urbane erau atacate de populaţii mai înapoiate. Vikingii au atacat în mod repetat oraşe apusene în secolul al IX-lea – Nantes în 842, Sevilla în 844, ca să amintim doar două. Nu este de mirare că viitorul părea să depindă de crearea unor unităţi politice mici, care puteau fi apărate: republica veneţiană – oraşul-stat prin

excelenţă, care îşi desfăşura propria politică externă pe la 840 – sau Anglia lui Alfred cel Mare, probabil prima formă de stat-naţiune din istoria Europei, creată în 886.

Ar putea astăzi o lume apolară să inaugureze o eră care să amintească de epoca lui Alfred? Ar putea, deşi cu unele diferenţe importante şi tulburătoare. Cu siguranţă, ne putem imagina că puterile instituite ale lumii s-ar retrage în sferele lor de influenţă regionale. Dar cum rămâne cu pretenţiile tot mai mari de autonomie ale organismelor supranaţionale create sub conducerea Statelor Unite după al Doilea Război Mondial? Naţiunile Unite, Fondul Monetar Internaţional, Banca Mondială şi Organizaţia Mondială a Comerţului se consideră fiecare ca reprezentând într-un anumit fel „comunitatea internaţională”. Oare aspiraţiile lor la guvernanţa mondială indică sigur alternativa reală la imperiul american – un nou Ev Luminos al securităţii colective şi dreptului internaţional, exact opusul Evului Întunecat[45]? Totuşi, pretenţiile de universalitate erau parte integrantă şi din retorica acelei epoci îndepărtate. Toate imperiile au susţinut că ele conduc lumea; unele, neştiind că există şi alte civilizaţii, poate chiar or fi crezut asta. Totuşi, realitatea nu era o creştinătate globală, nici un atotcuprinzător Imperiu al Cerului, ci fragmentarea politică. Iar acest lucru este valabil şi astăzi. Căci trăsătura definitorie a epocii noastre nu este un transfer de putere în sus, către nişte instituţii supranaţionale, ci în jos. Odată cu eliminarea monopolului deţinut de state asupra mijloacelor violente şi cu pierderea de către acestea a controlului asupra canalelor de comunicare, umanitatea a păşit într-o eră caracterizată nu doar de integrare, ci şi de dezintegrare. Dacă libera circulaţie

a informaţiilor şi a mijloacelor de producţie creşte puterea multinaţionalelor şi a organizaţiilor nonguvernamentale (precum şi a cultelor religioase evanghelistice, indiferent de confesiune), libera circulaţie a tehnologiei distructive creşte puterea organizaţiilor criminale şi a celulelor teroriste. Aceste grupări pot opera, se pare, oriunde poftesc, de la New York la An Najaf, de la Madrid la Moscova. În schimb, mandatul comunităţii internaţionale nu este deloc global. De fapt, este tot mai limitat la câteva avanposturi strategice, precum Kabulul şi Bagdadul. Pe scurt, actorii nonstatali sunt cei care exercită cu adevărat o putere globală – inclusiv călugării şi vikingii vremurilor noastre.

Imperii în declin, renaşteri religioase, anarhie incipientă, retragere între zidurile cetăţilor: acestea sunt experienţe ale Evului Întunecat pe care o lume postimperială s-ar putea trezi că le retrăieşte. Simptomele sunt deja uşor de identificat. Problema este, desigur, că acest Ev Întunecat ar fi unul în ansamblu mai periculos decât cel reprezentat de secolele IX-X. Lumea este mult mai populată – astăzi există cam de 20 de ori mai mulţi oameni decât atunci. Tehnologia a transformat producţia, bineînţeles; acum societăţile umane depind nu doar de apă proaspătă, vite şi recoltă, ci şi de maşini care au crescut enorm productivitatea. Din păcate, se ştie că principalii combustibili pe baza cărora funcţionează maşinile noastre sunt epuizabili; în plus, poluează atmosfera Pământului, modificându-i clima, chiar în momentul în care sunt folosiţi. Tehnologia a modernizat şi distrugerea deliberată. Acum este posibil nu doar să jefuieşti un oraş, ci şi să-l ştergi de pe faţa pământului. Pentru toate aceste motive, perspectiva unei lumi apolare ar trebui să ne tulbure astăzi

linişte a cu mult mai mult decât îi îngrijora pe moştenitorii lui Carol cel Mare. Dacă Statele Unite se vor retrage de pe poziţia de hegemon global – cu fragila lor imagine de sine şifonată de nişte mici probleme la frontiera imperiului –, criticii lor din ţară şi din străinătate nu trebuie să se prefacă a inaugura o nouă perioadă de armonie multipolară sau chiar o întoarcere la vechiul echilibru de forţe. Căci alternativa la unipolaritate s-ar putea să nu fie deloc multipolaritatea, ci apolaritatea – un vid de putere global. Iar dintr-o astfel de dezordine mondială nu tocmai nouă ar avea de câştigat forţe cu mult mai periculoase decât nişte mari puteri rivale.

Cel mai bun argument în favoarea imperiului este întotdeauna cel al ordinii. Libertatea este, desigur, un ţel mai înalt. Însă doar cei care nu au cunoscut niciodată dezordinea nu înţeleg că ea este condiţia prealabilă necesară a libertăţii. În acest sens, argumentul în favoarea imperiului american este totodată şi un argument împotriva anarhiei internaţionale – sau, mai exact, a proliferării unor viduri de putere regionale. Nu vreau să spun că Statele Unite sunt un imperiu perfect. Imperiile sunt prin însăşi natura lor compromise de puterea pe care o exercită; ele îşi cauzează inexorabil propria disoluţie pe plan intern chiar în timp ce impun ordinea pe plan extern. De asta nu ar trebui să avem aşteptări prea mari. Dacă şi aşa este greu să fii imperiu când crezi că ai un mandat ceresc, e cu atât mai greu pentru Statele Unite, care cred că cerul le-a încredinţat misiunea de a elibera lumea, nu de a o conduce.

Din păcate, încă există câteva locuri în lume care trebuie conduse înainte de a putea fi eliberate. Din păcate, actul de a

le conduce îi va pune la grea încercare pe americani, care din instinct detestă asemenea locuri pentru sângele, banii şi timpul pe care le consumă. Şi totuşi, cel mai trist este faptul că, după câte se pare, nu există nici o alternativă mai bună pentru Statele Unite şi lume – şi aceasta este ideea cărţii de faţă. Cândva, acum 160 de ani, destinul imperial al Americii părea evident. De atunci a devenit neclar. Însă tot este destinul Americii. Singura întrebare care mai rămâne este: cât va mai dura acest imperiu în faza de negare? Răspunsul pe care îl dă *Colosul* este: nu mult, fără o reevaluare fundamentală a rolului Americii în lume. Dacă această carte aduce o oarecare contribuţie la această reevaluare, atunci şi-a atins scopul.

* 2004. Prefaţa a fost adăugată la ediţia broşată din 2005 (n.ed.).

Introducere

AL JAZEERA: V-ar îngrijora faptul că, dacă pătrundeţi cu forţa în Irak, asta ar putea crea impresia că Statele Unite devin o putere imperială, colonială?
RUMSFELD: Ei bine, sunt sigur că unii vor spune asta, dar nu poate fi adevărat pentru că noi nu suntem o putere colonială. Nu am fost niciodată o putere colonială. Noi nu profităm de forţa noastră ca să umblăm prin lume încercând să punem mâna pe proprietăţile altora sau pe resursele altora, pe petrolul lor. Nu am făcut şi nu vom face niciodată asta. Nu aşa se comportă democraţiile. Aşa s-a comportat Uniunea Sovietică, care şi-a construit un imperiu, dar Statele Unite nu se comportă astfel[1].

Jucau foarte mult „Risk”, jocul de societate în care nişte armate de diferite culori se întrec să cucerească lumea. Dura ore întregi, aşa că era grozav ca să-ţi mai omori timpul. Fruntaşul Jeff Young… era aşa de priceput, încât ceilalţi formau coaliţii ca să-l scoată mai întâi pe el din joc.

Mark Bowden, *Elicopter la pământ!*[2]

Epoca imperiilor

Unul dintre cele mai populare jocuri pe calculator din lume se numeşte „Age of Empires”. Timp de câteva luni şi fiul meu de 10 ani a fost aproape dependent de el. Premisa de la care porneşte este că istoria lumii e una a conflictelor între imperii. Entităţi politice rivale se luptă pentru controlul asupra unor resurse limitate: oameni, terenuri fertile, păduri, mine de aur şi canale navigabile. În luptele lor nesfârşite, imperiile rivale trebuie să găsească un echilibru între nevoia de dezvoltare economică şi exigenţele războiului. Jucătorul care este prea agresiv rămâne în scurt timp fără resurse dacă nu şi-a bătut capul să cultive teritoriul pe care îl deţine deja, să-şi crească populaţia şi să acumuleze aur. Jucătorul care se axează prea mult pe îmbogăţire se poate trezi că este vulnerabil la invazii dacă în tot acest timp îşi neglijează sistemele de apărare.

Fără îndoială că mulţi americani joacă „Age of Empires”, aşa cum soldaţii din Mogadishu jucau „Risk”, jocul pe tablă care l-a precedat. Însă remarcabil de puţini americani – sau soldaţi americani – ar fi dispuşi că recunoască faptul că guvernul lor joacă acum acest joc pe bune.

Cartea de faţă susţine nu doar că Statele Unite sunt un imperiu, ci şi că au fost întotdeauna un imperiu. Spre deosebire de majoritatea autorilor anteriori, eu în principiu nu am obiecţii faţă de ideea de imperiu american. Ba chiar o parte a argumentaţiei mele este că multe zone ale lumii ar avea de câştigat dacă ar fi conduse o perioadă de americani. Însă ceea ce îi trebuie astăzi lumii nu este orice fel de imperiu. Este nevoie de un imperiu *liberal* – adică unul care nu doar să susţină schimbul internaţional liber de mărfuri, forţă de muncă şi capital, ci şi să creeze şi să menţină condiţiile fără de care pieţele nu pot funcţiona (pace şi ordine, statul de drept, o administraţie necoruptă, politici fiscale şi

monetare stabile), precum şi să ofere bunuri publice, cum ar fi o infrastructură de transport, spitale şi şcoli, care altfel nu ar exista. O întrebare importantă pe care o formulează cartea de faţă este dacă Statele Unite sunt sau nu capabile să fie un imperiu liberal de succes. Deşi Statele Unite par din multe puncte de vedere înzestrate ideal – economic, militar şi politic – pentru a conduce un astfel de „imperiu al libertăţii” (cum spunea Thomas Jefferson), în practică au fost surprinzător de nepricepute în ceea ce priveşte edificarea unui imperiu. Aşadar, încerc să explic de ce Statelor Unite le vine atât de greu să fie un imperiu; şi chiar de ce acţiunile lor imperiale sunt atât de des efemere, la fel ca şi rezultatele acestora.

Într-o anumită măsură, intenţia mea este să interpretez istoria Americii ca nefiind, din multe puncte de vedere, deloc excepţională – ca pe istoria unui imperiu ca toate celelalte, şi nu (aşa cum încă le place multor americani s-o considere) drept ceva unic. Totuşi, vreau şi să prezint particularităţile imperialismului american, atât copleşitoarele sale puncte sale forte, cât şi debilitantele sale puncte slabe. Cartea plasează evenimente recente – în special atacurile teroriste din 11 septembrie şi invaziile din Afganistan şi Irak – în contextul lor istoric mai amplu, sugerând că ele reprezintă o ruptură cu trecutul într-o măsură mai mică decât se crede în mod obişnuit. Astfel, deşi lucrarea de faţă este şi una de economie politică contemporană, inspirată de timpul pe care l-am petrecut, în cea mai mare parte a anului trecut, în Statele Unite, ea este în primul rând o carte de istorie. De asemenea, inevitabil, este preocupată şi de viitor – sau, mai degrabă, de viitorurile posibile. Capitolele care urmează se întreabă cât de durabil se va dovedi a fi imperiul american.

Este imperiul american mai puternic decât oricare altul de până acum, dominând întreg globul pământesc precum se spune că se înălţa Colosul deasupra portului Rodos? Sau este acest gigant

un Goliat, uriaş, dar vulnerabil şi la o singură piatră aruncată din praştia unui duşman minuscul şi greu de prins? S-ar putea ca Statele Unite să semene de fapt mai mult cu Samson, orb în Gaza, ferecat în lanţurile unor angajamente incompatibile în Orientul Mijlociu şi capabil până la urmă doar să distrugă la nimereală? Ca tuturor întrebărilor istorice, nici acestora nu li se poate da răspuns decât prin comparaţii şi scenarii alternative, punând imperiul Americii alături de cele anterioare şi luând în calcul alte trecuturi imaginabile, precum şi viitoruri posibile.

Negarea statutului de imperiu

Înainte, doar criticii politicii externe americane vorbeau despre „Imperiul American”. În timpul Războiului Rece, bineînţeles, şi Uniunea Sovietică, şi Republica Populară Chineză băteau întruna monedă pe vechea temă leninistă a imperialismului yankeu, la fel ca şi mulţi autori din Europa de Vest, Orientul Mijlociu şi Asia, nu toţi marxişti[3]. Însă afirmaţia lor că expansiunea în alte teritorii era inspirată de interese corporatiste sinistre nu era chiar aşa diferită de criticile americanilor înşişi privind expansiunea de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, fie ele populiste, progresiste ori socialiste[4]. În anii 1960, din fuziunea acestor critici a rezultat o nouă şi influentă istoriografie a politicii externe americane numită de obicei revizionism[5]. Istorici precum Gabriel şi Joyce Kolko au susţinut că Războiul Rece nu a fost rezultatul agresivităţii ruşilor după 1945, ci a americanilor, idee devenită cu atât mai atrăgătoare pentru o întreagă generaţie de studenţi din cauza Războiului din Vietnam care se desfăşura la acea vreme – aparent, dovada orientării neocoloniale a politicii

externe americane[6]. Reafirmarea puterii militare americane în timpul lui Ronald Reagan a stârnit noi avertizări împotriva „ispitei imperiale”[7].

Această tradiţie a criticii radicale la adresa politicii externe americane nu dă semne că va dispărea. Tonul său distinct, neliniştit continuă să răzbată în scrierile unor autori precum Chalmers Johnson, William Blum şi Michael Hudson[8], reluând acuzele unei generaţii anterioare de antiimperialişti (dintre ai cărei membri unii încă se fac auziţi şi astăzi)[9]. Şi totuşi, criticile la adresa imperiului american nu au fost niciodată apanajul exclusiv al stângii politice. În opinia lui Gore Vidal, tragedia Republicii romane se repetă sub formă de farsă, cu „statul securităţii naţionale” afectând neîncetat prerogativele elitei patriciene din care şi Vidal face parte[10]. În acelaşi timp, mult mai la dreapta, Pat Buchanan continuă să protesteze vehement în limbajul izolaţionist arhaic împotriva internaţionaliştilor de pe Coasta de Est hotărâţi să amestece Statele Unite – contrar voinţei exprese a părinţilor fondatori ai Statelor Unite – în certurile şi conflictele Lumii Vechi. După părerea lui Buchanan, America nu urmează exemplul Romei, ci pe cel al Marii Britanii, al cărei imperiu l-a respins cândva, dar pe care acum îl copiază[11]. Alţi conservatori, mai tradiţionali – în special Clyde Prestowitz –, desconsideră şi „proiectul imperial al aşa-numiţilor neoconservatori”[12].

Totuşi, în ultimii trei-patru ani, tot mai mulţi comentatori au început să folosească sintagma „imperiu american” într-un sens mai puţin peiorativ, deşi încă ambivalent[13], iar în unele cazuri cu un entuziasm autentic. În cadrul unei conferinţe care a avut loc la Atlanta în noiembrie 2000, Richard Haass, care a continuat să facă parte din administraţia Bush în calitate de director al unităţii de planificare politică din cadrul Departamentului de Stat, afirma că americanii trebuie să-şi „regândească rolul global de la unul de

stat-naţiune tradiţional la unul de putere imperială”, cerând în mod deschis un imperiu american „neoficial”[14]. La vremea aceea, era un limbaj îndrăzneţ; este uşor să uităm că în timpul campaniei electorale prezidenţiale din 2000 George W. Bush a fost cel care a acuzat administraţia Clinton-Gore că a întreprins prea multe „desfăşurări de trupe şi misiuni militare neclare”[15]. Aşa cum declara Thomas Donnelly, directorul executiv adjunct al *think tank*-ului Project for the New American Century, pentru *The Washington Post* în august 2001: „Nu prea mulţi sunt dispuşi să vorbească deschis despre asta [imperiu]. Multor americani nu le pică bine. Aşa că folosesc enunţuri codate, de genul «America este unica superputere»”[16].

Astfel de inhibiţii au părut să dispară după atacurile teroriste din 11 septembrie 2001. Într-un articol dur din *The Weekly Standard*, publicat la doar o lună după ce a fost distrus World Trade Center, Max Boot a adus explicit „Argumente în favoarea unui imperiu american”. „Afganistanul şi alte zone de conflict de astăzi”, declara Boot, „caută genul de administraţie străină luminată asigurată cândva de nişte englezi siguri pe ei, cu pantaloni bufanţi şi căşti coloniale”[17]. Anul următor, când şi-a publicat istoria „micilor războaie” ale Americii, titlul acesteia era inspirat de celebrul poem „Povara omului alb” de Rudyard Kipling, scris în 1899 ca un îndemn pentru Statele Unite să transforme insulele Filipine în colonie americană[18]. Şi jurnalistul Robert Kaplan a abordat tema imperiului în cartea sa *Politici de război*, afirmând că „vor creşte şansele ca viitorii istorici să privească retrospectiv Statele Unite din secolul XXI atât ca pe o republică, cât şi ca pe un imperiu”[19]. „Imperiul are şi o latură pozitivă”, spunea Kaplan în cadrul unui interviu. „Într-un anumit fel este cea mai benignă formă de ordine.”[20] Charles Krauthammer, alt editorialist conservator, a detectat schimbarea stării de spirit. „Oamenii”, declara el pentru *The New York Times*,

„îşi asumă acum public cuvântul «imperiu»”[21]. „America a devenit un imperiu”, era de acord Dinesh D'Souza în *The Christian Science Monitor*, însă, din fericire, este „cea mai generoasă putere imperială care s-a pomenit vreodată”. Concluzia lui: „Mai vrem”[22]. Într-un articol publicat în *Foreign Affairs* în 2002, jurnalistul Sebastian Mallaby propunea „neoimperialismul” american drept cel mai bun remediu pentru „haosul” pe care îl generează „statele eşuate” la nivel mondial[23]. O interpretare a recentei critici aduse de Michael Ignatieff eforturilor depuse de americani pentru „construcţia naţională” în Bosnia, Kosovo şi Afganistan este că acestea nu au fost *suficient* de imperialiste ca să fie eficiente[24].

Deşi Mallaby şi Ignatieff sunt poate cel mai bine caracterizaţi drept intervenţionişti liberali – susţinători ai „imperialismului drepturilor omului”, respins sarcastic de Eric Hobsbawm –, majoritatea noilor imperialişti sunt neoconservatori şi părerile lor s-au făcut cunoscute în timpul invadării Irakului din 2003 şi după aceea. „Astăzi există un singur imperiu”, scria James Kurth într-un număr special al revistei *The National Interest*, „imperiul global al Statelor Unite. Soldaţii americani… sunt adevăraţii moştenitori ai legendarilor funcţionari publici, nu doar ai dedicaţilor ofiţeri de armată ai Imperiului Britanic”[25]. În aprilie 2003, redactorul-şef al revistei *The Weekly Standard*, William Kristol, declara la Fox News: „Trebuie să alegem să fim puternici. Iar dacă unii vor să spună că suntem o putere imperială, n-au decât”[26]. În aceeaşi lună, *The Wall Street Journal* a sugerat că, de fapt, campania navală britanică împotriva negoţului cu sclavi de la mijlocul secolului al XIX-lea s-ar putea dovedi a fi un model pentru politica americană împotriva proliferării nucleare[27]. Max Boot chiar afirma că Statele Unite ar trebui să înfiinţeze un Oficiu Colonial, pentru a-şi administra mai bine noile posesiuni din Orientul Mijlociu şi Asia[28].

În cadrul Pentagonului, persoana asociată cel mai frecvent cu „noul imperialism” este secretarul adjunct Paul Wolfowitz, care a devenit cunoscut, ca subsecretar de stat pentru Apărare în timpul mandatului deţinut de tatăl actualului preşedinte, pentru că a afirmat că obiectivul politicii americane ar trebui să fie să-i „convingă pe potenţialii concurenţi că nu trebuie să aspire la un rol mai important ori să urmărească o poziţie mai agresivă pentru a-şi apăra interesele legitime”[29]. Această poziţie, atât de controversată în 1992, când a fost publicată, pare acum remarcabil de blândă. Peste nouă ani, Biroul Secretarului Apărării a organizat nişte cursuri de vară la Naval War College, Newport, pentru a „explora abordări strategice în vederea menţinerii [predominanţei Statelor Unite] pe termen lung (~50 de ani)”, care făceau explicit comparaţii între SUA şi Imperiul Roman, Imperiul Chinez, Imperiul Otoman şi Imperiul Britanic[30]. În mod clar, astfel de paralele nu li se par bizare anumitor membri ai personalului militar american cu funcţii de conducere. În anul 2000, generalul Anthony Zinni, pe atunci şef al Comandamentului Central al Statelor Unite, îi spunea jurnalistei Dana Priest că el devenise „un proconsul modern, descendent al omului de stat – războinic care guverna regiunile periferice ale Imperiului Roman, aducând cu sine ordine şi idealuri dintr-o Romă legalistă”[31]. Este greu să bagi mâna în foc că era ironic.

Cert este că, oficial, Statele Unite rămân un imperiu în faza de negare[32]. Majoritatea politicienilor ar fi de acord cu distincţia operată de istoricul Charles Beard încă din 1939: „America nu va fi Roma sau Marea Britanie, ci va fi America”[33]. Richard Nixon insista în memoriile sale că Statele Unite constituie „singura mare putere fără o istorie de pretenţii imperialiste asupra ţărilor învecinate”[34], opinie reluată de unii decidenţi politici de-a lungul întregului deceniu trecut. Cum spunea Samuel R. „Sandy” Berger, consilierul pentru securitate naţională al preşedintelui Clinton,

„suntem prima putere globală din istorie care nu este o putere imperială”[35]. Un an mai târziu, în timp ce se afla în campanie pentru a-i succeda lui Clinton, George W. Bush relua ideile lui Nixon şi Berger: „America nu a fost niciodată un imperiu. Suntem poate singura putere din istorie care a avut această şansă şi a refuzat-o – preferând măreţia în locul puterii şi dreptatea în locul gloriei”[36]. A revenit la această temă de mai multe ori de când a ajuns la Casa Albă. Într-un discurs susţinut la American Enterprise Institute cu puţin timp înainte de invadarea Irakului, Bush declara: „SUA nu au nici o intenţie să hotărască forma exactă a noii guvernări a Irakului. Această alegere aparţine poporului irakian… Noi vom rămâne în Irak atât timp cât va fi nevoie şi nici o zi în plus. America şi-a mai luat acest tip de angajament şi l-a respectat în timpul păcii care a urmat unui război mondial. După ce i-am învins pe duşmani, nu am lăsat în urmă armate de ocupaţie, ci Constituţii şi parlamente”[37]. El a reiterat această absenţă a intenţiilor imperiale într-un mesaj televizat adresat poporului irakian pe 10 aprilie, când a declarat: „Vă vom ajuta să construiţi un guvern paşnic şi reprezentativ care să apere drepturile tuturor cetăţenilor. Iar după aceea forţele noastre militare vor pleca. Irakul va merge înainte ca naţiune unită, independentă şi suverană”[38]. Aflat pe 1 mai la bordul portavionului *Abraham Lincoln*, preşedintele a insistat asupra acestei idei: „Alte naţii, de-a lungul istoriei, au luptat în alte ţări şi au rămas acolo ca să le ocupe şi să le exploateze. După o bătălie, americanii nu vor decât să se întoarcă acasă”[39]. Aceasta este şi abordarea secretarului Apărării Donald Rumsfeld, după cum arată clar mottoul introducerii de faţă. Ba chiar pare a fi unul dintre puţinele elemente asupra cărora sunt de acord toate personajele de marcă din administraţia Bush. În septembrie anul trecut, la George Washington University, secretarul de stat Colin Powell insista: „Statele Unite nu vor un imperiu teritorial. Noi nu

am fost niciodată imperialişti. Noi nu vrem decât o lume în care libertatea, prosperitatea şi pacea să poată deveni moştenirea tuturor popoarelor, şi nu doar privilegiul exclusiv al câtorva”[40].

Puţini americani ar avea o opinie diferită. În mod revelator, patru din cinci americani chestionaţi în cadrul sondajului Pew Global Attitudes anul trecut au fost de acord că este „bine că idei şi obiceiuri americane se răspândesc în toată lumea”[41]. Însă, în cazul în care aceiaşi oameni ar fi întrebaţi dacă ei consideră că aceasta este o consecinţă a imperialismului american, nu ar mai fi nimeni de acord.

Freud definea *negarea* drept un mecanism psihologic primitiv de apărare împotriva traumelor. Poate că a fost aşadar inevitabil ca după atacurile din 11 septembrie americanii să nege caracterul imperial al ţării lor mai vehement ca oricând. Şi totuşi, pe măsură ce politica externă a Statelor Unite a trecut de la apărare la atac, s-ar părea că nevoia de negare s-a diminuat. Se poate astfel ca determinarea naturii exacte a acestui imperiu – de vreme ce este imperiu, deşi neoficial – să aibă valoare terapeutică.

Hegemonia şi imperiul

Iuliu Cezar şi-a spus *imperator*, dar niciodată rege. Urmaşul său adoptiv, August, a preferat *princeps*. Împăraţii se pot intitula cum poftesc, la fel şi imperiile. Regatul Angliei a fost proclamat imperiu – de Henric al VIII-lea – înainte de a deveni imperiu[42]. Statele Unite, în schimb, sunt de mult un imperiu, dar evită această denumire.

Desigur, dacă definim termenul „imperiu” în sens suficient de restrâns, Statele Unite pot fi excluse cu uşurinţă din această

categorie. Iată un exemplu tipic: „Adevărata putere imperială… înseamnă control monopolist *direct* asupra organizării şi utilizării forţei armate. Înseamnă control *direct* asupra administrării justiţiei şi a definiţiei sale. Înseamnă control asupra a ceea ce se cumpără şi se vinde, a termenilor comerţului şi a permisiunii de tranzacţionare… Să nu mai vorbim de un imperiu american, căci aşa ceva nu există şi nici nu va exista”[43]. Pentru o generaţie de autori „realişti”, nerăbdători să dovedească netemeinicia acuzaţiilor de imperialism formulate de sovietici la adresa americanilor, a devenit ceva obişnuit să afirme că Statele Unite cochetaseră doar pentru scurt timp cu acest gen de imperiu oficial, începând cu anexarea insulelor Filipine în 1898 şi terminând prin anii 1930[44]. Ceea ce au făcut Statele Unite după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial a fost totuşi fundamental diferit ca natură. Potrivit unei formulări recente, nu erau „un stat imperial cu intenţia de a crea prejudicii”, ci erau „mai preocupate de întărirea stabilităţii şi securităţii la nivel regional şi de protejarea comerţului internaţional decât de creşterea puterii lor în detrimentul altora”[45].

Dacă Statele Unite nu erau un imperiu, ce erau? Şi ce sunt acum, când imperiul pe care se străduiau în mod declarat să-l „ţină în frâu” nu mai există? „Unica superputere” – care există într-o lume „unipolară” – este un mod de a le descrie. *Hyperpuissance* este termenul (cu siguranţă ironic) inventat de fostul prim-ministru francez Hubert Védrine. Unii autori preferă sintagme mai slabe, precum „leadership” mondial[46], în timp ce Philip Bobbitt pur şi simplu consideră Statele Unite o formă de stat-naţiune care se bucură de foarte mult succes[47]. O serie recentă de seminare de la Harvard Kennedy School au optat pentru inofensivul termen „primat”[48]. Însă de departe cel mai popular termen în rândul autorilor din domeniul relaţiilor internaţionale rămâne „hegemon”[49].

Ce mai e şi chestia asta numită hegemonie? Este doar un eufemism pentru „imperiu” sau descrie rolul de *primus inter pares*, de lider al unei alianţe, şi nu de conducător al unor popoare supuse? Hegemonul exercită putere dincolo de graniţele sale pentru a-şi urmări propriile scopuri egoiste? Sau este implicat în mod altruist în furnizarea unor bunuri publice internaţionale?

Acest cuvânt a fost folosit iniţial pentru a descrie relaţia Atenei cu celelalte oraşe-state greceşti atunci când au format o ligă pentru a se apăra împotriva Imperiului Persan; Atena era în fruntea celorlalte, dar nu a domnit niciodată asupra lor[50]. În cadrul aşa-numitei teorii a sistemului mondial, dimpotrivă, hegemonie înseamnă mai mult decât leadership, dar mai puţin decât imperiu făţiş[51]. În altă definiţie, şi mai restrânsă, principala funcţie a hegemonului în secolul XX era să susţină un sistem comercial şi financiar internaţional liberal[52]. În ceea ce s-a numit, oarecum neelegant, teoria stabilităţii hegemonice, întrebarea fundamentală din perioada postbelică a fost până unde şi până când aveau să mai susţină Statele Unite libertatea comerţului odată ce alte economii, care beneficiau tocmai de ordinea economică liberală devenită posibilă datorită hegemoniei americanilor, începeau să recupereze teren. Aveau americanii să se întoarcă la politici protecţioniste în efortul de a-şi perpetua hegemonia sau urmau să rămână fideli liberului schimb cu riscul de a intra într-un relativ declin? Aceasta s-a numit „dilema hegemonului” şi multor autori li s-a părut că este în esenţă aceeaşi dilemă cu care se confruntase Marea Britanie înainte de 1914[53].

Şi totuşi, dacă Imperiul Britanic a fost precursorul Americii ca hegemon global, oare nu s-ar putea ca şi Statele Unite să fie la fel de bine succesorul Marii Britanii ca imperiu anglofon? Majoritatea istoricilor ar fi de acord cel puţin că puterea economică americană după 1945 o depăşea pe cea a Marii Britanii după 1815, un moment de cotitură comparabil al puterii după

înfrângerea finală a Franţei napoleoniene. În primul rând, creşterea extraordinară a productivităţii obţinută cam între 1890 şi 1950 a eclipsat orice realizase până atunci Marea Britanie, chiar şi în avântul iniţial al revoluţiei industriale. În al doilea rând, Statele Unite îşi foloseau puterea în mod intenţionat pentru a încuraja reduceri de tarif multilaterale şi echilibrate reciproc în temeiul Acordului General pentru Tarife şi Comerţ (ulterior Organizaţia Mondială a Comerţului). Astfel, reducerile de tarife realizate în timpul Rundei Kennedy (1967) şi în timpul unor „runde” de negocieri ulterioare s-au datorat în mare măsură unor presiuni exercitate de americani, precum „condiţionarea” de care era însoţită acordarea unor împrumuturi de către Fondul Monetar Internaţional, cu sediul la Washington. În schimb, răspândirea în secolul al XIX-lea a liberului schimb şi cea a liberei navigaţii – „bunurile publice” atribuite cel mai frecvent Imperiului Britanic – au fost în egală măsură şi fenomene spontane, nu doar consecinţe directe ale puterii britanice. În al treilea rând, guverne americane succesive ar fi profitat de rolul de monedă-cheie al dolarului înainte de destrămarea sistemului Bretton Woods şi după aceea. Guvernul american avea acces la o „mină de aur pe hârtie” şi a putut aşadar să încaseze un subsidiu de la străini sub formă de senioraj (vânzându-le străinilor dolari şi active în dolari care apoi îşi pierdeau din valoare)[54]. Etalonul aur nu i-a oferit Marii Britanii astfel de avantaje, ci poate chiar unele dezavantaje. În sfârşit, *Pax Britannica* a depins în principal de Flota Militară Regală şi nu a fost atât de „penetrantă” ca „dominaţia totală” vizată astăzi de militarii americani. Timp de un secol, cu unica excepţie a Războiului Crimeii, Marea Britanie s-a simţit incapabilă să întreprindă intervenţii militare în Europa, teatrul cel mai important pentru supravieţuirea sa, iar în 1914 şi 1939, când a fost forţată să facă asta, a depus mari eforturi ca să iasă victorioasă[55].

Ajungem la concluzia oarecum paradoxală că este posibil ca un hegemon să fie mai puternic decât un imperiu.

Distincţia dintre hegemonie şi imperiu ar fi legitimă dacă termenul „imperiu” ar însemna pur şi simplu, aşa cum par să presupună mulţi comentatori americani, guvernarea directă a unor teritorii străine fără nici o reprezentare politică a locuitorilor acestora. Însă cei care studiază istoria imperiilor posedă un cadru conceptual mai sofisticat. La vremea aceea, unii administratori britanici ai coloniilor, precum Frederick Lugard, înţelegeau clar deosebirea dintre guvernarea „directă” şi cea „indirectă”; părţi mari ale Imperiului Britanic din Asia şi Africa erau guvernate indirect – adică prin intermediul unor potentaţi locali, şi nu de guvernatori britanici. O altă deosebire a fost făcută de John Gallagher şi Ronald Robinson în influentul lor articol din 1953 despre „imperialismul liberului schimb”. Acesta rezuma modul în care, în epoca victoriană, a fost folosită puterea navală pentru a deschide pieţele unor ţări din afara sferei coloniale[56]. La fel de lămuritoare este şi distincţia, acum general acceptată, dintre „imperiul neoficial” şi cel „oficial”. Britanicii nu au guvernat oficial Argentina, de exemplu, însă băncile comerciale din City-ul londonez exercitau o influenţă atât de puternică asupra politicii sale fiscale şi monetare, încât independenţa Argentinei era afectată considerabil[57]. Cum spunea unul dintre puţinii istorici moderni care au încercat să realizeze un studiu cu adevărat comparativ pe acest subiect, un imperiu este „în primul rând o putere foarte mare ce îşi lasă amprenta asupra relaţiilor internaţionale ale unei epoci… o organizare politică stăpânind teritorii întinse şi numeroase popoare, deoarece gestionarea spaţiului şi a multietnicităţii este una dintre marile dileme perene ale imperiului… Un imperiu este prin definiţie… nu o organizare politică condusă cu consimţământul explicit al popoarelor sale. [Dar] printr-un proces de asimilare a popoarelor, de

democratizare a instituţiilor, imperiile se pot transforma în federaţii multinaţionale sau chiar în state-naţiuni”[58]. Putem fi şi mai precişi. În tabelul 1 de mai jos am încercat să schiţez o tipologie simplă menită să surprindă diversitatea de forme care pot fi încadrate în categoria „imperii”. Reţineţi că tabelul ar trebui interpretat mai degrabă ca o listă decât ca o grilă. De exemplu, un imperiu ar putea fi o oligarhie în metropolă, urmărind să obţină materii prime din alte ţări, intensificând astfel comerţul internaţional, utilizând în principal metode militare, impunând o economie de piaţă, în interesul elitei sale conducătoare, cu un caracter social ierarhic. Un alt imperiu ar putea fi o democraţie în metropolă, interesată în primul rând de securitate, asigurând pacea ca bun public, conducând în special prin intermediul unor firme şi ONG-uri, promovând o economie mixtă, în interesul tuturor locuitorilor, cu un caracter social asimilator.

Tabelul 1

Sistemul din metropolă	Obiectivele egoiste	Bunurile publice	Metodele de conducere	Sistemul economic	*Cui bono?*	Caracterul social
Tiranie	Securitate	Pace	Armată	Plantaţie	Elitei conducătoare	De genocid
Aristocraţie	Comunicaţii	Comerţ	Birocraţie	Feudal	Populaţiei din metropolă	Ierarhic
Oligarhie	Teritorii	Investiţii	Colonizare	Mercantilist	Coloniştilor	De convertire
Democraţie	Materii prime	Lege	ONG-uri	De piaţă	Elitelor locale	Asimilator
	Bogăţii	Guvernanţă	Firme	Mixt	Tuturor locuitorilor	

	Mână de lucru/Efective militare Rente Impozitare	Educaţie Convertire Sănătate	Delegare către elite locale	Planificat		

Prima coloană ne aminteşte că puterea imperială poate fi obţinută de mai multe tipuri de sisteme politice. Obiectivele egoiste ale expansiunii imperiale (coloana a doua) variază de la nevoia fundamentală de a garanta securitatea metropolei impunând ordinea unor inamici la frontierele sale (iniţiale) până la încasarea unor rente şi impozite de la popoarele supuse, ca să nu mai vorbim de poate cele mai evidente câştiguri reprezentate de noi teritorii pentru colonizare, materii prime, bogăţii şi mână de lucru/efective militare, trebuind subliniat faptul că toate acestea ar trebui să fie disponibile la preţuri mai mici decât ar costa prin liberul schimb cu nişte popoare independente pentru ca toate costurile cuceririi şi colonizării să fie justificate[59]. În acelaşi timp, un imperiu poate furniza „bunuri publice" – adică beneficii intenţionate sau neintenţionate ale stăpânirii imperiale care ajung nu la conducători, ci la cei conduşi şi chiar la terţe părţi: mai puţine conflicte, sporirea schimburilor comerciale sau a investiţiilor, o justiţie sau o guvernanţă mai bună, îmbunătăţirea educaţiei (care poate sau nu să fie asociată cu convertirea religioasă, ceva ce astăzi nu am considera bun public) sau condiţii materiale mai bune. A patra coloană ne spune că stăpânirea imperială poate fi implementată de mai multe tipuri de funcţionari: soldaţii, funcţionarii publici, coloniştii, asociaţiile de voluntariat, firmele şi elitele locale – toate aceste categorii pot impune în diferite moduri voinţa centrului asupra periferiei. Există aproape tot atâtea varietăţi de sisteme economice

imperiale, de la sclavie la laissez-faire, de la o formă de servitute (feudalism) la alta (economia planificată). Nu este deloc de la sine înţeles nici că beneficiile imperiului ar trebui să ajungă pur şi simplu la societatea din metropolă. Se poate ca doar elita acestei societăţi să culeagă roadele imperiului (cum susţineau Lance E. Davis şi R.A. Huttenback cu referire la Imperiul Britanic[60]); aceste roade pot fi culese de coloniştii proveniţi din categoriile cu venituri mai mici din metropolă; sau, în anumite cazuri, de popoarele supuse ori de elitele din cadrul societăţilor supuse. În fine, caracterul social al unui imperiu – mai exact, atitudinile conducătorilor faţă de cei conduşi – poate varia. La o extremă se află imperiul Germaniei naţional-socialiste care a comis genociduri, hotărât să anihileze anumite grupuri etnice şi să umilească în mod deliberat altele. La cealaltă extremă se găseşte modelul roman de imperiu, în care cetăţenia se putea obţine în anumite condiţii indiferent de etnicitate (model cu aplicabilitate evidentă la cazul Statelor Unite). La mijloc se află modelul victorian de ierarhie rasială şi socială complexă, în care inegalităţile create de bogăţie şi statut erau reduse de un principiu general (deşi, cu siguranţă, nu necondiţionat) al egalităţii în faţa legii. Combinaţia exactă a tuturor acestor variabile determină, printre altele, întinderea geografică – şi, desigur, durata – unui imperiu.

Adoptând o definiţie mai largă şi mai sofisticată a imperiului, pare posibil să renunţăm cu totul la termenul „hegemonie”. Renunţând la el, se poate afirma cât de cât plauzibil că imperiul american a preferat până acum, cu câteva excepţii, guvernarea indirectă în loc de cea directă şi imperiul neoficial în locul celui oficial. Ba chiar hegemonia sa din epoca Războiului Rece ar putea fi înţeleasă mai bine ca „imperiu pe bază de invitaţie”[61]. Întrebarea este dacă recentele invazii vădit neinvitate din Afganistan şi Irak prevestesc o tranziţie către structuri imperiale

mai directe şi mai oficiale. Adaptând terminologia din tabelul 1, imperiul american poate aşadar să fie descris pe scurt după cum urmează. Este de la sine înţeles că e o democraţie liberală şi o economie de piaţă, deşi organizarea sa politică are unele trăsături neliberale[62] şi economia sa prezintă un nivel surprinzător de ridicat de intervenţie din partea statului („mixtă” ar putea fi un termen mai exact decât „de piaţă”). Este preocupat în primul rând de propria securitate şi de menţinerea comunicaţiilor internaţionale, iar în al doilea rând de asigurarea accesului la materii prime (în special – deşi nu exclusiv – la petrol). Se ocupă şi cu furnizarea unui număr limitat de bunuri publice: pace, intervenind împotriva unor regimuri belicoase şi în unele războaie civile; libertatea mărilor şi a spaţiilor aeriene pentru comerţ; şi o formă aparte de „convertire”, numită de obicei americanizare, efectuată nu de misionari creştini, ca pe vremuri, ci de exportatorii de divertisment şi bunuri de consum americane. Metodele sale de guvernare oficială au în principal un caracter militar; metodele de guvernare neoficială se bazează foarte mult pe organizaţii şi corporaţii nonguvernamentale şi, în unele cazuri, pe elitele locale.

Cine are de câştigat de pe urma acestui imperiu? Unii ar spune, ca economistul Paul Krugman, că doar elitele sale bogate – mai exact, acea parte a elitelor sale bogate asociată cu Partidul Republican şi cu industria petrolieră[63]. Abordarea tradiţională a stângii este că Statele Unite îşi folosesc puterea pentru a-i sărăci pe oamenii din ţările în curs de dezvoltare. Alţii ar susţine că multe milioane de oameni din întreaga lume au beneficiat într-un fel sau altul de existenţa imperiului Americii – nu în ultimul rând vest-europenii, japonezii şi sud-coreenii, care au prosperat în timpul Războiului Rece sub protecţia „umbrelei” nucleare americane – şi că perdanţii economici ai epocii de după Războiul Rece, în special din Africa subsahariană, nu sunt victimele puterii americane, ci

ale absenţei sale. Căci imperiul american are o întindere limitată. În mod evident îi lipseşte pofta nestăvilită de expansiune teritorială ce caracteriza imperiile de la ţărmul vest-european. El preferă ideea că străinii se vor americaniza fără să fie nevoie de o guvernare oficială. Chiar şi atunci când cucereşte, se opune anexărilor – unul dintre motivele pentru care durata acţiunilor sale de tip imperial din afara graniţelor au tins să fie şi, după toate probabilităţile, vor continua să fie relativ scurte. Ba chiar o particularitate a imperialismului american – poate principalul său punct slab – este orizontul său temporal excesiv de scurt.

Imperiile anglofone

Acestea fiind spuse, în istorie nu au existat mai mult de 70 de imperii. Dacă e să credem ce scrie în *The Times Atlas of World History*, cel american este, în ordine cronologică, al 68-lea. (China comunistă este al 69-lea; unii ar spune că Uniunea Europeană este al 70-lea.) Cât de mult se deosebeşte imperiul american de altele anterioare? La fel ca imperiul Egiptului Antic, construieşte edificii impunătoare în inima ţării, deşi acestea îi adăpostesc mai degrabă pe cei vii decât pe morţi. La fel ca Liga de la Delos, a dovedit că se pricepe să conducă alianţe împotriva unei puteri rivale. La fel ca imperiul lui Alexandru, are o întindere geografică uluitoare. La fel ca Imperiul Chinez care a apărut în epoca Qin şi a cunoscut apogeul în timpul dinastiei Ming, a unit teritoriile şi populaţiile de pe o arie întinsă, transformându-le într-un adevărat stat-naţiune. La fel ca Imperiul Roman, are un sistem de cetăţenie care este remarcabil de deschis: li s-au acordat simultan decoraţii Purple Heart şi cetăţenia americană anumitor soldaţi care au luptat în

Irak anul trecut, aşa cum serviciul militar în cadrul legiunilor era cândva o cale de a deveni *civis romanus*. Ba chiar, cu arhitectura clasică a capitalei şi structura republicană a Constituţiei lor, Statele Unite seamănă cu o „nouă Romă” poate mai mult decât orice alt imperiu anterior – deşi o Romă în care Senatul a reuşit până acum să-i stăpânească pe cei care aspirau să devină împăraţi. Şi în relaţiile lor cu Europa de Vest, Statele Unite pot părea uneori o a doua Romă, deşi parcă este prematur să aclamăm Bruxellesul ca pe noul Bizanţ[64].

Paralela cu Imperiul Roman riscă să devină un soi de clişeu[65]. Şi totuşi, în capacitatea lor de a-şi disemina limba şi cultura – deopotrivă monoteistă şi matematică –, Statele Unite au trăsături comune şi cu Califatul Abbasid clădit de moştenitorii lui Mahomed. Deşi sunt adesea descrise drept moştenitorul – precum şi produsul rebel – al imperiilor vest-europene care au apărut în secolul al XVI-lea şi s-au perpetuat până în secolul XX, în realitate Statele Unite au cel puţin la fel de multe în comun şi cu marile imperii terestre ale Europei Centrale şi de Est. În secolul al XIX-lea, înaintarea spre vest a coloniştilor americani, traversând preriile, a avut un echivalent în înaintarea spre est a coloniştilor ruşi care au traversat stepa. În practică, structurile sale politice amintesc uneori mai mult de Viena sau Berlin decât de Haga, capitala ultimei mari republici imperiale, sau de Londra, centrul primului imperiu anglofon. Celor care ar insista totuşi asupra „excepţionalismului” american, cel care studiază istoria imperiilor le poate da un singur răspuns: la fel de excepţional ca toate celelalte 69 de imperii.

Să analizăm mai exact asemănările şi deosebirile dintre acest imperiu american şi Imperiul Britanic, împotriva căruia s-au definit pentru prima dată Statele Unite, dar cu care seamănă tot mai mult, aşa cum fiii rebeli ajung să semene cu taţii pe care cândva îi dispreţuiau. Relaţia dintre cele două imperii anglofone

este unul dintre laitmotivele cărţii de faţă pentru simplul motiv că nici un alt imperiu din istorie nu a ajuns atât de aproape de realizarea lucrurilor pe care doresc Statele Unite să le înfăptuiască astăzi. Epoca britanică a „imperiului liberal” – de prin anii 1850 până în anii 1930 – se remarcă drept o perioadă în care principala putere imperială a reuşit să susţină globalizarea economică exportându-şi nu doar mărfurile, oamenii şi capitalul, ci şi instituţiile sociale şi politice. Aceste două imperii anglofone au multe în comun. Dar sunt şi profund diferite.

Aşa cum am văzut, mulţi istorici consideră că Statele Unite constituie un „hegemon” mai eficient decât Marea Britanie. Şi totuşi, din punct de vedere strict teritorial, acest din urmă imperiu a fost cu mult mai impresionant. Între cele două războaie mondiale, când a atins întinderea teritorială maximă, Imperiul Britanic acoperea peste 33 de milioane de kilometri pătraţi, aproximativ 23% din suprafaţa de uscat a globului. Regatul Unit reprezenta numai o mică parte din acesta: doar 0,2%. Astăzi, dimpotrivă, Statele Unite reprezintă cam 6,5% din suprafaţa globului, pe când cele 14 teritorii dependente oficiale[66] – majoritatea, insule din Pacific dobândite înainte de al Doilea Război Mondial – totalizează doar 10 722,5 kilometri pătraţi de teritoriu. Chiar dacă Statele Unite nu ar fi renunţat la ţările pe care le-au ocupat la un moment dat în Caraibe şi în America, între Războiul Hispano-American şi al Doilea Război Mondial, imperiul american de astăzi tot nu ar totaliza decât o jumătate de procent din suprafaţa de uscat a globului. În termeni demografici, imperiul american oficial este şi mai mic. Astăzi, Statele Unite şi teritoriile lor dependente reprezintă împreună doar 5% din populaţia lumii, pe când britanicii stăpâneau între o cincime şi un sfert din omenire în zilele de glorie ale imperiului lor.

În schimb, Statele Unite posedă numeroase bucăţele de teritoriu din cadrul unor state teoretic suverane care servesc

drept baze militare americane. Înainte de desfăşurarea trupelor pentru invazia din Irak, armata americană avea în jur de 752 de instalaţii militare în peste 130 de ţări[67]. Un număr semnificativ de trupe americane au fost trimise în 65 dintre acestea[68]. Amplasările lor nuanţează puternic afirmaţia făcută de preşedintele Bush în discursul lui din 26 februarie 2003 cum că, „după ce i-am învins pe duşmani [în 1945], nu am lăsat în urmă armate de ocupaţie"[69]. În primul an al mandatului său ca preşedinte, în Germania au fost dislocaţi aproximativ 70 000 de militari, iar în Japonia 40 000. În aceste ţări s-au aflat necontenit trupe americane din 1945 încoace. Aproape la fel de mulţi soldaţi (36 500) erau în Coreea de Sud, unde prezenţa americană este neîntreruptă din 1950. Mai mult, noi războaie au însemnat noi baze, precum Camp Bondsteel din Kosovo, obţinută în timpul războiului din 1999 împotriva Iugoslaviei, sau baza aeriană Bişkek din Kîrgîzstan, o „proprietate" câştigată în timpul războiului contra regimului taliban din Afganistan. În momentul în care scriu, cam 10 000 de militari americani sunt încă staţionaţi în Afganistan şi pare sigur că o forţă armată substanţială, de 100 000 de soldaţi, va trebui să rămână în Irak cel puţin în următorii câţiva ani[70].

Nu ar trebui uitat nici ce tehnologie militară formidabilă poate fi dezlănţuită din aceste baze. Anumitor comentatori le place să sublinieze că „bugetul Pentagonului este egal cu bugetele militare ale următoarelor 12 sau 15 naţiuni la un loc" şi că „SUA acoperă 40-45% din totalul cheltuielilor pentru apărare ale celor 189 de state ale lumii"[71]. Astfel de măsuri fiscale, oricât ar părea de impresionante, nu sugerează pe deplin avansul de care se bucură în acest moment forţele armate americane. Pe uscat, Statele Unite deţin 9 000 de tancuri M1 Abrams. Restul lumii nu are nimic care să poată concura cu asta. Pe mare, Statele Unite posedă nouă grupuri tactice de luptă aeronavale „de ultimă generaţie". Restul

lumii nu are nici unul. Iar în aer Statele Unite deţin trei tipuri de avioane care nu pot fi detectate de radar. Restul lumii nu are nici unul. Statele Unite sunt cu mult înaintea tuturor şi în ceea ce priveşte producerea rachetelor „inteligente” şi a „dronelor” teleghidate de mare altitudine[72]. Imperiul Britanic nu s-a bucurat niciodată de acest gen de avans militar faţă de rivali. Într-adevăr, a fost o vreme când lanţul său de baze navale şi garnizoane semăna oarecum cu cel al Americii de astăzi[73]. Şi numărul trupelor staţionate în străinătate era cam acelaşi[74]. Şi britanicii se bucurau de superioritatea lor tehnologică, indiferent dacă aceasta a luat forma mitralierei Maxim sau a cuirasatului *Dreadnought*. Însă imperiul lor nu a dominat niciodată întregul spectru al capacităţilor militare aşa cum fac Statele Unite astăzi. Deşi Marina Militară Regală stăpânea mările, francezii şi mai apoi germanii – ca să nu mai vorbim de americani – au reuşit să construiască flote ce reprezentau ameninţări credibile la adresa acestei dominaţii maritime, în timp ce armata britanică era în general cu mult mai mică şi mai dispersată decât armatele imperiilor continentale.

Dacă puterea militară este condiţia *sine qua non* pentru un imperiu, atunci e greu de imaginat cum ar putea cineva să nege că Statele Unite au astăzi caracter de imperiu. Hărţile convenţionale reprezentând operaţiunile militare ale Statelor Unite minimalizează raza de acţiune a armatei americane[75]. O hartă a lumii aparţinând Departamentului Apărării, care arată zonele de responsabilitate ale celor cinci comandamente regionale principale, sugerează că sfera de influenţă militară a Americii este acum la propriu globală[76]. Comandanţii teatrelor de operaţii regionale – „proconsulii” acestui *imperium* – sunt responsabili de teritorii mai vaste decât orice ar fi putut visa predecesorii lor romani. USEUCOM se întinde de la ţărmul cel mai vestic al Groenlandei până la Strâmtoarea Bering, de la Oceanul Arctic până la Capul Bunei Speranţe, din Islanda până în Israel[77].

Este, desigur, un adevăr recunoscut de toată lumea că marile angajamente militare în alte ţări nu pot fi menţinute fără resurse economice şi mai mari. Este America îndeajuns de bogată pentru a juca rolul lui Atlas, purtând povara întregii lumi pe umerii săi? Această întrebare a fost pusă atât de des în anii 1970-1980, încât a devenit posibil să se vorbească despre „declinism” ca şcoală de gândire. Potrivit lui Paul Kennedy, „supraextinderea” militară şi fiscală condamnă Statele Unite – ca şi pe toate „marile puteri”[78] de dinaintea lor – la pierderea poziţiei de dominanţă economică[79]. Pentru scurt timp după căderea Zidului Berlinului ne-am putut bucura că Uniunea Sovietică a fost prima care căzut victimă supraextinderii[80]. Problemele economice ale Japoniei, cândva considerată un viitor rival geopolitic, au amplificat sentimentul de regenerare naţională. Deşi America a savurat o perioadă de „relativă ascensiune” fără precedent după anii 1920, când un dividend anterior al păcii alimentase o bulă anterioară a pieţei de valori, însuşi declinismul a intrat în declin. Totuşi, pe la sfârşitul anilor 1990, comentatorii găsiseră noi rivali din cauza cărora să-şi facă griji. Unora le era frică de Uniunea Europeană[81]. Alţii priveau cu teamă spre China[82]. Şi Samuel Huntington considera „unipolaritatea” doar un fenomen trecător: pe măsură ce Europa se unea şi China se îmbogăţea, şi lumea avea să se întoarcă la o „multipolaritate” nemaivăzută de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial[83]. În opinia lui Emmanuel Todd, temerile francezilor legate de „hiperputerea” americană ignorau realitatea unui declin şi a unei decăderi iminente[84].

Dacă ritmul recent de creştere a populaţiei şi a producţiei s-ar menţine încă 20 de ani, China ar putea deveni cea mai importantă economie a lumii încă din 2018, luând locul Americii[85]. Şi totuşi, este foarte puţin probabil ca ratele de creştere din aceste ţări să se menţină în următoarele două decenii la fel ca în cele două

anterioare. Tot ce putem spune cu certitudine este că în 2002 produsul intern brut al Americii, calculat în dolari internaţionali şi ajustat pe baza parităţii puterii de cumpărare, a fost aproape dublu faţă de cel al Chinei şi a reprezentat puţin peste o cincime (21,4%) din producţia mondială – mai mult decât cele ale Japoniei, Germaniei şi Marii Britanii puse la un loc. Asta înseamnă mai mult decât dublul celei mai ridicate cote din producţia globală realizate vreodată de Marea Britanie[86]. Ba chiar, calculată în dolari americani la valoarea curentă, cota Americii din producţia brută la nivel mondial se apropia mai mult de o treime (32,3%), dublu faţă de economiile Chinei şi Japoniei la un loc[87]. Atât din punctul de vedere al producţiei, cât şi din cel al consumului, Statele Unite sunt deja un imperiu cu mult mai bogat decât a fost vreodată Marea Britanie[88].

Acestea nu sunt singurele criterii de măsurare a dominanţei economice a Americii. În perioada de glorie a imperiului Marii Britanii, doar câteva corporaţii puteau fi cu adevărat numite „multinaţionale”, în sensul că îşi aveau o parte substanţială din active şi din forţa de muncă pe pieţe externe. Astăzi economia mondială este dominată de asemenea firme, dintre care un mare număr – de la Exxon Mobil la General Motors, de la McDonald’s la Coca-Cola, de la Microsoft la Time Warner – sunt de origine americană şi continuă să-şi aibă sediul principal în Statele Unite. Istoria recentă a companiei McDonald’s oferă un exemplu clar al modului în care unele corporaţii americane s-au extins peste hotare în căutare de noi pieţe, cam cum s-ar fi aşteptat cineva familiarizat cu vechea teorie Hobson-Lenin a imperialismului. În 1967, McDonald’s şi-a deschis primele restaurante în Canada şi Puerto Rico. 20 de ani mai târziu avea aproape 10 000 de restaurante în 47 de ţări şi teritorii, iar în 1997 nu mai puţin de 23 000 de restaurante în peste 100 de ţări. În 1999, pentru prima dată, vânzările externe ale companiei le-au depăşit pe cele din

America. Astăzi există mai mult de 30 000 de restaurante McDonald's în peste 120 de ţări; mai puţin de jumătate, 12 800, sunt în Statele Unite[89]. La fel ca Donald Rumsfeld, şi Ronald McDonald are nevoie de harta lumii, iar aceasta prezintă o geografie alternativă izbitoare a imperiului american. Cum spunea directorul general administrativ al companiei, „există 6,5 miliarde de oameni pe Pământ şi doar 270 de milioane trăiesc în SUA… Cine altcineva de pe glob este în poziţia de a profita de această ocazie?"[90]. *Coca-colonizarea* este un clişeu al „mişcării" antiglobalizare, dar are un sâmbure de adevăr dacă te gândeşti la raza geografică a vânzărilor acestei companii de băuturi răcoritoare: 30% în America de Nord, 24% în America Latină, 22% în Europa şi Orientul Mijlociu, 18% în Asia şi 6% în Africa. În mod semnificativ, piaţa companiei Coca-Cola care cunoaşte cea mai rapidă creştere este Republica Populară Chineză[91].

Creşterea relativ rapidă a economiei americane în anii 1980-1990 – într-o vreme când economia principalului său rival din perioada Războiului Rece făcea implozie – explică felul cum au reuşit Statele Unite să realizeze o revoluţie unică în domeniul militar reducând în acelaşi timp substanţial cota de cheltuieli pentru apărare ca procent din produsul intern brut. Cartea Verde a Departamentului Apărării publicată în martie 2003 estima că totalul cheltuielilor pentru apărarea naţională va rămâne la 3,5% din PIB cel puţin încă trei ani[92]. Acest procentaj ar trebui comparat cu media de 7% din timpul Războiului Rece. Dată fiind „formula" lui Paul Kennedy conform căreia, „dacă o anumită naţiune alocă *pe termen lung* peste 10%… din PNB pentru armament, atunci probabil că acest fapt îi va limita rata de creştere", nu prea pare să existe pericolul unei supraextinderi iminente a imperiului[93]. Pe scurt, din punctul de vedere al resurselor economice, precum şi al capacităţii militare, Statele

Unite nu doar seamănă cu ultimul mare imperiu anglofon, ci în unele sensuri îl şi întrec.

Cum să devii *soft*

Un argument adus uneori pentru a distinge hegemonia americană de Imperiul Britanic este calitativ. Se afirmă că puterea americană constă nu doar în putere militară şi economică, ci şi în *„soft” power* (putere necoercitivă). Potrivit lui Joseph Nye, decanul Kennedy School de la Harvard, „o ţară poate obţine rezultatele pe care le doreşte pe scena politicii mondiale pentru că alte ţări vor s-o urmeze, admirându-i valorile, imitându-i exemplul, aspirând la nivelul său de prosperitate şi deschidere”. Cu alte cuvinte, *soft power* înseamnă să obţii ceea ce vrei fără „forţă sau amăgeli”, fără bici sau zăhărel: „Este capacitatea de a ademeni şi a atrage. *Soft power* izvorăşte în mare parte din valorile noastre”[94]. În cazul Americii, „ea izvorăşte din calitatea de strălucitoare «cetate aflată pe vârf de munte»” – un ispititor nou Ierusalim al libertăţii economice şi politice[95]. Nye nu este atât de naiv încât să presupună că stilul de viaţă american este inerent atractiv pentru oricine şi oriunde. Dar crede că a-l face atractiv contează mai mult decât în trecut dată fiind răspândirea la nivel mondial a tehnologiei informaţiilor[96]. Mai simplu spus, *soft power* – sau oricum au mai numit alţi autori americanizarea – poate ajunge acolo unde nu poate ajunge *hard power* (puterea coercitivă)[97].

Dar oare asta face ca puterea americană să fie atât de diferită de puterea imperială? Dimpotrivă, chiar ilustrează cât de mult au ajuns Statele Unite să semene cu ultimul imperiu anglofon. Şi Imperiul Britanic a căutat să-şi facă valorile atractive pentru alţii,

deşi iniţial – înainte de apariţia mijloacelor moderne de comunicare – sarcina aceasta trebuia îndeplinită de „oamenii de la faţa locului”. Misionarii britanici, hotărâţi să disemineze diferitele modele de creştinism ale insulei lor, s-au împrăştiat în toate colţurile lumii. Şi oamenii de afaceri britanici îşi puneau în practică ideile despre lege şi ordine. Iar dascălii britanici băgau cititul, scrisul şi socotitul în capul elitelor coloniale. Împreună, toţi aceştia au izbutit să răspândească şi nişte activităţi recreative britanice precum crichetul şi ceaiul de la ora 5. Scopul era fără îndoială să-i „ademenească şi să-i atragă” pe oameni către valorile britanice. Mai mult decât atât, aceste strădanii au fost în cele din urmă sprijinite de noua tehnologie. După apariţia telegrafelor transoceanice, agenţiile de presă cu sediul la Londra au putut furniza în toată lumea ziare cu conţinut anglocentric, însă apariţia radioului fără fir – şi mai ales crearea British Broadcasting Corporation – a inaugurat cu adevărat epoca *soft power* în sensul dat de Nye acestei sintagme. În 1932, de Crăciun, regele George al V-lea a putut transmite un mesaj întregului Imperiu Britanic. În mai puţin de şase ani, BBC îşi lansase primul serviciu într-o limbă străină – în arabă – şi până la sfârşitul anului 1938 emitea în toate limbile principale ale Europei continentale. Nu încape nici o îndoială că BBC a jucat un rol important în încurajarea disidenţei în teritoriile ocupate de Axă în timpul războiului; altfel de ce i-ar fi adus Goebbels atât de obsesiv în faţa instanţei pe germanii prinşi că ascultau acest post de radio? În unele privinţe, Marea Britanie a exercitat în anii 1930 o *soft power* mai mare decât cea a Statelor Unite de astăzi. Într-o lume a ziarelor, radiourilor şi cinematografelor, în care numărul de corporaţii ce puteau furniza conţinut (adesea monopoluri naţionale) era relativ mic, transmisiunile BBC în alte ţări puteau spera să ajungă la urechile unui număr relativ mare de străini. Şi totuşi, orice *soft power* ar fi

avut Marea Britanie, ea nu a reuşit să oprească declinul abrupt al puterii britanice după anii 1930.

Astfel apare întrebarea cât de mult contează cu adevărat astăzi această *soft power* a Americii. Dacă sintagma denotă mai mult decât o muzică de fundal culturală pentru nişte forme mai tradiţionale de dominaţie, cu siguranţă trebuie să se demonstreze că Statele Unite pot obţine ceea ce vor de la alte ţări fără să le constrângă ori să le mituiască, ci pur şi simplu pentru că exporturile lor culturale sunt seducătoare. Un motiv de scepticism în privinţa amplorii pe care o are astăzi această *soft power* a Americii este extinderea geografică a exporturilor culturale. Este adevărat că 39 dintre cele mai mari 81 de corporaţii de telecomunicaţii din lume sunt americane, iar vreo jumătate din ţările de pe glob se bazează în principal pe Statele Unite pentru aprovizionarea cu filme a cinematografelor lor. Însă o mare parte din exporturile Hollywoodului ajung la vechi aliaţi ai americanilor din cadrul Organizaţiei pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică. În afară de Japonia, ţările asiatice – mai ales India – importă foarte puţine producţii americane. La fel, majoritatea traducerilor de cărţi americane şi a utilizatorilor străini de site-uri americane se găsesc în Europa şi în Japonia. Singura regiune în care se mai poate spune că un canal de comunicare major este dominat de cultura americană e America Latină, unde SUA furnizează 75% dintre programele TV[98]. Ar fi prea mult să conchidem că această *soft power* a Americii se găseşte aşadar din plin acolo unde este cel mai puţin nevoie de ea. Este posibil ca un nivel ridicat de expunere la cinematograful şi televiziunea americane să fie unul dintre motivele pentru care oamenii din Europa de Vest, Japonia şi America Latină sunt încă, per ansamblu, mai puţin ostili faţă de Statele Unite decât cei din alte regiuni. Totuşi, nu este mai puţin adevărat că raza de acţiune a acestei *soft power* americane e mai limitată decât se presupune

în general. Orientul Mijlociu, unde a început BBC să emită într-o limbă străină, este acum mult mai refractar la farmecele „anglobalizării” decât era la vremea aceea. Apariţia televiziunii Al Jazeera arată că bariera pentru intrarea în jocul *soft power* este acum destul de jos. Chiar şi în Somalia devastată de război, forţele americane au descoperit că duşmanii lor sunt capabili să domine undele radio/TV locale cu propagandă antiamericană. *Soft power* nu a putut evita genocidul în Rwanda: atunci când Boutros Boutros Ghali, secretarul general al Naţiunilor Unite, a cerut administraţiei Clinton să bruieze transmisiunile criminale ale postului de radio Mille Collines, a fost informat că o astfel de măsură ar fi prea costisitoare[99].

Există o excepţie, care ilustrează şi ea ceea ce au în comun Imperiul Britanic şi imperiul american de astăzi. Misionarii reprezintă în prezent un canal pentru diseminare culturală în ţările în curs de dezvoltare la fel de important ca acum un secol şi jumătate. Din cauză că sunt implicate multe secte creştine, nu este uşor de găsit date sigure cu privire la numărul total de misionari americani care activează astăzi în afara Statelor Unite. Unele estimări (doar ale misionarilor protestanţi) sugerează că aceştia sunt între 40 000 şi 64 000, un număr relativ mic în comparaţie cu cei aproximativ 300 000 de misionari americani care activează pe teritoriul Statelor Unite[100]. Cu toate acestea, chiar şi un număr mic de misionari evanghelici pot realiza multe, beneficiind de fonduri substanţiale de la congregaţii din ţară. În aprilie 1994, Bisericile lui Hristos au avut în total 223 de misionari în America Latină, cei mai mulţi (81) în Brazilia. Şapte ani mai târziu, deşi numărul misionarilor din regiune scăzuse aproape la jumătate, numărul total de membri ai Bisericilor lui Hristos crescuse cu 60%[101]. Potrivit unei estimări (publicată în 1990), proporţia latino-americanilor care sunt acum protestanţi ar fi de nu mai puţin de 20%[102]. Demonstraţia extraordinară de credinţă evanghelică a

echipei de fotbal a Braziliei după ce a câştigat ultima finală a Campionatului Mondial face această estimare credibilă. Mai recent, încurajaţi de evanghelişti ca Luis Bush (şi el de origine argentiniană), unii misionari şi-au îndreptat atenţia către milioanele de „neevanghelizaţi" care populează o aşa-numită fereastră de oportunitate dintre paralelele 10 şi 40. Conform Center for the Study of Global Christianity din cadrul Gordon-Conwell Theological Seminary din South Hamilton, Massachussets, numărul misionarilor creştini din ţări islamice aproape că s-a dublat din 1982, trecând de la aproximativ 15 000 la 27 000; jumătate din ei sunt americani[103].

Dar cum rămâne cu valorile seculare şi ţelurile altruiste oficiale ale Americii? Nu sunt oare acestea fundamental diferite de cele ale imperiilor din trecut, care aveau intenţii egoiste şi exploatatoare? Se spune adesea că, începând cu Woodrow Wilson, decidenţii politici americani au renunţat la imperialism, căutând în schimb să încurajeze răspândirea unor principii wilsoniene: dreptul internaţional, democraţia şi piaţa liberă[104]. Cumva – probabil pentru că sunt evident bune –, aceste idei au „ajuns să domine chestiunile internaţionale". Aşadar, lucrul de care au nevoie cel mai mult Statele Unite este să „facă pe poliţaiul" pentru a împiedica orice forţe ignorante să conteste această ordine mondială propice[105].

Cu siguranţă, retorica wilsoniană de modă veche nu lipseşte din „strategia de siguranţă naţională" publicată de preşedintele Bush în septembrie 2002, care afirmă explicit că unul dintre obiectivele politicii externe americane este „ca tot globul să beneficieze de avantajele libertăţii". „Vom acţiona energic", declară documentul, „pentru a aduce speranţa legată de democraţie, dezvoltare, pieţe libere şi liber schimb în toate colţurile lumii... America trebuie să susţină ferm exigenţele nenegociabile ale demnităţii umane: statul de drept; limitarea

puterii absolute a statului; libera exprimare; libertatea credinţelor religioase; justiţie egală; respectarea femeilor; toleranţă religioasă şi etnică; şi respectarea proprietăţii private”[106]. Şi totuşi, această „strategie de deschidere” are şi ea precursorii săi imperiali[107]. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la Marea Depresie, Imperiul Britanic a împărtăşit multe dintre aceste aspiraţii[108]. Tânărul Winston Churchill definea cândva ţelurile imperialismului britanic astfel: „[să se recupereze] din mâinile barbariei regiuni fertile şi populaţii numeroase... să se aducă pacea între triburi aflate în conflict, să se administreze justiţia acolo unde totul era violenţă, să se rupă lanţurile sclavului, să se extragă bogăţia solului, să se semene primele seminţe ale comerţului şi educaţiei, să se amplifice la popoare întregi capacităţile lor de a se bucura de lucruri plăcute şi să se diminueze probabilitatea de a îndura suferinţe...”[109]. Sunt toate acestea atât de diferite de limbajul idealismului american? Aşa cum observa senatorul J. William Fulbright în 1968, „britanicii îi spuneau «povara omului alb». Francezii îi ziceau «misiune civilizatoare». Americanii din secolul al XIX-lea îi spuneau «destin evident». Acum se cheamă «responsabilităţile puterii»”[110]. „Promovarea libertăţii” sau „strategia de deschidere” nu constituie decât ultima sa încarnare[111]. Este cert că imperiile liberale îşi proclamă aproape întotdeauna altruismul. Atunci când spunea că Statele Unite sunt un „imperiu al libertăţii”, Thomas Jefferson nu făcea decât să împrumute o veche temă recurentă a Imperiului Britanic. Edmund Burke identificase „libertatea” ca trăsătură caracteristică a Imperiului Britanic încă din 1766[112].

Oricum, la fel ca Imperiul Britanic, şi Statele Unite îşi rezervă dreptul de a recurge la forţa armată, cum şi când consideră că interesele lor sunt ameninţate – nu doar reactiv, ci şi, eventual, preventiv. Astfel, „strategia de siguranţă naţională” a preşedintelui Bush afirmă că Statele Unite îşi rezervă dreptul de a „acţiona

preventiv… pentru a anticipa sau a împiedica… acte ostile din partea adversarilor noştri… chiar dacă persistă o incertitudine cu privire la momentul şi locul atacului inamicului”[113]. *Soft power* nu este decât mănuşa de catifea în care se ascunde un pumn de fier.

Un model britanic?

Spre deosebire de majoritatea autorilor europeni care au abordat acest subiect, eu în principiu sunt în favoarea imperiului. Ba chiar cred că imperiul este mai necesar în secolul XXI decât oricând. Ameninţările cu care ne confruntăm nu sunt în sine noi. Însă evoluţiile tehnologice le fac mai periculoase decât oricând. Din cauza răspândirii şi regularităţii călătoriilor aeriene moderne, bolile infecţioase ne pot fi transmise cu o rapiditate terifiantă. Iar din pricina preţului relativ mic şi a distructivităţii armamentului modern, tiranii şi teroriştii se pot gândi în mod realist să ne devasteze oraşele. Vechiul sistem de state suverane de după 1945, unite oarecum de un sistem al dreptului internaţional aflat într-o continuă schimbare, nu poate aborda cu uşurinţă aceste riscuri pentru că sunt prea multe state-naţiuni în care dispoziţiile „comunităţii internaţionale” pur şi simplu nu funcţionează. Este nevoie de o autoritate capabilă să intervină pe lângă astfel de state pentru a combate epidemii, a detrona tirani, a pune capăt unor războaie locale şi a eradica organizaţii teroriste. Acesta este argumentul egoist în favoarea imperiului. Dar există şi un argument complementar, altruist. Chiar dacă nu ar reprezenta o ameninţare directă pentru securitatea Statelor Unite, condiţiile economice şi sociale dintr-o serie de ţări de pe glob ar justifica un anumit tip de intervenţie. Sărăcia unei ţări ca Liberia nu se

explică prin lipsa resurselor; altfel (de exemplu), Botswana ar fi la fel de săracă[114]. În Liberia, ca în atâtea state din Africa subsahariană, problema este pur şi simplu guvernarea incompetentă: nişte dictatori corupţi şi ticăloşi al căror comportament face imposibilă dezvoltarea economică şi încurajează opoziţia politică să ia forma războiului civil[115]. Ţările aflate în această situaţie nu se redresează singure. Au nevoie de impunerea unei forme de autoritate externă[116].

Sunt unii care ar insista că un imperiu este prin definiţie incapabil să joace un asemenea rol: în opinia lor, toate imperiile sunt exploatatoare prin natura lor. Şi totuşi, poate exista – şi a existat – şi imperiu liberal, unul care îşi sporeşte securitatea şi prosperitatea tocmai oferind restului lumii bunuri publice în general benefice: nu doar libertate economică, ci şi instituţiile necesare pentru ca pieţele să prospere[117]. În această privinţă, americanii au mai multe de învăţat decât sunt pregătiţi să recunoască de la predecesorii lor britanici care aveau mai multă încredere în sine şi care, după calamităţile foametei irlandeze şi Răscoala Şipailor de la mijlocul secolului al XIX-lea, şi-au relansat imperiul ca un proiect liberal din punct de vedere economic, preocupat nu doar de securitatea Insulelor Britanice, ci şi de integrarea pieţelor mondiale, bazat pe ideea că stăpânirea britanică asigura avantaje efective, şi anume liberul schimb, statul de drept, protejarea proprietăţii private şi a o administraţie necoruptă, precum şi investiţii garantate de stat în infrastructură, în domeniul sănătăţii publice şi în(tr-un anumit grad de) educaţie[118]. Îndemnul adresat de Arnold Toynbee învăţăceilor lui de la Oxford meniţi să devină funcţionari în administraţia britanică a Indiei era clar: „Dacă se duceau în India, se duceau pentru binele poporului său în una dintre cele mai nobile misiuni în care s-ar putea implica un englez”[119].

Subliniez că nu vreau să sugerez că americanii ar trebui să adopte modelul victorian. Imperiul Britanic era foarte departe de un imperiu liberal *ideal* şi se poate învăţa aproape la fel de mult din eşecurile sale ca şi din succesele pe care le-a înregistrat. Însă asemănările dintre ceea ce încercau britanicii să facă în 1904 şi ceea ce încearcă Statele Unite să facă în 2004 sunt instructive. La fel ca Statele Unite în ziua de azi, şi Marea Britanie era foarte pregătită să se folosească de superioritatea sa navală şi militară pentru a purta numeroase războaie mici împotriva a ceea ce astăzi am putea numi state eşuate şi regimuri-bandit. Nimeni dintre cei care au studiat istoria campaniei britanice împotriva dervişilor sudanezi, adepţii charismaticului lider wahhabit numit Mahdi, nu se poate să nu fie frapat de anticiparea unor conflicte actuale. Şi totuşi, la fel ca Statele Unite astăzi, nici imperialiştii victorieni nu acţionau doar în numele securităţii naţionale sau imperiale. Aşa cum preşedinţii americani din ultimele decenii au tot expus beneficiile globalizării economice – chiar şi atunci când în practică deviau de la liberul schimb –, unii oameni de stat britanici de acum un secol considerau dezirabile pentru binele general răspândirea liberului schimb şi liberalizarea pieţelor de mărfuri, ale muncii şi de capital. Şi, la fel cum majoritatea americanilor consideră astăzi că democratizarea globală după model american este evident bună, şi britanicii aspirau pe vremea aceea să-şi exporte instituţiile – nu doar dreptul comun, ci în cele din urmă şi monarhia parlamentară – în restul lumii.

Americanii uită repede că după gafele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea guvernele britanice au învăţat că era cât se poate de uşor să permită o „guvernare responsabilă” unor colonii care erau în mod limpede angajate pe calea către modernitate economică şi stabilitate socială. Canada, Noua Zeelandă, Australia şi (deşi cu drept de vot limitat) Africa de Sud aveau la începutul anilor 1900 executive care răspundeau în faţa unor parlamente alese. Iar

acest beneficiu nu era menit a fi rezervat exclusiv coloniilor de albi. Cu privire la întrebarea dacă India va fi în cele din urmă capabilă de o guvernare parlamentară în stil britanic, Thomas Babington Macaulay a fost cât se poate de explicit, deşi cu aerul său de superioritate caracteristic: „Nu voi încerca niciodată s-o evit ori s-o întârzii [autoguvernarea Indiei]. Atunci când se va întâmpla, va fi cea mai măreaţă zi din istoria Angliei. Faptul de a fi găsit un popor minunat cufundat în sclavie şi superstiţie, de a-l fi condus aşa încât să-l facem doritor şi capabil de toate privilegiile cetăţenilor ar fi cu adevărat un titlu de glorie numai al nostru”[120]. Aspiraţii deloc diferite erau exprimate în unele cercuri şi anul trecut pe tema democratizării lumii arabe. În cadrul unui discurs susţinut la ONU în septembrie anul trecut, preşedintele Bush a clarificat faptul că acesta a fost unul dintre obiectivele sale în invadarea Irakului[121]. Totuşi, aşa cum vom vedea, americanii nu au fost primii invadatori anglofoni care au ajuns la Bagdad proclamându-se „eliberatori”, nu cuceritori[122].

Structura cărţii de faţă este simplă. Capitolul 1 examinează originile imperiale ale Statelor Unite şi caută să caracterizeze întinderea şi limitele imperiului lor până la Primul Război Mondial. Capitolul 2 pune întrebarea de ce, în ciuda enormelor lor capacităţi economice şi militare, Statele Unite au avut asemenea dificultăţi în a-şi impune voinţa asupra atâtor ţări în care au intervenit în secolul XX. De asemenea, oferă anumite explicaţii pentru succesele excepţionale ale „construcţiei naţionale” americane în Germania de Vest, Japonia şi Coreea de Sud.

Capitolul 3 susţine că evenimentele din 11 septembrie 2001, deşi i-au lovit pe americani ca un trăsnet căzut din senin, au reprezentat punctul culminant al unor tendinţe istorice clare: contradicţiile politicii americane din Orientul Mijlociu, dependenţa tot mai mare a economiilor occidentale de petrolul

din Golful Persic şi adoptarea şi dezvoltarea terorismului ca tactică de către unii arabi ostili Statelor Unite şi aliaţilor lor. Poate cea mai importantă schimbare generată de terorişti a fost în ceea ce priveşte atitudinile americanilor; nu o astfel de schimbare avuseseră ei în minte. 11 septembrie a convertit o administraţie şi un electorat instinctiv introvertite – deşi nu izolaţioniste – la ideea de a purta un război împotriva unor sponsori reali, bănuiţi sau chiar potenţiali ai terorismului. Totuşi, şi în acest caz existau anumite continuităţi importante. Adevăratul moment istoric decisiv – momentul când se poate spune că a debutat secolul XXI – nu a fost 11.09, ci 09.11. Căderea Zidului Berlinului pe 9 noiembrie 1989 a schimbat contextul puterii americane mult mai profund decât prăbuşirea World Trade Center. Oricât ar fi de rău, terorismul fundamentalist islamic rămâne o ameninţare mult mai mică la adresa Statelor Unite decât era cândva Uniunea Sovietică.

Capitolul 4 pune întrebarea dacă politica americană în Irak din 1990 încoace poate fi înţeleasă ca o coborâre de la „multilateralism” la „unilateralism”. Eu sugerez că, din contră, ONU a fost cea care a jucat un rol schimbător în ultimul deceniu şi jumătate, iar politica americană a fost în mare măsură improvizată ca reacţie la eşecurile Naţiunilor Unite şi, în special, la eşecurile puterilor europene reprezentate în Consiliul de Securitate al ONU. În anii 1990, Statele Unite au învăţat, pe pielea lor, valoarea unor intervenţii militare credibile în ţări unde teroarea de stat era folosită împotriva unor minorităţi etnice. Au învăţat şi că acestea nu necesită o autorizare explicită sub forma unor rezoluţii ale Consiliului de Securitate al Organizaţiei Naţiunilor Unite. Puteau fi suficiente „coaliţiile celor dispuşi”.

Capitolul 5 aduce argumente în favoarea imperiului contemporan după războaiele din Irak şi Afganistan ţinând cont de costurile şi beneficiile ultimului mare imperiu anglofon. Se sugerează că imperiul liberal pare logic astăzi atât din punctul de

vedere al interesului propriu, cât şi al altruismului Americii. Pentru multe foste colonii, experimentul independenţei politice a fost un eşec în termeni economici şi politici. Africa subsahariană, în special, a fost sărăcită nu de moştenirile deseori aspru criticate ale colonialismului, ci de deceniile de proastă guvernare de după independenţă. Dimpotrivă, un model imperial liberal oferă cele mai bune perspective de creştere economică, garantând nu doar deschidere economică, ci, mai important, şi bazele instituţionale ale unei dezvoltări reuşite. Capitolul 6 încearcă să realizeze o analiză costuri-beneficii provizorie a ocupării Irakului de către americani, întrebând dacă modelul imperial liberal poate funcţiona în această ţară nefericită. Capitolul sugerează că obiectivele americanilor în 2003 – să asigure dezarmarea Irakului, să răstoarne de la putere un tiran sângeros şi să schimbe fundamental politica Orientului Mijlociu – au fost lăudabile şi realizabile. Totuşi, în momentul în care scriu, nu este deloc clar dacă Statele Unite sunt capabile să aloce efectivele militare sau timpul de care este nevoie pentru a face din „construcţia naţională” un succes în Irak, ca să nu mai vorbim de Afganistan. Motivul principal este că electoratul american se opune genului de angajament pe termen lung despre care istoria sugerează fără echivoc că e necesar pentru a realiza o tranziţie reuşită la o economie de piaţă şi o guvernare reprezentativă. Deşi sper din toată inima să nu am dreptate, eu mă îndoiesc aşadar că America are capacitatea de a construi nişte instituţii civile eficiente în Irak, date fiind preferinţa sa istorică pentru intervenţii în principal militare pe termen scurt şi faptul că nu este dispusă să priceapă că acestea nu funcţionează aproape niciodată.

Capitolul 7 compară varianta americană de imperiu cu cea europeană şi întreabă dacă liderii europeni de astăzi, precum şi unii erudiţi americani au dreptate când anticipează o epocă în care Uniunea Europeană va contrabalansa în mod real puterea

americană. În anumite momente din 2003 a părut că acest lucru se întâmplă deja. Şi totuşi, în realitate Uniunea Europeană este aproape antiteza unui imperiu; instituţiile sale sunt menite nu să folosească şi să exercite puterea, ci s-o distribuie către statele membre şi regiunile din interiorul graniţelor ei.

În fine, capitolul 8 contestă teza potrivit căreia angajamentele militare din ce în ce mai importante în exterior pot împinge Statele Unite către supraextindere economică. Fără îndoială că Statele Unite reprezintă un imperiu neobişnuit prin dependenţa sa de capitalul străin pentru a finanţa atât consumul privat, cât şi împrumuturile publice. Şi totuşi, dublul deficit nu este rezultatul unui număr prea mare de intervenţii militare în străinătate. De fapt, angajamentele fiscale interne ale guvernului federal sunt cele care riscă să-l suprasolicite în anii următori. Adevăratele picioare de lut ale colosului american sunt crizele fiscale iminente ale sistemelor Medicare şi de asigurări sociale.

Concluzia mea (pentru acei cititori cărora le place să li se spună unde vor ajunge în final) este că astăzi puterea globală a Statelor Unite – oricât ar fi ea de impresionantă – are temelii mult mai slabe decât se presupune de obicei. Statele Unite au dobândit un imperiu, însă americanii nu au o mentalitate imperială. Ei preferă să consume, nu să cucerească. Preferă să construiască malluri, nu naţiuni. Îşi doresc să aibă o bătrâneţe lungă şi se tem până şi pentru alţi americani care s-au înrolat ca voluntari în armată că ar putea pieri în luptă înainte de vreme. Nu numai că, la fel ca predecesorii lor britanici, şi-au câştigat imperiul „pe negândite”. Problema este că, în ciuda unor scurte momente de autocunoaştere, ei au rămas neatenţi – sau mai degrabă în faza de negare – în ceea ce priveşte puterea lor imperială în tot acest timp. În consecinţă şi în mod absolut regretabil, este foarte posibil ca imperiul lor să se destrame la fel de rapid ca şi imperiul la fel de „antiimperial” care a fost Uniunea Sovietică.

Pe scurt, cei care doresc să perpetueze supremaţia Americii obţinând şi menţinând o dominanţă totală privesc într-o direcţie greşită. Căci ameninţarea la adresa imperiului Americii nu vine dinspre nişte imperii rivale în faşă aflate la vest sau la est. Îmi pare rău să spun că ea poate veni din vidul de putere – absenţa unei voinţe de putere – din interior.

Partea I

Ascensiunea

Capitolul 1

Limitele imperiului american

Ce altceva [decât un „peşte capturat”] este sărmana Irlandă pentru temutul harponist care poartă numele de John Bull? Ce altceva este Texasul pentru apostolicul harponist, fratele Jonathan? Oare posesiunea nu constituie pentru toţi aceştia legea însăşi?
Dar, dacă doctrina „peştelui capturat” e aplicată pretutindeni, doctrina înrudită a „peştelui pierdut” e cu atât mai aplicabilă, pe plan internaţional şi universal…
Ce altceva decât nişte „peşti pierduţi” sunt Drepturile Omului şi libertăţile din lume?… Ce altceva decât un „peşte pierdut” este însuşi marele glob pământesc?… Ce altceva era America în 1492, dacă nu un „peşte pierdut” în care Columb a înfipt drapelul spaniol, în chip de *waif* pentru stăpânii săi, regele şi regina? Ce altceva era Polonia pentru ţar? Sau Grecia pentru turci? Ori India pentru englezi? Şi ce va ajunge să fie Mexicul pentru Statele Unite? „Nişte peşti pierduţi.”

Herman Melville, *Moby Dick*,
capitolul 89*

Vestirea imperiului

În mod obişnuit se presupune că, fiind făurite printr-un război de independenţă împotriva stăpânirii imperiale, Statele Unite nu ar putea niciodată să devină şi ele imperiu. Astăzi mulţi americani ar accepta verdictul istoricului Rupert Emerson, care în 1942 scria: „Cu excepţia scurtei perioade de activitate imperialistă de pe vremea Războiului Hispano-American, poporul american a manifestat o aversiune profundă faţă de cucerirea unor teritorii îndepărtate şi înstăpânirea asupra unor popoare străine”[1]. Ironia este că imperialişti mai încrezători în sine decât înşişi părinţii fondatori ai Statelor Unite nu existau.

Imperiul la care se gândeau ei era, cu siguranţă, foarte diferit ca natură de imperiul de care se desprinseseră. Nu era menit să semene cu imperiile maritime ale Europei de Vest. Dar avea multe în comun cu marile imperii terestre din trecut. La fel ca Roma, a început cu un nucleu relativ mic – astăzi, suprafaţa statelor fondatoare reprezintă doar 8% din suprafaţa totală a Statelor Unite – care s-a extins, ajungând să domine jumătate de continent. La fel ca Roma, era un imperiu incluziv, relativ (nu în totalitate) promiscuu în felul cum acorda cetăţenia[2]. La fel ca Roma, a avut şi el, cel puţin o vreme, sclavii săi privaţi de drepturi[3]. Dar, spre deosebire de Roma, Constituţia sa republicană a rezistat ambiţiilor unor potenţiali cezari – până acum. (Desigur, este încă devreme. Statele Unite au 228 de ani. În 49 î.e.n., când Cezar a traversat Rubiconul, republica romană avea 460 de ani.)

Faptul că Statele Unite aveau să se extindă a fost decis aproape de la bun început. Atunci când, în proiectul Articolelor Confederaţiei din iulie 1776, John Dickinson a propus stabilirea frontierelor vestice ale statelor, ideea a fost respinsă în comisie. Pentru George Washington, Statele Unite erau un „imperiu în formare”, ulterior un „imperiu în faşă”[4]. Thomas Jefferson îi spunea lui James Madison că era „încredinţat că nici o Constituţie nu a mai fost vreodată atât de bine gândită ca a noastră pentru lărgirea unui imperiu întins şi autoguvernare”. „Confederaţia” iniţială formată din 13 state avea să fie „cuibul din care [urma] să fie populată toată America, Nordul şi Sudul”[5]. Ba chiar Jefferson observa într-o scrisoare din 1801 că scurta istorie a Statelor Unite oferise deja „o nouă dovadă în ceea ce priveşte netemeinicia doctrinei lui Montesquieu, potrivit căreia o republică poate fi menţinută numai într-un ţinut mic. Lucrurile stau tocmai pe dos”[6]. Madison era de aceeaşi părere; în cel de-al zecelea dintre faimoasele *The Federalist Papers*, el susţinea cu fermitate „lărgirea sferei” pentru a crea o republică mai mare[7]. Şi Alexander Hamilton numea Statele Unite – în paragraful introductiv al primului dintre *The Federalist Papers* – „în multe privinţe cel mai interesant… imperiu… din lume”[8]. El aştepta cu nerăbdare apariţia unui „sistem american măreţ, mai presus de controlul oricărei forţe de influenţă transatlantice şi capabil să dicteze termenii legăturii dintre Lumea Veche şi Lumea Nouă”[9].

Astfel de vestiri ale măreţiei au fost foarte răspândite. William Henry Drayton, preşedintele Curţii Supreme din Carolina de Sud, declara în 1776: „Imperiile au apogeul lor – şi alunecarea [*sic*] lor către nimicire… Perioada britanică începe

din anul 1758, când britanicii şi-au urmărit duşmanii în toate colţurile lumii… Atotputernicul… a ales generaţia de astăzi ca să clădească Imperiul American… Iar astfel s-a ivit pe neaşteptate în lume un nou imperiu, zis [*sic*] Statele Unite ale Americii. Un imperiu care, de îndată ce a luat fiinţă, atrage atenţia restului universului; şi făgăduieşte, cu binecuvântarea lui Dumnezeu, să fie cel mai falnic dintre câte s-au pomenit”[10]. 13 ani mai târziu, un pastor pe nume Jedidiah Morse publica lucrarea *American Geography*, prezicând că „ultimul şi cel mai întins centru” al unui imperiu avea să fie în America, „imperiul cel mai întins care s-a aflat vreodată”: „Nu putem decât să prevestim vremurile, nu tocmai îndepărtate, când Imperiul American va cuprinde milioane de suflete, la apus de Mississippi… Europa începe să se uite cu înfrigurare către insulele sale din Indiile de Vest, care sunt moştenirea firească a acestui continent şi vor fi fără îndoială cerute ca atare atunci când America va fi ajuns la o vârstă ce îi va îngădui să-şi afirme dreptul”[11].

În mai puţin de un secol, viziunea unui imperiu continental era în mare parte concretizată. Şi totuşi, prevestirea lui Morse că expansiunea Americii avea să treacă de cele două ţărmuri oceanice ale continentului nu s-a împlinit decât în foarte mică măsură. De ce?

Frontieră de vânzare

Expansiunea terestră a fost uşoară; acest lucru este uitat adesea. În primul rând, populaţiile amerindiene erau prea reduse numeric şi înapoiate din punct de vedere tehnologic pentru a opune mai mult decât o rezistenţă sporadică şi ineficientă hoardelor de colonişti albi care dădeau năvală spre vest, ademeniţi de perspectiva teritoriilor virgine. Aproximativ şase milioane de imigranţi au ajuns în Statele Unite între 1820 şi 1869, iar aproape 16 milioane până în 1913. Încă din 1820, populaţia indigenă nu mai număra decât 325 000 de indivizi (doar 3% din populaţie), după ce se înjumătăţise aproape în secolul anterior din cauza bolilor şi a războaielor de mică anvergură[12]. Noua republică pur şi simplu perpetua vechea practică britanică de a trata zonele de vânătoare tradiţionale ale băştinaşilor drept *terra nullius*, terenuri libere, fără stăpân. Jefferson vorbea despre o expansiune bazată „nu pe cucerire, ci [pe] principiile înţelegerii verbale şi ale egalităţii”[13]. Totuşi, ca atâtea alte texte pe care le-a scris pe tema egalităţii, şi acesta era o declaraţie implicit limitată. La fel cum „drepturile omului” nu se aplicau şi sclavilor lui sau ai oricărui alt proprietar de plantaţie, nici expansiunea teritorială nu avea să se bazeze pe consimţământul populaţiilor indigene din America de Nord. Încă din 1817 secretarul de Război, John C. Calhoun, inaugura politica alungării „indienilor” dincolo de meridianul 95, politică devenită lege în 1825[14]. Declaraţiile preşedintelui Andrew Jackson privind intenţiile sale umanitare nu au reuşit să mascheze cruzimea faptelor comise: „[Această] politică

dreaptă şi umanitară îi sfătuia… [pe indieni] să-şi lase posesiunile… şi să se ducă într-un ţinut din apus unde este cât se poate de probabil că vor fi feriţi întotdeauna de influenţa rapace a albilor… În aceste condiţii administraţia publică poate să le oblăduiască părinteşte interesele şi chiar să le perpetueze rasa”[15]. În concluzie, triburile de amerindieni trebuiau să fie constrânse să renunţe la „posesiunile” lor, acceptând în schimb „posibilitatea” de a-şi perpetua rasa sub „oblăduirea părintească” a celor care le expropriau. În studiul său de referinţă *Semnificaţia frontierei în istoria americană* (1893), Frederick Jackson Turner a căutat ulterior să prezinte expansiunea continentală drept sursa presupusei vigori democratice a Americii. În realitate, expansiunea s-a realizat printr-o combinaţie de aviditate de pământuri, zel religios şi forţă militară – în această ordine[16]. Numărul de colonişti şi de sectanţi a fost întotdeauna mai mare decât numărul soldaţilor implicaţi. Între 1816 şi 1860, armata americană număra în medie sub 20 000 de soldaţi, doar ceva mai mult de o zecime din 1% din populaţie – o proporţie nesemnificativă, după standardele europene[17]. Războaiele cu indienii au fost fără îndoială crude, dar au fost nişte războaie de mică anvergură. Indienii shawnee şi seminolii aveau nevoie de un aliat european ca să aibă şanse să învingă. După 1815, posibilitatea de a primi acest ajutor nu a mai existat, iar indienii au trebuit să se descurce singuri.

În dezvoltarea republicii lucrurile au fost facilitate şi de faptul că nici una dintre celelalte puteri europene (sau europenizate) cu pretenţii teritoriale în America de Nord nu a reprezentat o potenţială ameninţare fatală pentru Statele Unite după 1783. Într-o anumită privinţă, Jefferson avea

dreptate. Atunci când a venit vorba să obţină teritorii de la ele, acesta nu a fost un imperiu bazat pe cucerire, ci mai degrabă unul cumpărat cu bani – sau, mai exact, cu obligaţiuni de stat. Când Statele Unite ofereau obligaţiuni în schimbul unor teritorii, proprietarii rareori ezitau să vândă. Teritoriul obţinut în 1803 aproape că a dublat dimensiunile Statelor Unite, incluzând în întregime sau măcar parţial 13 viitoare state. „Louisiana”, cum era numită pe atunci această zonă vastă, a fost cumpărată, nu câştigată prin luptă, pentru că nici unul din deţinătorii săi anteriori, francezii şi spaniolii, nu a considerat că ar avea vreun avantaj strategic păstrând-o. În mod ironic, achiziţia Louisianei a fost posibilă şi datorită flotei militare britanice; dacă ea nu ar fi dominat căile maritime din Atlantic, ceea ce limitase efectiv puterea lui Napoleon la continentul european, poate că oferta lui Jefferson nu ar fi fost acceptată aşa de uşor. Tranzacţionarea unei proprietăţi imobiliare de aproximativ două milioane de kilometri pătraţi în schimbul a 11,2 milioane de dolari în obligaţiuni proaspăt emise de guvernul american a fost, pentru francezi, un expedient financiar. Pentru Statele Unite, afacerea a fost, de fapt, mama creditelor ipotecare – şi, ar trebui adăugat, una intermediată de banca londoneză Barings[18]. În schimb, între 1812 şi 1815, când Statele Unite s-au războit cu Marea Britanie, nu au reuşit să câştige decât o fărâmă de teritoriu suplimentar în sud; după ce autoritatea spaniolilor în Florida s-a dezintegrat şi rezidenţii din jurul oraşului Baton Rouge au proclamat Republica Florida de Vest, Madison a ordonat anexarea ei[19]. Visurile de a anexa Canada au fost spulberate – în ciuda ocupării pentru scurt timp a oraşului Toronto – de rezistenţa eficientă a britanicilor.

Tratatele din 1818 şi 1819, cu Marea Britanie şi, respectiv, Spania, au fost mai mult nişte succese ale diplomaţiei decât ale armelor. Marea Britanie a acceptat o graniţă nordică de-a lungul paralelei 49, renunţând la orice pretenţii în privinţa unei mari părţi din ceea ce a devenit Dakota de Nord, în timp ce Spania a cedat Florida şi a recunoscut o nouă frontieră vestică de-a lungul graniţei actualului stat Oklahoma.

Chiar şi achiziţia Texasului s-a datorat în aceeaşi măsură banilor şi colonizării paşnice, nu doar cuceririi. Din 1821 până în 1834 Stephen Austin şi-a creat şi şi-a administrat colonia cu acordul autorităţilor mexicane, care de fapt erau mai generoase decât Statele Unite cu coloniştii potenţiali. În 1829, Austin le scria plin de entuziasm surorii şi cumnatului său, îndemnându-i să vină în Texas şi descriind guvernul mexican drept „cel mai liberal şi mai mărinimos guv. de pe pământ faţă de emigra[n]ţi”. „După un an de stat aici”, adăuga el, „nu veţi mai vrea să daţi asta nici măcar pe Unchiul Sam”. Chiar şi în 1832 „mottoul” său era tot „Fidelitate Mexicului”[20]. Cu doi ani înainte, un decret le interzisese americanilor să se mai stabilească în Texas. Însă, deşi asta i-a determinat pe colonişti să convoace şi ei propria convenţie, au decis doar să-l trimită pe Austin să adreseze o petiţie guvernului din Ciudad de México[21]. Coloniştii au pus mâna pe arme abia în 1835, după ce Austin stătuse la închisoare aproape un an şi după hărţuieli repetate din partea trupelor mexicane[22].

Şi totuşi, când texanii, victorioşi după confruntarea cu armata generalului Antonio de Santa Anna, au votat aproape în unanimitate pentru anexarea de către Statele Unite, au fost refuzaţi categoric[23]. Cu toate că anterior Andrew Jackson se oferise să cumpere Texasul de la mexicani cu cinci milioane

de dolari, el nu a reuşit să învingă rezistenţa faţă de anexare de care s-a lovit în Congres. De fapt, texanii au fost forţaţi să devină independenţi[24]. Doar cochetând cu Marea Britanie – prezentând perspectiva unui satelit britanic la sud de Statele Unite, ca şi la nord – preşedintele Texasului, Sam Houston, a reuşit să demareze din nou procesul de aderare a ţării sale la Uniune; chiar şi atunci, o a doua propunere de aderare a fost respinsă de Senat, în iunie 1844. Apariţia Texasului ca problemă electorală a fost cea care a înclinat balanţa. Martin Van Buren a pierdut nominalizarea din partea Partidului Democrat în favoarea lui James K. Polk pentru că a refuzat să susţină anexarea, în timp ce Polk l-a învins apoi pe liberalul Henry Clay, care voia să amâne aderarea Texasului[25]. În decembrie 1845, când Texasul a fost admis ca al 28-lea stat al Uniunii, John O'Sullivan, redactor-şef al publicaţiei *Democratic Review*, spunea că aceasta era „împlinirea destinului nostru evident de a ne extinde pe tot continentul"[26]. Şi totuşi, posibilitatea anexării existase cel puţin de un deceniu. Faptul că a durat atât de mult sugerează că, până la urmă, existau nişte limite mai puţin evidente ale expansiunii americane. Obstacolul crucial în acest caz fusese că în Texas era permisă sclavia. Aboliţioniştii din Nord au perceput în campania de dobândire a unor noi state în Sud şi Vest un artificiu pentru a creşte numărul statelor sclavagiste din Uniune. Problema decisivă reprezentată de instituţia caracteristică Sudului avea să împiedice extinderea Statelor Unite până ce a fost într-un final soluţionată de cel mai sângeros război purtat vreodată de americani – cel în care s-au luptat între ei.

Războiul cu Mexicul a avut loc după anexarea Texasului, nu înainte; a fost un război purtat în parte deoarece

cumpărătorul şi vânzătorul nu s-au putut înţelege la preţ pentru achiziţionarea Texasului. Cetăţenii americani aveau de primit de la guvernul mexican sume totalizând 6,5 milioane de dolari, datorii pe care mexicanii refuzau să le recunoască[27]. În martie 1846, Polk i-a ordonat generalului Zachary Taylor să înainteze de la Río Nueces până la Río Grande. Mexicanii au declarat un „război defensiv”; administraţia Polk a replicat acuzându-i că varsă „sânge american pe pământ american”. Nici una din tabere nu a anticipat cât de inegal avea să fie conflictul care a urmat; ba chiar generalul Ulysses S. Grant a regretat mai târziu ceea ce numea „unul dintre cele mai nedrepte [războaie] purtate vreodată de o naţiune mai puternică împotriva alteia mai slabe”[28]. În mai puţin de un an, armata americană a câştigat o serie de lupte în mod decisiv, zdrobind forţele semnificativ mai numeroase ale generalului Santa Anna la Buena Vista în februarie 1847. O altă armată, comandată de generalul Winfield Scott, a debarcat la Veracruz şi a pornit în marş către Ciudad de México, ocupând capitala în septembrie acelaşi an[29]. Şi totuşi, soarta Texasului nu a fost decisă doar de forţa armelor – şi nici soarta vecinilor săi de la vest. Prin Tratatul de la Guadalupe Hidalgo semnat în februarie 1848, americanii au dat iarăşi dolari în schimbul unui teritoriu. Mai exact, acceptând să preia datorii în valoare de cinci milioane de dolari ale Mexicului faţă de cetăţeni americani, Statele Unite au achiziţionat teritoriul de până la Río Grande, iar în schimbul a încă 15 milioane de dolari, au mai adăugat în coşul de cumpărături şi provinciile New Mexico şi Alta California, teritoriu care cuprinde acum cea mai mare parte din New Mexico, Arizona, California, Colorado, Utah şi Nevada[30]. Erau nişte achiziţii uriaşe şi o

investiţie care s-a dovedit a fi rentabilă imediat, deoarece în California se găsise aur cu doar câteva luni înainte. Mai mult, pentru că doar o mică parte din noul teritoriu era favorabilă agriculturii de plantaţie, anexarea nu a fost atât de controversată ca în cazul Texasului.

Într-un discurs susţinut în Senat în 1850, William Henry Seward salutase aderarea Californiei la Uniune, declarând: „Nu se mai află pe lume alt centru al vreunui imperiu aşa de magnific precum acesta, care… trimite provizii pe ţărmurile Atlanticului pentru naţiile îngrămădite ale Europei, în vreme ce pe coasta Pacificului interceptează negoţul Indiilor. Naţia astfel aşezată trebuie să stăpânească imperiul mărilor, care numai el este imperiu cu adevărat”[31]. Însă evenimentele păreau să sugereze că adevăratul imperiu era cel al diplomaţiei şi dolarului. La un an după discursul lui Seward, Statele Unite obţinuseră teritoriul Oregonului, convenind că graniţa existentă dintre teritoriul britanic şi cel american – paralela 49 – ar trebui lărgită până la Pacific. Vocile belicoase care cereau război şi împingerea graniţei până la paralela 54 (dincolo de Prince Rupert) au rămas fără ecou[32]. În 1853, ambasadorul Statelor Unite în Mexic, James Gadsden, a mai cumpărat un teritoriu de la Mexic (zona aflată la sud de râul Gila, care astăzi reprezintă porţiunea sud-vestică a statului New Mexico şi cea sudică a Arizonei). Acesta a costat 10 milioane de dolari, cel mai mare preţ pe acru plătit vreodată de Statele Unite pentru un teritoriu (vezi tabelul 2). Iar 15 ani mai târziu, la iniţiativa secretarului de stat William Seward, SUA au mai obţinut circa 1 500 000 de kilometri pătraţi de teritoriu care părea a fi în mare măsură tundră achiziţionând Alaska de la ţarul Rusiei cu 7,2 milioane de dolari.

Tabelul 2. Cumpărarea unui imperiu: achiziţii teritoriale semnificative ale americanilor, 1803-1898

Data	Tratatul sau documentul	Proprietatea	Dobândită de la	Suprafaţa totală (acri)	Preţul ($)	Preţul pe acru (cenţi)
1803	Achiziţia Louisianei	Louisiana	Franţa	559 513 600	15 000 000	3
1819	Tratatul Adams-Onís	Florida de Est	Spania	46 144 640	15 000 000	33
1846	Tratatul Oregonului	Nord-vestul Pacific de la sud de paralela 49	Marea Britanie	192 000 000	–	0
1848	Guadalupe-Hidalgo	Texasul, California, New Mexico etc.	Mexic	338 680 960	15 000 000 + 5 000 000	6
1850	Anexarea Texasului	New Mexico	Texas	78 926 720	10 000 000	13
1853	Achiziţia Gadsden	Porţiunea sudică a Arizonei, zona de frontieră a statului New Mexico	Mexic	18 988 800	10 000 000	53
1867	Achiziţia teritoriului Alaska	Alaska	Rusia	375 296 000	7 200 000	2
1898	Tratatul de la Paris	Filipine	Spania	74 112 000	20 000 000	27

Surse: Richard B. Morris (ed.), *Encyclopedia of American History*, p. 599; Charles Arnold-Baker, *The Companion to British History*

Nimic nu ilustrează mai clar limitele expansiunii americane decât eşecul încercărilor Statelor Unite de a dobândi orice alte teritorii la nord de paralela 49. Nu ar trebui să uităm că părinţii fondatori ai Statelor Unite intenţionaseră iniţial să îi unească pe „locuitorii întregului teritoriu dintre Cape Breton şi Mississippi”[33]. Şi totuşi, aşa cum am văzut, încercările de a pune mâna pe Canada cu forţa dăduseră greş, mai întâi în timpul Războiului de Independenţă şi apoi în Războiul din 1812. Mai mult decât atât, atunci când a venit vorba de expansiune pe continent, Canada s-a dovedit a fi la fel de dinamică precum Statele Unite. Achiziţionarea Alaskăi de către americani a precipitat crearea Dominionului Canadei (1867), care până în 1871 se întindea de la Atlantic până la Pacific (şi al cărui succes economic demonstra în mod concludent că repudierea instituţiilor politice britanice nu era o condiţie a succesului pe continentul nord-american). Nu prea exista şi nu prea există nici acum nimic natural în ceea ce priveşte frontiera nordică a Statelor Unite, care merge de-a lungul unei paralele pe aproape toată lungimea ei şi apoi împarte efectiv în două Marile Lacuri; nici măcar nu urmează cursul fluviului Saint Lawrence. Această linie arbitrară lungă de 4 000 de kilometri ilustrează perfect limitele puterii americane în secolul al XIX-lea. Realitatea crudă este că în primul secol al existenţei lor în cadrul unei republici independente, americanii au făcut mult mai multă vărsare de sânge luptându-se între ei (în ceea ce a fost, de fapt, războiul lor de unificare) decât au fost nevoiţi să facă în luptele pentru *lebensraum*-ul continental. Până în anii 1860, întrebarea

pentru care americanii erau gata să lupte şi să moară nu era cât de mare ar trebui să fie republica lor, ci cât de liberă.

Imperiul pe mări

Statele Unite organizaseră deja o serie de expediţii navale de amploare redusă în perioada de dinaintea Războiului Civil, nişte mici incursiuni precum războaiele din 1801-1806 împotriva piraţilor berberi (mai exact, împotriva paşei din Tripoli)[34]. Însă anexarea propriu-zisă a unor teritorii dincolo de ţărmurile continentului era altă poveste. Era ea constituţională? În decizia luată în celebrul caz Dred Scott (1857)[35], preşedintele Curţii Supreme Roger Brooke Taney era de părere că „guvernul federal nu are nici o putere conferită prin Constituţie de a întemeia şi a menţine colonii aproape de hotarul Statelor Unite sau mai îndepărtate, care să fie stăpânite şi cârmuite după cum poftesc; şi nici să-şi lărgească graniţele în vreun fel, decât prin primirea unor noi state”[36]. Părea să rezulte în această privinţă că nu puteau exista colonii sau alte forme de teritorii dependente, ci doar noi state. Parţial din acest motiv, în 1869, când Santo Domingo (viitoarea Republică Dominicană) s-a oferit efectiv să fie anexată, propunerea a fost respinsă în Congres[37]. Totuşi, 30 de ani mai târziu, A. Lawrence Lowell putea pretinde tocmai contrariul. „Se pot dobândi posesiuni”, scria el în *Harvard Law Review*, „şi fără să devină parte a Statelor Unite, iar în situaţia aceasta limitările constituţionale, precum cele care cer o

impozitare uniformă, nu se aplică”[38]. Momentul când a apărut articolul lui Lowell era semnificativ, căci până în 1899 Statele Unite dobândiseră o serie de noi posesiuni teritoriale, dintre care aproape nici una nu părea un candidat corespunzător la statutul de stat.

Imperialismul american de la sfârşitul secolului al XIX-lea avea în multe privinţe aceeaşi natură ca imperialismul Europei din aceeaşi perioadă. În timp ce prima fază a expansiunii americane fusese motivată de colonizarea unui teritoriu foarte slab populat, această fază era motivată de o combinaţie de impulsuri strategice, comerciale şi ideologice. *Fons et origo* ale marii strategii americane erau reprezentate de o negaţie eroică, „doctrina” enunţată de preşedintele James Monroe în 1823, care afirma „ca principiu… că, prin starea liberă şi independentă pe care şi-au asumat-o şi pe care o menţin, continentele americane nu mai trebuie socotite de acum înainte ţinta unei viitoare colonizări de către vreuna dintre puterile europene”[39]. Timp de mai multe decenii, acesta a fost doar un bluf al yankeilor[40]. În 1831 britanicii au format colonia Guyana Britanică (actuala Guyana), unificând trei foste posesiuni olandeze, şi au continuat nonşalant să colonizeze teritorii aflate la nord de paralela 49, de parcă nu aveau habar de măreaţa declaraţie a lui Monroe. În 1839 au cucerit insula Roatán din largul coastei Hondurasului; în anii 1850 au ocupat pentru scurt timp şi Islas de la Bahía, aflate în apropiere; în 1862 au transformat Belize în colonie, sub numele de Hondurasul Britanic[41]. Şi francezii au ignorat Doctrina Monroe, încercând să transforme Mexicul într-un satelit sub conducerea ghinionistului împărat Maximilian în anii 1860; eşecul acestui plan a fost cauzat doar parţial de

ameninţările războinice ale americanilor. Puterile europene au avut mai multe intervenţii în America Latină, adesea pentru recuperarea unor datorii, înaintea şi în timpul Războiului Civil American, precum şi după aceea[42]. Abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea (cum spunea secretarul de stat Richard Olney) Statele Unite au putut fi considerate „practic suverane pe acest continent" – „nu din pură prietenie sau din bunăvoinţă faţă de ele… nici doar din motivul că ar avea un caracter superior ca ţară civilizată, nici pentru că înţelepciunea, dreptatea şi echitatea ar fi trăsăturile invariabile ale interacţiunilor pe care le au Statele Unite… [ci] pentru că, pe lângă toate celelalte motive, graţie resurselor lor infinite combinate cu poziţia izolată, sunt stăpâne pe situaţie şi practic invulnerabile"[43].

Chiar şi această analiză a omis ceva; până când Statele Unite nu au avut o flotă militară de nivel mondial, nu au putut să-şi impună revendicarea privind ceea ce echivala cu o zonă de excludere la nivel de emisferă. În anii 1880, flota americană încă era o entitate nesemnificativă, mai mică şi decât cea a Suediei[44]. Totuşi, inspirate de foarte apreciata carte a căpitanului Alfred Thayer Mahan *Influenţa puterii navale asupra istoriei*, Statele Unite au iniţiat un program de construire a unei flote militare mai ambiţios chiar şi decât al Germaniei. Ceea ce au realizat a fost uimitor: în 1907, flota americană nu era întrecută decât de cea britanică[45]. Astfel, Doctrina Monroe a câştigat în sfârşit credibilitate[46]. În 1902, când Marea Britanie şi Germania au supus Venezuela unei blocade ca reacţie la atacurile împotriva unor vase europene şi neplata unor datorii către europeni, ameninţarea lui Theodore Roosevelt că va trimite 54 de nave de război

americane din Puerto Rico a fost cea care le-a convins să accepte un arbitraj internaţional[47]. Pe la începutul anilor 1900, Marea Britanie recunoştea Statele Unite drept unul dintre acele imperii rivale îndeajuns de serioase ca să merite concilierea[48].

La fel ca în cazul maniei europene a cuirasatelor, puterea maritimă era justificată prin interesele comerciale de peste mări. Înainte de anii 1880 puţini afacerişti americani se gândeau să profite de oportunităţile existente dincolo de graniţele Statelor Unite; în ţară se puteau face bani grămadă. Este adevărat că în anii 1850 unii americani din Sud visaseră să atace teritorii de dincolo de Texas pentru a crea noi state sclavagiste în America Centrală; la mijlocul anilor 1850, cu un plan de genul acesta în minte, aventurierul William Walker din Tennessee reuşise să preia controlul asupra statului Nicaragua[49]. În 1859 chiar a ajuns în Congres un proiect de lege privind anexarea Cubei[50]. Însă, odată cu izbucnirea – şi, mai important, odată cu rezultatul – Războiului Civil, toate ideile de genul acesta au fost lăsate deoparte timp de o generaţie. Abia în anii 1880 a putut James G. Blaine, lider al Partidului Republican şi secretar de stat, să exprime ideea că ar putea exista şi „prilejuri de afaceri sigure şi profitabile” pentru industria din Nord „în minele din America de Sud şi căile ferate din Mexic… şi chiar şi în mijlocul oceanului”[51]. „Cu toate că marile puteri ale Europei îşi tot întind stăpânirea colonială în Asia şi Africa”, declara el, era „treaba acestei ţări să-şi îmbunătăţească şi să-şi lărgească negoţul cu naţiile din America”[52]. Albert J. Beveridge, senator de Indiana la începutul anilor 1890, a mers şi mai departe:

> Fabricile din America produc mai mult decât poate folosi poporul american; pământul american produce mai mult decât poate el să consume. Soarta ne-a scris politica în locul nostru; negoţul lumii trebuie să fie şi va fi al nostru... Vom deschide stabilimente comerciale pretutindeni în lume ca puncte de distribuţie pentru mărfuri americane... Mari colonii care se vor cârmui singure, sub drapelul nostru şi făcând negoţ cu noi, vor creşte în jurul stabilimentelor noastre comerciale... Iar legea americană, ordinea americană, civilizaţia americană şi drapelul american se vor statornici pe ţărmuri până atunci însângerate şi înapoiate, dar care mai apoi vor deveni frumoase şi strălucite datorită acestor emisari ai lui Dumnezeu[53].

Era o megalomanie comercială personificată de Holroyd, personajul lui Joseph Conrad, plutocratul plin de sine de pe Coasta de Est ce apare în *Nostromo*:

> Şi ce-i Costaguana? E un sac fără fund pentru împrumuturi cu zece la sută şi alte investiţii neroade. De ani de zile Europa îşi zvârle capitalurile în sacul acesta, cu amândouă mâinile. Noi nu. Noi, în ţara noastră, am învăţat măcar atâta lucru: să nu ieşim din casă când plouă. Stăm şi aşteptăm. Natural, într-o bună zi o să intervenim şi noi. Suntem obligaţi. Dar nu-i zor. Timpul însuşi o să trebuiască să stea în loc, să aştepte cea mai mare ţară din tot universul făcut de Dumnezeu. Noi o să dăm cuvântul de ordine în toate: în industrie, în comerţ, în legislaţie, în presă, artă, politică, religie, de la Capul Horn şi până la Strâmtoarea Smith şi chiar dincolo de ea dacă o să apară

> ceva ce merită înhăţat şi mai sus, la Polul Nord. Atunci o să ne putem ocupa în voie şi de insulele îndepărtate şi de continentele de pe Pământ. O să stăpânim toate afacerile lumii, şi dacă i-o fi lumii pe plac, şi dacă nu. Lumea n-are încotro şi, pare-mi-se, nici noi[54].

Şi totuşi, o asemenea retorică, poate într-un limbaj mai puţin strident, ar fi putut fi auzită la fel de bine şi în unul dintre cluburile londoneze. Componentele imperialismului economic erau în esenţă aceleaşi pe ambele maluri ale Atlanticului: dorinţa de a reduce drepturile vamale ale altora (de unde şi „uşile deschise”)[55], o încredere că investiţiile peste mări aveau să creeze noi pieţe de export (deosebit de importante în recesiunea din 1893-1897), dar şi o disponibilitate de a folosi influenţa politică şi militară pentru a dejuca planurile concurenţei[56]. Pentru cei care studiază imperialismul european, la fel de familiare sunt şi curentele ideologice care acţionau: darwinismul social expus de Josiah Strong, autorul lucrării *Expansion under New World-Conditions* (1900)[57]; şovinismul strident al textelor lui Hearst şi Pulitzer[58].

În opinia unui număr mare de observatori britanici – de la Kipling la Buchan, de la Chamberlain la Churchill –, tentativa Americii de a acapara pieţe externe avea astfel multe în comun cu „lupta” Marii Britanii pentru a dobândi noi colonii la sfârşitul secolului al XIX-lea. La urma urmei, la vremea aceea *The New York Times* putea declara: „Suntem parte – o parte importantă – a Marii Britanii, ce pare atât de clar menită să domine această planetă”[59]. Şi totuşi, două lucruri legate între ele au făcut ca experimentarea imperiului de către

americani să fie diferită de echivalentul său transatlantic. În primul rând, fundamentul politic al imperialismului era mai restrâns; imperiul era mult mai tentant pentru elitele din Nordul industrializat decât pentru restul ţării. În al doilea rând, motivaţia economică a dobândirii unor colonii era mai îndoielnică. Marea Britanie îmbrăţişase comerţul liber încă din anii 1840. După aceea nu se făcuse nimic pentru a-i proteja pe fermierii britanici de afluxul de alimente mai ieftine, pe măsură ce vasele cu abur, căile ferate şi frigiderele au integrat pieţele de porumb şi de carne ale lumii. Părea evident că Marea Britanie are nevoie de un *imperium* global, fie şi numai pentru a asigura intrarea în emporiul intern a fluxului de marfă pe care ea nu o putea produce. Mai mult decât atât, bancherii din City-ul londonez, care trebuiau să trimită capital britanic peste mări, aveau un interes legitim ca liberul schimb şi imperiul să se perpetueze. Cum să-şi respecte ţările debitoare din Lumea Nouă obligaţiile dacă exporturile lor de produse primare nu aveau acces liber pe piaţa britanică? Iar dacă ameninţau să nu-şi mai plătească datoriile, ce cale mai bună exista pentru a le împiedica să facă asta decât ocuparea şi guvernarea lor conform unor principii economice solide[60]? În Statele Unite, unii adoptau o poziţie similară, însă existau lobby-uri protecţioniste puternice care făceau presiuni în direcţia opusă. Argumentul lor era că Statele Unite nu aveau nevoie de nişte colonii precum cele britanice dacă rolul acestora era doar să inunde piaţa americană cu mărfuri pe care le puteau produce la fel de bine şi americanii (deşi nu atât de ieftin). Alţi oponenţi, şocaţi de aspectul schimbător al imigranţilor care ajungeau în Statele Unite, considerau coloniile doar o altă sursă de rase

inferioare[61]. Deşi împărtăşeau unele dintre prejudecăţile sale fundamentale, protecţionismul şi nativismul s-au dovedit a nu fi totuna cu imperialismul; contrar opiniei lui Kipling, susţinătorii lor nu aveau nici un interes real să-şi asume „povara omului alb”.

Primele posesiuni americane de peste mări au fost nişte insule dezirabile doar ca baze navale sau surse de guano. Atolul Midway, anexat oficial în 1867 de William Reynolds, căpitanul corvetei USS *Lackawanna*, s-a numărat printre primele astfel de staţii de alimentare maritime. Peste un deceniu, Statele Unite au obţinut dreptul de a folosi portul Pago Pago din insula Tutuila (arhipelagul Samoa), deşi abia în 1899, după un război civil care a avut loc în Samoa, a devenit posesiune americană întreaga insulă[62]. Cu un an înainte, fusese anexat şi Guamul, împreună cu insula Wake. Toate aceste noi avanposturi nu numai că erau mici – chiar şi cel mai mare dintre ele, Guamul, are o suprafaţă de doar 541 de kilometri pătraţi –, ci se aflau şi extrem de departe. Cel mai apropiat, Midway, era efectiv la mijlocul distanţei dintre Los Angeles şi Shanghai. Cel mai îndepărtat, Guamul, se afla între Japonia şi Noua Guinee, la aproape 5 800 de mile de San Francisco. Prima colonie americană adevărată era tot în Oceanul Pacific: Hawaii.

Faptul că un arhipelag format din opt insule şi aflat la peste două mii de mile de continentul american avea să devină în cele din urmă al 51-lea stat al Uniunii este un adevărat mister istoric, mai ales că alţi candidaţi mai evidenţi la integrarea în Statele Unite au fost respinşi. Trei grupuri au acţionat în paralel pentru a americaniza Hawaii: misionari,

proprietari de plantaţii de trestie-de-zahăr şi susţinători ai dominaţiei navale. Pentru această din urmă categorie, Hawaii oferea, după cum spunea secretarul de stat Hamilton Fish, un atractiv „loc de popas în mijlocul oceanului, între coasta pacifică şi vastele întinderi ale Asiei, care se deschid acum comerţului şi civilizaţiei creştine”, plus o modalitate de a „limitare” a ascensiunii deja perceptibile a Japoniei[63]. Pentru producătorii de zahăr din insule, Statele Unite reprezentau o piaţă potenţial vastă, dacă se puteau realiza schimburi comerciale fără bariere tarifare. În acelaşi timp, şcolile misionare îi pregăteau pe hawaiieni pentru subjugare. Etapele către acest rezultat au fost parcurse rapid: în 1875 s-a încheiat un acord de liber schimb[64], în 1887 a fost creat un port de alimentare cu cărbuni a navelor la Pearl Harbor, iar în 1893 regina Liliuokalani a fost înlăturată de la putere printr-o lovitură de stat orchestrată de ministrul american în insule, John L. Stevens. Şi totuşi – la fel cum se întâmplase şi în cazul Texasului –, Congresul a dat înapoi. În ciuda avertizărilor lui Stevens că altfel Hawaii va deveni „un Singapore sau un Hong Kong, care ar putea fi guvernat ca o colonie britanică”[65], planul lui de anexare a fost respins[66]. Producătorii de zahăr se temeau de concurenţă[67], iar rasiştii de „soiul rău şi năravuri” (de vreme ce americanii reprezentau doar 2% din populaţia insulelor), în timp ce liberalii bănuiau că minoritatea americană avea intenţii nu tocmai democratice. În 1897, când un proiect de tratat privind anexarea a întâmpinat din nou opoziţia ambelor partide, Theodore Roosevelt a simţit nevoia să deplângă „ciudata lipsă de instinct imperial de care dă dovadă poporul nostru”[68]. Abia după vestea victoriei obţinute

de americani asupra forţelor spaniole în Filipine a putut fi adoptată o rezoluţie privind anexarea[69].

Hawaiienii au opus rezistenţă – dar o rezistenţă paşnică. În cadrul alegerilor pentru prima adunare legislativă teritorială, un Partid al Autoguvernării a câştigat o majoritate mobilizându-i pe votanţii indigeni, care au sfidat clauza Legii Organice potrivit căreia toate dezbaterile trebuiau să aibă loc în limba engleză[70]. Doar cooptându-l pe Jonah Kuhio Kalanianaole, un prinţ care iniţial se opusese preluării puterii de către americani, a reuşit Partidul Republican local să intre în cursa electorală. Fiind doar o unealtă a intereselor Camerei de Comerţ din Honolulu şi a Asociaţiei Plantatorilor de Trestie-de-zahăr din Hawaii, prinţul Kuhio nu a putut decât să deplângă neputincios declinul şi prăbuşirea poporului său[71]. În timp ce cele cinci mari întreprinderi producătoare de zahăr îşi intensificau controlul asupra celor mai fertile zone din insule, localnicii erau „reabilitaţi” – în realitate, mutaţi pe terenuri marginale[72]. Acest proces de colonizare familiar nu a mers totuşi conform planului. Băştinaşii fuseseră scoşi din joc în manieră clasică, însă locul lor nu a fost luat de colonişti americani. Ba chiar, aşa cum se mai întâmplase şi înainte de anexare, cei care au venit să populeze Hawaii au fost migranţii japonezi şi mai apoi filipinezi. În ciuda unor măsuri menite să-i excludă pe nou-veniţi, comunitatea japoneză a crescut rapid. La începutul anilor 1920, 3% din votanţi erau japonezi, dar până în 1936 proporţia era de 25%[73]. O fi Hawaii un obiectiv strategic pentru Statele Unite, însă americanilor întreprinzători le oferea puţine oportunităţi economice care să se ridice la nivelul celor de acasă.

De ce a devenit până la urmă stat Hawaii, dar nu şi Puerto Rico, cedat de Spania Statelor Unite în 1898? Cu siguranţă, nu a fost o problemă de distanţă, deoarece acesta din urmă se află mult mai aproape de continentul american (la doar o mie şi ceva de mile de Miami). Iar în termeni economici, o plantaţie de trestie-de-zahăr nu avea mai multe de oferit decât cealaltă. Răspunsul este de fapt o chichiţă juridică, care a ieşit la lumină atunci când nişte producători portoricani au încercat să conteste în instanţă impunerea unor tarife la exporturile lor către Statele Unite. În două hotărâri simultane din 1901, Curtea Supremă a conchis că Puerto Rico nu era o ţară străină, dar că nu era nici teritoriu naţional şi că un tarif pentru produsele sale era constituţional. De o importanţă specială era distincţia operată de judecătorul Edward Douglass White între anexare şi încorporare (ce necesita autorizare din partea Congresului). În opinia sa, „Puerto Rico nu fusese încorporat în Statele Unite, ci era doar asociat acestora ca posesiune”. Astfel, în cazul său se aplicau doar anumite prevederi „fundamentale” ale Constituţiei. Semnificaţia acestei decizii, ce definea ciudata poziţie de mijloc între independenţă şi statutul de stat american în care se află de atunci Puerto Rico, era că acum se puteau lua hotărâri retrospectiv şi cu privire la statutul altor posesiuni. Deoarece, în conformitate cu condiţiile de achiziţie, prevederile „formale” şi „fundamentale” ale Constituţiei erau acum aplicabile şi cu privire la Alaska şi Hawaii, acestea trebuiau să fie prin definiţie încorporate şi deci să aibă dreptul la statalitate deplină, pe care au obţinut-o în cele din urmă în 1959[74].

Deciziile din 1901 au părut să faciliteze din punct de vedere juridic anexarea unor noi colonii, mai mari, care puteau fi tratate la fel ca Puerto Rico drept „organizate, dar neîncorporate” şi deci în afara sferei de aplicare a Constituţiei. Atunci, de ce nu au pus mâna Statele Unite pe mai multe Puerto Rico-uri? Răspunsul poate fi exprimat într-un singur cuvânt: Filipine.

Din păcate, ceea ce s-a întâmplat în Filipine s-a dovedit a fi mult mai tipic pentru experienţa americanilor cu teritoriile de peste mări decât ceea ce s-a petrecut în Hawaii şi Puerto Rico. Mai exact, se pot distinge şapte faze caracteristice ale implicării americanilor:

1. succes militar iniţial impresionant;
2. aprecierea eronată a sentimentelor indigenilor;
3. strategia războiului limitat şi sporirea treptată a forţelor;
4. dezamăgire pe plan intern în faţa conflictului prelungit şi abominabil;
5. democratizare prematură;
6. influenţa dominantă a factorului economic intern;
7. retragerea finală.

Rapiditatea cu care au obţinut americanii victoria asupra Spaniei în 1898 a fost cu siguranţă uluitoare. În doar trei luni de când americanii au declarat război – sub falsul pretext oferit de explozia accidentală a vasului de război *Maine* în Golful Havana, chipurile din vina Spaniei –, forţele spaniole din Caraibe şi din Filipine au fost înfrânte. Totuşi, americanii au refuzat să recunoască faptul că filipinezii care trecuseră de partea lor, împotriva Spaniei, luptaseră pentru independenţă, nu pentru schimbarea unei stăpâniri coloniale cu alta[75]. Justificarea anexării insulelor prezentată de McKinley era o

capodoperă de ipocrizie a preşedintelui, perfect formulată pentru publicul său de clerici metodişti:

> Umblam prin Casa Albă noapte de noapte până la ora 12 şi nu mi-e ruşine să vă spun… că de mai multe ori m-am pus în genunchi şi m-am rugat la Atotputernicul Dumnezeu să mă lumineze şi să mă îndrume. Iar într-o noapte, târziu, mi-a venit în minte aşa – nu ştiu exact cum, dar mi-a venit… (1) Că nu puteam să le dăm înapoi Spaniei… (2) Că nu puteam să le predăm Franţei şi Germaniei – rivalii noştri comerciali în Orient… (3) că nu le puteam lăsa de capul lor – nu erau în stare să guverneze… (4) că nu ne mai rămânea decât să le luăm pe toate, să-i educăm pe filipinezi, să-i ridicăm, să-i civilizăm şi să-i creştinăm, iar cu voia lui Dumnezeu să facem tot ce putem cu ei, cu semenii noştri, că şi pentru ei a murit Hristos[76].

Aşa cum o descria McKinley, anexarea era o datorie cu titlu oneros, încredinţată Statelor Unite de Providenţă[77]. Asemenea apeluri religioase aveau fără îndoială o rezonanţă considerabilă în rândul populaţiei[78]. Argumentele decisive în favoarea ocupaţiei în cadrul elitei politice americane au fost cu toate acestea mai degrabă militare şi materialiste decât misionare[79].

Rebeliunea împotriva anexării de către americani, condusă de Emilio Aguinaldo, a început la scurt timp după publicarea termenilor Tratatului de la Paris, care ceda insulele Filipine Statelor Unite pentru 20 de milioane de dolari (cam acelaşi preţ care fusese plătit şi pentru Texas, California şi celelalte cesiuni mexicane cu 50 de ani înainte, deci cu mult mai puţin

teren pe dolar). Până la urmă, insulele au costat Statele Unite chiar mai mult. În doar trei ani, numărul trupelor americane angajate în Filipine a crescut de la numai 12 000 la 126 000[80]. Deşi Aguinaldo a fost capturat în martie 1901 şi războiul a fost declarat oficial încheiat în iulie 1902, rezistenţa a mai continuat mulţi ani pe unele insule. A fost un război foarte urât; şi nu avea să fie nici ultima dată când armata americană trăia experienţa luptei în junglă împotriva unor gherile care nu se distingeau de civili[81]. Unii ofiţeri superiori au recurs rapid la măsuri dure: generalul de brigadă Jacob H. Smith le-a ordonat soldaţilor săi de pe insula Samar să nu ia prizonieri – o încălcare a legilor războiului –, adăugând: „Vreau să ucideţi şi să incendiaţi, cu cât ucideţi şi incendiaţi mai mult, cu atât voi fi mai mulţumit… Vreau să fie ucişi toţi cei care sunt în stare să ia o armă în mână”[82]. Până ce luptele au luat sfârşit, îşi pierduseră viaţa mai bine de 4 000 de militari americani, cu peste 1 000 mai mulţi decât fuseseră ucişi în războiul împotriva Spaniei. Cam de patru ori mai mulţi filipinezi căzuseră la datorie, ca să nu mai vorbim de civilii care au murit din cauza foametei şi bolilor cauzate de război[83]. Între timp, William Howard Taft, un judecător din Ohio, a fost numit în fruntea unei comisii formate din cinci civili care căuta să atragă sprijinul filipinezilor construind şcoli şi îmbunătăţind condiţiile sanitare, dovedind, cum spunea, ingenuu, unul dintre membrii comisiei, că „suveranitatea americană era… doar un alt nume pentru libertatea filipinezilor”[84]. Numai războiul costase şase sute de milioane de dolari. Cât avea să coste în plus reconstrucţia după război?

Totuşi, nu aceste costuri au suscitat opoziţia iniţială la nivel naţional faţă de războiul din Filipine, ci mai degrabă

principiul în sine. Nu ar trebui să ne închipuim, bineînţeles, că Liga Antiimperialistă vorbea în numele celor mai mulţi dintre votanţi[85]. Însă printre membrii ei se numărau doi foşti preşedinţi, Grover Cleveland şi Benjamin Harrison, vreo zece senatori din ambele partide, opt foşti membri ai cabinetului lui Cleveland, ca să nu mai vorbim de industriaşul milionar Andrew Carnegie. Liga dispunea de pârghii suficiente pentru a include independenţa filipinezilor în platforma Partidului Democrat din 1900[86]. Iar prin Mark Twain avea de partea sa cel mai influent om de litere american de la acea vreme.

Atitudinile lui Twain le anticipează pe cele ale viitoarelor generaţii de intelectuali americani potrivnici războiului. Iniţial el salutase „eliberarea" insulelor Filipine de sub stăpânirea Spaniei, scriindu-i unui prieten în iunie 1898: „Mare lucru să te baţi pentru libertatea ta. Dar şi mai mare să te baţi pentru libertatea altuia. Şi cred că e prima oară când cineva face asta". Dar până în octombrie 1900 „citise cu atenţie" Tratatul de la Paris şi trăsese concluzia „că noi nu intenţionăm să eliberăm poporul filipinez, ci să-l subjugăm… Aşa că sunt antiimperialist. Nu vreau ca vulturul să-şi înfigă ghearele în nici o altă ţară". Vocea lui Twain nu s-a făcut auzită. *Harper's Bazaar* i-a respins povestirea „Rugăciunea războinică", în care un străin bătrân rosteşte următoarea rugăciune în faţa unei congregaţii: „O, Doamne, tinerii noştri patrioţi, idolii inimilor noastre, pleacă la luptă – Doamne, fi-le aproape!… O, Doamne, ajută-ne să-i spulberăm pe soldaţii lor în bucăţi însângerate cu proiectilele noastre; ajută-ne să le acoperim câmpiile zâmbitoare cu trupurile livide ale celor morţi pentru patrie… ajută-ne să le frângem inima văduvelor lor nevinovate cu o durere zadarnică; ajută-ne să-i

dezrădăcinăm cu tot cu copilaşii lor, rătăcind singuri prin pustiurile ţării lor devastate". În particular, dar nu şi în mod public, Mark Twain a afirmat că McKinley era cel care a trimis trupe americane „să lupte cu o muschetă ruşinoasă sub un stindard întinat" şi a sugerat că ar trebui ca stindardului în chestiune să i se „acopere cu negru dungile albe, iar stelele să fie înlocuite cu capul de mort şi oasele încrucişate"[87]. Dezaprobarea lui a cântărit mult. Cei care se opun unui război nu trebuie să se bucure de un sprijin majoritar ca să submineze efortul de război. Deşi democraţii nu au reuşit să împiedice anexarea în Congres[88], iar candidatul lor a fost învins de McKinley, amploarea opoziţiei faţă de anexare în presa democrată a fost impresionantă[89]. Dezvăluirea faptului că generalul Smith şi colonelul Littleton W.T. Waller ordonaseră executarea sumară a unor prizonieri filipinezi a oferit campaniei antirăzboi o nemaipomenită ocazie de a face guvernul de ruşine[90]. McKinley şi-a putut asigura victoria în 1900 doar distanţându-se de imperialismul la scară largă[91].

Theodore Roosevelt asemănase cândva insulele Filipine cu apaşii şi pe Aguinaldo cu căpetenia Sitting Bull[92]. Propulsat la preşedinţie de asasinarea lui McKinley, el s-a grăbit cu toate acestea măcar să creeze impresia de democraţie în Filipine, recunoscând în particular că el unul s-ar „retrage bucuros" din ceea ce părea a fi un Război al Burilor american[93]. După primele alegeri pentru organismul legislativ naţional creat prin Legea Organică, 58 dintre cele 80 de locuri de parlamentar au fost ocupate de naţionalişti care făcuseră campanie pentru proclamarea imediată a independenţei. În mai puţin de un deceniu, aşa-numita Lege Jones (1916) confirma că insulelor avea să li se acorde independenţa

„imediat ce se putea institui un guvern stabil”. Şi totuşi, nu presiunile exercitate de naţionalişti au decis când avea să vină ziua aceea. Şi nici hotărârea de a acorda insulelor Filipine independenţa nu reflecta o denunţare în întregime sinceră a anexării iniţiale de către Statele Unite. De fapt, campania decisivă pentru independenţa filipinezilor a dus-o o coaliţie de lobby-uri diferite din cadrul Congresului american, motivate aproape exclusiv de propriile interese: producători de zahăr, lactate şi bumbac care voiau să excludă de pe piaţa americană zahărul din trestie şi uleiul de nucă-de-cocos din Filipine, mână în mână cu sindicaliştii care făceau presiuni pentru limitarea imigraţiei muncitorilor filipinezi. Ba chiar prevederile acordului iniţial din 1933 privind independenţa propus de americani erau atât de dure, încât legislativul insulelor a refuzat să-l accepte. Deşi Legea Tydings-McDuffie din 1934 era oarecum mai puţin punitivă – lăsa deschis negocierii viitorul bazelor militare americane din insule –, dispoziţiile sale economice rămâneau în esenţă aceleaşi. Independenţa avea să însemne impunerea în etape a tarifelor americane asupra produselor filipineze, o lovitură grea pentru o economie care deja se baza pe faptul că piaţa americană îi cumpăra peste trei sferturi din exporturi[94]. În 1946, când filipinezii şi-au obţinut în sfârşit independenţa, aveau mai puţine motive de bucurie decât se crede în general.

Afirmaţia că dominaţia americanilor asupra insulelor Filipine a fost un eşec este poate prea dură. Dar cu siguranţă a fost departe de succesul pe care l-a pretins mai târziu Franklin Roosevelt[95]. Dincolo de criza în care a intrat economia insularilor atunci când au fost îndepărtaţi de pe piaţa americană, avantajele strategice ale dominaţiei americane s-

au dovedit a fi neglijabile. În primul rând, planurile măreţe ale americanilor vizând pătrunderea economică în Asia – care era, la urma urmei, scopul creării de baze în tot Pacificul – nu au fost realizate decât pe jumătate. În al doilea rând, în decembrie 1941, când japonezii au lansat provocarea lor militară la adresa Statelor Unite, bazele americane de la Pearl Harbor până la Golful Subic s-au dovedit a fi ţinte facile.

Democraţie cu de-a sila

Exista totuşi o alternativă la imperialismul oficial de tip european; chiar decizia de a acorda insulelor Filipine libertate politică (deşi nu şi comercială) era parte a acestei alternative. În loc să ocupe şi să conducă nişte colonii propriu-zise, Statele Unite puteau să se folosească de puterea lor economică şi militară pentru a încuraja apariţia unei „bune guvernări” în ţări de importanţă strategică. Iniţial, asta însemna nu doar un guvern proamerican, ci şi o guvernare în stil american. Dezvoltarea acestei noi abordări a imperiului, care avea ceva în comun cu ideea britanică de guvernare indirectă, s-a datorat în mare măsură preşedinţiei lui Woodrow Wilson. Însă originile proiectului pot fi identificate în Corolarul la Doctrina Monroe al predecesorului său, Theodore Roosevelt (decembrie 1904), care declara: „Comiterea în mod repetat a unor fapte grave sau o lipsă de putere ce are ca rezultat o slăbire generalizată a legăturilor din cadrul societăţii civilizate pot să necesite, în America sau în orice altă ţară, intervenţia unei naţiuni civilizate, iar în emisfera vestică

aderarea Statelor Unite la Doctrina Monroe le poate forţa, oricât ar şovăi, în cazurile în care se comit fapte grave ori se dă dovadă de neputinţă, să îndeplinească rolul de poliţie internaţională”[96]. Wilson a mers totuşi şi mai departe. La doar o săptămână după ce a ajuns la Casa Albă, noul preşedinte declara presei că, pe viitor, cooperarea cu ţări din America Latină va fi posibilă „doar dacă va fi susţinută mereu de procesele ordonate ale unei guvernări drepte întemeiate pe lege, nu pe forţă arbitrară sau nelegitimă… Nu putem avea nici o afinitate cu cei care caută să pună mâna pe puterea de conducere pentru a-şi urmări interesele şi ambiţiile personale”. Corolarul implicit al lui Wilson era că doar anumite categorii de guverne aveau să fie tolerate de Statele Unite în America Latină. Dictatorii militari erau excluşi, la fel însă şi revoluţionarii. „Agitatorii din anumite ţări voiau revoluţii”, remarca el, „şi erau înclinaţi să pună la încercare noua administraţie… el nu avea de gând să-i lase să facă una [o revoluţie] dacă putea împiedica asta”[97]. Viitorul avea să aparţină aşadar guvernelor care aveau bunul-simţ de a se plasa între extremele odioase ale „forţei arbitrare” şi „revoluţiei”. Statele Unite îşi rezervau dreptul de a face uz de forţă împotriva regimurilor inacceptabile[98].

Ministrul de Externe britanic, sir Edward Grey, a înţeles clar unde ar putea duce o asemenea politică în 1913, când Wilson şi-a declarat intenţia de a nu recunoaşte guvernul generalului Victoriano Huerta, care pusese mâna pe putere în Mexic după asasinarea premierului liberal Francisco Madero. După ce Walter Page, ambasadorul american la Londra, îi explicase lui Grey poziţia guvernului său, a urmat acest schimb de replici:

GREY: Şi dacă trebuie să interveniţi?
PAGE: Îi punem să voteze şi să-şi accepte deciziile.
GREY: Şi dacă nu vor să le accepte?
PAGE: Ne ducem peste ei şi îi punem să voteze din nou.
GREY: Şi o ţineţi tot aşa 200 de ani?
PAGE: Da. Statele Unite vor exista şi peste 200 de ani şi pot să tot împuşte oameni pentru spaţiul acela mic până ce or să înveţe să voteze şi să se conducă singuri[99].

Aşa s-a născut paradoxul care avea să fie o trăsătură caracteristică a politicii externe americane timp de un secol: paradoxul democraţiei cu de-a sila, al libertăţii impuse, al emancipării cu forţa.

Ar trebui precizat că, alături de acest „nou principiu”, au continuat să se manifeste şi impulsurile imperialiste mai vechi. Factorul economic şi strategic, plus prezumţiile uzuale de superioritate rasială – toate acestea au jucat şi ele un rol în relaţiile dintre SUA şi America Latină. Ba chiar abordarea lui Wilson era în multe privinţe pur şi simplu grefată pe anumite politici preexistente în regiune.

Problema strategică crucială a politicii americane o constituiau istmul central-american şi prelunga semilună de insule – ce se întinde de la Strâmtoarea Florida până la insula Trinidad – care separă Marea Caraibelor de Atlantic, ceea ce Henry Cabot Lodge numea „avanpostul esenţial pentru apărarea citadelei” continentale[100]. Ţările care contau aşadar cel mai mult în regiune erau Nicaragua şi Panamá, precum şi

insulele Cuba şi Hispaniola, împărţită din 1844 între Haiti şi Republica Dominicană[101].

Ceea ce părea să fie problema vitală a controlului asupra proiectatului canal care să traverseze istmul a fost soluţionată prin mijloace militare în 1903. De fapt, puşcaşii marini ai Statelor Unite fuseseră trimişi anterior în Columbia de două ori (în 1885 şi 1895), dar abia a treia lor intervenţie, de data aceasta în sprijinul separatiştilor panamezi, s-a dovedit a fi decisivă. În esenţă, Roosevelt s-a folosit de marina militară americană pentru a crea statul independent Panamá după ce Senatul columbian a refuzat să ratifice un acord prin care închiria terenuri pentru construcţia canalului[102]. În mai puţin de 90 de minute de la lovitura de stat a secesioniştilor, Statele Unite au recunoscut oficial Republica Panamá, care, îndatoritoare, a acordat Washingtonului o fâşie de teritoriu lată de 16 kilometri pe unde avea să fie construit canalul[103]. Acest rezultat a fost obţinut cu o demonstraţie de forţă aproape ridicol de redusă. Singurele victime înregistrate au fost „un chinez de pe strada Salsipuedes şi… un măgar”[104].

Canalul Panamá a fost inaugurat în 1914 şi a rămas sub controlul direct al americanilor până în 1979. Însă existau şi planuri de a construi încă un canal mai la nord, prin Nicaragua; ba chiar, înainte ca nişte erupţii vulcanice care au avut loc aici în 1902 să provoace consternare în Senatul Statelor Unite, această ţară păruse să ofere ruta mai probabilă (via Lacul Nicaragua)[105]. Interesele de afaceri ale americanilor în această ţară nu erau în nici un caz enorme: totalul investiţiilor americane aici se ridica la cel mult 2,5 milioane de dolari în 1912, în comparaţie cu 1,7 miliarde în America Latină în general[106]. Totuşi, atunci când dictatorul nicaraguan

José Santos Zelaya a părut să cocheteze cu un consorţiu anglo-francez – şi când doi americani au fost executaţi pentru rolul lor într-un atac al rebelilor –, Statele Unite au rupt relaţiile cu Nicaragua. Zelaya a fost forţat să demisioneze şi a venit la putere un nou guvern, cu sprijinul americanilor, condus de Adolfo Díaz, fostul director financiar al La Luz and Los Angeles Mining Company[107]. În 1912, la cererea sa, 3 000 de puşcaşi marini au fost trimişi să reprime o revoltă împotriva lui; un mic detaşament de o sută de soldaţi a rămas acolo timp de 13 ani, susţinându-i regimul[108]. Rodul acestei intervenţii a fost Tratatul Bryan-Chamorro din 1916, care, în schimbul a trei milioane de dolari, oferea Statelor Unite drepturi exclusive de construire a unui canal care să străbată Nicaragua, precum şi a unei baze navale în Golful Fonseca[109].

Şi în Cuba interesele de afaceri şi calculul strategic au condus la concluzia că nişte intervenţii erau preferabile anexării – dependenţă, dar nu ocupaţie. Deşi înfrângerea Spaniei în 1898 le oferise ocazia de a cuceri insula, trupele americane au rămas aici doar pentru scurt timp. McKinley nu vorbise decât de „legături de apropiere şi forţă unice” între Cuba şi Statele Unite[110]. Forma pe care aveau s-o ia acestea era precizată în Amendamentul senatorului Orville H. Platt, inclus în Constituţia Cubei în 1902, care dădea dreptul Statelor Unite să intervină dacă era necesar „pentru apărarea independenţei Cubei, menţinerea unui guvern adecvat pentru protejarea vieţii, proprietăţii şi libertăţii individuale”[111]. Amendamentul interzicea Cubei să încheie înţelegeri strategice bilaterale cu puteri străine rivale, dând astfel Statelor Unite un drept de veto efectiv asupra politicii externe a insulei. De asemenea, limita viitoarele împrumuturi ale ţării. Şi dădea Statelor Unite

dreptul să înfiinţeze baze navale pe coasta cubaneză; primul teritoriu închiriat a fost Golful Guantánamo din estul Cubei[112]. Asta s-a întâmplat cu puţin timp înainte de a se exercita dreptul de amestec în viaţa politică a Cubei. În septembrie 1906, când o revoltă ameninţa să-l răstoarne de la putere pe un preşedinte nou-ales, a fost desfăşurat un contingent de puşcaşi marini şi a fost instituit un guvern provizoriu condus de un guvernator general american. Însă chiar şi Roosevelt, cândva atât de optimist, pretindea acum că detesta „ideea de a prelua controlul asupra insulei aşa cum am făcut în Puerto Rico şi în Filipine”. Acum nu mai credea în ideea că „regiunile tropicale dens populate” precum Cuba puteau fi conduse „de nişte democraţii nordice autonome”[113]. Peste doi ani şi jumătate trupele americane au plecat, după ce instalaseră la putere un nou preşedinte[114]. S-au întors pentru scurt timp pe insulă în 1912, pentru a reprima revolta unor foşti sclavi, şi din nou din 1917 până în 1922, când tabăra care pierduse a refuzat să accepte alegerea preşedintelui Mario Menocal. Nu era o coincidenţă că Menocal era directorul general al Cuban-American Sugar Company[115].

Republica Dominicană se afla într-o situaţie asemănătoare de dependenţă politică şi economică, la limita cuceririi făţişe. „Îmi doresc”, declara Roosevelt, „s-o anexez cam la fel cum şi-ar dori un boa-constrictor ghiftuit să înghită un porc-spinos în răspăr”[116]. A fost adoptată în schimb metoda imperială răsverificată de a controla perceperea taxelor vamale, principala sursă de venit a guvernului. În cadrul acestui modus vivendi din 1905, Statele Unite erau autorizate să reţină până la 55% din încasările vamale în vederea recuperării creanţelor. Profesorul Jacob H. Hollander de la

Johns Hopkins University a devenit acum pentru Santo Domingo ceea ce a fost lordul Cromer pentru Cairo la sfârşitul secolului al XIX-lea, stabilind nivelul său de îndatorare şi alocarea veniturilor din taxele vamale[117]. La fel ca în Cuba şi Nicaragua, găsirea unor oameni de paie potriviţi s-a dovedit totuşi a fi problematică. Asasinarea preşedintelui Ramón Cáceres în 1911 a aruncat guvernarea ţării în haos, determinând Statele Unite să-l înlăture pe un potenţial succesor şi să-l instaleze la putere pe altul[118]. În 1914, un nou preşedinte dominican a sfidat cererile americanilor vizând aplicarea unor controale fiscale şi mai stricte; atunci când a izbucnit o revoluţie, a părut că nu există alternativă la trimiterea încă o dată a puşcaşilor marini. În cele din urmă, în noiembrie 1916, ţării i s-a impus un guvern militar american şi situaţia aceasta a durat şase ani. Era, a spus Wilson solemn, „cel mai mic dintre relele vizibile în această situaţie foarte complicată”[119].

Mai la vest, în ţara vecină, Haiti, era aceeaşi poveste. Între 1900 şi 1913 Statele Unite au trimis mici detaşamente de soldaţi de 16 ori, dar politica insulei o ţinea tot dintr-o criză în alta; în cei patru ani dintre 1912 şi 1915 au fost nu mai puţin de şase preşedinţi. În 1915, când a fost asasinat preşedintele Guillaume Sam, Wilson i-a trimis iarăşi pe puşcaşii marini, care au restabilit ordinea după ce s-a vărsat mult sânge[120]. În septembrie a fost instalat la putere un nou preşedinte cu condiţia să accepte un tratat similar cu Amendamentul Platt. În acest caz, finanţele, poliţia, presa şi lucrările publice haitiene au fost puse sub supravegherea americanilor. Comandantul american al forţelor navale responsabil de

operaţiune a impus *de facto* un regim militar în oraşele de pe coastă[121].

Aşa a început istoria unor intervenţii intermitente în America Centrală şi în Caraibe, care a continuat până în ziua de azi. Ca politică, a fost, ca să mă exprim eufemistic, dezamăgitoare. Ba chiar, când se compară cele două teritorii din regiune pe care le-au anexat oficial Statele Unite – Puerto Rico şi Insulele Virgine (cumpărate de la Danemarca în 1916) – cu ţările pe care au căutat să le controleze prin mijloace indirecte, este greu de evitat concluzia că anexarea ar fi putut fi mai benefică pentru toate acestea. Între războaie, entuziasmul americanilor faţă de Corolarul Roosevelt a scăzut; convingerea wilsoniană că populaţia din regiune putea cumva să fie „învăţată… să aleagă oameni buni” şi-a pierdut credibilitatea. În 1924, puşcaşii marini s-au retras din Republica Dominicană[122]. În anii 1920 s-a renunţat la orice simulare a interesului pentru un regim democratic în Honduras; în 1932, compania United Fruit, care domina producţia de banane a ţării, s-a mulţumit să coexiste paşnic şi profitabil cu autoritarul Tiburcio Carías Andino, care a condus ţara până în 1948[123]. „Intervenţia”, le spunea Herbert Hoover unor reporteri la scurt timp după ce a fost ales preşedinte, „nu este acum, nu a fost niciodată şi nu va fi niciodată o politică clar stabilită a Statelor Unite”[124]. De fapt, succesorul său, Franklin Roosevelt, nu prea a pierdut timpul cu intervenţii în Cuba; rezultatul a fost totuşi o altă dictatură militară sub conducerea unui tânăr sergent pe nume Fulgencio Batista. În 1934, Amendamentul Platt a fost efectiv făcut bucăţi; tot ce a mai rămas din controlul americanilor asupra Cubei a fost

baza din Golful Guantánamo. În acelaşi an, Roosevelt a retras trupele americane şi din Haiti.

Poate cel mai descurajant caz dintre toate a fost Nicaragua, care pe la mijlocul anilor 1920 era cuprinsă de războiul civil dintre două facţiuni rivale, liberalii şi conservatorii. Aşa că puşcaşii marini au intervenit din nou, de data aceasta pentru a contracara o tentativă de lovitură de stat a lui Emiliano Chamorro, Díaz s-a întors la palatul prezidenţial şi a venit şi Henry L. Stimson să medieze o înţelegere. În vara anului 1927 ar fi putut reuşi, dacă nu s-ar fi lovit de rezistenţa îndârjită a unui comandant liberal, Augusto César Sandino[125]. În 1928 s-au organizat alegeri, apoi din nou în 1932, însă puşcaşii marini s-au trezit prinşi într-un război de gherilă împotriva sandiniştilor, pe care nici măcar utilizarea timpurie a puterii aeriene nu i-a putut scoate din fortăreţele lor din munţi. Până în 1932 întrebarea care se afla pe buzele multor americani era: „De ce suntem în Nicaragua şi ce naiba facem acolo?”[126]. Un corespondent al ziarului *The New York Times* a pus punctul pe *i* într-un mod care s-a dovedit a avea foarte mult ecou: „Ar trebui să ne ducem acolo şi să rezolvăm situaţia aia ori să plecăm de acolo definitiv. Nu are nici un rost să trimitem acolo o mână de băieţi ca să fie măcelăriţi”[127]. (De fapt, numărul total al americanilor ucişi a fost 136.) În ianuarie 1933 au fost retraşi şi ultimii puşcaşi marini. 13 luni mai târziu, Sandino a fost executat de primul comandant de origine nicaraguană al Gărzii Naţionale care fusese instruită de americani, Anastasio Somoza García, care peste doi ani s-a instalat la putere ca preşedinte. Dictatura lui Somoza avea să dureze două generaţii, până în 1979.

Nu aşa fusese planul lui Wilson. Visul de a recurge la forţe militare americane pentru a susţine guvernări în stil american în America Centrală eşuase lamentabil. În 1939 nu exista decât o singură democraţie veritabilă în întreaga regiune, iar aceasta era Costa Rica, unde Statele Unite nu interveniseră niciodată. În unele privinţe, cu siguranţă, Statele Unite reuşiseră să se impună ca hegemonul care pretindeau de atâta timp că sunt în această emisferă. Ca investitor au dobândit importanţă, apropiindu-se de britanicii care dominaseră anterior (deşi fără a-i întrece). Au jucat un rol influent şi ca arbitru diplomatic între republicile agresive din sud, mai ales în anii 1920[128]. Însă ca imperiu liberal care căuta să-şi exporte instituţiile politice în America Latină nu făcuseră mare brânză. Tot ce a putut face Franklin Roosevelt a fost să mascheze eşecul sub aparenţa toleranţei caracteristice unui „bun vecin". Poate că, din păcate, Somoza era un „ticălos", dar, aşa cum ar fi subliniat secretarul de stat al lui Roosevelt, era totuşi „ticălosul nostru"[129]. Verdictul cel mai incriminator privind politica americană l-a dat generalul Smedley D. Butler, cel mai decorat puşcaş marin din generaţia sa, într-un articol pe care l-a scris pentru revista *Common Sense* în 1935:

> Am contribuit la transformarea republicilor Haiti şi Cuba în ţări decente de unde să colecteze venituri băieţii de la National City Bank. Am contribuit la distrugerea a şase republici din America Centrală din care a avut de câştigat Wall Street-ul. Lista implicărilor în afaceri ilegale este lungă. Am contribuit la purificarea Republicii Nicaragua pentru instituţia bancară internaţională a fraţilor Brown în 1909-1912. Am făcut lumină în Republica Dominicană

pentru interesele americanilor în domeniul zahărului în 1916. Am contribuit la transformarea Hondurasului într-o ţară „cum trebuie” pentru companiile americane importatoare de fructe în 1903... Privind în urmă la toate acestea, simt că aş fi putut să-l învăţ şi pe Al Capone vreo câteva trucuri. *El* nu a putut decât să facă afaceri necurate în trei cartiere. Noi, puşcaşii marini, am făcut asta pe trei *continente*[130].

Aceasta avea să fie întotdeauna acuzaţia cea mai gravă împotriva imperialismului american: că, în ciuda declarării unor intenţii nobile, totul se reducea la o afacere necurată a Wall Street-ului.

Dar Mexicul, care fusese sursa de inspiraţie a doctrinei intervenţiei democratice elaborate de Wilson? În 1914, americanii şi-au pierdut răbdarea cu regimul Huerta, iar un mic contingent de puşcaşi marini a fost trimis să preia controlul asupra importantului port şi terminalului petrolier Veracruz şi să împiedice importul de arme germane. Trebuind să lupte, pe de o parte, cu forţe rebele sprijinite de SUA şi, pe de altă parte, cu refuzul unor companii petroliere americane de a plăti impozitele, Huerta a demisionat, cedându-i puterea liderului rebel Venustiano Carranza[131]. Regimul Carranza nu era nimic altceva decât un rezultat al politicii americane. Şi totuşi, în mai puţin de doi ani, Statele Unite au acţionat într-un mod care părea calculat anume pentru a submina autoritatea lui Carranza, trimiţând trupe americane dincolo de graniţa mexicană pentru a-l captura pe Pancho Villa, un fost aliat al lui Carranza care devenise renegat[132]. În scurt timp,

„expediţia punitivă” a generalului John J. Pershing a ajuns în inima teritoriului mexican, fără să-l găsească pe Villa, dar intrând în conflict cu armata permanentă a Mexicului[133]. Speriat că ar putea izbucni un război în toată regula între SUA şi Mexic, Wilson a dat înapoi, iar Pershing a fost nevoit să „fugă acasă pe furiş, ca un câine bătut cu coada între picioare”[134]. Nu pentru ultima oară în istoria lor, Statele Unite se apucaseră să vâneze un om, nu reuşiseră să-l prindă şi sfârşiseră prin a-şi înstrăina un fost aliat[135]. În tot acest timp, violenţa endemică a politicii mexicane a continuat cu aceeaşi intensitate[136]. Şi nu a mai trecut mult până ce un nou cuvânt pompos a început să fie aplicat moştenitorilor Revoluţiei Mexicane: unii observatori americani au început să detecteze simptome ale „virusului bolşevic” (deşi în această etapă influenţa unor naţionalişti precum Carlos Calvo era indiscutabil mai mare decât cea a lui Lenin)[137]. Articolul 27 din noua Constituţie mexicană din 1917 afirma că toate drepturile de exploatare a resurselor minerale subterane aparţineau naţiunii mexicane, reprezentând astfel o ameninţare implicită de naţionalizare pentru companiile petroliere americane[138]. Şi-aşa era rău că Smedley Butler încercase să „securizeze Mexicul… pentru interesele americanilor în domeniul petrolului în 1914”. Poate şi mai gravă decât atât era posibilitatea ca el să fi dat greş.

„Noi, americanii, suntem poporul ales”, scria Herman Melville în *Cojocelul alb*, „un Israel al vremii noastre; noi purtăm chivotul libertăţilor omenirii”[139]. În secolul XX, liderii americani aveau să recurgă tot mai des la un asemenea limbaj biblic în eforturile lor de a da un aer nobil politicii externe a

Statelor Unite – dacă nu chiar de a o sanctifica. Ei urmau astfel exemplul unor făuritori de imperii din trecut, nu în ultimul rând McKinley. Extinderea valorilor americane, atât economice, cât şi politice, dincolo de frontierele Statelor Unite părea că ţine la fel de mult de „destinul evident” ca şi lărgirea frontierei propriu-zise. Şi totuşi, era o problemă cronică atunci când venea vorba de punerea în practică. Cu cât au căutat Statele Unite să pătrundă mai adânc în zona tropicelor, cu atât mai slab s-a dovedit a fi controlul lor. „Imperiul libertăţii” avea evident multe de oferit unor ţări precum Cuba, Nicaragua şi Mexic, ca să nu mai vorbim de Republica Dominicană şi Haiti. Dar lipsea voinţa de a le include permanent într-o Republică Americană mai mare; au fost păstrate doar Hawaii şi Puerto Rico, nu în ultimul rând pentru că erau cele mai docile dintre candidatele la statutul de colonie. Celorlalte li s-a oferit o combinaţie de predici despre rigoare politică şi bugetară şi raiduri militare ocazionale. Discrepanţa dintre scopurile nobile şi mijloacele folosite – „împuşcarea oamenilor… până ce or să înveţe să voteze şi să se conducă singuri” – era perfect întruchipată de Mexic. Bufonada generalului Pershing, care a galopat prin tot Mexicul urmărindu-l obsesiv pe Pancho Villa, semăna cu un *Moby Dick* burlesc – fără confruntarea crucială de la final.

Poate că Pershing avea dreptate. Dacă ar fi avut ocazia să mai organizeze o expediţie, poate că, la fel ca Ahab, şi-ar fi prins „peştele pierdut”. Dar nu a fost să fie. Pe 28 mai 1917, generalul a plecat spre Europa în calitate de comandant al forţelor expediţionare americane, cu instrucţiuni de a harpona un peşte mai mare. Statele Unite se străduiseră să-şi susţină cu fapte pretenţia de hegemonie în emisfera lor.

Paradoxul este că dominaţia lor imperială s-a dovedit a fi mai puternică atunci când s-a confruntat cu provocarea mai mare a puterii globale.

* Traducere din limba engleză de Petre Solomon, Polirom, Iaşi, 2007, pp. 496-497 (n.tr.).

Capitolul 2

Imperialismul antiimperialismului

Nişte avioane americane, ciuruite de gloanţe şi pline de răniţi şi cadavre, decolează invers, cu coada înainte, de pe un aeroport din Anglia…
Întreaga formaţie se îndreaptă invers spre un oraş german în flăcări. Bombardierele îşi deschid uşile de la compartimentul bombelor, exercită un fel de magnetism miraculos care face ca flăcările să se micşoreze, le strânge în nişte containere cilindrice de oţel şi ridică aceste containere până când reintră toate în pântecele avioanelor…
Când bombardierele se întorc la bază, cilindrii de oţel sunt luaţi de pe poliţe şi expediaţi înapoi în Statele Unite ale Americii, unde, în fabrici care lucrează zi şi noapte, se demontează, descompunându-li-se conţinutul primejdios în mineralele componente.

Kurt Vonnegut, *Abatorul cinci*[1]

Principalele arme ale Americii… sunt ciorapii, ţigările şi alte mărfuri. Vor să subjuge lumea, dar nu pot nici măcar să supună micuţa Coree.

Iosif Stalin[2]

Războiul mondial

S-ar putea spune că două evenimente catastrofale au contribuit la tranziţia Statelor Unite de la dominaţia ezitantă asupra Americilor la ceea ce este numit uneori globalism[3]. Primul a fost scufundarea pachebotului *Lusitania*, ce aparţinea companiei Cunard Line, de către submarinul german *U-20* la 7 mai 1915, în apropiere de Old Head of Kinsale, aflat pe coasta sudică a Irlandei. Aproape 1 200 de oameni şi-au pierdut viaţa; dintre cei care s-au înecat, 128 erau pasageri americani[4]. Al doilea a fost atacul japonezilor de la Pearl Harbor din 7 decembrie 1941, care a scufundat sau a avariat grav trei crucişătoare, trei distrugătoare şi opt cuirasate şi a ucis 2 403 americani, majoritatea marinari. Aceste două acte de agresiune maritimă i-au forţat pe americani să răspundă la ceea ce a fost numită cea mai veche problemă din politica externă americană: dacă să garanteze securitatea Statelor Unite „prin mijloace defensive de această parte a oceanului sau prin participarea activă în teritoriile de peste oceane”[5]. Nu mai este cazul să subliniem analogia cu o calamitate ulterioară, cea din 11 septembrie 2001.

Desigur, în realitate, „participarea activă în teritoriile de peste oceane” exista aproape de la începuturile Republicii şi era deja foarte avansată cu mult înainte de 1915, ca să nu mai vorbim de 1941. De ce ar fi vrut nişte americani să se îmbarce

pe un vapor către Europa în toiul unui război cunoscând bine riscul unui atac submarin? Cu siguranţă, nu toţi erau turişti. Cât despre Pearl Harbor, ce dovadă mai concretă a activismului transoceanic anterior al ţării lor putea exista decât o bază navală înfiinţată cu 50 de ani înainte la două mii de mile de continentul american? În orice caz, nu scufundarea navei *Lusitania* a dus la intrarea Statelor Unite în Primul Război Mondial – şi nici recurgerea disperată în final a germanilor la războiul submarin total în februarie 1917 –, ci deconspirarea unei tentative spectaculos de stângace a Ministerului de Externe german de a atrage atât Japonia, cât şi Mexicul de partea Puterilor Centrale în eventualitatea în care americanii ar fi decis să intre în război. Stimulentul oferit de germani preşedintelui Carranza era „înţelegerea faptului… că Mexicul va recuceri teritoriile pierdute din Texas, New Mexico şi Arizona”[6].

Pentru Statele Unite nu mai era vorba despre alegerea între globalism şi izolare, orice ar putea însemna asta în practică; decizia de a deveni o putere globală fusese luată deja cu mult timp înainte de războaiele mondiale. Adevărata problemă, cum constata în mod inteligent Walter Lippmann într-un articol scris pentru *New York World* în 1936, era pur şi simplu una de autocunoaştere: „Continuăm să ne considerăm un soi de Elveţie mare şi paşnică, în timp ce suntem de fapt o tot mai mare putere mondială… Imperialismul nostru este mai mult sau mai puţin inconştient”[7]. Aşa cum arată observaţia lui Lippmann, ideea că Statele Unite sunt un „imperiu în faza de negare” nu este deloc nouă. Extraordinar este că a reuşit să rămână în faza de negare chiar şi după vreo 20 de ani de conflict global. Cum perspicace observa

economistul german Moritz Julius Bonn, „Statele Unite sunt leagănul antiimperialismului modern şi în acelaşi timp fondatorul unui puternic imperiu”[8]. A scris aceste cuvinte la doi ani după sfârşitul *celui de-al Doilea* Război Mondial.

Caracteristica definitorie a politicii externe americane în cele trei decenii de dinainte de 1947 a fost insistenţa mai multor preşedinţi la rând pe ideea că Statele Unite ar putea fi cumva o mare putere fără să se comporte ca nici o altă mare putere anterioară. Eroarea de calcul a germanilor i-a oferit lui Woodrow Wilson ocazia de a face asta, o ocazie asemănătoare cu cea pe care au avut-o succesorii lui Pitt Junior în ultimii ani ai Războaielor Napoleoniene. Cum puterile europene erau epuizate de anii de război, era posibil ca o forţă expediţionară americană să decidă soarta unei lupte mondiale, cam la fel cum i-a dat armata lui Wellington lovitura de graţie lui Bonaparte în 1814-1815[9]. Şi totuşi, Wilson nu s-a putut mulţumi cu tradiţionalele roade ale victoriei: impunerea de despăgubiri de război, a unor noi graniţe şi chiar a unui nou regim taberei învinse. Chinuită, poate, de acuzaţiile că Statele Unite interveniseră doar „la porunca aurului”[10] – pentru a susţine împrumuturile acordate de Wall Street Marii Britanii şi Franţei –, mintea lui surescitată visa nici mai mult, nici mai puţin decât o reconstrucţie a întregului sistem internaţional. Încă din decembrie 1914, Wilson propusese ca orice acord de pace „să fie în avantajul naţiunilor europene considerate Popoare, şi nu în avantajul vreunei naţiuni care şi-ar impune voinţa guvernamentală asupra unor popoare străine”[11]. În mai anul următor, i-a informat pe membrii Ligii pentru Impunerea Păcii că „fiecare popor are dreptul să aleagă suveranitatea sub care să trăiască”[12]. „Fiecare popor”, declara

el categoric în ianuarie 1917, „ar trebui lăsat să-şi hotărască singur organizarea politică”[13], detaliind un an mai târziu ce ar trebui să însemne asta în practică în punctele 5-13 dintre faimoasele sale 14 puncte[14]. Aşa cum preconizase Wilson, noua „Societate a Naţiunilor” nu numai că avea să garanteze integritatea teritorială a statelor sale membre, ci putea avea în vedere şi realizarea unor viitoare ajustări teritoriale „în temeiul principiului autodeterminării”[15]. Europenilor toate acestea li se păreau poate revoluţionare; pentru americani, insista Wilson, era ceva la fel de evident precum primele rânduri din Declaraţia de Independenţă: „Acestea sunt principii americane, politici americane. Nu am putea tolera altele. Şi sunt şi principiile şi politicile bărbaţilor şi femeilor de pretutindeni care privesc spre viitor, ale fiecărei naţiuni moderne, ale fiecărei comunităţi luminate. Sunt principiile omenirii şi trebuie să prevaleze”[16].

Existau aici trei dificultăţi. În primul rând, era o retorică extrem de ipocrită. În 1916 Wilson scrisese un discurs care cuprindea şi fraza caracteristic sentenţioasă „Nu-i va reveni poporului american să dicteze altui popor care va fi guvernarea acestuia…”. Secretarul său de stat, Robert Lansing, a scris laconic pe margine: „Haiti, S. Domingo, Nicaragua, Panamá”[17]. A doua problemă, pe care ar fi putut-o evita dacă ar fi cunoscut puţin mai bine geografia etnică a Europei Centrale, era că aplicarea autodeterminării avea să genereze un Reich extins în mod semnificativ, rezultat nefavorabil acelor puteri care se luptaseră timp de trei ani cu Germania fără asistenţă militară americană. Însă deficienţa decisivă a proiectului lui Wilson era că pur şi simplu nu a putut convinge un Senat sceptic. Era o mare diferenţă între

declaraţia curajoasă a Corolarului Roosevelt, care pur şi simplu autoriza Statele Unite să facă ce poftesc în America Latină, şi angajamentele idealiste din statutul Societăţii Naţiunilor, ce ar fi obligat Statele Unite să „respecte şi să apere împotriva agresiunilor integritatea teritorială şi independenţa tuturor membrilor Societăţii”. Atunci când Henry Cabot Lodge a propus să se facă o ratificare a tratatului de pace condiţionată de anumite „rezerve” – rezerve pe care britanicii şi francezii erau dispuşi să le accepte –, Wilson a refuzat să facă compromisuri. I-a instruit pe senatorii democraţi să voteze împotriva oricărei asemenea versiuni modificate a tratatului, punându-şi speranţele în alegerile prezidenţiale la care apoi nu a mai candidat din cauza unui atac cerebral.

Europenii au vrut ca americanii să se angajeze că vor respecta noua ordine postbelică. Americanii au preferat să-şi păstreze libertatea de acţiune. Această divergenţă de opinii a părut să fie atât de greu de depăşit în anii 1920, încât mai trebuie abordată o chestiune. De ce după 1945 a fost posibilă depăşirea acestui obstacol? Ce s-a schimbat de la Wilson până la Truman? Două răspunsuri se impun de la sine. Unul este evident. După Primul Război Mondial, Statele Unite au avut o atitudine destul de optimistă în faţa ameninţării reprezentate de regimul bolşevic care se instalase în Rusia după Revoluţia din Octombrie 1917. Deşi Statele Unite, împreună cu Marea Britanie, au trimis trupe pentru a sprijini tabăra albgardiştilor în războiul civil care a urmat, au făcut-o fără tragere de inimă – în mod surprinzător în cazul americanilor, întrucât cea mai mare parte a imensei armate adunate pentru a se confrunta cu germanii ajunsese prea târziu în Europa ca să mai participe la lupte. Statele Unite nu erau sătule de război,

ca europenii, ci doar au subestimat monstrul care se născuse la Moscova. În februarie 1919, consilierul lui Wilson, colonelul Edward M. House, l-a trimis în Rusia pe William C. Bullitt, chipurile pentru a-i raporta „condiţiile politice şi economice de acolo”, în realitate pentru a verifica ce intenţii are guvernul lui Lenin vizavi de termenii păcii. Bullitt (un tânăr socialist *gauche caviar*) a văzut ce a vrut el să vadă; după deplasarea de trei săptămâni pe spezele guvernului, el şi jurnalistul care l-a însoţit au tras concluzia că văzuseră viitorul şi că „funcţionează!”. Ce-i drept, economia era într-o situaţie dificilă, dar acesta era un inconvenient temporar, la fel ca şi „teroarea roşie”, care (raporta încrezător Bullitt) era oricum deja „încheiată”. Wilson s-a lăsat convins uşor. Încă dinainte ca Bullitt să plece de la Moscova, el trăsese concluzia că trupele americane nu făceau „mare brânză în Rusia”[18]. În anii 1940, atitudinile americanilor erau foarte diferite.

A doua schimbare avea legătură cu economia americană. Stimulentul reprezentat de Primul Război Mondial pentru dezvoltarea Statelor Unite a fost substanţial mai mic decât în cazul celui de-al Doilea. Aşa cum arată figura 1, al Doilea Război Mondial a avut un impact mai mare din toate punctele de vedere. Anii de dinainte de război au fost dominaţi de cea mai gravă şi mai persistentă criză economică din istoria Americii, războiul a dus la o creştere de cel puţin două ori a produsului naţional brut în termeni reali, iar sfârşitul conflagraţiei a condus la o recesiune severă. Dimpotrivă, performanţa economică înaintea Primului Război Mondial, în timpul său, precum şi după aceea a fost supusă unor fluctuaţii mult mai slabe. Recesiunea din 1907-1909 a fost o nimica toată în comparaţie cu ceea ce s-a întâmplat în anii 1930, intrarea

americanilor în Primul Război Mondial a avut un impact relativ redus asupra producţiei şi, cu toate că în 1921-1922 s-a înregistrat o scădere importantă, de fapt recesiunea din 1946-1948 a fost mai severă. Este semnificativ şi faptul că relansarea în acest din urmă caz s-a datorat în mare măsură reînarmării, care nu a jucat un rol major în boomul din anii 1920.

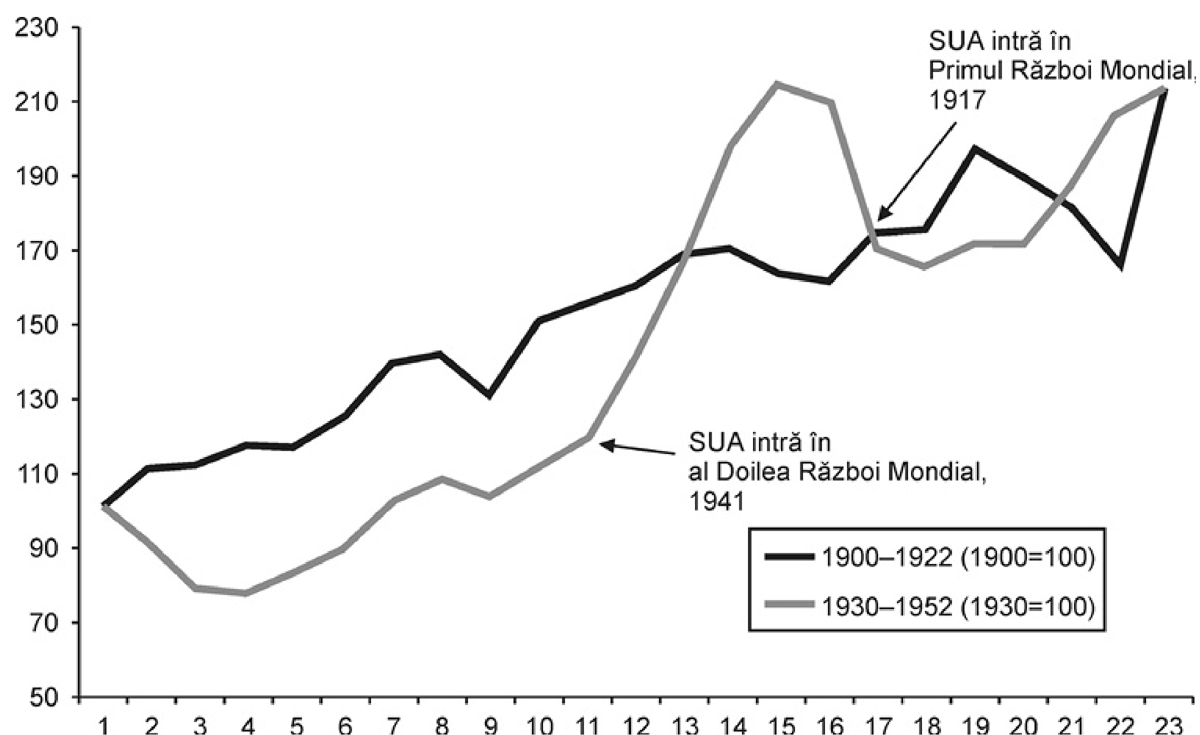

Figura 1. *Produsul naţional brut al Statelor Unite la preţuri constante, 1900-1922 şi 1930-1952*

Sursă: B.R. Mitchell, *Internaţional Historical Statistics: The Americas*, pp. 761-774

Imperialismul antiimperialismului

Negarea statutului de imperiu s-a manifestat în repetate rânduri în anii 1940. Chiar şi înainte ca Statele Unite să intre în război, Henry Luce, proprietarul revistelor *Time* şi *Life*, îi îndemnase pe americani „să caute şi să făurească o viziune asupra Americii ca putere mondială, care să fie autentic americană… America drept centru dinamic al unor sfere tot mai largi de activitate, America drept centru de pregătire al slujitorilor pricepuţi ai omenirii, America drept bunul samaritean, crezând din nou cu adevărat că este o binecuvântare mai mare să dai decât să primeşti, şi America drept laborator al idealurilor de Libertate şi Dreptate – din aceste elemente cu siguranţă se poate construi o viziune a secolului XX… primul mare Secol American”[19]. Contrastul dintre aceste injoncţiuni grandilocvente şi reacţiile panicate atunci când japonezii au atacat Pearl Harbor a fost cât se poate de evident[20]. Cum spunea un reporter: „Nici un american care a supravieţuit acelei duminici nu o va uita vreodată. S-a întipărit adânc în conştiinţa naţională, destrămând iluzii care erau întreţinute de generaţii. Iar odată cu şocul iniţial s-a instalat şi un soi de panică. Asta ne-a rănit profund mândria. A spulberat mitul invulnerabilităţii noastre. Desfiinţând preţioasa legendă a forţei noastre, ne-a lăsat parcă goi şi lipsiţi de apărare”[21]. În *The Washington Post*, Lippmann îi numea pe americani un „popor deşteptat”. Şi totuşi, chiar şi atunci când gigantul mâniat a ripostat, devenind tot mai sigur că va contribui la o victorie a Aliaţilor după bătălia din largul insulelor Midway, a rămas o reticenţă în ceea ce priveşte

recunoaşterea caracterului irevocabil al angajamentului global.

Antiimperialismul lui Franklin Roosevelt avea să fie deosebit de influent, nu în ultimul rând datorită rolului său de frunte printre arhitecţii ordinii internaţionale postbelice. „Sistemul colonial înseamnă război”, îi spusese el fiului său în 1943. „Dacă exploatezi resursele unor ţări precum India, Birmania, Java, dacă le iei toată bogăţia, dar fără să le dai nimic în schimb, lucruri precum educaţie, un nivel de trai decent, cerinţe minime în materie de sănătate, nu faci decât să acumulezi genul de probleme care conduc la război.” Atunci când Roosevelt a făcut o scurtă vizită în Gambia în drum spre conferinţa de la Casablanca, aceasta i s-a părut „infernală” – „cel mai îngrozitor loc pe care l-am văzut vreodată în viaţa mea”. Colonialismul i se părea sinonim cu: „Mizerie. Boli. [Şi o] rată a mortalităţii foarte ridicată”[22]. În principal pe baza unor asemenea presupuneri şi-a creat preşedintele perspectiva unei lumi postbelice ca lume postimperială. „După ce vom câştiga războiul”, a declarat el, „voi face tot ce îmi stă în putere pentru a mă asigura că Statele Unite nu vor fi puse în postura de a accepta vreun plan care să slujească ambiţiile imperialiste ale Franţei sau care să ajute ori să fie complice cu Imperiul Britanic în ambiţiile sale imperiale”[23]. În opinia lui Roosevelt, articolul III din Carta Atlanticului semnată în august 1941, care susţinea „drepturile tuturor popoarelor de a alege forma de guvernare în cadrul căreia să trăiască”, se aplica şi în cazul popoarelor aflate sub stăpânire britanică, nu doar în cazul celor al căror teritoriu fusese invadat de germani şi japonezi. „Aveţi în sânge patru sute de ani de instinct de acaparare”, i-a spus el aliatului său

Churchill, „şi pur şi simplu nu înţelegeţi cum ar fi posibil ca o ţară să nu vrea să obţină teritorii în altă parte dacă o poate face”. „Britanicii ar pune mâna pe teritorii oriunde în lume”, se plângea el, „chiar dacă nu ar fi decât piatră seacă sau un banc de nisip”[24].

De obicei, Churchill considera că antiimperialismul lui Roosevelt era moştenirea faptului că America se născuse în Războiul de Independenţă. Cum spunea el în *The Hinge of Fate*: „Preşedintelui îi rămăsese mintea la Războiul pentru Independenţa Americii şi se gândea la problema indiană din punctul de vedere al celor 13 colonii care se luptau cu George al III-lea…”[25]. Însă nu era nici o idiosincrazie aici; majoritatea americanilor împărtăşeau părerile lui Roosevelt. Un sondaj de opinie efectuat în 1942 arăta că şase din zece îi considerau pe britanici nişte asupritori coloniali[26]. Revista *Life* declara fără menajamente în octombrie acelaşi an: „Un lucru pentru care suntem siguri că *nu* luptăm este unitatea Imperiului Britanic”[27].

Şi totuşi, chiar în timp ce americanii îşi luau angajamentul de a se război atât cu imperiile aliaţilor, cât şi cu cele ale inamicilor lor, pe nesimţite, propriul lor imperiu s-a extins rapid. Până în noiembrie 1943, Comitetul Reunit al Şefilor Statelor-Majore întocmise o lungă listă de baze postbelice care să fie închiriate sau deţinute sub autoritate internaţională. În Atlantic, noile linii de apărare aveau să treacă prin Islanda, Azore, Madeira, coasta vestică a Africii şi insula Ascension; în Pacific, din Alaska prin Attu, Paramushir, arhipelagul Bonin (Ogasawara), Filipine, New Britain, Insulele Solomon, Fiji, Samoa, Tahiti, fără a uita Clipperton şi Galápagos. Chiar Roosevelt le-a cerut şefilor statelor-majore să includă insulele

Marchize şi arhipelagul Tuamotu în sfera de influenţă a Statelor Unite[28]. În zone precum Micronezia, „tutela” postbelică s-a dovedit a însemna control american[29]. Secretarul Marinei Militare, Frank Knox, a comunicat Congresului că, din punctul lui de vedere, toate insulele ocupate de japonezi în timpul războiului „deveniseră teritorii japoneze şi, dacă le capturăm, sunt ale noastre”[30]. Pentru unii observatori britanici, caracterul imperial al planurilor postbelice ale americanilor era cât se poate de clar. Alan Watt, de la Legaţia australiană la Washington, detecta încă din ianuarie 1944 „semne în această ţară de dezvoltare a unei atitudini imperialiste destul de nemiloase”[31]. Istoricul Arnold Toynbee, profesor şi mentor al unei întregi generaţii de administratori ai Imperiului Britanic, recunoştea „prima fază a unui viitor imperiu mondial american”[32]. Cum spunea Harold Laski, curând America avea „să domine lumea ca un colos; nici Roma în culmea gloriei sale, nici Marea Britanie în perioada supremaţiei sale economice nu s-au bucurat de o influenţă atât de directă, de profundă sau de generalizată”[33]. Între timp, Roosevelt îl presa pios pe Churchill să renunţe nu doar la Gambia, una dintre puţinele posesiuni britanice pe care le-a vizitat vreodată preşedintele, ci chiar şi la India şi Hong Kong.

Spre deosebire de atâţia critici de mai târziu ai politicii externe americane, lui Toynbee i-a fost uşor să se împace cu ideea imperialismului american. Aşa cum observa el, „mâna sa va fi cu mult mai uşoară decât a Rusiei, a Germaniei sau a Japoniei şi presupun că acestea sunt alternativele. Dacă în locul lor ne vom alege cu un imperiu american, vom fi norocoşi”[34]. Dată fiind aparenta inevitabilitate a declinului

imperiului lor falimentar, britanicii considerau că un transfer al puterii globale către Statele Unite ar fi cel mai bun rezultat posibil al războiului. În două ţări americanii s-au ridicat la înălţimea acestor aşteptări ale britanicilor: în Japonia şi în zona vestică a Germaniei ocupate. Ba chiar acestea se remarcă drept cele mai de succes două cazuri de stăpânire imperială americană din toate timpurile. Nu este surprinzător faptul că acestea au fost şi precedentele citate cel mai des de preşedintele Bush pentru a susţine o politică de construcţie naţională în Irak anul trecut. „America a mai făcut aşa ceva”, a transmis el poporului american într-un discurs televizat din 7 septembrie 2003. „După al Doilea Război Mondial, am ridicat naţiunile învinse ale Japoniei şi Germaniei şi am stat alături de ele când şi-au construit guverne reprezentative. Am investit ani întregi şi resurse în această cauză. Iar acest efort a fost răsplătit de multe ori de-a lungul a trei generaţii de prietenie şi pace”[35]. Şi totuşi, ocupaţia Germaniei de Vest şi cea a Japoniei nu au fost chiar aşa cum le place astăzi americanilor să şi le amintească. Ba chiar, până în 1947, nu a fost deloc sigur că Statele Unite aveau să investească atâta timp şi atâţia bani în aceste foste „state-bandit”. În alte circumstanţe, obişnuitul tipar incoerent şi nehotărât al intervenţiei americane, observat anterior în Filipine, în Caraibe şi în America Centrală, ar fi putut foarte bine să se repete.

Pe 30 august 1945, când generalul Douglas MacArthur a aterizat pe aerodromul Atsugi de lângă Yokohama, scena respectivă avea într-adevăr un element de déjà-vu. Tatăl lui MacArthur, Arthur, fusese comandantul american din Filipine

în perioada de maximă intensitate a luptelor de la începutul anului 1900 până la mijlocul anului 1901. În 1914, Douglas MacArthur se numărase printre ofiţerii inferiori trimişi să ocupe Veracruzul. În 1941, când japonezii au atacat insulele Filipine, MacArthur era la comanda forţelor americane (şi puţin a lipsit să fie capturat). Nu e deloc surprinzător că abordarea lui MacArthur în ceea ce priveşte ocupaţia Japoniei purta amprenta unei generaţii anterioare de făuritori de imperii americani.

În calitate de comandant suprem al forţelor aliate, MacArthur era omnipotent. „Aveam", îşi amintea el mai târziu, „nu doar autoritatea executivă normală, aşa cum are preşedintele nostru în această ţară, ci şi autoritate legislativă. Puteam emite directive prin decret oficial"[36]. Din cartierul său general aflat în clădirea Dai-ichi din centrul oraşului Tokyo, MacArthur şi personalul său, care iniţial număra 1 500 de oameni, dar care a ajuns de peste trei ori mai mare în decurs de trei ani, urmăreau să facă o „revoluţie" de sus în jos, să impună „civilizaţia" americană unui popor pe care cei mai mulţi dintre ei îl considerau inferior din punct de vedere rasial[37].

Problema era că obiectivele politicii americane au fost contradictorii încă de la bun început. Pe de o parte, printr-o combinaţie de judecare a crimelor de război şi epurări, elitele japoneze ar fi trebuit să fie vindecate de obiceiurile lor militariste, nedemocratice. Pe de altă parte, MacArthur nu putea guverna Japonia fără ajutorul birocraţiei japoneze existente. Pe de o parte, japonezii trebuiau „reeducaţi" şi sistemul lor politic trebuia democratizat. Pe de altă parte, acest lucru trebuia realizat de un monarh absolut, şi anume

MacArthur. Pe de o parte, economia Japoniei trebuia privată de potenţialul său de război. Pe de altă parte, nivelul de trai trebuia îmbunătăţit pentru a evita o ocupaţie excesiv de costisitoare.

Compromisurile la care s-a ajuns au funcţionat, nu încape îndoială, în sensul că după domnia lui MacArthur Japonia a devenit o democraţie, deşi una dominată de un singur partid, şi o economie de piaţă dinamică, deşi una bazată pe mult mai multă intervenţie a statului şi comportamente antreprenoriale de tip cartel mult mai marcate decât în Statele Unite. Şi totuşi, acest succes a fost în multe privinţe un triumf al legii consecinţelor neintenţionate. Americanii şi-au propus să „ajungă la japonez ca individ şi să-i remodeleze modurile de a gândi şi de a percepe”[38]. Nu au realizat nimic de genul acesta; încercările de creştinare, cu care MacArthur era în mod sigur de acord, au dat greş[39]. Nici instituţiile Japoniei nu au fost transformate decât parţial. Principala realizare a ocupaţiei a fost că i-a convins pe japonezi pur şi simplu (cum spunea John Dower) să „accepte înfrângerea”; să nu mai urmărească puterea militară în ceea ce se dovedise a fi o întrecere cu Statele Unite pe care nu o puteau câştiga, orientându-se în schimb către urmărirea unor bogăţii economice ca parteneri de rang inferior ai americanilor.

La suprafaţă, schimbările erau impresionante. Judecarea crimelor de război a dus la condamnarea tuturor liderilor japonezi din timpul războiului, exceptându-l pe împăratul Hirohito, precum şi a vreo patru mii de oameni mai puţin importanţi, dintre care peste nouă sute au fost executaţi. În plus, mai mult de două sute de mii de personalităţi de prim rang au fost forţate să renunţe la poziţiile pe care le deţineau

în serviciile armate, partidele politice şi marile întreprinderi ale ţării. Sistemul educaţional a fost reformat, liberalizat şi descentralizat; la fel şi forţele de poliţie. Libertăţile civile, politice şi religioase au fost recunoscute: femeile au primit drept de vot, au fost legalizate sindicatele, presa a devenit treptat liberă[40]. Deşi (la recomandarea lui MacArthur[41]) împăratul a rămas pe tron în temeiul noii Constituţii din mai 1947, nu a mai fost după aceea conducător decât cu numele; puterea a revenit unui guvern care răspundea în faţa unui legislativ bicameral. Japonia era obligată prin Constituţie să recurgă la forţa armată doar pentru autoapărare[42].

Şi totuşi, doar 1% din înalţii funcţionari publici japonezi şi-au pierdut posturile, iar americanii au guvernat prin intermediul administraţiei civile[43]. Cum altfel ar fi putut funcţiona ocupaţia americană? Stăpânii postbelici ai Japoniei nu cunoşteau aproape deloc limba şi cultura noilor lor supuşi. Colonelul Charles Kades, care a jucat un rol esenţial în redactarea Constituţiei din 1947, a recunoscut mai târziu: „Nu aveam habar de istoria, cultura sau miturile Japoniei… Eram tabula rasa la capitolul Japonia…”[44]. Mai mult decât atât, americanii se limitau în general la cartierul lor din Tokyo. Cum spunea unul dintre membrii de nivel superior ai personalului lui MacArthur: „Timp de peste cinci ani, cu foarte rare excepţii, tot ce a văzut propriu-zis MacArthur din Japonia a fost din maşină, pe ruta dintre clădirea Dai-ichi şi cantonamentul său de la ambasada americană, o distanţă cam de un kilometru şi jumătate”[45]. Potrivit altei surse din interior, „doar 16 japonezi au vorbit cu el [MacArthur] de mai mult de două ori”[46]. Soţia unui colonel american îşi amintea mai târziu că putea „merge pe jos de la un capăt la altul [al

cartierului american]… văzând în orice moment americani în jur”[47].

Realizarea ocupaţiilor americane ale Japoniei şi Germaniei de Vest subliniată cel mai des astăzi a fost extraordinara redresare economică de care s-au bucurat ambele ţări. Nici într-un caz, nici în celălalt, aceasta nu a fost rezultatul urmărit iniţial de ocupanţi. Din contră, planul iniţial era să le *slăbească* economiile şi să le sărăcească popoarele. Spre sfârşitul războiului, starea de spirit în rândul multor americani era vindicativă, nu regeneratoare. Un consilier în cadrul Comitetului de Coordonare a Departamentelor de Stat, de Război şi al Marinei propunea „aproape anihilarea japonezilor ca rasă”[48]. Raportul mai moderat al Comisiei Pauley de la sfârşitul anului 1945 recomanda reducerea construcţiei de nave şi a producţiei de oţel şi de chimicale japoneze, precum şi plata unor despăgubiri prin transferarea unor instalaţii industriale în ţări pe care japonezii le ocupaseră în timpul războiului. În ianuarie 1946, statisticianul şi expertul în management W. Edwards Deming propunea lichidarea unor companii ce deţineau monopoluri; propunerea a fost adoptată de Comitetul de Coordonare a Departamentelor de Stat, de Război şi al Marinei, care i-a transmis-o comandantului suprem al forţelor aliate; ea se afla în centrul politicii economice chiar şi în mai 1947, când a fost adoptată de Comisia Extremului Orient ca directiva FEC-230. Aceeaşi idee era subiacentă şi Legii antimonopol (aprilie 1947) şi Legii deconcentrării (decembrie 1947), care desemnau pentru dizolvare peste trei sute de companii[49]. Ţintele acestor măsuri erau faimoasele *zaibatsu*, în mâinile cărora fusese într-adevăr concentrată în mare măsură proprietatea industriei

japoneze înainte de 1945[50]. Şi totuşi, exista o problemă – una care a fost o caracteristică a aproape tuturor ocupaţiilor americane.

În teorie – şi în cea mai mare parte a istoriei –, imperiile dobândesc teritorii străine pentru a obţine foloase într-o formă sau alta, fie impozitându-i pe locuitorii acestora, fie extrăgând resurse naturale. În practică, ocupaţiile americane tind să-i coste bani pe contribuabilii americani, cel puţin la început. Armata care a ocupat Japonia era numeroasă: la început, patru sute de mii de oameni şi, cu toate că numărul acestora s-a înjumătăţit curând, a scăzut sub o sută de mii abia în 1957[51]. Deşi soldele militarilor şi hrana acestora au fost acoperite în continuare de Trezoreria Statelor Unite, intenţia era ca încartiruirea, spaţiile dedicate birourilor, încălzirea, iluminatul şi transportul de care aveau nevoie ocupanţii să fie plătite de japonezi cu titlu de „costuri ale încetării războiului". Şi totuşi, în perioada care a urmat imediat războiului japonezii nu erau în stare să-şi asume o asemenea povară. În iunie 1946, locuitorii oraşului Tokyo, devastat de război, supravieţuiau cu doar 150 de calorii pe zi, o zecime din aportul recomandat[52]. În primele bugete ale noului guvern japonez, costurile ocupaţiei reprezentau o treime din totalul cheltuielilor publice[53]. Japonia a primit ajutoare, în primul rând pentru a plăti alimente şi îngrăşăminte importate, în valoare de 194 de milioane de dolari între august 1945 şi decembrie 1946. În ciuda tuturor planurilor lor de a „reduce" economia Japoniei, americanii aveau evident interesul ca aceasta să se redreseze rapid.

În zona de ocupaţie americană din Germania de Vest era cam aceeaşi poveste, cu o diferenţă importantă. MacArthur se

delecta cu rolul său de vicerege. Omologul său din Germania, generalul Lucius D. Clay, un genist care i-a succedat lui Eisenhower în funcţia de guvernator militar al zonei americane de ocupaţie, nu era deloc entuziasmat de acest post. „Nu mi-a spus nimeni care sunt politicile noastre în Germania", îşi amintea mai târziu Clay, „Pur şi simplu m-au trimis acolo. Eu nu voiam să fac asta. La urma urmei, noi încă luptam în război, iar dacă erai guvernatorul militar adjunct ocupant într-o zonă cucerită în timp ce războiul continua în Pacific, ca militar, erai într-o fundătură"[54]. Potrivit unei prevederi din cadrul directivei din aprilie 1945 (JCS 1067) a Comitetului Reunit al Şefilor Statelor-Majore, comandantul american din Germania avea să exercite „o autoritate legislativă, executivă şi judiciară supremă", acesta fiind instruit să-şi folosească prerogativele în mod „drept, dar ferm şi distant"[55]. Clay abia aştepta să scape de această responsabilitate pe care nu şi-o dorise. De la bun început a pus la cale ca guvernul militar să nu aibă viaţă lungă; şi-a pus în gând să-şi reducă personalul de la 12 000 de oameni la 6 000 până la 1 februarie 1946 şi a stabilit 1 iulie ca dată-ţintă la care să predea puterea unui guvern în totalitate civil[56]. La fel ca Eisenhower, şi el credea că „guvernarea Germaniei ar trebui, cât mai curând posibil, să fie transferată unei organizaţii civile"[57]. Dar, până când avea să fie posibil acest lucru, afirma el, era treaba Departamentului de Stat, nu a armatei americane, să gestioneze ocupaţia.

După o luptă pentru a scăpa de putere între Departamentul de Stat şi Departamentul de Război, în care fiecare tabără căuta să arunce responsabilitatea pe umerii celeilalte, Truman a rezolvat problema printr-un subterfugiu, încredinţând

primului luarea deciziilor şi lăsând în seama celui din urmă activitatea administrativă[58]. Cu toate acestea, disputa a trenat până la sfârşitul anului 1947, Departamentul de Stat acceptând la un moment dat, în principiu, să preia frâiele, dar continuând să ezite în privinţa detaliilor practice; până la urmă, în martie 1948, Truman a hotărât să-l lase şef pe Clay. În toată această perioadă, Clay s-a străduit să reţină în Germania ofiţeri de calitate, sarcină care nu era deloc uşoară având în vedere durata nedeterminată a controlului militar[59]. Cum reflecta el mai târziu: „A fost treabă grea şi n-a fost deloc amuzant… Dacă nu i-am fi avut pe ofiţerii noştri pe care să-i chemăm mai întâi, iar apoi să-i convingem să rămână în calitate de civili, nu cred că am fi reuşit să găsim angajaţi pe timpul ocupaţiei”[60]. Americanii mai instruiţi precum George Shuster şi George Kennan au remarcat că mulţi dintre colegii lor nu aveau habar de cultura Germaniei, ignoranţă care adesea mergea mână în mână cu aroganţa cuceritorului[61]. Deşi cercetările mai recente au dat verdicte mai puţin dure, imaginea rezultată nu este deloc, nici de această dată, cea a unei ocupaţii ideale[62]. Ceea ce s-a plănuit nu s-a întâmplat. Ceea ce s-a întâmplat nu a fost plănuit. Nu era atât un imperiu pe bază de invitaţie, cât un imperiu pe bază de improvizaţie.

Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie politica de denazificare. După patru prime tentative de a rezolva problema, directiva din 7 iulie 1945 s-a oprit asupra noţiunii de „vină prin deţinerea funcţiei”, creând 136 de categorii de destituire obligatorie; ca o completare a venit Legea nr. 8 a lui Clay din 26 septembrie, care decreta că foştii nazişti astfel definiţi ar trebui reangajaţi doar la munca de jos. Şi totuşi, în Germania era la fel ca în Japonia: dacă eliminai tot personalul

de conducere din administraţie, se crea haos. Încă din iarna 1945-1946, perturbările determinate de atâtea internări în lagăre şi destituiri l-au convins pe Clay că trebuia să-şi schimbe poziţia[63]. Aşa cum scria el în martie 1946: „Cu 10 000 de oameni nu am reuşit să fac denazificarea. Aceasta trebuie făcută de germani”[64]. Asta însemna un noian de chestionare, concepute astfel încât să-i determine pe germani să se plaseze singuri pe o scară gradată amănunţit a infracţiunilor: vinovaţi de infracţiuni majore, infractori, vinovaţi de infracţiuni mai puţin grave, adepţi, tovarăşi de drum şi (cum spuneau în glumă germanii) cei „albi Persil”. Clay a numit mai târziu denazificarea „cea mai mare greşeală” a lui, o „procedură total ambiguă” care a creat o „«comunitate de destin» deplorabilă între naziştii mărunţi şi cei importanţi”[65]. Cam la fel de ambiţioase şi de ineficiente au fost şi planurile prevăzute de JCS 1067 de a institui „un sistem coordonat de control al învăţământului german şi un program afirmativ de reorientare… menite să elimine complet doctrinele naziste şi militariste…”[66]. În realitate, viaţa academică a reintrat rapid pe vechiul ei făgaş. Profesorii universitari care îmbrăţişaseră cândva nazismul îmbrăţişau acum NATO-ismul; majoritatea şi-au păstrat posturile. Prima dovadă importantă de schimbare culturală a fost apariţia unei prese liberale, însă aceasta s-a datorat şi celor ocupaţi, nu doar ocupanţilor, al căror rol a fost în esenţă permisiv.

Democratizarea Germaniei de Vest a fost, fără îndoială, unul dintre marile succese ale politicii postbelice americane. Dar este important de ştiut că ea s-a datorat în mare măsură dorinţei lui Clay de a preda puterea unei autorităţi civile cât mai curând posibil. Dacă Departamentul de Stat refuza să-şi

asume sarcina, atunci şi de data asta treaba urma să fie făcută chiar de germani. Deşi JCS 1067 prevăzuse „pregătirea pentru o eventuală reconstrucţie a vieţii politice germane pe o bază democratică”, concluzia sa era ca, în viitorul apropiat, „să nu se admită nici un fel de activităţi politice decât dacă sunt autorizate”[67]. Totuşi, americanii din Germania abia aşteptau ca nemţii să-şi înceapă activităţile politice. În prima şedinţă de lucru a Comisiei Aliate de Control din 10 august 1945, ei au propus crearea imediată a unor instituţii administrative centrale germane, conduse de secretari de stat germani, pentru a aplica directivele generale ale Comisiei[68]. Fritz Schäffer, care fusese membru al conservatorului Partid Popular Bavarez înainte de 1933, a fost numit prim-ministru al Bavariei în mai puţin de două săptămâni de la Ziua Victoriei în Europa (deşi a fost demis după doar câteva luni). S-a permis organizarea unor partide în zona americană aproape imediat, iar Clay a creat încă din octombrie 1945 un Consiliu al Prim-miniştrilor Landurilor (*Länderrat*) la Stuttgart, căruia i-a delegat un număr de responsabilităţi administrative care a crescut rapid. Până la sfârşitul anului 1945, toate statele (*Länder*) noi sau reconstituite în zona americană aveau guverne şi „preparlamente” germane. În prima jumătate a anului următor, au fost formate guverne locale şi s-au organizat alegeri, mai întâi la nivel local şi apoi, succesiv, la nivel de *Landkreis* (district), de oraş şi în fine de stat. Până în octombrie, toate statele controlate de americani aveau propriile Constituţii, care au fost aprobate de guvernul militar şi apoi prin referendumuri; simultan, au fost organizate şi alegeri pentru noile parlamente ale statelor[69].

În septembrie 1946, secretarul de stat James F. Byrnes a susţinut un discurs la Stuttgart în care a subliniat angajamentul americanilor în favoarea unei democratizări rapide a Germaniei:

> Guvernul american nu a avut niciodată intenţia de a lipsi poporul german de dreptul de a-şi administra treburile interne de îndată ce va fi în stare să facă acest lucru în mod democratic, cu o respectare reală a drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale… Guvernul american consideră că poporului german… luându-se măsuri de precauţie adecvate, ar trebui să i se acorde acum responsabilitatea principală de a-şi gestiona singur treburile… Din punctul nostru de vedere, poporului german ar trebui acum să i se permită şi să fie ajutat să facă pregătirile necesare pentru a crea un guvern german democratic… Deşi vom insista ca Germania să respecte principiile păcii, bunei vecinătăţi şi umanităţii… poporul american speră să vadă că germanii paşnici şi democratici devin şi rămân liberi şi independenţi… Poporul american care a luptat pentru libertate nu doreşte să înrobească poporul german. Libertatea în care cred şi pentru care au luptat americanii este o libertate ce trebuie împărtăşită cu toţi cei dispuşi să respecte libertatea altora… Poporul american vrea să redea poporului german guvernarea Germaniei. Poporul american vrea să ajute poporul german să redobândească un loc onorabil în rândul naţiunilor libere ale lumii care iubesc pacea[70].

Prin aceste cuvinte el exprima o aspiraţie recurentă a ocupanţilor americani de până atunci şi de atunci încoace: speranţa într-o tranziţie rapidă de la regimul militar la autoguvernarea democratică. Şi totuşi, această speranţă a putut deveni realitate doar pentru că germanii înşişi încă îşi aminteau cum funcţionează nişte instituţii democratice. La urma urmei, acestea nu fuseseră desfiinţate decât de 12 ani. În mod sigur, dacă germanii ar fi avut nevoie de instrucţiuni detaliate de la Clay şi colegii lui, ar fi fost dezamăgiţi. Aşa cum a recunoscut Clay mai târziu, „eu personal nu prea aveam experienţă în domeniu[l democraţiei], nici măcar nu votasem vreodată până atunci. Eram dintr-un stat în care soldaţilor nu le era permis să voteze". O dată, el, John Foster Dulles şi un grup de funcţionari ai Departamentului de Stat s-au „contrazis o zi întreagă din cauza definiţiei democraţiei. Asta s-a petrecut strict în cadrul delegaţiei americane. Nu am putut cădea de acord asupra nici unei definiţii comune a democraţiei"[71]. În timpul discuţiilor purtate cu viitorul cancelar german Konrad Adenauer, Clay a solicitat îndrumări de la Washington cu privire la federalism, dar a descoperit că „nu a putut obţine o definiţie strictă a ceea ce intenţionau ei cu adevărat să facă pentru a crea un guvern federal". Şi conchidea trist: „Cred că noi avem o idee ciudată cum că guvernarea noastră ar fi perfectă fără să ştim cu adevărat cum funcţionează ea"[72].

Cel mai important specialist în istoria ocupaţiei americane a Germaniei a ajuns la concluzia că „guvernul vest-german în faşă din 1949… a fost conceput şi născut de armata americană", însă mai degrabă din oportunism decât din experienţa democratizării[73]. În orice caz, este important să nu se supraestimeze măsura în care Germania de Vest a fost cu

adevărat democratizată. Deşi primul guvern vest-german ales a preluat conducerea de la guvernul militar în primăvara anului 1949, Statutul Ocupaţiei adoptat în acel an limita drastic controlul politicienilor germani asupra politicii lor externe şi de apărare. De asemenea, el rezerva forţelor de ocupaţie dreptul „de a relua… exercitarea întregii autorităţi dacă vor considera că acest lucru este esenţial pentru securitate sau pentru a garanta guvernarea democratică în Germania”[74].

În schimb, redresarea economică a Germaniei s-a produs cu o încetineală chinuitoare. La fel ca în cazul Japoniei, motivul principal a fost că elanul politic postbelic iniţial avea mai degrabă să inhibe direct sau indirect dezvoltarea decât s-o stimuleze – în măsura în care a fost un elan cât de cât coerent. În realitate, a existat încă de la bun început o tensiune între ideile de pedepsire cruntă prin dezindustrializarea prevăzută de planul lui Henry Morgenthau din 1944 şi obiectivele mai pragmatice ale armatei reflectate în *Handbook for the Military Government of Germany*; nici nu exista consens între Departamentul de Stat, cel de Război şi Trezorerie, ca să nu mai vorbim de Comitetul Reunit al Şefilor Statelor-Majore[75]. JCS 1067 a fost un document de compromis, dar tot păstra unele elemente ale Planului Morgenthau. Astfel, cerea oficial guvernului militar să „nu ia nici un fel de măsuri (a) vizând reabilitarea economică a Germaniei sau (b) menite să menţină ori să întărească economia Germaniei”[76]. În schimb, Clay trebuia să urmărească să „descentralizeze structura şi administrarea economiei Germaniei într-o măsură cât mai mare” şi să „le ceară germanilor să folosească toate mijloacele aflate la dispoziţia lor pentru a maximiza producţia agricolă”.

În acelaşi timp, i se spunea „să asigure producerea şi întreţinerea bunurilor şi serviciilor necesare pentru prevenirea înfometării sau a acelor boli şi tulburări care ar pune în pericol forţele de ocupaţie”[77]. Rezultatul a fost un haos total, lucru dezvăluit de mărturia multor oameni din interior precum Harold Zink, Lewis Brown şi Carl Friedrich la sfârşitul anilor 1940, când mare parte dintre aceştia s-au întors la universităţi americane, unde şi-au pus experienţele pe hârtie.

De fapt, au existat numeroase încercări de a schimba orientarea politicii economice în zona de ocupaţie americană. Încă de la bun început, Lewis Douglas, consilierul financiar al lui Clay, a respins JCS 1067 pe motiv că ar fi fost opera unor „idioţi în materie de economie” care avea să „le interzică lucrătorilor celor mai calificaţi din Europa să producă atâta cât sunt ei în stare pentru un continent cu o insuficienţă acută la toate capitolele”[78]. Încă din septembrie 1945 un raport întocmit de Calvin Hoover pentru guvernul militar recunoştea „conflictul dintre un grad extrem de dezarmare industrială acoperind o serie de industrii esenţiale şi obiectivul de a menţine un minim nivel de trai în Germania… plătind totodată cheltuielile forţelor de ocupaţie”[79]. În noiembrie, la iniţiativa lui Truman, Byron Price, directorul cenzurii americane în timpul războiului, a făcut turul Germaniei; el a recomandat o revizuire completă a politicii[80]. Până în decembrie 1945, Washingtonul îşi schimbase radical poziţia. Acum nu mai exista nici o intenţie „de a elimina sau a slăbi industrii germane cu caracter paşnic”. Americanii aveau doar o „dorinţă de a vedea economia Germaniei orientată spre un sistem mondial”[81]. În discursul lui de la Stuttgart din

septembrie anul următor, Byrnes admitea ceea ce Douglas recunoscuse de la început: „Redresarea în Europa… va fi într-adevăr lentă dacă Germania, cu marile ei resurse de fier şi cărbune, este transformată într-un azil pentru săraci”[82]. În ianuarie 1947, odată cu unificarea zonelor de ocupaţie americană şi britanică, obiectivul a devenit „dezvoltarea exporturilor germane… pe cât de rapid permit condiţiile din lume”[83]. Şi totuşi, la vremea aceea progresul părea foarte lent, lucru pe care astăzi tindem să-l uităm. La sfârşitul anului 1945, Clay afirmase că economia germană era „practic în stagnare”[84]. Peste aproximativ un an şi jumătate era nevoit să ameninţe cu demisia pentru a determina Departamentul de Stat să accepte ca ţintă pentru producţia industrială germană 75% din nivelul său de dinainte de război, ţintă care în realitate a fost atinsă în zona comună anglo-americană de ocupaţie abia în ultimul trimestru al anului 1948[85]. La fel ca în cazul Japoniei, o politică vizând stagnarea economică nu făcea decât să determine o creştere a costurilor efective ale ocupaţiei. Chiar şi în 1948, un economist german a calculat că aceste costuri aveau să consume aproape jumătate din veniturile fiscale totale pe anul respectiv; până şi în 1950, ele reprezentau peste o treime din bugetul guvernului federal[86]. Şi totuşi, Germania primea în acelaşi timp ajutoare substanţiale din partea Statelor Unite[87]. Acest lucru nu era nici popular, nici profitabil. În ambele economii, haosului fiscal i se adăuga o creştere rapidă a inflaţiei, care în Germania părea că aminteşte de hiperinflaţia din 1923. Şi nu fusese Hitler „copilul adoptiv al inflaţiei”[88]?

În realitate, nu dorinţa conciliantă de a face din construcţia naţională un succes a rezolvat problemele Japoniei şi Germaniei aflate sub ocupaţie. Ci, din contră – şi acest lucru avea să se dovedească a fi crucial pe tot parcursul Războiului Rece –, teama de un imperiu rival. Pentru un imperiu în faza de negare, nu există decât un singur mod de a se comporta ca un imperiu păstrându-şi conştiinţa curată, şi anume să combată imperialismul altcuiva. În doctrina îngrădirii, născută în 1947, Statele Unite au născocit ideologia perfectă pentru soiul lor aparte de imperiu: imperialismul antiimperialismului.

Noua abordare a imperiului american a fost schiţată în „Telegrama Lungă" strict secretă scrisă de George F. Kennan şi trimisă la Washington de la Moscova în februarie 1946, în care acesta avertiza că „nimic altceva decât dezarmarea completă, predarea forţelor noastre aeriene şi navale Rusiei şi cedarea puterilor de guvernare către comuniştii americani" nu va calma „temerile sinistre" ale lui Stalin[89]. Truman a tras propriile concluzii din avertismentul lui Kennan în discursul lui din cadrul unei şedinţe comune a ambelor camere ale Congresului din 12 martie 1947. „Politica Statelor Unite trebuie să fie", a declarat el, „sprijinirea popoarelor libere ce rezistă încercărilor de subjugare de către minorităţi înarmate sau prin presiuni externe"[90]. La ce presiuni externe se gândeau americanii a precizat Kennan patru luni mai târziu, într-un articol epocal nesemnat publicat în *Foreign Affairs*, intitulat „Sursele comportamentului sovietic", care avertiza cu privire la „presiunea sovietică asupra instituţiilor libere ale lumii occidentale" şi la obiectivul Moscovei de a „nesocoti… interesele unei lumi paşnice şi stabile". „Este clar", afirma

Kennan, „că principalul element al oricărei politici a Statelor Unite faţă de Uniunea Sovietică trebuie să fie acela al unei stăviliri pe termen lung, răbdătoare, dar ferme şi vigilente, a tendinţelor expansioniste ruseşti". În această analiză, imperialismul rus era un dat. Ideea lui Kennan era că acesta „poate fi îngrădit prin aplicarea iscusită şi vigilentă a unei forţe de răspuns într-o serie de puncte geografice şi politice, permanent schimbătoare în funcţie de mutaţiile şi manevrele politicii sovietice [şi]… menită să-i confrunte pe ruşi cu o contraforţă invariabilă în fiecare punct…"[91]. Prin 1950, politica americană oficială mersese chiar mai departe decât Kennan. În NSC 68, Consiliul de Securitate Naţională preciza într-un limbaj alarmant ameninţarea cu care se confruntau acum Statele Unite:

> Uniunea Sovietică, spre deosebire de aspiranţii anteriori la hegemonie, este animată de o nouă credinţă fanatică, aflată în antiteză cu a noastră, şi caută să-şi impună autoritatea absolută asupra restului lumii… Problemele cu care ne confruntăm sunt capitale, implicând împlinirea sau distrugerea nu doar a acestei republici, ci şi a civilizaţiei înseşi… Proiectul fundamental al celor care controlează Uniunea Sovietică şi mişcarea comunistă internaţională este să-şi conserve şi să-şi consolideze puterea absolută, mai întâi în Uniunea Sovietică şi apoi în zonele aflate acum sub controlul lor. Totuşi, în percepţia liderilor sovietici, realizarea acestui proiect necesită extinderea dinamică a autorităţii lor şi eliminarea definitivă a oricărei opoziţii efective faţă de autoritatea lor… Aşadar, proiectul necesită subminarea completă sau

> distrugerea prin forţă a mecanismului de guvernare şi a structurii societăţii din ţările lumii nonsovietice şi înlocuirea lor cu un aparat şi o structură subordonate Kremlinului şi controlate de acesta… Statele Unite, în calitate de… centru de putere al lumii nonsovietice şi bastion al opoziţiei faţă de expansiunea sovietică, constituie principalul inamic ale cărui integritate şi vitalitate trebuie subminate sau distruse…[92].

Ceea ce a făcut ca toate acestea să fie atât de convingătoare, deşi în multe privinţe era o coincidenţă, a fost eşecul dezastruos din toate punctele de vedere al încercării de a „îngrădi" comunismul în China, căci armatele naţionaliste ale lui Jiang Jieshi fuseseră deja alungate din China continentală de marxistul Mao Zedong şi armata lui de ţărani – moştenitorii revoluţionari ai haosului postbelic, aşa cum fuseseră Lenin şi bolşevicii cu 30 de ani înainte. Şi totuşi, cu toate conotaţiile sale defensive, ideea americană de îngrădire, deşi avea la bază ameninţarea din partea altui imperiu, rău, era şi ea în mod implicit o întreprindere imperială, după cum a lăsat să-i scape chiar Truman atunci când a declarat că America are responsabilitatea de a fi şi mai măreaţă decât aceia care înfruntaseră cândva „Persia lui Darius I, Grecia lui Alexandru, Roma lui Hadrian [şi] Marea Britanie a Victoriei". Singura cale de a „salva lumea de totalitarism"[93], spunea Truman, era ca „întreaga lume [să] adopte sistemul american", căci „sistemul american" nu putea supravieţui decât devenind „un sistem mondial"[94].

Pentru o cultură politică deliberat antiimperială, îngrădirea oferea soluţionarea tuturor tensiunilor anterioare

dintre virtutea republicană şi exercitarea unei puteri globale. Ea a avut o consecinţă imediată de o importanţă profundă: în trei moduri distincte, a accelerat spectaculos ritmul de redresare economică în Japonia şi Germania de Vest. În primul rând, ambele economii au primit o infuzie masivă de lichidităţi sub forma ajutoarelor americane directe. În al doilea rând, s-a renunţat la planurile de schimbare a structurilor de proprietate şi organizare, fiind adoptate planuri de maximizare a creşterii. În al treilea rând, reînarmarea, nu doar în Statele Unite, ci chiar şi în fostele ţări inamice, a reprezentat un stimulent intrinsec. Rezultatele au fost numite pe bună dreptate *Wirtschaftswunder*. Totuşi, cu adevărat miraculos a fost faptul că pentru prima dată imperiul american a început să se amortizeze.

Redresarea Germaniei tinde să primească mai multă atenţie decât cea a Japoniei pentru că a făcut parte din celebrul plan de reconstrucţie europeană al secretarului de stat George Marshall. Însă ceea ce s-a petrecut în Asia a fost la fel de important, ba poate chiar mai important. Ajutorul acordat Japoniei a crescut de mai bine de două ori: din ianuarie până în decembrie 1947 a ajuns la 404 milioane de dolari, în comparaţie cu sub 200 de milioane de dolari pentru cele 18 luni anterioare. În 1948 ajutorul american a crescut din nou, la 461 de milioane de dolari. În 1949 a atins un nivel maxim de 534 de milioane de dolari[95]. Valoarea totală, de peste 1,5 miliarde de dolari, a reprezentat un impuls economic util. În acelaşi timp, s-a renunţat la campania de dizolvare a aşa-numitelor *zaibatsu*. Multe, în special Mitsui şi Mitsubishi, nu au mai fost dizolvate; cele aproximativ 80 care au fost dizolvate s-au reconstituit rapid. În 1951, trei firme acopereau

singure 96% din producţia de fontă[96]. Noua abordare macroeconomică a fost prezentată în decembrie 1948 într-o „Linie” în nouă puncte elaborată de bancherul Joseph Dodge din Detroit. Nu era nici pe departe o politică de liberalizare: se impuneau controale ale salariilor şi tarifelor pentru a contracara inflaţia, iar importurile erau şi ele raţionalizate, acordându-se prioritate industriilor exportatoare[97]. Cât despre epurarea dreptei, aceasta era acum dată uitării[98]. Cum spunea John Dower, puterea a fost încredinţată în mod hotărât „trioului de la conducere” al prim-ministrului Yoshida Shigeru, reprezentat de „marile întreprinderi, birocraţie şi partidul conservator”[99].

În Germania de Vest a fost cam aceeaşi poveste. S-a renunţat la planurile de a lichida marile concerne industriale şi financiare; poziţia politică a creştin-democraţilor lui Adenauer a rămas dominantă până în anii 1960. „Miracolul economic” care a urmat a fost de fapt mai puţin spectaculos decât cel al Japoniei, dar mai impresionant totuşi decât redresările observate în aproape tot restul Europei[100]. Înainte de 1948, producţia industrială era încă la sub jumătate din nivelul său din 1936; până în martie 1949, sărise la 89%. Exporturile anuale aproape că s-au dublat în aceeaşi perioadă[101]. Este discutabil cât din toate acestea poate fi atribuit ajutorului american direct şi cât schimbărilor de politică – în special reformei monetare din iunie 1948. Despre Programul de Reconstrucţie a Europei, prezentat de Marshall la Harvard în iunie 1947 şi promulgat în aprilie anul următor, se discută uneori de parcă ar fi cumpărat Europa Occidentală pentru Statele Unite aşa cum acestea cumpăraseră cândva cu dolari Alaska. Însă ar trebui păstrată o perspectivă echilibrată

asupra sumelor implicate. Întreaga sumă reprezenta în medie nu cu mult peste 1% din produsul naţional brut al Statelor Unite. În orice caz, nu Germania de Vest a fost principalul său beneficiar. În total, în perioada aplicării Planului Marshall, guvernul american a acordat ajutoare de 11,8 miliarde de dolari pentru 16 ţări, plus încă 1,5 miliarde de dolari sub formă de credite. Germania a primit doar puţin peste 10% din total, cam jumătate din sumele acordate Franţei şi celui mai mare beneficiar unic – Marea Britanie[102]. Ajutorul în sine acordat prin Planul Marshall nu garanta redresarea economică; dacă ar fi făcut-o, Marea Britanie ar fi avut parte de un miracol economic, pe când în realitate a avut parte tocmai de contrariul acestuia. Pare mai plauzibil ca miracolul vest-german să fie pus pe seama sentimentului de încredere generat de noua marcă germană, însoţită de o eliminare a controalelor tarifelor[103].

S-a spus adesea că ajutorul american a sporit creşterea economică insuflând încredere. O fi adevărat. Dar este posibil să fi fost la fel de importantă şi încrederea insuflată de prezenţa permanentă a trupelor americane şi de integrarea celor două ţări în noua structură americană de tratate de securitate. Combinaţia dintre dolari şi mărci germane ar fi avut poate rezultate mult mai puţin spectaculoase dacă nu ar fi hotărât Clay să spargă blocada instituită de sovietici asupra Berlinului de Vest printr-un pod aerian fără precedent care a durat 11 luni, între iunie 1948 şi mai 1949. Deşi în mod oficial ocupaţia Japoniei şi cea a Germaniei de Vest au luat sfârşit în 1952 şi, respectiv, 1955, un număr substanţial de trupe americane au rămas în aceste ţări încă 50 de ani; ba chiar şi astăzi se află acolo[104]. Acesta a fost un alt rezultat nedorit.

Înainte de a se instala atmosfera glacială a Războiului Rece, americanii propuseseră un tratat care să impună demilitarizarea Germaniei pentru 25 sau chiar 40 de ani, însă acesta fusese respins de celelalte puteri[105]. În 1953, în Germania de Vest erau staţionate şase divizii americane, plus alte nouă divizii din partea altor membri ai noii Organizaţii a Tratatului Atlanticului de Nord, inclusiv Republica Federală Germania. Reînarmarea – nu doar a Statelor Unite, ci şi a altor membri NATO – a stimulat şi ea industriile tuturor celor implicaţi.

Noile politici inspirate de îngrădire nu numai că au stimulat economiile ţărilor aflate sub ocupaţie, reducând astfel partea din costurile de ocupaţie pe care americanii înşişi trebuiau să o plătească. Stimulând creşterea economică a Japoniei şi Germaniei în condiţiile unui comerţ tot mai liberal, au creat pieţe noi şi dinamice pentru exporturile americane. Încă din 1948 şi 1949, produsele vândute în Germania de Vest reprezentau deja aproape 7% din totalul exporturilor americane. În 1957, Germania şi Japonia întrecuseră pentru prima dată Marea Britanie ca importanţă pentru comerţul american (vezi figura 2). Pe scurt, exista un motiv interesat pentru a stimula redresarea duşmanilor de altădată ai Americii. În nişte notiţe pregătite pentru Marshall înainte de anunţarea programului de ajutor, Kennan afirmase că era nevoie de bani „pentru ca ei [europenii] să poată cumpăra de la noi" şi astfel „să aibă destulă încredere ca să facă faţă presiunilor din exterior". Acum calculele se justificau: Statele Unite aveau „un interes economic cât se poate de real în Europa" ce rezulta „din rolul Europei… ca

piaţă şi ca sursă majoră de aprovizionare pentru o varietate de produse şi servicii”[106].

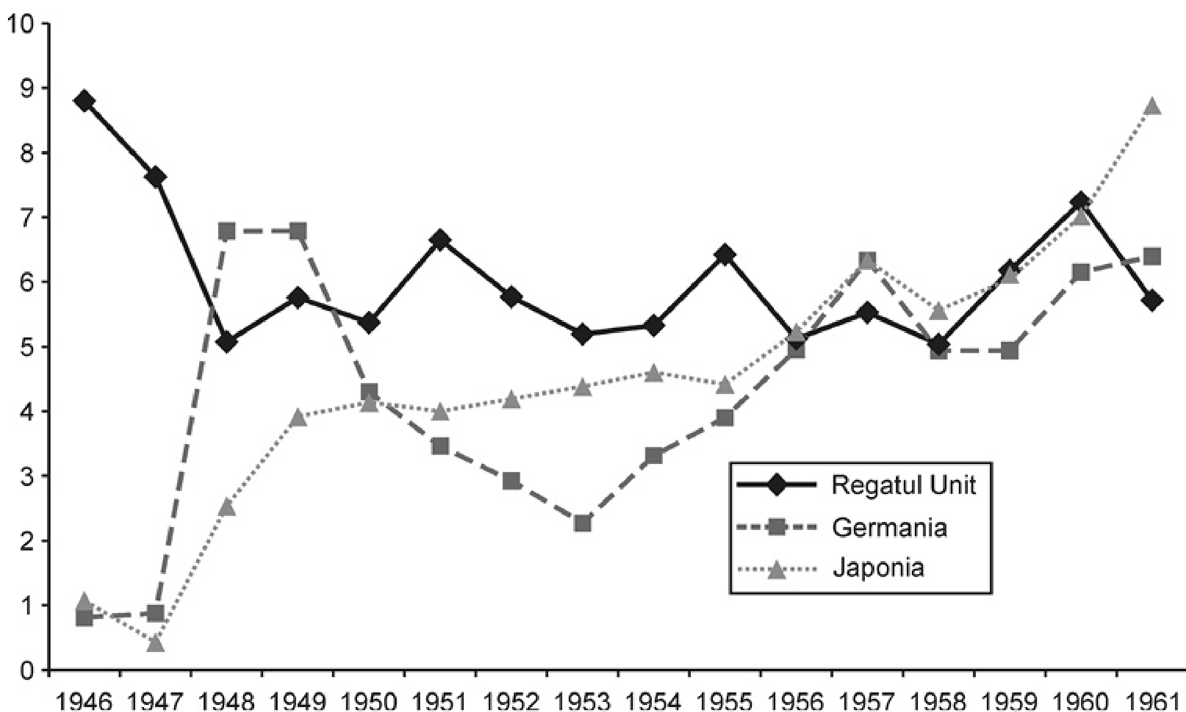

Figura 2. Cotele procentuale ale exporturilor americane, 1946-1961

Sursă: *Historical Statistics of the United States*, p. 903

Părea că, în sfârşit, se crease cercul virtuos atât de greu de atins. Idealismul american mai putea fi ostoit pentru că se urmărea o politică imperială în numele antiimperialismului. Însă propriul interes al americanilor putea fi şi el satisfăcut pentru că ocupaţia unor ţări străine s-a dovedit – după un timp extrem de scurt – că aduce beneficii. Pe această bază, era posibilă transformarea cu succes a Germaniei de Vest şi a Japoniei din nişte regimuri-bandit de cel mai rău soi în etaloane ale economiei capitaliste şi ale politicii democratice.

Mai rămâne un singur mister. Dacă această combinaţie de ocupaţie pe termen lung şi beneficii economice reciproce a înregistrat un succes atât de mare în cele două cazuri, de ce a fost repetată aşa de rar în alte ţări?

Rubiconul lui MacArthur

În 1948, când începea era politicii de îngrădire, Statele Unite erau la apogeul puterii lor economice relative. În deceniul anterior, producţia economică americană crescuse în termeni reali cu două treimi. Acum reprezenta cam o treime din producţia mondială, de trei ori mai mult decât cea a imperiului rival, Uniunea Sovietică[107]. În ciuda faptului că reprezentau doar 6% din populaţia lumii, Statele Unite produceau aproape jumătate din energia electrică la nivel mondial şi deţineau tot cam jumătate din rezervele bancare de aur monetar şi echivalent aur din lume. Firmele americane controlau aproape trei cincimi din rezervele mondiale de petrol şi dominau producţia internaţională de automobile[108]. Truman exagera în mod scuzabil când declara: „Suntem gigantul lumii economice. Ne place sau nu, viitoarea configuraţie a relaţiilor economice depinde de noi. Lumea aşteaptă să vadă ce vom face. Alegerea ne aparţine”[109].

Această alegere a luat o formă nouă, aparte. Statele Unite au iniţiat un efort susţinut de a reduce barierele din calea comerţului internaţional prin negocieri multilaterale în temeiul Acordului General pentru Tarife şi Comerţ. Barierele

din calea fluxurilor de capital internaţionale nu au fost considerate prioritare; era totuşi preferabilă întoarcerea la sistemul de rate de schimb fixe de dinainte de Marea Criză, deşi având ca ancoră dolarul, nu aurul fizic. Au fost create două noi instituţii internaţionale pentru a gestiona sistemul financiar mondial: Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional. Însă esenţa „hegemoniei" americane era tratamentul preferenţial acordat aliaţilor americanilor atunci când venea vorba de alocarea unor împrumuturi şi acordarea unor ajutoare (fie pentru dezvoltare, fie în scopuri militare)[110]. Dată fiind dimensiunea economiei Statelor Unite în raport chiar şi cu cele ale aliaţilor lor celor mai bogaţi, sume care erau, din punctul de vedere al americanilor, relativ modeste (vezi figura 3) li se puteau părea beneficiarilor foarte mari. Ajutorul economic pe perioada 1946-1952 a totalizat aproape 2% din produsul naţional brut al Statelor Unite, din care jumătate în cadrul Planului Marshall. În deceniul următor – inclusiv în anii ameţitori când John F. Kennedy se angaja: „Vom plăti orice preţ, vom purta orice povară [şi] vom suporta orice greutăţi… pentru a asigura supravieţuirea şi biruinţa libertăţii" – a scăzut sub 1%.

Cu mult mai importante au fost cheltuielile militare ale americanilor. După ce fuseseră reduse imediat după victoria obţinută asupra Germaniei şi Japoniei, acestea au început să crească vertiginos după 1948, de la sub 4% din PIB până la un nivel maxim de 14% în 1953, o creştere de peste cinci ori în numerar[111]. Desigur, o parte din ceea ce s-a cumpărat cu aceşti bani a fost un număr mai mare de bombe atomice: în 1947, Statele Unite deţinuseră doar 14, însă până la sfârşitul anului 1950 numărul acestora crescuse la aproape trei sute şi

până în 1952 la peste opt sute[112]. S-a înregistrat şi o creştere mai mică, dar semnificativă, a forţelor convenţionale ale ţării. Între 1948 şi 1952, efectivele militare americane au crescut de două ori şi jumătate, atingând ceea ce avea să se dovedească a fi nivelul maxim de după război, mai precis 3,4 milioane de soldaţi. Chiar şi după Războiul din Coreea, capacitatea de intervenţie militară a rămas cu mult peste nivelul de la sfârşitul anilor 1940. Chiar şi în 1973, bugetul pentru apărare rămânea aproape de 6% din PIB, iar forţele armate aveau efective de 2,2 milioane de militari[113]. Unele dintre aceste trupe erau staţionate în străinătate în cadrul unei reţele de baze vechi şi noi, altele în teritorii controlate direct de Statele Unite, dar majoritatea se aflau în ţări independente politic

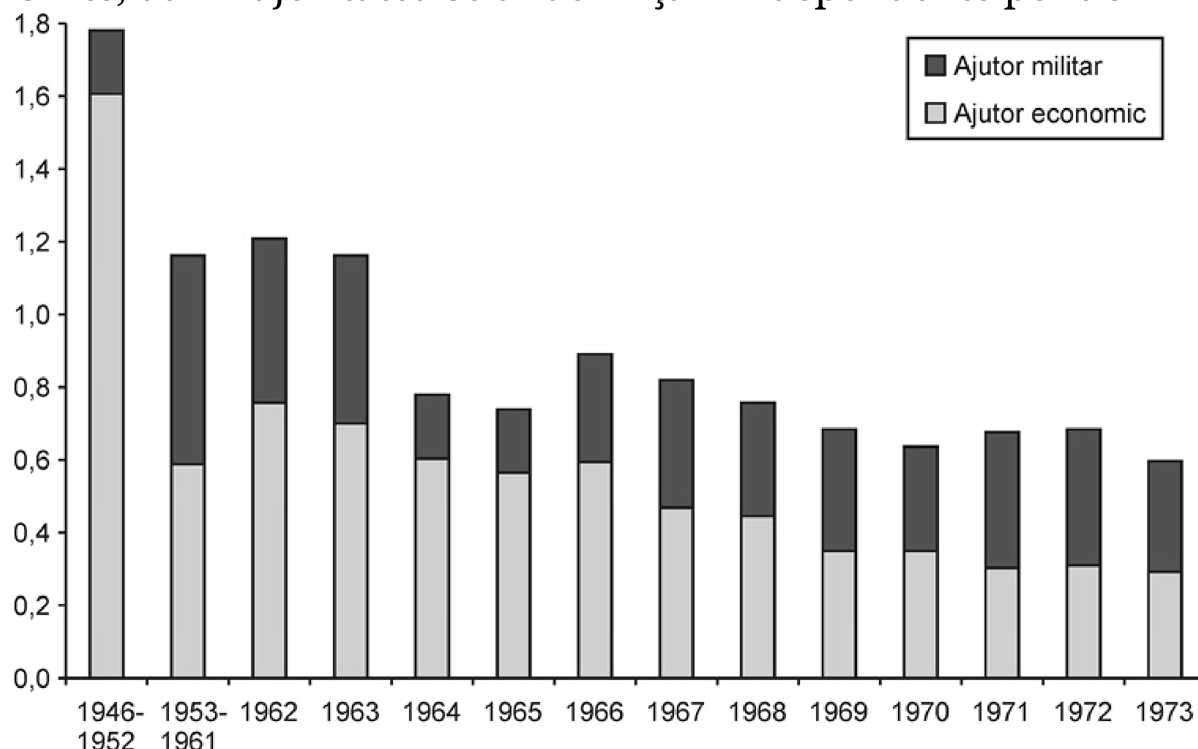

Figura 3. Ajutorul extern din partea Statelor Unite ca procent din PNB, 1946-1973

Sursă: *Statistical Abstract of the United States, 1974*

care erau aliate ale americanilor. În 1967 exista personal militar american staţionat în 64 de ţări: 19 dintre acestea din America Latină, 13 din Europa, 11 din Africa, 11 din Orientul Apropiat şi Asia de Sud şi 10 din Asia de Est[114]. Statele Unite aveau tratate de alianţă cu nu mai puţin de 48 de ţări, de la Marea Britanie şi Germania de Vest la Australia şi Noua Zeelandă, de la Turcia şi Iran la Pakistan şi Arabia Saudită, de la Vietnamul de Sud şi Coreea de Sud la Taiwan şi Japonia[115]. Acest lucru a fost numit pe bună dreptate un imperiu pe bază de invitaţie. Izbitor este însă faptul că Statele Unite au acceptat atât de multe dintre invitaţiile pe care le-au primit. Potrivit unei estimări, au existat 168 de cazuri de intervenţie armată a americanilor în străinătate între 1946 şi 1965[116].

Şi totuşi, mai rămâne un mister. Oricât ar fi fost de puternice Statele Unite din punct de vedere economic, militar şi chiar diplomatic, intervenţiile lor au avut rezultate foarte diverse. Potrivit unei evaluări a nouă intervenţii de după 1945 care ar putea fi caracterizate retrospectiv drept încercări de construcţie naţională, doar patru pot fi considerate reuşite, în sensul că au instituit sisteme democratice stabile. Despre două dintre ele am discutat deja; celelalte două – Grenada în 1983 şi Panamá în 1989 – au avut loc abia în etapele finale ale Războiului Rece, după nişte eşecuri mult mai grave. S-a sugerat că intervenţiile americane aveau mai multe şanse de succes atunci când erau întreprinse multilateral (adică în parteneriat cu nişte aliaţi) şi susţineau forţe democratice din ţara în cauză, nu elitele militare[117]. Totuşi, această argumentare aplică o serie de criterii anacronice unei perioade în care obiectivul strategiei era mai degrabă

îngrădirea expansiunii comuniste decât construcţia naţională democratică. O întrebare mai pertinentă ar putea fi de ce nu au reuşit Statele Unite să realizeze această îngrădire în atâtea dintre ţările în care sovieticii sau chinezii încercau să pătrundă cu forţa. Mai exact, de ce americanii, care erau mult mai bogaţi, au trebuit să se mulţumească cu o proporţie atât de mare de „meciuri nule” (în special Coreea) şi înfrângeri incontestabile (mai ales Cuba şi Vietnam) într-o competiţie pe care poate ar fi fost de aşteptat s-o câştige aproape de fiecare dată?

Există patru răspunsuri la această întrebare. Primul este geografic: Statele Unite trebuiau să străbată distanţe mult mai mari decât Uniunea Sovietică până în toate teatrele majore ale competiţiei strategice cu excepţia Americii Latine şi a Caraibilor. Al doilea răspuns are legătură cu tehnologia militară: odată ce sovieticii puneau mâna chiar şi pe o singură bombă atomică, puteau reprezenta o ameninţare mai gravă pentru Statele Unite decât fusese de conceput vreodată până atunci. Apoi s-a aflat că aceştia erau pregătiţi să construiască un arsenal şi mai mare decât al americanilor, aşa încât balanţa avantajului nuclear – precum şi balanţa forţelor convenţionale – s-ar fi întors împotriva Statelor Unite. În al treilea rând, ca imperiu bazat pe consimţământ, Statele Unite aveau mult mai puţină putere asupra aliaţilor lor decât avea Uniunea Sovietică asupra sateliţilor săi, lucru evident mai cu seamă în Europa, unde ruşii nu se dădeau înapoi de la a ieşi cu tancuri pe străzi ca să-şi impună voinţa, într-o perioadă când liderii vest-europeni se aşteptau să fie trataţi aproape ca egali de Washington[118]. În fine, şi poate cel mai important, decidenţii politici americani trebuiau să ţină mult mai mult

cont de părerile cetăţenilor lor decât omologii lor sovietici. Din nefericire, atunci când a trebuit să treacă prin încercarea popularităţii electorale, politica de îngrădire a ieşit cam şifonată. Oricât de mult ar fi detestat şi s-ar fi temut de „ameninţarea roşie”, americanii nu erau pregătiţi să poarte lungi războaie convenţionale pentru a o înfrânge. Odată ce acest lucru a devenit clar, credibilitatea angajamentelor americane de „a susţine orice prieten [şi] a se opune oricărui duşman” a scăzut rapid.

Din toate acestea reiese o concluzie importantă. Probabil că Statele Unite ar fi fost în stare să câştige un război „fierbinte” împotriva comunismului dacă şi-ar fi utilizat la maximum capacităţile economice şi militare la începutul anilor 1950. Însă acest lucru ar fi fost posibil doar dacă natura politicii interne americane s-ar fi schimbat decisiv, astfel încât să încline balanţa constituţională dinspre republică spre imperiu propriu-zis. În 1951, aşa cum vom vedea, a existat pentru scurt timp această posibilitate. Americanii au respins-o cu dispreţ. Un imperiu pe bază de invitaţie în teritorii străine era una. Dar s-a dovedit că nimeni nu voia să invite un împărat la el acasă.

Războiul din Coreea a fost o consecinţă directă a agresivităţii comuniste. Mai întâi, ruşii au refuzat să permită în zona lor de ocupaţie desfăşurarea unor alegeri libere, sub supravegherea Organizaţiei Naţiunilor Unite[119]. Apoi, în aprilie 1952, Stalin l-a autorizat pe liderul nord-coreean Kim Ir Sen să invadeze Republica Coreea şi să răstoarne guvernul ales democratic (deşi nu foarte liberal) al acesteia[120]. Este uşor de înţeles de ce a hotărât Stalin să mizeze pe un război prin

intermediar. Statele Unite lăsaseră de înţeles că se mulţumeau să tolereze o împărţire a peninsulei asemănătoare cu cea a Germaniei; ba chiar, începând din 1948, îşi retrăgeau trupele din această ţară. În ianuarie 1950, secretarul de stat Dean Acheson sugerase că nu considera Coreea de Sud vitală pentru securitatea americană. În aceeaşi lună, Camera Reprezentanţilor chiar a respins proiectul de lege al administraţiei privind ajutorul pentru Coreea, deşi această decizie a fost ulterior anulată[121]. Chiar şi aşa, Truman avea tot dreptul să numească invazia un act de „agresiune neprovocată", iar cum Rusia nu era reprezentată în Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite, acestuia nu i-a fost deloc greu să obţină o rezoluţie care îndemna statele membre să „furnizeze Republicii Coreea sprijinul necesar pentru a respinge atacul armat şi a restabili pacea şi securitatea în zonă". În condiţiile în care alte 15 naţiuni au contribuit cu trupe la efortul de război ce a urmat, Statele Unite păreau să aibă nu doar dreptatea de partea lor, ci şi forţa[122]. Mai mult decât atât, la început opinia publică americană a fost într-o majoritate covârşitoare în favoarea intervenţiei. Trei sferturi din votanţii chestionaţi în iulie 1950 aprobau acţiunea lui Truman; în mod semnificativ, peste jumătate din cei care erau pro o considerau necesară „pentru a opri Rusia"[123]. Decizia lui MacArthur de a-i ataca pe nord-coreeni din spate organizând un desant la Inch'ŏn a făcut populaţia să simtă gustul victoriei. Hotărârea lui de a-i alunga pe invadatori înapoi dincolo de paralela 38 a fost puternic susţinută de populaţie, aducând în discuţie posibilitatea unei schimbări de regim în Nord şi unificarea Coreei[124]. Cu puţin înainte ca primele trupe

americane să ajungă dincolo de această paralelă, sprijinul public pentru război ajungea la 81%.

Nu contraatacul în sine al chinezilor din noiembrie 1950 a fost cel care a împiedicat distrugerea Coreei de Nord. Deşi impactul iniţial al intervenţiei chinezilor a fost dramatic, transformând pentru scurt timp coaliţia condusă de SUA într-o „gloată fără conducător”[125], americanii aveau fără îndoială capacitatea de a învinge tânăra Republică Populară a lui Mao. Trei lucruri au împiedicat obţinerea acestei victorii. Primul a fost opoziţia zgomotoasă a aliaţilor Americii faţă de posibilitatea unui atac atomic împotriva Chinei[126]. Al doilea a fost îngrijorarea guvernului lui Truman că un astfel de atac ar precipita un contraatac al sovieticilor împotriva Europei Occidentale[127]. Deşi Statele Unite aveau cam de 17 ori mai multe bombe atomice decât ruşii, politica americană era să nu facă nimic care ar fi putut creşte riscul unui „al Treilea Război Mondial”[128]. Totuşi, al treilea şi cel mai important motiv a fost că omului care ar fi putut depăşi aceste două obstacole i s-au dejucat planurile la nivel politic.

Anul 1951 a fost poate singurul moment din istoria republicii americane în care aceasta a fost cât pe ce să aibă soarta republicii romane. Cel care avea să joace rolul lui Cezar era arhitectul noii Japonii, acum comandant al trupelor ONU în Coreea, generalul Douglas MacArthur. Convins că strategia „războiului limitat” pentru care optase Truman era o greşeală fatală, MacArthur a trecut efectiv Rubiconul afirmând public acest lucru. Sfidându-l pe Truman, el s-a bucurat de sprijin din partea populaţiei, dar şi de susţinerea liderilor republicani în Congres şi a unei părţi substanţiale a presei conservatoare. Atunci când Truman l-a suspendat din funcţie şi MacArthur s-

a întors acasă, fiind întâmpinat ca un erou, însăşi Constituţia a părut că se află în pericol. S-a afirmat uneori că MacArthur a fost învins pentru că a greşit în privinţa strategiei americane. Acest punct de vedere este discutabil. Cu siguranţă, MacArthur a greşit crezând că poate să ignore ori să submineze ordinele comandantului său suprem. Însă şi Cezar greşise sfidând Senatul roman, dar asta nu îl împiedicase să învingă. Adevăratul motiv pentru care MacArthur nu a păşit pe urmele lui Cezar a fost că un adversar cu abilităţi politice mai bune a fost mai deştept decât el.

Truman de mult nu putea să-l sufere pe MacArthur – „Dl Primadonă, Generalisimul de Tinichea MacArthur”, cum îl poreclea el în particular. Din punctul de vedere al preşedintelui, „Dugout Doug” era un „papagal” şi un „măscărici”, care se considera „mâna dreaptă a lui Dumnezeu” – un „proconsul al guvernului Statelor Unite [care] putea să facă tot ce-i trăsnea prin cap”[129]. Încă din ianuarie 1948 a prezis că MacArthur ar putea căuta să-l înlăture „mărşăluind prin toată ţara cam cu o lună înainte de convenţia Partidului Republican”[130]. Fără îndoială că MacArthur se făcea vinovat de ceea ce Truman numea „insubordonare”. Primul păcat a fost scrisoarea generalului către convenţia naţională a organizaţiei Veterans of Foreign Wars, menită să fie citită în public pe 28 august 1950, care îi denunţa „pe cei ce recomandă concilierea şi defetismul în Asia”. El a retras scrisoarea aceasta la cererea lui Truman, dar nu înainte ca textul ei să ajungă în presă. A doua abatere a avut loc pe 24 martie 1951, când MacArthur a contracarat – aşadar, a zădărnicit – cu bună ştiinţă planurile foarte bine puse la punct ale lui Truman de a începe negocieri cu chinezii,

despre care fusese informat cu patru zile înainte. Pentru unii observatori europeni, acesta a fost aproape un *pronunciamento*[131]. A treia s-a produs pe 5 aprilie, când liderul republicanilor din Camera Reprezentanţilor a citit o scrisoare de la MacArthur care pleda pentru utilizarea unei „forţe de reacţie maxime” împotriva Chinei şi conchidea: „Victoria nu poate fi înlocuită de nimic altceva”. Era în mod clar o încălcare a unei directive emise de Casa Albă în decembrie anul anterior, potrivit căreia MacArthur avea nevoie de autorizaţie din partea Departamentului de Stat pentru toate declaraţiile sale publice[132]. Din punct de vedere tehnic, Truman avea argumente solide. Însă din punct de vedere politic nu era suficient. Era vital ca şi argumentele strategice ale lui MacArthur să fie discreditate. În acest scop, Truman a făcut eforturi asidue – încununate de succes în cele din urmă – pentru a-i câştiga de partea sa pe superiorii militari ai lui MacArthur din Comitetul Reunit al Şefilor Statelor-Majore.

Pe 11 aprilie, când MacArthur a fost informat cu privire la demiterea sa – nu de un emisar al preşedintelui, aşa cum se intenţionase, ci de un aghiotant care auzise ştirea la radio după o conferinţă de presă nocturnă extraordinară la Casa Albă –, s-a hotărât să se întoarcă în Statele Unite şi „să facă scandal”[133]. Nu i-a fost deloc greu. Când s-a anunţat că este demis, s-a stârnit indignare. Membri importanţi ai Partidului Republican perorau despre mai multe capete de acuzare la adresa preşedintelui, sentimente reflectate de *Chicago Tribune*. MacArthur a fost salutat ca „unul dintre cei mai mari comandanţi militari din câţi au existat de la Genghis-Han încoace şi cu mult înainte de el”, un „gigant” şi un „idol al poporului american demn de acest statut”; Truman nu era

decât un beţiv şi un pigmeu, şeful unui „guvern al frontului popular dominat de comunişti”[134]. Au avut loc demonstraţii pro-MacArthur de la New York până la San Gabriel, California, şi de la Baltimore până la Houston. Legislativele a patru state au adoptat rezoluţii care condamnau decizia preşedintelui. Curgeau telegrame din toată ţara, într-o proporţie copleşitoare împotriva lui Truman. Popularitatea preşedintelui a scăzut la 26%; potrivit unui sondaj Gallup, sprijinul în favoarea lui MacArthur era de 69%. Cei de la Casa Albă care spuneau în glumă că MacArthur se va „întoarce la ţărm mergând prin apă” şi va da foc Constituţiei pe fondul unei „salve de 21 de bombe atomice” se chinuiau să bagatelizeze o criză politică gravă[135]. Întoarcerea lui MacArthur nu a fost deloc amuzantă. Discursul lui din Congres a fost o demonstraţie de virtuozitate, trecând prin tot registrul sentimentalismului siropos, de la pioşenie la patriotism. A fost urmărit la televizor de 30 de milioane de oameni şi întrerupt de 30 de ori de aplauzele aleşilor poporului. „L-am auzit pe Dumnezeu vorbind aici astăzi, Dumnezeu în carne şi oase, vocea Domnului!”, a exclamat un congresmen în delir. Un senator „credea că, dacă discursul ar mai fi continuat mult, Casa Albă ar fi fost poate luată cu asalt”[136]. Însuşi MacArthur a umblat ţanţoş pe străzile New Yorkului într-o paradă improvizată despre care se spune că ar fi atras o mulţime de vreo şapte milioane de oameni. A fost un triumf demn de Cezar.

Şi totuşi, Truman a ieşit învingător – nu printr-un apel public, ci atrăgându-şi discret şi metodic susţinerea camarazilor lui MacArthur. Argumentele generalului erau: în primul rând, că „războiul limitat” submina moralul forţelor americane din Coreea; în al doilea rând, că Statele Unite ar

trebui să-şi intensifice operaţiunile împotriva Chinei, atacând aerodromurile chineze din Manciuria şi instituind o blocadă asupra coastei Chinei; în al treilea rând, că forţele naţionaliste chineze din Formosa (actualul Taiwan) ar trebui mobilizate de partea Statelor Unite; şi, în sfârşit, că asupra unor oraşe chineze ar trebui lansate vreo 50 de bombe atomice[137]. Alternativa la „victorie" era „concilierea", care nu avea să facă altceva decât să „dea naştere unui nou război, mai sângeros". Replica lui Truman a fost că Războiul din Coreea era „o manevră a ruşilor", menită să distragă atenţia Statelor Unite de la problema mult mai importantă a Europei Occidentale, pe care un atac puternic asupra Chinei i-ar fi putut determina pe ruşi s-o invadeze[138]. Pentru MacArthur lovitura fatală a fost că Truman a convins Comitetul Reunit al Şefilor Statelor-Majore să-l susţină. La asta a contribuit şi faptul că succesorul lui MacArthur, generalul Matthew B. Ridgway, a determinat atât de rapid forţele americane din Coreea să fie mult mai hotărâte[139]. Însă elementul-cheie a fost mărturia preşedintelui Comitetului Reunit al Şefilor Statelor-Majore, generalul Omar Bradley, la audierile din cadrul Comisiei pentru Relaţii Externe şi Comisiei Forţelor Armate ale Senatului. În mod memorabil, Bradley a afirmat că un război total împotriva Chinei ar fi lăsat Europa Occidentală la discreţia sovieticilor; ar fi fost „războiul nepotrivit la locul nepotrivit, în momentul nepotrivit şi cu inamicul nepotrivit"[140]. MacArthur nu a mai avut ce să spună. În calitate de „comandant al teatrului de operaţiuni", nu „cunoştea toate detaliile" privind poziţia europenilor, nici nu „analizase problema globală"[141]. Aceste mărturisiri i-au fost fatale. La sfârşitul audierilor din Senat, credibilitatea lui MacArthur se evaporase. Un sondaj de la

sfârşitul lunii mai a dezvăluit că sprijinul populaţiei pentru el scăzuse la 30%, turneul său de conferinţe prin Texas a fost un eşec şi o campanie de „numire a lui MacArthur drept candidat la preşedinţie” a înşelat aşteptările[142]. Unii liberali precum Walter Lippmann, care îşi dăduseră seama de ameninţarea la adresa republicii, au răsuflat uşuraţi[143].

MacArthur încercase să treacă Rubiconul, dar se scufundase înainte să ajungă pe malul celălalt. Din punct de vedere politic, judecase greşit. Dar greşise oare în ceea ce priveşte problema strategică a modalităţii de a obţine o victorie în Coreea? Se poate sugera că avea destule argumente[144]. În primul rând, războiul limitat nu a asigurat acordul rapid cu China la care sperase Truman. Negocierile pentru un armistiţiu au început în iulie 1951; s-au încheiat abia peste doi ani. Motivul nu a fost doar obstacolul major oficial: dacă prizonierii de război chinezi şi nord-coreeni să fie sau nu repatriaţi forţat[145]. O altă cauză a fost că războiul limitat purtat în acelaşi timp cu tratativele de pace nu le dădea chinezilor nici un motiv să se teamă de o escaladare a conflictului din partea Statelor Unite. Tocmai de aceea, strategia promovată de MacArthur a ajuns să fie luată din nou serios în discuţie la doar câteva luni după plecarea lui. În ianuarie 1952, însuşi Truman a pledat pentru emiterea unui ultimatum, informând Uniunea Sovietică despre faptul că Statele Unite vor institui o blocadă asupra coastei chineze şi vor distruge baze chineze din Manciuria dacă nu se producea nici o schimbare de politică în maximum zece zile. Asta ar fi însemnat „război total. Înseamnă că Moscova, Sankt-Petersburgul, Mukdenul, Vladivostokul, Pekingul, Shanghai, Port Arthur, Darienul, Odessa, Stalingradul şi fiecare unitate

de producţie din China şi Uniunea Sovietică vor fi eliminate". Trei luni mai târziu Comitetul Reunit al Şefilor Statelor-Majore recomanda „utilizarea tactică a armelor atomice"[146]. În toamnă, când negocierile au eşuat iarăşi, succesorul lui Ridgway, generalul Mark Clark, a trimis la Washington un plan „care viza obţinerea victoriei militare şi ajungerea la un armistiţiu în condiţiile impuse de noi"; acesta aducea explicit în discuţie posibilitatea unor atacuri atomice „împotriva unor obiective adecvate"[147]. Şi succesorul lui Truman, Eisenhower, avea în vedere utilizarea unor focoase nucleare „pe scară suficient de largă" pentru a pune capăt conflictului[148]. Asta fusese tot timpul poziţia lui MacArthur. Ca şi a populaţiei. Întrebaţi dacă erau în favoarea „utilizării unor proiectile atomice împotriva forţelor comuniste... dacă negocierile de pace vor eşua", 56% dintre cei chestionaţi au răspuns afirmativ[149].

Poate că tocmai această ameninţare tardivă i-a convins în cele din urmă pe chinezi să dea înapoi în ceea ce priveşte repatrierea voluntară a prizonierilor. În acest caz, MacArthur a fost măcar parţial răzbunat. Războiul limitat nu reuşise să pună capăt conflictului; doar ameninţarea unei escaladări atomice dusese la acest rezultat. Respingând opinia lui MacArthur, Truman şi Comitetul Reunit al Şefilor Statelor-Majore prelungiseră fără să vrea războiul cu peste doi ani. Până ce a fost semnat armistiţiul (în 27 iulie 1953), îşi pierduseră viaţa mai mult de 30 000 de militari americani (deşi merită menţionat că numărul de morţi a scăzut puternic după 1951)[150]. Mulţi alţii fuseseră răniţi şi peste 7 000 suferiseră în captivitate, din care peste o treime nu au supravieţuit. Şi-au pierdut viaţa şi aproape 4 000 de soldaţi din

alte ţări care au participat la război de partea ONU. Pierderile suferite de Coreea de Sud au fost cu mult mai mari, de peste 400 000 de militari[151]. Mai rău, rezultatul a fost un soi de meci nul. Coreea a fost împărţită în două, lăsând forţele armate ale Nordului pregătite, ca şi astăzi, la doar 56 de kilometri de Seul.

În anumite sensuri, ceea ce a dezvăluit Războiul din Coreea a fost remarcabilul caracter autolimitativ al republicii americane. În 1951, Statele Unite aveau şi potenţialul militar, şi sprijinul populaţiei pentru a da o lovitură militară decisivă Chinei maoiste. Multe alte puteri imperiale nu ar fi fost în stare să reziste ocaziei create de avantajul uriaş al Americii în cursa înarmării nucleare. Şi totuşi, Truman a dat înapoi, iar generalul care l-a sfidat a fost dat la o parte. De ce? Învăţămintele trase de Henry Kissinger şi de alţii din Războiul din Coreea au fost că aliaţii Americii nu reprezentau doar un ajutor, ci şi un impediment. Cum spunea Kissinger în 1956: „Alianţele ori nu măresc prea mult forţa noastră efectivă, ori nu reflectă un obiectiv comun, ori amândouă… Trebuie să recunoaştem că doar Statele Unite sunt suficient de puternice pe plan intern şi pe plan economic pentru a-şi asuma responsabilităţi la nivel mondial şi că încercarea de a obţine aprobarea prealabilă de către toţi aliaţii noştri a fiecărui pas pe care îl facem nu va conduce la acţiune comună, ci la inacţiune… Trebuie să ne rezervăm dreptul de a acţiona singuri sau împreună cu un grup de puteri regionale, dacă aşa dictează interesele noastre”[152]. Nu se putea nega că natura multilaterală a intervenţiei din Coreea a generat unele dificultăţi. În mod evident, strategia lui MacArthur nu era una dorită de aliaţii europeni sau din Commonwealth ai Americii.

Şi totuşi, pare clar că Truman ar fi optat pentru războiul limitat chiar dacă Statele Unite ar fi acţionat singure. Ironia era că, procedând astfel – întărind autoritatea preşedintelui şi Constituţia republicană în faţa provocării lui MacArthur –, Truman acţiona împotriva voinţei populare. În luna demiterii lui MacArthur, sprijinul pentru război se situase în jur de 63%. În octombrie 1952, mai puţin de jumătate din acest procent dintre cei chestionaţi credeau că Războiul din Coreea „meritase” (vezi figura 4). S-a dovedit că problema cu războiul limitat era că populaţia îşi cam pierdea răbdarea. Ulterior, Statele Unite au trebuit să mai poarte un război lung ca să înveţe această lecţie, iar războiul respectiv avea să se sfârşească nu ca un meci nul, ci cu o înfrângere umilitoare. Paradoxul republicii imperiale era că elita politică civilă – împreună cu anumite părţi ale armatei – prefera războiul limitat, într-o măsură mult mai mare decât electoratul în general.

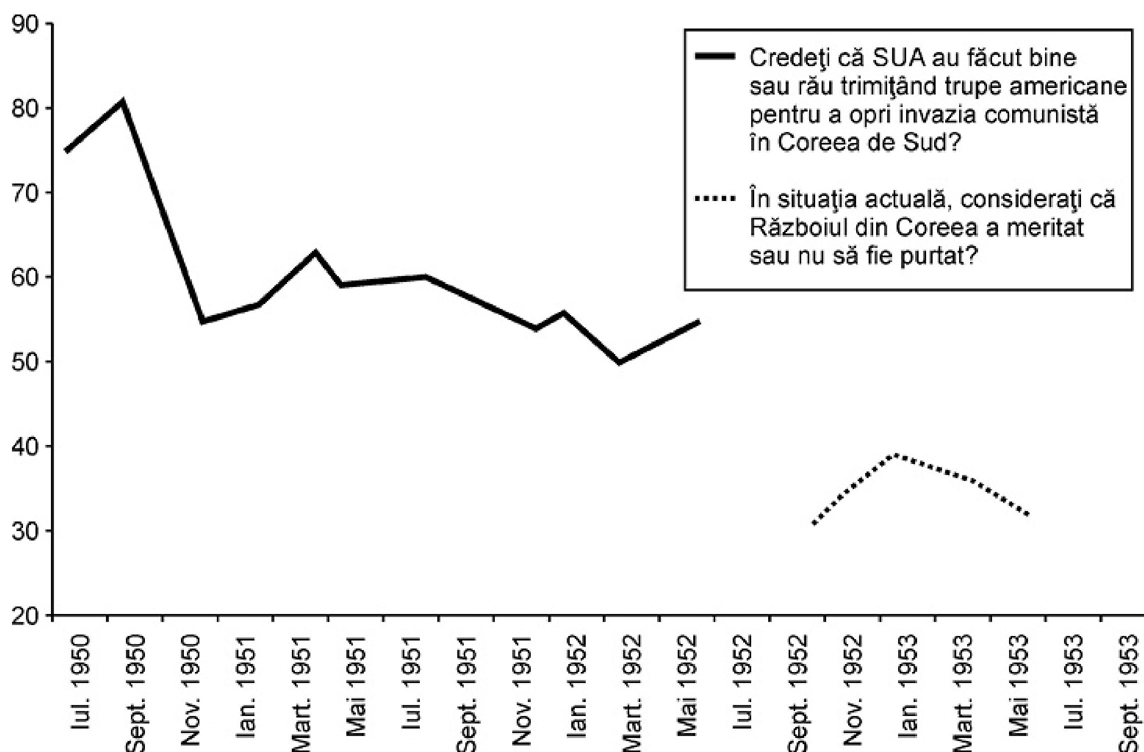

Figura 4. Sprijinul pentru Războiul din Coreea, 1950-1953

Sursă: John E. Mueller, *War, Presidents and Public Opinion*, tabelul 3.3, p. 54

Imperiul atacă

Adevăratele „învăţăminte ale Vietnamului” fuseseră deja evidente în Coreea. Însă decidenţii politici americani au ales să tragă alte învăţăminte. S-au hotărât ca pe viitor să acţioneze nu numai fără presupusa piedică reprezentată de aliaţi şi de Naţiunile Unite, ci şi prin intermediari mai degrabă decât în nume propriu. Asta a înrăutăţit lucrurile, nu le-a îmbunătăţit. Măcar o abordare a problemei Vietnamului aşa cum se procedase în cazul Coreei ar fi putut avea ca rezultat o remiză

sub forma separării între Nord şi Sud. O abordare şi mai limitată a imperialismului era condamnată la eşec total.

Aici nu este nevoie de înţelepciunea specifică unei priviri retrospective. În profeticul roman *Americanul liniştit* al lui Graham Greene, scris în timp ce Statele Unite încă susţineau regimul colonial francez, atitudinile americanilor faţă de Indochina sunt întruchipate de Pyle, care nu înţelege că şi el este la fel de „colonialist" ca şi cinicul narator britanic cu care se împrieteneşte (şi căruia, în mod simbolic, îi pune coarne):

— [Pyle] vorbea despre vechile puteri coloniale – Anglia şi Franţa – şi despre faptul că nici una nu se poate aştepta să câştige încrederea asiaticilor. În problema asta, America ar avea mâinile curate.

— Hawaii, Puerto Rico, am zis eu, New Mexico…

— …El i-a răspuns… O a Treia Forţă ar fi ferită şi de influenţa comunismului, şi de aceea a colonialismului. Vorbea despre o democraţie naţională; trebuie numai să găseşti un conducător şi să-l ţii departe de vechile puteri coloniale[153].

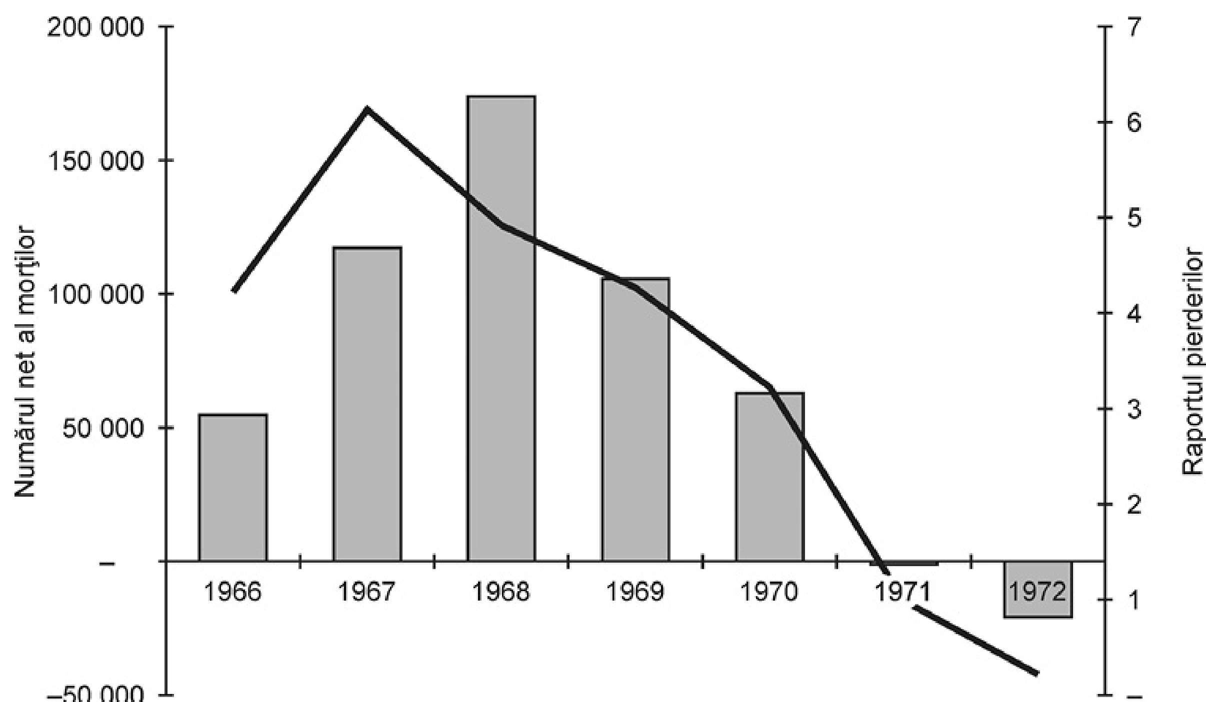
Pyle nu pricepe că această căutare a unor colaboratori indigeni este tipic imperială. Nu înţelege nici că instalarea unei a Treia Forţe fără un angajament pe termen lung faţă de ţară va sfârşi printr-un dezastru. Într-o încercare de a-l convinge de asta, naratorul lui Greene face o paralelă explicită cu britanicii în India şi Birmania: „«Am fost în India, Pyle, şi ştiu ce rău pot face liberalii. La noi nu mai există nici un partid liberal; liberalismul a contaminat toate celelalte partide. Suntem cu toţii fie conservatori liberali, fie socialişti liberali, suntem cu toţii oameni cu conştiinţa împăcată… Am

năvălit în ţară, triburile locale au fost de partea noastră, am câştigat lupta, dar… [în Birmania] am făcut pace… şi ne-am părăsit aliaţii, care au fost crucificaţi sau tăiaţi în două. Ei erau nevinovaţi. Credeau că vom rămâne. Noi însă am fost liberali şi am vrut să avem conştiinţa împăcată»”[154].

Acei sud-vietnamezi care au pornit de la premisa că americanii vor rămâne – sau cel puţin vor apăra o împărţire după modelul Coreei – au subestimat puterea tot mai mare a liberalismului şi o conştiinţă încărcată în cadrul elitei americane. Chiar şi un tânăr ofiţer american precum Philip Caputo, care declara deschis că „se lupta… cu noii barbari care ameninţau vastele interese ale noii Rome”, o făcea, în mod ciudat, parcă scuzându-se[155]: „Poate că era efectul orelor de educaţie civică de la şcoală, dar mă simţeam ciudat [căutând un sat vietnamez], ca un hoţ sau ca unul dintre soldaţii aceia britanici brutali care dădeau buzna în casele americanilor în timpul Revoluţiei noastre… Zâmbeam tâmp şi mă dădeam în spectacol făcând ordine înainte să plecăm. Vezi mata, cucoană, noi nu suntem ca francezii. Noi suntem soldaţi americani get-beget, băieţi buni. Ar trebui să înveţi să-ţi placă de noi. Noi suntem yankei şi yankeilor le place ca oamenilor să le placă de ei. O să facem totul praf dacă o să trebuiască, dar după aia o să punem totul la loc”[156]. Efectele unei asemenea negări a statutului de imperiu au afectat în cele din urmă strategia americană. Într-un interval scurt de timp, realitatea – că imperialiştii nu prea sunt iubiţi – a început să fie acceptată, cum spunea un veteran deziluzionat: „Noi ar trebui să-i salvăm pe oamenii ăştia şi în mod clar aici nu suntem priviţi ca nişte salvatori. Sigur nu prea le place de noi. Dacă intram într-un sat, nu flutura nimeni steaguri, nu ieşea

nimeni în fugă să ne întâmpine cu flori, nu veneau fete drăguţe să ne pupe în timp ce noi mărşăluiam victorioşi. «A, uite, iar vin americanii naibii. Doamne, oare când or să priceapă?»”[157].

Strategii militari americani defineau succesul militar în funcţie de raportul dintre pierderile suferite de inamic şi propriile pierderi; de aici şi criteriile înspăimântătoare precum „numărul net al morţilor” şi „raportul pierderilor”. Aşa cum se observă în figura 5, chiar şi după criteriile lor, succesul militar american a atins apogeul în 1967 sau 1968; prin 1971 era clar că americanii pierdeau războiul. Bineînţeles, calculele de acest gen implicau o anumită ingeniozitate şi duritate. Realitatea succesului militar este că el e determinat şi de cât din efectivele fiecărei tabere se pierd şi, mai important, de moralul combatanţilor şi civililor din fiecare tabără. Până la urmă, este mai important să determini tabăra cealaltă să se predea ori să se retragă decât să ucizi şi să răneşti[158]. Pe întreaga durată a conflictului, Statele Unite au produs în mod cert mai multe pierderi Vietnamului de Nord şi Việt Cộngului decât cele suferite de forţele americane şi de sud-vietnamezi. Dar, pe măsură ce prezenţa americană în Vietnam s-a redus, iar disponibilitatea americanilor de a sacrifica viaţa soldaţilor de acolo s-a diminuat, şi balanţa s-a înclinat în favoarea inamicului lor mai înflăcărat.

DEFINIŢII: *Numărul net al morţilor* (bare): militari nord-vietnamezi plus membri ai Việt Cộngului ucişi, dispăruţi sau capturaţi în luptă, minus militari americani şi sud-vietnamezi ucişi, dispăruţi sau capturaţi în luptă. *Raportul pierderilor* (linie): numărul de militari nord-vietnamezi plus membri ai Việt Cộngului ucişi, împărţit la numărul de militari americani şi sud-vietnamezi ucişi, dispăruţi sau capturaţi în luptă.

Figura 5. „Numărul net al morţilor" şi „raportul pierderilor", Vietnam, 1966-1972

Sursă: http://www.vietnamwall.org/pdf/casualty.pdf

Ar fi putut fi câştigat Războiul din Vietnam dacă ar fi fost purtat într-un mod mai necruţător? În opinia multor analişti militari americani, Vietnamul a scos la iveală erorile conceptului de război limitat. Generalul William Westmoreland, care a comandat forţele de luptă americane până în 1968, dădea vina pe politica „nechibzuită a ripostei treptate", care, credea el, împiedicase o soluţionare rapidă şi decisivă a conflictului[159]. Generalul Bruce Palmer afirma că

„utilizarea graduală, cu ţârâita, a puterii aeriene împotriva Vietnamului de Nord încălca multe principii ale războiului”[160]. Colonelul Harry G. Summers îi acuza pe strategii militari americani că au urmărit trupele de gherilă ale Việt Cộngului care erau desfăşurate pentru a hărţui armata Statelor Unite până se puteau trimite unităţi mai mari din Nord. Americanii şi-au epuizat forţele în acest efort de „contrainsurgenţă”; în loc de asta, ar fi trebuit să pătrundă în Laos pentru a bloca rutele spre sud pe care se infiltra inamicul, lăsând trupele sud-vietnameze să lupte cu Việt Cộngul[161]. De aceeaşi părere era şi secretarul Apărării James Schlesinger. „Una dintre lecţiile conflictului din Vietnam”, scria el mai târziu, „este că, în loc de a contracara pur şi simplu loviturile adversarului, trebuie să ataci sursa puterii adversarului; distruge-i forţele militare în loc să te implici la nesfârşit în operaţiuni militare secundare”[162]. Potrivit amiralului Thomas H. Moorer, Statele Unite „ar fi trebuit să lupte în nord, unde toţi erau inamici, unde nu mai era nevoie să te gândeşti dacă nu cumva împuşti nişte aliaţi civili… Singurul motiv de a merge la război este să răstorni un guvern care nu îţi place”[163].

Războiul ar fi putut fi purtat mai eficient şi la nivel de tactică. Trupele americane care fuseseră instruite să lupte cu Armata Roşie în Europa Centrală au avut nevoie de timp ca să se adapteze la munţii acoperiţi de junglă şi orezăriile Vietnamului, au avut nevoie de timp ca să înveţe artele întunecate ale războiului contra trupelor de gherilă[164]. Acest proces nu a fost uşurat de demoralizantul sistem de stagii de un an, care submina coeziunea unităţilor şi aplatiza curba de învăţare colectivă[165]. Şi totuşi, până la urmă americanii au dat

semne că au rezolvat problemele operaţionale şi tactice ale războiului. Nord-vietnamezii spuneau batjocoritor că „armele sofisticate, dispozitivele electronice şi toate celelalte” ale americanilor „nu aveau succes” împotriva unei populaţii mobilizate[166]. Dar în ultimele faze ale războiului americanii foloseau cu efecte devastatoare elicoptere de luptă, bombe „inteligente” şi bombardamente intensive cu avioane B-52. Acest nou stil de război aerian a fost cel care a spulberat forţele invadatoare nord-vietnameze de Paşti în 1972[167].

Efortul de război ar fi putut fi eficientizat şi în alte moduri. Nu exista o scară ierarhică limpede: CINCPAC (comandant suprem, Pacific) coordona războiul aerian împotriva Vietnamului de Nord din Hawaii, în timp ce COMUSMACV (comandant, Comandamentul american pentru Asistenţă Militară, Vietnam) conducea operaţiuni în Vietnamul de Sud. Culegerea informaţiilor ar fi putut fi mai eficientă[168]. Dată fiind importanţa comunicării dintre Statele Unite şi guvernul sud-vietnamez pe care aceasta o facilita, ar fi putut exista o coordonare mai bună între conducerea militară americană şi reprezentarea diplomatică americană[169]. Şi totuşi, chiar dacă gestionarea strategică, operaţională şi tactică a războiului ar fi fost de două ori mai eficientă, exista un impediment politic fundamental în calea succesului: scăderea popularităţii războiului. Încă din octombrie 1967 – la doar doi ani şi jumătate după ce primii soldaţi din infanteria marină au ajuns în Vietnam pentru a apăra aeroportul din Da Nang[170] –, mai mulţi votanţi dezaprobau războiul decât îl aprobau (vezi figura 6). Interpretarea convenţională a acestui declin al beligeranţei populaţiei este că el a fost cauzat de numărul tot mai mare de victime în rândul americanilor. Între cele două

variabile există cu siguranţă o corelaţie superficială – şi chiar statistică[171]. Şi totuşi, elementele de care depinde sprijinul populaţiei pentru război sunt mult mai complexe decât presupun astfel de calcule. Numărul celor ucişi în Vietnam nu era excepţional de mare în comparaţie cu alte războaie purtate în străinătate de Statele Unite. Numărul total de militari americani ucişi în luptă în 1967 – 9 378 – reprezenta mai puţin de 2,5% din totalul forţelor americane din Vietnam. Per ansamblu, doar 1,4% din cei 8,7 milioane de americani care au efectuat serviciul militar în Asia de Sud-Est şi-au pierdut viaţa; 2,2% s-au ales cu handicapuri grave. Războaiele mondiale au fost mult mai sângeroase. Adevărata problemă era că prin 1967 o parte din ce în ce mai mare a americanilor aveau îndoieli că şi această cifră era justificată de obiectivele războiului. Lipsa de claritate în ceea ce priveşte obiectivele Americii în Vietnam, lipsa de încredere că ele puteau fi atinse rapid şi lipsa de convingere că obiectivele declarate meritau sacrificii prelungite: acestea au făcut ca sprijinul public pentru război să scadă pe măsură ce numărul victimelor creştea inexorabil către totalul cumulat de aproape 60 000 de oameni (dintre care 47 000 au fost ucişi în luptă).

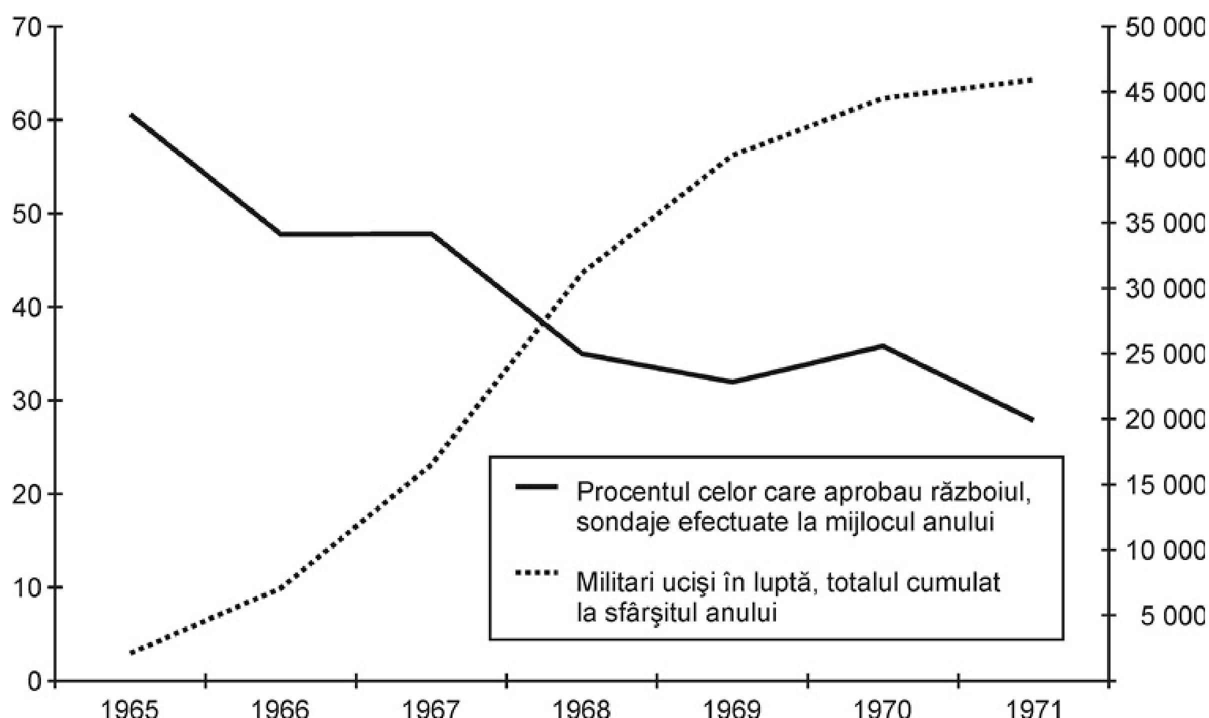

Figura 6. Războiul din Vietnam: numărul de morţi şi popularitatea

Sursă: John E. Mueller, *War, Presidents and Public Opinion*, tabelul 3.1, pp. 45 şi urm.

Greu de zis care a fost cauza şi care a fost efectul. Scăderea popularităţii războiului l-a convins pe Lyndon Johnson să caute o pace negociată sau lucrurile s-au petrecut invers? Există unii care afirmă că prin anii 1960 societatea americană pur şi simplu era incapabilă să ducă un asemenea război până la capăt cu succes[172]. Însă există argumente solide care arată lipsa unei conduceri politice eficiente. Johnson pur şi simplu nu a reuşit să pledeze în favoarea războiului nici în faţa publicului, nici a Congresului[173]. Mai rău, încă de la Crăciunul din 1965 el a lansat o strategie care urmărea începerea unor negocieri de pace prin suspendarea războiului aerian împotriva Hanoiului. Această tactică, repetată în septembrie

1967, s-a dovedit a fi dezastruoasă. Arătând că americanii erau gata să accepte o pace de compromis, îi încuraja pe nord-vietnamezi să lupte în continuare, lăsând să se înţeleagă în Statele Unite că se întrevedea sfârşitul războiului. Nu este o coincidenţă că în luna următoare numărul cetăţenilor care dezaprobau războiul l-a întrecut pe al celor ce îl aprobau. Şi totuşi, nici măcar la începutul anului 1968 încă nu era prea târziu. Peste 40% din votanţi mai credeau că, dacă Statele Unite se vor retrage din luptă, „comuniştii vor prelua controlul în Vietnam şi apoi în alte zone ale lumii”[174]. Caporalul Jack S. Swender nu era nici pe departe singurul american care credea că era mai bine să „luptăm ca să oprim comunismul în Vietnamul de Sud decât în Kincaid, Humboldt, Blue Mound sau Kansas City”[175]. Westmoreland provoca inamicului pierderi mari când ofensiva de Anul Nou vietnamez (Tet) era compromisă. Greşelile fatale au fost refuzul noului secretar al Apărării, Clark Clifford, de a mai trimite trupe şi decizia lui Johnson de a anunţa încă o suspendare parţială a bombardamentelor în speranţa de a demara negocieri. Începând din acest moment, politica americană s-a transformat în căutarea unei retrageri onorabile – iar în final, a unei retrageri de orice fel.

Acesta a fost un obiectiv pe care Nixon şi Kissinger l-au urmărit fără scrupule. Bombardarea în secret a Cambodgei în acelaşi timp cu tratativele secrete duse cu Lé Duc Tho la Paris era ceva mai mult decât machiavelic. Însă poziţia pe care o moşteniseră de la Johnson era disperată. Armistiţiul semnat până la urmă în ianuarie 1973 a fost o condamnare la moarte a regimului sud-vietnamez, pentru a cărui salvare americanii interveniseră iniţial, în timp ce „daunele colaterale” cauzate în

Cambodgea nu au reuşit să împiedice instaurarea în această ţară a celui mai brutal dintre regimurile comuniste din Asia. Căderea Phnom Penhului în mâinile forţelor khmere şi fuga ultimilor americani din Saigon au avut loc la distanţă de doar câteva zile în aprilie 1975. Umilirea „imperialismului” american – termen insultător folosit acum la fel de des în presa americană ca şi în cea chineză – părea totală. Ceea ce se numise cândva „povara omului alb”, cum se plângea senatorul J. William Fulbright în ianuarie 1968, primise pur şi simplu o nouă etichetă: „responsabilităţile puterii”[176]. În cele din urmă, americanii au preferat iresponsabilităţile slăbiciunii.

Unii recunoşteau ceea ce anticipase Greene în tot acest timp: că Statele Unite moşteneau imperiul european în Vietnam: „[Dacă] asta ne transformă în jandarmii lumii”, scria comandantul de pluton Marion Lee Kempner cu doar trei luni înainte să moară, în noiembrie 1966, „fie. În mod sigur, nu este o povară mai grea decât cea acceptată de britanici din 1815 până în 1915, iar noi avem mult mai multe motive s-o acceptăm având în vedere că în această perioadă Marea Britanie nu a fost ameninţată nici un moment cu anihilarea ori supunerea totală, aşa cum, fără doar şi poate, suntem noi acum”[177]. Totuşi, după părerea multor altora, situaţia de negare a statutului de imperiu a persistat. Louis J. Halle insista că America nu lupta „în Indochina din motive imperialiste… noi nu luptăm acolo pentru că vrem să ne sporim posesiunile teritoriale ori să clădim un imperiu”[178]. Dimpotrivă, Războiul din Vietnam era doar un caz în care se produsese o eroare de identificare. Kennedy şi Johnson făcuseră greşeala tragică de a considera că regimul nord-vietnamez era doar un instrument

al comunismului mondial, imperiul răului pe care Statele Unite juraseră să-l stăvilească[179]. Însă acesta se dovedise a fi inspirat mai mult de un naţionalism zelos; oare nu citase însuşi Ho Şi Min în mod aprobator Declaraţia de Independenţă americană[180]? În schimb, guvernul de la Saigon nu meritase sprijinul americanilor[181]. În orice caz, aşa cum observau acum analişti eminenţi ca George F. Kennan şi Arthur M. Schlesinger Jr., Indochina avusese o importanţă strategică secundară[182]. Era clar ce se putea deduce de aici, iar Nixon a făcut efectiv acest lucru în „doctrina" pe care a prezentat-o în Guam. America trebuia să lupte doar atunci când erau în joc interesele sale naţionale; regimurile ameninţate care căutau susţinere din partea Statelor Unite aveau de acum să-şi facă singure treburile murdare.

Până la sfârşitul ruşinos al intervenţiei americane în Indochina, astfel de păreri erau împărtăşite de mulţi. În 1974, două cincimi din cei chestionaţi erau de acord cu afirmaţia că „SUA ar trebui să-şi vadă de treaba lor pe plan internaţional şi să lase alte ţări să se înţeleagă între ele cum pot". Cu zece ani înainte, doar 18% fuseseră de această părere[183]. Prin 1978, cam toată lumea era de acord că Războiul din Vietnam fusese „mai mult decât o eroare; a fost fundamental greşit şi imoral"[184]. O serie de filme au tot insistat pe această idee. Deşi aveau bugete mari după standardele hollywoodiene – în cazul filmului *Apocalipsul acum* bugetul a fost chiar fabulos de mare –, acestea demonstrau suficient că filmele de război erau mai justificate din punct de vedere economic decât războaiele propriu-zise. Potrivit chiar şi estimărilor celor mai prudente, Războiul din Vietnam costase peste o sută de miliarde de dolari, fiind finanţat în mare măsură prin împrumuturi; între

1964 şi 1972, datoria naţională a Statelor Unite crescuse cam cu aceeaşi sumă care fusese cheltuită cu conflictul. După cum se ştie, aceasta nu era o creştere uriaşă a datoriei publice în comparaţie cu ceea ce avea să se întâmple în deceniile următoare. Cel mai mare deficit din anii Războiului din Vietnam a fost echivalentul a doar puţin peste 3% din produsul intern brut american, mai puţin decât deficitul pe 2003. În acest sens, Vietnamul nu a fost mai debilitant din punctul de vedere al banilor cheltuiţi decât din cel al sângelui vărsat. Şi totuşi, faptul că a fost nevoie să se cheltuie atât de mulţi dolari în străinătate s-a dovedit a avea implicaţii grave pentru ceea ce ar fi trebuit să fie moneda de ancorare a sistemului monetar internaţional conceput la Bretton Woods. În 15 august 1971, cu un an şi jumătate înainte ca ultimele trupe americane să plece din Vietnam, Richard Nixon a părut să admită sfârşitul supremaţiei economice a Statelor Unite prin decizia lui de a „închide fereastra aurului”, punând capăt convertibilităţii dolarului în aur şi inaugurând o nouă eră a cursurilor de schimb variabile. În mod semnificativ, presiunile exercitate de europeni – şi mai ales de francezi – asupra dolarului fuseseră cele care vestiseră sfârşitul pentru Bretton Woods, contestând statutul dolarului ca monedă predominantă de rezervă a lumii (deşi fără a pune capăt acestui statut). Eşecul din Vietnam nu numai că a redefinit atitudinile americanilor faţă de lume, împingându-i pe mulţi către o repudiere a globalismului postbelic, ci a schimbat şi atitudinea lumii faţă de Statele Unite, dezlănţuind un val de sentimente antiamericane (nu în ultimul rând printre intelectualii vest-europeni) care avea să persiste până la sfârşitul Războiului Rece, indiferent cât de şocant a fost

caracterul represiv al regimurilor comuniste de pretutindeni. Imperialismul antiimperialismului eşuase în mod fatal dacă Statele Unite se procopsiseră cu rolul de imperiu al răului. Nu e de mirare că filmul cel mai de succes de după Războiul din Vietnam a fost de fapt o fabulă ştiinţifico-fantastică în care publicul era invitat să se identifice cu o adunătură pestriţă de luptători pentru libertate ce susţineau o oprimată Alianţă a Rebelilor împotriva unui sinistru Imperiu Galactic. În *Războiul stelelor*, George Lucas a exprimat perfect dorinţa arzătoare a americanilor de a nu fi de partea întunecată a imperialismului. Faptul că, pe parcursul poveştii sale cinematografice desfăşurate o generaţie mai târziu, se dezvăluia că principalul personaj negativ, Darth Vader, fusese în tinereţe un Cavaler Jedi american get-beget nu era lipsit de importanţă.

Micii Cezari

Desigur, eşecul din Asia putea fi pus pe seama distanţei la care se aflau Coreea şi Vietnamul de continentul american. Şi totuşi, chiar şi în propria ogradă – America Latină şi Caraibe –, Statelor Unite le-a fost surprinzător de greu să facă din imperialismul antiimperialismului un succes. Au avut loc o grămadă de intervenţii. Dar, la fel ca în trecut, acolo unde erau răsturnate guverne de stânga cu ajutorul sau cu aprobarea americanilor, ele erau înlocuite în general de dictaturi militare al căror comportament criminal nu ajuta deloc Statele Unite să se facă iubite de latino-americani. Aşa s-

a întâmplat în Guatemala în 1954, în Republica Dominicană în 1965 şi în Chile în 1973[185].

Tabelul 3. Filme despre Vietnam – încasările totale

Filmul	Data premierei	Încasările totale (dolari)
Întoarcerea acasă	Februarie 1978	32 635 905
Vânătorul de cerbi	Decembrie 1978	48 979 328
Apocalipsul acum	August 1979	78 784 010
Plutonul	Decembrie 1986	138 530 565
Platoşa de metal	Iunie 1987	46 357 676
Misiune sinucigaşă	August 1987	13 839 404
Bună dimineaţa, Vietnam	Decembrie 1987	123 922 370
Ororile războiului	August 1989	18 671 317
Născut pe 4 iulie	Decembrie 1989	70 001 698
Apocalipsul acum – versiune integrală	August 2001	4 626 290
Am fost cândva soldaţi... şi tineri	Martie 2002	78 122 718
Un american liniştit	Noiembrie 2002	12 988 801
Total		667 460 082
Total seria *Războiul stelelor*	Mai 1977	1 802 544 288

Justificându-şi decizia de a trimite trupe în Santo Domingo, Johnson apela la retorica clasică a negării statutului de imperiu: „De-a lungul anilor, în istoria noastră, forţele noastre au pătruns în multe teritorii, dar s-au întors mereu atunci când nu a mai fost nevoie de ele. Căci scopul Americii nu este niciodată de a suprima libertatea, ci întotdeauna de a o proteja. Scopul Americii nu este niciodată de a lua libertatea, ci întotdeauna de a o reda, niciodată de a încălca pacea, ci de a o susţine, şi niciodată de a pune mâna pe teritorii, ci întotdeauna de a salva vieţi”[186]. Reputaţia ulterioară a regimurilor complet nedemocratice instalate în fiecare caz a făcut ca aceste cuvinte să devină ridicole. Totuşi, lucrul cel mai curios a fost că Statele Unite nu au putut să efectueze o

intervenţie reuşită într-o ţară care era mai aproape din punct de vedere geografic, mai promiţătoare din punct de vedere economic şi mai valoroasă din punct de vedere strategic decât toate acestea: Cuba. Nu numai că Statele Unite nu au fost în stare să împiedice revoluţia comunistă a lui Fidel Castro să aibă câştig de cauză în 1959, ci, mai mult, doi ani mai târziu au înregistrat un eşec ruşinos în tentativa de contralovitură a exilaţilor anticastrişti (fiascoul din Golful Porcilor), iar în octombrie 1962 au ajuns în pragul unui al treilea război mondial când Uniunea Sovietică a trimis rachete nucleare pentru a fi instalate pe insulă[187]. Doar oferindu-se în secret să retragă rachetele americane din Turcia au reuşit fraţii Kennedy să evite ceea ce ar fi fost cu adevărat „un pariu al naibii de riscant" – şi anume o invazie americană în Cuba – şi să asigure retragerea paşnică a armelor sovietice[188]. Ceea ce a scos la iveală criza rachetelor din Cuba a fost că, atunci când cele două superputeri s-au înfruntat „din priviri", au descoperit că ajunseseră să semene una cu alta. Ştim acum că ambele tabere au clipit în această înfruntare; poate că a fost din cauza surprinderii că şi-au recunoscut imaginea în oglindă[189]. Căci, de fapt, nici unuia din cele două imperii antiimperialiste nu îi păsa suficient de mult de Cuba ca să rişte un duel termonuclear. Nu pentru prima dată, nici pentru ultima, principalul beneficiar al acestui impas a fost un dictator mărunt. Atât timp cât superputerile nu se puteau întrece decât prin intermediari, ţările mici se alegeau cu Cezarii – şi, mult prea des, şi cu despoţii precum Caligula.

Capitolul 3

Civilizaţia ciocnirilor

Dacă sabia se abate asupra Statelor Unite după 80 de ani, ipocrizia îşi înalţă capul plângând moartea acestor ucigaşi care au pângărit sângele, onoarea şi locurile sfinte ale musulmanilor… Atunci când aceştia şi-au apărat fiii, fraţii şi surorile oprimate din Palestina şi din multe ţări islamice, toată lumea a strigat în gura mare. Necredincioşii au strigat în gura mare, iar apoi ipocriţii… Ei apără minciuna, îl sprijină pe măcelar împotriva victimei, pe asupritor împotriva copilului nevinovat… După acest eveniment… fiecare musulman ar trebui să se grăbească să-şi apere religia.

Osama bin Laden, 7 octombrie 2001[1]

Există o condiţie umană care trebuie să ne preocupe în vreme de război. Există un sistem de valori care nu poate fi compromis – valori date de Dumnezeu. Acestea nu sunt valori născocite de Statele Unite. Acestea sunt valorile libertăţii şi umanităţii şi ale mamelor care îşi iubesc copiii. Foarte important atunci când ne formulăm politica externă

> prin diplomaţie şi prin acţiune militară este că niciodată nu părem că noi născocim – [că] noi suntem autorii acestor valori.
>
> George W. Bush, 2002[2]

Către Ţara Sfântă

De-a lungul întregii istorii, imperiile au căutat să controleze anumite regiuni ale lumii pentru resursele lor minerale. În secolul I, plumbul şi argintul i-au atras pe romani în Insulele Britanice. Aurul i-a atras pe conchistadori în Perú în secolul al XVI-lea şi pe britanici în Transvaal în cel de-al XIX-lea. De asemenea, în mod tradiţional, imperiile au căutat să introducă propria cultură în ţările ale căror minerale le-au extras. Anglia a fost romanizată cam în aceeaşi măsură în care a fost anglicizat Bazinul Witwatersrand sud-african. Acest model le-a sugerat multor analişti contemporani că relaţia americanilor cu Orientul Mijlociu are un caracter imperial. Pe de o parte, Statele Unite au de mult timp un interes evident în ceea ce priveşte uriaşele rezerve de petrol ale regiunii. Pe de altă parte, se spune că americanii ar dori să schimbe cultura politică a acesteia, care s-a dovedit a fi deosebit de rezistentă la democratizare.

Şi totuşi, dacă acestea au fost motivaţiile definitorii ale politicii americane faţă de Orientul Mijlociu, atunci politica respectivă nu a avut nici pe departe succes. Controlul Statelor Unite asupra câmpurilor petrolifere arabe a scăzut brusc în

epoca postbelică drept rezultat al politicilor de naţionalizare, adoptate adesea de regimuri făţiş antiamericane. Potrivit punctajelor atribuite în cadrul raportului anual realizat de Freedom House, doar Israelul şi Turcia – două dintre cele 15 ţări din regiune – pot fi considerate astăzi democraţii. Lucru valabil şi în 1950, cu excepţia faptului că Egiptul, Iranul, Libanul şi Siria erau atunci mai aproape de libertatea politică decât astăzi.

După cum sugerează mottourile de mai sus, liderii Americii folosesc uneori un limbaj ce pare să confirme afirmaţiile celor mai înverşunaţi adversari ai lor din ţările arabe potrivit cărora sunt înclinaţi spre o nouă „cruciadă” împotriva Islamului. Şi preşedintelui George W. Bush chiar i-a scăpat cuvântul „cruciadă” când a vrut să caracterizeze războiul pe care dorea să-l poarte împotriva terorismului după atacurile din 11 septembrie 2001. Şi totuşi, noţiunea de „ciocnire a civilizaţiilor” este o caricatură în aceeaşi măsură ca şi ideea că Statele Unite sunt interesate doar de petrolul din Orientul Mijlociu. Este mult mai edificatoare concepţia că rolul americanilor este cel de participanţi nu tocmai entuziaşti la civilizaţia aparte a ciocnirilor specifică acestei regiuni, o cultură disfuncţională în care religii rivale şi resurse naturale furnizează mare parte din conţinutul conflictului politic, însă *forma* este elementul cu adevărat distinctiv. Forma este, bineînţeles, terorismul.

Convingerea multora este că 11 septembrie 2001 a fost unul dintre momentele de cotitură ale istoriei moderne. Sugerând că nu ar fi aşa, nu vreau să minimalizez amploarea suferinţei cauzate de terorişti miilor de familii – sau a şocului produs spiritului colectiv al americanilor. Fără nici o îndoială,

Osama bin Laden şi acoliţii săi au comis crime abominabile pentru care trebuie traşi la răspundere. Însă acest lucru ar fi valabil indiferent de motivele lor. Ideea de bază din punctul de vedere al istoricilor este că aceste motive au fost rezultatul unor forţe istorice de lungă durată, ale căror origini se situează cu decenii în urmă şi a căror direcţie a rămas aproape nemodificată ulterior. În acea dimineaţă însorită de la sfârşitul verii, istoria relaţiilor Americii cu Orientul Mijlociu doar a părut să ajungă într-un punct de cotitură. La fel ca martie 1848 în istoria Germaniei, septembrie 2001 a fost în multe sensuri momentul de cotitură când istoria nu a mai cotit.

Primii paşi

Se presupune adesea că eşecul cel mai mare al politicii americane în timpul Războiului Rece a fost înfrângerea din Vietnam. Şi totuşi, pierderea unei mari părţi din Indochina în favoarea unor regimuri comuniste s-a dovedit a fi deopotrivă nesemnificativă din punct de vedere strategic şi jenantă din punct de vedere politic. Statele Unite şi-au pierdut credibilitatea – şi cam atât. Poporul Vietnamului şi cel al Cambodgei au fost cele care au plătit îngrozitor de scump eşecul americanilor; aceştia din urmă au putut să se distanţeze de epava „îngrădirii”. Realitatea, pe care doar cu greu au înţeles-o decidenţii politici de la Washington, era că Vietnamul nu conta cu adevărat. Şi, după o reflecţie matură, nici Cuba, motiv pentru care Statele Unite au renunţat discret

la ideea de a răsturna regimul Castro. La Hanoi sau la Havana, comuniştii din ţările în curs de dezvoltare s-au dovedit a fi relativ inofensivi din punctul de vedere al securităţii naţionale americane. În al doilea caz, ei puteau face tot felul de trăsnăi în alte teatre secundare: vezi participarea energică a lui Castro la războaiele civile din Angola şi Etiopia. Însă, dacă zona Caraibelor avea doar o importanţă redusă, atunci Africa subsahariană nu conta mai deloc, în comparaţie cu singura regiune din lume pe care, pe la începutul anilor 1970, americanii nu îşi puteau permite s-o „piardă”: Orientul Mijlociu.

Există numeroase idei greşite despre atitudinea Statelor Unite faţă de această regiune. Una este că Statele Unite sunt motivate de o „relaţie specială” necondiţionată cu statul Israel. Alta este că Statele Unite au fost atrase în Orientul Mijlociu mai ales de existenţa unor vaste rezerve de petrol sub nisipurile deşerturilor sale. Iar o a treia este că America a meritat atacurile teroriste din 11 septembrie pentru fărădelegile pe care le-a comis în regiune. Astfel de idei nu se întâlnesc nicidecum numai în rândul membrilor al Qa’eda. Nici bine nu fuseseră stinse incendiile şi încă nici nu începuse praful să se aşeze în centrul Manhattanului, că tot felul de indivizi cu gândire convenţională s-au grăbit să reverse în presă teorii asemănătoare[3]. Realitatea este mult mai complicată. În primul rând, relaţia Americii cu Israelul este de mult caracterizată de fricţiuni şi ambivalenţă. Nu este nici pe departe un mariaj care merge strună. În al doilea rând, Statele Unite, care sunt bogate în petrol, depind mult mai puţin de petrolul din Orientul Mijlociu decât Europa Occidentală sau Japonia. „Controlul” asupra rezervelor de petrol arabe este un

obiectiv la care Statele Unite au renunţat de mult; dacă un astfel de control ar fi cu adevărat necesar pentru a asigura fluxul de petrol către lumea occidentală, cele mai mari presiuni în acest sens le-ar face germanii şi japonezii, care nu deţin asemenea rezerve. În al treilea rând, fenomenul terorismului din Orientul Mijlociu – şi de pretutindeni – nu prea a avut de-a face cu Statele Unite până de curând. Remarcabil la atacurile din 11 septembrie a fost doar faptul că durase atât de mult până să fie comis un act terorist major pe pământ american. Iar ceea ce pare să-i fi motivat pe atacatori nu se prea poate numi fărădelege, de vreme ce trupele americane erau staţionate în Arabia Saudită în principal cu scopul de a apăra această ţară şi pe vecinii săi de agresiunea altui stat arab, Irakul.

Orientul Mijlociu a fost atât de important în cadrul politicii externe americane în ultimele trei decenii, încât este uşor să uităm cât de puţină atenţie i se acorda cândva[4]. Înainte de anii 1950 prezenţa americană în Orientul Mijlociu era în egală măsură academică şi strategică, sub forma unor instituţii notabile precum universităţile americane din Cairo şi Beirut, Robert College din Istanbul şi Alborz High School din Iran. În septembrie 1946, Loy W. Henderson, directorul Biroului pentru Afacerile Orientului Apropiat şi Africane din cadrul Departamentului de Stat, definea „principalul obiectiv” al politicii americane în regiune drept „împiedicarea rivalităţilor şi conflictelor de interese din această zonă să se transforme în ostilităţi deschise care în cele din urmă ar putea conduce la un al treilea război mondial”[5]. Statelor Unite li se atribuia astfel cel mult rolul de arbitru benefic. Nu prea se urmăreau

angajamente mai stricte. De fapt a fost decizia britanicilor să le transfere americanilor responsabilitatea pentru Turcia (şi în fond şi pentru Grecia) în 1947. Ulterior, britanicii au rămas forţa externă dominantă în regiune cel puţin încă un deceniu şi chiar şi după fiascoul din criza Suezului au continuat să considere Golful Persic drept o parte a sferei lor de influenţă.

Este adevărat că între timp Statele Unite deveniseră interesate de această regiune din punct de vedere economic. Începând din anii 1920, anumite companii petroliere americane făcuseră mari eforturi să se instaleze aici, forţând companiile britanice reticente să le acorde o participaţie în Turkish (ulterior Iraq) Petroleum Company la un an după ce britanicii găsiseră petrol la Baba Gurgur, în 1927[6]. Erau vremurile de început; chiar şi prin 1940, producătorii din Orientul Mijlociu încă nu acopereau mai mult de 5% din producţia mondială. Însă americanii se convinseseră deja de uriaşul potenţial nerealizat al regiunii[7]. În anii 1930 au depus eforturi asidue, ajutaţi de arabistul britanic renegat Harry St. John Philby, pentru a transforma regatul deşertic condus de Saudizi într-un satelit american[8]. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial au profitat de slăbiciunea britanicilor pentru a propune o afacere: Statele Unite aveau să preia Arabia Saudită, lăsându-le britanicilor Persia; Irakul şi Kuwaitul urmau să fie la comun[9]. Configuraţia relaţiilor americano-saudite era deja stabilită: bani şi arme pentru familia regală a Saudizilor în schimbul unor concesiuni petroliere şi baze militare pentru americani[10]. Consorţiul de companii petroliere ce au format Arabian-American Oil Company (Aramco) a devenit un canal prin care ajungeau venituri la familia regală; curând, companiile respective le plăteau

Saudizilor până la jumătate din veniturile lor, plăţi pe care Trezoreria Statelor Unite le considera deductibile[11]. În 1953, când John Foster Dulles a devenit primul secretar al Departamentului de Stat care a vizitat Orientul Mijlociu, a fost impresionat; petrolul şi celelalte resurse minerale ale regiunii, a declarat el, aveau să fie „vitale pentru bunăstarea noastră”[12].

Şi totuşi, dacă Statele Unite chiar ar fi crezut asta, cu siguranţă ar fi procedat cu totul altfel într-o privinţă esenţială. Căci nu s-ar fi putut născoci nimic mai eficient pentru a înstrăina popoarele arabe decât sprijinul constant acordat statului Israel. Recunoaşterea promptă a noului stat a fost în multe sensuri responsabilitatea lui Harry Truman; el a insistat în privinţa acesteia în mai 1948, în pofida recomandărilor formulate de Departamentul de Stat[13]. Angajamentul lui Truman a rămas ferm. Până în 1958, importanţa capitală a relaţiei cu Israelul devenise o axiomă a politicii externe americane. Cum spunea un fost ambasador american în Egipt: „Israelul reprezintă cel mai vechi interes direct al nostru în zonă… Existenţa în continuare a Israelului ca stat independent reprezintă cu siguranţă un angajament fundamental de politică externă al Statelor Unite…”[14]. Mulţi analişti îşi concentrează atenţia asupra motivelor acestui angajament: influenţa politică a aşa-zisului lobby sionist din Statele Unite; sentimentele de vinovăţie legate de Holocaust în rândul publicului larg; faptul că Israelul este o oază de democraţie în Orientul Mijlociu; convingerea creştinilor evanghelici că întoarcerea evreilor în Ţara Sfântă este un semn al faptului că a doua venire a lui Hristos este iminentă. Mai rar se observă însă frecvenţa dezacordurilor dintre Israel şi Statele Unite.

Sprijinul acordat de Truman Israelului nu includea şi asistenţă militară, de exemplu. Dulles a suspendat de mai multe ori ajutorul către Israel. Statele Unite au avut o atitudine ostilă în 1956, când Israelul a ocupat Peninsula Sinai şi Fâşia Gaza, insistând ca israelienii să se retragă. Nu au asigurat libera circulaţie pentru navele israeliene prin Strâmtoarea Tiran în ajunul Războiului de Şase Zile, cu toate că la Naţiunile Unite se angajaseră să facă asta. Mai târziu, Statele Unite au fost în favoarea internaţionalizării Ierusalimului şi s-au pronunţat în mod critic cu privire la politica de colonizare a Israelului în teritoriile capturate de la arabi în 1967[15]. Este evident că ocuparea de către Israel a Fâşiei Gaza şi a Cisiordaniei a servit prea puţin intereselor americane.

Ceea ce a atras cu adevărat Statele Unite în Orientul Mijlociu în anii 1950 nu a fost Israelul sau petrolul, ci teama de Uniunea Sovietică; mai exact, teama că ruşii vor putea profita de criza imperiilor europene în lumea arabă cu tot atâta succes ca şi în regiunea asiatică[16]. În primul rând, după cum s-a dovedit, ruşii erau extrem de stângaci. Curtarea Teheranului de către Stalin a avut efecte nedorite[17]; prin comparaţie, răsturnarea – inspirată de britanici, dar executată de CIA – a prim-ministrului iranian Mohammad Mosaddeq, care naţionalizase în mod nechibzuit Compania Anglo-Iraniană de Petrol, a părut să garanteze dominanţa americanilor cu costuri minime[18]. Justificarea americanilor pentru Operaţiunea „Ajax” a fost, în esenţă, îngrădirea preventivă. Aşa cum îşi amintea unul dintre agenţii CIA: „Era vorba despre ceea ce făcuseră sovieticii şi ce ştiam noi despre

planurile lor viitoare”. După părerea lui, Iranul se aflase „foarte sus” pe „lista de priorităţi” a ruşilor[19].

Unii americani nu erau convinşi că este înţelept să li se acorde sprijin vechilor colonialişti împotriva unui lider popular care în mod evident nu era marxist. În Egipt, impulsul iniţial al americanilor a fost să-l susţină pe demagogul naţionalist – în acest caz, colonelul Gamal Abdel Nasser – împotriva britanicilor; Departamentul de Stat chiar l-a încurajat pe liderul egiptean să ceară să se pună capăt prezenţei militare britanice în zona Canalului Suez. Totuşi, până în 1956, încercările lui Nasser de a cocheta cu ruşii şi apelurile ostentative la restul lumii arabe îi iritaseră atât de tare pe Eisenhower şi Dulles, încât cei doi s-au hotărât să-l facă pe acesta (şi pe Hruşciov) să-şi dea arama pe faţă. Refuzul americanilor de a finanţa barajul Aswan pe care voia să-l construiască Nasser a determinat încă o naţionalizare spectaculoasă, de data aceasta a Canalului Suez[20]. Dacă, în aceste împrejurări, Statele Unite ar fi fost în stare să-i controleze pe doi dintre, teoretic, cei mai apropiaţi aliaţi ai lor, Marea Britanie şi Israelul, poate că lucrurile ar fi stat cu totul altfel – şi nu doar în Orientul Mijlociu. Însă prim-ministrul britanic, sir Anthony Eden, a fost de acord cu un plan prost gândit al francezilor de a reocupa cu forţa zona Canalului Suez, sub pretextul de a pune capăt unui război arabo-israelian pe care israelienii au fost bucuroşi să-l provoace. Eden nu numai că nu s-a consultat cu Eisenhower, dar mai şi fusese avertizat în mod explicit de americani că o asemenea lovitură nu va fi susţinută de Statele Unite, pentru simplul motiv că ar părea o aventură neocolonială şi mai scandaloasă decât răsturnarea de la putere a lui Mosaddeq şi ar putea

îndepărta întregul Orient Mijlociu de Israel, împingându-l în braţele lui Hruşciov. Sceptic, Eisenhower a întrebat: „Cum am putea să sprijinim Marea Britanie şi Franţa dacă astfel pierdem întreaga lume arabă?”[21].

Din păcate, ameninţarea publică a lui Hruşciov că va folosi arme nucleare *a părut* să fie motivul retragerii anglo-franceze[22], pe când în realitate era vorba despre dezastruoasa devalorizare a lirei sterline şi refuzul americanilor de a acorda bani cu împrumut Marii Britanii până ce Eden nu accepta să se retragă. Mai rău, din cauza confuziei Occidentului, ruşii au avut mână liberă să înlăture guvernul reformist al lui Imre Nagy din Ungaria. Astfel, Statelor Unite nu li s-a recunoscut la Cairo meritul de a-l fi scos din joc pe Eden[23] şi peste numai doi ani au descoperit că nu pot face nimic când, instigaţi de Nasser, un grup de ofiţeri din armata irakiană au pus la cale o revoltă în Bagdad în urma căreia au fost răsturnaţi de la putere şi executaţi monarhul haşemit probritanic, Faysāl al II-lea, şi prim-ministrul său, Nuri al Said. Decizia de a trimite în Liban o forţă de 15 000 de soldaţi din infanteria marină după această lovitură de stat nu a folosit la nimic; chiar este greu de înţeles ce ar fi putut face aceştia astfel încât acţiunea lor să influenţeze evenimentele din Bagdad sau din altă parte. (La momentul acela Beirutul încă era un soi de teren de joc cosmopolit, foarte diferit de zona de război care a devenit mai târziu[24].) Dacă strategia americanilor era determinată de dorinţa de a controla petrolul din Orientul Mijlociu, acesta a fost un regres important. La scurt timp după lovitura de stat, noul guvern irakian a decăzut din concesiune Petroleum Company (punând astfel capăt principalului câştig al Marii Britanii de

pe urma invaziei sale reuşite din 1917); Irakul s-a numărat printre primele ţări arabe care şi-au naţionalizat industria petrolieră[25]. Între timp, saudiţii au încetat să mai cumpere arme de la Statele Unite şi au refuzat să reînnoiască contractul de închiriere a bazei aeriene de la Dhahran[26]. Spre deosebire de Castro în Cuba, pe Nasser nu prea îl interesa modelul economic sovietic, dar nici el nu s-a dat înapoi de la a accepta recompensele pe care le avea de oferit Moscova şi a-şi râde de Washington[27].

Între Gaza şi Golf

Pe la sfârşitul anilor 1950, trei lucruri erau deja dureros de evidente în legătură cu poziţia Americii faţă de Orientul Mijlociu. În primul rând, israelienii considerau că sprijinul Statelor Unite era, practic, necondiţionat. Ei făceau ce voiau. În al doilea rând, companiile petroliere americane erau, ca şi participaţia britanicilor la Canalul Suez, la fel de vulnerabile la naţionalizarea de către nişte guverne arabe care nu aveau nici o motivaţie foarte evidentă de a împărţi cu străinii profiturile obţinute din petrolul lor. În al treilea rând, o coexistenţă paşnică a Israelului şi vecinilor săi arabi era improbabilă, dacă nu chiar imposibilă; Statele Unite trebuiau să minimizeze cumva pagubele provocate de conflictul acestora. Din punctul de vedere al americanilor, vestea bună era că pătrunderea sovieticilor în Orientul Mijlociu s-a dovedit a avea mult mai puţin succes decât ar fi fost de aşteptat în

1958. Vestea proastă era că după războaiele arabo-israeliene a apărut o ameninţare mai periculoasă – sau măcar mai puţin previzibilă – decât pătrunderea sovieticilor. Aceasta era terorismul, păcatul originar al Orientului Mijlociu modern. Ceea ce făcuseră cândva sioniştii pentru a-i alunga pe britanici din Palestina le făceau acum extremiştii palestinieni israelienilor, odată ce speranţele lor într-o victorie militară a arabilor fuseseră spulberate. Statele arabe şi-au atras singure înfrângerea. La început, în timpul fostului mandat britanic, a existat o soluţie bilaterală pentru conflictul dintre evrei şi arabi, sub forma rezoluţiei nr. 181 a Adunării Generale a Naţiunilor Unite. În schimb, arabii au ales războiul. Şi totuşi, în mod lamentabil, forţele combinate ale Libanului, Siriei, Irakului, Transiordaniei şi Egiptului – susţinute de Arabia Saudită – nu au reuşit să înăbuşe în faşă nou-născutul stat Israel. Suezul a fost o umilire pentru Marea Britanie şi Franţa, însă pentru Israel a fost o victorie: Fâşia Gaza şi Sharm el-Sheikh au fost capturate, deşi apoi au fost plasate sub controlul Naţiunilor Unite; forţele egiptene au suferit pierderi însemnate cu costuri relativ reduse pentru armata israeliană. Războiul de Şase Zile din 1967 a fost o reacţie directă şi legitimă a Israelului la pregătirile de război transparente sub conducerea Egiptului; cu zece zile înainte de primele atacuri aeriene ale israelienilor, Nasser promisese în mod explicit că va şterge Israelul de pe hartă. Arabii au fost şi de data aceasta înfrânţi foarte uşor; israelienii au reocupat Sinaiul şi Gaza şi acum, ca reacţie la decizia iordanienilor de a susţine tabăra Egiptului, au ocupat şi Iudeea, inclusiv Ierusalimul şi Samaria (Cisiordania), precum şi Înălţimile Golan. În ciuda succeselor sale iniţiale, Războiul de Yom Kippur din octombrie 1973 s-a

transformat în alt atac nereuşit al Egiptului şi Siriei împotriva Israelului. Chiar dacă au beneficiat de ajutor din partea Irakului şi apoi a sovieticilor, armatele arabe au fost alungate înapoi pe teritoriul lor. În 1982, israelienii se simţeau suficient de încrezători ca să invadeze Libanul.

În răspunsurile lor la aceste ameninţări externe, israelienii nu s-au simţit obligaţi să se consulte cu Statele Unite. Americanii nu au fost avertizaţi cu privire la Războiul de Şase Zile; nici nu s-au bucurat cine ştie ce de seria de victorii obţinute de israelieni. Aşa cum comenta Nixon într-un interviu din 1970, Orientul Mijlociu devenise „teribil de periculos. Seamănă cu Balcanii înainte de Primul Război Mondial – unde cele două superputeri, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, ar putea fi atrase într-o confruntare pe care nu şi-o doresc din cauza divergenţelor de acolo”[28]. Pe măsură ce politica de îngrădire ceda locul destinderii, nici uneia din superputeri nu îi surâdea perspectiva altui război arabo-israelian. În 1973, când acesta a izbucnit, americanii au oferit sprijin Israelului numai după ce a fost clar că ruşii ajutau tabăra cealaltă; în ambele cazuri, ajutorul pe care îl acordau le conferea superputerilor dreptul de a insista asupra unui armistiţiu. Şi totuşi, intermedierea păcii s-a dovedit a fi extrem de dificilă[29]. Politicienii americani şi israelieni continuau să toarne deja bine-cunoscutele baliverne despre „relaţia specială” şi „prietenia profundă” dintre ei[30]. Ajutorul american pentru această ţară a atins cote fără precedent: între 1976 şi 1985, un sfert din totalul ajutorului economic şi militar acordat de SUA s-a îndreptat către Israel – în total, vreo 25 de miliarde de dolari, ceea ce echivala cu aproximativ 13% din venitul naţional brut al Israelului (vezi figura 7). Însă, cu cât

îşi asumau mai mult Statele Unite rolul de intermediar cinstit între Israel şi Egipt, cu atât aceşti bani păreau să cumpere mai puţin[31].

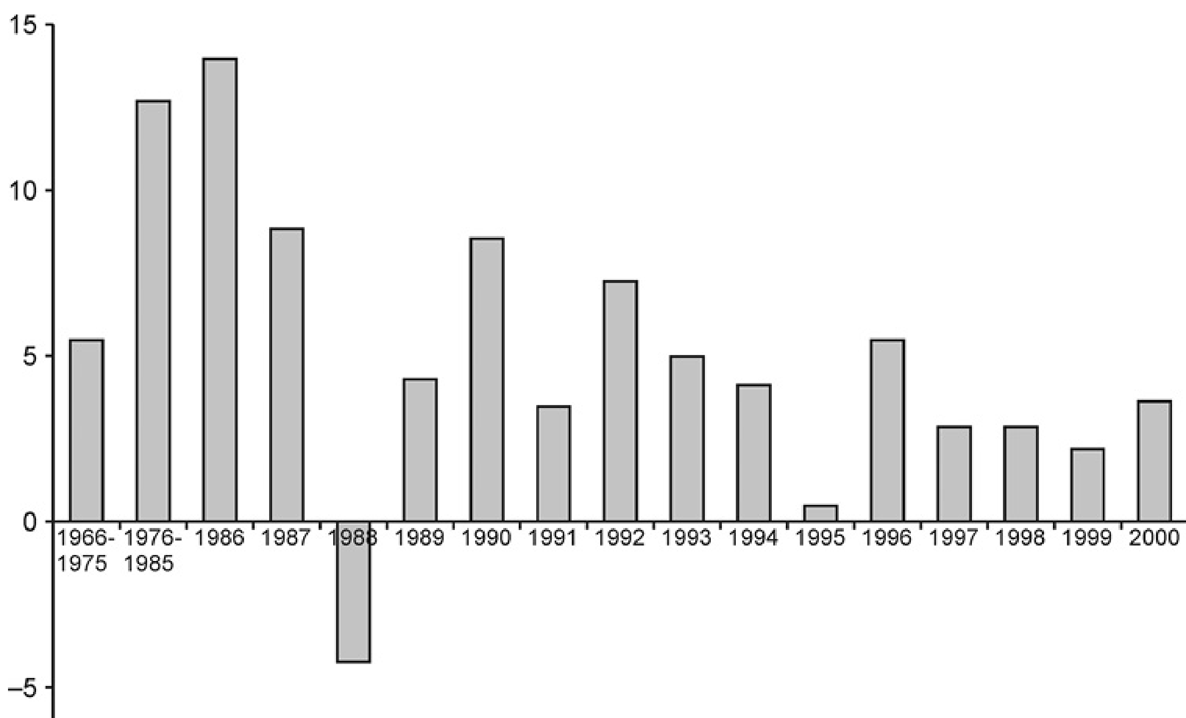

Figura 7. Ajutorul acordat de SUA Israelului ca procent din venitul naţional brut al Israelului, 1966-2000

Notă: În 1988, subvenţiile rambursate şi rambursările de principal au depăşit noile subvenţii şi credite.

Sursă: calculat pe baza datelor din diferite numere ale publicaţiei *Statistical Abstract of the United States* şi baza de date *Indicatori referitori la dezvoltarea mondială* a Băncii Mondiale

Este adevărat că prim-ministrul israelian Menahem Begin a fost convins de preşedintele Jimmy Carter să renunţe la Sinai pentru a face pace cu Egiptul. Totuşi, el nu a putut merge mai departe de atât; discuţiile despre viitorul teritoriilor ocupate nu au ajuns la nici o soluţie. În decembrie 1981, când

Israelul a decis să modifice statutul Înălţimilor Golan aducându-le sub jurisdicţia, administraţia şi legea lui, Statele Unite au sprijinit o rezoluţie a Naţiunilor Unite care condamna această acţiune[32]. Şapte luni mai târziu, când Israelul a invadat Libanul, Statele Unite au contribuit la forţa de menţinere a păcii care a fost desfăşurată pentru a împiedica o escaladare a conflictului. În acelaşi an, încercarea lui Ronald Reagan de a „o lua de la zero” cu procesul de pace a fost efectiv respinsă de israelieni. Americanii nu s-au gândit niciodată să rupă complet relaţiile cu Israelul. Ba chiar acordul din 1983 dintre Reagan şi prim-ministrul israelian Yitzhak Shamir a fost urmat de o creştere semnificativă a cooperării militare şi a asistenţei economice[33]. Şi totuşi, israelienii au rezistat cu tenacitate presiunilor exercitate de americani pentru a negocia cu palestinienii. Încă din decembrie 1988, Yasser Arafat a acceptat condiţiile preliminare ale americanilor pentru un dialog bilateral (renunţarea la terorism, recunoaşterea statului Israel şi acceptarea rezoluţiilor 242 şi 338 ale Consiliului de Securitate al Organizaţiei Naţiunilor Unite)[34]. Totuşi, israelienii nu au devenit mai dispuşi să ia în calcul o revenire la graniţele din 1967 – ba dimpotrivă. Cu fiecare an ce trecea, pe măsură ce se realiza colonizarea teritoriilor ocupate (în 1983 erau aproape 30 de mii de colonişti evrei) şi palestinienii care trăiau acolo comiteau acte de violenţă, o întoarcere la *status quo ante* devenea tot mai greu de închipuit. Degeaba au protestat americanii faţă de politica de colonizare şi faţă de folosirea muniţiei de război împotriva palestinienilor care aruncau cu pietre[35].

Pentru americani, dificultatea crucială era că, pe măsură ce israelienii îşi dovedeau superioritatea militară asupra ţărilor arabe, forţându-i pe palestinieni să recurgă la acte de terorism în locul unui război convenţional, creştea şi importanţa *economică* a ţărilor arabe. În 1953, Statele Unite încă realizau mai mult de jumătate din totalul producţiei mondiale de petrol; până în 1973, această proporţie scăzuse la 21%. Cândva importurile americane de petrol fuseseră nesemnificative; până în 1977, ele crescuseră la 46% din consumul total, iar o parte din ce în ce mai mare a acestor importuri veneau din Orientul Mijlociu[36]. Această situaţie avea şi avantaje, şi dezavantaje pentru Statele Unite. Pe măsură ce ţările exportatoare de petrol se îmbogăţeau, cheltuiau tot mai mulţi bani pe mărfuri americane şi investeau sume substanţiale din petrodolarii lor în Statele Unite[37]. Între 1970 şi 1972, de exemplu, achiziţiile de arme ale Arabiei Saudite de la firme americane au crescut de 20 de ori[38]. În anii care au urmat, saudiţilor li s-au vândut arme în valoare de 83 de miliarde de dolari[39]. În orice caz, o parte substanţială a industriei petroliere din Orientul Mijlociu se afla încă în mâinile americanilor, deşi aceasta a scăzut atunci când saudiţii au naţionalizat în cele din urmă Aramco[40]. Mai mult decât atât, nu Statele Unite, ci mai degrabă principalii lor aliaţi deveniseră cu adevărat dependenţi de petrolul arab[41]. În timpul Războiului Rece, acest lucru a conferit viitorului Orientului Mijlociu nu doar o dimensiune economică, ci şi una strategică. Cum spunea Eugene V. Rostow în 1975: „Primul şi cel mai simplu [interes al americanilor] este importanţa geopolitică a Orientului Mijlociu pentru apărarea Europei. Alianţa noastră cu Europa de Vest este esenţială pentru

echilibrul puterii mondiale de care depinde siguranţa primordială a Statelor Unite… Controlarea hegemonică a petrolului, spaţiului şi populaţiei acestei regiuni de către Uniunea Sovietică ar implica şi dominaţia asupra Europei Occidentale. NATO s-ar dezmembra”[42]. Până în acest moment, nu prea păreau să existe motive de îngrijorare. Sovieticii încetaseră să mai exercite influenţă la Cairo din 1972, când fuseseră expulzaţi consilierii lor militari. Deşi încă aveau o oarecare influenţă în Siria, aceasta nu era nici pe departe un „control hegemonic”. În schimb, americanii păruseră că preiau fosta poziţie prevalentă a Marii Britanii în statele mai mici din Golf care erau cele mai bogate în „aur negru”: Kuwait, Emiratele Arabe Unite, Bahrain, Qatar şi Oman[43]. În acelaşi timp, rolul lui Kissinger de intermediar diplomatic nu numai că a convins Egiptul şi Israelul să „se retragă” în 1973-1974, ci a pus rapid capăt şi embargoului impus de saudiţi asupra petrolului.

Totuşi, nu era nevoie de un control neapărat *sovietic* asupra petrolului din Orientul Mijlociu pentru ca atât Statele Unite, cât şi aliaţii lor să se confrunte cu dificultăţi economice acute. Putea fi suficient controlul arabilor. Dictatorul libian Mu’ammar al Gaddafi demonstrase deja acest lucru după Războiul de Şase Zile din 1967, când exploatase cererea tot mai mare de petrol libian crescând preţurile şi cotele de profit şi naţionalizând în cele din urmă activele companiilor petroliere. Până în 1972, Statele Unite reuşiseră să împace sprijinul acordat Israelului şi sprijinul acordat regelui saudit, care detesta sionismul la fel de mult ca şi comunismul[44]. Totuşi, în 1973, saudiţii au susţinut atacul Egiptului împotriva Israelului nu cu soldaţi, ci cu o creştere cu 70% a preţului la

petrol şi un embargo progresiv care diminua cu 5% pe lună aprovizionarea cu petrol a susţinătorilor Israelului. Atunci când americanii au dublat ajutorul acordat Israelului, saudiţii au impus un embargo total asupra exporturilor către Statele Unite. Într-o perioadă în care autorităţile monetare americane şi vest-europene încă învăţau să accepte cursuri de schimb variabile şi autorităţile lor fiscale adoptaseră în mare parte o versiune vulgarizată a gestionării keynesiene a cererii, creşterea abruptă a preţurilor la petrol a avut consecinţe dramatice. Inflaţia a crescut, finanţele publice erau descoperite şi totuşi, în acelaşi timp, a crescut şi şomajul (vezi figura 8). Mai rău, „stagflaţia" avea să urmeze celui mai dezastruos pas înapoi din politica externă americană – Revoluţia Iraniană din 1979, în cursul căreia Mohammad Reza Pahlavi, şahinşahul sprijinit de americani, cândva vanitos, dar acum suferind, a fost înlocuit nu de un om de paie al sovieticilor, ci de ceva cu totul neaşteptat: un susţinător radical, teocratic al fundamentalismului islamic.

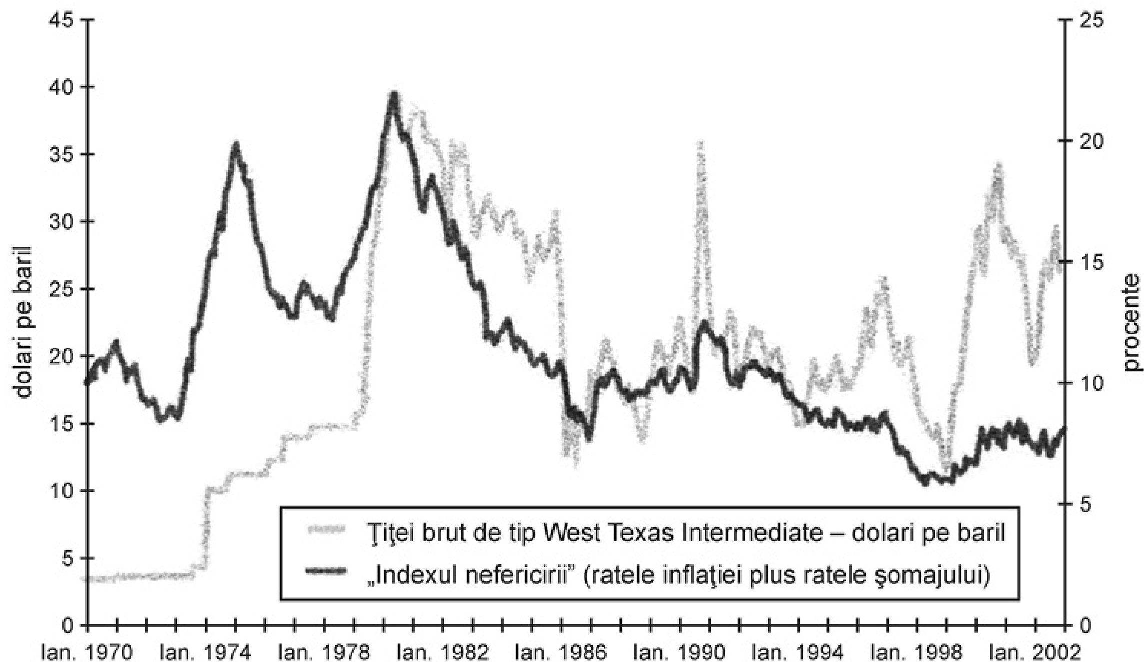

Figura 8. Preţul petrolului şi indexul „nefericirii” la americani, 1970-2002

Sursă: Economagic

Şahinşahul nu a fost cel mai rău dintre despoţii instalaţi la putere şi susţinuţi de Statele Unite în timpul Războiului Rece. Este adevărat că regimul nu era nici pe departe liberal, iar înclinaţia şahinşahului către un consum bătător la ochi nu era tocmai judicioasă. Totuşi, în comparaţie cu dictatorii cu care Statele Unite cultivau relaţii de prietenie în Nicaragua sau Chile, el era un despot luminat. Iranul şahinşahului era o societate caracterizată de o anumită inechitate, fără îndoială, după standardele americane sau vest-europene, dar nu mai mult decât Turcia şi într-o măsură mai mică decât numeroase ţări latino-americane. Extraordinară a fost nepăsarea arhitecţilor săi americani atunci când regimul a început să se

îndrepte către marginea unei prăpastii revoluţionare. Aşa cum am văzut, pierderea Vietnamului în favoarea moştenitorilor lui Ho Şi Min nu prea contase cu adevărat din punct de vedere geopolitic. Însă pierderea Iranului în favoarea ayatollahului Rūhollāh Khomeini, un Lenin al revoluţiei islamice, era o calamitate ale cărei ramificaţii au fost şi rămân incalculabile. Iranul era, după Turcia, cel mai mare dintre statele Orientului Mijlociu, cu o populaţie de trei ori mai numeroasă decât a Irakului. Aspect decisiv, era întrecut doar de Arabia Saudită ca producător de petrol, acoperind peste 10% din producţia mondială (Statele Unite încă erau cel mai mare producător din lume la vremea aceea)[45].

În ianuarie 1980, preşedintele Carter, încă şocat de faptul că 52 de americani erau ţinuţi ostatici în ambasada de la Teheran, încerca îngrijorat să redefinească strategia americană din Orientul Mijlociu. Începând din acel moment, declara el, „orice încercare a unei forţe externe de a dobândi controlul asupra regiunii Golfului Persic va fi considerată un atac la adresa intereselor vitale ale Statelor Unite… şi un astfel de atac va fi respins prin orice mijloace necesare, inclusiv prin forţă militară”[46]. Acesta s-a dorit a fi un semnal adresat Uniunii Sovietice, care tocmai iniţiase şi ea extraordinar de prost gândita invazie a Afganistanului, pentru ca aceasta să nu profite de criza iraniană în încercarea de a-şi atinge propriile scopuri. La vremea aceea a părut a fi un nou nadir în Războiul Rece; Carter însuşi a spus că acţiunea ruşilor era cea mai mare ameninţare la adresa păcii din perioada postbelică. După aceea, în Europa, cursa înarmărilor a intrat poate în faza ei cea mai periculoasă, mai întâi sovieticii şi apoi – în

toiul unor proteste uneori violente – americanii desfăşurând rachete nucleare cu rază medie de acţiune. Nici teama că Moscova avea să profite de haosul de la Teheran nu era ilogică; aceasta considera de mult Iranul o regiune de importanţă strategică şi chiar împărţise în mod oficial puterea aici cu Marea Britanie de la sfârşitul secolului al XIX-lea până în anii 1940. Şi totuşi, s-a dovedit că nu „forţa externă” la care se gândea Carter avea să fie problema în Orientul Mijlociu. De acum înainte, forţele *din interiorul* regiunii aveau să reprezinte cea mai mare ameninţare la adresa intereselor americane.

La fel ca toate regimurile revoluţionare, şi Iranul lui Khomeini a fost curând antrenat într-un război cu vecinul său. Dictatorul irakian, Saddam Hussein, temându-se ca nu cumva populaţia şiită din ţara lui să se ridice în sprijinul iranienilor, a decis să invadeze Iranul în 1980. Comentariul sardonic al lui Kissinger – „Păcat că nu pot pierde şi unii, şi alţii” – reflecta dilema cu care se confruntau acum Statele Unite. Un regim care considera America „Marele Satan” nu prea putea fi un instrument al politicii americane, şi totuşi tirania partidului Baas al lui Saddam Hussein de la Bagdad, deşi seculară în vechiul stil naţionalist arab, nu era cu mult mai atrăgătoare. Într-un act de *Realpolitik* care l-a eclipsat chiar şi pe cel al lui Kissinger din anii 1970, Statele Unite au ajuns să acorde asistenţă ambelor tabere. S-au vândut în secret arme Iranului, mai întâi pentru a cumpăra eliberarea ostaticilor din ambasadă, iar mai apoi pentru a strânge fonduri cu care să se finanţeze acţiuni sub acoperire ale americanilor în America Centrală. În tot acest timp, Saddam a primit credite substanţiale, ajungând la peste un miliard de dolari în 1989, în

ciuda faptului că forţele sale nu doar că foloseau arme chimice, ci chiar au atacat la un moment dat o navă de război americană[47]. Dacă rezultatul Războiului din Golf a fost că nici una din tabere nu a pierdut, asta s-a datorat cel puţin în parte machiavelismului americanilor – aceeaşi prefăcătorie care a inspirat administraţia Reagan să canalizeze numerar şi arme către mujahedinii care luptau în Afganistan împotriva Armatei Roşii.

Adevărata dificultate cu care se confruntau Statele Unite era totuşi că exercitarea oricărei influenţe directe în Golf depindea de capacitatea de a menţine aici o anumită prezenţă militară. Şi totuşi, o consecinţă a Revoluţiei Iraniene a fost că a tăiat regimului saudit tot cheful de a mai acorda trupelor americane acces la bazele din Golf. Deşi imediat după revoluţia de la Teheran saudiţii au salutat sosirea unei escadrile de avioane americane F-15, care au fost urmate în octombrie 1980 de avioane de supraveghere, ei au stabilit limitele la „consensul strategic" al secretarului Departamentului de Stat Alexander Haig, ce implica accesul mai extins la bazele din Golf pentru trupele americane. În mod semnificativ, Forţa Expediţionară de Desfăşurare Rapidă înfiinţată pentru a aplica doctrina Carter şi-a avut iniţial baza la mare distanţă, în Tampa, Florida. În mai 1981, Consiliul de Cooperare al Golfului, dominat de saudiţi, a declarat că întreaga regiune a Golfului ar trebui „ferită de conflicte internaţionale şi mai ales de prezenţa unor flote militare şi baze străine"[48]. O prezenţă navală americană a devenit acceptabilă doar atunci când a fost clar că şi Iranul, şi Irakul erau pregătite să atace nave neutre din Golf. În 1987, pe nişte petroliere kuwaitiene s-a schimbat pavilionul cu cel american

pentru a justifica protecţia navală din partea SUA[49]. În fine, în 1990, sauditii au cedat, acceptând trupe americane pe teritoriul lor. Decizia avea să se dovedească periculoasă pentru ambele tabere. Fără să ştie, imperiul american îşi făcuse un nou duşman periculos.

Logica terorii

De ce Osama bin Laden, care era saudit, le-a ordonat celor 21 de adepţi ai săi, majoritatea tot saudiţi, să deturneze patru avioane şi să intre cu ele în World Trade Center, Pentagon şi (după toate probabilităţile) Casa Albă? În Declaraţia Frontului Islamic Mondial pentru Jihadul împotriva Evreilor şi Cruciaţilor din 23 februarie 1998, el şi cosemnatarii săi au enumerat trei motive pentru emiterea notoriei fatwa „să fie ucişi americanii şi aliaţii lor”:

> În primul rând, de mai bine de şapte ani Statele Unite ocupă pământurile Islamului în cel mai sfânt loc, Peninsula Arabia, furându-i bogăţiile, dictându-le conducătorilor săi, umilindu-i poporul, terorizându-i vecinii şi transformându-şi bazele din peninsulă într-un vârf de lance cu ajutorul căruia să lupte împotriva popoarelor musulmane învecinate.
> …În al doilea rând, în ciuda marilor distrugeri provocate poporului irakian de alianţa dintre cruciaţi şi sionişti… americanii încearcă iarăşi să repete teribilele masacre…

> În al treilea rând, dacă obiectivele americanilor din spatele acestor războaie sunt religioase şi economice, scopul este şi de a sluji josnicul stat al evreilor şi a distrage atenţia de la ocuparea Ierusalimului de către acesta şi uciderea musulmanilor de aici. Cea mai bună dovadă în acest sens o reprezintă dorinţa lor de a distruge Irakul, cel mai puternic stat arab învecinat, şi eforturile pe care le depun ca să fragmenteze toate statele din regiune precum Irakul, Arabia Saudită, Egiptul şi Sudanul, transformându-le în stătuleţe de carton şi, prin dezbinarea şi slăbiciunea lor, să asigure supravieţuirea Israelului şi continuarea brutalei ocupaţii cruciate a peninsulei.

Obiectivul uciderii americanilor era aşadar clar: pentru „a elibera moscheea al-Aqsā şi sfânta moschee [Mecca] din ghearele lor şi pentru ca armatele lor să plece de pe toate pământurile Islamului, înfrânte şi incapabile să mai ameninţe vreun musulman”[50]. Osama bin Laden a spus cam acelaşi lucru în interviul publicat în revista *Time* 11 luni mai târziu şi cu doar opt luni înainte de atacurile din 11 septembrie[51]. Pe scurt, ţelurile sale erau să alunge forţele americane din Arabia Saudită, să le alunge chiar din Orientul Mijlociu, să răstoarne guvernele arabe prietenoase cu Statele Unite şi să distrugă statul Israel. Şi alte declaraţii ulterioare atribuite lui susţin aceste idei[52].

Unii comentatori occidentali se lasă înşelaţi de retorica jihadului panislamic, global, folosită de bin Laden, închipuindu-şi că el chiar prevesteşte o ciocnire a civilizaţiilor[53]. Ar fi mai corect să se spună că bin Laden este progenitura civilizaţiei ciocnirilor caracteristică Orientului

Mijlociu, o cultură politică înapoiată în care terorismul este de mult un substitut şi pentru politica paşnică, şi pentru războiul convenţional. Fără îndoială că este plăcut să-ţi imaginezi un sentiment colectiv de dezvrăjire istorică al musulmanilor, un vechi complex de superioritate pe care secole de declin l-au transformat într-„o spirală descendentă a urii şi ranchiunei, a furiei şi autocompătimirii, a sărăciei şi opresiunii”[54]. Şi totuşi, ideologia organizaţiei al Qa'eda are destul de puţine în comun cu sistemele de credinţe ale majorităţii oamenilor din ţările musulmane cele mai mari, precum Indonezia şi Turcia, ca să nu mai vorbim de comunităţile de imigranţi musulmani din Occident. Chiar şi credinţele religioase ale lui bin Laden poartă amprentele idiosincrazice ale wahhabismului, care din punct de vedere istoric s-a limitat la deşerturile Arabiei. Al Qa'eda este mai bine înţeleasă ca aripa extremistă a unei religii politice specific arabe, sintagmă folosită recent în mod revelator de istoricul Michael Burleigh pentru a surprinde caracteristicile esenţiale ale nazismului: conducerea sa mesianică, nevoia de a îndoctrina, înclinaţia către persecuţie[55].

Trebuie observat că asta nu e totuna cu a spune că al Qa'eda este rezultatul „islamofascismului”, deşi cele două au cu siguranţă în comun violenţa şi antisemitismul[56]. Mişcările fasciste din anii 1920-1930 nu au fost niciodată foarte eficiente în domeniul terorismului, preferând să preia controlul asupra unor state-naţiuni deja existente şi să participe la războí folosind forţe militare tradiţionale. „Islamonihilism” ar fi un termen mai potrivit – sau poate „islamobolşevism”, căci nu ar trebui să uităm că şi Lenin şi Stalin au fost terorişti în anii lor de început. Ba chiar există mai mult decât o asemănare

superficială între „nobilul ereditar Ulianov”, cum îi plăcea tânărului Lenin să-şi spună, urzindu-şi prin hoteluri sordide din Elveţia planurile de răsturnare a ţarismului, şi renegatul milionar saudit, orchestrând dintr-o peşteră izolată din Afganistan decăderea Americii. Asta ar trebui să ne amintească şi că însăşi „civilizaţia occidentală” (dacă nu cumva considerăm că această sintagmă desemnează doar noua fuziune protestanto-deisto-catolico-evreiască ce este cultura americană de astăzi) a fost capabilă în trecut să genereze religii politice la fel de intolerante şi de sângeroase ca islamobolşevismul de astăzi.

Teror*ismul* – adică folosirea sporadică a violenţei de către forţe nonstatale pentru atingerea unor obiective politice – nu este deloc ceva nou, mai ales în Orientul Mijlociu şi mai ales împotriva unor puteri imperiale. Prin anii 1940, britanicii erau cât se poate de familiarizaţi cu el, deoarece minorităţi radicale din rândul supuşilor lor irlandezi şi bengalezi se implicaseră de mult în campanii de asasinate având ca scop obţinerea independenţei. Terorismul jucase deja un rol decisiv în dărâmarea imperiilor conduse de Habsburgi şi de Romanovi. Începând din anii 1860, unii, ca anarhistul rus Serghei Neceaev, predicau o doctrină a terorismului în care violenţa – teoretic pentru susţinerea „revoluţiei” – aproape că devenea un scop în sine. Neceaev a scris *Catehismul revoluţionarului* (1868), care declara: „Revoluţionarul nu cunoaşte decât o singură ştiinţă – cea a distrugerii… Cât despre scopul său, nu-l are decât pe acesta: distrugerea cea mai rapidă şi mai sigură a acestei ordini abjecte”[57]. Un alt european, italianul Carlo Pisacane, a inventat sintagma „propaganda prin fapte”[58]. Şi Joseph Conrad ar fi priceput

imediat raţionamentul care stătea la baza alegerii ţintelor de către bin Laden. Cei care au citit romanul său *Agentul secret* îşi vor aminti cuvintele domnului Vladimir, subversiva eminenţă cenuşie care pune la cale aruncarea în aer a Observatorului din Greenwich, unul dintr-o „serie de atentate… comise aici, în această ţară”. „Aceste atentate”, explică Vladimir, „trebuie să fie îndeajuns de uluitoare – eficiente. Să fie îndreptate împotriva unor clădiri, de pildă… Atacul trebuie să aibă toată lipsa şocantă de noimă a blasfemiei gratuite… [şi să fie] cea mai alarmantă manifestare de imbecilitate feroce”. Pe scurt, trebuie să fie un act simbolic care să vorbească de la sine. „Care este ultimul fetiş pe care îl recunoaşte toată burghezia – ei, domnule Verloc?”, îl întreabă Vladimir pe teroristul vizat de el[59]. Acum o sută de ani, „ultimul fetiş” era ştiinţa; de aici şi atacul împotriva observatorului. În 2001, era economia sau, mai exact, globalizarea economică; de aici, s-ar putea afirma, atacul împotriva World Trade Center.

Şi totuşi, în lumea reală, terorismul nu înseamnă doar simbolism. El este continuarea războiului prin alte mijloace – de către aceia care sunt prea slabi ca să poarte un război propriu-zis pentru a-şi urmări scopurile politice. Trăsătura caracteristică a terorismului este că violenţa sa e sporadică. Tehnologia sa este primitivă. Agenţii lui secreţi sunt, contrar convingerilor populaţiei, extrem de vulnerabili la contramăsuri – mai ales atunci când teroriştii nu au baze pe teritoriu străin de unde să acţioneze. Resursele teroristului sunt cu mult inferioare celor ale statelor împotriva căruia luptă, aşa încât majoritatea organizaţiilor teroriste depind de o combinaţie de hoţie şi cerşetorie pentru a face rost de

fonduri. Este posibil ca o organizaţie teroristă să opereze într-o ţară fără să aibă surse externe de sprijin, însă are nevoie de un loc sigur în care membrii ei să-şi poată pregăti atacurile fără teama că li se vor pune beţe în roate. Atunci când nu există un asemenea loc, teroriştii trebuie obligatoriu să solicite ajutor din afară. Ţările care le oferă sprijin – sau care doar îi tolerează – probabil nu vor fi ţinte ale violenţei lor. Invers, ţările străine care ajută tabăra cealaltă – guvernul împotriva căruia luptă teroriştii – se pot trezi atrase şi ele în conflict.

Umilite pe câmpul de luptă, statele arabe au recurs încă de la început la sponsorizarea terorismului de către unii exilaţi palestinieni. Acţionând din baze situate în Egipt, Liban şi Iordania, fedaini palestinieni (literal, „oameni care se sacrifică în numele unei idei”) au organizat numeroase atentate împotriva unor civili israelieni după 1949. În cei şase ani dintre 1951 şi 1956, peste patru sute de israelieni au fost ucişi şi nouă sute răniţi în aceste atacuri. După Războiul de Şase Zile, Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei a operat în condiţii de impunitate de pe teritoriu iordanian până în 1970, când presiunile exercitate de israelieni au forţat expulzarea sa[60]. După aceea, OEP s-a mutat în sudul Libanului, ţară cuprinsă ulterior de război civil, ceea ce a creat o pepinieră aproape perfectă pentru organizaţii teroriste (lucru pe care invazia Siriei din 1976 nu l-a schimbat cu nimic). Atacurile teroriste comise de gherile ale Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei ce aveau baze în Liban i-au determinat pe israelieni să invadeze această ţară în urma deturnării deosebit de sângeroase a unui autobuz în martie 1978, deşi ulterior au

acceptat să cedeze zona de graniţă unei forţe a Organizaţiei Naţiunilor Unite. Patru ani mai târziu, în iunie 1982, Israelul a declanşat o invazie totală a Libanului, asediind fortăreaţa Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei din Beirutul de Vest şi alungându-i din nou pe liderii ei – de data aceasta în îndepărtata Tunisie. Ministrul israelian al Apărării Ariel Sharon nu s-a mulţumit cu atât. Decizia lui cinică de a-i dezlănţui pe creştinii maroniţi, aliaţi ai Israelului, împotriva taberelor de refugiaţi palestinieni de la Sabra şi Shatilla a condus direct la un masacru îngrozitor în care au fost ucişi între şapte sute şi o mie de oameni. În toiul condamnărilor virulente de către comunitatea internaţională – cărora li s-au alăturat şi Statele Unite – au fost desfăşurate din nou forţe ONU de menţinere a păcii. În rândul acestora se numărau şi câteva sute de puşcaşi marini ai Statelor Unite.

OEP şi asociaţii să îşi purtau de mulţi ani războiul pe două fronturi: nu doar direct împotriva Israelului, ci şi indirect, împotriva presupuşilor simpatizanţi ai Israelului din străinătate. Terorismul este totuşi o hidră cu multe capete. Deşi OEP primise o lovitură puternică prin invazia israelienilor în Liban, în anii 1980 au apărut noi grupări precum Organizaţia Abu Nidal, Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei, Hezbollah şi Hamas. În timp ce OEP datorase mai mult naţionalismului şi marxismului, această nouă generaţie de terorişti se identifica în primul rând cu Islamul. Tactica lor se deosebea de cea din anii 1960-1970 prin recurgerea la atentate sinucigaşe şi disponibilitatea mult mai mare de a ataca americani. Probabil că ar trebui să se acorde mai puţină importanţă primeia din aceste trăsături. În majoritatea ţărilor, de cele mai multe ori, teroriştii care au

comis acte de omucidere erau de fapt sinucigaşi, deoarece fie au murit în atentat, fie au fost executaţi ulterior pentru crimele lor. Acei experţi care au fost nedumeriţi pe moment de disponibilitatea atacatorilor de la 11 septembrie de a „se ucide pe ei pentru a-i ucide pe alţii” uitau numeroasele precedente ale unui asemenea comportament[61]. Mult mai important era faptul că teroriştii îi considerau acum pe americani ţinte legitime. Momentul de cotitură în această privinţă a fost 18 aprilie 1983, când un atentator sinucigaş a atacat ambasada americană din Beirut, omorând 63 de persoane, inclusiv toată echipa din Orientul Mijlociu a CIA[62]. Şase luni mai târziu, în altă misiune sinucigaşă, un camion plin cu TNT a intrat într-o cazarmă libaneză unde erau încartiruiţi puşcaşi marini americani, omorând 241 dintre aceştia. Aceeaşi tactică a luat viaţa a patru persoane când a fost folosită împotriva Ambasadei Statelor Unite din Kuwait.

Impactul atacurilor din 11 septembrie 2001 a fost atât de mare, încât este uşor să uităm că numărul incidentelor teroriste internaţionale este de fapt în scădere după ce a atins un nivel maxim la mijlocul anilor 1980 (vezi figura 9). În 1987 au fost de trei ori mai multe atacuri decât în 2002. Dar în acelaşi timp (deşi cu o tendinţă de scădere în anii 1994-1995), proporţia atacurilor îndreptate împotriva americanilor şi a intereselor acestora este în creştere. Aşa cum se arată în tabelul 4, peste 10% din victimele terorismului transfrontalier începând din 1991 au fost americani. World Trade Center a fost atacat pentru prima dată în 1993. După aceea, în 1996 a fost aruncată în aer cazarma americană din Arabia Saudită, în august 1998 ambasadele Statelor Unite la Nairobi şi Dar es Salaam, iar în octombrie 2000 a fost atacat USS *Cole* în Aden.

Nu a fost vorba deloc de o profeţie hazardată atunci când Comisia pentru Securitate Naţională, prezidată de Gary Hart şi Warren B. Rudman, a avertizat în primul său raport din septembrie 1999: „Teroriştii şi alte grupări nemulţumite vor obţine arme de distrugere în masă şi de destabilizare în masă, iar unii le vor folosi. Este probabil să moară americani pe teritoriu american, posibil în număr mare”[63]. Repet, surprinzător la atacurile din 11 septembrie a fost doar faptul că nu se întâmplaseră până atunci. Statele Unite subvenţionau Israelul de mulţi ani. Consolidaseră regimul şahului în Irak. Desfăşuraseră trupe în Arabia. Existau destule motive pentru un atac din partea uneia sau alteia dintre grupările teroriste din Orientul Mijlociu.

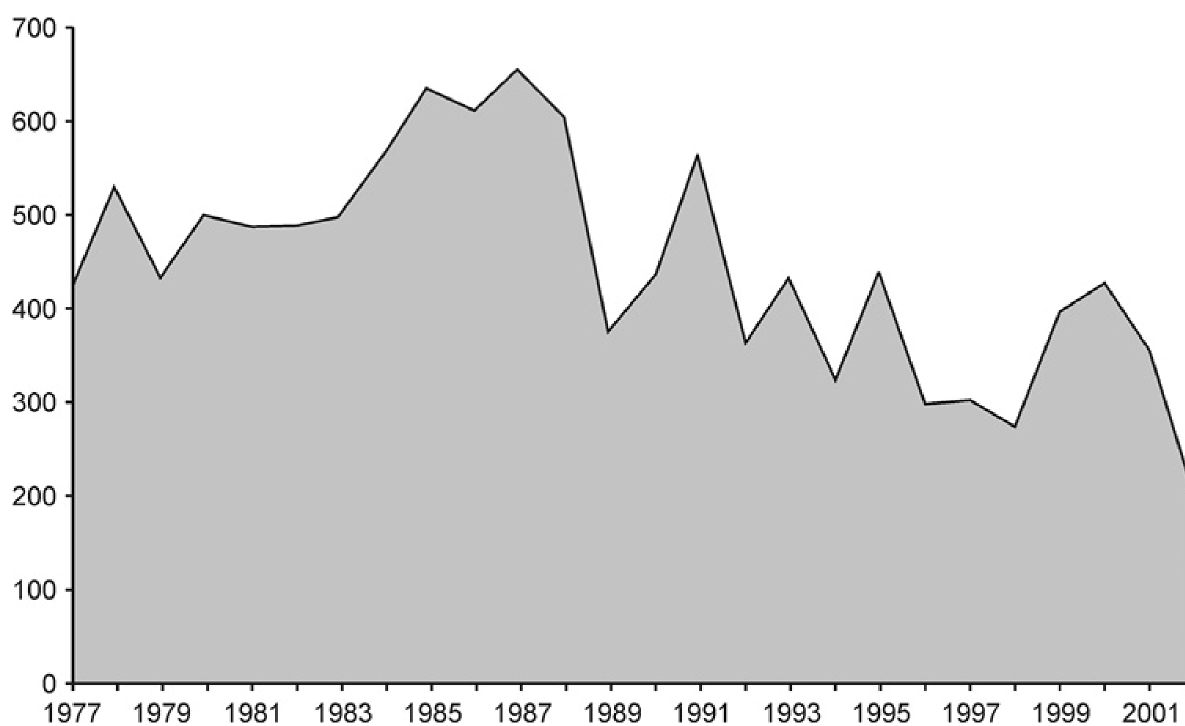

Figura 9. Totalul incidentelor teroriste internaţionale, 1977-2002

Sursă: Departamentul de Stat al SUA, *Patterns of Global Terrorism*, diverse numere, http://www.usis.usemb.se/terror

Ceea ce li s-a demonstrat americanilor de rând pe 11 septembrie 2001 era unanim recunoscut de către experţi de mulţi ani. Nu numai că americanii constituiau o ţintă, ci erau şi o ţintă uşoară. N-o fi terorismul ceva nou, dar teroriştii de astăzi au avantaje uimitoare faţă de predecesorii lor. Tehnologia înseamnă că se pot provoca mari distrugeri cu costuri neglijabile; de aici şi numărul tot mai mare de victime pe atac[64]. O puşcă de asalt Kalaşnikov poate fi cumpărată cu câteva sute de dolari. Costul real al unui focos nuclear – şi cu certitudine costul real al unei kilotone de emisii nucleare – este aproape sigur mai mic astăzi decât în orice alt moment de când Proiectul Manhattan şi-a atins scopul. Prima bombă a costat în jur de două miliarde de dolari la valoarea din 1945 a dolarului. La preţurile din 1993, cifra creşte de zece ori, suficient pentru a cumpăra 400 de rachete Trident II[65].

Tabelul 4

	Numărul total de atacuri	Numărul total de victime	Numărul de victime pe atac	Atacurile din America de Nord	Victimele din America de Nord	Victimele cetăţeni americani	Cetăţenii americani ca procent din numărul victimelor
1991	565	137	0,3	2	–	23	13,8
1992	363	729	2,0	2	1	3	0,4
1993	431	1 510	3,5	1	1 006	1 011	67,0
1994	322	988	3,1	0	–	12	1,2
1995	440	6 454	14,7	–	–	70	1,1
1996	296	3 225	10,9	–	–	274	8,5
1997	304	914	3,0	13	7	27	3,0

1998	274	6 059	22,1	–	–	23	0,4
1999	395	939	2,4	2	–	12	1,3
2000	426	1 196	2,8	–	–	70	5,9
2001	355	5 534	15,6	4	4 091	1 530	27,6
2002	199	2 738	13,8	–	–	61	2,2

Sursă: la fel ca pentru figura 9

Faptul că Franţa a putut aproape să-şi dubleze arsenalul nuclear (de la 222 de focoase nucleare în 1985 la 436 în 1991) în timp ce şi-a crescut bugetul pentru apărare cu mai puţin de 7% în termeni reali vorbeşte de la sine[66]. Şi totuşi, al Qa'eda nu a avut nevoie de ceva aşa de sofisticat ca să distrugă cele mai înalte clădiri din Manhattan, ci doar de nişte lecţii de zbor şi nişte cuttere. În momentul când scriu aceste rânduri, este posibil să beneficiezi de 80 de ore de închiriere a unui avion plus instruire plătind mai puţin de 9 000 de dolari. Un cutter cu şase lame costă 2,11 dolari. Aşadar, pentru o sumă modică, o mână de oameni au reuşit să ucidă 3 173 de persoane[67] şi să genereze costuri economice imediate estimate la 27,2 miliarde de dolari, doar o mică parte din pierderile cumulate estimate la nivelul venitului naţional, despre care iniţial s-a apreciat că vor atinge 5% din PIB. Pentru industria asigurărilor, costul final al dezastrului ar fi fost între 30 de miliarde şi 58 de miliarde de dolari; şi companiile aeriene americane au primit o lovitură grea, ca şi turismul. Contribuabilii au trebuit să plătească nu doar reconstrucţia, ci şi sprijinirea unor companii aeriene şi o creştere semnificativă a cheltuielilor pentru apărare şi „securitate internă"[68]. Despre costurile pe termen lung ale atacurilor din 11 septembrie – sub forma incertitudinii sporite, a volatilităţii pieţei, a costurilor de

securitate şi a primelor de risc – încă nu se pot face decât speculaţii[69].

Economia Statelor Unite a rezistat la această lovitură mai uşor decât s-au temut mulţi la vremea aceea. Privite din punct de vedere strict economic, atacurile din 11 septembrie au fost comparabile cu o catastrofă naturală foarte gravă: costisitoare, dar acceptabilă şi mult mai puţin importantă decât deflaţia bulei speculative a pieţei de valori care începuse cu un an şi jumătate înainte[70]. În comparaţie cu pagubele care ar fi putut fi provocate de Uniunea Sovietică în eventualitatea în care Războiul Rece s-ar fi încins, erau chiar neînsemnate. Simplul fapt că al Treilea Război Mondial nu a mai avut loc nu ar trebui să ne facă să tragem concluzia greşită că al Qa'eda este mai periculoasă pentru Statele Unite decât a fost comunismul sovietic. După cum am văzut, ideologiile celor două entităţi se aseamănă în anumite privinţe, însă capacităţile militare ale lui Stalin, Hruşciov şi Brejnev le depăşeau cu mult pe cele ale lui bin Laden. Un atac din partea Uniunii Sovietice ar fi ucis sute de mii, dacă nu chiar milioane de americani, şi ar fi şters de pe faţa pământului nu două turnuri, ci mai multe oraşe. Problema cu al Qa'eda nu este că reprezintă o mare ameninţare, ci că o ameninţare atât de măruntă şi de difuză din punct de vedere organizaţional este extrem de greu de localizat, fie pentru a o anihila, fie pentru a negocia cu ea. Aşadar, pe de o parte, există un puternic consens vizavi de ideea că nu trebuie să se permită repetarea unei calamităţi provocate de mâna omului precum 11 septembrie. Pe de altă parte, există vaga bănuială că evitarea unei asemenea repetări s-ar putea să fie imposibilă.

9 noiembrie

Aşa cum în anii 1930 exista mitul că „bombardierul va răzbate întotdeauna”, tot aşa există astăzi mitul că teroristul va răzbate întotdeauna. Terorismul intern poate fi redus – deşi nu eliminat cu totul – printr-o combinaţie de supraveghere şi negociere. Problema terorismului era gravă în Europa de Vest în anii 1970, când anumite minorităţi naţionaliste (în Irlanda şi Spania) şi unii marxişti extremişti (în Italia, Germania şi Grecia) duceau campanii de asasinate şi de distrugere. Astăzi, cu excepţia grupării separatiste basce Euskadi Ta Askatasuna (ETA), persoanele responsabile de aceste infracţiuni au fost închise, marginalizate sau determinate să renunţe la violenţă. Numărul incidentelor teroriste a scăzut mult[71]. Armata Republicană Irlandeză Provizorie a fost efectiv scindată, liderii săi fiind forţaţi în final să aleagă între glonţ şi urna de votare, în ciuda faptului că organizaţia este departe de a-şi fi atins obiectivul de a unifica Irlanda. Cei de extremă stângă din 1968 sunt astăzi morţi, în închisoare ori – având opinii, ca prin minune, moderate de tentaţiile puterii – la guvernare. Nici o mişcare teroristă nu este imună la schismă atunci când se confruntă atât cu constrângerile, cât şi cu dialogul.

Se poate concepe o asemenea dezamorsare a terorismului şi în Orientul Mijlociu? Nu atât timp cât Israelul caută o soluţionare pur militară a problemei, asta pare clar[72]. În momentul când scriu aceste rânduri (vara anului 2003), violenţele dintre israelieni şi palestinieni atât în Israel, cât şi în teritoriile ocupate au făcut aproape trei mii de morţi de la începutul intifadei „Al-Aqsa”, în septembrie 2000: peste două

mii de palestinieni şi mai mult de şapte sute de israelieni[73]. Faptul că guvernul lui Ariel Sharon a fost forţat să înconjoare cu ziduri anumite zone în care locuiau palestinieni denotă disperare; aceasta este o politică inspirată şi de Germania de Est a lui Ulbricht, şi de Africa de Sud a lui Verwoerd – un Zid al Berlinului în Ţara Sfântă pentru a pune în aplicare un nou apartheid.

Totuşi, terorismul din Orientul Mijlociu nu va înceta atât timp cât vor fi state dispuse să-l sponsorizeze. Internaţionalismul terorist – sau, mai exact, răspândirea terorii internaţionale către Statele Unite – necesita un răspuns transfrontalier. Ar fi trebuit să fie evident cu mult înainte de septembrie 2001 că sprijinul acordat unor grupări teroriste de către Afganistan, Coreea de Nord, Cuba, Irak[74], Iran, Libia, Sudan şi Siria nu ar putea fi oprit decât prin amestecul în treburile interne ale acestor ţări. Astfel de amestecuri nu au fost deloc uşoare în timpul Războiului Rece, când era cert că o acţiune a americanilor avea să determine o reacţie a sovieticilor. Însă chiar şi după ce colapsul Uniunii Sovietice adusese Statelor Unite o neaşteptată „hegemonie implicită”[75], decidenţilor politici americani le-a venit greu să-şi închipuie că ar putea face mai mult decât să împartă pedepse exemplare, dar în mare parte simbolice. În aprilie 1986 preşedintele Reagan ordonase atacuri aeriene împotriva a cinci ţinte din Libia „pentru a-l învăţa minte pe Gaddafi că practica terorismului sponsorizat de stat costă scump”, cum spunea secretarul Apărării Caspar Weinberger[76]. 12 ani mai târziu, în august 1998, preşedintele Clinton încă folosea aceeaşi tactică, lansând atacuri cu rachete împotriva unor pretinse „baze care au legătură cu teroriştii” din Afganistan şi

Sudan ca pedeapsă pentru atacurile cu bombă de la ambasadele americane din Kenya şi Etiopia[77]. Aceste demonstraţii nu au rezolvat mare lucru. Ba chiar imaginea unei rachete de croazieră care lovea un cort (gol) a părut să simbolizeze neputinţa americanilor; cum spunea succesorul lui Clinton, o astfel de tactică era pur şi simplu o „glumă”[78].

Şi totuşi, Statele Unite au început să fie mai încrezătoare în potenţialul lor militar în anii 1980. După marele eşec suferit în aprilie 1980, când o încercare de a-i salva pe calea aerului pe ostaticii americani din Teheran eşuase în mod ruşinos, la Pentagon au avut loc schimbări importante. Statele Unite au continuat să se implice în acţiuni anticomuniste sub acoperire în America Centrală, sponsorizând războiul rebelilor *contras* împotriva regimului sandinist care ajunsese la putere în Nicaragua în 1979, subvenţionând guvernul anticomunist din El Salvador şi transformând Hondurasul într-o simplă cazarmă americană[79]. În multe sensuri, era vechea abordare a regiunii de tip „ticălosul nostru”, mascată sub o retorică a Războiului Rece care nu era nici ea cu mult mai nouă. Interesul populaţiei era limitat; un sondaj arăta că aproape o treime din americani credeau că rebelii *contras* luptau în Norvegia[80]. Mai inedite au fost intervenţiile făţişe din anii 1980. În octombrie 1983, preşedintele Reagan a ordonat o invazie în toată regula în insuliţa Grenada din Caraibe pentru a anula o lovitură de stat a unei mişcări marxist-leniniste. Numele de cod al operaţiunii, „Furia urgentă”, transmitea ceva din starea de spirit diferită la nivel militar[81]. Succesul din Grenada a fost urmat de un succes în Panamá şase ani mai târziu, când preşedintele George Bush senior a ordonat răsturnarea de la putere a generalului dictator Manuel

Noriega. În ciuda faptului că Statele Unite consimţiseră în prealabil să cedeze Canalul Panamá statului Panamá până la 1 ianuarie 1990, anularea de către Noriega a alegerilor din mai anul precedent a oferit justificarea unei ample invazii la care au participat 25 000 de soldaţi americani[82]. Operaţiunea „Cauza dreaptă” a fost un nou început: o forţă disproporţionată folosită pentru a răsturna, nu a instala la putere, un dictator.

Această nouă încredere în sine venea parţial din interior. Legea Goldwater-Nichols (1986) transformase structura de comandă a armatei americane, promovându-l pe preşedintele Comitetului Reunit al Şefilor Statelor-Majore în rolul de principal consilier militar al preşedintelui şi, mai important, creând o nouă elită de cinci „comandamente de luptă unificate”, fiecare responsabil de toate serviciile armate dintr-o anumită arie geografică[83]. O importanţă specială a avut transformarea Forţei Expediţionare de Desfăşurare Rapidă într-un nou Comandament Central, care avea să fie central nu doar în sens geografic[84]. Redesenarea atlasului implicită în această nouă structură avea implicaţii operaţionale importante, deoarece Statele Unite, evident, nu aveau forţe desfăşurate în mod egal în toate cele cinci regiuni. În special Comandamentul Central avea relativ puţine trupe la dispoziţie; comandantul responsabil de această regiune vitală din punct de vedere strategic, care se întindea de la Cornul Africii până în Asia Centrală, a fost iniţial un fel de şef de trib cu puţini indieni. O consecinţă a acestui fapt a fost creşterea ca importanţă a forţelor pentru operaţii speciale, care aveau un grad ridicat de mobilitate[85]. În mod semnificativ, creşterile substanţiale ale bugetelor acestor noi entităţi militare au

coincis cu o reducere bruscă a fondurilor alocate Departamentului de Stat[86]. Mai presus de toate, procesul de regândire a modului american de a purta războaie – mai exact, procesul de învăţare a lecţiilor oferite de Războiul din Vietnam – a dat în sfârşit roade doctrinale. Ca preşedinte al Comitetului Reunit al Şefilor Statelor-Majore al lui Bush senior, generalul Colin Powell a precizat care ar trebui să fie aceste lecţii. Generaţia de ofiţeri care conduseseră efortul de război în Vietnam nu avea să mai „accepte tacit un război nehotărât pe motive slab întemeiate pe care poporul american să nu poată să le înţeleagă ori să le susţină”. Din acel moment, Statele Unite „nu ar trebui să angajeze forţe în luptă în alte ţări decât dacă acel angajament sau acea ocazie sunt considerate de o importanţă vitală pentru interesul nostru naţional şi cel al aliaţilor noştri”; în astfel de cazuri şi doar în „ultimă instanţă” ar trebui trimise trupe „cu toată hotărârea şi cu intenţia clară de a câştiga”; acestora ar trebui să li se stabilească „obiective politice şi militare clar definite”, dar atât scopurile, cât şi mijloacele „trebuie să fie reevaluate continuu şi adaptate dacă este necesar” şi trebuie să existe „o asigurare rezonabilă că vom beneficia de sprijinul poporului american şi al reprezentanţilor săi aleşi din Congres”. (În parte pentru a se asigura că un asemenea sprijin avea să fie furnizat a făcut Powell ulterior adăugirea importantă că orice intervenţie a americanilor ar trebui să aibă şi o „strategie de ieşire”[87].)

Accentul pus de Powell pe nevoia de scopuri precise a fost sincer şi salutar. Sub conducerea lui, a indicat el în mod explicit, nu avea să se mai înregistreze nici un alt fiasco precum cel al expediţiei din Liban din 1983. Şi totuşi, este

important să ne amintim că noul tip de intervenţie la care se gândea Powell a devenit posibilă doar printr-o schimbare fundamentală a contextului strategic global. Faptul că invazia din Panamá a avut loc la doar o lună şi ceva după căderea Zidului Berlinului nu a fost deloc o coincidenţă[88]. Anterior, ameninţarea sovietică convinsese Statele Unite să intervină în secret, adesea pentru a menţine la putere dictatori latino-americani care erau în mod cert anticomunişti. Acum, că imperiul sovietic se prăbuşea, se putea interveni în mod deschis şi, cel puţin în aparenţă, în numele unor forţe democratice nu doar în America Latină, ci potenţial oriunde. În acest sens, adevărata cotitură istorică nu a fost 11 septembrie, ci 9 noiembrie. După revoluţia est-germanilor din 9 noiembrie 1989, a devenit brusc evident că liderul sovietic Mihail Gorbaciov nu va vrea sau nu va putea să menţină imperiul rus trimiţând tancuri în oraşe din Europa de Est. Dată fiind importanţa Germaniei, a cărei reunificare condusă de occidentali fusese cel mai mare coşmar al liderilor sovietici anteriori, însemna implicit că Statele Unite aveau acum mână liberă cam peste tot. Pe 2 decembrie, Bush şi Gorbaciov declaraseră oficial sfârşitul Războiului Rece. Pe 19 decembrie a început invazia din Panamá.

Pe 2 august 1990, când Saddam Hussein a invadat Kuwaitul, a dat astfel fără să vrea Statelor Unite ocazia de a-i aplica acelaşi tratament pe care tocmai i-l aplicaseră lui Noriega. Sau nu? Căci, cu toate că Uniunea Sovietică era în criză, Orientul Mijlociu nu era chiar totuna cu America Centrală. O schimbare de regim unilaterală în Panamá fusese realizată fără să se facă auzit nici un protest internaţional. Şi totuşi, din două motive cruciale, Irakul s-a dovedit a fi diferit.

Primul era convingerea (care era aproape universală în 1990) că o intervenţie în Orientul Mijlociu necesită o autorizare din partea Naţiunilor Unite. Al doilea era că o asemenea autorizare, chiar dacă ar fi unanimă, nu ar fi legitimă în opinia islamobolşevicilor apatrizi. Căci victoria Americii în Războiul Rece fusese – în ruinele îndepărtatului Kabul, aproape dat uitării – şi victoria lor.

Axul geografic al imperiului american s-a schimbat în mod repetat în secolul XX. La începutul secolului acesta fusese un imperiu în emisfera sa, ajungând spre est până în Caraibe, spre sud până în America Centrală şi spre vest până în Pacific. La mijlocul secolului fusese forţat, împotriva voinţei sale, să-şi extindă sfera de influenţă până în Europa, iar pe parcursul Războiului Rece securitatea Europei Occidentale a părut să conteze mai mult decât Asia ori chiar Caraibele. Totuşi, treptat, Orientul Mijlociu a ajuns să fie punctul central în jurul căruia se învârtea strategia americanilor: ba din cauza Israelului, ba din cauza petrolului, ba din cauza terorismului. Odată cu sfârşitul Războiului Rece, s-au ivit ocazii de a folosi noua putere militară a Americii împotriva unuia sau mai multora dintre acele state periculoase care ameninţau Israelul şi, în acelaşi timp, deţineau petrol şi sponsorizau terorismul. Întrebarea nu era dacă Statele Unite aveau să acţioneze împotriva acestor duşmani declaraţi – nu îşi permiteau să nu o facă –, ci dacă urmau să facă acest lucru singure sau în parteneriat cu aliaţii lor tradiţionali.

Capitolul 4

Splendidul multilateralism

O cameră fără vedere.

Diplomatul venezuelean Diego Arria, fost preşedinte al Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite, descriind sala pentru întâlniri de ordin privat a consiliului, unde draperiile sunt trase permanent[1]

E frumos să spunem că o putem face unilateral, doar că nu se poate.

Secretarul de stat Colin Powell către preşedintele George W. Bush, 5 august 2002[2]

Statele Unite şi Naţiunile Unite

Are un imperiu adevărat nevoie de aliaţi sau poate realiza ceea ce vrea în lume de unul singur? În opinia multor comentatori, ameninţarea reprezentată de Irakul lui Saddam Hussein a scos la lumină o dihotomie simplă între „unilateralism” şi „multilateralism”. În anii 1990, Statele Unite au căutat să trateze cu Saddam prin intermediul structurilor instituţionale ale „comunităţii internaţionale”, o formulare vagă care de obicei este menită să facă trimitere la Naţiunile Unite, dar uneori, în realitate, gâdilă orgoliul câtorva naţiuni ce se opun politicii americane. Unii critici ai preşedintelui George Bush senior au susţinut că el a fost prea sensibil la dorinţele acestei comunităţi internaţionale când nu a ordonat o invazie a Irakului şi o schimbare de regim la Bagdad după expulzarea din Kuwait a forţelor irakiene, autorizată de ONU. 12 ani mai târziu, unii critici ai preşedintelui George Bush junior susţineau exact contrariul: că acesta nu a ţinut seama de comunitatea internaţională când a ordonat – fără autorizaţia explicită a Naţiunilor Unite – invadarea Irakului şi răsturnarea de la putere a lui Saddam Hussein. După părerea lor, guvernul francez a avut mereu dreptate pledând pentru o abordare multilaterală a Irakului.

Şi totuşi, în multe privinţe, aceasta este o falsă dihotomie. Invadarea Irakului în 2003 a avut o bază legitimă în dreptul internaţional şi a fost susţinută în diferite moduri de vreo 40 de alte state[3]. Nici o ţară nu se opunea schimbării de regim în aşa măsură încât să fie dispusă să lupte împotriva acesteia altfel decât cu cea mai ieftină şi mai eficientă dintre arme, retorica. În acelaşi timp, nici guvernul francez nu poate fi

descris drept un model de virtute „multilaterală”, la fel cum nici Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite nu poate fi considerat unica sursă de legitimitate în relaţiile internaţionale. Criza din Irak a apărut din nişte ambiguităţi profunde în ceea ce priveşte modul în care ONU – şi mai ales Consiliul de Securitate – se comportase în cei 13 ani de dinainte de 2003. Aceştia au fost anii când, după sfârşitul Războiului Rece, ar fi trebuit să apară o „nouă ordine mondială”, în cadrul căreia ONU, susţinută de Statele Unite, avea să joace un rol crucial. Cei care astăzi ridică în slăvi Organizaţia Naţiunilor Unite şi condamnă Statele Unite au o memorie selectivă. Căci păcatele cardinale ale omiterii de care se face vinovată prima depăşesc cu mult păcatele venale ale comiterii de care se fac vinovate cele din urmă.

Unii oameni de stat din epoca victoriană vorbeau ironic despre „splendida izolare”, care în opinia lor nu era o situaţie dezirabilă pentru un imperiu[4]. Şi totuşi, anii 1990 au arătat că şi o obedienţă excesivă faţă de anumite instituţii internaţionale putea avea dezavantaje. Iar multilateralismul poate să nu fie tocmai splendid.

Organizaţia Naţiunilor Unite este în mare măsură o creaţie a Statelor Unite. Însuşi numele său a fost sugerat de Franklin Roosevelt la sfârşitul anului 1941, când cele 26 de state aliate care luptau cu puterile Axei întocmeau o declaraţie comună. Peste trei ani şi jumătate, Carta ONU a fost adoptată oficial de reprezentanţi ai celor 50 de state membre iniţiale în clădirea Operei din San Francisco. Deşi la început s-au întrunit la Londra, Consiliul de Securitate şi Adunarea Generală sunt găzduite din anii 1950 într-un sediu din New York donat de

familia Rockefeller. Şi cu toate că Statele Unite au suspendat plata cotizaţiei către Naţiunile Unite în 1996 la instigarea Congresului dominat de republicani, aceste contribuţii au fost reluate şi s-au plătit parţial penalizări în 1999[5]. În prezent, SUA rămân deci, aşa cum au fost încă de la începuturile Naţiunilor Unite, ţara care contribuie cel mai mult. Peste o cincime (22%) din bugetul obişnuit pe doi ani al Naţiunilor Unite de 2,54 miliarde de dolari este acoperită de SUA, cu puţin sub cota de 25% de dinainte de 1999. Mai mult decât atât, contribuţiile americanilor reprezintă şi jumătate din bugetul Programului Alimentar Mondial, un sfert din bugetele operaţiunilor de menţinere a păcii ale ONU, Agenţiei Internaţionale pentru Energia Atomică, Înaltului Comisariat al Naţiunilor Unite pentru Refugiaţi şi Organizaţiei Internaţionale a Aviaţiei Civile şi cam o cincime din bugetele Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii, UNICEF şi Programului Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare. În total, afirmă Statele Unite, contribuţiile lor convenite şi voluntare la întregul sistem de organizaţii internaţionale care ţin de ONU se ridicau în 2002 la trei miliarde de dolari[6].

Ideea apropo de ONU nu este că reprezintă o alternativă la Statele Unite. Este o creaţie a Statelor Unite. Iar resursele sale sunt atât de reduse faţă de cele ale guvernului Statelor Unite, încât funcţiile ei nu pot fi niciodată mai mult decât complementare puterii americane. Mai exact, bugetul anual al Naţiunilor Unite este echivalent cu aproximativ 0,07% din bugetul federal al SUA, 0,4% din bugetul pentru apărare al SUA şi 17,6% din bugetul SUA pentru dezvoltare internaţională şi ajutor umanitar. Cum spunea fostul secretar de stat Madeleine K. Albright, care între 1993 şi 1996 a fost

reprezentantul permanent al SUA la ONU, bugetul anual al Naţiunilor Unite este „cam cât cheltuie Pentagonul la fiecare 32 de ore”[7]. Astfel, ONU nu ar putea spera să intre vreodată în contradicţie cu Statele Unite şi să câştige; de fiecare dată când au existat divergenţe – de exemplu, privind jurisdicţia Curţii Internaţionale de Justiţie –, Statele Unite pur şi simplu au făcut cum au vrut[8]. Deşi America a făcut mai multe lucruri de genul acesta în timpul preşedintelui Bush, nu este nimic nou[9]. Statele Unite au nevoie de ONU, dar nu trebuie să semneze fiecare acord internaţional generat de aceasta din urmă. Organizaţia Naţiunilor Unite are şi mai mare nevoie de SUA, aşa că trebuie să fie tolerantă cu principalul său finanţator. Dacă ar apărea o ruptură categorică între Statele Unite şi ONU, aceasta din urmă ar înceta practic să mai funcţioneze.

Astfel de verificări ale puterii Statelor Unite precum cele care există astăzi trebuie aşadar căutate şi în spatele vălului „multilateralismului”. Ele vor fi găsite în permanenta suprareprezentare în Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite a trei foste imperii şi a unuia care încă există: Marea Britanie, Franţa, Rusia şi China. Ele, şi nu ONU în sine, au puterea de a nu acorda politicii externe a Statelor Unite aprobarea „comunităţii internaţionale” sub forma unor rezoluţii ale Consiliului de Securitate al Organizaţiei Naţiunilor Unite şi îşi pot exercita această putere şi separat, şi colectiv. Astfel, în mod ironic, aprobarea multilaterală poate să fie refuzată prin acţiunea unilaterală a unui singur membru permanent al Consiliului de Securitate. Faptul că Statele Unite tolerează acest lucru atunci când se mai întâmplă, ca în cazul Irakului anul trecut, este un semn al autocontrolului lor, dar şi al propriului interes. Consiliul de

Securitate al Naţiunilor Unite – precum conferinţele miniştrilor de Externe ai marilor puteri organizate în mod regulat în secolul al XIX-lea – este un centru de adunare, un birou central al intereselor unora dintre marile puteri de astăzi (deşi nu ale tuturor). Atunci când legitimează politica americană, este cât se poate de util. Pe de altă parte, atunci când nu o face, nu este decât un factor iritant. Şi poate că oferind o scenă pe care fostele imperii pot face pe grozavele, le face să fie şi mai slabe decât ar fi altfel – tocmai pentru că prezenţa lor este un subtil factor iritant pentru puterile economice în ascensiune ale prezentului care, din motive pur istorice, *nu* sunt membri permanenţi ai consiliului. Astăzi, ceilalţi patru membri permanenţi ai Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite au economii cu un produs intern brut combinat de 4,5 trilioane de dolari. Asta înseamnă un pic mai puţin de jumătate din produsul intern brut al Statelor Unite. Şi mai puţin de trei sferturi din produsul intern brut combinat al celor mai mari trei membri ONU care nu fac parte din Consiliul de Securitate: Japonia, Germania şi India.

Primul Război din Golf

Pe 2 august 1990, când Saddam Hussein a invadat Kuwaitul, a făcut-o în unul dintre rarele momente din istorie în care Consiliul de Securitate al ONU se afla în poziţia de a oferi sprijin mai mult sau mai puţin necondiţionat unei acţiuni pe care Statele Unite ar fi întreprins-o oricum. În doar şase zile, preşedintele George H.W. Bush a anunţat că vor fi desfăşurate

trupe americane în Arabia Saudită pentru a o proteja de alte agresiuni ale irakienilor. În ianuarie anul următor, cu o masivă forţă armată la faţa locului, preşedintele a ordonat expulzarea forţelor irakiene din Kuwait. După o campanie aeriană de şase săptămâni, forţele lui Saddam au fost puse pe fugă în cadrul unui asalt terestru copleşitor care nu a durat decât o sută de ore.

Merită subliniate cinci idei. Prima şi cea mai evidentă este că, Uniunea Sovietică fiind în agonie, obstacolul tradiţional din calea politicii americane în Consiliul de Securitate a dispărut la fel de clar precum se întâmplase şi datorită boicotului sovietic în timpul crizei din Coreea. Actul de agresiune al lui Saddam încălcase în mod limpede carta Naţiunilor Unite, însă înainte de Gorbaciov Kremlinul s-ar fi opus instinctiv unei desfăşurări atât de ample de forţe americane precum cea implicată de operaţiunile „Scutul deşertului” şi „Furtună în deşert”. De data aceasta nu a fost greu să se adopte o serie de rezoluţii care cereau ca Irakul să-şi retragă forţele din Kuwait, impuneau embargo asupra exporturilor de ţiţei din Irak, autorizau o blocadă a importurilor acestei ţări şi, în fine, autorizau Statele Unite şi orice alte state membre să folosească „toate mijloacele necesare pentru a elibera Irakul”. În al doilea rând, Saddam a subestimat hotărârea americanilor de a „scăpa o dată pentru totdeauna de sindromul Vietnam” (cum s-a exprimat preşedintele Bush) cu ajutorul unei victorii militare decisive[10]. Combinaţia între bombardamentele devastatoare şi un blitzkrieg de patru zile a anihilat armata irakiană cu un număr minim de victime în rândul americanilor – doar 148 de militari căzuţi în luptă dintr-un total de peste 1,1 milioane

desfăşuraţi în regiunea Golfului[11]. Cum spunea fostul şef al Comandamentului Central, generalul Anthony Zinni: „«Furtună în deşert» a funcţionat… pentru că am reuşit să luptăm cu singurul ticălos de pe planeta asta care chiar a fost atât de prost încât să ne înfrunte simetric, deşi era mai slab la toate capitolele, inclusiv în ceea ce priveşte dreptul moral de a face ceea ce i-a făcut Kuwaitului”[12].

Totuşi, a treia idee era că tocmai de teama sindromului Vietnam Statele Unite nu au profitat de avantajul lor invadând la rândul lor Irakul. Ca preşedinte al Comitetului Reunit al Şefilor Statelor-Majore, Colin Powell i-a recomandat lui Bush să oprească războiul la sol, lăsând să scape măcar jumătate din Garda Republicană loială lui Saddam. După ce au instigat la rebeliune împotriva regimului lui Saddam în nordul locuit de kurzi şi în sudul ţării, printre musulmanii şiiţi, SUA au stat cu mâinile în sân când acestea au fost înăbuşite[13]. Tot ce s-a făcut după victorie a fost să se creeze, mai întâi, o zonă de securitate pentru kurzii din nordul Irakului şi, mai apoi, două zone de excludere aeriană la nord de paralela 36 şi la sud de paralela 32. Aceste două operaţiuni (Operaţiunea „Alinarea” şi Operaţiunea „Supravegherea sudului”[14]) au fost tot acţiuni multilaterale – au fost implicate şi echipaje franceze, britanice şi turce – mandatate printr-o rezoluţie a Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite. Statele Unite au continuat să spere că Saddam va dispărea; în iunie 1993, preşedintele Clinton a ordonat un atac neprogramat cu rachete de croazieră asupra Bagdadului după o încercare sponsorizată de Irak de a-l asasina pe predecesorul său cu ajutorul unei maşini-capcană în timp ce acesta vizita Kuwaitul[15]. De asemenea, nu au încetat să aplice rezoluţiile Naţiunilor Unite

care limitau activităţile militare ale Irakului după război. În 1996 au fost lansate noi atacuri cu rachete de croazieră pentru a-i pedepsi pe irakieni pentru încălcarea zonei de securitate din nord, urmate de altele în decembrie 1998 (Operaţiunea „Vulpea deşertului”), determinate de refuzul Irakului de a coopera cu inspectorii din cadrul Comisiei Speciale a Naţiunilor Unite (UNSCOM) în domeniul armelor[16]. Însă pe la sfârşitul anilor 1990 era foarte clar că nu se putea scăpa de Saddam decât printr-o invazie în toată regula. Existau şi motive legitime de îndoială că sistemul de inspecţii în domeniul armelor avea să fie vreodată cu adevărat eficient în stoparea eforturilor acestui regim de a obţine sau a acumula „arme de distrugere în masă”, o prescurtare pentru arme nucleare, chimice şi biologice.

În multe sensuri, Primul Război din Golf a avut consecinţe mai importante în afara Irakului decât în interiorul acestuia. Nici după câştigarea războiului, forţele americane nu au fost retrase integral din Orientul Mijlociu. Ba din contră, în anii 1990, numărul militarilor staţionaţi aici a tins să crească, după cum arată tabelul 5, de la puţin peste 6 000 în 1993 la 16 000 în anul 2000. Ca proporţie din forţele americane staţionate în afara graniţelor, aceasta reprezenta o triplare a angajamentului militar al Statelor Unite în regiune. Era de remarcat în special numărul în creştere al membrilor personalului american staţionaţi în Arabia Saudită, „chiriaşi” temporari ai dinastiei regale care întâmplător erau însoţiţi şi de 100-200 de avioane militare[17]. Aceste cifre nu reflectă nivelul real al prezenţei americane pentru că nu iau în calcul şi numărul navelor militare ale Statelor Unite trimise în Golf şi în împrejurimi. Şi nici nu surprind alt aspect al dependenţei

militare tot mai mari a saudiţilor: între august 1990 şi decembrie 1992, regimul saudit a făcut comenzi de peste 25 de miliarde de dolari la fabricanţi de arme din SUA. De fapt, sistemul politic arab, cu rata sa de participare militară excepţional de scăzută, a făcut ca securitatea Riyādhului să depindă de efectivele militare şi puterea de foc ale americanilor[18]. Totuşi, aşa cum am văzut, asta nu a făcut decât să alimenteze resentimentele mişcării islamiste radicale din interiorul şi din afara Arabiei Saudite. Încă din 1991, unii clerici saudiţi, printre care şi Safar al-Hawali, o autoritate citată adesea de Osama bin Laden, denunţau „un plan mai amplu al occidentalilor de a domina întreaga lume arabă şi musulmană”. Dezgustat de faptul că autorităţile saudite se bazau pe protecţia americanilor (îi refuzaseră oferta de a conduce o forţă de gherilă în stil afgan împotriva lui Saddam), bin Laden a părăsit Arabia Saudită în aprilie 1991, îndreptându-se către noua bază a organizaţiei al Qa’eda din Sudan, via Pakistan şi Afganistan[19].

Tabelul 5. Personalul militar american în serviciu activ în Orientul Mijlociu: 1993 şi 2000

	1993	2000
Totalul personalului din ţări străine	308 020	257 817
Arabia Saudită	950	7 053
Bahrain	379	949
Egipt	605	499
Emiratele Arabe Unite	25	402
Iordania	21	29
Israel	42	36
Kuwait	233	4 602
Oman	26	251
Qatar		52

Siria	10	
Turcia	4 049	2 006
Total	6 340	15 879
Procent din totalul forţelor din ţări străine	2,1	6,2

Sursă: *Statistical Abstract of the United States, 1995 and 2002*

Nici a cincea şi ultima trăsătură a Primului Război din Golf nu prea avea legătură cu Irakul. Era vorba despre ceea ce s-ar putea numi marginalizarea Israelului. Administraţia Bush a adoptat punctul de vedere potrivit căruia Israelul nu ar trebui să servească drept centru al operaţiunilor militare împotriva Irakului – nici măcar pentru aprovizionare, depozitare sau scopuri medicale[20]. Atunci când Saddam a lansat rachete Scud având ca ţintă Tel Avivul, într-un efort de a poza în duşmanul numărul unu al sionismului, americanii s-au dat peste cap să împiedice orice răzbunare a israelienilor. Mai mult decât atât, în urma Operaţiunii „Furtună în deşert", Bush a căutat să exercite presiuni asupra Israelului, sperând că va scoate din impas negocierile asupra chestiunii palestiniene. Procedând astfel, reafirma convingerea americanilor că orice pace „trebuie să fie întemeiată pe rezoluţiile 242 şi 338 ale Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite şi pe principiul teritoriu în schimbul păcii"[21]. Două luni mai târziu, secretarul de stat James Baker remarca tăios că el nu cunoaşte nici un „obstacol mai mare în calea păcii decât activitatea de colonizare ce continuă nu doar nestingherită, ci şi într-un ritm mai alert". Garanţiile americane pentru împrumuturi în valoare de 10 miliarde de dolari au făcut obiectul unei decizii de expirare atunci când israelienii au refuzat să accepte condiţiile impuse de Statele Unite[22]. După 1991, ajutorul american pentru Israel a fost efectiv îngheţat şi în termeni

reali s-a diminuat. În 1999, ca proporţie din venitul naţional brut al Israelului, scăzuse la o treime din nivelul său din 1992.

Niciodată să nu spui „niciodată”

Bush bătrânul nu ar fi putut fi mai riguros în respectarea angajamentului său faţă de ideea unei „noi ordini mondiale” sub egida Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite. Irakul a fost obligat să se retragă din Kuwait şi apoi ţinut în frâu urmându-se întocmai rezoluţiile sale; Israelul urma să fie forţat să facă pace cu palestinienii pe aceeaşi bază. Şi totuşi, anumite evenimente aflate deja în desfăşurare în ianuarie 1993, când Bush şi-a încheiat mandatul, aveau să-l forţeze pe succesorul lui să reexamineze – deşi fără tragere de inimă şi ezitant – atitudinile americanilor faţă de ONU.

Una dintre bombele cu explozie întârziată lăsate moştenire de Bush lui Clinton a fost amestecul americanilor în războiul civil din Somalia. Cel puţin cinci facţiuni militare fuseseră implicate într-o luptă tot mai aprigă pentru controlul asupra ţării în cea mai mare parte a anilor 1980, dar Statele Unite au intervenit abia la sfârşitul anului 1992, când spectrul foametei se profila ameninţător. Şi de data aceasta au acţionat având mandat din partea Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite (rezoluţia 794); un grup operativ comun al armatei, puşcaşilor marini şi marinei militare a fost trimis nu pentru a pune capăt conflictului, ci pur şi simplu pentru a facilita acordarea ajutorului umanitar în zonele care aveau cea mai mare nevoie. Una dintre primele măsuri de politică externă

ale noului preşedinte a fost să reducă această forţă, de la 26 000 de militari la doar 5 000. Totuşi, atunci când indivizi înarmaţi loiali căpeteniei locale paramilitare Mohammed Farah Aidid, liderul pompos intitulatului Congres al Somaliei Unite, au ucis 24 de soldaţi ONU din Pakistan, Consiliul de Securitate a emis o nouă rezoluţie (837), care autoriza arestarea lui. Conştiincioase, Statele Unite au răspuns trimiţând un detaşament de rangeri sprijiniţi de unitatea specială de elită Delta Force.

Ca toţi americanii, şi William Jefferson Clinton trăsese învăţăminte din Războiul din Vietnam. Însă trăsese alte învăţăminte decât Colin Powell. Acesta din urmă, după cum am văzut, învăţase că americanii nu ar trebui să mai lupte niciodată decât de pe o poziţie de forţă covârşitoare, cu obiective limitate care puteau fi atinse rapid, bucurându-se în acelaşi timp de sprijin public. Lecţia învăţată de Clinton era mai simplă: că preşedinţii în timpul cărora se poartă războaie în care mor soldaţi americani nu sunt realeşi. Tacita Doctrină Clinton era aşadar la fel de simplă şi de radicală ca şi Doctrina Powell: Statele Unite nu ar trebui să se implice în nici un fel de intervenţii militare ce ar putea pune în pericol viaţa personalului militar american. A fost credincios acestei doctrine în toţi cei opt ani de mandat, după cum se poate vedea în figura 10: în perioada cât a fost Clinton preşedinte, probabilitatea ca un militar american să fie ucis într-o acţiune ostilă în cadrul serviciului activ era mai mică de 1 la 160 000. Acesta avea de şase ori mai multe şanse să fie omorât de vreunul dintre camarazii săi, de 19 ori mai multe şanse să se sinucidă şi de 50 de ori mai multe şanse să-şi piardă viaţa într-un accident. Ba chiar, în 1999, dacă un tânăr american

rămânea la liceu, risca aproape la fel de mult să fie împuşcat ca şi în cazul în care s-ar fi înrolat în armată. Din nefericire pentru Clinton, una dintre primele intervenţii militare pe care le-a autorizat s-a încheiat cu un eşec militar spectaculos în urma căruia şi-au pierdut viaţa 18 americani. Este vorba despre acum celebrul fiasco „Elicopter la pământ!” din Mogadishu.

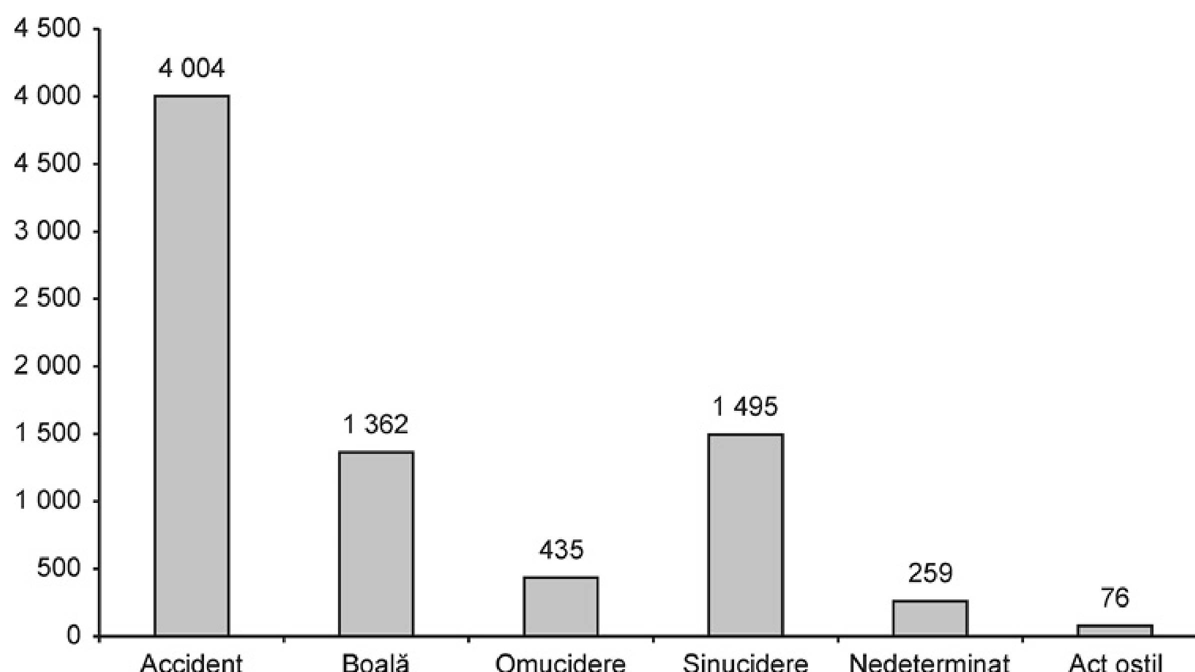

Figura 10. Membri ai personalului militar american morţi în cadrul serviciului activ în funcţie de felul cum au murit, 1993-2000

Sursă: Departamentul Apărării al Statelor Unite ale Americii

Potrivit lui Mark Bowden, nu norocul, ci anumite calcule au făcut ca forţele somaleze să doboare două dintre elicopterele americane care fuseseră trimise în mod nechibzuit într-o misiune pe timp de zi ca să-i „răpească” pe

Aidid şi pe locotenenţii săi. „Fiecare inamic îşi afişează slăbiciunea în felul cum luptă”, scria Bowden. „Pentru luptătorii lui Aidid, slăbiciunea rangerilor era evidentă. Aceştia nu doreau să moară… Ca să ucizi nişte rangeri, trebuia să-i faci să lupte. Soluţia era doborârea unui elicopter. O parte din falsa superioritate a americanilor, faptul că nu doreau să moară, însemna că aveau să facă orice ca să se apere unul pe altul, lucruri curajoase, dar uneori şi nesăbuite”[23]. Dacă citeşti cartea lui, bazată pe interviuri cu supravieţuitori ai raidului eşuat, rămâi impresionat nu doar de adevărul acesteia – sau chiar de stilul ei eufemistic, de vreme ce americanii par să fi fost dispuşi să-şi rişte viaţa pentru a salva măcar trupurile camarazilor lor morţi[24] –, ci şi de un corolar de care nu se pomeneşte, faptul că rangerii erau foarte dispuşi să ucidă somalezi fără să facă nici o distincţie. Cel mai grav aspect al episodului „Elicopter la pământ!” nu a fost că au murit 18 soldaţi americani, ci că cel puţin tot atâţia somalezi neînarmaţi – bărbaţi, femei şi copii –, dacă nu chiar mai mulţi, au fost seceraţi de rangerii panicaţi.

Răspunsul lui Clinton a luat o formă ce a fost caracteristică multor intervenţii ale americanilor înainte şi după aceea. El a crescut numărul trupelor, dar în acelaşi timp a specificat o dată a plecării lor, peste doar şase luni. Planul de a-l captura pe Aidid a fost abandonat tacit. Ba chiar acesta a fost adus cu un avion de transport american la o conferinţă de pace din Etiopia peste doar câteva săptămâni[25]. Problema acestei abordări aproape că nici nu mai trebuie precizată: certitudinea că forţele americane vor pleca în scurt timp le-a luat căpeteniilor militare somaleze orice motivaţie de a-şi revizui atitudinea. Cam acelaşi lucru s-a petrecut şi în

septembrie 1994, când administraţia Clinton – acţionând şi de data aceasta potrivit unei rezoluţii a Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite (940) – a trimis 20 000 de militari în Haiti pentru a-l reinstala la putere pe preşedintele ales Jean-Bertrand Aristide, care fusese înlăturat de armată cu trei ani înainte. Şase luni mai târziu, Statele Unite au transferat responsabilitatea unei misiuni ONU, lăsând pe insulă doar câteva sute de soldaţi şi permiţându-i lui Aristide să reia rutina normală a politicii haitiene: hoţie, crimă, intimidare, corupţie.

În Haiti, care este omogen din punct de vedere etnic, 95% din populaţie fiind formată din descendenţi ai sclavilor africani, nu poate exista genocid, ci doar ucidere în masă. Şi totuşi, pericolul genocidului, adică al uciderii membrilor unui trib sau unei populaţii, era şi mai mare decât cel al simplei ucideri în anii 1990. Termenul însuşi este un neologism care datează din 1944, când a fost inventat de Raphael Lemkin în cartea sa *Axis Rule in Occupied Europe*. Lemkin era un evreu polonez refugiat din calea nazismului, a cărui familie a pierit aproape în totalitate în Holocaust (49 dintre rudele sale au murit, inclusiv părinţii lui; nu au supravieţuit decât fratele lui şi soţia şi copiii acestuia). Campania pe care a dus-o de unul singur a transformat un cuvânt inventat în una dintre temeliile dreptului internaţional postbelic. Pe la sfârşitul anului 1948 se părea că Lemkin triumfase. Nu numai că Adunarea Generală a Naţiunilor Unite a adoptat în unanimitate o rezoluţie care condamna genocidul în 1946, ci până în 1948 adoptase – tot *nem con* – o Convenţie pentru prevenirea şi reprimarea crimei de genocid[26].

Şi totuşi, proiectul lui Lemkin s-a dovedit a avea un viciu aproape fatal. Ţara care îi acordase azil, Statele Unite – cu alte cuvinte, ţara aflată în cea mai bună poziţie pentru a opri genocidul –, a refuzat să ratifice convenţia. Ba chiar opoziţia din Senat a fost învinsă abia în 1985 (în încercarea administraţiei Reagan de a repara daunele cauzate de vizita nechibzuită a preşedintelui la Cimitirul Eroilor din Bitburg, în Germania de Vest, unde s-a dovedit că erau îngropaţi şi 49 de ofiţeri din Waffen-SS). Unii realişti duri susţineau în continuare că această convenţie a Organizaţiei Naţiunilor Unite nu ar trebui ratificată deoarece ar tinde să determine creşterea prestigiului Curţii Internaţionale de Justiţie. Ba chiar senatorul Jesse Helms a căutat să mai modereze termenii ratificării printr-o serie de aşa-numite rezerve, înţelegeri şi declaraţii. Cu toate acestea, pe măsură ce studierea şi comemorarea Holocaustului au ajuns să ocupe un loc tot mai important în viaţa culturală americană, un asemenea realism a devenit mai puţin respectabil. Şi preşedinţii democraţi, şi cei republicani au insistat fiecare pe ideea că genocidul nu mai trebuie permis niciodată. De exemplu, Jimmy Carter în 1979: „Trebuie să facem un legământ ferm cu toţi oamenii civilizaţi că lumea nu se va mai abţine să acţioneze la timp pentru a împiedica această teribilă crimă de genocid”. Sau Ronald Reagan în 1984: „Ca şi voi, spun şi eu fără ocol: «Să nu se mai întâmple niciodată asta!»”. Şi Bill Clinton în 1993, la inaugurarea Muzeului Holocaustului din Washington: „Nu trebuie să permitem să se mai întâmple asta”. Din păcate, în anii 1990, „niciodată” s-a dovedit a însemna „nu mai mult de o dată sau de două ori într-un deceniu”.

Nu este necesar să detaliem aici evenimentele care au condus la dezintegrarea multietnicei federaţii iugoslave în 12 teritorii. Ideea de bază este că, acolo unde această disoluţie a fost violentă – mai ales, deşi nu exclusiv, în Bosnia şi Herţegovina, Krajina şi Kosovo –, ea a constituit o provocare profundă pentru toţi aceia care îşi luaseră angajamentul să nu mai îngăduie niciodată vreun genocid (mai ales în Europa). Acordul convenit între liderul sârb Slobodan Milošević şi liderul croat Franjo Tuđman în martie 1991 pentru a împărţi Bosnia a fost dintotdeauna menit să „cureţe terenul” (*čišćenje terena*) de musulmani (de unde şi „purificarea etnică”); aşa cum remarca mai târziu Tuđman, intenţia era să nu mai existe „nici o parte musulmană”, în ciuda faptului că musulmanii reprezentau două cincimi din populaţie. Din momentul în care sârbii bosniaci şi-au proclamat propria republică independentă cu capitala la Pale şi au început atacurile împotriva oraşului Sarajevo (aprilie 1992), lumea s-a confruntat cu un caz clar de genocid aşa cum era acesta definit de convenţia Naţiunilor Unite[27]. Mai mult decât atât, deşi toate cele trei tabere implicate în conflict au comis atrocităţi împotriva unor civili, încă de la început au existat dovezi că majoritatea actelor de genocid au fost comise de autorităţile sârbe de la Pale şi de stăpânii lor de la Belgrad. Potrivit Departamentului de Stat, doar 8% din atrocităţile cunoscute din timpul războiului au fost comise de musulmani bosniaci. Iar dintre toate crimele comise în timpul războiului, nici una nu a fost atât de sălbatică precum masacrarea premeditată de către forţele sârbe a peste 7 000 de musulmani bosniaci la Srebrenica.

Se comitea un genocid. Unde era Organizaţia Naţiunilor Unite? Răspunsul este că era chiar acolo; ba chiar, cu o ironie grotescă, forţele sale au supravegheat efectiv cele mai grave dintre atrocităţile acestui genocid.

Eforturile iniţiale pentru a evita un conflict în Iugoslavia fuseseră de fapt lăsate în seama unei conferinţe internaţionale ad-hoc prezidate de fostul ministru de Externe britanic, lordul Carrington. Dar în 1991 Organizaţia Naţiunilor Unite a apelat la un american, fostul secretar de stat Cyrus Vance, pentru a negocia desfăşurarea forţelor de menţinere a păcii (UNPROFOR), care au fost trimise după cum se cuvenea în Croaţia şi mai apoi în Bosnia. Anumite oraşe au fost desemnate „zone sigure”, pe care UNPROFOR aveau sarcina de a le proteja. În acelaşi timp, ONU a impus sancţiuni întregii Iugoslavii, inclusiv Bosniei, situaţie ce i-a dezavantajat serios pe musulmanii bosniaci, care nu aveau nici o sursă internă semnificativă de arme şi alte provizii; sârbii bosniaci, în schimb, primeau o asistenţă semnificativă de la Belgrad.

Este important să ne amintim că o mare parte a responsabilităţii pentru această reacţie deplorabil de prost gândită aparţine puterilor europene care declaraseră că sunt în stare să facă faţă crizei din Iugoslavia fără ajutorul americanilor. Acesta ar fi trebuit să fie „momentul Europei”. Însă Europa, ca de obicei, vorbea pe mai multe voci. Ministrul german de Externe Hans-Dietrich Genscher, euforic după uşurinţa cu care se realizase reunificarea ţării sale în 1990, a fost cel ce a accelerat disoluţia federaţiei iugoslave prin recunoaşterea precipitată a independenţei Sloveniei şi Croaţiei în toamna anului următor. Dimpotrivă, guvernul britanic a adoptat o poziţie de neutralitate studiată, ca să nu

spun neruşinată, insistând, pe măsură ce conflictul escalada, că era un război civil între inamici echivalenţi din punct de vedere moral, obsedaţi de „vechile lor ostilităţi”. Secretari de Externe britanici succesivi au ignorat intenţionat dovezile campaniei susţinute a lui Milošević pentru aţâţarea naţionalismului criminal în rândul sârbilor, concentrându-se în schimb asupra blocării oricărei intervenţii efective – din partea oricui.

De fapt, administraţia Bush luase în calcul „un soi de chestie gen mini-Irak” încă din iarna anului 1991, elaborând planuri pentru un eventual atac militar împotriva sârbilor. Dar s-a luat decizia să se aibă încredere în europeni. „Or s-o dea în bară”, a afirmat secretarul de stat Lawrence Eagleburger, „şi asta o să-i înveţe minte”[28]. Şi succesorul lui Eagleburger, Warren Christopher, a fost înclinat să nu se amestece în ceea ce el spunea că este „o problemă infernală”. Iar în timpul campaniei prezidenţiale din 1992, însuşi Clinton afirmase că nu ar trebui trimise trupe americane „într-un bucluc care în esenţă este un război civil”[29]. Această idee a fost reluată de multe ori de personaje-cheie, nu în ultimul rând de Colin Powell, care încă era preşedinte al Comitetului Reunit al Şefilor Statelor-Majore („Nici un preşedinte american nu ar putea susţine în faţa poporului american sacrificarea atâtor vieţi, care ar fi preţul soluţionării acestui conflict derutant”), şi de secretarul Apărării William Cohen, care fără să vrea a dat „undă verde” atacurilor sârbilor asupra oraşului Gorazde când a declarat că Statele Unite nu vor intra în război pentru a-l apăra[30]. Cu toate acestea, la Washington, argumentele în favoarea intervenţiei nu au dispărut nici un

moment[31]. Iar cu fiecare ştire îngrozitoare din Bosnia, deveneau şi mai puternice.

Totuşi, a durat până ce indignarea americanilor a învins politica de conciliere a europenilor. În mai 1993, guvernul britanic a dejucat propunerile americanilor de a ridica sancţiunile şi a lansa atacuri aeriene împotriva sârbilor (*lift and strike*). În noiembrie anul următor, Ministerul de Externe britanic a protestat indignat când Statele Unite au încetat în mod unilateral să mai pună în aplicare embargoul asupra armelor[32]. Avioane americane au adus provizii de medicamente în Sarajevo şi au instituit o zonă de interdicţie aeriană autorizată de ONU (de parcă purificarea etnică se făcea cu avioane de luptă). Însă britanicii s-au opus atacurilor aeriene împotriva poziţiilor sârbilor pe motiv că din această cauză forţele UNPROFOR ar fi devenit vulnerabile în faţa represaliilor sârbilor. A fost nevoie de o atrocitate de amploarea masacrului de la Srebrenica – un orăşel aflat cică sub protecţia Căştilor Albastre olandeze – pentru a înclina într-un târziu balanţa în favoarea unei intervenţii americane. Acum Statele Unite au insistat ca NATO să-i bombardeze mai intens pe sârbi. Cu siguranţă, Operaţiunea „Forţă planificată”, care a coincis cu o ofensivă majoră a croaţilor şi cu o ruptură între Milošević şi liderul sârbilor din Bosnia Radovan Karadžić, i-a forţat pe sârbi să se retragă.

Cadrul instituţional în care a evoluat politica americană faţă de Bosnia a fost deconcertant prin complexitatea sa. Nu doar ONU, ci şi NATO – ca să nu mai vorbim de Conferinţa (ulterior Organizaţia) pentru Securitate şi Cooperare în Europa, Consiliul Europei şi Uniunea Vest-Europeană – se părea că trebuiau să aibă un cuvânt de spus[33]. Şi totuşi,

persistă impresia covârşitoare că, dacă a fost o instituţie care a dat-o complet în bară în Bosnia, aceasta a fost Organizaţia Naţiunilor Unite. Iar eşecurile sale au fost în mare parte urmarea comportamentului a doi membri permanenţi ai Consiliului de Securitate: Marea Britanie şi, într-o mai mică măsură, Franţa. (În mod semnificativ, la insistenţa lui Jacques Chirac, trupele ONU responsabile de aşa-numitele zone sigure erau comandate de un general francez[34].) În cele din urmă, acordul de la Dayton elaborat şi impus sârbilor recalcitranţi – după ce croaţii şi musulmanii încheiaseră un acord separat – nu a fost opera nici unuia dintre aceste prestigioase organisme, ci a unui Grup de Contact informal, compus din Statele Unite, Marea Britanie, Franţa, Germania şi Rusia, marile puteri din secolul al XIX-lea care făceau afaceri ca pe vremuri, însă acum sub conducerea fermă a americanilor reprezentaţi de Richard Holbrooke[35]. Cu o sublimă nepăsare, ministrul de Externe francez tot insista: „Nu se poate numi o pace americană”, cerând chiar ca acordul de la Dayton să fie numit „Tratatul de la Elysée”[36]. Realitatea era cu totul alta. Ameninţarea unor atacuri aeriene ale americanilor a fost cea care i-a forţat pe sârbi să accepte o parte mai mică din teritoriul Bosniei. Datorită prezenţei a 20 000 de militari americani – o treime din Forţa de Implementare (IFOR) – aceştia nu au încălcat acordul.

Dezintegrarea Iugoslaviei începuse în Kosovo – şi tot acolo s-a încheiat. La un miting care a avut loc în Kosovo în 1989 – pentru a marca 600 de ani de la bătălia de la Kosovo Polje – arătase pentru prima dată Milošević că, din comunist, devenise naţionalist radical. Într-o anumită privinţă, cazul Kosovo a fost clar: spre deosebire de Bosnia, aici exista o largă

majoritate etnică, deoarece albanezii reprezentau cu mult peste trei sferturi din populaţie, proporţie care crescuse în anii 1980 datorită ratei mai mari a naşterilor în rândul albanezilor. Însă, deşi Tito le acordase locuitorilor de aici o oarecare autonomie în 1974, Kosovo rămăsese o provincie a Serbiei. Deşi recunoscuseră fără ezitare independenţa Bosniei, care însemna desprinderea uneia dintre republici din cadrul federaţiei iugoslave, atât Uniunea Europeană, cât şi Statele Unite au considerat că nu pot proceda la fel şi în ceea ce priveşte Kosovo. Problema era că, tocmai când sârbii erau forţaţi să facă un compromis în Bosnia, ei şi-au intensificat campania de violenţe şi intimidare pe care o purtau de mult timp împotriva majorităţii albaneze din Kosovo. A reînceput purificarea etnică: în martie 1998, în Drenica, au fost ucişi 85 de albanezi kosovari; zece luni mai târziu, la Racak, încă 45. A crescut sprijinul pentru Armata de Eliberare din Kosovo, formată din partizani. Albanezii paşnici au început să se refugieze peste graniţe.

Compromisul rezultat la Rambouillet din eforturile de mediere ale Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa era menit să oprească actele de violenţă pur şi simplu amânând o decizie în ceea ce priveşte statutul constituţional pentru Kosovo: timp de trei ani, provincia ar fi intrat sub controlul NATO, după care un referendum avea să-i hotărască viitorul[37]. Sârbii nu au acceptat. Statele Unite ştiau cum să-i facă să se răzgândească. Şi totuşi, trei lucruri au fost diferite în ceea ce priveşte decizia de a dezlănţui forţele aeriene americane nu doar împotriva forţelor sârbe din Kosovo, ci împotriva întregii Serbii. În primul rând, administraţia Clinton nu a solicitat aprobarea Consiliului de Securitate al

Naţiunilor Unite; NATO a intrat în război, nu ONU. În al doilea rând, era o intervenţie care încălca în mod foarte clar suveranitatea Serbiei, exact motivul pentru care nu s-a solicitat aprobarea Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite. La vremea aceea, o serie de comentatori (printre care şi autorul cărţii de faţă) erau îngrijoraţi că războiul încălca nu doar articolul 2 al Cartei ONU, ci şi actul final al Conferinţei de la Helsinki şi chiar logica defensivă a NATO[38]. Exista o motivaţie plauzibilă pentru intervenţie – evitarea genocidului –, însă aceasta avea nevoie de o rezoluţie a Organizaţiei Naţiunilor Unite pentru a fi legitimă. În al treilea rând, atacurile aeriene au avut efectul nepreconizat de a înrăutăţi situaţia celor în interesul cărora au fost lansate. În total, din decembrie 1998 până în mai 1999, se estimează că au fost ucişi 30 000 de albanezi şi aproape un milion de oameni au fost constrânşi să-şi părăsească locuinţele. Asta s-a întâmplat mai ales după 24 martie 1999, când au început bombardamentele. Odată cu declararea războiului, Milošević a considerat că poate continua purificarea etnică cu o cruzime aproape hitleristă. Totuşi, el a subestimat hotărârea americanilor, iar după 78 de zile de bombardamente a fost forţat să capituleze. Şi de data aceasta puterea aeriană a fost suficientă pentru a înfrânge rezistenţa sârbilor; au putut fi desfăşurate trupe americane – 7 000 dintre cei 55 000 de militari ai Forţei multinaţionale de menţinere a păcii în Kosovo (KFOR) – fără a fi nevoie să se tragă nici măcar un singur glonţ, deşi este posibil ca Milošević să fi cedat doar pentru a evita un atac al forţelor terestre americane în sprijinul Armatei de Eliberare din Kosovo[39].

În 2003, acest simplu fapt părea să fie în general dat uitării: războiul NATO împotriva Serbiei nu a avut aprobarea Naţiunilor Unite. Abia după război – pe 10 iunie, a doua zi după predarea lui Milošević – Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite a dat o rezoluţie (1244) pe care se putea baza ocupaţia militară a provinciei Kosovo, ducând la crearea Misiunii ONU în Kosovo (UNMIK), care o administrează acum. Tot dat uitării cam de toată lumea, la momentul când scriu, este şi faptul că problema provinciei Kosovo nu a fost soluţionată în nici un sens. Violenţa nu a încetat în provincie, în ciuda „incursiunilor" şi a altor iniţiative virtuoase sponsorizate de KFOR: în august 2003, doi tineri au fost ucişi în mica enclavă sârbă Gorazdevac[40]. Nici guvernul sârb nu a dat vreun semn că ar renunţa la pretenţia sa de suveranitate. Kosovo rămâne un război civil în aşteptare.

Cu toate acestea, s-a întâmplat ceva foarte important. Cum spunea Michael Ignatieff, cel mai perspicace observator al războiului, „intervenţia umanitară în Kosovo… nu a fost niciodată ceea ce părea să fie. Nu a fost niciodată doar o încercare de a-l împiedica pe Milošević să scape după ce a comis violări ale drepturilor omului chiar în ograda Europei. A fost şi o utilizare a puterii imperiale pentru a susţine revendicarea autodeterminării de către o minoritate naţională – revendicare ce făcea uz de violenţă pentru a atrage atenţia internaţională"[41]. Este adevărat că, aşa cum observa Max Boot, Statele Unite „încercau să joace rolul imperialistului fără să le coste nimic", inhibate de „mentalitatea de tip «fără victime»" a administraţiei Clinton, rămânând în acelaşi timp indiferente la „daunele colaterale" produse inevitabil de bombardamentul de la mare

altitudine[42]. Însă descoperirea că Statele Unite puteau întâi să tragă şi abia apoi să ceară rezoluţii ale Consiliului de Securitate al ONU a fost o revelaţie. Aproape la fel de importantă a fost şi realizarea de către un comandant american, generalul Wesley Clark, a faptului că luarea deciziilor în interiorul structurii NATO era aproape la fel de greoaie ca şi în cadrul ONU[43]. Americanilor li se deschisese deja apetitul pentru un control neîngrădit al acţiunilor sale militare, cu peste doi ani înainte de septembrie 2001.

La suprafaţă, crizele din Iugoslavia şi Irak aveau multe în comun. Amândouă erau entităţi politice multietnice create după Primul Război Mondial. Amândouă fuseseră menţinute în anii 1980 de dictatori nemiloşi vinovaţi de încălcări ale drepturilor omului. În ambele cazuri sancţiunile economice au avut consecinţe nedorite. Amândouă dăduseră în vileag limitările Organizaţiei Naţiunilor Unite ca entitate. Şi amândouă scoseseră în evidenţă capacitatea de intimidare a forţelor armate americane. Pentru unii observatori, după războiul împotriva Serbiei, concluzia era evidentă. Serbia şi Irakul aveau să fie în continuare surse de violenţă şi instabilitate atât timp cât erau conduse de Slobodan Milošević şi Saddam Hussein. Înlăturarea lor de la putere era un lucru pe care Statele Unite îl puteau realiza. Însă probabil trebuiau să acţioneze fără autorizaţia Organizaţiei Naţiunilor Unite[44].

S-au făcut multe în numele umanitarismului în anii 1990; unii sceptici chiar au ajuns să se plângă de „imperialismul drepturilor omului”. Şi totuşi, la cea mai dezastruoasă încălcare a drepturilor omului, un caz indubitabil de genocid, reacţia Statelor Unite şi a ONU a fost o apatie lamentabilă. Este

vorba despre masacrarea sistematică a populaţiei minoritare tutsi din Rwanda la instigarea liderilor etniei majoritare hutu din această ţară.

Cei care au o slăbiciune faţă de Organizaţia Naţiunilor Unite ca instituţie ar trebui să fie forţaţi să studieze lipsa abjectă de reacţie a acesteia la evenimentele îngrozitoare care au avut loc în Rwanda la mijlocul anilor 1990 şi în care au murit cel puţin jumătate de milion de oameni. Este binecunoscut faptul că atitudinea administraţiei Clinton a fost determinată, ca de obicei, de teama de a nu fi ucişi americani. Decizia de a trimite o forţă ridicol de mică, de două sute de soldaţi americani, pe aeroportul din Kigali în 1994 a avut la bază socoteala respingătoare că „la vreo 85 000 de rwandezi morţi merită să-şi piardă viaţa şi un american”[45]. Insistenţa americanilor ca toate forţele ONU să fie cât mai puţin numeroase, tactica lor de amânare a propunerilor de a trimite întăriri, insistenţa lor ca toate trupele americane să fie plătite în avans de ONU, refuzul lor de a bruia transmisiile radio ale populaţiei hutu – acestea au fost neglijenţe ruşinoase în faţa unui genocid cu mult mai grav decât orice se întâmplase în Balcani[46]. Însă şi cei care îl consideră astăzi pe preşedintele francez Jacques Chirac păzitorul conştiinţei comunităţii internaţionale ar trebui să mediteze asupra rolului pe care l-a avut Franţa în acest episod de coşmar. Căci Franţa a fost cea care de la începutul anilor 1990 furniza sprijin militar guvernului dominat de hutu al lui Juvénal Habyarimana. Franţa a fost cea care a afirmat că intervenţia din Uganda în sprijinul Frontului Patriotic Rwandez al etnicilor tutsi a fost un complot „anglo-saxon” menit să lovească *la francophonie* din Africa. Francezii au fost cei care au trimis trupe pentru a

crea „zone sigure” pentru hutu – inclusiv pentru autorii masacrelor – în sud-vestul ţării. Şi tot francezii au fost cei care au obiectat cu încrâncenare când criza din Rwanda a cuprins şi satelitul lor, Zairul, ceea ce a dus la înlăturarea de la putere a unuia dintre cei mai notorii tirani ai erei postcoloniale, mareşalul Mobutu Sésé Séko[47]. În vara anului 1995, când Chirac a vizitat New Yorkul, i-a descumpănit pe nişte oficiali de la ONU spunându-le: „Dacă vreţi să vedeţi un comportament idiot, găsiţi oricând aşa ceva la americani”[48]. Ăsta da tupeu.

Clausewitz *redivivus*

Chiar şi înainte de 11 septembrie, administraţia Bush nu şi-a ascuns nerăbdarea în ceea ce priveşte operaţiunile militare sponsorizate de Naţiunile Unite. Intenţia declarată a noului preşedinte era să evite „desfăşurări de trupe pe durată nedeterminată şi misiuni militare neclare”, să realizeze „o retragere ordonată şi în timp util din locuri precum Kosovo şi Bosnia”. Politica sa era „să propunem principiile noastre cu modestie”, nu „să ne impunem cultura” în mod arogant[49]. Şi totuşi, atunci când, în calitate de candidat la preşedinţie, George W. Bush criticase în acest fel aventurile de peste mări ale lui Clinton, nu ideea în sine de intervenţie militară în străinătate o repudia el, ci doar ideea că astfel de intervenţii ar trebui să fie constrânse de ONU. Cum spunea el în timpul campaniei din 2000: „Eu nu cred că trupele noastre ar trebui

folosite pentru construcţie naţională. Eu cred că trupele noastre ar trebui folosite pentru a lupta în războaie şi a le câştiga. Eu cred că trupele noastre ar trebui folosite pentru a ajuta la răsturnarea unui dictator când acest lucru este în interesul nostru. Dar în acest caz [se referea la Somalia] a fost un exerciţiu de construcţie naţională”[50]. „Construcţie naţională” era o expresie dispreţuitoare deoarece era asociată cu ONU. O „schimbare de regim” sub conducerea americanilor era cu totul altceva.

Importanţa extremă a acestui lucru a devenit clară după atacurile teroriste din septembrie 2001. De la bun început, preşedintele Bush a insistat că, în răzbunarea lor, Statele Unite nu vor „face deosebire între cei care au plănuit aceste atacuri şi cei care îi adăpostesc” şi că, în cazul în care regimul taliban de la Kabul nu îi va preda pe bin Laden şi pe alţi membri ai organizaţiei al Qa’eda din Afganistan, acesta va fi înlăturat de la putere. Dintre toţi membrii cu funcţii superioare ai administraţiei, el a fost cel mai „cinetic” în forţarea unei schimbări rapide şi decisive de regim în Afganistan[51]. El a fost cel care a insistat cel mai mult ca războiul împotriva terorii să nu implice doar „lansarea unei rachete de două milioane de dolari asupra unui cort gol de zece dolari, care să nimerească o cămilă în fund”[52]. El a fost cel care a făcut presiuni asupra CIA şi a Departamentului Apărării pentru a trimite trupe în Afganistan. Bush a fost cel care a vrut să răspundă terorismului printr-un război total.

În cel mai celebru fragment din capodopera sa, *Despre război*, publicată în 1832, Carl von Clausewitz numea războiul „nu doar un act politic, ci un adevărat instrument politic, o continuare a politicii cu alte mijloace”. „Intenţia politică este

scopul”, afirma el; „războiul este mijlocul”[53]. Nu există nici o îndoială că, prin faptul că a fost dispusă să se folosească de război pentru a-şi atinge obiectivele, administraţia Bush a fost după 11 septembrie mai clausewitziană decât predecesoarea sa. Adevărul e că lui Clausewitz i-ar fi venit greu să-şi închipuie nişte inamici echipaţi cu avioane deturnate, bombe „murdare”, antrax şi sarin şi capabili să atace oriunde, din Manhattan până în Mombasa. Potrivit „Strategiei de securitate naţională” publicate în 2002, inamicul în acest nou război consta în „reţele obscure de indivizi [care] pot provoca foarte mult haos şi suferinţă în ţara noastră cu mai puţin decât preţul unui singur tanc”. Campania împotriva unui asemenea duşman nu putea fi decât nespectaculoasă: o arestare pe aeroportul din Frankfurt sau într-o pensiune ieftină din Pakistan, un asasinat într-o vilă din Bagdad sau pe o stradă lăturalnică din Palestina. În unele privinţe, războiul împotriva terorismului a păstrat spionajul din timpul Războiului Rece, dar fără nimic din echipamentele de faţadă: nici vorbă de şiruri compacte de rachete şi tancuri, ci doar o gamă din ce în ce mai largă de camere, unele ascunse în cutii de chibrituri, altele orbitând în spaţiul cosmic. Dar semăna şi cu Marele Joc de demult – jucat iarăşi în Orientul Mijlociu, Asia Centrală şi Afganistan, dar de data aceasta cu diverse gadgeturi. Războiul împotriva terorismului trebuia să contracareze noile avantaje tehnologice ale teroristului (puterea şi dimensiunile reduse ale explozibililor moderni) cu ajutorul celor ale spionului modern (puterea fără precedent a tehnologiilor moderne de supraveghere).

Ceea ce Clausewitz ar fi recunoscut cu uşurinţă era războiul paralel în care s-a implicat administraţia Bush:

împotriva unor state „care ofereau adăpost” sau acordau altfel de sprijin unor organizaţii teroriste. O consecinţă a atacurilor din 11 septembrie a fost că acestea au spulberat pentru totdeauna iluzia că americanii se pot retrage pentru a se bucura de roadele productivităţii lor în spatele unui scut antirachetă, lăsând ţările înapoiate ale lumii să se îndrepte spre pierzanie. Căci terorismul se dezvolta tocmai în regimurile „bandit” şi în statele „eşuate” sfâşiate de conflicte pe care unii republicani crezuseră cândva că America le poate ignora. Acest gen de război – intervenţia pentru a răsturna guverne nepotrivite – nu este ceva nou şi nici nerealist. Ba chiar la asta au excelat reprezentanţii epocii victoriene. Un exemplu tipic a fost războiul împotriva mahdiştilor sudanezi; uciderea generalului Charles Gordon de către aceşti zeloţi wahhabiţi la Khartoum a fost (prin impactul său public) un 11 septembrie al epocii victoriene, ei fiind în cele din urmă înfrânţi în 1898 de o forţă expediţionară puţin numeroasă, dar bine înarmată în spectaculos de asimetrica bătălie de la Omdurman[54]. Cam aşa îşi făcea socotelile şi Bush. Deşi nu exista nici un plan pentru o schimbare de regim în Afganistan, CIA şi Comandamentul Central s-au grăbit să încropească unul[55]. S-a folosit din nou puterea aeriană cu efecte devastatoare. Însă Operaţiunea „Libertate durabilă” s-a remarcat prin rolul jucat de peste o sută de agenţi CIA şi mai mult de trei sute de membri ai Forţelor Speciale în stimularea Alianţei Nordului, care era antitalibană, şi în convingerea altor comandanţi militari afghani să treacă de partea lor[56]. Primele atacuri aeriene ale americanilor au avut loc în 7 octombrie, la mai puţin de o lună după ce fusese distrus World Trade Center. În două luni, conducerea talibană fusese

alungată din Kabul. Hamid Karzai era învestit ca şef al unui guvern interimar înainte de sfârşitul anului.

Organizaţia Naţiunilor Unite nu putea obiecta la un Omdurman afghan, mai ales în atmosfera febrilă de la sfârşitul anului 2001. Regimul taliban îl adăpostea pe Osama bin Laden din mai 1996. Deşi detaliile operaţionale ale atacurilor din 11 septembrie au fost puse la punct în Europa şi în Statele Unite, creierul din spatele lor nu era altul decât bin Laden; şi totuşi, talibanii au refuzat să-l extrădeze. Din punctul de vedere al ONU, era deci un act legitim de autoapărare din partea Statelor Unite să procedeze aşa cum o făcuseră. Deja în iulie 2001 Consiliul de Securitate descria regimul taliban drept „o ameninţare la adresa păcii internaţionale şi a securităţii în regiune" (rezoluţia 1368). După izbucnirea războiului, Consiliul de Securitate a fost foarte atent să nu facă nici o referire la Statele Unite, limitându-se să-şi exprime într-un mod inofensiv sprijinul pentru „eforturile poporului afghan de a înlocui regimul taliban" (rezoluţia 1378). Însă, deoarece administraţia Bush a instalat rapid un nou guvern în Afganistan, ceilalţi membri ai Consiliului de Securitate nu au avut de ce să se plângă. Şi ceilalţi membri NATO au acceptat uşor invitaţia de a acorda asistenţă în ceea ce priveşte ocupaţia de după război. Din toate aceste motive, schimbarea de regim a fost salutată fără rezerve de „comunitatea internaţională" în ciuda precedentului cât se poate de evident care se crease.

Într-un discurs susţinut la West Point în iunie 2002, preşedintele Bush a relansat vechea idee a războiului „preventiv", în favoarea căruia Casa Albă a adus argumente mai detaliate trei luni după aceea în documentul de 33 de

pagini intitulat „Strategia de securitate naţională a Statelor Unite”. Pentru că (aşa cum spunea vicepreşedintele Cheney) „armele de distrugere în masă aflate în mâinile unei reţele teroriste sau ale unui dictator criminal… constituie o ameninţare cât se poate de gravă”, preşedintele, în calitate de comandant suprem, invoca dreptul de a preveni orice „risc mortal” pentru securitatea Americii. „Fiind o chestiune de bun-simţ şi de autoapărare”, America avea să „acţioneze împotriva unor asemenea ameninţări emergente înainte ca acestea să se concretizeze pe deplin”[57]. Mulţi critici au considerat această „doctrină Bush” o îndepărtare periculoasă, chiar revoluţionară de practica americană de după 1945[58]. Şi totuşi, ideea că o acţiune preventivă ar putea fi necesară în faţa unei ameninţări iminente nu era o modificare majoră în politica americană[59]. Aspectul radical al doctrinei Bush nu era atât teoria, cât practica. Ideea era pur şi simplu că, atunci când preşedintele Bush a spus că este pregătit să lupte pentru libertate şi împotriva terorii în „toate colţurile lumii”, el chiar vorbea serios. Iar dacă singurul mod de a înfrânge terorismul era răsturnarea regimurilor care îl sponsorizau, el nu avea să şovăie.

Cine urma? În anii 1990 existaseră elemente în interiorul Partidului Republican care tânjiseră la o reglare de conturi cu Saddam Hussein. Aproape imediat după 11 septembrie, secretarul Apărării Donald Rumsfeld a început să facă presiuni pentru ca războiul împotriva terorii să vizeze nu doar Afganistanul, ci şi Irakul, opinie exprimată şi de vicepreşedintele Dick Cheney. Bush a fost cel care s-a opus, insistând că la început atenţia trebuie să se concentreze asupra talibanilor, care îi adăposteau pe autorii atacurilor din

New York şi Washington. Însă asta nu însemna că Bush se opunea unei schimbări de regim la Bagdad la o dată ulterioară. În discursul său despre starea Uniunii din 29 ianuarie 2002, el identifica în mod explicit Irakul drept una dintre cele trei ţinte principale de pe o „axă a răului”, alături de Iran şi Coreea de Nord. Acum singura întrebare era dacă se putea baza pe alianţele deja stabilite şi pe instituţiile multilaterale – a căror importanţă, întâmplător, nu o negase deloc în „Strategia de securitate naţională”.

Existau multe motive legitime pentru un război autorizat de ONU împotriva lui Saddam Hussein – aproape prea multe. În anii 1990 guvernul irakian nu numai că dezvoltase arme biologice şi chimice (pe acestea din urmă le folosise – inclusiv gaz muştar şi sarin – împotriva kurzilor din Halabja), dar încercase şi să achiziţioneze arme nucleare. Comisia Specială a Naţiunilor Unite instituită după Războiul din Golf prin rezoluţia 687 a Consiliului de Securitate a primit sarcina de a se asigura că armele de distrugere în masă ale Irakului sunt eliminate sau neutralizate; până ce UNSCOM avea să confirme că s-a făcut acest lucru, rămânea în vigoare un embargo, prin care Irakul era împiedicat să-şi exporte petrolul[60]. Încă de la început, Saddam a obstrucţionat eforturile comisiei speciale. În repetate rânduri, declaraţiile irakienilor privind armele interzise care fuseseră produse s-au dovedit a fi false. În 1994, irakienii au încetat să mai coopereze cu UNSCOM şi le-au permis inspectorilor să-şi reia activitatea doar atunci când s-au confruntat cu ameninţarea unei acţiuni militare. La fel s-a întâmplat şi în 1997, când inspectorilor li s-a interzis accesul la anumite obiective, ceea ce a suscitat o nouă ameninţare cu o acţiune militară, măsură care a fost evitată abia în februarie

1998, când Kofi Annan s-a deplasat la Bagdad şi l-a făcut pe Saddam să mai promită o dată că inspecţiile puteau fi reluate. Cooperarea nu a durat decât vreo câteva luni. Raportul final al Comisiei Speciale a fost atât de incriminator, încât Statele Unite şi Marea Britanie au bombardat (Operaţiunea „Vulpea deşertului”) anumite obiective presupuse a fi baze de fabricare a armelor de distrugere în masă. În 1999 a fost înfiinţat un nou corp de inspectori (UNMOVIC), însă acestuia i s-a permis accesul în Irak abia în noiembrie 2002[61].

Încălcări ale drepturilor omului, dacă nu chiar genocid; sponsorizarea unor organizaţii teroriste, îndeosebi Abu Nidal; încălcarea convenţiilor privind armele chimice şi biologice; tentative de achiziţionare a unor arme nucleare – rechizitoriul la adresa regimului lui Saddam era într-adevăr lung la începutul noului secol. Totuşi, lipsea în mod clar din acesta orice probă irefragabilă privind implicarea în atacurile din 11 septembrie. Având în vedere lista de încălcări ale dreptului internaţional de către Saddam şi dispreţul lui manifest faţă de numeroasele rezoluţii ale Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite pe care le cauzase – 17 în doar patru ani[62] –, singurul mister este de ce nu a fost invadat Irakul înainte de 2003.

Explicaţia trebuie căutată în atitudinea celorlalţi membri permanenţi ai Consiliului de Securitate. S-ar fi putut crede că aceştia ar fi împărtăşit dorinţa americanilor de a-l vedea pe Saddam dezarmat. Acest lucru era valabil în cazul Marii Britanii. Şi totuşi, Franţa, Rusia şi China au încurajat în mod subtil nerespectarea de către irakieni a regimului de control al armelor. Doar Statele Unite şi Regatul Unit au ameninţat cu acţiuni militare şi le-au pus în practică pentru a asigura

respectarea regimului de control. La sfârşitul anului 1999 preşedintele UNSCOM, Richard Butler, a fost atât de revoltat de comportamentul celorlalţi membri permanenţi, încât i-a acuzat că încearcă să „îngroape” comisia specială[63]. În mod cert, aceştia nu s-au arătat prea entuziasmaţi de relansarea programului de inspecţie, aparent defunct. Nu a fost ultima dată când francezii în special aveau să se folosească de puterea lor asupra Consiliului de Securitate pentru a obstrucţiona nu doar politica externă americană, ci şi dorinţele clar exprimate chiar de Consiliul de Securitate.

S-a scris mult în ultimul an despre „eşecul” diplomaţiei americane în 2003. Atunci când Statele Unite au intrat în război cu Irakul, o serie de democraţi de frunte l-au acuzat pe preşedinte pentru prostia lui. „Sunt mâhnit, mâhnit că acest preşedinte a dat greş atât de lamentabil la capitolul diplomaţie”, declara Tom Daschle, liderul minorităţii din Senat. „Probabil cea mai nereuşită gestionare a aliaţilor pe care am văzut-o de ceva vreme încoace”, a fost verdictul congresmenului Steny Hoyer. „Când am devenit o naţiune care îşi ignoră şi îşi ocărăşte prietenii, despre care spune că sunt irelevanţi?”, se întreba Robert Byrd, venerabilul senator democrat. Astfel de opinii erau exprimate şi de comentatori mai cerebrali, în special de Stanley Hoffman, precum şi de membri ai echipei de politică externă a administraţiei anterioare[64]. Şi totuşi, s-ar putea afirma la fel de bine că preşedintele Bush şi consilierii săi au fost *prea* diplomaţi în abordarea lor. Căci mai ales dorinţa lor de a *nu* acţiona unilateral a condus la fiascoul „celei de-a doua rezoluţii”, total lipsite de relevanţă (care, dacă ar fi fost adoptată, ar fi fost mai degrabă o a 22-a rezoluţie privind Irakul). Obiectivul

fundamental al politicii americane, cu toate acestea, era consecvent şi a fost atins – este vorba despre eliminarea definitivă de la putere a lui Saddam Hussein. De asemenea, Statele Unite au reuşit să facă asta cu sprijinul unora dintre aliaţii lor tradiţionali, deşi nu al tuturor, construind ad-hoc o „coaliţie a celor dispuşi” exact în modul în preconizat de strategia de securitate naţională a preşedintelui. Nu diplomaţia americană dăduse greş, ci diplomaţia acelora care credeau că pot să oprească războiul sau măcar să izoleze Statele Unite.

Administraţia Bush şi-a pierdut răbdarea în privinţa lui Saddam în a doua jumătate a anului 2002. Vicepreşedintele Dick Cheney îşi exprimase public încă din 26 august dezgustul faţă de „jocul «înşală şi retrage-te»” al lui Saddam. Cartea lui Kenneth M. Pollack *The Threatening Storm* conchidea: „Singurul demers prudent şi realist care le rămâne Statelor Unite este să lanseze o invazie amplă în Irak pentru a zdrobi forţele armate irakiene, a înlătura regimul lui Saddam şi a elimina armele de distrugere în masă din această ţară”. Această soluţie, susţinea el în mod plauzibil, ar fi de preferat continuării la nesfârşit a politicii de îngrădire cu care echivalau combinaţia de sancţiuni, inspecţii în domeniul armelor, zone de excludere aeriană şi prezenţa militară americană în state învecinate[65]. Totuşi, inclusiv din respect pentru dorinţele prim-ministrului britanic Tony Blair, s-a luat decizia de a se sesiza Consiliul de Securitate[66]. Rezultatul a fost rezoluţia 1441 a Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite, ce repeta – în mod detaliat – numeroasele păcate de omitere şi comitere, sfidare şi nerespectare de care se făcea vinovat Saddam, dar oferea Irakului „o ultimă ocazie de a-şi

respecta obligaţiile de dezarmare în temeiul rezoluţiilor relevante ale Consiliului”, cerând în decurs de 30 de zile „o declaraţie actualizată, exactă şi completă privind toate aspectele programelor sale de dezvoltare a armelor chimice, biologice şi nucleare” şi preconizând o reluare a inspecţiilor în domeniul armelor. În încheiere, rezoluţia reamintea oarecum neconvingător avertizările anterioare ale Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite potrivit cărora Irakul „va avea de suportat consecinţe grave dacă îşi încalcă încontinuu obligaţiile”[67]. Pentru americani, picătura care a umplut paharul – poate ultimul şuvoi de picături – a fost declaraţia de 12 000 de pagini a irakienilor ca răspuns la această solicitare, pe care ei au considerat-o „un document care nici măcar nu este credibil”[68].

Acum Bush şi consilierii săi aveau două motive întemeiate pentru a lua măsuri. Iată care erau acestea:

1. că în mod sistematic Irakul nu se conformase dispoziţiilor din rezoluţiile Consiliului de Securitate al ONU şi *era posibil* – desigur, nimeni nu putea fi sigur, tocmai din cauza refuzului irakienilor de a coopera – să-şi fi menţinut sau recuperat capacitatea de a utiliza ori de a exporta arme chimice sau biologice şi
2. că Saddam era un tiran sângeros care comisese crime împotriva umanităţii, dacă nu chiar genocid.

Independent de aceste justificări legitime pentru un război de dezarmare şi/sau de eliberare, par să fi fost prezentate încă trei argumente practice în favoarea trecerii la acţiune:

3. că răsturnarea lui Saddam ar putea ajuta la depăşirea impasului în care se află procesul de pace din Orientul Mijlociu transmiţând un semnal neechivoc de ostilitate către orice regim care ar sfida Statele Unite – *pour encourager les autres*, nu doar pentru a scăpa de Saddam,
4. că crearea unui Irak democratic ar putea iniţia şi o totală „transformare a Orientului Mijlociu” (cum spunea Condoleezza Rice), Irakul servind din nou ca exemplu pentru celelalte state arabe, şi
5. că faptul de a controla Irakul ar putea duce la crearea de baze alternative pentru trupele americane în Orientul Mijlociu, permiţându-le să părăsească Arabia Saudită (şi astfel să îndeplinească măcar una dintre cererile islamiştilor radicali)[69].

Nu toate elementele din cadrul administraţiei Bush acceptau aceste argumente suplimentare în favoarea unei intervenţii – existau diferenţe de opinie chiar şi în interiorul Departamentului Apărării –, dar se pare că preşedintele le considera legitime pe toate trei. Venise vremea pentru utilizarea clausewitziană a războiului pentru atingerea acestor obiective politice.

A urmat o încercare nereuşită, însă foarte păgubitoare a guvernului francez, susţinut de guvernul Germaniei şi de cel al Rusiei, de a opri războiul. În 20 ianuarie, ministrul francez al Afacerilor Externe, poetul şi istoricul Dominique de Villepin, declara la o conferinţă de presă de după o şedinţă a Consiliului de Securitate că francezii nu se vor „asocia cu o intervenţie militară care nu este susţinută de comunitatea internaţională”[70]. Două zile mai târziu, preşedintele Chirac a

confirmat acest punct de vedere în cadrul unui discurs cu ocazia a 30 de ani de la semnarea Tratatului franco-german de la Elysée, în care părea să aprobe opoziţia recent realesului cancelar german Gerhard Schröder – prin care acesta urmărea doar să acumuleze capital politic – faţă de orice „aventură militară” a americanilor în Irak. Pe 10 februarie, la o reuniune a Consiliului Atlanticului de Nord care a avut loc la Bruxelles, Franţa şi Germania, precum şi Belgia s-au opus unei cereri de asistenţă din partea Turciei, inspirată de americani, în cazul unui război cu Irakul. În aceeaşi zi, preşedintele Rusiei Vladimir Putin i-a făcut o vizită omologului său francez la Paris, anunţând că Rusia se opune războiului.

Ulterior, secretarul Apărării Donald Rumsfeld a fost ţinta oprobriului pentru comentariul său dezaprobator potrivit căruia opoziţia venea doar din „bătrâna Europă”. De fapt, ar fi mai corect să se spună că venea din vreun sfert din bătrâna Europă, plus din partea vechiului rival eurasiatic al Americii. În cealaltă tabără, exprimându-şi sprijinul pentru poziţia americanilor, erau Marea Britanie, Spania, Danemarca, Portugalia şi Italia – toate, vechi membre ale Uniunii Europene –, precum şi Polonia, Ungaria şi Republica Cehă, trei dintre cei zece noi membri ai UE. Scrisoarea lor proamericană adresată cotidianului *The Wall Street Journal* în 30 ianuarie, care acuza Consiliul de Securitate că îi permitea lui Saddam „să-i încalce sistematic” rezoluţiile şi lăsa clar să se înţeleagă că Saddam ratase „ultima ocazie de dezarmare”, a fost imitată de zece ţări est-europene mai mici, printre care şi cele trei state baltice şi Bulgaria. Aşadar, o *majoritate* largă de state europene (18 cu totul) erau de partea americanilor, lucru deloc surprinzător având în vedere condamnarea

comportamentului irakienilor de către însuşi principalul inspector de la ONU în domeniul armelor cu doar câteva zile înainte. Francezii fuseseră depăşiţi complet, aşa cum atestă atacul plin de iritare al lui Chirac la adresa statelor est-europene după publicarea celor două scrisori[71]. Mai mult decât atât, chiar şi ţările europene care nu susţineau în general războiul au oferit o asistenţă limitată, precum utilizarea spaţiului lor aerian, specialişti în contracararea armelor chimice sau ajutor umanitar. Poate că aici a fost singura greşeală a americanilor, când preşedintele Bush s-a lăsat convins de omologul său britanic să ceară încă o rezoluţie a Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite care să autorizeze în mod explicit războiul. Astfel majoritatea proamericană din Europa a devenit irelevantă deoarece, în afară de Marea Britanie, doar două state europene (Spania şi Bulgaria) mai făceau parte din Consiliul de Securitate. Aflaţi în centrul atenţiei publice pe care o atrăgeau acum, nici unul dintre ceilalţi membri nepermanenţi – Siria, Pakistan, Camerun, Angola, Guineea şi Mexic – nu doreau să se considere că ar susţine un război „american”. În mod ironic, având în vedere agitaţia ulterioară în legătură cu o „ruptură” transatlantică, Europa s-a dovedit a fi cel mai proamerican dintre toate continentele reprezentate în Consiliul de Securitate. Totuşi, esenţial este că vetoul preşedintelui Chirac, anunţat dinainte la televiziunea franceză, şi nu ca vot formal în Consiliul de Securitate, a fost cel care a condamnat „a doua” rezoluţie a lui Blair, ce a fost retrasă.

La scurt timp după ce primele rachete au lovit Bagdadul, Chirac a acuzat Statele Unite că „încalcă legitimitatea Naţiunilor Unite şi pun mai mult preţ pe recurgerea la forţă”.

Este greu de spus cam ce anume făcuse Franţa pentru legitimitatea Naţiunilor Unite. Chirac declarase că Franţa avea să-şi utilizeze dreptul de veto împotriva unei a doua rezoluţii „indiferent care ar putea fi circumstanţele”. Şi totuşi, Jean-David Levitte, ambasadorul Franţei în Statele Unite, a formulat o rectificare foarte importantă: „Dacă Saddam Hussein ar utiliza arme chimice sau biologice, asta ar schimba complet şi imediat situaţia pentru guvernul Franţei”. Însuşi Chirac a mai făcut o precizare: de fapt, avea să ia în considerare „toate opţiunile, inclusiv războiul”, dacă Saddam continua să încalce rezoluţia 1441 peste încă 30 de zile[72]. Francezii se contraziceau singuri. În esenţă, erau dispuşi să admită un război împotriva Irakului numai dacă Saddam utiliza mai întâi arme chimice sau biologice. Dacă doar le deţinea, ascunse pe undeva, nu era nevoie de un război. Avea să fie de ajuns încă un ultimatum zadarnic. Din punctul de vedere al francezilor, inspectorii n-aveau decât să joace leapşa cu rachetele prin Mesopotamia la nesfârşit, iar Statele Unite puteau să-şi ţină trupele în Golf ca spectatori în tot acest timp. Singura grijă a francezilor era să evite un război – cam la fel cum se comportase şi Marea Britanie pe tot parcursul crizei din Bosnia. În ciuda afectării afişate de Chirac şi Villepin, ei nu urmăreau altceva decât o politică de împăciuire. Iar Statele Unite trebuiau să suporte aproape toate costurile îngrădirii pe care o implica această politică.

Pledoaria specială a domnului Blair

Putea Saddam să utilizeze arme chimice sau biologice, presupunând că avea unele ascunse pe undeva? Aceasta a devenit o întrebare de importanţă vitală pentru Tony Blair, ai cărui laburişti se îndoiau că este înţelept să sprijine un război perceput acum drept „american”. Doi membri ai cabinetului său au demisionat din acest motiv. Dacă ar fi fost învins în Camera Comunelor în seara zilei de 18 martie, foarte probabil s-ar fi simţit şi el obligat să demisioneze. În opinia lui Blair, exista o singură soluţie. Nişte dovezi clare că Saddam nu numai că deţinea arme de distrugere în masă, ci putea deja să le şi folosească i-ar fi convins pe parlamentarii şovăielnici că Marea Britanie era în legitimă apărare.

Faptul că prim-ministrul a profitat la maximum de rapoarte ale serviciilor de informaţii care indicau asta pare indubitabil, deşi poate că acţiona mai degrabă ca un avocat pledant care selectează doar cele mai bune dovezi circumstanţiale pentru a-şi prezenta cazul decât ca un sperjur, aşa cum l-a acuzat un reporter de la BBC. În prefaţa la un dosar al serviciilor de informaţii britanice publicat pe 24 septembrie, domnul Blair menţiona clar: „Nu am nici o îndoială că ameninţarea este gravă şi actuală”. „Planificarea militară” a lui Saddam Hussein „permite ca unele dintre armele de distrugere în masă să fie pregătite în mai puţin de 45 de minute după ce s-ar da ordinul de a fi folosite”[73]. În aceeaşi zi a afirmat în Camera Comunelor: „Irakul deţine arme chimice şi biologice… Saddam a continuat să le producă… Avea deja planuri militare active pentru utilizarea unor arme chimice şi biologice, care ar putea fi activate în 45

de minute”[74]. Lăsând la o parte ambiguitatea ultimei fraze – ce puteau fi activate în 45 de minute, planurile sau armele? –, pare să fi existat o discrepanţă semnificativă între impresia lăsată de prim-ministru şi informaţiile iniţiale care stăteau la baza remarcii lui. Rugat de lordul Hutton în august anul trecut să precizeze ce tipuri de arme considerau serviciile de informaţii britanice că ar putea fi gata pentru utilizare în trei sferturi de oră, preşedintele Comisiei mixte de supraveghere a serviciilor de informaţii, John Scarlett, a dat răspunsul revelator că „are legătură cu muniţiile, ceea ce noi interpretaserăm în sensul de muniţie a lansatoarelor de grenade sau arme de calibru mic, destul de diferite de rachete”[75].

În 18 martie, când a vorbit în faţa Camerei Comunelor, prim-ministrul a susţinut cu siguranţă cel mai strălucit discurs din cariera sa. El a corelat, mult mai abil decât a fost în stare vreodată să o facă omologul său american, ameninţarea reprezentată de tirania lui Saddam Hussein şi ameninţarea reprezentată de terorismul islamist. A pledat pentru un război nu doar pentru dezarmarea Irakului, ci şi pentru eliberarea poporului irakian, pentru reactivarea procesului de pace din Orientul Mijlociu şi – poate cel mai inteligent – pentru salvarea credibilităţii Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite. Niciodată nu s-au adus argumente mai convingătoare în favoarea războiului. Şi totuşi, în centrul discursului său se afla o omisiune fantastică, armele chimice şi biologice cărora inspectorii de la ONU nu reuşiseră să le dea de urmă fiind puse în legătură cu posibilitatea unui atac terorist comparabil cu cel din 11 septembrie. Cele două fragmente în cauză, citite

la distanţă de câteva minute unul de altul, cu mai multe întreruperi din sală, merită reproduse pe larg:

> În 7 martie, inspectorii au publicat un document remarcabil… care detalia toate întrebările despre armele de distrugere în masă ale Irakului. Acesta enumeră 29 de aspecte asupra cărora nu au reuşit să obţină informaţii. De exemplu, cu privire la VX se precizează: „Documentaţia pusă la dispoziţia UNMOVIC sugerează că Irakul cel puţin avea planuri extinse de a folosi VX ca armă”. Despre armele biologice, raportul inspectorilor precizează: „Pornind de la mediile de cultură neînregistrate în documente, potenţiala producţie de antrax a Irakului este posibil să se fi încadrat între 15 000 şi 25 000 de litri… Pe baza tuturor dovezilor disponibile, se poate presupune că aproximativ 10 000 de litri de antrax nu au fost distruşi şi este posibil să existe încă…”.
>
> Daţi-mi voie să vă explic care sunt pericolele. Trei kilograme de VX lansate cu ajutorul unui lansator de rachete ar contamina un sfert de kilometru pătrat într-un oraş. Un litru de antrax conţine milioane de doze letale. 10 000 de litri nu sunt de găsit. 11 septembrie a schimbat psihologia Americii[76].

Ingeniozitatea şi elocvenţa domnului Blair au învins. Însă este greu să nu tragem concluzia că el a urmărit să creeze în mintea ascultătorilor săi impresia că însuşi Saddam era în stare să pună la cale o versiune chimică sau biologică a atacurilor din 11 septembrie – poate chiar în Londra. Iar dacă, în ciuda iertării acordate de lordul Hutton, domnul Blair nu îşi

va mai redobândi credibilitatea în faţa alegătorilor britanici, numai el este de vină. Pledoaria în favoarea războiului contra lui Saddam era destul de bună şi fără să invoce ameninţarea reprezentată de al Qa’eda, care nu avea nici o legătură.

Americanii au plecat de la premisa că pot conta pe britanici: „Peste doi ani”, declarase Bush la doar o săptămână după 11 septembrie, „s-ar putea să nu mai fie alături de noi decât britanicii”[77]. Faptul că exact aşa s-a întâmplat – că nici o altă ţară nu a mai sprijinit în mod consecvent politica Statelor Unite după septembrie 2001 – era deopotrivă important şi surprinzător. Era important nu doar pentru că asta asigura Statelor Unite sprijinul unuia dintre membrii permanenţi în Consiliul de Securitate, ci şi – idee pe care poate nici americanii nu au priceput-o – deoarece accentua în mod semnificativ izul imperial al invaziilor americane din Afganistan şi Irak. Surprinzător era pentru că Regatul Unit nu fusese nici pe departe la fel de entuziasmat de acţiunea militară americană în timpul crizei din Bosnia. Iar atunci când Blair sprijinise decizia Statelor Unite de a intra în război în Kosovo, el îl susţinea pe un preşedinte mult mai agreabil pentru o cauză mult mai uşor de acceptat. Războiul lui Clinton pentru drepturile omului era cu totul altceva decât războiul lui Bush împotriva terorii (şi pentru schimbarea de regim).

Cu toate acestea, rămâne întrebarea: ce avea Marea Britanie de câştigat? Este uşor de înţeles de ce s-a dat peste cap preşedintele Bush să satisfacă solicitările lui Blair de a obţine un mandat pentru război din partea Naţiunilor Unite. Faptul de a avea alături Marea Britanie conferea credibilitate afirmaţiei americanilor că ar conduce o coaliţie împotriva lui

Saddam şi garanta că trupele Statelor Unite vor primi întăriri sub forma unui contingent substanţial de militari britanici, care, deşi mai puţini şi mult mai slab echipaţi decât americanii, s-au dovedit a fi mai buni la treburile poliţieneşti care au căzut rapid în sarcina invadatorilor victorioşi. Însă de ce şi-a riscat prim-ministrul britanic cariera politică pentru un plan de acţiune împotriva Irakului care a fost conceput la Washington ţinând cont în primul rând de nevoile americanilor? Dintr-un punct de vedere strict britanic, preţul susţinerii Statelor Unite era evident de la bun început: Marea Britanie suporta o parte a costurilor războiului şi ale ocupaţiei ulterioare, devenind în acelaşi timp a treia ţintă preferată de fanaticii islamişti, după Israel şi SUA. Însă, dacă, aşa cum se întâmplă de obicei, învingătorii se alegeau cu prada, ce parte din pradă avea să primească asociatul de rang secundar al învingătorului? Părea foarte puţin probabil, ca să dăm doar un exemplu, ca după război companiile petroliere britanice să joace un rol important în reconstrucţia câmpurilor petrolifere irakiene. Iar data următoare când preşedintele Bush avea să simtă nevoia să crească o taxă la import din raţiuni de politică internă, exportatorii britanici cu siguranţă nu aveau să fie scutiţi, de vreme ce toate negocierile comerciale ale Marii Britanii trebuiau purtate prin intermediul Uniunii Europene. Când e vorba despre război sau pace, s-ar putea să existe o „bătrână” Europă şi una „nouă”. Dar când vine vorba de comerţ, nu există decât Bruxelles. Beneficiile acestei relaţii speciale pentru Marea Britanie păreau ciudat de intangibile în 2003[78].

Desigur, aproape toţi prim-miniştrii britanici de după război au fost seduşi de ideea unei relaţii speciale cu Statele

Unite, relaţie întruchipată, în ciudata ei combinaţie de afecţiune şi dezamăgire reciprocă, de Winston Churchill. La momentul loviturii de stat din Irak care a pus capăt stăpânirii britanice în această ţară, omul de stat, în vârstă de 83 de ani, aflat acum la pensie, a fost tentat să susţină un discurs pe tema rolului jucat de englezi şi de americani în Orientul Mijlociu. Notiţele sale s-au păstrat şi peste 46 de ani par profetice:

America şi Marea Britanie trebuie să colaboreze,
să ajungă la nişte obiective *comune*.
Complicaţiile pe care le implică problema
pot fi remediate dacă şi numai *dacă*
sunt înfruntate cu forţe unite
şi principii comune
nu doar printr-o creştere a puterii.
Când suntem divizaţi, pierdem[79].

Ideea lui Churchill, pe care până la urmă s-a hotărât să nu o mai aducă în discuţie, era că, grăbind prima expediţie a americanilor în Liban, lovitura de stat din 1958 de la Bagdad putea prevesti o viitoare criză americană a Suezului. „Ar fi prea uşor ca SUA să fie luate în râs”, a spus Churchill. „Nu este momentul să încercăm să încheiem conturi vechi. Conturile se încheie singure.”[80] Însă conturile relaţiei speciale chiar se încheie?

Nu toţi prim-miniştrii au presupus automat că aşa se întâmplă. Harold Wilson a rezistat cu înţelepciune tuturor presiunilor exercitate de americani pentru a trimite măcar o forţă armată simbolică în Vietnam. „Fiţi britanici”, a pledat un

oficial american în ianuarie 1968, când ministrul de Externe George Brown a mers la Washington. „Cum puteţi să ne trădaţi?”[81] Dean Rusk s-ar fi mulţumit şi cu „un singur batalion din Black Watch”. „Atunci când ruşii vor invada Sussexul”, a bombănit el când nu i s-a satisfăcut nici această cerere, „să nu vă aşteptaţi să vă venim în ajutor”[82]. Şi totuşi, nici măcar Wilson nu a fost cu totul imun la linguşelile americanilor. „Ceremoniile de bun-venit au depăşit cu mult orice văzusem eu până atunci”, i-a spus el Barbarei Castle, unul dintre miniştrii cabinetului său, după o vizită la Washington, în 1975[83]. De aici ne putem face o idee despre motivul pentru care atâţia premieri au ţinut cu dinţii de relaţia specială, chiar şi atunci când roadele ei au fost atât de greu de cules. Până la urmă, pur şi simplu este mai plăcut să vizitezi Casa Albă (sau chiar Crawford, Texas) decât Palatul Elysée, ca să nu mai vorbim de Cancelaria Federală a Germaniei. Puşi să aleagă între Bruxelles şi Washington, majoritatea prim-miniştrilor britanici optează pentru acesta din urmă. Singura excepţie autentică de la această regulă a fost Edward Heath, care a fost încântat să-i spună lui Richard Nixon că pe viitor va trebui să trateze cu toţi cei nouă membri ai Comunităţii Economice Europene ca entitate[84]. Chiar şi Tony Blair, care părea cândva să prefere instinctiv Toscana Texasului, s-a dovedit a fi incapabil să reziste atracţiei relaţiei speciale.

Deci cine a câştigat? Un răspuns este că a câştigat Clausewitz. Statele Unite şi-au urmărit din nou obiectivele politice prin intermediul războiului, unul care, datorită colosalei lor superiorităţi economice şi politice, a fost rapid şi

i-a costat puţine vieţi pe americani: doar 91 de morţi în luptă de la începutul războiului până pe 20 martie şi declararea victoriei de către preşedintele Bush pe puntea portavionului *USS Abraham Lincoln* şase săptămâni mai târziu. Războiul acesta a fost diferit de cele purtate în anii 1990. După ce s-a vorbit atât de mult despre „şoc şi groază”, bombardamentul aerian preliminar a fost scurt şi selectiv, iar luptele au fost lăsate într-o măsură mult mai mare în seama unor forţe terestre extrem de mobile, care s-au îndreptat rapid către principalele oraşe, fără a întâmpina prea multă rezistenţă. Saddam a fost răsturnat de la putere. După o căutare de nouă luni, a fost descoperit ascunzându-se într-o groapă camuflată. S-a dovedit că blufase: la cercetările iniţiale nu s-a găsit nici urmă de arme de distrugere în masă şi nici măcar instalaţii pentru producerea lor. Saddam a căzut victimă propriei neghiobii. Dacă pur şi simplu le-ar fi spus adevărul inspectorilor în loc să păcălească CIA, poate că ar fi trăit până la adânci bătrâneţi în confortul vulgar al numeroaselor sale palate oribile. Chiar şi armele lui convenţionale s-au dovedit a fi practic inutile, căci majoritatea soldaţilor echipaţi cu acestea pur şi simplu au dat bir cu fugiţii în loc să lupte.

Războiul împotriva Irakului a devenit până la urmă unul al intenţiilor umanitare într-o măsură mult mai mare decât se anticipase. În absenţa unor grămezi impresionante de arme de distrugere în masă, atenţia s-a îndreptat către al doilea obiectiv declarat al coaliţiei, eliberarea poporului irakian de sub jugul tiraniei. Aici a devenit evident în foarte scurt timp că victoria nu era doar a lui Clausewitz, ci şi a Statelor Unite. Or fi avut ei rezerve faţă de preşedintele Bush, dar în iunie 2003, când au fost întrebaţi despre consecinţele Războiului din Irak,

trei sferturi din respondenţii francezi, italieni şi germani chestionaţi în cadrul sondajului Pew Global Attitudes au fost de acord că poporului irakian îi era mai bine fără Saddam Hussein[85]. Şi mai frapant, irakienii de rând păreau să fie de aceeaşi părere. Primul sondaj realizat cu rigurozitate la Bagdad, publicat în septembrie anul trecut, arăta că 62% din locuitorii acestui oraş credeau că „înlăturarea lui Saddam Hussein a meritat orice chinuri prin care au trecut după… invazie”. Mai mult decât atât, două treimi (67%) credeau că Irakului îi va fi oarecum (35%) sau mult (32%) mai bine peste cinci ani decât înainte de acţiunea americanilor. Sprijinul pentru schimbarea regimului era deosebit de puternic în zonele sărace ale oraşului[86]. Singura consolare pentru cei care se opuneau războiului era că politicianul occidental cel mai popular în Irak era nimeni altul decât Jacques Chirac[87].

În afacerile internaţionale nu există gratitudine; vorba ceea, nici o faptă bună nu rămâne nepedepsită. În 2003, Statele Unite au declarat război unui regim care încălcase în mod repetat dreptul internaţional, sfidase în mod repetat Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite şi – potrivit organizaţiei Human Rights Watch – îşi ucisese în mod repetat propriii cetăţeni, dintre care vreo trei sute de mii fuseseră executaţi şi înmormântaţi în gropi comune la ordinul lui Saddam. Majoritatea guvernelor europene au susţinut decizia americanilor de a-l răsturna pe Saddam de la putere. Oamenii cei mai raţionali din Europa şi chiar din Irak s-au bucurat că a fost înlăturat. Şi totuşi, foarte mulţi dintre ei se plângeau că Statele Unite acţionaseră „unilateral”, că acestea erau „naţiunea-bandit”, nu Irakul. Asta era o absurditate. Încă dinainte de 11 septembrie era evident că Organizaţia

Naţiunilor Unite era o instituţie prea slabă pentru a face faţă în mod eficient unor state rebele implicate în agresiuni militare şi/sau genocid. Bosnia şi Kosovo arătaseră că doar conducerea militară a americanilor era soluţia eficientă la asemenea provocări. Afganistanul arătase că Statele Unite puteau avea succes pe plan *militar* aproape fără nici un ajutor din partea altcuiva. Însă nu a existat niciodată intenţia de a acţiona în izolare totală, nici în Afganistan, nici în Irak. ONU – şi chiar şi NATO şi toate celelalte componente ale comunităţii internaţionale – a avut un rol după răsturnarea tiraniei. Acest rol a fost de a contribui la îndeplinirea sarcinii foarte diferite care s-a dovedit că însoţea inevitabil schimbarea de regim: tocmai construcţia naţională faţă de care preşedintele Bush şi consilierii lui cei mai apropiaţi erau atât de suspicioşi.

Întrebat la o conferinţă de presă în timpul Războiului din Afganistan ce vor face Statele Unite după înlăturarea de la putere a talibanilor, secretarul Rumsfeld a dat un răspuns revelator. „Nu cred că ne revine nouă responsabilitatea de a încerca să ne dăm seama ce fel de guvern ar trebui să aibă această ţară”, a declarat el. „Eu nu cunosc oameni din alte ţări suficient de deştepţi ca să spună altor ţări ce fel de aranjamente ar trebui să facă pentru a se guverna.”[88] Şi preşedintele era de aceeaşi părere. „Nu sunt de acord cu folosirea militarilor pentru construcţia naţională”, a afirmat el la o întrunire a Consiliului său de Securitate Naţională la trei zile după declaraţia lui Rumsfeld. „Odată ce treaba e gata, forţele noastre nu se ocupă cu menţinerea păcii. Ar trebui să instituim o protecţie a ONU şi să plecăm…” A fost deosebit de deschis la ideea secretarului său de stat Colin Powell privind un „mandat ONU plus forţe dintr-o ţară terţă care să

controleze Kabulul”[89]. Totuşi, la fel ca dihotomia dintre unilateralism şi multilateralism, şi această distincţie între schimbarea de regim înfăptuită de SUA şi construcţia naţională realizată de ONU era o himeră. În practică, americanii pur şi simplu nu au putut pleca din Afganistan sau din Irak în momentul în care a dispărut regimul odios cu care luptau.

Chiar şi înainte de invadarea Irakului, ceea ce Michael Ignatieff numea „o nouă formă distinctivă de tutelă imperială numită construcţie naţională” – spirituala expresie inventată de el este „imperiu *light*” – exista deja în cel puţin trei ţări[90]. În fiecare caz, intervenţia militară a americanilor, deşi nesolicitată în nici o etapă în mod categoric de Naţiunile Unite, fusese cea care făcuse posibilă construcţia naţională (mai exact, consolidarea statului) de către ONU. În fiecare caz, Organizaţia Naţiunilor Unite a conferit legitimitate internaţională prezenţei americane, trimiţându-i întăriri. Ţelurile ambelor părţi se schimbaseră în mod cert de-a lungul timpului. În Balcani, obiectivul fusese umanitar: oprirea genocidului şi a unui exod de refugiaţi. Înlăturarea de la putere a talibanilor din Afganistan avea beneficii umanitare evidente, însă acestea erau, cum spun economiştii, „externalităţi”. Principalul obiectiv fusese „stârpirea” teroriştilor şi a sponsorilor lor. Tendinţa fundamentală era totuşi imperialismul în numele internaţionalismului. Indiferent dacă le plăcea sau nu şi indiferent dacă inamicul era genocidul sau terorismul, Statele Unite şi ONU acţionau acum împreună ca un soi de „semiimperiu”[91]. Acelaşi lucru avea să fie valabil şi în Irak, deşi ONU nu credea în justificarea oferită de către americani pentru schimbarea de regim. La

urma urmei, schimbarea de regim şi construcţia naţională nu erau activităţi distincte, cum sperase preşedintele Bush. Ele se întrepătrundeau inevitabil şi, cu toate că Statele Unite puteau fi capabile să înfăptuiască o schimbare de regim unilaterală (sau cel puţin fără ONU), nu erau în stare să realizeze construcţia naţională fără ajutor. Şi nici ONU, din nefericire pentru Bush şi Rumsfeld. La sfârşitul anului 2003, realitatea ineluctabilă era că, pentru a reconstrui Irakul, Statele Unite şi Naţiunile Unite trebuiau să lase la o parte neînţelegerile şi să conlucreze[92].

Partea a II-a

Decăderea?

Capitolul 5

Argumentele în favoarea unui imperiu liberal

Imperialiştii nu îşi dau seama ce pot face, ce pot crea! Au furat miliarde acestui continent [Africa], numai din cauză că sunt prea obtuzi ca să înţeleagă că miliardele lor erau doar mărunţiş, în comparaţie cu posibilităţile existente! Posibilităţi care *trebuie* să includă o viaţă mai bună pentru oamenii ce trăiesc aici.

Franklin D. Roosevelt, 1943[1]

Ar fi o absurditate plină de ignoranţă, periculoasă să vorbim despre acordarea unei autonomii depline multora dintre teritoriile dependente încă mult timp de acum încolo. În astfel de situaţii ar fi ca şi cum i-am da unui copil de 10 ani o cheie de la uşă, un cont în bancă şi o puşcă de vânătoare.

Herbert Morrison, 1943[2]

NU imperiului?

Statele-naţiuni sunt ceva nou în comparaţie cu imperiile, căci imperii există de la începuturile izvoarelor scrise. Colonizarea – întemeierea unor noi aşezări de către grupuri mari şi organizate de migranţi – este, desigur, un proces care datează de şi mai mult timp. Originile civilizaţiei – apariţia unor structuri sociale complexe cu centre urbane – pot fi identificate în mileniul IV î.Hr. Imperiul denotă totuşi ceva şi mai sofisticat: extinderea civilizaţiei cuiva, de obicei prin forţă armată, pentru a stăpâni alte popoare. Unul dintre truismele istoriei este că imperiile apar şi dispar. O implicaţie înţeleasă mai rar este că în istorie sunt perioade în care nu există un imperiu dominant sau chiar nici un imperiu. În anii 1990, lumea s-a confruntat cu această posibilitate. Mai direct spus, după prăbuşirea imperiului sovietic era de ales între o lume de state-naţiuni independente, dintre care unele – dar nu toate – erau democraţii, şi un *imperium* american. Acei oponenţi ai administraţiei Bush al căror slogan în 2003 era „NU imperiului” plecau de la premisa că prima variantă era şi rămâne o ordine mondială viabilă. În mod ironic, şi preşedintele Bush era de aceeaşi părere – ba chiar şi majoritatea consultanţilor săi principali. Aşa cum am văzut, deşi erau dispuşi să se folosească de puterea militară pentru a efectua schimbări la nivelul guvernării în regimuri-bandit şi state eşuate, nu prea aveau chef de „construcţie naţională”, un eufemism pentru un nou tip de „imperiu multilateral” în care Statele Unite şi ONU preluau şi conduceau împreună anumite ţări după schimbarea regimului. Teoretic, acest imperialism al internaţionalismului putea dura la nesfârşit în ţări evident

incapabile de o autoguvernare stabilă. Însă, din punctul de vedere al lui Bush, prezenţa americană în Bosnia, Kosovo, Afganistan şi Irak nu era decât un expedient temporar; nu era construcţie naţională în sensul dat de Clinton sintagmei, ci doar o formă provizorie de administrare, pregătind terenul tot pentru autoguvernare în ţările respective.

Pe scurt, şi cei care se opuneau războiului menit să-l înlăture pe Saddam Hussein, şi cei ce îl susţineau erau de părere că era de dorit ca Irakul să-şi recapete rapid suveranitatea politică deplină; acelaşi lucru era valabil şi pentru celelalte ţări aflate sub administraţie internaţională. Problema pe care o abordează capitolul de faţă este dacă e corect sau nu ca independenţa naţională – ceea ce Woodrow Wilson numea autodeterminare – să fie considerată un model universal viabil. Oare nu este posibil ca pentru *unele* ţări să fie mai bună o formă de guvernanţă imperială, adică o suspendare parţială sau totală a suveranităţii naţionale, decât independenţa deplină, nu doar câteva luni sau câţiva ani, ci mai multe decenii[3]? În mod paradoxal, oare este posibil ca singura speranţă ca asemenea ţări să devină vreodată state suverane de succes (mai ales dacă privim democraţia drept un criteriu-cheie al succesului) să fie o perioadă de dependenţă politică şi putere limitată pentru instituţiile lor reprezentative[4]? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să comparăm costurile şi beneficiile imperiului şi ale independenţei în epoca modernă.

De la imperii la state-naţiuni

Epoca imperiilor şi-a atins apogeul în secolul dintre anii 1880 şi anii 1980. În cea mai mare parte a acestei perioade, un număr relativ mic de imperii au stăpânit aproape toată lumea. În ajunul Primului Război Mondial, Marea Britanie, Franţa, Belgia, Olanda şi Germania, care împreună reprezentau mai puţin de 1% din suprafaţa de uscat a lumii şi sub 8% din populaţia acesteia, stăpâneau cam o treime din restul suprafeţei globului şi peste un sfert din populaţie[5]. Toată Australasia, 90% din Africa şi 56% din Asia se aflau într-un fel sau altul sub stăpânire europeană, ca şi aproape toate insulele din Caraibe, Oceanul Indian şi Pacific. Iar deşi numai aproximativ un sfert din continentul american – în principal Canada – s-a aflat în aceeaşi situaţie de dependenţă, aproape tot restul fusese stăpânit de Europa într-un moment sau altul în secolele XVII-XVIII. Şi în nord, şi în sud, organizările politice ale republicilor americane au fost modelate în mod fundamental de trecutul colonial.

Iar aceste calcule cu privire la dimensiunile imperiilor maritime ale vest-europenilor nici nu spun întreaga poveste a imperiului din secolul al XIX-lea. Cea mai mare parte a Europei Centrale şi de Est se afla sub stăpânire rusească, germană sau austriacă. Ba chiar Imperiul Rus se întindea de la Marea Baltică până la Marea Neagră şi de la Varşovia până la Vladivostok. Şi cu toate că se aflau într-o poziţie de inferioritate tot mai marcată faţă de imperiile europene, Imperiul Otoman din Orientul Mijlociu şi cel chinez din Extremul Orient încă erau intacte. Pe scurt, statele-naţiuni independente erau excepţia de la regula stăpânirii imperiale

asupra lumii. Chiar şi Japonia, cel mai bine-cunoscut exemplu de stat asiatic ce rezistase colonizării (deşi economia sa fusese deschisă cu forţa de Statele Unite schimburilor comerciale), se apucase să clădească un imperiu, după ce cucerise Coreea. Şi aşa cum am văzut, Statele Unite, deşi făurite în creuzetul războiului antiimperial, făcuseră primii paşi pe drumul către imperiu, după ce anexaseră Texasul în 1845, California în 1848, Alaska în 1867 şi Filipinele, Puerto Rico, Hawaii şi Guamul în 1898. Ba chiar istoria lor din secolul al XIX-lea poate fi înfăţişată ca o tranziţie de la imperialismul continental la cel la nivel de emisferă.

Şi totuşi, secolul XX a respins imperiul, în principiu, dacă nu şi în practică. Se poate spune că respingerea a început odată cu publicarea unuia dintre cele mai influente dintre toate pamfletele antiimperialiste, *Imperialismul. Un eseu* de J.A. Hobson, a cărui principală critică – şi anume că Imperiul Britanic era o escrocherie, din care nu aveau de câştigat decât o elită restrânsă de finanţişti şi clienţii lor – a fost mai târziu sursa de inspiraţie a tratatului lui Lenin *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*. Pentru Lenin, Primul Război Mondial era rezultatul direct al unor rivalităţi imperialiste. Una dintre consecinţele sale a fost totuşi răsturnarea a nu mai puţin de patru împăraţi central- şi est-europeni (deşi Lenin însuşi s-a asigurat că imperiul Romanovilor renaşte sub o formă mai malefică sub guvernarea bolşevică). Cele cinci imperii vest-europene care au rezistat s-au mai târât în anii 1920-1930, dar au fost spulberate în anii 1940 de tentativele germanilor, italienilor şi japonezilor de a construi noi imperii în Europa, Africa şi Asia. Cele două superputeri care au ieşit victorioase din războaiele mondiale, deşi neoficial imperii,

aveau o retorică în mod evident antiimperială. Dezvoltând primul proiect pentru o nouă ordine mondială elaborat de predecesorul său, Woodrow Wilson, Franklin Roosevelt considera că al Doilea Război Mondial era menit să pună capăt imperiului. Cât despre Uniunea Sovietică, aceasta a pus în mod constant semnul egal între fascism şi imperialism şi nu mult după 1945 a acuzat Statele Unite că pe unul îl sponsorizează şi pe celălalt îl practică. Aceste imperii antiimperiale credeau amândouă că vor obţine avantaje strategice de pe urma decolonizării.

Roosevelt a conceput un sistem de tutele temporare[6] pentru toate fostele colonii, ca preludiu al independenţei lor pe baza principiului wilsonian al autodeterminării (pe care, după războiul mondial anterior, pacificatorii îl excluseseră în mod emfatic când era vorba despre popoarele neeuropene). În pofida eforturilor depuse de Churchill, el a făcut cum a crezut de cuviinţă[7]. Decolonizarea a avut loc după al Doilea Război Mondial în mai multe valuri, amânată doar acolo unde (ca în Orientul Mijlociu sau Indochina) americanii au fost dispuşi să subvenţioneze guverne coloniale europene împotriva „insurgenţei” comuniste[8]. Primul Război Mondial destrămase deja trei imperii – Habsburgic, Otoman şi imperiul Hohenzollernilor –, însă multe dintre posesiunile acestora ajunseseră în mâinile altor imperii, după ce abia simţiseră gustul independenţei pentru scurt timp. După 1945 a fost altfel. Nu doar Imperiul Britanic, ci şi cel francez, cel olandez, cel belgian şi cel portughez au fost dizolvate, rapid în unele regiuni ale lumii, lent şi chinuitor în alte părţi, până când, prin anii 1970, nu mai erau decât nişte vestigii. Doar trei imperii au rezistat: cel rus şi cel chinez (pe care Roosevelt le

considera oarecum diferite de imperiile vest-europene deoarece coloniile lor nu se aflau peste mări şi, poate, pentru că ideologiile lor erau în mod făţiş egalitare) şi, desigur, imperiul american tacit[9]. Rezultatul a fost o creştere bruscă a numărului de state independente din lume, care a ajuns mai mult decât dublu. În 1920 existau 69 de state suverane în lume. Până în 1950 numărul acestora crescuse la 89, iar în 1995, după ce imperiul rus se dezmembrase în cele din urmă, erau 192, cele mai mari creşteri înregistrându-se în anii 1960 (mai ales în Africa, unde s-au format nu mai puţin de 25 de noi state între 1960 şi 1964) şi în anii 1990 (mai ales în Europa de Est)[10].

Astfel, împinsă înainte de o combinaţie de epuizare europeană, naţionalism neeuropean şi idealism american, lumea s-a angajat într-un experiment epocal, pentru a testa ipoteza că imperialismul era atât cauza sărăciei, cât şi a războaielor şi că autodeterminarea avea să pregătească terenul pentru prosperitate şi pace.

De ce a eşuat decolonizarea

Această ipoteză s-a dovedit în mare măsură a fi falsă. Independenţa politică a adus prosperitate doar unei mici părţi dintre fostele colonii. Şi cu toate că fostele puteri imperiale nu se mai luptă între ele, decolonizarea a fost urmată în multe cazuri de conflicte recurente între noile state independente şi, chiar mai adesea, în interiorul lor. Aceasta a fost marea

dezamăgire dublă a celor 60 de ani care au trecut de la al Doilea Război Mondial. Iar dezamăgirea nu s-a limitat la atât. Autodeterminarea ar fi trebuit să meargă mână în mână cu democraţia. Însă adesea decolonizarea nu a dus la democraţie, ci, cât ai clipi, la dictatură autohtonă. Multe dintre aceste dictaturi au fost mai rele pentru oamenii care trăiau acolo decât vechile structuri de guvernare coloniale: mai corupte, mai anarhice, mai violente. Tocmai aceste caracteristici explică de ce nivelurile de trai chiar s-au înrăutăţit în multe ţări din Africa subsahariană de când şi-au câştigat independenţa[11].

Majoritatea fostelor colonii din Orientul Mijlociu sunt mai bogate doar pentru că natura le-a înzestrat pe unele dintre ele cu zăcăminte de ţiţei, a căror exploatare integrală a început abia după ce şi-au câştigat independenţa. Încă, cu puţine excepţii, organizările lor politice nu sunt decât nişte despotisme. Colonialismul nu a fost în totalitate bun, bineînţeles, iar independenţa nu a fost în întregime rea. Însă nu este convingător (deşi este cu siguranţă convenabil pentru cei de teapa despotului Robert Mugabe din Zimbabwe) să se pună toate problemele actualelor ţări în curs de dezvoltare pe seama repercusiunilor negative ale stăpânirii coloniale. Potrivit raportului din 2003 al Băncii Africane de Dezvoltare: „Mai bine de patru decenii de independenţă… ar fi trebuit să fie un interval suficient pentru a regla conturile cu moştenirile coloniale şi a face progrese”[12]. Din experienţa unei mari părţi a Africii şi a Orientului Mijlociu începând din 1945, precum şi a unor zone întinse din Asia, rezultă că credinţa lui Roosevelt în decolonizare a fost neîntemeiată.

Să luăm, de exemplu, sărăcia. Deşi statisticile istorice ale veniturilor pe cap de locuitor nu sunt nici pe departe complete sau exacte, se poate estima cum le-a mers imperiilor şi fostelor colonii în perioada dintre neoimperialism şi postimperialism. Există date privind produsul intern brut pe cap de locuitor pe termen lung pentru 48 de ţări, dintre care opt pot fi considerate imperii înainte de războaiele mondiale şi 14 erau colonii. În tabelul 6, care compară ambele seturi de ţări în 1913 şi 1998, se observă imediat două lucruri. Primul este că doar o fostă colonie şi-a îmbunătăţit semnificativ poziţia economică relativă: Singapore, care în 1913 avea un PIB pe cap de locuitor cât un sfert din cel al Statelor Unite, dar până în 1998 întrecuse toate fostele puteri imperiale europene. Cealaltă fostă colonie care şi-a îmbunătăţit poziţia, Malaysia, a făcut-o doar în mică măsură, crescându-şi produsul intern brut pe cap de locuitor de la 17% la 26% din nivelul celui american. Toate celelalte au rămas faţă de Statele Unite mai în urmă decât erau în 1913, în unele cazuri mult mai în urmă. Al doilea lucru, care derivă din primul, este că decalajul dintre fostele imperii ale lumii şi majoritatea coloniilor lor s-a mărit considerabil. În 1913, Filipinele, Egiptul, India, Vietnamul, Ghana şi Birmania aveau un PIB pe cap de locuitor între 13 şi 20% din nivelul celui american. În 1998, venitul mediu în toate cele şase state era sub o zecime din venitul mediu al americanilor. Prin comparaţie, toate fostele imperii au rămas nu cu mult în urma liderului economic al lumii, cu excepţia Regatului Unit, care se află în mod vădit într-o situaţie mai proastă în termeni relativi decât era în 1913.

Tabelul 6. Produsul intern brut pe cap de locuitor al unor imperii şi colonii în epoca imperiului şi după aceea (în dolari internaţionali la valoarea din 1990)

	1913 SUA = 100 Poziţia			1998 SUA = 100 Poziţia			Schimbarea poziţiei în clasament
SUA	*5 301*	*100*	*2*	*27 331*	*100*	*1*	*1*
Singapore	1 279	24	28	22 643	83	3	25
Canada	4 447	84	5	20 559	45	7	–2
Australia	5 715	108	1	20 390	45	8	–7
Olanda	*4 049*	*76*	*8*	*20 224*	*74*	*9*	*–1*
Franţa	*3 485*	*66*	*12*	*19 558*	*72*	*10*	*2*
Belgia	*4 220*	*80*	*7*	*19 442*	*71*	*11*	*–4*
Regatul Unit	*4 921*	*93*	*4*	*18 714*	*68*	*14*	*–10*
Germania	*3 648*	*69*	*11*	*17 799*	*65*	*16*	*–5*
Italia	*2 564*	*48*	*17*	*17 759*	*65*	*17*	*0*
Noua Zeelandă	5 152	97	3	14 889	54	19	–16
Portugalia	*1 244*	*23*	*29*	*12 929*	*47*	*21*	*8*
Malaysia	899	17	3	7 100	26	29	7
Africa de Sud	1 602	20	32	3 858	14	37	–13
Sri Lanka	850	16	38	3 349	12	39	–1
Indonezia	904	17	35	3 070	11	41	–6
Filipine	1 066	20	32	2 268	8	43	–11
Egipt	732	14	45	2 128	8	44	1
India	673	13	47	1 746	6	45	2
Vietnam	754	14	42	1 677	6	46	–4
Ghana	739	14	44	1 244	5	47	–3
Birmania	685	13	46	1 024	4	48	–2

Sursa: Angus Maddison, *The World Economy*; poziţiile în clasament se bazează pe cele 48 de ţări pentru care Maddison oferă date; calculele sunt pentru produsul intern brut real pe cap de locuitor, măsurat la o valoare constantă a dolarului în 1990, ajustat la paritatea puterii de cumpărare

Şi totuşi, aceste cifre nu reprezintă corect nivelul divergenţei globale dintre bogaţi şi săraci, pentru că omit multe dintre cele mai sărace ţări din lume, pentru care pur şi

simplu nu există date istorice. Dacă ne concentrăm asupra perioadei dintre 1960 şi 1989, o epocă decisivă pentru statele postcoloniale din Africa, Asia şi Orientul Mijlociu, se pot discerne mai multe dovezi covârşitoare privind eşecul economic al independenţei. Din 41 de foste colonii britanice, doar 14 au reuşit să reducă diferenţa dintre produsul lor intern brut pe cap de locuitor şi cel al stăpânilor lor britanici de altădată în aceşti 30 de ani[13]. Mai mult, în toate fostele colonii africane în afară de două (Botswana şi Lesotho) raportul dintre venitul Marii Britanii şi cel al fostelor colonii a crescut semnificativ[14].

Într-o anumită privinţă, este posibil ca această mare divergenţă postcolonială să se reducă deoarece India, cea mai populată dintre fostele colonii europene, păşeşte în fine într-o epocă de creştere economică. Totuşi, majoritatea fostelor colonii rămân tot mai mult în urma elitei ţărilor bogate. Potrivit Băncii Mondiale, nu există decât 14 ţări în lume cu un PIB pe cap de locuitor reprezentând trei pătrimi sau mai mult din nivelul celui american. Toate acestea, în afară de două, sunt europene; celelalte (Japonia şi Hong Kongul) reprezintă extremele experienţei asiatice, prima nefiind niciodată colonie, iar a doua rămânând sub stăpânire britanică peste un secol şi jumătate. La polul opus, există totuşi 20 de ţări unde produsul intern brut pe cap de locuitor este de cel mult 3% din nivelul celui american. În peste 30 dintre ţările lumii, venitul mediu este de sub un dolar pe zi[15]. Toate acestea, în afară de şase[16], sunt ţări africane care şi-au câştigat independenţa după al Doilea Război Mondial. În cea mai săracă dintre fostele colonii britanice, Sierra Leone, venitul pe cap de locuitor este acum de 140 de dolari pe an; în Marea Britanie,

un cetăţean obişnuit este în medie de peste două sute de ori mai înstărit. În 1965, venitul acestuia era de doar opt ori mai mare. Gambia, a cărei situaţie îl oripilase în aşa măsură pe Roosevelt în 1943, nu s-a descurcat cu mult mai bine. Aici veniturile reprezintă 0,8% din nivelul celor din Marea Britanie, o diferenţă mult mai mare decât în 1965, când a devenit stat independent. Potrivit Băncii Mondiale, produsul său intern brut pe cap de locuitor a crescut în termeni reali cu doar 14% din 1970, în ciuda faptului că a primit ajutoare totalizând 1,6 miliarde de dolari după câştigarea independenţei – în medie, echivalentul a aproape 20% din venitul său naţional.

Pe scurt, experimentul cu independenţa politică, mai ales în Africa, a fost un dezastru pentru majoritatea ţărilor sărace. Speranţa de viaţă în Africa a tot scăzut şi acum este de doar 47 de ani. Şi asta în ciuda ajutoarelor, împrumuturilor şi programelor de iertare de datorii. Doar două din 46 de ţări din Africa subsahariană, Botswana şi Mauritius, au contracarat tendinţa de eşec economic[17].

De ce atâtor ţări care şi-au dobândit recent independenţa le-a fost imposibil să înregistreze o creştere economică? De ce doar câteva şi-au îmbunătăţit poziţia relativă faţă de vremurile stăpânirii imperiale? Există voci care spun că marea divergenţă privind veniturile pe cap de locuitor dintre ţările bogate şi cele sărace din anii 1960 încoace este o consecinţă directă a globalizării. Însă acesta este un raţionament eronat. Teoretic, globalizarea, adică pur şi simplu integrarea internaţională a pieţelor internaţionale de produse, servicii şi capital, precum şi a pieţelor muncii, ar trebui să tindă să maximizeze eficienţa economică, generând câştiguri

pentru toţi cei implicaţi. Adevărata problemă la începutul secolului XXI nu este globalizarea, ci absenţa sau inhibarea sa. Ba chiar tristul adevăr despre globalizare este că aceasta nu e deloc globală în realitate.

Problema provine în parte din faptul că deocamdată comerţul mondial nu este nici pe departe cu adevărat liber. Cel puţin o parte din vină o poartă cele mai bogate ţări ale lumii, care continuă să le plătească fermierilor lor subvenţii echivalente cu tot produsul intern brut al Africii[18]. Sprijinul pentru producătorii americani încă se ridică la aproximativ 20% din veniturile agricole brute; pentru Uniunea Europeană, cifra depăşeşte 30%[19]. Ca să dau un singur exemplu, subvenţiile plătite producătorilor americani de bumbac diminuează valoarea exporturilor de bumbac din Benin, Mali, Ciad şi Burkina Faso cu un sfert de miliard de dolari pe an, echivalentul a aproape 3% din venitul lor naţional cumulat[20]. Însă nu sunt răspunzătoare doar ţările bogate. Multe ţări sărace şi-au îngrădit economiile cu o uluitoare varietate de restricţii care tind să constituie bariere în calea comerţului. S-a demonstrat în mod convingător că una dintre principalele cauze ale inegalităţii tot mai mari la nivel internaţional în anii 1970 şi 1980 a fost de fapt protecţionismul din economii mai puţin dezvoltate. Comparând produsele interne brute pe cap de locuitor ale unor ţări în curs de dezvoltare, a rezultat că economiile mai „deschise” au crescut cu o rată anuală de 4,5%, pe când ţările „închise” abia au atins 0,7%[21]. Aceste concluzii au fost interpretate de mulţi ca argumente în favoarea actualei globalizări – altfel spus, ca o demonstraţie că ţările ce reduc barierele în calea comerţului au mult mai multe şanse

să ajungă la o creştere rapidă decât cele înclinate către autarhie.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre migraţia forţei de muncă. În prezent este cert că migraţia internaţională (sau restricţionarea sa) joacă un rol crucial în determinarea gradului de inegalitate la nivel internaţional. Cu cât forţa de muncă este mai liberă să circule, cu atât tind să conveargă nivelurile de venit pe plan internaţional. Unul dintre motivele pentru care globalizarea modernă e asociată cu niveluri ridicate ale inegalităţii este existenţa atâtor restricţii privind libera circulaţie a forţei de muncă dinspre societăţi mai puţin dezvoltate spre altele dezvoltate[22]. O estimare recentă sugerează că o liberalizare a pieţei globale a locurilor de muncă ar aduce beneficii totale de 25 de ori mai mari decât beneficiile preconizate dacă se continuă liberalizarea circulaţiei bunurilor şi capitalului[23].

Să examinăm mai ales dovezile cu privire la fluxurile internaţionale de capital, o altă componentă-cheie a globalizării. Economiştii din domeniul dezvoltării încearcă de multe decenii să-şi dea seama cum se poate creşte nivelul investiţiilor în societăţi agrare înapoiate. Soluţia cea mai evidentă a fost pentru ei importarea de capital din locurile unde acesta există din belşug – şi anume din ţările dezvoltate. Potrivit modelului clasic de bază al economiei mondiale, acest lucru ar trebui să se întâmple de la sine; capitalul ar trebui să circule automat dinspre economiile dezvoltate către cele mai puţin dezvoltate, unde profiturile tind să fie mai mari. Însă, aşa cum arăta laureatul Premiului Nobel Robert Lucas într-un important articol publicat în 1990, se pare că nu aşa se întâmplă în practică[24]. Deşi unele măsurători ale integrării

financiare internaţionale indică faptul că în anii 1990 s-au înregistrat fluxuri transfrontaliere de capital excepţional de mari, în realitate majoritatea investiţiilor care se fac astăzi în străinătate rămân *în interiorul* lumii dezvoltate. În 1994, doar 36% din investiţiile străine directe şi 10% din investiţiile de portofoliu au ajuns în ţări sărace (definite ca ţări cu venituri de cel mult o treime din media OCDE)[25]; în anul 2000, proporţia ce revenea ţărilor sărace scăzuse la vreo 12%, respectiv 2%[26]. În ţările foarte sărace nu se fac astăzi aproape deloc investiţii din străinătate[27]. Majoritatea fluxurilor transfrontaliere de capital se înregistrează de fapt *între* Statele Unite, Uniunea Europeană şi Japonia. Pur şi simplu, investitorii din ţări bogate preferă să investească în alte ţări bogate. Astfel, fluxurile mari de capital brut din ultimele decenii nu prea au avut de-a face cu inegalităţile internaţionale tot mai accentuate; de vină este absenţa fluxurilor de capital net dinspre ţările bogate către cele sărace.

Potrivit unei şcoli de gândire, geografia, clima şi incidenţa bolilor oferă o explicaţie suficientă pentru adâncirea inegalităţilor globale. Ţările care sunt departe de principalele rute maritime, situate în zone tropicale unde oamenii sunt afectaţi de boli precum malaria sunt mai susceptibile – dacă nu chiar condamnate – să fie sărace[28]. Există motive întemeiate să credem totuşi că secretul succesului economic este adoptarea unor instituţii juridice, financiare şi politice favorabile investiţiilor şi inovaţiei – indiferent de loc, temperatura medie şi prevalenţa unor insecte purtătoare de boli[29]. Astfel, investitorii preferă să-şi plaseze banii în ţări unde se asigură o protecţie efectivă a drepturilor de

proprietate privată, deşi aceasta ar trebui considerată o cerinţă minimă. În *Avuţia şi sărăcia naţiunilor*, David Landes rezuma această părere postulând ce ar face guvernul „ideal de creştere-şi-dezvoltare”:

1. ar garanta drepturile de proprietate privată, pentru a încuraja mai mult economiile şi investiţiile;
2. ar garanta drepturile de libertate personală… împotriva abuzurilor tiraniei… şi a dezordinilor private (infracţiuni şi corupţie);
3. ar impune drepturi contractuale…;
4. ar asigura o guvernare stabilă… care să se ghideze după reguli cunoscute de toată lumea…;
5. ar oferi o guvernare deschisă…;
6. ar oferi o guvernare cinstită… [fără] activităţi de tip *rent-seeking* pentru poziţii mai favorabile;
7. ar asigura o guvernare cumpătată, eficientă, care să nu fie lacomă… [pentru] menţinerea unui prag scăzut al impozitelor [şi] reducerea pretenţiilor guvernului la surplusul social…[30].

Într-un studiu pe ţări al creşterii economice postbelice, economistul Robert Barro conchidea că există şase variabile semnificative care corelează strâns cu performanţa economică a unei ţări. Printre ele se numără aplicarea principiilor statului de drept şi evitarea inflaţiei şi a cheltuielilor excesive ale administraţiei publice[31]. În general, este larg recunoscut astăzi faptul că există şanse mai mari să se respecte drepturile de proprietate într-o ţară în care suveranul e constrâns de o adunare reprezentativă[32]. Iar

regimurile constituţionale bazate pe statul de drept este mai probabil să fie expuse revoluţiilor financiare ce încurajează atât investiţiile străine, cât şi formarea de capital intern. O adunare legislativă reprezentativă, un sistem fiscal transparent, o autoritate monetară independentă şi o piaţă de valori imobiliare reglementată creează mediul instituţional în care pot prospera tot felul de companii, în special societăţi comerciale cu răspundere limitată[33]. Democraţia în sensul de legislatură bazată pe vot universal nu este indispensabilă creşterii – vezi succesul economic recent al unor state precum China, Coreea de Sud, Malaysia, Singapore, Taiwan şi Thailanda. Democratizarea poate chiar să încetinească dezvoltarea economică a unei ţări dacă o extindere precipitată a dreptului de vot permite populaţiei să ceară politici fiscale şi monetare dezavantajoase din punct de vedere economic. Totodată, este mai probabil ca societăţile democratice să investească în învăţământul de stat şi în domeniul sănătăţii publice, care, de asemenea, tind să sporească performanţele economice ale societăţii[34]. Deşi unele regimuri autoritare din Asia s-au descurcat bine din punct de vedere economic, nu acelaşi lucru se poate spune despre majoritatea regimurilor de acest tip din restul lumii. Poate că unele excepţii, precum Chile după 1973, au aplicat principiile statului de drept în sfera economică, dar cu siguranţă nu au făcut la fel şi în domeniul drepturilor omului; sub dictatura lui Augusto Pinochet, proprietatea avea mai multe drepturi decât oamenii.

În acest domeniu al instituţiilor economice, juridice şi politice eşuează atâtea ţări sărace. În ultimii 50 de ani au existat numeroase încercări de a soluţiona problemele înapoierii economice prin intermediul unor împrumuturi şi

ajutoare. Ba chiar unele ţări occidentale au oferit în jur de un trilion de dolari (în dolari la valoarea din 1985) în transferuri neachitate către state mai sărace între 1950 şi 1995. Însă aceste eforturi au avut rezultate jalnice, în mare măsură pentru că ţările beneficiare nu aveau instituţiile politice, juridice şi financiare necesare pentru ca ajutorul să fie productiv[35]. Conducătorii samavolnici şi corupţi sunt responsabili în mare parte pentru acest eşec economic[36]. Mare parte din banii care au ajuns în ţări sărace pur şi simplu s-au scurs înapoi – adesea în conturi din bănci elveţiene – deoarece conducătorii corupţi şi-au ascuns în străinătate câştigurile necuvenite[37]. Un studiu efectuat în 30 de ţări din Africa subsahariană a calculat că în total scurgerea de capital din regiune pe perioada 1970-1996 a fost de aproximativ 187 de miliarde de dolari, ceea ce, când se adaugă şi dobânzile acumulate, înseamnă că elitele conducătoare ale Africii deţineau active în străinătate echivalente cu 145% din datoriile publice ale ţărilor lor. Autorii conchid că „aproximativ 80 de cenţi din fiecare dolar împrumutat de ţări africane ajungeau înapoi sub formă de scurgeri de capital în acelaşi an”[38]. Pare să existe o legătură strânsă între eşecul economic al Africii subsahariene şi absenţa generalizată a statului de drept şi a răspunderii politice; doar cinci din aproape 50 de ţări pot fi clasificate astăzi drept democraţii liberale[39].

Poate cea mai bună dovadă pentru argumentul instituţional este că până şi o ţară prost situată poate prospera cu instituţiile corecte. Botswana s-a bucurat de cea mai rapidă rată de creştere a venitului pe cap de locuitor din lume în ultimii 35 de ani, în ciuda faptului că nu este cu mult mai

dăruită decât alte ţări din Africa subsahariană din punctul de vedere al geografiei, climei şi resurselor naturale. Potrivit unei analize recente, principalul motiv al succesului înregistrat de Botswana este pur şi simplu că a reuşit să adopte instituţii care funcţionează bine:

> Sistemul de bază al legii şi contractelor a funcţionat suficient de bine. Furturile comise de stat şi de persoane particulare au fost destul de limitate. În ciuda veniturilor mari provenite din diamante, asta nu a generat instabilitate politică internă sau conflicte pentru controlul asupra acestei resurse. Guvernul a menţinut structura minimă a serviciilor publice pe care a moştenit-o de la britanici şi a transformat-o într-o birocraţie meritocratică, relativ necoruptă şi eficientă... Mai mult decât atât, guvernul a făcut investiţii considerabile în infrastructură, educaţie şi sănătate. Politica fiscală a fost foarte prudentă şi cursul de schimb a rămas strâns legat de regulile de bază[40].

În special, Botswana a reuşit să dezvolte instituţii funcţionale în domeniul proprietăţii private, „care protejează drepturile de proprietate privată ale investitorilor efectivi şi potenţiali, furnizează stabilitate politică şi se asigură că elitele politice sunt constrânse de sistemul politic şi de participarea unui segment amplu al societăţii”[41].

În mod util, s-au realizat experimente controlate atât în Europa, cât şi în Asia după 1945 pentru a vedea cum s-ar descurca din punct de vedere economic populaţii practic identice – din punctul de vedere al mediului înconjurător, al

situării şi al culturii – sub regimuri instituţionale complet diferite. Experienţele foarte divergente ale celor două Germanii şi ale celor două Corei confirmă că instituţiile chiar joacă rolul decisiv în dezvoltare. La fel şi experimentul menţinerii unui oraş chinez, Hong Kongul, în cadrul sistemului imperial liberal al Marii Britanii şi a unei insule chineze, Taiwanul, în cadrul unui sistem asemănător finanţat de americani, în timp ce restul ţării a îndurat neajunsurile tiraniei marxiste a lui Mao.

Majoritatea ţărilor sărace rămân sărace pentru că nu au instituţiile potrivite – nu în ultimul rând, instituţiile potrivite pentru a încuraja investiţiile. Pentru că nu sunt răspunzătoare în faţa cetăţenilor, regimurile autocratice sunt mai vulnerabile la corupţie decât cele în care există un stat de drept. La rândul său, corupţia inhibă dezvoltarea economică în diferite moduri, deviind resursele de la formarea de capital şi îmbunătăţirea capitalului uman printr-o asistenţă medicală şi o educaţie mai bune. Potrivit Uniunii Africane, costurile corupţiei sunt echivalente cu aproximativ un sfert din produsul intern brut al Africii[42]. În plus, ţările sărace cad mai uşor victime războiului civil decât cele bogate, ceea ce le sărăceşte şi mai mult. În absenţa unor mijloace nonviolente de a-i trage la răspundere pe dictatori, violenţa politică este, desigur, mai probabil să se manifeste. Odată ce izbucneşte un război civil, acesta poate totuşi să devină rapid un mod de viaţă. Acum există un cerc cu adevărat vicios în multe ţări sărace, unde lideri militari rivali luptă pentru controlul asupra unor depozite de minereuri, plantaţii de narcotice şi chiar fluxuri de ajutor străin, recrutând la nesfârşit mulţimi

de tineri săraci şi analfabeţi cu şanse mici de a-şi găsi alt loc de muncă decât ca soldaţi şi o speranţă de viaţă şi mai mică[43]. Problema nu se limitează la Africa; şi Columbia este prinsă în capcana unei spirale descendente asemănătoare.

Fără îndoială că fiecare dintre „statele eşuate” ale lumii a eşuat în felul său aparte. Dar ele au şi multe în comun. Printre cele mai sărace ţări din lume se numără Republica Centrafricană, Uganda, Rwanda, Ciadul, Tadjikistanul, Nigerul, Eritreea, Guineea-Bissau, Liberia, Sierra Leone, Burundi, Etiopia, Republica Democrată Congo, Afganistanul şi Somalia. Pe lângă sărăcia extremă şi (aproape în fiecare caz) o speranţă medie de viaţă de doar 40 şi ceva de ani, toate aceste ţări nu sunt încă democraţii liberale şi toate au trecut recent – sau continuă să treacă – prin experienţa unei forme de război[44]. În majoritatea cazurilor, singura lor speranţă pentru viitor s-ar părea că este intervenţia unei puteri străine capabile să clădească bazele instituţionale rudimentare ce sunt indispensabile dezvoltării economice.

Tabelul 7. Sărăcia, lipsa de libertate şi războiul civil

Ţara	VNB pe cap de locuitor, metoda Atlas (dolari la valoarea curentă)	Valoarea IDU al ONU (SUA = 0,937)	Drepturile politice potrivit Freedom House (cel mai bine respectate – 1; cele mai reduse – 7)	Libertăţile civile potrivit Freedom House (cel mai bine respectate – 1; cele mai reduse – 7)	Perioadele de război
Republica Centrafricană	260	0,363	5	5	2001

Uganda	250	0,489	6	4	1971-1972, 1977-1979, 1981-1991, 1994-1995, 1996-2001
Rwanda	230	0,422	7	5	1990-1994, 1998-2001
Ciad	220	0,379	6	5	1965-1988, 1989, 1990, 1991-1994, 1997-2001
Tadjikistan	180	0,677	6	5	1992-1993, 1994-1996, 1998
Niger	170	0,292	4	4	1990-1992, 1994, 1996, 1997
Eritreea	160	0,446	7	6	1998-2000
Guineea-Bissau	150	0,373	4	5	1963-1964, 1965-1973, 1998, 1999
Liberia	150	NA	6	6	1980, 1989-1996, 2000-2001
Sierra Leone	140	0,275	4	4	1991-2000
Burundi	100	0,337	6	5	1965, 1990-1992, 1995-1996, 1997-2001
Etiopia	100	0,359	5	5	1960, 1962-1967, 1968-1973, 1974-1991, 1996-1997, 1998-2001
Republica Democrată	60	0,363	6	6	1960-1962, 1964-1965,

Congo					1967, 1977, 1978, 1996, 1997, 1998-2000, 2001
Afganistan	NA	NA	6	6	1978-2001
Somalia	NA	NA	6	7	1978, 1981-1996

Surse: Banca Mondială, baza de date a Băncii Mondiale *Indicatori referitori la dezvoltarea mondială*; Raportul Organizaţiei Naţiunilor Unite privind dezvoltarea umană, 2003; Freedom House; Institutul Internaţional pentru Cercetare în domeniul Păcii, Oslo, Departamentul de cercetare privind pacea şi conflictele, Universitatea Uppsala

Globalizarea

Să ne gândim deci la imperiul liberal ca la corespondentul politic al globalizării economice. Dacă deschiderea economică – comerţul liber, libera circulaţie a forţei de muncă şi libera circulaţie a capitalului – ajută creşterea, iar capitalul are mai multe şanse să se formeze acolo unde există stat de drept şi guvernul nu e corupt, atunci este important să se stabilească nu numai cum devine globalizată activitatea economică, ci şi cum – prin ce mecanism – se pot răspândi în lume instituţii benefice din punct de vedere economic.

Faptul că globalizarea se aplică şi politicii, nu doar economiei este unul dintre mesajele tabelului 8. Prima coloană prezintă ceea ce putem considera a fi certitudini cu privire la planeta pe care trăim; a doua, acele lucruri care pot circula pe glob; a treia, mecanismele care facilitează astfel de fluxuri; a patra, factorii activi care pun în funcţiune aceste

mecanisme; a cincea, politicile care permit acestor mecanisme să funcţioneze; iar a şasea, regimurile internaţionale posibile.

Tabelul 8. Globalizarea: prezentare de ansamblu

Certitudine (în mai mică sau mai mare măsură)	Fluxurile	Mecanismul	Factorul activ	Politica	Regimul internaţional
Legile fizicii: gravitaţia, a doua lege a termodinamicii etc.	Boli	Natural	Nici unul	Libera migraţie	Anarhic
Clima	Bunuri	Tehnologia de transport	Corporaţii	Comerţ liber	*Liberal*
Topografia	Capital	Tehnologia de comunicare	Alte organizaţii nonguverna-mentale	Libera circulaţie a capitalului	*Hegemonic*
Resursele disponibile	Forţă de muncă		Guverne	Libera circulaţie a informaţiilor	Imperial
Prevalenţa unor organisme ostile omului	*Tehnologie*		Statul de drept		
Biologia umană	*Servicii* *Instituţii* *Cunoaştere* Crize		*Transparenţa fiscală*	Standarde monetare	

Şi economiştii, şi specialiştii în istoria economiei tind să-şi concentreze atenţia asupra fluxurilor de mărfuri, capital şi forţă de muncă atunci când vorbesc despre istoria globalizării. Totuşi, există şi alte fluxuri care pot apărea la scară globală,

nu doar fluxuri de tehnologie şi servicii, ci şi de instituţii, cunoaştere şi cultură. Şi un eveniment anume, precum o revoluţie sau falimentul unei bănci, se poate propaga în toată lumea printr-un fel de imitare[45]. Iar bolile s-au globalizat înaintea tuturor acestora. Istoria secolului al XIV-lea ar fi de neînţeles fără unele cunoştinţe despre ciuma bubonică, la fel cum cucerirea Americilor de către europeni de la sfârşitul secolului al XV-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea nu ar fi fost atât de facilă fără exportarea unor boli contagioase, care au decimat populaţiile indigene. În afară de contaminări, conchistadorii şi coloniştii au adus cu ei şi tehnologie, instituţii şi idei: praful de puşcă şi calul, creştinismul şi diferitele sale Biserici, idei vest-europene despre proprietate, lege şi guvernanţă. Oricât ar fi fost de lent şi de haotic, procesul de democratizare globală început în anii 1770 ilustrează modul în care atât instituţiile, cât şi ideile se pot răspândi la nivel internaţional la fel uşor cum se pot comercializa bunuri la nivel transfrontalier sau cum se pot investi bani în străinătate. Iar fenomenul de contagiune, cunoscut de cei care studiază pieţele financiare internaţionale, îşi are corespondentul politic în epidemia revoluţionară internaţională de după 1789, 1848, 1917 şi 1989.

Dacă lăsăm la o parte mecanismele naturii, care nu pot transmite cu adevărat decât boli infecţioase (şi nu pe o distanţă foarte mare fără ajutorul omului), toate aceste lucruri au reuşit să străbată lumea de la un capăt la altul doar datorită progreselor din domeniul tehnologiei de transport şi comunicare. Mai ales îmbunătăţirea proiectării navelor care străbăteau oceanele şi creşterea numărului acestora au globalizat economia mondială în secolul al XIX-lea, deşi bazele

acestei revoluţii le-au pus mai devreme progresele din domeniul navigaţiei, medicinei şi propulsiei. Şi totuşi, nici măcar progresele continue din domeniul tehnologiei de transport şi comunicare – apariţia avioanelor, a transmisiunilor fără cablu şi a sateliţilor în spaţiul cosmic – nu erau o garanţie că globalizarea economică va continua. Multe depindeau şi încă depind de factorii activi privaţi şi publici care controlează mijloacele de comunicare. La mijlocul secolului XX, amestecul unor guverne în viaţa economică a contribuit mult la inversarea cursului integrării economice din perioada anterioară anului 1914 pe măsură ce tot mai multe regimuri au adoptat politici defavorabile liberului schimb la nivel internaţional.

Specialiştii în istoria economiei tind să acorde mai multă atenţie modurilor cum pot guvernele să faciliteze globalizarea prin diferite tipuri de liberalizări (primele patru elemente din a cincea coloană a tabelului) decât felurilor în care acestea pot promova mai activ globalizarea. Şi totuşi, istoria integrării pieţelor internaţionale de produse în secolele XVII-XVIII nu poate fi disociată de procesul concurenţei imperiale dintre Portugalia, Spania, Olanda, Franţa şi Marea Britanie. Crearea unor pieţe globale pentru mirodenii, textile, cafea, ceai şi zahăr a fost opera unor companii ce deţineau monopoluri precum Compania olandeză a Indiilor de Est şi cea engleză, care concurau simultan din punct de vedere comercial şi naval pentru cote de piaţă. La fel, răspândirea liberului schimb şi internaţionalizarea pieţelor de capital în secolul al XIX-lea au fost strâns legate de expansiunea puterii imperiale britanice. Pe de altă parte, conul de umbră în care a intrat globalizarea la mijlocul secolului XX a fost în mare măsură o

consecinţă a atacurilor extrem de costisitoare şi distructive împotriva hegemoniei britanice venite din partea Germaniei şi a aliaţilor săi în 1914 şi 1939. Nimic nu a contribuit mai mult decât războaiele mondiale la promovarea unor modele de organizare economică alternative la cel al pieţei libere internaţionale. S-a purtat în mod activ un război împotriva comerţului maritim, în timp ce diferitele experimente din timpul războiului vizând controlarea comerţului şi a cursului de schimb, alocarea centralizată a materiilor prime şi raţionalizarea consumului au fost sursa de inspiraţie pentru anumite teorii ale planificării economice pe timp de pace în Uniunea Sovietică şi în alte locuri. Globalizării războiului în secolul XX trebuie să-i revină o mare parte din responsabilitatea pentru discontinuitatea comerţului internaţional, a fluxurilor de capital şi a migraţiei de la mijlocul secolului.

Cu siguranţă, nu este nici pe departe de la sine înţeles că o ordine internaţională bazată pe un număr mare de state-naţiuni independente teoretic egale este cea mai adecvată pentru a maximiza integrarea economică şi a disemina instituţiile care să conducă la succesul pieţelor libere[46]. Într-o lume ideală, desigur, liberul schimb s-ar desfăşura de la sine. Însă istoria şi economia politică ne învaţă că nu aşa se întâmplă. În perioada de după al Doilea Război Mondial s-au făcut eforturi importante pentru a reduce barierele tarifare ce apăruseră în atmosfera de tip „fiecare pentru sine” din preajma Marii Depresii, însă în cadrul sistemului Bretton Woods fluxurile de capital internaţionale au fost strict reglementate şi au rămas astfel chiar şi după prăbuşirea sistemului de rate de schimb fixe, până în anii 1980. Iar

rezistenţa faţă de politicile economice liberale nu a dispărut cu totul nici măcar în epoca noastră globalizată; încă rămân importante obstacole în calea circulaţiei lucrătorilor şi a produselor agricole. Se pare că, indiferent cât de convingătoare ar fi argumentele în favoarea deschiderii economice, unele state-naţiuni nu renunţă la tarifele, cotele şi subvenţiile lor. Dimpotrivă, în prima epocă a globalizării, de la mijlocul secolului al XIX-lea până la Primul Război Mondial, deschiderea economică a fost impusă de puterile coloniale nu doar coloniilor din Asia şi Africa, ci şi Americii de Sud şi chiar Japoniei[47]. Mai exact, liberul schimb s-a răspândit datorită puterii şi exemplului Marii Britanii. Către această primă epocă a „anglobalizării” ne îndreptăm atenţia acum, pentru a-i evalua atât costurile, cât şi beneficiile.

Anglobalizarea

Din anii 1840 până în anii 1930 elita politică şi alegătorii britanici au rămas credincioşi principiului *laissez-faire, laissez passer* şi practicii „pâinii ieftine”. Asta însemna că în mod cert începând din anii 1870 tarifele Marii Britanii au fost mult mai mici decât cele ale vecinilor săi europeni[48]; însemna şi că în mare parte a Imperiului Britanic tarifele au fost menţinute la un nivel scăzut. Renunţarea la controlul oficial asupra unor colonii ale Marii Britanii ar fi condus aproape sigur la impunerea unor tarife mai mari împotriva exporturilor britanicilor pe pieţele lor şi poate şi la alte forme de

discriminări de natură comercială; o confirmă politicile protecţioniste adoptate de Statele Unite şi de India după ce şi-au câştigat independenţa, precum şi regimurile tarifare adoptate de rivalii imperiali ai Marii Britanii începând de la sfârşitul anilor 1870. Indiferent dacă luăm în considerare taxele vamale asupra produselor primare sau cele asupra bunurilor fabricate, Marea Britanie a fost cea mai puţin protecţionistă dintre puterile imperiale. În 1913, nivelurile tarifare medii în cazul produselor fabricate importate erau de 13% în Germania, peste 20% în Franţa, 44% în Statele Unite şi 84% în Rusia. În Marea Britanie, acest nivel era egal cu zero[49].

Potrivit unei estimări, ceea ce câştiga din punct de vedere economic *Marea Britanie* din aplicarea liberului schimb se poate să se fi încadrat între 1,8 şi 6,5% din PNB[50]. Dar restul lumii ce a avut de câştigat? Cum spunea sir John Graham, un susţinător liberal al comerţului liber, Marea Britanie era „marele Emporiu al comerţului Lumii"[51]. Piaţa ei internă şi mare parte din imperiul său erau mai mult sau mai puţin deschise tuturor nou-veniţilor care voiau să-şi vândă mărfurile cât puteau de bine. Dovezile că, într-o lume tot mai protecţionistă, continuarea politicii de liber schimb a Marii Britanii era benefică pentru coloniile sale par neechivoce. Între anii 1870 şi anii 1920, cota coloniilor din importurile Marii Britanii a crescut de la un sfert la o treime[52]. În general, autorităţile coloniale britanice au rezistat reacţiilor protecţioniste la scăderile drastice ale preţurilor de producţie cauzate de globalizarea de la sfârşitul secolului al XIX-lea[53]. Acestea fiind spuse, trebuie făcută o distincţie între majoritatea coloniilor, cărora li s-a impus liberul schimb, şi cele câteva dintr-o mică elită cărora, îngăduindu-li-se o

„guvernare responsabilă”, li s-a garantat dreptul de a-şi stabili propriile tarife. Astfel a procedat Canada în 1879, iar curând i-au urmat exemplul Australia şi Noua Zeelandă[54]. Mai mult decât atât, se pare că a existat o corelaţie pozitivă între impunerea acestor tarife şi creşterea economică a viitoarelor dominioane – o descoperire aparent incomodă pentru susţinătorii „deschiderii” economice necondiţionate[55]. Acest aspect are implicaţii importante pentru orice istorie economică a Imperiului Britanic. Dacă şi Canada, şi alte dominioane au avut de câştigat de pe urma protecţiei, atunci întrebarea devine: s-ar fi descurcat mai bine India cu tarife? Din fericire pentru partizanii liberalizării economice, există o problemă cu această argumentaţie. În primul rând, tarifele aplicate de Canada – şi nu numai – erau menite să aducă venituri, nu să excludă importuri. Creşterea economică a Canadei a avut la bază exporturile de produse agricole, nu înlocuirea importurilor cu produsele unor fabricanţi interni[56]. În al doilea rând, argumentaţia ignoră efectele mult mai distructive ale comerţului neliber asupra producătorilor primari în anii 1930. Marea Depresie a fost dificilă pentru toată lumea, dar mult mai dificilă pentru producătorii primari din afara sistemului imperial de preferinţe decât pentru cei din interiorul lui.

Par deci să existe dovezi incontestabile că Imperiul Britanic a asigurat integrarea pieţelor globale de mărfuri şi produse fabricate. De asemenea, fără Imperiul Britanic nu ar fi existat nici o asemenea mobilitate internaţională a forţei de muncă. Este adevărat că Statele Unite independente constituiau cea mai atractivă destinaţie a emigranţilor în secolul al XIX-lea. Însă, pe măsură ce s-au înăsprit restricţiile

americane asupra imigraţiei, importanţa dominioanelor albe ca destinaţie a emigranţilor britanici a crescut în mod clar, ele atrăgând cam 59% dintre aceştia între 1900 şi 1914, 75% între 1915 şi 1949 şi 82% între 1949 şi 1963[57]. Acest lucru a avut consecinţe importante în termeni de distribuire. Se susţine adesea că partea leului din profiturile imperiului ajungea la un grup mic de investitori influenţi din punct de vedere politic. Însă efectul migraţiei în masă către colonii cu spaţiu din belşug, dar mână de lucru puţină, precum Canada, Australia şi Noua Zeelandă, a fost reducerea inegalităţilor la nivel mondial[58]. Nu ar trebui să pierdem din vedere nici numărul foarte mare de asiatici care au plecat din India şi din China ca să lucreze cu contract de muncă, mulţi dintre ei pe plantaţii şi în mine ale britanicilor, în secolul al XIX-lea. Aproximativ 1,6 milioane de indieni au emigrat în cadrul acestui sistem, care se plasa undeva între munca liberă şi munca forţată[59]. Fără îndoială, celor mai mulţi dintre ei le-a fost foarte greu; ba poate că unora chiar le-ar fi fost mai bine dacă ar fi rămas acasă[60]. Însă nici de data aceasta nu ne putem preface că această mobilizare a asiaticilor – mână de lucru ieftină şi probabil folosită sub capacităţile sale – pentru a recolta răşină sau a căuta aur nu a avut nici o importanţă economică.

Mai presus de toate – şi acesta este aspectul în privinţa căruia Roosevelt şi alţi critici ai imperiului s-au înşelat cel mai tare – Imperiul Britanic a fost un motor al integrării pieţelor internaţionale de capital. Între 1865 şi 1914, peste patru miliarde de lire sterline au circulat dinspre Marea Britanie către restul lumii, conferind acestei ţări o poziţie fără precedent în istorie şi neegalată nici până astăzi: aceea de

creditor net global, cu adevărat „bancherul lumii” sau, mai exact, piaţa de obligaţiuni a lumii. În 1914, activele britanice din străinătate totalizau între 3,1 şi 4,5 miliarde de lire, faţă de produsul intern brut al Marii Britanii de 2,5 miliarde[61]. Acest portofoliu era cu adevărat global: aproximativ 45% din investiţiile britanice ajungeau în Statele Unite şi coloniile populate de albi, 20% în America Latină, 16% în Asia şi 13% în Africa, în comparaţie cu doar 6% în restul Europei[62]. Din tot capitalul britanic adunat prin intermediul emisiunilor publice de titluri de valoare, între 1865 şi 1914 la fel de mult a ajuns în Africa, Asia şi America Latină ca şi în Regatul Unit[63]. Acest pattern nu a fost aproape deloc afectat de efectele Primului Război Mondial şi ale Marii Depresii[64]. După cum bine se ştie, investiţiile britanice în economiile în curs de dezvoltare au luat în principal forma unor investiţii de portofoliu în infrastructură – îndeosebi căi ferate şi instalaţii portuare. Însă britanicii au investit sume considerabile (şi deloc uşor de calculat) şi direct în plantaţii pentru a produce noi culturi generatoare de venit, precum ceai, indigo şi cauciuc.

S-a afirmat că a existat aşadar un soi de efect Lucas în prima epocă a globalizării – cu alte cuvinte, capitalul britanic a tins să graviteze către ţări cu un PIB pe cap de locuitor mai mare, şi nu spre ţări relativ sărace[65]. Şi totuşi, tendinţa de a favoriza ţările bogate era mult mai puţin pronunţată decât astăzi. În 1997, doar în jur de 5% din stocul de capital al lumii a fost investit în ţări cu venituri pe cap de locuitor de cel mult o cincime din produsul pe cap de locuitor al Statelor Unite. În 1913, proporţia era de 25%[66]. Cota ţărilor în curs de dezvoltare în totalul pasivelor internaţionale a fost de 11% în 1995, în comparaţie cu 33% în 1900 şi 47% în 1938[67]. În 1914, aproape

jumătate din stocul total de capital internaţional a fost investit în ţări cu venituri pe cap de locuitor echivalent cu cel mult o treime din cel al Marii Britanii[68], iar Marea Britanie acoperea aproape două cincimi din suma totală investită în aceste economii sărace. Contrastul dintre trecut şi prezent este izbitor: în timp ce economiile bogate de astăzi preferă să „schimbe” capital între ele, evitând în mare măsură ţările sărace, acum un secol economiile bogate aveau solduri nete foarte mari, pozitive, faţă de ţările mai puţin bogate ale lumii.

Întotdeauna este riscant să investeşti bani în locuri îndepărtate; ceea ce economiştii numesc asimetrii informaţionale sunt în general cu atât mai mari cu cât creditorul se află mai departe de debitor[69]. Economiile mai puţin dezvoltate tind de asemenea să fie mai predispuse la crize economice, sociale şi politice. Şi atunci, de ce înainte de 1914 investitorii erau dispuşi să rişte o parte atât de mare din economiile lor achiziţionând titluri sau alte active în ţări străine? Un posibil răspuns este că adoptarea etalonului aur de către unele economii în curs de dezvoltare le-a oferit investitorilor un soi de „garantare 100%”[70]. În 1868, doar Marea Britanie şi unele dintre teritoriile care depindeau de ea din punct de vedere economic – Portugalia, Egipt, Canada, Chile şi Australia – deţineau monede convertibile în aur la cerere. Franţa şi ceilalţi membri ai Uniunii Monetare Latine, precum şi Rusia, Persia şi unele state din America Latină erau pe sistemul bimetalic (aur şi argint), pe când cea mai mare parte din restul lumii recunoştea etalonul argint. Totuşi, prin 1908, doar China, Persia şi o mână de ţări din America Centrală mai recunoşteau etalonul argint. Etalonul aur devenise, efectiv, sistemul monetar global, deşi în practică o

serie de economii asiatice, în special India, aveau un sistem monetar cu acoperire mixtă, aur şi devize (monedele locale fiind convertibile în lire sterline mai degrabă decât în aur propriu-zis), în timp ce unele economii „latine” din Europa şi America nu au menţinut în sens strict convertibilitatea bancnotelor în aur[71]. Acest sistem de rate de schimb fixe la nivel internaţional se poate să fi încurajat comerţul internaţional. Adoptarea etalonului aur era şi un semn de rectitudine monetară şi fiscală care, se presupunea, facilita accesul unor ţări periferice la pieţele de capital vest-europene. Era un mecanism de angajare, un fel de a spune că un guvern va evita politicile fiscale şi monetare iresponsabile precum tipărirea de bani sau neplata datoriilor[72]. Angajamentul faţă de convertibilitatea în aur, potrivit unei estimări, reducea randamentul obligaţiunilor unei ţări cu aproximativ 40 de puncte de bază[73]. Mai simplu spus, asta însemna că ţările care adoptau etalonul aur puteau împrumuta mai ieftin când se duceau cu căciula în mână pe piaţa londoneză a obligaţiunilor.

Ca angajament *contingent*, adoptarea etalonului aur nu era totuşi nimic mai mult decât o promisiune de autocontrol în anumite circumstanţe. Ţările ce respectau etalonul aur îşi rezervau dreptul de a suspenda convertibilitatea în caz de urgenţă, cum ar fi un război, o revoluţie sau o deteriorare neaşteptată a condiţiilor schimburilor comerciale. Asemenea urgenţe erau de fapt ceva destul de obişnuit înainte de 1914. Argentina, Brazilia şi Chile au trecut prin crize financiare şi monetare serioase între 1880 şi 1914. Prin 1895, monedele tuturor acestor trei ţări se depreciaseră cu aproximativ 60% faţă de lira sterlină. Acest lucru avut implicaţii grave în ceea

ce priveşte capacitatea lor de a-şi rambursa datoria externă, care era exprimată în valută forte (de obicei lire sterline), şi nu în moneda naţională. Argentina nu şi-a achitat datoriile în 1888-1893, iar Brazilia atât în 1898, cât şi în 1914. Cu alte cuvinte, investitorii care îşi puneau toată nădejdea în adoptarea de către o ţară a etalonului aur nu aveau nici o garanţie că ţara respectivă îşi va plăti datoriile. (Ba chiar unele ţări au crescut probabilitatea de neachitare a datoriilor adoptând etalonul aur în perioada în care a existat o anumită penurie de aur, între mijlocul anilor 1870 şi mijlocul anilor 1890, deoarece, scăzând preţurile produselor, le era mai greu să câştige din exporturi valuta forte de care aveau nevoie pentru a-şi rambursa datoriile externe exprimate în aur.)

Cu totul altfel era genul de angajament implicat de impunerea conducerii directe a britanicilor. Asta însemna o garanţie necondiţionată că datoriile vor fi rambursate; singura incertitudine cu care trebuiau să se confrunte investitorii privea durata probabilă a stăpânirii britanice. Înainte de 1914, în ciuda dezvoltării unor mişcări naţionaliste în colonii, din Irlanda până în India, independenţa politică încă părea o perspectivă foarte îndepărtată; nici măcar coloniilor mari populate de albi nu li se acordase decât o autonomie politică limitată. Mai mult decât atât, britanicii impuneau coloniilor lor o serie distinctivă de instituţii care le puteau creşte atractivitatea pentru investitori: nu doar o monedă bazată pe etalonul aur, ci şi deschidere economică (comerţ liber, precum şi libera circulaţie a capitalului), bugete echilibrate – ca să nu mai vorbim de statul de drept (în special drepturi de proprietate după model britanic) şi o administraţie relativ necoruptă[74]. Cu alte cuvinte, în timp ce

investitorii care îşi plasau capitalul în ţări independente ce recunoşteau etalonul aur nu primeau decât o promisiune că nu se vor tipări bani, cei care investeau în colonii se puteau baza nu doar pe o gestionare corectă a banilor, ci şi pe toată gama de „bunuri publice” ale epocii victoriene. Ar fi fost aşadar destul de derutant dacă investitorii ar fi considerat Australia la fel de solvabilă ca şi Argentina sau Canada la fel de solvabilă ca şi Chile.

Putem măsura „efectul imperiului” asupra fluxurilor internaţionale de capital în două moduri: volumul capitalului ce ajungea în coloniile britanice şi ratele dobânzilor pe care le plăteau aceste colonii. Potrivit celor mai bune estimări disponibile, peste două cincimi (42%) din fluxurile cumulate de investiţii de portofoliu din Marea Britanie către restul lumii ajungeau în posesiuni britanice. Procentajul stocurilor de investiţii în străinătate făcute de imperiu în ajunul Primului Război Mondial era şi mai mare: 46%[75]. Pare clar şi că posesiunile imperiale puteau împrumuta la rate ale dobânzilor mai reduse decât ţările independente (sau decât coloniile altor puteri). Marea Britanie şi principalele sale posesiuni au avut unele dintre cele mai mici randamente medii ale obligaţiunilor în perioada 1870-1914. Prin comparaţie, randamentele obligaţiunilor emise de economiile din America Latină, care atrăgeau şi ele capitaluri britanice substanţiale fără să intre propriu-zis în sfera de influenţă a Marii Britanii, erau cu mult mai mari. Randamentele Argentinei, ca să dau numai un exemplu, erau cu peste 200 de puncte de bază mai mari decât cele ale obligaţiunilor Indiei[76]. Dintre cele 23 de ţări pentru care sunt disponibile cifre privind randamentul obligaţiunilor pe perioada 1870-1914,

este foarte frapant că cele cinci state care făceau parte din Imperiul Britanic aveau cele mai scăzute rate, în medie sub 4%. Doar Norvegia şi Suedia puteau împrumuta de la Londra la rate mai mici decât Noua Zeelandă şi Australia. Egiptul, care la începutul perioadei nu făcea parte din imperiu, dar a devenit colonie *de facto* în 1882, a înregistrat o scădere dramatică a randamentului său mediu de la 10,1% (1870-1881) la 4,3% (1882-1914)[77]. Diferenţa a fost şi mai pronunţată în perioada interbelică, când numeroase ţări debitoare independente, inclusiv Argentina, Brazilia, Chile, Mexicul, Japonia, Rusia şi Turcia, nu au rambursat datorii mari[78]. Prin anii 1920, cel târziu, apartenenţa la imperiu era deci confirmată ca o garanţie mai bună decât aurul[79]. Experienţa arăta că banii investiţi într-o colonie britanică *de iure* precum India sau într-o colonie *de facto* ca Egiptul erau mai în siguranţă decât cei investiţi într-o ţară independentă precum Argentina. La rândul lor, primele de risc scăzut plătite de coloniile britanice atunci când beneficiau de capitaluri de la Londra reduceau probabilitatea ca acestea să cadă în genul de capcane ale îndatorării cărora le cădeau victime alte pieţe emergente, ale căror dobânzi plătite unor creditori externi depăşeau sumele de bani venite din noi împrumuturi şi generate de investiţiile finanţate din străinătate.

Faptul că apartenenţa la imperiu le oferea mai multă siguranţă investitorilor decât simpla adoptare a etalonului aur nu ar trebui să ne surprindă. La hotarul dintre secolele al XIX-lea şi XX a fost introdusă o legislaţie, sub forma Legii privind împrumuturile coloniale (1899) şi a Legii privind titlurile de valoare coloniale (1900), care acorda obligaţiunilor coloniale acelaşi statut de girant ca şi obligaţiunii guvernamentale

perpetue britanice de referinţă, bonul de rentă consolidată[80]. Într-o vreme în care o parte tot mai mare din datoria naţională era deţinută de Trustee Savings Bank, acesta a fost un impuls important pentru piaţa de valori mobiliare coloniale[81]. Mai mult decât atât, după Primul Război Mondial, Trezoreria şi Banca Angliei au convenit ca noile titluri emise de posesiunile britanice să fie preferate celor emise de state străine independente[82]. Chiar şi Constituţiile coloniale fuseseră redactate ţinând cont mai mult sau mai puţin de preferinţele creditorilor[83]. Era de neconceput, a declarat un guvernator colonial în 1933, ca dobânzile aferente obligaţiunilor de pe Coasta de Aur să fie reduse obligatoriu; de ce ar fi trebuit investitorii britanici „să accepte încă o povară pentru ajutorarea unor persoane din altă ţară care se bucură de toate beneficiile, dar nu vor să accepte că au şi o obligaţie?”[84]. La începutul anilor 1930, când dominionul autonom Newfoundland a ajuns în pragul incapacităţii de plată, o comisie regală prezidată de lordul Amulree a recomandat ca parlamentul acestuia să fie dizolvat şi guvernarea sa să fie încredinţată unui comitet cu şase membri şi unui guvernator regal numit de la Londra. Raportul lui Amulree lăsa să se înţeleagă clar că el şi comisia lui considerau încetarea guvernării reprezentative un rău mai mic decât neachitarea datoriilor[85].

Nu este de mirare că o parte tot mai mare din investiţiile britanice în străinătate au ajuns în interiorul imperiului după Primul Război Mondial. În perioada 1900-1914, cam două cincimi (39%) din capitalul britanic din alte ţări ajungea tot în imperiu. Însă după Primul Război Mondial lucrurile s-au schimbat. În anii 1920, imperiul acoperea aproximativ două

treimi din noile emisiuni de pe piaţa londoneză[86]. În 1924, John Maynard Keynes scria caustic că era „remarcabil că Rhodesia de Sud – care se află în inima Africii, având câteva mii de locuitori albi şi sub un milion de locuitori negri – poate negocia un împrumut fără garanţie în condiţii nu foarte diferite de împrumutul nostru [britanic] de război". La fel de „ciudat" i se părea şi că „există investitori care să prefere… titluri de valoare nigeriene (care nu sunt garantate de guvernul britanic)… titlurilor de creanţă ale companiei London and North-Eastern Railway"[87]. Ideea lui Keynes era că această stare de lucruri era contrară intereselor economice ale Marii Britanii. Cum şomajul rămânea neclintit peste nivelurile de dinainte de război şi existau tot mai multe dovezi că industria stagna, exportul de capital părea a fi o alocare necorespunzătoare a resurselor. Însă Keynes nu lua în calcul beneficiile obţinute de unele economii coloniale din acest gen de acces cu costuri mici la economiile britanicilor. Dintr-un punct de vedere imperial mai degrabă decât strict naţional, era de dorit ca economiile din metropola bogată să fie încurajate să circule către periferia în curs de dezvoltare. În afară de faptul că se asigura că investitorii britanici îşi încasau regulat dobânda şi îşi primeau înapoi capitalul principal, sistemul imperial favoriza creşterea economică *globală* – cu siguranţă, într-o măsură mai mare decât o politică alternativă precum cea la care se gândea Keynes şi care ar fi acordat prioritate producţiei industriale şi ocupării forţei de muncă din Regatul Unit.

Păcatele imperiale prin omitere

Rezultatele globalizării imperiale au fost în multe privinţe uluitoare. Combinaţia de comerţ liber, migraţie în masă şi capital britanic cu costuri reduse a propulsat mari zone ale imperiului în prim-planul dezvoltării economice mondiale. În ceea ce priveşte producţia de bunuri manufacturate pe cap de locuitor, Canada, Australia şi Noua Zeelandă se clasau înaintea Germaniei în 1913. Ba chiar produsul intern brut pe cap de locuitor a crescut mai rapid în Canada decât în Statele Unite în cei 90 de ani de dinaintea Primului Război Mondial[88].

Dar există o problemă. Performanţa dominioanelor nu era egalată în restul imperiului, mai ales în Asia, unde se afla şi perla coroanei imperiale. Se naşte astfel o întrebare esenţială. De ce performanţa economică a Indiei a fost aşa de slabă faţă de cea a dominioanelor? India a atras 286 de milioane de lire sterline din tot capitalul londonez între 1865 şi 1914 – 18% din totalul fondurilor plasate în imperiu, un procentaj depăşit doar de Canada. Şi totuşi, produsul intern brut pe cap de locuitor al Indiei a crescut într-un ritm îngrozitor de lent. Între 1857 şi 1947 – între răscoală şi independenţă, cu alte cuvinte –, acesta a crescut cu doar 19%, faţă de o creştere de 134% în Marea Britanie[89]. Între 1820 şi 1950 a crescut cu doar 0,12% pe an – o creştere aproape nulă după standardele imperiului „alb” şi lentă chiar şi comparativ cu Africa britanică.

Iată una dintre principalele dileme ale istoriei economice moderne. Indiei, mai mult decât oricărei alte economii importante, i s-au impus comerţul liber şi norme comerciale

occidentale. Şi totuşi, rezultatele au fost dezindustrializarea şi stagnarea economică. Statele Unite, în schimb, scăpaseră de stăpânirea britanică şi adoptaseră genul de rate tarifare protecţioniste – în medie de 44% pe bunurile fabricate importate – pe care noi le-am condamna acum într-o economie în curs de dezvoltare. Rezultatul? Pe la sfârşitul secolului al XIX-lea, Statele Unite depăşiseră Regatul Unit după majoritatea criteriilor de măsurare a performanţei economice. Dacă Marea Britanie poate fi învinovăţită pentru declinul economic relativ al Indiei, argumentele împotriva imperiului liberal încep să pară descurajant de puternice.

Explicaţia naţionalistă a „subdezvoltării" Indiei în timpul stăpânirii britanice are patru componente esenţiale. În primul rând, britanicii au dezindustrializat India deschizând-o textilelor produse în fabrici din Lancashire, ai căror fabricanţi au fost iniţial protejaţi de concurenţa din India până ce au ocupat o poziţie de lideri din punct de vedere tehnologic[90]. În al doilea rând, au aplicat o impozitare excesivă şi regresivă. În al treilea rând, au „decapitalizat" India, chiar manipulând cursul de schimb rupie – liră sterlină în avantajul lor. În fine, nu au făcut aproape nimic ca să reducă foametea cauzată în mai multe rânduri de aceste politici. Un istoric vorbea recent chiar de „holocausturi de la sfârşitul epocii victoriene", în anii 1870 şi 1890[91]. Această viziune negativă asupra rolului jucat de britanici în India, care poate fi identificată chiar şi în lucrarea *Poverty and Un-British Rule in India* (1901) a lui Dadabhai Naoroji, continuă să fie împărtăşită de mulţi[92]. Acesta este poate cel mai puternic argument împotriva imperiului liberal.

Fără îndoială că pentru economia Indiei nu prea a fost de bun augur menţinerea uneia dintre cele mai mari armate permanente din lume, care era, de fapt, o armată de mercenari aflată la dispoziţia Marii Britanii[93]. Şi totuşi, unele cercetări recente aruncă o umbră de îndoială asupra altor aspecte ale criticii naţionaliste. Istoricul indian Tirthankar Roy a arătat că scăderea numărului de locuri de muncă din industria textilă a Indiei era probabil inevitabilă, indiferent cine ar fi condus ţara, şi că s-au creat cel puţin tot atâtea locuri de muncă în noi sectoare economice dezvoltate de britanici[94]. Chiar şi în cazul textilelor, prin anii 1920 guvernul Indiei privilegia în mod clar producătorii indieni în dauna fabricilor din Lancashire. Nu este deloc evident nici că în timpul stăpânirii britanice impozitarea a fost excesivă, de vreme ce sarcina fiscală a impozitului funciar a scăzut de la aproximativ 10% din valoarea netă a producţiei în anii 1850 la 5% prin anii 1930[95]. Presupusa „scurgere" a capitalului din India către Marea Britanie se dovedeşte a fi fost relativ modestă: doar aproximativ 1% din venitul naţional al Indiei între anii 1860 şi anii 1930, potrivit unei estimări a surplusului la export (la care se gândeau de obicei naţionaliştii)[96]. În orice caz, o mare parte din celebrele *home charges* plătite Marii Britanii acopereau servicii de care India avea nevoie, dar pe care nu şi le-ar fi putut asigura singură[97]. În fine, episoadele de foamete care au afectat economia Indiei au fost cauzate într-o măsură mult mai mare de factorii de mediu decât de cei politici, iar după 1900 problema a fost de fapt atenuată de mai buna integrare a pieţei indiene de produse alimentare. Foametea din Bengal din 1943 a apărut tocmai pentru că

îmbunătăţirile introduse în timpul dominaţiei britanice au cedat sub presiunea războiului[98].

Stăpânirea britanică a avut anumite efecte vădit pozitive în India. A crescut mult importanţa comerţului, de la 1-2% din venitul naţional la peste 20% în 1913[99]. Britanicii au creat o piaţă indiană integrată: au unificat unităţile de măsură şi moneda, au eliminat taxele de tranzit şi au introdus un „cadru juridic [care] promova mai explicit drepturile de proprietate privată şi dreptul contractelor”. Au investit substanţial în repararea şi extinderea vechiului sistem de irigaţie al ţării; între 1891 şi 1938, suprafaţa irigată a crescut de peste două ori[100]. Au schimbat sistemul indian de comunicaţii, introducând un sistem de poştă şi telegraf, folosind vase cu abur pe căile navigabile interioare şi construind peste 64 000 de kilometri de căi ferate (cam de cinci ori mai mult decât cele construite în China în aceeaşi perioadă). Numai în cadrul acestei reţele feroviare lucrau peste un milion de oameni în ultimul deceniu al stăpânirii britanice. În fine, s-a înregistrat o creştere semnificativă a intermedierii financiare[101]. Roy conchide: „Căile ferate, porturile, principalele sisteme de irigaţie, telegraful, instalaţiile sanitare şi îngrijirile medicale, universităţile, sistemul poştal, curţile şi tribunalele erau bunuri pe care este greu de crezut că India ar fi putut să le dobândească într-o asemenea măsură şi la o asemenea calitate dacă nu ar fi dezvoltat legături politice strânse cu Marea Britanie… Dominaţia britanică pare să fi realizat cu mult mai mult decât au fost în stare regimurile care au precedat-o şi regimurile contemporane din India”[102]. Este posibil (şi fără îndoială că britanicii au crezut asta) şi ca guvernarea lor din India să fi tins să reducă inegalităţile

sociale[103]. Cu siguranţă, în comparaţie cu corespondenţii lor din cealaltă mare economie asiatică, rămasă sub control politic asiatic în toată această perioadă, indienii s-au descurcat destul de bine. Produsul intern brut pe cap de locuitor al Chinei chiar a scăzut cu aproximativ 17% între 1870 şi 1950, cam cu cât au crescut veniturile indienilor. Deşi problemele Chinei au fost cauzate în mare măsură de efectele perturbatoare ale imperialismului european neoficial şi apoi de colonizarea de către japonezi, se poate susţine cel puţin că această ţară s-ar fi descurcat mai bine din punct de vedere economic dacă dominaţia britanică oficială ar fi fost extinsă dincolo de avanposturile aşa-numitelor porturi deschise precum Hong Kongul.

Dacă lăsăm la o parte resursele lor fundamental diferite, explicaţia pentru rezultatele sub aşteptări ale Indiei în comparaţie cu, să zicem, Canada nu constă în exploatarea de către britanici, ci mai degrabă în faptul că aceştia nu au intervenit mai mult în economia Indiei. Britanicii au dezvoltat învăţământul în India – însă nu destul ca să aibă un impact real asupra calităţii capitalului uman. Numărul indienilor incluşi în sistemul de educaţie a crescut de aproximativ şapte ori între 1881 şi 1941, dar procentajul din populaţie din învăţământul primar şi secundar era cu mult sub ratele europene (2% în India în 1913, în comparaţie cu 16% în Marea Britanie). Britanicii au investit în India – însă nu destul ca să-i ridice pe majoritatea ţăranilor indieni mai sus de nivelul de subzistenţă şi cu siguranţă nu destul pentru a compensa nivelul extrem de redus al formării de capital intern, afectat şi mai mult de obiceiul de a aduna aur[104]. Britanicii au construit spitale şi bănci – însă nu destule ca să îmbunătăţească sensibil

sănătatea publică şi reţelele de credite[105]. Acestea au fost păcate prin omitere mai mult decât prin comitere. Din păcate pentru indieni, naţionaliştii care au ajuns la putere în 1947 au tras aproape numai concluzii greşite în legătură cu ceea ce nu mersese bine în timpul stăpânirii britanice, iniţiind în schimb un program de autarhie de tip sovietic sub coordonarea statului, care nu a făcut decât să mărească şi mai mult decalajul dintre veniturile indienilor şi cele ale britanicilor. Acesta a atins maximul istoric în 1979[106].

Lecţiile imperiului liberal

Specialiştii în istoria economiei vor continua fără îndoială să dezbată cauzele „marii divergenţe” dintre destinele economice care a caracterizat ultima jumătate de mileniu. Dacă factorii de mediu furnizează o explicaţie suficientă pentru adâncirea inegalităţilor globale, atunci politicile şi instituţiile exportate de imperialismul britanic au fost de importanţă minoră; tehnologiile agricole, comerciale şi industriale dezvoltate în Europa începând din 1700 erau menite să funcţioneze mai bine în regiunile temperate cu un acces adecvat la rute maritime. Totuşi, dacă – aşa cum pare mai probabil – cheia succesului economic este adoptarea instituţiilor juridice, financiare şi politice adecvate, atunci contează foarte mult că pe la sfârşitul secolului al XIX-lea un sfert de glob se afla sub dominaţie britanică. Chiar şi la tropice, britanicii au depus eforturi pentru a introduce

instituţiile pe care le considerau esenţiale pentru prosperitate: comerţul liber, libera migraţie, investiţii în infrastructură, bugete echilibrate, gestionarea corectă a banilor, statul de drept şi o administraţie necoruptă. Dacă rezultatele au fost mult mai puţin impresionante în Africa şi în India decât în coloniile populate de britanici, motivul a fost că nici cele mai bune instituţii nu mai sunt la fel de eficiente în ţări excesiv de calde, pline de boli sau fără ieşire la mare. Aici investiţiile de care era nevoie pentru a depăşi problema aşezării geografice şi a climei şi efectele sale nocive suplimentare asupra capitalului uman depăşeau imaginaţia liderilor coloniali educaţi în tradiţia fiscală victoriană a bugetelor echilibrate cu impozite mici. Cu siguranţă, politicile foarte diferite adoptate de guverne după câştigarea independenţei au avut mai mult succes doar într-un număr foarte mic de cazuri.

În noiembrie 2002, ministrul de Externe al Marii Britanii, Jack Straw, declara pentru revista *New Statesman*: „Eu nu sunt un imperialist liberal. Este ceva foarte în neregulă cu liberalismul, cu *L* mare, deşi eu sunt liberal cu *l* mic. Şi cu imperialismul este ceva în neregulă. Multe dintre problemele cu care trebuie să ne confruntăm acum sunt o consecinţă a trecutului nostru colonial”. În centrul argumentaţiei mele se află ideea că a existat un imperialism liberal şi că în cele din urmă a fost un lucru bun. Din anii 1850 până în anii 1930, abordarea britanicilor faţă de guvernarea întinsului lor *imperium* global a fost fundamental liberală atât în teorie, cât şi în practică. Erau încurajate liberul schimb, libera circulaţie a capitalului şi libera migraţie. Guvernele coloniale îşi echilibrau bugetele şi menţineau tarifele scăzute şi monede

stabile. Administraţia era relativ necoruptă, mai ales la vârf. Adunărilor reprezentative li se conferea putere doar treptat, după ce dezvoltarea economică şi socială atingea un nivel considerat propice. Acest „ansamblu” de politici îi încuraja pe investitorii britanici să-şi plaseze o parte substanţială a capitalului lor în ţări sărace şi să ceară în schimb prime de risc relativ scăzute. Noi tehnologii precum căile ferate şi motorul cu abur au fost introduse în ţări sărace mai rapid şi cu costuri mai mici decât dacă aceste ţări ar fi fost independente din punct de vedere politic. Rezultatele imperialismului liberal au fost şi pozitive, şi negative, fără îndoială. Nu toate coloniile s-au dezvoltat la fel de rapid precum cele populate de albi. Însă chiar şi acele ţări (precum India) care au înregistrat doar creşteri foarte lente ale venitului pe cap de locuitor aproape sigur s-au descurcat mai bine decât ar fi făcut-o sub alte regimuri.

Din toate acestea rezultă două concluzii. Prima este pur şi simplu că în multe cazuri de „înapoiere” economică un imperiu liberal poate avea rezultate mai bune decât un stat-naţiune. A doua este totuşi că nici măcar un imperiu liberal foarte capabil nu poate să asigure prosperitate în mod egal în toate teritoriile pe care le administrează. Cu această *rezervă*, putem aşadar să invocăm ceea ce se poate numi un argument altruist în favoarea ideii ca Statele Unite să se implice în ceva de genul imperialismului liberal în vremurile noastre. O ţară precum – ca să luăm un singur exemplu – Liberia ar avea extrem de mult de câştigat din ceva de genul unei administraţii coloniale americane[107]. Liberia este una dintre acele ţări enumerate în tabelul 7 unde aproape totul a mers prost. Guvernarea incompetentă şi războiul civil au împins-o

la coada clasamentelor internaţionale privind dezvoltarea umană. În 2003, în timp ce ţara se cufunda şi mai mult în anarhie după fuga dictatorului său, Charles Taylor, asupra Statelor Unite s-au exercitat presiuni să trimită trupe la Monrovia pentru a impune ordinea acolo. Dintr-un anumit punct de vedere, desigur, era tocmai genul de intervenţie umanitară pe care republicanii criticaseră anterior administraţia Clinton că o întreprinsese; aici era nevoie în mod evident de construcţie naţională, şi nu de o simplă schimbare de regim. Şi totuşi, dacă există o ţară în Africa pentru care Statele Unite au o responsabilitate istorică, aceasta este Liberia, singura ţară africană ce a fost colonizată de americani în secolul al XIX-lea (pentru ca foştii sclavi să se poată întoarce „acasă" după ce au fost eliberaţi). Dacă imperiul liberal este o posibilitate reală în secolul XX, ce alt punct de pornire mai bun ar putea fi pentru acesta decât biata Liberie, unde independenţa politică a fost un blestem, nu o binecuvântare, iar autodeterminarea s-a dovedit a însemna în practică autodistrugere?

Faptul că, în momentul în care scriu aceste rânduri, intervenţia americanilor în Liberia deja se încheie ne conduce la următoarea – şi în multe privinţe suprema – întrebare: sunt Statele Unite capabile de genul de angajament pe termen lung fără de care proiectul imperiului liberal, indiferent ce denumire eufemistică ar avea el, este sortit eşecului?

Capitolul 6

Ori retragerea, ori ipocrizia organizată

Armatele noastre nu intră în oraşele şi pe pământurile voastre ca nişte cuceritori sau inamici, ci ca eliberatori… Guvernul [nostru nu] doreşte să vă impună instituţii străine… [Noi dorim] să vă bucuraţi de bunăstare ca pe vremuri, când pământurile voastre erau mănoase, când strămoşii voştri dăruiau lumii literatură, ştiinţă şi artă şi când oraşul Bagdad era una dintre minunile lumii… [Noi] sperăm ca aspiraţiile filosofilor şi scriitorilor voştri să se împlinească şi populaţia Bagdadului să prospere din nou, bucurându-se de bogăţie şi importanţă sub îndrumarea unor instituţii care să fie în consonanţă cu legile sale sacre şi cu idealurile rasei sale.

Generalul F.S. Maude adresându-se populaţiei Mesopotamiei, 19 martie 1917

Guvernarea Irakului şi viitorul ţării voastre vor fi curând în mâinile voastre… Vom pune capăt unui regim brutal… pentru ca irakienii să poată trăi în siguranţă. Vom respecta marile voastre tradiţii religioase, ale căror principii de

egalitate şi compasiune sunt esenţiale pentru viitorul Irakului. Vă vom ajuta să construiţi o guvernare paşnică şi reprezentativă care să apere drepturile tuturor cetăţenilor. Iar apoi forţele noastre militare vor pleca. Irakul va merge mai departe ca naţiune unită, independentă şi suverană care îşi va fi recăpătat un loc respectat în lume. Sunteţi un popor bun şi înzestrat – moştenitorii unei mari civilizaţii care îşi aduce contribuţia la întreaga umanitate.

Preşedintele George W. Bush
adresându-se populaţiei Irakului,
4 aprilie 2003

Oriunde cucereşte, romanul se şi stabileşte.

Seneca

Întoarcere la Mesopotamia

Oricine are îndoieli că există măcar unele asemănări între imperiul liberal al Statelor Unite de astăzi şi cel al Regatului Unit de acum aproximativ un secol ar trebui să analizeze mottourile capitolului de faţă. Aceeaşi retorică folosită de comandantul britanic care a ocupat Bagdadul în 1917 a fost în mod clar – deşi fără îndoială inconştient – reluată şi de preşedintele Bush în mesajul său televizat către poporul irakian la scurt timp după ce a început ocupaţia americană a Bagdadului. În ambele cazuri, nişte trupe anglofone reuşiseră să străbată ţara dinspre sud către capitală în doar câteva

săptămâni. În ambele cazuri, guvernele lor au declarat că nu doresc să conducă Irakul şi s-au apucat, după o serie de ambiguităţi, să instaleze la putere guverne irakiene care cel puţin păreau să aibă o legitimitate populară. În ambele cazuri, impunerea legii şi ordinii s-a dovedit a fi mult mai dificilă decât obţinerea victoriei militare iniţiale: pe tot parcursul anului 1919, trupele britanice au fost ţinta atacurilor unor indivizi înarmaţi cu arme de foc şi au trebuit folosite masiv forţele aeriene pentru a reprima o insurecţie majoră în vara anului 1920, în care au fost ucişi 450 de militari britanici[1]. În ambele cazuri, în unele momente a existat tentaţia unei retrageri complete mai degrabă decât să se plătească un preţ şi mai mare[2]. În cele din urmă, în ambele cazuri, prezenţa unor rezerve de petrol substanţiale – confirmată de Anglo-Persian Oil Company în 1927 – nu a fost un factor complet irelevant, deşi nu a reprezentat principalul motiv al ocupaţiei[3].

Şi totuşi, există unele deosebiri. Una dintre acestea o reprezintă tensiunile care au apărut între Statele Unite şi Naţiunile Unite în ceea ce priveşte viitorul Irakului. Marea Britanie nu a avut asemenea dificultăţi după Primul Război Mondial, când Societatea Naţiunilor, predecesoarea Organizaţiei Naţiunilor Unite, a legitimat mai mult sau mai puţin necondiţionat dominaţia britanică în Mesopotamia încredinţându-i Irakul „sub mandat”[4]. Este imposibil să ni-l închipuim pe Winston Churchill, ca ministru pentru Colonii, cerând întăriri de la Societatea Naţiunilor în 1921 aşa cum a fost forţat preşedintele George W. Bush să ceară ajutorul Naţiunilor Unite în septembrie 2003. Iar aceasta nu este singura deosebire dintre experienţa britanicilor şi cea a

americanilor în Irak. În două privinţe fundamentale, stăpânirea britanică a avut la bază un angajament pe termen lung. În primul rând, indiferent de acordurile oficiale – iar britanicii au consimţit în 1923 ca mandatul lor să dureze doar patru ani, nu 20, cum se preconizase iniţial –, intenţia lor a fost să păstreze controlul asupra Irakului în viitorul apropiat. În al doilea rând, nu erau destui britanici dispuşi să-şi petreacă o bună parte din viaţă la Bagdad pentru ca influenţa britanică să se concretizeze aici timp de 40 de ani. Şi ocupanţii britanici, şi cei americani au promis că le vor ceda curând puterea irakienilor şi vor pleca. Deosebirea este că americanii chiar vorbesc serios. Ei îşi doresc sincer să plece acasă.

„Nu te băga în asta!” este o vorbă pe care o auzi în fiecare zi la New York. Ea rezumă problema la perfecţie. În ciuda imensei bogăţii şi a arsenalului distructiv deţinute de ţara lor, pe americani nu prea îi interesează singura activitate de bază fără de care nu se poate clădi un imperiu adevărat care să dureze. Sunt reticenţi la ideea de „a se băga în asta” – iar dacă sunt nevoiţi s-o facă, numără zilele până când se pot întoarce acasă. Evită periferia. Nu se dau dezlipiţi de metropolă.

Imperiul de unică folosinţă

Lumea nu a avut mult de aşteptat un simbol perfect al vremelniciei conducerii americane în Irak. Pe 9 aprilie 2003, în ziua în care a fost ocupat Bagdadul, un puşcaş marin, caporalul Edward Chin, a acoperit capul statuii lui Saddam Hussein din Piaţa al-Firdos (Piaţa Paradisului) cu un drapel

american. Peste câteva secunde, Chin a dat totuşi deoparte steagul american şi l-a înlocuit cu drapelul Irakului de dinainte de Războiul din Golf[5]. Această înlocuire rapidă era probabil menită să-i asigure pe irakienii care priveau că era vorba chiar de o eliberare, şi nu de o cucerire. Cum spunea preşedintele Bush în mesajul lui televizat către Irak difuzat la scurt timp după ocuparea capitalei acestuia: „Guvernarea Irakului şi viitorul ţării voastre vor fi curând în mâinile voastre… Vă vom ajuta să construiţi o guvernare paşnică şi reprezentativă care să apere drepturile tuturor cetăţenilor. *Iar apoi forţele noastre militare vor pleca*”[6].

Dar când, mai exact? În ultima scrisoare trimisă acasă de caporalul Kemaphoom Chanawongse înainte ca el şi unitatea lui să pătrundă în Irak, tânărul militar spunea în glumă că tabăra lui din Kuwait îi amintea de serialul *M*A*S*H* – numai că în acest caz acronimul ar trebui să fie M*A*H*T*S*F: *Marines Are Here to Stay Forever*[*]. Caporalul Chanawongse a fost ucis o săptămână mai târziu, când vehiculul său amfibiu de atac a fost aruncat în aer în Nassiriya. Ultima sa glumă amară lăsa să se înţeleagă că el şi camarazii lui abia aşteptau să-şi încheie misiunea şi să vină acasă. Era o dorinţă la care a făcut aluzie direct preşedintele Bush în discursul său victorios oarecum prematur de la bordul portavionului *Abraham Lincoln*: „Alte naţii, de-a lungul istoriei, au luptat în alte ţări şi au rămas acolo ca să le ocupe şi să le exploateze. După o bătălie, americanii nu vor decât să se întoarcă acasă”[7].

Durata unei ocupaţii americane a Irakului rămâne, la momentul când scriu, clară într-o anumită privinţă: va fi scurtă. Într-un discurs susţinut înainte de război la American Enterprise Institute, preşedintele Bush nu stabilea nici o dată

exactă: „Vom rămâne în Irak atât timp cât va fi nevoie şi nici o zi în plus”[8]. Era totuşi frapant că unitatea de măsură pe care o folosea era „ziua”. Cu câteva zile înainte de ocuparea Bagdadului, secretarul adjunct al Apărării Paul Wolfowitz sugera că generalul Jay Garner, primul american căruia i s-a încredinţat administrarea ţării, va conduce Biroul de Reconstrucţie şi Asistenţă Umanitară cel puţin şase luni; Garner însuşi vorbea de 90 de zile[9]. De atunci, termenul a variat de la săptămână la săptămână. Şeful Comandamentului Central american al cărui mandat se apropia de final, generalul Tommy Franks, părea să sugereze o ocupaţie care ar dura între doi şi patru ani. În iulie, noul „administrator al ocupaţiei”, L. Paul Bremer, le-a declarat totuşi unor reporteri: „Durata şederii coaliţiei aici se află acum efectiv în mâinile poporului irakian”, adăugând: „Noi nu dorim să rămânem nici o zi mai mult decât este necesar”[10]. În aceeaşi lună, a anticipat că până la sfârşitul anului 2004 vor avea loc alegeri, după care Autoritatea Provizorie a Coaliţiei va ceda puterea unui guvern ales, iar apoi, a spus el, „misiunea mea aici se va încheia”[11]. Potrivit declaraţiei din 26 septembrie a secretarului de stat Colin Powell pentru *The New York Times*, Consiliul de Guvernare a Irakului, numit de americani, avea la dispoziţie şase luni pentru a redacta o nouă Constituţie a ţării; după aceea, aveau să se organizeze alegeri şi puterea avea să le fie încredinţată câştigătorilor[12]. Pe 1 noiembrie, Bremer a reiterat că scopul lui era „să cedeze suveranitatea poporului irakian în cel mai scurt timp”[13]. În aceeaşi lună a fost chemat înapoi la Washington pentru discuţii privind modul cum ar putea fi accelerat transferul puterii. Pe 15 noiembrie s-a anunţat că un guvern provizoriu irakian – care avea să fie numit, nu ales –

va prelua puterea în iulie, lăsând alegerile şi Constituţia pentru anul următor.

Pe scurt, când americanii spun că vin în calitate de eliberatori, nu de cuceritori, se pare că vorbesc serios. Dacă, aşa cum afirmă atâţia comentatori, America păşeşte într-o nouă epocă a imperiului, se preconizează că va fi cel mai efemer imperiu din întreaga istorie. Alţi făuritori de imperii au visat să conducă popoarele supuse o mie de ani. S-ar părea că acesta este primul imperiu din istorie care ar dura o mie de zile. Nu este atât *light*, cât mai degrabă de unică folosinţă.

Dincolo de constrângerea evidentă exercitată asupra administraţiilor americane de sistemul electoral, care obligă intervenţiile în străinătate să prezinte rezultate pozitive în doi sau cel mult patru ani, o explicaţie importantă a faptului că SUA îşi pierd mereu suflul este că imperiul american întâmpină dificultăţi în recrutarea oamenilor potriviţi pentru a-l *face să funcţioneze*. De pe băncile instituţiilor de învăţământ superior ale Americii ies mulţi tineri foarte capabili. Mai mult decât atât, nu există aproape nici o îndoială că universităţile americane de top sunt acum şi cele mai bune din lume. Însă aproape nici unul dintre absolvenţii de la Harvard, Stanford, Yale sau Princeton nu aspiră să-şi petreacă viaţa încercând să transforme o groapă de nisip arsă de soare precum Irakul în prospera democraţie capitalistă din fanteziile lui Paul Wolfowitz. Cei mai inteligenţi şi mai buni americani nu aspiră să guverneze Irakul, ci să administreze postul de televiziune MTV; nu să conducă al Hijāz, ci să administreze un fond de investiţii. Spre deosebire de omologii lor britanici din urmă cu un secol, care ieşeau din universităţile de elită ale Marii Britanii cu un etos făţiş

imperialist, literele pe care tinerii americani ambiţioşi ar vrea să le vadă aşezate după numele lor sunt CEO, nu CBE[**].

La fel ca Statele Unite astăzi, după Primul Război Mondial britanicii s-au simţit obligaţi atât de opinia publică internă, cât şi de cea din Irak să cedeze puterea unui guvern irakian. Însă ei au făcut-o lent şi incomplet. În primii trei ani ai ocupaţiei lor, ţara a fost condusă de un comisar civil, sir Arnold Wilson[14]. El şi asistenta sa, Gertrude Bell, erau sceptici cu privire la viabilitatea autoguvernării Mesopotamiei. Ei au elaborat proiectul unui stat irakian unitar fără să se consulte aproape cu nimeni dintre localnici, ignorându-i pur şi simplu pe cei care nu recomandau unirea Asiriei şi Babiloniei, a sunniţilor şi şiiţilor. „În Mesopotamia nu s-a dorit, de fapt, o guvernare arabă”, asigura Wilson încrezător cabinetul britanic în 1920. „Arabii ar aprecia o guvernare britanică.”[15] Politica s-a schimbat abia după insurecţia din 1920 şi o virulentă denunţare publică a politicii oficiale de către T.E. Lawrence, eroul campaniei arabe. La o conferinţă care a avut loc la Cairo în martie 1921, s-a decis ca tronul ţării – care avea să fie transformată într-o monarhie constituţională după model britanic – să-i fie oferit prinţului Faysāl din familia Haşemiţilor, prietenul şi aliatul lui Lawrence în timpul războiului[16]. Un Consiliu de Miniştri îmblânzit, prezidat de *naqib*-ul Bagdadului, l-a invitat pe Faysāl la Bagdad ca „oaspete” al naţiunii şi în 11 iulie a adoptat în unanimitate o rezoluţie prin care acesta era declarat rege. Sayyid Talib al Basrei, cel mai periculos dintre candidaţii rivali, a fost arestat şi deportat în Ceylon pentru că a îndrăznit să folosească sloganul „Irakul pentru irakieni”[17]. La momentul cuvenit s-a

organizat un plebiscit care l-a susţinut pe Faysāl şi în 23 august acesta a fost încoronat. Aşa au creat britanicii ţara cunoscută din acel moment sub numele de Irak, care, în mod ironic, înseamnă „ţară cu rădăcini puternice”[18].

Faysāl nu era un simplu om de paie. El a fost cel care a insistat ca mandatul britanic să se reducă de la 20 de ani la doar patru. Însă, chiar şi după Tratatul anglo-irakian din 1922, era clar cine conduce de fapt ţara. Controlul asupra Irakului era vital din punct de vedere strategic. Acesta conferea Marii Britanii o poziţie de dominanţă fără rival în Orientul Mijlociu. De asemenea, era avantajos din punct de vedere economic. Atunci când doi geologi americani de la Standard Oil Company au pătruns în Irak în cadrul unei expediţii de prospectare, comisarul civil britanic i-a dat pe mâna şefului poliţiei din Bagdad[19]. În 1927, preluarea puterii de către britanici a adus un beneficiu însemnat când s-a găsit petrol la Baba Gurgur. Deşi oficial au renunţat complet la putere în favoarea dinastiei domnitoare, britanicii au rămas mai mult decât influenţi în Irak în anii 1930. În aprilie 1941 nu le-a fost deloc greu să trimită o forţă expediţionară de la Ammān pentru a anula o lovitură de stat pro-Axă la Bagdad. Şi nu au pierdut cu adevărat controlul asupra ţării decât odată cu executarea clienţilor lor Faysāl al II-lea şi Nuri al Said, prim-ministrul acestuia, în timpul revoluţiei din 1958. Pe scurt, au fost reprezentanţi, militari şi civili, ai guvernului britanic la Bagdad fără întrerupere timp de aproape 40 de ani. Când britanicii s-au dus în Irak, au rămas acolo.

Vor exista şi americani care să joace un asemenea rol la Bagdad în 2043? Pare, ca să fiu delicat, improbabil.

Gertrude Bell a fost prima femeie care a absolvit Oxfordul cu onoruri. A învăţat să vorbească araba în timpul unei vizite arheologice la Ierusalim, în 1899, şi, la fel ca T.E. Lawrence, a avut legături cu serviciile secrete militare britanic. În 1917 a fost numită secretar pe probleme orientale pe lângă comisarul civil britanic de la Bagdad. A fost încântată de această numire. „Eu nu prea mă omor după Londra”, scria ea. „Mie îmi place Bagdadul şi îmi place Irakul. Aici este cu adevărat Orientul şi e pasionant; aici se întâmplă tot felul de lucruri, iar romantismul întregii situaţii mă mişcă şi mă acaparează”[20]. În tot Imperiul Britanic erau mii de „orientalişti” precum Gertrude Bell, îndrăgostiţi de exoticul „Celălalt” şi totuşi dominându-l în acelaşi timp. Descrierea pe care o face ea încoronării lui Faysāl I în 1921 ilustrează perfect modul lor de operare: „Faysāl avea un aer foarte demn, dar părea tare stresat – era un moment emoţionant. S-a uitat de-a lungul primului rând şi, când ni s-au întâlnit privirile, l-am salutat discret. Apoi Saiyid Husain s-a ridicat în picioare şi a citit proclamaţia [comisarului britanic] în care anunţa că Faysāl fusese ales rege de 96% din populaţia Mesopotamiei, trăiască regele! – în acel moment ne-am ridicat şi noi în picioare şi l-am salutat, steagul naţional a fost desfăşurat pe catargul de lângă el şi fanfara a început să cânte *God Save the King* (ei încă nu au un imn naţional)”[21]. Pentru o femeie ca Gertrude Bell, faptul că se afla acolo, pentru a supraveghea discret acea schimbare de regim atent regizată, era evident foarte distractiv. Nu dorea absolut deloc o „strategie de retragere” care ar fi trimis-o înapoi în Anglia.

După cum se ştie, majoritatea britanicilor care se mutau în străinătate preferau să migreze către regiunile temperate ale

unui număr restrâns de colonii – Canada, Australia, Noua Zeelandă şi Africa de Sud – ce au devenit curând dominioane semiautonome. Între 1900 şi 1914, aproximativ 2,6 milioane de britanici au plecat din Regatul Unit către destinaţii din cadrul imperiului (în 1957, totalul atinsese aproape şase milioane); trei sferturi dintre ei au plecat în Canada sau la antipozi[22]. Cu toate acestea, un număr mare s-au îndreptat şi către zonele cu o climă mult mai puţin ospitalieră din Asia şi Africa. În India erau aproximativ 168 000 de britanici în 1931[23]. În cadrul Serviciului Colonial oficial din Africa lucrau peste 7 500 de expatriaţi[24].

Britanicii plecau în străinătate cu diferite roluri: nu doar ca soldaţi şi administratori, ci şi ca oameni de afaceri, ingineri, misionari şi doctori. La fel ca imperiul neoficial al Americii de astăzi, imperiul Marii Britanii a avut şi un caracter nonguvernamental; în epoca victoriană existau corporaţii multinaţionale şi „organizaţii nonguvernamentale”. Însă ideea principală este că, indiferent ce rol au jucat britanicii, în general ei au rămas acolo – până la pensie sau, aşa cum atestă nenumărate cimitire coloniale, până la moarte. Comunităţile importante de expatriaţi pe care le-au creat au fost cruciale pentru funcţionarea Imperiului Britanic. Erau indispensabilii „oameni de la faţa locului” care învăţau limbile locale, poate adoptau unele obiceiuri ale locului – deşi nu în aşa măsură încât să se „asimileze” – şi acţionau ca intermediari între o autoritate imperială aflată departe şi elitele indigene de a căror colaborare binevoitoare depindea imperiul.

Extrem de important în această privinţă a fost rolul administraţiei britanice a Indiei, care a devenit un magnet pentru cei mai buni absolvenţi ai sistemului universitar.

Proporţia absolvenţilor de Oxford şi Cambridge din administraţia britanică a Indiei era remarcabil de mare, crescând constant după anii 1880 până la peste 70%. Două treimi din funcţionarii care au lucrat aici în anii 1930 fuseseră educaţi în şcolile exclusiviste din învăţământul public al Angliei; trei sferturi fuseseră ori la Oxford, ori la Cambridge. În 1938, dintre cei opt guvernatori de provincii din India, doar unul nu era absolvent al Universităţii din Oxford[25]. John Maynard Keynes, care prin anii 1920 devenise foarte critic la adresa imperiului, a înregistrat unul dintre puţinele eşecuri din impresionanta lui carieră de la Cambridge când s-a clasat pe locul al doilea la testele pentru admiterea în administraţia britanică a Indiei[26]. Absolvenţii universităţilor din Oxford şi Cambridge lucrau şi în cadrul mai puţin glorificatului Serviciu Colonial, care administra coloniile britanice din Africa şi din alte zone ale Asiei. Dintre cele 927 de persoane recrutate în Serviciul Colonial între 1927 şi 1929, aproape jumătate fuseseră la Oxford sau la Cambridge[27]. Şi în celelalte agenţii guvernamentale şi private care îşi desfăşurau activitatea în colonii lucrau un număr mare de absolvenţi de Oxford şi Cambridge[28].

Întrebarea-cheie este de ce atâţia absolvenţi ai universităţilor de top din Marea Britanie erau dispuşi să-şi petreacă întreaga viaţă profesională atât de departe de meleagurile pe care s-au născut, administrând ţări pline de boli şi unde domnea o căldură infernală. Să luăm exemplul tipic al lui Evan Machonochie, un absolvent de Oxford care a trecut examenul de admitere în administraţia britanică a Indiei, a plecat în Bengal în 1887 şi şi-a petrecut în India următorii 40 de ani[29]. Un indiciu este numele său de familie

celtic. Scoţienii erau puternic suprareprezentaţi nu doar în coloniile populate de albi, ci şi în cadrul elitelor comerciale şi profesionale ale unor oraşe precum Calcutta, Hong Kong şi Cape Town. Şi irlandezii au jucat un rol disproporţionat în impunerea dominaţiei britanice, extrem de mulţi dintre ofiţerii şi soldaţii armatei Marii Britanii fiind irlandezi. Nu degeaba pe subofiţerul reprezentativ din armata indiană al lui Kipling îl cheamă Mulvaney. Asta se întâmpla pentru că Scoţia (mai ales nordul) şi Irlanda (în special sudul) erau cu mult mai sărace decât Anglia. Tinerilor care creşteau la marginile ploioase şi neproductive ale Regatului Unit, imperiul le oferea oportunităţi. Beneficiile potenţiale ale emigrării păreau să cântărească mai mult decât riscurile indubitabile de la tropice. La fel ca aşa-numitele *porridge traps* la care trebuiau să recurgă băncile din Hong Kong pentru a-şi recruta funcţionarii predominant scoţieni, şi Balliol College funcţiona ca un canal prin care tineri scoţieni ambiţioşi puteau trece din „Britania de Nord”, via Oxford, în imperiu.

Şi totuşi, economia nu poate explica singură ce îi motiva pe un om ca Machonochie sau chiar pe o absolventă de Oxford precum Gertrude Bell. Impulsul imperial se năştea dintr-un complex de emoţii: superioritate rasială, da, dar şi zel evanghelic; profit, poate, dar şi convingerea sinceră că răspândirea „comerţului, creştinismului şi civilizaţiei” era nu doar în interesul supuşilor Marii Britanii din colonii, ci şi în interesul metropolei imperiale înseşi.

Contrastul cu americanii de astăzi nu ar putea fi mai flagrant. Ca s-o spun pe şleau, una dintre cele mai serioase dificultăţi cu care se confruntă acum Statele Unite este

deficitul cronic de efective militare. Pur şi simplu nu sunt destui americani care să pună pe roate construcţia naţională.

În momentul când scriu aceste rânduri, lipsa de personal militar în Irak a fost constatată de aproape fiecare observator informat din afara Biroului Secretarului Apărării. Dintre cele 33 de brigăzi de linia întâi ale armatei, în Irak erau 16 în septembrie 2003; pe la sfârşitul anului, nivelurile forţei active fuseseră suplimentate cu 33 000 de militari, fiind mobilizaţi şi 165 000 de membri ai Gărzii Naţionale şi rezervişti, dintre care un număr substanţial au plecat în Irak. Chiar şi cu sprijinul altor ţări, o prezenţă cumulată a americanilor de aproximativ 120 000 de militari nu era totuşi suficientă pentru a impune ordinea în ţară[30]. Era aşa o criză, încât administraţia a fost forţată să lase la o parte mândria şi să ceară întăriri din partea altor ţări – chiar şi din parte acelora care iniţial se opuseseră războiului[31]. Acest lucru poate fi considerat o consecinţă directă a reducerii puternice a dimensiunilor forţelor armate americane de la începutul anilor 1970 (când numărul total de militari în serviciu activ a atins nivelul maxim de trei milioane, în comparaţie cu sub 1,4 milioane astăzi). Este adevărat că în 2002 Statele Unite aveau cam acelaşi număr de militari în străinătate ca şi Regatul Unit în 1881, cu puţin peste un sfert de milion în ambele cazuri[32]. Dar asta este singura asemănare. Pe vremea aceea, mai puţin de o treime din totalul forţelor armate ale Marii Britanii erau staţionate în Regatul Unit. Dimpotrivă, peste patru cincimi – 82% – dintre americanii în serviciu militar activ se află în Statele Unite[33]. Chiar şi bombardierele B-2 invizibile pentru radar care i-au forţat pe sârbi să se retragă din Kosovo în 1999 veneau din Knob Noster, Missouri. De asemenea, este

surprinzător că, atunci când militarii americani sunt detaşaţi în străinătate, în general nu rămân acolo foarte mult. Introducerea unor detaşări de un an în Irak marchează o ruptură faţă sistemul stagiilor minime în străinătate introdus cu 30 de ani în urmă, după Războiul din Vietnam.

Cu siguranţă, 12 luni este un interval mai lung decât durata medie a unei călătorii în străinătate a reprezentantului unei bănci de investiţii de pe Wall Street, care se poate măsura în zile, dar nu prea este suficient de lung pentru a dobândi un mare volum de cunoştinţe la nivel local. În orice caz, merită amintit faptul că peste jumătate dintre cele 73 de baze importante din străinătate ale Americii se află în Europa de Vest, iar nu mai puţin de 25 dintre acestea sunt în Germania, în apropierea unor oraşe ca Heidelberg şi Kaiserslautern, unde nivelurile de trai sunt mai ridicate decât în unele state americane[34]. Spre deosebire de britanici, care au construit cazărmi în teritorii ostile tocmai pentru a le subjuga, americanii au astăzi un sfert din trupele lor din străinătate în una dintre cele mai prospere şi probabil una dintre cele mai pacifiste ţări ale lumii. (În mod semnificativ, când Pentagonul detectează un nivel important de ostilitate în rândul localnicilor faţă de unul dintre avanposturile sale din străinătate, ca în cazul Golfului Subic din Filipine, baza este închisă rapid.)

Problema efectivelor militare nu este totuşi pur militară. Spre deosebire de Regatul Unit în urmă cu un secol, Statele Unite sunt un *im*portator de oameni, cu o rată netă de imigrare de 3 ‰ şi un număr total de persoane născute în străinătate de 32 de milioane (aproape 1 din 9 locuitori ai Statelor Unite)[35]. Mai mult decât atât, când americanii aleg

totuşi să locuiască în străinătate, ei tind să rămână în una dintre ţările dezvoltate. În momentul de faţă, aproximativ 3,8 milioane de americani au domiciliul în străinătate. Pare mult, însă este doar o optime din numărul persoanelor născute în altă ţară care locuiesc în Statele Unite. Iar dintre americanii expatriaţi, peste trei sferturi trăiesc în cele două ţări vecine (un milion în Mexic, 687 000 în Canada) sau în Europa (puţin peste un milion). Dintre cei 290 000 care trăiesc în Orientul Mijlociu, aproape două treimi sunt în Israel. În Africa trăiesc doar 37 500[36]. Cu alte cuvinte, acesta este un imperiu fără colonişti sau mai degrabă coloniştii vin *în* metropolă în loc să plece către ţări îndepărtate. Este cel puţin discutabil până unde se poate exercita puterea în afara graniţelor unei ţări atrăgând străini în interiorul acestor graniţe. Se poate spune că ademenirea elitelor străine să studieze la universităţile din America este un fel de guvernare indirectă, în sensul că implică o formă de colaborare şi cooptare – ca să nu spun aculturaţie – a elitelor autohtone. Multe depind totuşi de durata şederii acestor studenţi străini în Statele Unite. Deoarece o parte destul de mare dintre ei nu se mai întorc niciodată în ţările lor natale, nu este clar câtă influenţă se exercită de fapt astfel[37].

O altă diferenţă importantă faţă de experienţa britanică este că absolvenţii instituţiilor de învăţământ de elită din America par deosebit de reticenţi la ideea de a pleca în străinătate exceptând vizitele scurte şi vacanţele. Americanii care au parte de cele mai lungi detaşări în străinătate sunt soldaţii voluntari, dintre care o proporţie substanţială sunt afro-americani (12,7% din populaţia Statelor Unite, 28,9% dintre soldaţi)[38]. De aici şi jocul de cuvinte al lui Timothy

Garton Ash trimiţând la Kipling când a vizitat Kosovo, după războiul din 1999: acolo (ca şi în Vietnam), „povara omului alb” era în mod vizibil purtată de un număr disproporţionat de mare de negri[39]. Desigur, este posibil ca afro-americanii să se dovedească a fi celţii imperiului american, împinşi către aventuri în alte ţări de oportunităţile mult mai reduse de acasă, la fel ca irlandezii şi scoţienii în secolul al XIX-lea. Ba chiar, dacă ocupaţia Irakului trebuie să mai continue o vreme, cu siguranţă va crea oportunităţi de carieră pentru numărul tot mai mare de ofiţeri afro-americani din armată. Cel mai eficient purtător de cuvânt al Comandamentului Central din timpul războiului, generalul Vincent K. Brooks, ilustrează această categorie.

Britanicii au fost totuşi mereu sceptici faţă de ideea de a le conferi militarilor prea multă putere în administraţia lor imperială. Parlamentarii de la Westminster citiseră destul despre istoria Romei ca să vrea să-i menţină pe generali în subordinea guvernatorilor civili. Ofiţerii superiori aveau misiunea de a aplica echivalentul victorian al tacticii „şoc şi groază” oricând băştinaşii deveneau nesupuşi; în rest, guvernarea colonială cădea în sarcina unor funcţionari de rang înalt educaţi la Oxford şi Cambridge. Ar fi interesant de ştiut, prin comparaţie, câţi membri ai promoţiei 2004 de la Harvard sau Yale se gândesc serios să facă o carieră în administrarea Irakului după război. Probabil puţini. În 1998-1999, la Yale erau înscrişi 43 683 de studenţi, dintre care doar 335 (sub 1%) făceau cursuri privind limbile şi civilizaţia Orientului Apropiat. Un singur student alesese această specializare (în comparaţie cu 17 care se specializau în filmologie)[40]. Şi după absolvire membrii elitelor intelectuale

ale Americii subscriu în general la principiul vrăjitorului din Oz: „Nicăieri nu-i ca acasă”. Potrivit unui sondaj din 1998, există astăzi 134 798 de foşti studenţi care au absolvit Yale. Dintre aceştia, puţin peste 5% trăiesc în afara Statelor Unite. Un număr foarte mic, de doar 50 şi ceva, trăiesc în ţări arabe[41]. Acum o sută de ani, la Oxford şi Cambridge studenţii ambiţioşi visau să treacă examenul de admitere în administraţia britanică a Indiei şi să îmbrăţişeze cariere de proconsuli imperiali. Astăzi, studenţii de elită ai principalelor universităţi americane din nord-estul Statelor Unite urmează Dreptul sau Economia; este vorba, prin definiţie, despre un vis american. Acesta nu este deci doar un imperiu fără colonişti, ci şi un imperiu fără administratori. Deşi L. Paul Bremer era un diplomat cu experienţă care activase din Afganistan până în Malawi, era evident că nici el şi nici stafful său nu ştiau cum merg lucrurile în Orientul Mijlociu. Faptul că doar 3% din echipa lui iniţială de funcţionari vorbea fluent araba ne dă serios de gândit[42].

Poate că absolvenţii mai curajoşi ai Kennedy School de la Harvard sunt dornici să ofere consultanţă Consiliului de Guvernare a Irakului cu privire la opţiunile sale constituţionale. Şi poate câţiva dintre economiştii bine-cunoscuţi ai ţării tânjesc să facă pentru Irak ceea ce au făcut şi pentru Rusia postsovietică pe la începutul anilor 1990. Însă putem fi destul de siguri că implicarea lor va lua forma unei serii de deplasări de o săptămână, nu a şederii în Irak pe termen lung: consultanţă, nu colonizare. Din punctul de vedere al făuritorilor de naţiuni din Ivy League, poţi să înfiinţezi o bancă centrală independentă, să reformezi codul fiscal, să liberalizezi preţurile şi să privatizezi principalele

servicii publice – şi să te întorci acasă la timp pentru prima reuniune a foştilor colegi de şcoală.

Desigur, se poate afirma că tendinţa americanilor de a face vizite scurte în presupusul lor *imperium* – în loc să se stabilească acolo – este doar o consecinţă a tehnologiei. În anii 1870, când britanicii aproape îşi finalizaseră reţeaua globală de căi ferate şi vase cu abur, tot dura cel puţin 80 de zile să faci înconjurul lumii, ca în povestea lui Phileas Fogg scrisă de Jules Verne. Astăzi îl poţi face în mai puţin de trei zile. Problema este că, pe lângă avantajele incontestabile ale tehnologiei moderne, apare şi dezavantajul ruperii legăturilor. În timpul crizei diplomatice legate de Irak de la începutul anului 2003, secretarul de stat Colin Powell a fost criticat că face politică externă prin telefon. Powell a răspuns că el deja făcuse două călătorii în străinătate în acel an, însă destinaţiile şi duratele acestora erau revelatoare: una la Davos, în Elveţia, la Forumul Economic Mondial (25-26 ianuarie), iar cealaltă în Extremul Orient (21-25 februarie)[43]. Putem doar să încercăm să ghicim ce au realizat aceste deplasări – şi ce ar fi putut realiza secretarul Powell dacă în loc să facă aceste călătorii ar fi vizitat Parisul şi Ankara.

Nu doar cei mai mulţi dintre înalţii funcţionari americani preferă confortul de acasă. Cu puţin înainte de atacurile teroriste din septembrie 2001, un fost agent CIA a recunoscut că agenţia „probabil că nu are nici măcar un ofiţer vorbitor de arabă cu adevărat calificat, cu origini în Orientul Mijlociu, care să poată juca în mod credibil rolul de fundamentalist musulman ce s-ar oferi voluntar să-şi petreacă nişte ani din viaţă cu mâncare proastă şi fără femei prin munţii din

Afganistan”. „Pentru numele lui Dumnezeu”, a mai zis el, „majoritatea ofiţerilor de caz locuiesc în suburbiile din Virginia. Noi nu facem aşa ceva”. În cuvintele nemuritoare ale unui asemenea ofiţer de caz, „operaţiunile care includ diareea ca mod de viaţă nu au loc”[44]. Era exact atitudinea pe care alt ofiţer CIA a încercat s-o contrazică după atacurile teroriste, când a pus pe uşa biroului său un anunţ care spunea: „Se caută ofiţeri pentru o călătorie periculoasă. Salariu mic. Ger crâncen. Multe luni de întuneric complet. Pericol constant. Întoarcerea în siguranţă îndoielnică. Onoare şi recunoaştere în caz de succes”. În mod semnificativ, acesta a fost afişul de recrutare folosit de exploratorul britanic Ernest Shackleton înainte de expediţia sa din 1914 în Antarctica[45]. În momentul invaziei din Irak, şi efemerul Birou de Reconstrucţie şi Asistenţă Umanitară s-a inspirat de la britanici: pentru a asigura paza în împrejurimile bazei sale din Kuwait, s-a bazat pe războinici gurkha din Nepal care făcuseră parte din armata britanică[46].

Atunci cum rămâne cu mult lăudatul rol jucat de sectorul voluntariatului, de agenţiile umanitare guvernamentale şi nonguvernamentale? Ar putea ele să asigure americanii de pe teren care sunt atât de greu de găsit în slujba statului? Instituţia care, începând din anii 1960, a contribuit cel mai mult la canalizarea idealismului tinerilor americani către ceea ce numim acum construcţie naţională este, desigur, Peace Corps. Din 1961, peste 168 000 de americani s-au alăturat acestui program de voluntariat, servind în diferite capacităţi civile în nu mai puţin de 136 de ţări. Astăzi există 6 678 de voluntari Peace Corps, o îmbunătăţire faţă de nivelul cel mai scăzut de 5 380 în 1982, care activează în 69 de ţări[47]. Peace

Corps atrage cu siguranţă genul potrivit de oameni: printre universităţile care au trimis cei mai mulţi voluntari se numără Berkeley şi Harvard; un număr foarte mare vin şi din universităţile exclusiviste de arte liberale precum Dartmouth, Tufts şi Middlebury[48]. Şi totuşi, numărul total de voluntari rămâne la doar două treimi din nivelul de 10 000 stabilit de Congres în 1985, nivel care ar fi trebuit să fie atins până în 1992.

În orice caz, nu ar trebui să ne punem prea multe speranţe în agenţii precum Peace Corps. Agenţiile umanitare civile, la fel ca misionarii de pe vremuri, pot constitui nu doar un ajutor, ci şi un factor iritant pentru cei care încearcă să conducă o ţară precum Irakul. Unul dintre adevărurile nerostite ale noului „imperialism al drepturilor omului" este că în jurul fiecărei crize internaţionale roiesc curând o mulţime de lucrători umanitari, ale căror eforturi nu sunt mereu în întregime complementare. Dacă Statele Unite vor reuşi să impună legea şi ordinea în Irak, viaţa economică se va reînsufleţi rapid şi o mare parte din ajutoare pur şi simplu vor fi de prisos. În schimb, dacă SUA nu vor reuşi să impună ordinea, lucrătorii umanitari pur şi simplu îşi vor pierde viaţa.

După Kipling, John Buchan a fost poate cel mai interesant scriitor al imperialismului britanic. În thrillerul său *Mantia verde* (1916) el are un personaj care întruchipează în mod memorabil Marea Britanie imperială: Sandy Arbuthnot, un orientalist atât de versat, încât poate trece drept marocan la Mecca sau paştun în Peshāwar. Antiteza lui Arbuthnot este dispepticul milionar american John Scantlebury Blenkiron, un „tip masiv cu o faţă plină, palidă şi proaspăt rasă, [cu] nişte

ochi foarte somnoroşi, ca un bou care rumegă". „Ochii aceştia nu au văzut nimic altceva mai sângeros decât nişte alegeri prezidenţiale", îi spune el eroului lui Buchan, Richard Hannay. Simbolismul este puţin cam grosolan, dar are un sâmbure de adevăr.

Din septembrie 2001 încoace, Blenkironii au tot văzut cu siguranţă chestii mai sângeroase decât nişte alegeri. Însă asta le va stârni oare interesul pentru un imperiu în stil britanic? Doar dacă, s-ar părea, americanii îşi revizuiesc radical atitudinea faţă de lumea aflată dincolo de graniţele lor. Până când nu vor exista mai mulţi cetăţeni americani nu doar dispuşi, ci chiar nerăbdători să susţină „povara făuritorului de naţiuni", aventurilor de genul ocupaţiei din Irak le va lipsi un ingredient vital. Căci lecţia experienţei imperiale a Marii Britanii este clară: pur şi simplu nu poţi avea un imperiu fără imperialişti – acolo, la faţa locului – care să-l administreze.

Ar putea Blenkiron să se transforme cumva în Arbuthnot? Ar putea Statele Unite să-şi dea seama cum să producă oameni ca John Buchan însuşi, a cărui carieră l-a purtat din obscuritatea unui prezbiteriu scoţian, via Oxford, către funcţia de guvernator general al Canadei? Poate că da. La urma urmei, s-a mai întâmplat. În anii de după al Doilea Război Mondial, generaţia care nu apucase să participe la lupte a absolvit universităţile Harvard şi Yale mânată de ceva ce semăna cu zelul lui Buchan de a stăpâni lumea. Mulţi dintre membrii ei au fost recrutaţi de Central Intelligence Agency şi şi-au dedicat viaţa luptei împotriva comunismului în ţări îndepărtate, din Cuba până în Cambodgea. Şi totuşi, aşa cum anticipa Graham Greene în *Americanul liniştit*, eforturile lor de a realiza ceea ce britanicii ar fi numit guvernare

indirectă au fost afectate de calitatea slabă a potentaţilor locali pe care i-au susţinut şi limitate de nevoia de a-i sprijini mai mult sau mai puţin în secret. Astăzi, aceleaşi gogoşi care au stat la baza strategiei americane în Vietnam – că America nu încerca să reînvie stăpânirea colonială franceză în Indochina – sunt vândute la Washington pentru a justifica ceea ce se întâmplă în Irak. Poate să semene cu o reînviere a stăpânirii coloniale britanice. Însă tot ce vor americanii să facă este să ofere poporului irakian democraţia şi apoi să plece acasă.

Stimulentul pentru colaborare

Poate că este inerent naturii unui imperiu democratic ca el să funcţioneze cu un orizont de timp scurt. Constrângerile impuse executivului de ciclul electoral sunt stricte şi există dovezi clare din conflicte anterioare – nu doar Coreea, ci şi Vietnam – care atestă o corelaţie negativă între numărul americanilor ucişi şi popularitatea unui executiv aflat în război. Sunt unii care insistă că de sindromul Vietnam s-a „scăpat” până la urmă în anii 1990. În realitate, sensibilitatea electoratului american la pierderile de vieţi omeneşti pare totuşi să se fi acutizat după Războiul Rece. Între aprilie şi octombrie 2003, popularitatea Războiului din Irak a scăzut cu 29%, deşi în această perioadă şi-au pierdut viaţa doar 350 şi ceva de militari americani, dintre care doar două treimi au fost ucişi ca urmare a unei acţiuni ostile (vezi figura 11). Să facem comparaţie cu Vietnamul, când a fost nevoie de vreo

trei ani şi peste 30 000 de oameni „căzuţi la datorie” pentru ca sprijinul populaţiei faţă de război să scadă cam cu acelaşi procent. Nu este de mirare că politicienii americani au tendinţa de a începe să caute o ieşire cu ceva timp înainte de finalul dramei.

Din păcate, proiectul construcţiei naţionale pe termen scurt conţine o eroare fatală, iar aceasta este dificultatea extremă de a obţine sprijin la nivel local când s-a făcut public angajamentul americanilor de a pleca cât mai repede şi – mai important – acest angajament este luat în serios de locuitorii respectivei ţări ocupate. Poate mai mult decât orice altceva, Imperiul Britanic a fost un imperiu bazat pe colaborarea la nivel local; cum altfel ar fi putut mai puţin de o mie de funcţionari din administraţia britanică a Indiei să guverneze o populaţie de 400 de milioane de indieni? Dar de ce ar fi riscat vreun irakian să colaboreze cu un ocupant efemer precum L. Paul Bremer? Nici bine nu crease un Consiliu de Guvernare a Irakului, că a şi început să-şi facă bagajele. Remarcabil este că această dorinţă ca americanii să se retragă nu era împărtăşită iniţial de majoritatea populaţiei irakiene. În cadrul unui sondaj efectuat la Bagdad în iulie 2003, oamenii au fost întrebaţi: „În momentul de faţă, aţi prefera ca SUA (şi Marea Britanie) să rămână în Irak sau să se retragă?”. Doar 13% au fost în favoarea unei retrageri imediate. Aproape o treime – 31% – au răspuns că de fapt coaliţia „ar trebui să rămână aici câţiva ani”; alţi 25% au spus „cam un an”[49].

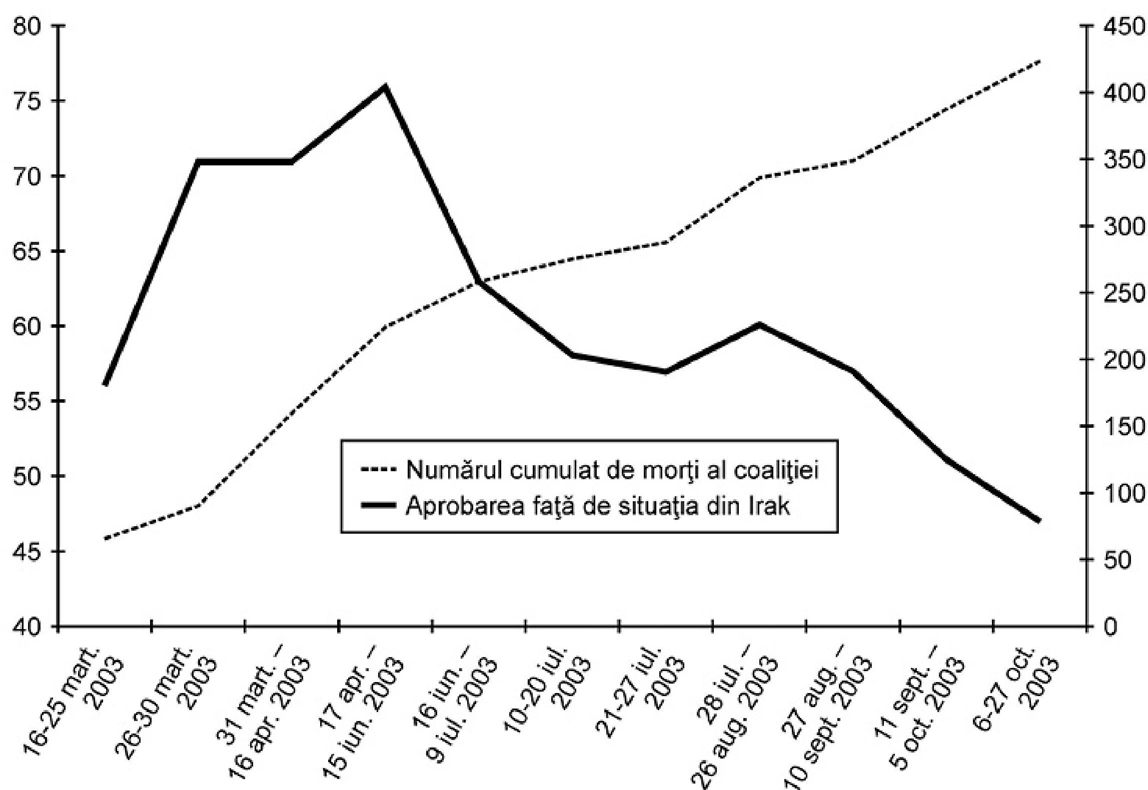

Figura 11. Războiul împotriva Irakului, 2003: victimele şi popularitatea

Sursă: Date de sondaj preluate de la Gallup Organization; datele privind decesele preluate de pe http://lunaville.org/warcasualties/Summary.aspx

Ajungem astfel la o idee decisivă. Aceasta este pur şi simplu că intervalul de timp e cheia succesului în construcţia naţională[50]. Nu este o coincidenţă că ţările în care intervenţia militară americană a avut cel mai mare succes sunt cele unde Statele Unite au menţinut o prezenţă militară prelungită. Aşa cum am văzut, preşedintelui Bush îi place să menţioneze Japonia şi Germania de Vest după 1945 ca exemple pentru ceea ce poate realiza o intervenţie americană reuşită. „America şi-a mai luat acest tip de angajament şi l-a respectat”, afirma el în februarie 2003, făcând implicit o

paralelă cu 1945. „După ce i-am învins pe duşmani, nu am lăsat în urmă armate de ocupaţie, ci Constituţii şi parlamente.”[51] El uită amănuntul neplăcut că regimurile de ocupaţie oficiale au durat şapte ani în cazul Japoniei şi zece în cel al Germaniei de Vest şi că – până şi astăzi – desfăşurarea de trupe americane în aceste două ţări rămâne printre cele mai ample din lume. De asemenea, merită să menţionez şi o a treia poveste de succes, Coreea de Sud, care abia la sfârşitul anilor 1980 a reuşit să devină o democraţie veritabilă, prezenţa militară americană durând aici aproape 40 de ani[52]. Dimpotrivă, numeroasele intervenţii pe termen scurt în America Centrală şi în Caraibe, care au început în 1898, nu prea au dus la nimic bun, ba chiar au făcut probabil mai mult rău. Din păcate, intervalele de timp luate în calcul pentru Irak (ca să nu mai vorbesc de Afganistan) se apropie mai mult de aceste episoade lamentabile decât de poveştile de succes de după 1945. Bagdadul pur şi simplu nu poate fi transformat în capitala unei democraţii de tip occidental în decurs de numai doi ani. Obiectivul în sine nu este complet nerealist, în ciuda diferenţelor sociale şi culturale foarte evidente dintre Irakul din 2003 şi Germania de Vest din 1945[***]. În septembrie 2003, aproape două cincimi (39%) din cei chestionaţi de Gallup în Bagdad au ales democraţia parlamentară pluripartită drept forma de guvernare ce le-ar plăcea cel mai mult să se instituie în Irak. Puţin mai mulţi – 42% – considerau că acesta era sistemul pe care era cel mai probabil ca ţara lor să îl aibă peste cinci ani. Totuşi, mai mult de jumătate – 51% – credeau că rezultatul va fi consecinţa influenţei americane directe[53]. Asta pare să sugereze că mulţi irakieni se aşteptau ca americanii să rămână în ţara lor mai mult decât plănuiau

aceştia şi anticipau beneficii politice rezultând dintr-o prezenţă americană neîntreruptă. Din păcate, dacă Statele Unite abandonează Irakul în cursul anului 2005, aceste speranţe ale irakienilor aproape sigur vor fi spulberate. Nişte alegeri organizate mai devreme decât ar trebui, înainte ca ordinea să fie restabilită şi viaţa economică să-şi reia cursul, aproape sigur nu vor avea ca rezultat un guvern stabil. Este mult mai probabil ca ele să accentueze diviziunile etnice şi religioase din interiorul societăţii irakiene[54].

Există vreo modalitate de a împăca impulsul americanilor de a pleca repede acasă cu necesitatea clară a unui angajament pe termen lung în Irak astfel încât construcţia naţională să funcţioneze? Din nou, se pot trage învăţăminte în această privinţă din experienţa britanică, deşi nu în Irak trebuie căutate acestea, ci în Egipt. Irakul a fost, la urma urmei, o adăugire relativ târzie la Imperiul Britanic, administrată cu foarte puţini bani. Britanicii au făcut mereu asta cam fără tragere de inimă, iar constrângerile financiare le-ar fi pus piedici oricum. Egiptul era altă poveste. Acesta a fost dobândit în anii 1880, când puterea economică şi strategică a Marii Britanii era la apogeu. A fost condus până la al Doilea Război Mondial ca modelul perfect a ceea ce putea face un imperiu liberal. Şi totuşi, de la bun început, britanicii au insistat public că Egiptul nu era condus de ei, ci de egipteni.

Asemănările dintre ocupaţia britanică a Egiptului de acum 121 de ani şi actuala ocupaţie americană a Irakului sunt într-adevăr ciudat de mari. Mai există o lecţie evidentă pe care administraţia Bush ar putea-o învăţa din cazul anterior. De fapt sunt multe de spus în favoarea promisiunii de a pleca – dacă în realitate nu vorbeşti serios sau nu te ţii de cuvânt.

În 1882, un ofiţer de armată naţionalist pe nume Said Ahmed ‘Urabi a pus mâna pe putere în Egipt, răsturnându-l pe kedivul probritanic Tewfik. Mai întâi, diferenţele. ‘Urabi nu era Saddam, iar pretextul pentru intervenţia străină nu a fost acelaşi: violenţa împotriva unor rezidenţi europeni ai Alexandriei, nu ignorarea apelurilor internaţionale la dezarmare. Totuşi, cauzele şi consecinţele mai profunde ale intervenţiei prefigurează în mod uimitor actuala brambureală din Irak. Pentru început, nou-alesul guvern britanic se angajase în timpul campaniei electorale din 1879 că *nu* va avea un comportament imperialist. Liderul Partidului Liberal, William Ewart Gladstone, îl condamnase în mod expres pe rivalul său principal, Benjamin Disraeli, pentru că se amestecase în treburile Egiptului. „Cel dintâi olat al nostru din Egipt”, avertizase Gladstone, „dobândit ori prin hoţie, ori prin cumpărare, va fi sămânţa aproape neîndoielnică a unui imperiu nord-african, care o să se tot întindă până ce… vom da mâna într-un sfârşit, peste Ecuator, cu Natalul şi Cape Town…”[55]. În al treilea dintre celebrele sale discursuri adresate votanţilor din Midlothian, Gladstone îşi stabilise cele şase principii ale politicii externe liberale. Printre acestea se numărau menţinerea păcii, relaţiile bune cu celelalte puteri europene, evitarea complicaţiilor inutile în străinătate, drepturile egale pentru toate naţiunile şi „iubirea de libertate”. Nu prea era un manifest pentru intervenţia imperialistă unilaterală. Mai mult, chiar şi în ianuarie 1882, Gladstone încă susţinea că „Egiptul pentru egipteni” avea să fie „singura şi cea mai bună soluţie a «chestiunii egiptene»”[56].

Nu a încetat niciodată să spere la „o evoluţie reală către instituţii şi autoguvernare locală” în Egipt[57].

În al doilea rând, Marea Britanie avea totuşi interese economice substanţiale în această ţară. Canalul Suez era pe atunci ceea ce este astăzi petrolul din Irak. Peste 80% din traficul de pe acest canal era britanic – ba chiar 13% din tot comerţul Marii Britanii trecea pe aici – şi în 1876 Marea Britanie a dobândit o participare substanţială la compania care administra canalul. Mai mult decât atât, economia Egiptului se remarcase în timpul Războiului Civil american ca o sursă alternativă de bumbac brut, care era consumat cu aviditate de industria textilă a Marii Britanii. Ca şi cum asta nu ar fi fost destul, o parte substanţială din datoria externă a Egiptului era deţinută de obligatari britanici, printre care se număra şi prim-ministrul însuşi. Comentatorii liberali de astăzi sunt îngrijoraţi de legăturile dintre administraţia Bush şi unele companii petroliere precum Halliburton. Însă preţul acţiunilor companiei Halliburton a scăzut cu o treime în cei trei ani după ce fostul şef al executivului Dick Cheney a devenit vicepreşedinte, pe când investiţiile substanţiale ale lui Gladstone în împrumuturi către Egipt au crescut ca valoare – cu peste 40% – ca rezultat direct al deciziei sale de a invada ţara. Dacă acest fapt ar fi devenit cunoscut la vremea aceea, este greu de spus care ar fi fost efectul asupra reputaţiei de incoruptibilitate a lui Gladstone. Chiar şi aşa, mulţi bănuiau că motivele guvernului erau cel puţin parţial mercantile; un critic detecta anumite interese financiare „care nu urmăresc decât să transforme Egiptul într-o maşinărie care să efectueze plăţi, dirijată de controlori europeni şi administrată doar pentru salariaţii europeni”[58].

Un al treilea factor era premisa că orice soluţionare a crizei va trebui să-i implice pe francezi, care erau şi ei importanţi deţinători de obligaţiuni egiptene şi de acţiuni la compania ce administra canalul şi care într-adevăr răspunseseră de construirea acestuia. Din 1876, când Egiptul nu îşi achitase datoriile, finanţele ţării fuseseră administrate de o comisie mixtă de control anglo-franceză. Răspunsul imediat al lui Gladstone la criză a fost să continue acest parteneriat anglo-francez. Convingerea generală era că toate cele cinci mari puteri – Marea Britanie, Franţa, Germania, Austria şi Rusia – ar trebui să se înţeleagă asupra deciziilor privind ceea ce pe atunci se numea Orientul Apropiat, Turcia (care încă exercita o suzeranitate oficială asupra Egiptului) fiind nu doar consultată, ci şi intimidată. Repet, conferinţele organizate regulat ale marilor puteri erau echivalentul din epoca victoriană al actualului Consiliu de Securitate al Naţiunilor Unite, iar în anii 1880 erau cam la fel de productive. Gladstone, ca un bun internaţionalist ce era, a încercat să-şi asigure sprijinul altor ţări pentru o acţiune militară împotriva Egiptului, la fel cum George W. Bush a căutat o autorizaţie expresă din partea Naţiunilor Unite pentru acţiunea lui împotriva Irakului. În ambele cazuri, incapacitatea de a le obţine şi decizia ulterioară de a acţiona oricum au tensionat relaţiile dintre marile puteri şi mai ales relaţiile cu Franţa. Gladstone tot insista că el „slujise cauza păcii” şi că Egiptul fusese „neutralizat printr-o acţiune europeană”[59]. Francezii au zâmbit batjocoritor, în timp ce germanii jubilau. O a patra asemănare este că, la fel ca astăzi în Irak, cel puţin o parte a populaţiei era împotriva unei ocupaţii străine. În formularea subtilă a extrem de cinicului lord Salisbury, „sentimentele

musulmanilor sunt încă atât de puternice, încât cred că vom fi mai în siguranţă şi mai puternici ca păpuşari decât în calitate de conducători aparenţi”[60]. Resentimentele egiptenilor nu au dispărut niciodată.

Aşa cum s-a întâmplat şi în 2003 cu privire la Irak, populaţia de acasă a fost iniţial încântată de rapiditatea cu care s-a obţinut victoria militare după ce s-a dat ordinul de a invada Egiptul. La Tel er Kebir, sir Garnet Wolseley a nimicit armata lui ‘Urabi în doar câteva ore şi cu pierderi minime în rândul britanicilor (şi-au pierdut viaţa 44 de britanici, faţă de cel puţin două mii de militari din cealaltă tabără)[61]. Era genul de victorie pe care o adora presa destinată publicului larg, aflată la început; ba chiar şi nobilul domn Gladstone s-a molipsit de această euforie. „Noi şi întreaga ţară ne bucurăm nespus”, scria el la scurt timp după victoria lui Wolseley. „Fără îndoială că ar trebui să fim binedispuşi, căci suntem mulţumiţi de armata noastră, de marina noastră militară, de amiralii noştri, de generalii noştri şi de organizarea noastră.”[62] O deosebire notabilă este că această stare de spirit a persistat mult mai mult decât în Statele Unite în 2003. Ba chiar cititorii ziarelor din Marea Britanie au devenit curând entuziasmaţi de perspectiva extinderii stăpânirii britanice şi asupra Sudanului vecin, mai ales când aici a izbucnit o revoltă a islamiştilor radicali conduşi de charismaticul Mahdi.

În sfârşit, mai era şi economia Egiptului. În scurt timp, administratorii britanici care aveau această sarcină şi-au dat seama că finanţele Egiptului puteau fi stabilizate doar prin intermediul unor largi reforme, dar că acestea vor fi posibile doar în condiţiile unei prezenţe militare britanice continue. În exprimarea plină de superioritate a lui Evelyn Baring,

atotputernicul agent şi consul general britanic din Egipt între 1883 şi 1907, „nu trebuie să ne interesăm mereu prea îndeaproape de ceea ce cred aceşti oameni că este în interesul lor… Este esenţial ca fiecare problemă specială să fie decisă mai ales cu referire la ceea ce, în lumina cunoaşterii şi experienţei occidentale… credem noi în mod responsabil că este mai bine pentru rasa supusă”[63]. Cum scria Gladstone în jurnalul său, provocarea era „cum să plantăm bine instituţii occidentale şi benefice în solul unei comunităţi mahomedane”[64]. În mod clar, asta nu se putea face peste noapte.

Să recapitulez deci: un guvern reticent la ideea de a fi etichetat drept „imperialist”, motive economice puternice pentru intervenţie, imposibilitatea de a se ajunge la o soluţie multilaterală, rezistenţa băştinaşilor la ocupaţie, sprijinirea acesteia de către populaţia din ţară şi motive tehnocratice pentru a menţine o prezenţă militară pe o perioadă nedeterminată. Rezultatul net oferă un şablon curios pentru Statele Unite în Irak.

După ce au ocupat Egiptul, britanicii au început aproape imediat să promită că vor pleca. „Dacă doreşte kedivul”, declara Gladstone, „o forţă britanică puţin numeroasă poate rămâne în Egipt, plătită de această ţară, până când autoritatea lui se va impune ferm şi va fi ferită de riscuri”[65]. Însă la scurt timp după aceea au apărut, cum spunea biograful lui Gladstone, „primul dintre cele măcar 66 de proteste împotriva caracterului temporar al prezenţei britanice în Egipt”[66]. Încă din august 1883, Gladstone însuşi declarase public de nu mai puţin de cinci ori că va pleca din Egipt[67]. Totuşi, toate încercările de a conveni cu celelalte puteri o dată a plecării au

dat greş. Odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, britanicii s-au simţit încurajaţi să-şi transforme „protectoratul voalat” în unul real. Dar în 1922 au declarat oficial Egiptul independent, iar în 1936 au anunţat sfârşitul ocupaţiei lor militare. Singura *limitare* a fost că de fapt trupele britanice nu au plecat. Chiar şi în octombrie 1954, la 18 ani după ce ocupaţia cică luase sfârşit, încă se aflau 80 000 de soldaţi britanici în zona Canalului Suez, o bază militară uriaşă care acoperea o suprafaţă cât a statului Massachusetts. Abia în iunie 1956 au fost în sfârşit constrânşi – la 74 de ani după prima invazie şi în mare parte ca rezultat al fragilităţii economice din ţara lor – să-şi onoreze multiplele angajamente de a pleca. Aşa cum am văzut, chiar şi atunci au mai făcut o ultimă încercare disperată de a se întoarce după ce Nasser a naţionalizat canalul. Pe scurt, din 1882 până la criza Suezului – după cum spusese lordul Salisbury aproape de la începutul ocupaţiei –, independenţa Egiptului fusese o „farsă cât se poate de evidentă”[68].

Astfel ar trebui deci să se desfăşoare politica americană în Irak: 66 de promisiuni de a pleca şi 72 de ani de ocupaţie? Un mod de a răspunde la această întrebare este să ne întrebăm cât de bine a funcţionat proiectul britanic de reformare economică a Egiptului. Acesta a fost, la urma urmei, obiectivul principal al ocupaţiei iniţiale. În multe privinţe, ceea ce s-a întâmplat a avut în sine ceva foarte modern. Administrarea de către britanici a finanţelor Egiptului a avut multe în comun cu o misiune a Fondului Monetar Internaţional – sau mai degrabă cu modul în care ar acţiona o misiune a acestuia dacă ar putea cere flotei militare regale să-i impună prevederile. Evelyn Baring, viitorul lord Cromer, a gestionat finanţele

Egiptului cam ca un program modern de ajustare structurală. Rezultatele au constituit un triumf fiscal. Atunci când britanicii au preluat finanţele Egiptului, serviciul datoriei consuma două treimi din toate veniturile din taxe[69]. Ba chiar impozitarea paralizantă şi reducerile din bugetul armatei se număraseră printre principalele cauze ale loviturii de stat naţionaliste a lui ‘Urabi. Prin 1885, s-a ajuns totuşi la un acord de reeşalonare a datoriilor cu deţinătorii străini de obligaţiuni, care a oferit economiei egiptene un răgaz de doi ani şi un nou împrumut de nouă milioane de lire sterline, garantat pe plan internaţional. Prin 1892, criza datoriei s-a încheiat, iar în următoarele două decenii raportul dintre datorie şi venit s-a înjumătăţit, de la 10:1 la 5:1[70].

Reforma fiscală a oferit posibilitatea unor noi împrumuturi străine din partea unor investitori britanici şi a altor europeni (care au cules roadele ocupaţiei britanice în timp ce o condamnau public). Fluxurile de capital dinspre piaţa londoneză spre Egipt totalizau 40 de milioane de lire sterline[71]. Iar tocmai pentru că se afla sub stăpânire britanică şi exista aşadar garanţia că îşi va plăti datoriile, Egiptul a putut accesa împrumuturi străine cu o rată a dobânzii cam de două ori mai mică decât trebuia să plătească înainte. Noile împrumuturi au contribuit la finanţarea unor investiţii substanţiale în infrastructura ţării, mai ales primul baraj Aswan, construit între 1902 şi 1906, care acumula apa ce ar fi provocat inundaţii vara şi o lăsa să curgă ulterior, dublând sau triplând culturile pe care le puteau produce ţăranii[72]. Între 1886 şi 1953, suprafaţa cultivată s-a extins cu aproape jumătate. Reţeaua feroviară a devenit de patru ori mai mare ca dimensiuni. Comerţul Egiptului s-a dezvoltat rapid până la

instalarea Marii Depresii şi din nou în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi după aceea. Ţăranii egipteni au avut de câştigat direct nu doar din infrastructura mai bună, ci şi din impozitele mai mici şi accesul la credite în condiţii rezonabile. De asemenea, procentajul din populaţie care mergea la şcoală a crescut de patru ori. Toate acestea au fost realizate printr-o combinaţie de „capete de englezi şi mâini de egipteni", cum le plăcea britanicilor să spună. Numărul celor dintâi era remarcabil de mic; în 1906 nu erau decât 662 de funcţionari britanici în Egipt[73].

Şi totuşi, exista o hibă. În măsura în care se poate estima, produsul intern brut pe cap de locuitor al Egiptului a stagnat între 1913 şi 1950[74]. De ce? Aşa cum s-a întâmplat şi în cazul Indiei Britanice în aceeaşi perioadă, progresele economice au fost în mare parte anulate de extraordinara creştere a populaţiei, care aproape că s-a dublat între 1882 şi 1917 şi a crescut cu încă jumătate în următorii 30 de ani. Lucrurile au fost înrăutăţite de vulnerabilitatea principalului export al ţării, bumbacul, la capriciile cererii globale. Pe scurt, deşi Egiptul a devenit mai bogat ca ţară, nu la fel s-a întâmplat şi cu egipteanul de rând. Mai mult, nu s-a înregistrat nici o îmbunătăţire în ceea ce priveşte starea şocant de precară a sănătăţii publice. Între 1917 şi 1934, mortalitatea infantilă chiar a crescut.

Ce concluzii ar trebui să tragă americanii din toate acestea? Prima este că e posibil să ocupi o ţară decenii de-a rândul, negând întruna că ai vreo intenţie să faci aşa ceva. Asta se numeşte ipocrizie şi este ceva la care trebuie să recurgă uneori imperiile liberale. Însă a doua este că administrarea Irakului – încercarea de a-l conforma unor

idealuri instituţionale occidentale – s-ar putea dovedi a fi o treabă frustrantă, generând doar rezultate slabe. În multe privinţe, Cromer şi succesorii săi au nimerit-o şi cu politicile, şi cu instituţiile. Ba chiar unii economişti de astăzi din domeniul dezvoltării le-ar da note aproape maxime: au reeşalonat datoria, au echilibrat bugetul, au reformat sistemul fiscal, au stabilizat moneda, au atras noi investiţii străine în infrastructură, au redus corupţia, au instaurat statul de drept şi au îmbunătăţit educaţia. Şi totuşi, rezultatele economice nu au fost tocmai spectaculoase. Iar elitele egiptene nu au privit niciodată cu ochi buni stăpânirea britanică. Ba chiar o mişcare naţionalistă modernă, Wafd, era consacrată dinainte de Primul Război Mondial.

Este acesta un argument împotriva ideii de a încerca aceeaşi tactică în Irak astăzi? Nu. Poate că Egiptul nu a trecut printr-un *Wirtschaftswunder* sub stăpânirea britanică. Dar nici nu a fost victima unui dezastru economic, pe care l-ar fi putut cauza iresponsabilitatea fiscală a unor conducători egipteni pe parcursul câtorva generaţii. Întrebarea pe care trebuie s-o punem este ce venituri ar fi avut egiptenii fără investiţiile străine garantate de britanici. Mai important, poate, Egiptul s-a dovedit a fi un bun strategic nepreţuit în timpul celor două războaie mondiale. Din Egipt au putut britanicii să lupte împotriva Imperiului Otoman progerman în timpul Primului Război Mondial. În Egipt au pătruns din Libia mai întâi italienii şi apoi germanii în încercarea lor de a ajunge în sudul Mediteranei în al Doilea Război Mondial. Pe bună dreptate, istoricii consideră victoria britanicilor în a doua bătălie de la El Alamein, la doar 105 kilometri vest de Alexandria, unul dintre momentele de cotitură ale războiului

împotriva Axei. Din motive strategice similare, americanii pur şi simplu nu îşi permit să plece din Irakul post-Saddam; ultimul lucru de care au nevoie este încă un Iran, o ţară bogată în petrol guvernată de fundamentalişti islamici, sau o variantă a Iugoslaviei în Orientul Mijlociu, cuprinsă de război intern. Indiferent cât de mult şi-ar dori criticii străini şi alegătorii din SUA o retragere rapidă a americanilor, de fapt singura opţiune credibilă este să mai aşteptăm şi să încercăm să facem din reforma economică şi instituţională un succes.

Să precizăm aşadar ce se poate învăţa din experienţa Marii Britanii în Egipt. În primul rând, trebuie limitată puterea care poate fi încredinţară guvernului irakian interimar, ca să nu mai vorbesc de orice Adunare Naţională aleasă prin vot. Controlul asupra politicilor militare, fiscale şi monetare trebuie să rămână, cel puţin în viitorul apropiat, parţial în mâinile americanilor. Acest lucru nu va fi uşor. În mod repetat, în perioada cât s-au aflat în Egipt, britanicii au trebuit să reziste în faţa eforturilor conducătorilor nominali ai ţării de a acţiona singuri. În 1884, 1888, 1891 şi din nou în 1919, britanicii efectiv i-au demis pe anumiţi miniştri egipteni recalcitranţi. În cursul ambelor războaie mondiale au trebuit să facă uz de forţă pentru a realiza ce şi-au propus, detronându-l pe kediv în 1914 şi înconjurând palatul succesorului său cu tancuri în 1942. Forţele antibritanice au ripostat. În 1924, comandantul armatei egiptene numit de britanici, sir Lee Stack, a fost asasinat.

În al doilea rând, Statele Unite trebuie să aloce sume semnificative pentru reconstrucţia economiei Irakului după război, la fel cum a contribuit City-ul londonez la stabilizarea finanţelor Egiptului în anii 1880. Pe termen mediu, Irakul

poate spera să atragă investiţii străine şi să-şi finanţeze parţial relansarea din exploatarea rezervelor sale de petrol. Însă trebuie să existe încredere; Irakul are nevoie de ceva echivalent cu marile împrumuturi oferite de banca Rothschild în anii 1880-1890 care au fost folosite pentru a stabiliza finanţele Egiptului. Problema este că actualele datorii externe ale Irakului sunt descurajante: 120 de miliarde de dolari către guverne străine, creditori multilaterali şi bănci comerciale, ca să nu mai vorbim de până la 125 de miliarde de dolari sub formă de cereri de despăgubire rezultate din războaiele de agresiune ale lui Saddam. Acesta este motivul pentru care Fondul Monetar Internaţional, echivalentul modern al familiei Rothschild, trebuie să se implice – şi încă repede – în restructurarea finanţelor Irakului[75]. Fără iertarea unei părţi substanţiale a datoriei, economia ţării va fi paralizată.

Însă a treia şi cea mai importantă lecţie este una diplomatică. La fel ca Gladstone, nici Bush nu a fost atât de îmbătat de succesul militar încât să nu ţină cont de opinia internaţională cu privire la viitorul Irakului. La fel cum Gladstone a căutat să ajungă la un acord cu Franţa şi Germania cu privire la data retragerii britanicilor din Egipt, şi Bush s-a întors la ONU ca să obţină o ridicare a sancţiunilor impuse Irakului şi să ofere Naţiunilor Unite un rol limitat în reconstrucţia de după război – nu în ultimul rând, să preia o parte din sarcina ingrată a menţinerii păcii, care nu este deloc pe placul militarilor americani. La fel ca Gladstone, şi Bush a fost nevoit să dea protectoratului său cel puţin o aparenţă de legitimitate internaţională, mai ales dacă voia ajutorul unor trupe străine. În lumea reală a relaţiilor internaţionale nu se poate face o alegere simplă între unilateralism şi

multilateralism, lucru pe care britanicii din epoca victoriană îl ştiau mai bine decât unii dintre analiştii moderni ai politicii externe americane. Nici măcar după ce invadaseră Egiptul, britanicii nu au putut să se separe de interesele altor puteri europene. Francezii au continuat să fie reprezentaţi în Caisse de la Dette Publique, înfiinţată pentru a administra finanţele Egiptului după neachitarea datoriilor în 1876. Până în 1914, Egiptul încă era oficial supus Turciei otomane, care intra tot mai mult sub influenţa Germaniei. La fel, viitorul Irakului pur şi simplu nu poate fi decis fără implicarea puterilor europene de astăzi, iar acest lucru ar fi valabil chiar dacă Statele Unite ar fi dispuse să ia în sarcina lor toate costurile menţinerii păcii. Din aceste motive, preşedintele Bush şi alţi oficiali americani nu prea au de ales: trebuie să promită în continuare că trupele americane vor fi retrase din Irak cât de curând. Totuşi, aşa cum au demonstrat britanicii în Egipt, poţi face o grămadă de promisiuni că vei pleca dintr-o ţară, de-a lungul unei perioade foarte lungi, fără să trebuiască să le şi pui în practică.

Benjamin Disraeli spunea cândva că un guvern conservator este „o ipocrizie organizată”. Poate că tot ce putem spera este să se spună acelaşi lucru într-o bună zi şi despre Irakul „eliberat”. O întoarcere oficială la autoguvernarea irakienilor a trebuit în mod clar să fie anunţată în 2004. Însă trebuiau şi să se impună în continuare limite suveranităţii ţării pentru a garanta redresarea economică, stabilitatea politică internă şi securitatea viitoare a acelor ţări pe care Irakul le-a ameninţat cândva[76]. Ambasadorul Negroponte trebuie să fie pregătit să devină lordul Cromer al Irakului, vicerege neoficial timp de decenii.

Iar dacă nici un american nu vrea să preia această sarcină după 2005, putem fi siguri că în condiţii adecvate se va oferi voluntar un european.

Într-un discurs important, dar despre care nu prea s-a vorbit, pe care l-a susţinut în iunie 2003, fostul lider al Partidului Liberal Democrat, Paddy Ashdown, reflecta asupra „principiilor de restabilire a păcii” pe care le învăţase în calitatea sa de înalt reprezentant în Bosnia şi Herţegovina (funcţie creată prin acordul de pace de la Dayton). Iată care erau cele şapte principii ale sale:

> 1. [Să avem] un plan bun şi să-l respectăm. Acest plan trebuie să fie întocmit nu ulterior, ci cu mult timp înainte, ca parte integrantă a planificării campaniei militare.
> 2. [Să] instituim statul de drept – şi cât mai rapid posibil… Este mult mai important să institui rapid statul de drept decât să instaurezi democraţia rapid. Pentru că fără stat de drept democraţia este subminată în scurt timp.
> 3. [Să] dobândim credibilitate imediat. Cu cât o forţă de menţinere a păcii face faţă mai energic oricăror ameninţări iniţiale la adresa autorităţii sale, cu atât vor apărea mai puţine ameninţări pe viitor.
> 4. Să iniţiem cât mai curând posibil reformele structurale majore – de la crearea unor servicii vamale sau a unei baze de impozitare fiabile până la reformarea poliţiei şi a funcţiilor publice, restructurarea şi selectarea minuţioasă a magistraţilor şi schimbarea forţelor armate.
> 5. [Să ne asigurăm] că comunitatea internaţională se organizează în teatrul de operaţiuni într-un mod care poate să funcţioneze şi să conducă la luarea unor decizii.

> 6. [Să stabilim] o legătură excepţional de strânsă între aspectele militare şi cele civile ale aplicării păcii.
> 7. [Să] evităm stabilirea unor termene-limită şi să ne instalăm pe termen lung… Instalarea softului unei societăţi libere şi democratice durează. Nu se poate face… cam într-un an… Menţinerea păcii nu trebuie măsurată în luni, ci în decenii. Aici avem nevoie… de tenacitate… de voinţă politică, de unitate în jurul unor obiective comune şi de rezistenţă în calitate de comunitate internaţională pentru a ne duce treaba la bun sfârşit, cu rezultate durabile. Asta înseamnă să rămânem şi să perseverăm încă mult după ce a trecut efectul CNN[77].

Toate cele şapte principii ale lui Ashdown sunt înţelepte, mai ales ultimul. Este cu toate acestea semnificativ faptul că astfel de sentimente au putut fi exprimate mai uşor de un britanic care conducea un protectorat internaţional într-o ţară europeană decât de un american ce controlează o autoritate provizorie într-un stat din Orientul Mijlociu. La fel de remarcabil era şi al optulea şi ultimul principiu al lui Ashdown:

> 8. [Să stabilim] o destinaţie politică pentru… consolidarea păcii. Pentru Irak, aceasta poate fi un stat democratic şi prosper într-un Orient Mijlociu paşnic şi sigur. Pentru Bosnia, este Europa.

Este momentul să analizăm cât de plauzibilă este de fapt Europa ca „destinaţie politică”, nu doar pentru Bosnia, ci şi pentru toţi membrii actuali şi potenţiali ai Uniunii Europene.

Căci, dacă în momentul de faţă există vreo contrapondere la puterea Statelor Unite, aceasta este Uniunea Europeană.

* Puşcaşii marini rămân aici pentru totdeauna (n.tr.).

** *Commander of the Order of the British Empire* (Comandant al Ordinului Imperiului Britanic) (n.tr.).

*** Teoria tradiţională este că democratizarea a fost menită să aibă succes în Germania postbelică pentru că societatea germană era extrem de avansată şi omogenă şi oamenii îşi aminteau foarte bine cum funcţiona democraţia din anii 1920. Astfel de comparaţii nu iau în calcul măsura în care al Treilea Reich revoluţionase cultura politică germană prin intermediul uneia dintre *ideologiile* cele mai extremiste din întreaga istorie. Germania lui Hitler a fost un regim abominabil cu mult mai periculos decât Irakul lui Saddam Hussein. Doar privind retrospectiv pare uşoară transformarea sa într-o democraţie occidentală stabilă.

Capitolul 7

„In-periul”: Europa între Bruxelles şi Bizanţ

UN VIS EUROPEAN DEVINE ACUM REALITATE

Titlu din *International Herald Tribune*, 2001

Contrapondere?

Există un rol plauzibil pentru Uniunea Europeană ca partener al unui imperiu american: cel care menţine pacea şi care vine în urma celui ce a restabilit pacea. Războiul din Irak a adus totuşi în discuţie şi posibilitatea unui rol diametral opus pentru Europa: acela de potenţial rival imperial pentru Statele Unite. Este un rol pe care liderii politici ai Europei ar prefera să-l joace. Un fost consilier al preşedintelui francez Jacques Chirac spune că acesta vrea „o lume multipolară în care Europa să fie contraponderea puterii politice şi militare americane”. Fostul cancelar german Helmut Schmidt a declarat că ţara sa şi Franţa „au interesul comun de a nu ne

supune hegemoniei puternicului nostru aliat, Statele Unite”[1]. Într-un discurs din octombrie 2002, comisarul european pentru relaţii externe Chris Patten cerea Europei să devină „un jucător serios… o contrapondere şi un echivalent serios al Statelor Unite”[2]. Iar premierul Italiei Silvio Berlusconi declara în iulie 2003, chiar înainte de a prelua preşedinţia Uniunii Europene, că „Europa va putea privi Statele Unite altfel decât ca un subordonat doar dacă va deveni o mare Europă”[3]. Chiar şi cel mai subtil dintre comentatorii britanici, Timothy Garton Ash, a ajuns să-şi dorească în ultimul timp o Europă mai autoritară la nivel global. „America”, scria el în *The New York Times* în aprilie 2002, „are prea multă putere şi acest lucru nu face bine nimănui, nici ei înseşi”[4].

Din punct de vedere economic, China poate recupera decalajul faţă de Statele Unite la un moment dat în următorii 40 de ani. Însă în prezent doar Uniunea Europeană se apropie de producţia Statelor Unite. Soluţia – probabil pentru binele tuturor, dar cu siguranţă pentru binele Europei – trebuie aşadar să fie creşterea puterii Uniunii Europene în plan politic, pentru a-şi creşte şi importanţa economică. Astfel de sentimente au fost exprimate tot mai des de la invazia anglo-americană din Irak.

În opinia multor comentatori, tocmai acesta a fost scopul noului Tratat de instituire a unei Constituţii pentru Europa, redactat de Convenţia Europeană a fostului preşedinte francez Valéry Giscard d’Estaing şi prezentat în iunie 2003 Consiliului European la Salonic. Să vedem ce are de spus tratatul pe tema puterii militare a Europei. Articolul I-11, clauza 4, declară explicit: „Uniunea dispune de competenţă pentru definirea şi punerea în aplicare a unei politici externe şi de securitate

comune, inclusiv pentru definirea progresivă a unei politici de apărare comune”. Articolul I-40, clauza 3, prevede că „pentru punerea în aplicare a politicii de securitate şi de apărare comune, statele membre pun la dispoziţia Uniunii capacităţi civile şi militare” şi că acestea „se angajează să-şi îmbunătăţească treptat capacităţile militare”[5]. Deşi euroscepticii britanici s-au axat, cum era de aşteptat, pe aspectele criptofederaliste ale proiectului de tratat, unii comentatori americani l-au considerat cea mai recentă manifestare a tendinţei „antiamericane” a Europei. „Nu există decât un singur motiv pentru o astfel de propunere în acest moment”, potrivit jurnalistului Andrew Sullivan, iar acesta este „limitarea puterii Statelor Unite”. Atunci când însuşi Giscard d’Estaing spune că vrea ca UE să fie „respectată şi ascultată ca o putere politică ce va vorbi ca de la egal la egal cu cele mai mari puteri de pe planetă”, aceasta pare o concluzie plauzibilă[6].

Desigur, genul acesta de discuţii nu face decât să dea naştere la ironii în anumite cercuri. În populara sa critică pe această temă, Robert Kagan vorbea cu dispreţ despre „relativa slăbiciune” a europenilor, în contrast cu vigoarea marţială a americanilor. „Slăbiciunea militară a Europei”, susţine Kagan, „a generat o aversiune întru totul de înţeles faţă de exercitarea puterii militare. Ba chiar le-a trezit europenilor un mare interes pentru ideea de a trăi într-o lume în care forţa să nu conteze… [Însă] respingerea de către Europa a politicii de putere [şi] subestimarea forţei militare ca instrument al relaţiilor internaţionale s-au bazat pe prezenţa trupelor americane pe teritoriul european”[7]. De fapt s-ar putea merge şi mai departe decât a mers Kagan. Nu doar experienţa

devastatoare a două războaie mondiale i-a făcut pe europeni să se întoarcă dinspre Marte către Venus, ci şi faptul că în termeni relativi continentul lor este mult mai puţin important decât era în secolul al XIX-lea. În raport cu populaţia lumii, populaţia sa reprezintă jumătate din cât reprezenta în 1820. Partea sa din producţia mondială a scăzut la o cincime, în comparaţie cu peste o treime în 1870. Şi pare aproape sigur că acest declin relativ va continua şi în viitorul apropiat. Pentru mulţi americani, Europa nu este astăzi importantă în principal ca rival strategic, ci ca destinaţie turistică[8].

Şi totuşi, insistenţa lui Kagan asupra slăbiciunii Europei rămâne un punct de vedere oarecum minoritar în mediul academic american. Un număr substanţial de comentatori au călcat pe urmele lui Samuel Huntington, considerând integrarea europeană „cel mai important pas” pentru îndepărtarea de lumea „unipolară” a hiatului de după Războiul Rece, către un secol XXI „cu adevărat multipolar”[9]. Charles Kupchan prezice că „Europa va ajunge curând din urmă America... pentru că se uneşte, punând la un loc capitalul intelectual şi resursele impresionante pe care statele sale constituente le posedă deja. Uniunea politică a Europei este în plin proces de schimbare a peisajului global”. Potrivit lui Kupchan, „o Europă colectivă” este „următoarea la rând” care va contesta puterea americană[10]. Făcând o analogie curioasă cu lumea antică, el înfăţişează UE drept „un pol emergent, împărţind Occidentul în două jumătăţi: americană şi europeană”[11].

UE ca noul Bizanţ? Opiniile lui Kupchan nu sunt chiar atât de idiosincrazice cum par la prima vedere. Tot nişte analogii clasice l-au inspirat şi pe diplomatul britanic Robert Cooper să

propună „un nou tip de imperialism, unul acceptabil pentru o lume a drepturilor omului şi a valorilor cosmopolite… un imperialism care, ca oricare altul, să aibă drept scop instaurarea ordinii şi a organizării, dar care să se bazeze astăzi pe principiul participării voluntare”. În mod semnificativ, Cooper consideră că nu Statele Unite, ci Uniunea Europeană ar fi instituţia cea mai potrivită să devină un astfel de *imperium* postmodern:

> Uniunea Europeană postmodernă oferă viziunea unui imperiu bazat pe cooperare, o libertate comună şi o securitate comună fără dominaţia etnică şi absolutismul centralizat la care erau predispuse imperiile din trecut, dar şi fără exclusivitatea etnică specifică statului-naţiune… Un imperiu bazat pe cooperare ar putea fi… un cadru în care fiecare să participe la guvernare, în care să nu existe dominaţia unei singure ţări şi în care principiile de guvernare să nu fie etnice, ci juridice. Intervenţia centrului va trebui să fie minimă; „birocraţia imperială” trebuie să fie ţinută sub control, să poată fi trasă la răspundere şi să se pună în slujba comunităţii de naţiuni, nu să fie stăpâna acesteia. O astfel de instituţie trebuie să fie la fel de devotată libertăţii şi democraţiei ca şi părţile sale constituente. La fel ca Roma, această comunitate de naţiuni le-ar asigura cetăţenilor săi unele legi, unele monede şi câte un drum[12].

Nu este totuşi nevoie să amintim nici de Roma, nici de Bizanţ pentru a argumenta că Europa e în stare să strice petrecerea unipolară a Americii. Şi Joseph Nye consideră că

Europa este deja egala Americii în sfera economică, unde „Statele Unite nu deţin hegemonia şi trebuie adesea să negocieze ca de la egal la egal cu Europa”[13]. Deşi priveşte cu mai multă îngrijorare ascensiunea Chinei, John Mearsheimer este preocupat şi de cele două posibile provocări la adresa puterii americane pe care se aşteaptă să le vadă venind din partea Europei: „Ori vor pleca americanii din Europa… pentru că nu trebuie să îngrădească un concurent comparabil emergent, caz în care regiunea devine mai puţin stabilă, ori americanii vor rămâne implicaţi pentru a ţine sub control un rival formidabil într-o situaţie care va fi probabil periculoasă”[14]. Istoricul Paul Kennedy s-a alăturat şi el acestui cor de voci, subliniind importanţa demografică a consolidării şi extinderii europene. „Chiar şi acum”, scria el la un an după atacurile teroriste din septembrie 2001, „[Europa] posedă o populaţie semnificativ mai numeroasă decât Statele Unite… şi cam aceeaşi cotă-parte din producţia mondială, dacă nu chiar puţin mai mare. Având în vedere planurile de a creşte numărul membrilor şi folosirea tot mai generalizată a monedei euro, iată o tendinţă care nu este afectată de un moment de cotitură precum 11 septembrie”[15]. Încheierea cu succes a unor acorduri de aderare cu zece noi ţări membre – ca să nu mai vorbesc de creşterea constantă a monedei euro faţă de dolar de când a apărut articolul lui Kennedy – pare să confirme această analiză. La fel şi – după părerea anumitor comentatori – opoziţia zgomotoasă şi nu tocmai ineficientă cel puţin a unora dintre statele membre ale Uniunii Europene faţă de politica americană în Irak. Dacă Statele Unite au astăzi un rival imperial, atunci se pare că acesta este Uniunea Europeană.

Pro

În ce sensuri reprezintă cu adevărat Uniunea Europeană o contrapondere – ca să evităm termenul exagerat de „ameninţare” – pentru Statele Unite?

Demografia

Cum pe bună dreptate afirmă Kennedy, populaţia Uniunii Europene este deja cu peste un sfert mai numeroasă decât cea a Statelor Unite. Un efect al extinderii Uniunii în 2004 a fost accentuarea decalajului demografic, crescând populaţia Uniunii Europene la aproape 450 de milioane de locuitori, de peste 1,5 ori mai mulţi decât americanii.

Producţia

Din punctul de vedere al producţiei economice totale, Uniunea Europeană nu se află prea departe de Statele Unite, în funcţie de criteriul utilizat. Potrivit Băncii Mondiale, în 2002 produsul intern brut combinat al celor 15 state membre ale Uniunii Europene de dinaintea extinderii a fost de 8,6 trilioane de dolari, în comparaţie cu 10,4 trilioane pentru Statele Unite. Cu alte cuvinte, economia europeană echivala cu aproximativ 82% din cea americană. Ajustarea pe baza parităţii puterii de cumpărare mai reduce oarecum diferenţa – pe această bază, producţia Uniunii Europene în 2004 încă este cu 6% mai scăzută –, dar nu o elimină. Doar atunci când producţia este măsurată în preţuri constante (exprimate în dolari la valoarea

din 1995) se poate spune că produsul intern brut european este mai mare[16]. Cele zece ţări care au aderat la UE în 2004 nu au contribuit semnificativ la producţia sa cumulată[17]. Şi produsul intern brut al EU-25 este mai mare decât cel al „US-50” pe baza parităţii puterii de cumpărare, deşi tot este cu vreo 15% mai mic la valoarea actuală a dolarului.

Productivitatea

În ultima jumătate de secol economiile vest-europene au ajuns din urmă rapid Statele Unite dacă performanţa se măsoară în funcţie de productivitate. În 1950, produsul intern brut pe oră lucrată în Statele Unite era de trei ori mai mare decât în Germania; astăzi, productivitatea Germaniei este doar cu 23% mai redusă, pe când cea a Franţei e cu numai 2% în urma celei a Statelor Unite. Între 1973 şi 1998, productivitatea Statelor Unite a crescut cu o rată medie anuală de doar 1,5%, în comparaţie cu o rată de creştere a Franţei de 2,4%[18].

Comerţul

Statele Unite au un deficit ridicat al conturilor externe, indiferent dacă ne gândim doar la comerţul „vizibil” sau la contul curent per ansamblu. Nu acelaşi lucru se poate spune şi despre Uniunea Europeană. Nu numai că UE acoperă un procent puţin mai mare din totalul exporturilor mondiale (20%, în comparaţie cu 18%), ci chiar înregistrează şi un mic excedent comercial[19]. Fără îndoială că în negocierile comerciale Statele Unite trebuie să trateze Uniunea

Europeană ca pe un egal. Iar UE nici nu este la fel de dependentă ca Statele Unite de intrările de capital străin (aspect care va fi analizat mai în detaliu în următorul capitol). De fapt, este o exportatoare clară de capital.

Moneda unică

Într-o măsură pe care mulţi nu o realizează, Uniunea Economică şi Monetară europeană a transformat piaţa de capital internaţională. Volumul obligaţiunilor guvernamentale în monede europene era foarte mare chiar şi înainte de introducerea monedei unice; în 1998, volumul în circulaţie al obligaţiunilor guvernamentale din zona euro era cam jumătate din cel al obligaţiunilor guvernamentale ale Statelor Unite[20]. Totuşi, aşa cum arată convergenţa rapidă a randamentelor obligaţiunilor din zona euro, uniunea monetară a redus mult ceea ce investitorii numesc risc de ţară, astfel încât toate obligaţiunile membrilor zonei euro sunt acum considerate (aproape) la fel de bune ca vechile obligaţiuni germane. UEM a stimulat în mod semnificativ piaţa de valori mobiliare europene. Potrivit Băncii Reglementelor Internaţionale, aproximativ 47% din emisiunile nete de obligaţiuni internaţionale au fost denominate în euro începând din primul trimestru al anului 1999, în comparaţie cu 45% în dolari. Pentru perioada echivalentă de dinaintea introducerii monedei euro, proporţiile au fost de doar 29% pentru monedele care au fuzionat pentru a crea euro şi, respectiv, 51% pentru dolar[21]. Mai mult decât atât, în ciuda necizelării sale, Pactul de Stabilitate şi Creştere a impus constrângeri riguroase

politicilor fiscale ale ţărilor din zona euro, deşi rămâne de văzut dacă regula care limita deficitele la 3% din PIB va fi sau nu reimpusă. Teoretic, cel puţin, pactul a fost doar „suspendat” din noiembrie 2003.

Nu se poate exclude aşadar posibilitatea ca investitorii să ajungă să considere euro la fel de bun ca dolarul când vine vorba de exprimarea titlurilor de valoare cu risc scăzut. Ba poate că aceştia chiar fac asta deja. În anul de după februarie 2002 dolarul a scăzut faţă de euro cu 45%. Randamentele pe termen lung ale obligaţiunilor americane sunt cu 10-70 de puncte de bază mai mari decât randamentele europene începând din 1997, după ce au fost mai scăzute în toţi cei 20 de ani anteriori în afară de doi[22]. Potrivit unei previziuni, în următorii cinci ani investiţiile străine directe vor fi cu mult mai mari în UE decât în Statele Unite[23]. Atunci când a cerut companiei petroliere de stat să stabilească preţul la gaze şi petrol în euro, nu în dolari, prim-ministrul malaysian, Dato'Seri Mahathir bin Mohamad, intenţiona să repurteze o victorie în plan politic în detrimentul Statelor Unite. Însă propunerea sa (făcută în iunie 2003) nu era nici pe departe absurdă. Este semnificativ şi faptul că anumiţi caricaturişti arabi au exploatat creşterea monedei euro ca pe o dovadă a slăbiciunii americanilor. O caricatură publicată în 2003 de *Al Jazeera* înfăţişa o bancnotă euro ridicată pe un catarg în locul dolarului care s-a depreciat, spre disperarea unui Unchi Sam înlăcrimat[24].

O Constituţie federală

În aparenţă, tratatul Convenţiei Europene de instituire a unei Constituţii pentru Europa *nu* creează o federaţie europeană. Ştim asta pentru că sintagma „Statele Unite ale Europei” nu a trecut de faza de elaborare şi pentru că termenul „federal” a fost eliminat dintr-o variantă mai veche a articolului I-1, clauza 1. Versiunea iniţială suna aşa: „Inspirată de dorinţa cetăţenilor şi a statelor Europei de a construi un viitor comun, această Constituţie instituie o Uniune… în care politicile statelor membre sunt coordonate şi care administrează anumite competenţe comune pe o bază federală”. În versiunea finală se observă diferenţe: „Inspirată de dorinţa cetăţenilor şi a statelor Europei de a construi un viitor comun, această Constituţie instituie Uniunea Europeană, căreia statele membre îi conferă competenţe pentru atingerea obiectivelor comune. Uniunea coordonează politicile statelor membre pentru atingerea acestor obiective şi exercită asupra modelului comunitar competenţele ce i-au fost transferate de către acestea”[25]. Întrebarea este, bineînţeles, în ce măsură rămâne cu toate acestea Constituţia în practică un document federalist. Cu siguranţă aceasta a fost intenţia anumitor persoane. În decembrie 2001, la Laeken, când a fost lansată convenţia compusă din 105 membri, s-a declarat că obiectivul său avea să fie „construcţia unei uniuni politice” în completarea Uniunii Economice şi Monetare create la Maastricht cu nouă ani înainte. Înainte de reuniunea de la Laeken, într-o declaraţie comună, preşedintele Franţei şi cancelarul Germaniei au exprimat dorinţa ca această convenţie să transforme UE într-o „federaţie de state-naţiuni”.

Premierul Greciei a mers şi mai departe, afirmând în ianuarie 2002 că „Uniunea Europeană extinsă trebuie să se transforme într-o veritabilă Uniune Politică având instituţii şi politici guvernamentale puternice, cu caracter federal”[26].

În unele privinţe, ar trebui subliniat, UE are deja un caracter cvasifederal. Acest lucru este cel mai evident în sfera juridică. Legislaţia Uniunii Europene reprezintă acum cam jumătate din noile legi din Europa[27]. Articolul I-10 al Constituţiei pur şi simplu reiterează – deşi poate că şi întăreşte – ceea ce este de mult un principiu consacrat – şi anume că dreptul Uniunii are prioritate în faţa dreptului naţional. Europa are deja o Convenţie a Drepturilor Omului, precum şi o Curte a Drepturilor Omului la Strasbourg care veghează la respectarea prevederilor acesteia. Totuşi, Constituţia include o nouă Cartă a Drepturilor Fundamentale, a cărei interpretare ar reveni Curţii Europene de Justiţie, crescând astfel prestigiul acesteia (care îşi are sediul la Luxemburg) în calitate de Curte Supremă a Europei. Constituţia mai propune şi crearea unei noi categorii de infracţiuni transfrontaliere, de care s-ar ocupa un procuror european, extinzând astfel competenţa Uniunii Europene în domeniul dreptului penal.

Deşi doar pe hârtie, Uniunea Europeană deţine şi multe dintre instituţiile politice pe care te-ai aştepta să le aibă o federaţie: nu doar o Curte Supremă, ci şi ceea ce germanii ar numi Bundesrat (Consiliul de Miniştri, reprezentând guvernele statelor membre), un Parlament, o bancă centrală şi o birocraţie permanentă. Principalele schimbări instituţionale avute în vedere de tratatul de instituire a Constituţiei sunt parţial menite să confere acestei protofederaţii nu doar o

personalitate juridică, ci şi una reală. Astfel, preşedinţia Consiliului European trimestrial (al şefilor de stat) nu va mai fi deţinută succesiv de toate statele membre pe perioade de câte şase luni, ci de un singur individ, ales de membrii consiliului, pentru cel mult cinci ani. Preşedintele Comisiei Europene, în schimb, va fi numit de Consiliul European, dar va avea nevoie de o majoritate de voturi în Parlamentul European pentru a fi confirmat în funcţie. Care funcţie va deveni dominantă? Aproape sigur cea din urmă, date fiind sesiunile mult mai frecvente ale comisiei. De asemenea, va exista şi un comisar care va juca rolul de ministru de Externe, rol îndeplinit acum de două persoane, ceea ce generează confuzii.

Totuşi, clauzele cel mai implicit federale din Constituţie sunt cele care precizează competenţele Uniunii Europene, ale statelor sale membre şi, respectiv, ale regiunilor şi localităţilor acestora. Doar un număr limitat de sfere ale politicii – 34, mai exact – sunt deocamdată supuse sistemului ponderat numit vot cu majoritate calificată în Consiliul de Miniştri al Uniunii Europene. În cazul deciziilor din alte domenii este necesară unanimitatea; cu alte cuvinte, sunt supuse dreptului de veto chiar şi al unui singur stat membru. Constituţia nu elimină dreptul de veto naţional, însă îi limitează utilizarea la deciziile privind politica externă, apărarea şi impozitarea. Votul cu majoritate calificată s-ar aplica acum în 70 de domenii, inclusiv imigraţia şi politica socială. În poate cele mai generale articole ale sale, Constituţia prevede că Uniunea Europeană are competenţă nu doar în ceea ce priveşte politica externă şi de apărare, ci şi în vederea „coordonării politicilor economice şi de ocupare a forţei de muncă în statele membre” (art. I-11 şi

I-14), precum şi în „politica comercială comună” (art. I-12). De asemenea, autorizează UE să strângă fondurile pe care le consideră „necesare pentru atingerea obiectivelor şi realizarea politicilor sale” (art. I-53). Concesiile făcute suveranităţii naţionale – „principiul atribuirii” şi „principiul subsidiarităţii” – par prea puţin concrete în comparaţie cu această afirmare peremptorie a puterii fiscale. În mod crucial, dreptul de a elabora propuneri legislative pentru UE rămâne monopolul comisiei. Potrivit unei estimări, extinderea şi modificarea votului cu majoritate calificată şi în Consiliul de Miniştri ar spori semnificativ şansele ca proiectele de lege să devină directive[28].

Din toate aceste motive, se poate argumenta cel puţin *prima facie* că Uniunea Europeană ar deveni, practic, ceva foarte asemănător cu nişte State Unite ale Europei, dacă noua Constituţie ar fi acceptată de membrii săi.

Cultura

Nu există nici o îndoială (ba chiar este aproape un clişeu) că cultura politică a Europei devine în mod conştient mai diferită de Statele Unite – şi mai ostilă acestora. Un sondaj efectuat în 2003 de Pew Research Center arată că o mare parte din cetăţenii Franţei, Spaniei, Italiei şi Germaniei preferă acum o politică externă europeană mai independentă (mai puţin influenţată de americani) (vezi tabelul 9)[29]. Aceasta este indubitabil o consecinţă a valului de dezaprobare publică a războiului condus de americani împotriva Irakului. În 1999-2000, nu mai puţin de 83% din britanicii chestionaţi aveau o părere „favorabilă” despre Statele Unite; până în martie 2003,

cifra scăzuse la 48%. În aceeaşi perioadă, în Franţa, proporţia de proamericani s-a înjumătăţit, de la 62 la 31%. În Italia a scăzut de la trei sferturi la o treime; în Germania, de la peste trei sferturi la sub un sfert; în Spania, de la jumătate la doar 14%[30]. Durata scurtă a războiului şi lucrurile care au ieşit la iveală după aceea despre cruzimea regimului lui Saddam Hussein au dus la inversarea parţială, dar nu totală a acestor tendinţe[31].

Tabelul 9. Perspectivele cetăţenilor asupra alianţei dintre SUA şi Europa, 2003

	Alianţa dintre SUA şi Europa ar trebui să rămână la fel de strânsă	Ţara noastră ar trebui să fie mai independentă
Franţa	23	76
Spania	28	62
Italia	37	61
Germania	42	57
Marea Britanie	51	45
SUA	53	39

Sursa: Pew Global Attitudes Project, „Views of a Changing World”, iunie 2003

Iar aceasta nu este singura dovadă a unei divergenţe între culturile politice. Presupunerile pe care încă le fac americanii în legătură cu unitatea fundamentală a „civilizaţiei occidentale” par tot mai discutabile având în vedere faptul că religiozitatea Europei scade rapid (vezi tabelul 10). În Olanda, Marea Britanie, Germania, Suedia şi Danemarca mai puţin de o zecime din populaţie mai merge acum la biserică măcar o dată pe lună, o scădere dramatică faţă de anii 1960. Doar în Italia şi Irlanda, care sunt catolice, peste o treime din populaţie merge la slujbă lunar sau mai des[32]. În sondajul

Gallup Millennium privind atitudinile religioase (realizat în 1999), 49% din danezi, 52% din norvegieni şi 55% din suedezi au afirmat că pentru ei Dumnezeu nu contează deloc. În schimb, în America de Nord, 82% din respondenţi au spus că Dumnezeu este „foarte important” pentru ei. Iar aceasta nu este doar o caracteristică a Europei de Vest (sau a „bătrânei” Europe). Potrivit Gallup, 48% dintre persoanele care trăiesc în Europa de Vest nu merg aproape niciodată la biserică; cifra pentru Europa de Est este doar cu puţin mai scăzută, de 44%. Şase din zece nord-americani cred în Dumnezeu ca persoană, dar în Europa de Est proporţia este de doar patru din zece. Aproape două treimi din cehi consideră că Dumnezeu nu contează în viaţa lor – o proporţie mai mare chiar şi decât în Suedia.

Tabelul 10. Povestea a două civilizaţii? Atitudinile religioase în America de Nord şi Europa

	America de Nord	Europa de Vest	Europa de Est
Procentul celor care participă la slujba religioasă o dată pe săptămână sau mai des	47	20	14
Procentul celor care consideră că Dumnezeu este important sau foarte important	83	49	49
Procentul celor care nu cred că există vreun fel de Dumnezeu, spirit sau forţă vitală	2	15	9
Procentul celor care sunt de acord că nu există nici un adevăr esenţial în religie	6	17	11

Sursa: Gallup International

Corolarul acestei rupturi transatlantice tot mai profunde este o conştiinţă de sine europeană din ce în ce mai

accentuată. Doar un european din zece consideră acum că apartenenţa la UE este fără echivoc „ceva rău”. Chiar şi în Marea Britanie, care este eurosceptică, proporţia persoanelor din această tabără a scăzut de la 34% în 1973 la doar 21% astăzi. Aproape jumătate dintre europeni vor ca UE să aibă un rol mai important în viaţa lor în următorii cinci ani. Iar aproape o treime dintre europenii chestionaţi în 2002 considerau că UE ar trebui să aibă „un cuvânt mai important de spus în treburile internaţionale”[33].

Relaţiile externe

În fine, nu ar trebui să subestimăm puterea potenţială a Uniunii Europene pe scena internaţională. Deşi nu există nici o îndoială că ţările europene sunt cu mult în urma Statelor Unite în ceea ce priveşte tehnologia armelor, potenţialul lor militar nu este deloc de neglijat. Bugetul pentru apărare al Statelor Unite este aproape de două ori mai mare decât bugetele pentru apărare ale celor 15 membri ai Uniunii Europene la un loc[34]. În termeni financiari, contribuţia americanilor la NATO este cu vreo 30% mai mare decât cea a membrilor NATO care fac parte din UE[35]. Însă chiar şi aşa cheltuielile militare combinate ale statelor din UE tot sunt cu mult mai mari decât cele ale Rusiei, Japoniei sau Chinei. Ba chiar, din perspectiva efectivelor militare, ţările membre ale Uniunii Europene au întrecut acum Statele Unite (aproximativ 1,8 milioane de militari faţă de 1,5 milioane), fiind depăşite doar de China, ce are cam 2,5 milioane. Desigur, armatele Europei sunt mai puţin bine instruite şi mult mai slab echipate decât cea a Americii; doar o mică parte dintre soldaţi

pot fi consideraţi „pregătiţi de luptă”. Însă există un rol evident şi important pe care trupele europene îl pot îndeplini şi fără să posede toată gama de tehnologii ale armamentului pe care le au americanii: ca forţe de menţinere a păcii în tot mai numeroasele „situaţii postconflict”. În anii 2000-2001, la operaţiunile Naţiunilor Unite de menţinere a păcii au participat cam de şapte ori mai multe trupe din ţări membre ale Uniunii Europene decât din Statele Unite[36].

Membrii Uniunii Europene depăşesc cu mult Statele Unite şi din perspectiva ajutoarelor acordate unor ţări în curs de dezvoltare. Dacă bugetele de sprijin oficiale sunt ajustate pentru a ţine cont de o varietate de factori relevanţi, reiese că aceste bugete combinate ale statelor membre ale Uniunii Europene sunt de aproape trei ori mai mari[37]. Atunci când aceşti indicatori au fost combinaţi cu alţii – deschiderea la comerţul internaţional, investiţiile în ţări în curs de dezvoltare, deschiderea la imigraţia legală şi adoptarea unor practici „responsabile” din punctul de vedere al mediului –, Statele Unite s-au clasat pe un ruşinos loc 20 din 21 de economii dezvoltate la capitolul „angajamentul în ceea ce priveşte dezvoltarea”[38]. Nu este lipsit de semnificaţie faptul că 15 dintre cele 19 ţări clasate înaintea Statelor Unite sunt membre ale Uniunii Europene.

Desigur, angajamentul europenilor în ceea ce priveşte dezvoltarea trebuie pus pe seama altruismului unor guverne naţionale mai degrabă decât pe seama Uniunii Europene propriu-zise. Totuşi, faptul că statele membre ale Uniunii Europene fac cu mult mai mult decât SUA în aceste domenii trebuie să aibă anumite implicaţii geopolitice. În plus, UE joacă un rol sporit intrinsec prin Biroul de Ajutor Umanitar al

Comisiei Europene, Agenţia Europeană pentru Reconstrucţie şi Banca Europeană pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare. Este important de remarcat că în Kosovo, ocupat de ONU, Autoritatea Bancară şi de Plăţi şi Autoritatea Fiscală Centrală se află sub controlul Uniunii Europene; ba chiar moneda oficială a provinciei este acum euro[39].

Anumite studii globale recente au tins să se axeze pe atitudinile negative tot mai pronunţate ale oamenilor din ţări în curs de dezvoltare faţă de Statele Unite. Pare probabil ca atitudinile lor faţă de Uniunea Europeană să fie mai favorabile. Orice ar însemna *soft power*, UE pare hotărâtă s-o acumuleze.

Din toate aceste motive, nu pare iraţional ca Statele Unite să considere Uniunea Europeană un rival potenţial, deşi încă nu şi unul real.

Contra

Şi totuşi, acest bilanţ are şi un revers, care tinde să fie ignorat de cei ce postulează apariţia unei întreceri – dacă nu chiar a unei ostilităţi – transatlantice. Atunci când se examinează partea aferentă debitului din contul Uniunii Europene, devine limpede că americanii nu prea au de ce să-şi facă griji. Departe de a fi un imperiu rival în formare, caracterul introvertit al Uniunii Europene sugerează că aceasta este mai bine înţeleasă ca „in-periu”, ca entitate care îşi îndreaptă cea mai mare parte a eforturilor către menţinerea propriului

echilibru interior, şi nu spre exercitarea puterii dincolo de graniţele sale.

Îmbătrânirea populaţiei

Europa îmbătrâneşte. Vârsta medie în Germania va creşte de la 40 de ani astăzi la 47 până în 2050; în Franţa, de la 28 de ani la 45; în Ungaria, de la 38 de ani la 50. (Şi America îmbătrâneşte, desigur, dar nu atât de rapid. În următorii 50 de ani, vârsta medie în Statele Unite va creşte de la 35 de ani astăzi la 40.) Implicaţiile ne pun serios pe gânduri. Potrivit Comisiei Europene, creşterea raportului de dependenţă ar putea reduce creşterea anuală cu până la trei sferturi de punct procentual până în 2040 – o scădere deloc insignifiantă având în vedere recenta rată de creştere redusă a Uniunii Europene (vezi *infra*)[40]. Este posibil ca aceste calcule chiar să subevalueze problema. Potrivit unor estimări ale dezechilibrelor dintre generaţii din sistemele fiscale ale economiilor lumii, cea mai mare parte dintre membrii Uniunii Europene trebuie să crească urgent taxele ori să reducă ajutoarele guvernamentale dacă nu vor să impună generaţiei viitoare nişte sarcini fiscale fără precedent pe timp de pace. În cazul Austriei, Finlandei şi Olandei, reducerea ajutoarelor de stat ar trebui să fie de 20% pentru a realiza un echilibru generaţional[41]. Nu este o coincidenţă că disputele aprinse pe tema pensiilor ocupă atât de mult din timpul unor politicieni germani şi francezi. Reformele de care este nevoie pentru a evita o prăbuşire a sistemelor sociale ale statelor europene necesită sacrificii imediate din partea unor grupuri puternice care nu vor să-şi piardă avantajele.

Performanţa economică

Încă din anii 1940 integrarea europeană a fost întruna promovată în faţa electoratului din perspectiva beneficiilor sale economice. Faptul că primul val de integrare europeană a coincis cu aşa-numitul *Wirtschaftswunder* din anii 1950-1960 a părut să scoată asta în evidenţă, deşi legătura cauzală dintre cele două era de fapt destul de slabă[42]. Recent, afirmaţia că integrarea sprijină dezvoltarea a devenit totuşi mult mai evident implauzibilă. Nu putea contesta nimeni că Actul Unic European (1986) şi Tratatul de la Maastricht (1992) au crescut integrarea economiei vest-europene. Barierele netarifare din calea comerţului cu mărfuri şi servicii au fost reduse semnificativ. Crearea unei monede unice cel puţin a facilitat mult compararea preţurilor din 12 dintre cele 15 state membre ale Uniunii Europene. Şi totuşi, performanţa economică a Europei de când au intrat în vigoare aceste măsuri a fost cel puţin dezamăgitoare. Între 1950 şi 1973, rata creşterii anuale medii a produsului intern brut pe cap de locuitor în Europa de Vest (definită în sens larg) a fost de 4,1%. Între 1973 şi 1998, a scăzut la 1,8%. În această din urmă perioadă nu a existat o diferenţă semnificativă între creşterea înregistrată de membrii Comunităţii Economice Europene „din primul val”, noii membri care au aderat după 1973 şi statele ce nu erau membre[43]. Deosebit de frapantă este performanţa slabă a ţărilor care participă la uniunea monetară din 1999. Potrivit Fondului Monetar Internaţional, „decalajul de producţie” a crescut în toate economiile din zona euro între 2000 şi 2003, încadrându-se acum undeva între –2 şi –3,5% din PIB[44].

Prin comparaţie, economia americană s-a descurcat mai bine. În fiecare an din ultimul deceniu, cu o singură excepţie (2001), rata creşterii anuale a economiei Uniunii Europene a fost sub cea a economiei Statelor Unite[45]. Rata de creştere reală a produsului intern brut în SUA a fost în medie de aproximativ 3,6% pe an între 1995 şi 2001, potrivit Organizaţiei pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică. Pentru UE, cifra a fost de doar 2,1%. Între 1970 şi 1983, şomajul în Europa a fost consecvent mai scăzut decât în Statele Unite. Acum, rata acestuia este semnificativ mai ridicată. În a doua jumătate a anilor 1990, şomajul în UE a crescut la peste 10%, pe când în SUA a scăzut sub 5%. Chiar şi în ultimii trei ani în care americanii au pierdut locuri de muncă, şomajul european a rămas cu două-trei puncte procentuale peste rata înregistrată în America. În şapte din 15 state membre ale Uniunii Europene, şomajul a depăşit 7% în 2002[46]. Nicăieri nu este mai izbitoare această situaţie decât în Germania, odinioară mândria şi motorul economiei europene. Din 1996, economia Germaniei este, ca să citez publicaţia *The Economist*, „bolnavul Europei”, cu o rată medie de creştere de doar 1,1%, jumătate din media zonei euro[47]. Şi nu se întrevede nici o speranţă. În Germania existau 4,5 milioane de şomeri la mijlocul anului 2003 (10,6% din forţa de muncă); economia a scăzut cu 0,2% în primele două trimestre ale anului 2003.

În fine, o fi fost creşterea productivităţii europene mai rapidă decât a celei americane în cea mai mare parte a perioadei postbelice, dar în ultimii şapte ani s-au schimbat lucrurile. Potrivit organizaţiei The Conference Board, în SUA produsul intern brut per oră lucrată a crescut cu o rată anuală medie de aproape 2% în perioada 1995-2002,

în timp ce pentru UE cifra s-a apropiat mai mult de 1,2%. O singură ţară membră a Uniunii Europene – Irlanda – a înregistrat o creştere a productivităţii mai mare decât Statele Unite[48].

„Preferinţa pentru activităţi recreative” a Europei

Având în vedere performanţa economică slabă a Europei *în ciuda* unor măsuri menite să crească integrarea economică, apare întrebarea evidentă: de ce? O explicaţie larg răspândită este că piaţa muncii din Europa nu e suficient de flexibilă, nu doar din cauza barierelor lingvistice evidente, ci şi din pricina unor reglementări introduse de-a lungul anilor ca răspuns la cererile sindicatelor.

Un studiu recent realizat de Fondul Monetar Internaţional a analizat dovezile din perioada 1960-1998 şi a formulat o întrebare simplă: dacă piaţa muncii din UE ar fi americanizată, care ar fi efectul asupra şomajului din Europa? Mai exact, studiul prevedea:

- sporirea ratei de participare (proporţia populaţiei care formează forţa de muncă);
- reducerea ratei de înlocuire (raportul dintre beneficii şi câştigurile din trecut);
- reducerea protejării locurilor de muncă;
- reducerea cotei de impozitare a forţei de muncă (introducerea unor reforme fiscale pentru a elimina sărăcia);
- slăbirea sindicatelor;

– descentralizarea negocierii salariilor (acolo unde se stabileşte că convenţiile colective naţionale provoacă diferenţe mari în ceea ce priveşte ratele de şomaj la nivel regional).

Tabelul 11 sintetizează impacturile proiectate pe termen scurt, mediu şi lung a trei dintre aceste politici. Mesajul său este clar: doar aplicându-le pe toate trei va scădea şomajul european la nivelurile celui din SUA – şi asta doar pe „termen lung”. Asta sugerează că reformarea pieţei muncii va fi dificilă. Sunt necesare schimbări foarte radicale, însă avantajele s-ar manifesta lent.

Tabelul 11. Efectele „americanizării” pieţei muncii asupra şomajului din zona euro

	Impactul asupra ratei şomajului din zona euro (%)		
	Pe termen scurt	După trei ani	Pe termen lung
Reducerea ratei de înlocuire din zona euro la nivelul celei din SUA	–0,26	–0,62	–1,24
Reducerea protejării locurilor de muncă la nivelul celei din SUA	–0,35	–0,83	–1,65
Reducerea impozitării forţei de muncă la nivelul celei din SUA	–0,08	–0,20	–0,40
Efectul coroborat al celor trei politici	–0,69	–1,65	–3,29

Sursă: Fondul Monetar Internaţional, *World Economic Outlook* (aprilie 2003)

O altă deosebire între Uniunea Europeană şi Statele Unite care nu este surprinsă de astfel de calcule – şi nici chiar de criteriile standard de măsurare a productivităţii – este decalajul tot mai mare dintre cât lucrează americanii şi cât

lucrează europenii în termeni de timp. Potrivit unui studiu recent realizat de OCDE, în medie un angajat american munceşte aproape 2 000 de ore pe an (1 976). Un german lucrează în medie doar 1 535 de ore – cu 22% mai puţin. Olandezii şi norvegienii, şi mai puţine ore. Chiar şi britanicii muncesc cam cu 10% mai puţin decât verii lor de peste ocean. Extraordinar este cât din această divergenţă s-a înregistrat în ultimii 20 de ani. Între 1979 şi 1999, americanul de rând a ajuns să lucreze cu 50 de ore – adică aproape 3% – mai mult pe an. Însă germanii au ajuns să lucreze în medie cu 12% mai puţin pe an, iar olandezii cu 14%[49]. Este o stare de lucruri relativ nouă că americanii au 10 zile de concediu pe an, iar europenii 30.

În realitate, aceste cifre minimalizează „preferinţa pentru activităţi recreative” a Europei, deoarece nu ţin cont de faptul că o parte mult mai mare dintre americani chiar muncesc. Între 1973 şi 1998, procentul din populaţia americană ce are un loc de muncă a crescut de la 41 la 49. În Germania şi Franţa însă, procentajele echivalente au scăzut la 44, respectiv 39. Rata globală a ocupării forţei de muncă pentru populaţia de vârstă activă din Statele Unite este de 73%; în UE, este de doar 64%[50]. Şi ratele şomajului din majoritatea ţărilor europene le depăşesc cu mult pe cele din Statele Unite – peste 10% în Belgia şi Spania, mai mult decât dublu faţă de rata şomajului în America. Şi, bineînţeles, mai sunt şi grevele. Între 1992 şi 2001, economia Spaniei a pierdut, în medie, 271 de zile la mia de angajaţi ca rezultat al acţiunilor sindicale. Pentru Danemarca, Italia, Finlanda, Irlanda şi Franţa cifrele se situează între 80 şi 120, în comparaţie cu mai puţin de 50 pentru Statele Unite[51].

Acesta este deci principalul motiv pentru care economia Statelor Unite i-a întrecut pe concurenţii săi europeni în ultimele două decenii. Nu că americanii ar fi cu mult mai productivi. Nu este vorba despre eficienţă, ci pur şi simplu despre faptul că americanii lucrează *mai mult*, europenii îşi iau concedii mai lungi şi se pensionează mai devreme, iar mult mai mulţi lucrători europeni sunt fie şomeri, fie în grevă. Liderii politici ai Europei se trezesc abia acum că au această problemă. În iunie 2003, un politician german şi-a riscat cariera îndrăznind să sugereze că, dacă germanii s-ar mulţumi cu mai puţine concedii, economia lor ar putea creşte mai rapid. Astfel de opinii nu mai sunt tabu nici în Franţa. Însă un secol de social-democraţie europeană a creat obişnuinţe de gândire care sunt extrem de greu de schimbat. Aproape de la constituirea lui, de la sfârşitul secolului al XIX-lea, Partidul Social Democrat German a desfăşurat campanii pentru reducerea timpului de lucru şi, mai recent, pentru o carieră profesională mai scurtă. Pentru omologii săi francezi, obţinerea săptămânii de lucru de maximum 35 de ore a fost una dintre marile realizări din trecutul recent. Această tradiţie are rădăcini adânci. O trăsătură marcantă a Constituţiei propuse pentru UE este că aceasta caută să consacre ca „drepturi fundamentale” o serie de lucruri care fac ca populaţia Europei să fie mult mai puţin activă decât americanii. Pe unii importanţi oameni de afaceri britanici îi alarmează faptul că articolul II-27 consacră dreptul lucrătorilor de a fi consultaţi de conducere în legătură cu administrarea companiilor care îi angajează. Însă la fel de semnificativ este şi articolul II-31: „Orice lucrător are dreptul la o limitare a duratei maxime de lucru şi la perioade de

repaus zilnic şi săptămânal, precum şi la o perioadă anuală de concediu cu plată”[52].

Politica agricolă comună

O fi înregistrând Europa un excedent comercial, însă la asta contribuie şi creşterea relativ lentă a cererii interne. Un alt factor relevant îl constituie protecţionismul continuu al Uniunii Europene, care este cel mai evident în sectorul agricol. În momentul când scriu aceste rânduri (iunie 2003), s-a ajuns în sfârşit la un acord privind reforma politicii agricole comune, căreia în prezent i se alocă aproape jumătate din bugetul Uniunii Europene. Sistemul prin care subvenţiile acordate fermierilor sunt legate de volumul producţiei va fi parţial desfiinţat[53]. Preţurile la care se angajează UE să cumpere produse agricole vor scădea, deşi nu semnificativ. Subvenţiile PAC acordate fermierilor din cele zece noi state membre pentru politica agricolă comună vor fi la un sfert din nivelul celor plătite membrilor deja existenţi[54]. Însă aceste reforme nu fac nimic pentru a reduce tarifele impuse acum importurilor agricole în Europa. Printre propunerile făcute de americani Organizaţiei Mondiale a Comerţului înainte de conferinţa eşuată de la Cancún se numărau şi eliminarea treptată a subvenţionării exporturilor agricole în cinci ani, precum şi reducerea subvenţiilor la 5% din valoarea producţiei şi a tarifelor la maximum 25%. Înainte de Cancún, UE s-a arătat dispusă să reducă subvenţiile, care înainte de reformele de anul trecut reprezentau în jur de 33% din valoarea producţiei, în comparaţie cu aproximativ 21% în Statele Unite. Fără un acord comercial global, aceste subsidii

vor continua totuşi să fie acordate[55]. Această stare de lucruri este pur şi simplu nejustificabilă – şi aproape de neînţeles din punct de vedere politic dat fiind că în agricultură nu lucrează acum nici măcar 4% din forţa de muncă din UE.

Statele Unite nu sunt nici ele cu mult mai breze în această privinţă[56]. Însă dependenţa Europei de tarife şi subvenţii agricole trebuie cu toate acestea să fie luată în calcul atunci când se vorbeşte despre contribuţiile pozitive ale Uniunii Europene către ţări în curs de dezvoltare. O fi Europa mai generoasă decât Statele Unite în ceea ce priveşte politica sa de ajutorare, însă, atât timp cât va continua să existe politica agricolă comună – chiar şi în întruchiparea sa reformată –, UE cu o mână va da, iar cu cealaltă va lua. Mai rău, va crea dependenţă de ajutor ca substitut pentru o dezvoltare economică bazată pe exporturi agricole. Dacă UE ar scăpa de jugul grupurilor de presiune protecţioniste care acum sunt slabe din punct de vedere numeric, beneficiile – nu în ultimul rând pentru unele ţări în curs de dezvoltare din zona graniţelor sale mediteraneene şi slave – ar fi uriaşe. Ar exista beneficii reale şi pentru consumatorii vest-europeni. Ar avea de pierdut doar un număr relativ mic de fermieri ineficienţi, mai ales din Franţa. Iar cei care protestează că zona rurală a Franţei are de câştigat din punct de vedere estetic din agricultura subvenţionată ar trebui să se mai gândească. Dacă este vorba despre felul cum arată peisajul galic, atunci fermierii pot foarte uşor să fie plătiţi ca să se comporte ca nişte simpli grădinari, având sarcina de a menţine Franţa frumoasă, şi nu să primească bani pentru a produce alimente care ar putea fi aduse la preţuri mai mici din afara Uniunii Europene.

Banca Centrală Europeană şi scăderea ratei inflaţiei în Germania

Politica agricolă comună scumpeşte alimentele şi pentru familiile europene, reducându-le de două ori venitul disponibil: impozitându-le veniturile şi crescând preţul alimentelor pe care acestea le cumpără. Însă nu aceasta este cauza principală a rezultatelor economice slabe ale Europei din ultima vreme. Cu mult mai importante sunt disfuncţionalităţile cauzate de politica monetară din zona euro de la crearea monedei unice în ianuarie 1999.

Succesul monedei euro ca substitut pentru dolar în unele tranzacţii internaţionale ascunde un eşec mai profund. Acesta constă în subestimarea sistematică a presiunilor dezinflaţioniste şi poate chiar deflaţioniste exercitate asupra economiei germane de o politică monetară concepută pentru a atinge o stabilitate a preţurilor în 12 economii foarte diferite[57]. Între 1999 şi 2001 Uniunea Economică şi Monetară a însemnat dobânzi mai mari pentru Germania, compensate de deprecierea cursului de schimb[58]. În 2002-2003 a însemnat reduceri tardive şi insuficiente ale dobânzilor şi o adevărată înăsprire monetară prin aprecierea cursului de schimb. În Germania s-au manifestat deja unele simptome de deflaţie. Deşi rata oficială a inflaţiei preţurilor de consum rămâne (încă) pozitivă, există motive pentru a considera că aceasta poate ascunde de fapt o deflaţie. Principalul indicator al preţurilor producătorilor a scăzut în 2002, iar preţurile agricole sunt în scădere de la mijlocul anului 2001[59]. Caz unic între marile economii occidentale, în

Germania preţurile bunurilor imobile au scăzut – cu 13% în termeni reali – în ultimul deceniu[60].

Problema s-a agravat pentru că şi politica fiscală a Germaniei este limitată de normele europene. Prost intitulatul Pact de Stabilitate şi Creştere – ca o ironie, cerut chiar de germani ca o condiţie obligatorie a uniunii monetare – implica faptul că Germania putea fi amendată de UE dacă, după cum se întrevedea, Berlinul avea deficite mai mari de 3% din PIB trei ani la rând (2002-2004). În mare măsură, aceste deficite reflectă exclusiv acţiunea stabilizatorilor automaţi într-o perioadă de recesiune sau de recesiune iminentă. Ideea că aceştia ar putea fi măriţi prin impunerea unor amenzi (mecanism care a fost conceput pentru a atrage o atitudine bugetară pozitivă din partea Italiei şi a altor state membre ce s-au dovedit a fi risipitoare) se numără printre cele mai groteşti dintre consecinţele nedorite ale uniunii monetare. Nu este de mirare că Pactul de Stabilitate şi Creştere a fost suspendat pe nepusă masă în noiembrie 2003.

Un mod de a înţelege unde a greşit Banca Centrală Europeană este să întrebăm care ar fi astăzi ratele dobânzilor din Germania dacă banca sa centrală, Bundesbank, nu ar fi fost şubrezită. Dată fiind istoria Bundesbank – care cuprinde cel puţin cinci episoade când ratele au fost reduse puternic ca reacţie la o recesiune (în 1967, 1975, 1982-1983, 1987 şi 1994-1996) –, pare rezonabil să presupunem că ratele vor fi mai mici. Dacă BCE nu ar fi nevoită să vizeze inflaţia nu doar din Germania, ci şi din Grecia şi Irlanda, ratele de bază din Germania în 2003-2004 ar fi fost foarte probabil mai apropiate de cele din SUA – adică mai aproape de 1% decât de 2%[61].

În aceste condiţii, nu este deloc surprinzător că, după multe tergiversări, guvernul britanic a evitat să se angajeze că se va alătura zonei euro în viitorul apropiat. Deşi un studiu din voluminosul raport al Trezoreriei pe această temă din iunie 2003 sugera că apartenenţa la zona euro ar putea sprijini creşterea economică a Marii Britanii, era vorba doar despre o creştere mică – în cel mai bun caz, 0,25% din PIB pe an; în cel mai rău caz, 0,02%[62]. Chiar şi aceste calcule (care presupuneau că trecerea la moneda euro va stimula comerţul dintre Marea Britanie şi continent şi că, la rândul său, acest lucru va creşte productivitatea) trebuie privite cu scepticism, date fiind performanţele scăzute ale zonei euro de la crearea sa[63]. Şi cele zece ţări care tocmai au aderat la UE ar trebui să se gândească de două ori dacă vor să treacă la moneda euro. Ar putea pierde mai mult decât câştigă dacă, pentru a se califica, li se cere să petreacă doi ani în purgatoriu, în cadrul unui mecanism de schimb valutar aferent celei de-a doua generaţii, având în vedere fluxurile volatile de capital speculativ pe care ar tinde să le atragă un astfel de mecanism[64]. Deficitele publice ale Poloniei, Ungariei şi Republicii Cehe au depăşit 4% în 2002; ba chiar deficitul Ungariei s-a apropiat de 10%. Şi aceste ţări au noroc că Pactul de Stabilitate şi Creştere este suspendat[65].

Dacă extinderea se dovedeşte a însemna că economiile cu o productivitate scăzută ale Europei de Est vor dobândi atât un sistem de protecţie socială vest-european, cât şi o monedă vest-europeană, efectele sale macroeconomice s-ar putea asemăna cu o reluare cu încetinitorul a reunificării Germaniei, care a lăsat milioane de est-germani fără locuri de muncă. Nivelurile productivităţii din Republica Cehă, Polonia,

Slovacia şi Ungaria se situează cam la o treime din nivelul Franţei. Mai direct spus, aceasta înseamnă că, dacă salariile din ţările respective nu sunt stabilite cam la o treime din nivelurile celor din Franţa, lucrătorii lor nu vor putea concura cu vest-europenii. Din păcate, în Uniunea Europeană legislaţia muncii este menită să împiedice ceea ce vest-europenii numesc în mod ipocrit „dumping social”, o sintagmă peiorativă care desemnează concurenţa din economiile cu salarii mici. Est-europenii pot acum să-şi compenseze productivitatea scăzută lucrând mai multe ore chiar şi decât americanii. Lucrătorul mediu din Cehia prestează peste 2 000 de ore de muncă pe an, cifră care a tot crescut după colapsul comunismului, chiar şi atunci când norma de muncă a scăzut în Europa de Vest. Aderarea la UE probabil că va inversa această tendinţă, obligându-i pe cehi să lucreze mai puţin sau deloc, oferindu-le drepturi legale la săptămâni de lucru mai scurte, concedii mai lungi, sindicate mai puternice, salarii minime mai mari şi, bineînţeles, ajutoare de şomaj generoase atunci când angajatorii lor vor da faliment din cauza acestor lucruri. Aderarea la UEM ar îndepărta şi ultima rămăşiţă de flexibilitate economică, posibilitatea deprecierii monedei.

Continuarea salvării statului-naţiune

Cum rămâne atunci cu paşii făcuţi de Europa către o Constituţie federală? Şi în cazul acesta, ca de fiecare dată, este necesar să se facă distincţie între retorică şi realitate. Unii politicieni francezi şi germani folosesc de mulţi ani limbajul federalismului european. Şi totuşi, realitatea a rămas mereu în urmă, din simplul motiv că exact aceiaşi politicieni – atunci

când vine vorba de fapte, nu de cuvinte – au apărat în mod consecvent interesele naţionale ale ţărilor lor. Dictonul lui Alan Milward care spune că prima fază a integrării europene a avut mai mult de-a face cu salvarea statului-naţiune decât cu construirea unei federaţii este valabil şi astăzi[66]. Nu prea sunt motive să considerăm că el nu va mai fi valabil chiar dacă până la urmă va fi adoptată Constituţia lui Giscard. Ba chiar cititorul atent al Constituţiei – şi al comentariilor făcute de preşedintele convenţiei în timpul deliberărilor acesteia – va observa că adevăratul obiectiv al acestui exerciţiu a fost să nu lase cele mai mari patru ţări vest-europene să fie irevocabil asaltate de statele mai mici după extinderea către est.

Un cinic ar putea spune, de exemplu, că noile funcţii de preşedinte al Consiliului European şi de ministru de Externe al Uniunii Europene sunt perfecte pentru un anumit gen de om de stat francez mai în vârstă – cam la fel ca funcţia de preşedinte al convenţiei constituţionale. Giscard a prevăzut limitarea la 15 a numărului de comisari europeni – cu alte cuvinte, renunţarea la regula care conferea fiecărui stat membru dreptul de a avea cel puţin un comisar. În caz contrar, argumenta el, din cele mai mici şapte ţări dintr-o Uniune Europeană extinsă – reprezentând sub 2% din produsul intern brut al uniunii – ar proveni mai mulţi comisari decât din cele mai mari şase ţări, în ciuda faptului că acest din urmă grup acoperă peste 80% din producţia totală a Uniunii Europene. Giscard a venit şi cu ideea de a face reprezentarea în Parlamentul European mai proporţională cu mărimea populaţiei la nivel naţional. „Trebuie luate în calcul populaţiile pentru că aici funcţionăm într-o democraţie”,

declara el în aprilie 2003[67]. Poate cel mai important, schimbarea sistemului de vot cu majoritate calificată în Consiliul de Miniştri ar însemna că legislaţia UE ar putea fi adoptată dacă ar avea sprijinul a doar jumătate din statele membre, cu condiţia ca acestea să reprezinte cel puţin 60% din populaţia Uniunii Europene – situaţie mult mai avantajoasă pentru cele patru ţări mari decât sistemul convenit la Nisa în decembrie 2000.

Giscard avea dreptate. Instituţiile Uniunii Europene aşa cum sunt constituite în prezent într-adevăr au cu mult mai mulţi reprezentanţi ai ţărilor mai mici, după cum se poate vedea în tabelul 12. De mulţi ani, această suprareprezentare a celor mici şi subreprezentarea celor mari au şi o dimensiune fiscală. Aproape de la geneza sa sub forma Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului (1951), UE a pus accentul pe transferurile de resurse de la ţări mai mari şi mai bogate către state mai mici şi mai sărace. În anii 1950, ineficienta industrie belgiană a cărbunelui a primit zeci de milioane de dolari de la ceilalţi membri ai CECO, în special de la Germania. După Tratatul de la Roma, fostele colonii ale Franţei (pe care francezii au reuşit în mod ingenios să le introducă în Piaţa Comună) au primit 380 de milioane de dolari sub formă de asistenţă pentru dezvoltare din partea celorlalţi cinci semnatari, în special, din nou, din partea Germaniei. Şi politica agricolă comună, care prin 1969 atrăgea 70% din bugetul Comunităţii Economice Europene, i-a obligat efectiv pe consumatorii germani să plătească pentru produse franceze şi daneze mai scumpe[68]. Potrivit datelor bugetare ale Germaniei, totalul transferurilor neachitate dinspre Germania către celelalte state membre în urmă cu câţiva ani depăşea în

termeni nominali celebrele 132 de miliarde de mărci cerute Germaniei de puterile victorioase după Primul Război Mondial[69].

Tabelul 12. Uniunea Europeană în procente

	PIB	Populaţie	Locuri în Parlamentul European	Voturi în Consiliul de Miniştri*	Comisari	Judecători la Curtea Europeană	Populaţia per vot în Consiliul de Miniştri
Germania	23,4	21,8	15,8	11,5	10	6,7	8 219 300
Regatul Unit	18,0	15,9	13,9	11,5	10	6,7	5 983 200
Franţa	16,6	15,8	13,9	11,5	10	6,7	5 952 100
Italia	13,8	15,3	13,9	11,5	10	6,7	5 784 400
Spania	7,4	10,5	10,2	9,2	10	6,7	4 936 250
Olanda	4,8	4,2	5,0	5,7	5	6,7	3 196 600
Belgia	2,9	2,7	4,0	5,7	5	6,7	2 052 400
Suedia	2,7	2,4	3,5	4,6	5	6,7	2 220 750
Austria	2,4	2,2	3,4	4,6	5	6,7	2 030 250
Danemarca	2,0	1,4	2,6	3,4	5	6,7	1 783 000
Grecia	1,5	2,8	4,0	5,7	5	6,7	2 102 200
Finlanda	1,5	1,4	2,6	3,4	5	6,7	1 727 000
Portugalia	1,4	2,7	4,0	5,7	5	6,7	2 004 600
Irlanda	1,3	1,0	2,4	3,4	5	6,7	1 273 333
Luxemburg	0,2	0,1	1,0	2,3	5	6,7	220 500

* Sistemul de dinaintea Tratatului de la Nisa din 2001.

Sursă: John McCormick, *Understanding the European Union*, OCDE

Şi totuşi, este de neconceput ca acest sistem să poată supravieţui prea mult timp. Dincolo de toate, extinderea

Uniunii Europene ar aduce o serie de ţări cu mult mai sărace în termeni relativi decât orice alţi noi membri de până acum. În extinderile anterioare, produsul intern brut pe cap de locuitor al celui mai bogat membru deja existent – invariabil, Luxemburgul – a fost cam de 2-2,5 ori mai mare decât al celui mai sărac membru nou (Irlanda în 1974, Grecia în 1981, Portugalia în 1986 şi Finlanda în 1995). Însă aderarea economiilor foste comuniste din Europa de Est este o provocare cu mult mai mare. Luxemburghezul mediu este cam de cinci ori mai înstărit decât lituanianul mediu. La Copenhaga s-a convenit ca „angajamentele maxime asumate pentru extindere” în cazul celor zece noi state să nu depăşească 40,8 miliarde de euro în anii 2004-2006. Dar cine anume va finanţa aceste transferuri? Este foarte greu de crezut că politicienii germani vor putea continua să justifice plata celor mai mari contribuţii nete la bugetul Uniunii Europene într-o perioadă în care economia Germaniei creşte atât de lent. În mod clar, altruismul germanilor a jucat un rol important în istoria integrării europene începând din 1945. Totuşi, contribuabilii germani nu pot plăti la nesfârşit „despăgubiri tacite” restului Europei.

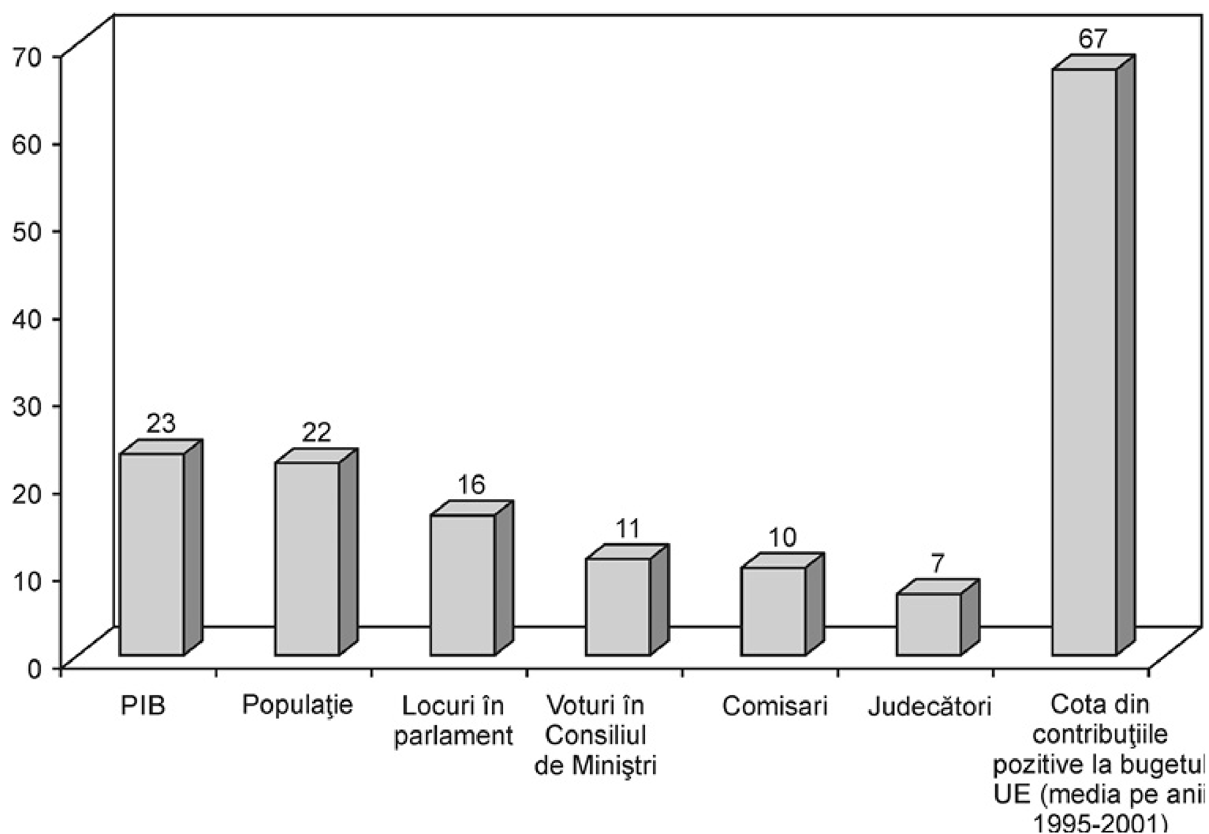

Figura 12. Cota Germaniei din resursele şi instituţiile Uniunii Europene (procente)

Sursă: John McCormick, *Understanding the European Union*, OCDE

O concluzie prea puţin remarcată a unor sondaje Eurobarometru recente este că există discrepanţe semnificative între numărul persoanelor care cred că Uniunea Europeană e un „lucru bun” în general şi numărul celor ce cred că aceasta este bună pentru ţara lor. Se poate să existe o legătură între aceste discrepanţe şi modul cum funcţionează bugetul Uniunii Europene. În statele care sunt beneficiare nete ale unor sume substanţiale – Grecia, Irlanda şi Portugalia, toate primind sume care au depăşit 2% din PIB între 1995 şi 2001 –, proporţia alegătorilor ce consideră că UE este bună

pentru ţara lor e semnificativ mai mare decât proporţia celor care consideră că este un lucru bun în general. Invers, un număr mai mare de alegători din unele state donatoare importante – Germania, Belgia şi Luxemburg – consideră că UE este un lucru bun în general decât cei ce o consideră bună pentru ţara lor[70]. Asta sugerează cel puţin o recunoaştere din partea alegătorilor măcar din unele state membre a faptului că există o deosebire între interesul european şi cel naţional.

Limitele „europenităţii"

Deşi este tentant să reprezinţi atitudinile „europene" ca fiind tot mai „antiamericane" şi mai conştient europene, aceasta este cel mult o caricaturizare. În primul rând, după cum arată limpede datele de la Pew Center, majoritatea europenilor fac o distincţie clară între americani în general şi administraţia Bush. Nu mai puţin de 74% din francezii care au o părere negativă despre Statele Unite consideră că „problema" este „mai ales Bush", în comparaţie cu doar 21% ce cred că e „America în general" şi 4% care dau vina şi pe unul, şi pe cealaltă. Proporţiile sunt foarte similare şi în Germania şi Italia. În al doilea rând şi oarecum ironic, există cel puţin unele aspecte ale politicii externe a preşedintelui Bush pe care europenii le susţin. Trei sferturi dintre respondenţii francezi, italieni şi germani din cadrul sondajului efectuat de Pew Center au fost de acord că irakienilor le este mai bine fără Saddam Hussein. Majorităţi clare din toate ţările europene importante continuă să fie în favoarea războiului condus de SUA împotriva terorismului. Mai general, nu există diferenţe transatlantice substanţiale în ceea ce priveşte atitudinile faţă

de globalizarea economică şi culturală. Ar trebui, de asemenea, menţionat faptul că sentimentele antiamericane nu îi determină pe tinerii europeni să nu mai înveţe limba engleză. Excluzând Marea Britanie şi Irlanda, 92% dintre elevii de gimnaziu din UE învaţă engleza – aproape de trei ori mai mulţi decât cei care învaţă franceza şi de şapte ori mai mulţi decât cei ce studiază germana[71].

În acelaşi timp, europenii rămân mult mai puţin „europeni” decât francezi, britanici, germani, italieni şi aşa mai departe. Nouă din zece europeni se simt „destul de ataşaţi” sau „foarte ataşaţi” de ţara lor. Însă mai puţin de cinci din zece – 45% – se simt la fel de „ataşaţi” de UE. În unele ţări – Suedia, Olanda, Marea Britanie şi Finlanda –, între două treimi şi trei sferturi din cetăţeni se declară „nu foarte ataşaţi” sau „deloc ataşaţi” de UE. Doar o mică parte dintre europeni se identifică exclusiv drept „europeni”; aproape jumătate se consideră în primul rând membri ai unei naţionalităţi tradiţionale şi abia în al doilea rând europeni. Mai mult decât atât, popularitatea apartenenţei la UE în cele 15 state membre din acest moment este în scădere. În 1990, peste 70% din europeni considerau calitatea de membru un lucru bun; cele mai recente sondaje arată o scădere la doar 55%. Aproape jumătate din europeni consideră că apartenenţa la UE are „la fel de multe avantaje ca şi dezavantaje”. Din perspectiva acestor cifre, identitatea europeană pare să aibă o bază nu tocmai sigură.

În plus, impactul imigrării în Europa, care aproape sigur va trebui să continue şi chiar să sporească pentru a contracara creşterea rapoartelor de dependenţă menţionate mai sus, tinde să diminueze coeziunea culturală europeană în loc s-o

consolideze. În ultimul deceniu, milioane de oameni s-au mutat în Uniunea Europeană, fie ca migranţi economici, fie ca solicitanţi de azil, fie ca etnici germani. Aceşti migranţi succedă unor afluxuri anterioare, mai ales din rândul unor populaţii din imperiile coloniale defuncte în anii 1960-1970. Potrivit unor estimări recente, 3-4% din populaţiile Olandei, Germaniei şi Marii Britanii sunt acum musulmane; în Franţa, proporţia este aproape dublă, 7,5%[72]. Tendinţele recente ale cererilor de azil şi ratele lor de succes sugerează că unele ţări probabil se vor alege cu populaţii de imigranţi mai numeroase decât altele. În anii 1990-2000, Danemarca, Germania, Olanda, Austria şi Suedia au primit cei mai mulţi migranţi în raport cu populaţiile lor. În viitorul apropiat va exista cu siguranţă o tensiune profundă între necesitatea, pe plan economic, de a atrage mai mulţi imigranţi legali în Europa de Vest şi antagonismul politic faţă de nou-veniţi, care tinde să se facă simţit mai acut în cartierele relativ sărace unde se stabilesc aceştia (sau în apropierea lor).

Aş exagera dacă aş spune că succesele recente ale unor politicieni cu platforme explicit antiimigraţie sunt manifestări ale reapariţiei unei politici rasiste sau naţionaliste extremiste în Europa. Politicienii respectivi, de la Jean-Marie Le Pen la Jörg Haider şi răposatul Pim Fortuyn, au prea puţine în comun şi au obţinut succese atât de efemere, încât ar fi mai just să se vorbească despre un val de voturi de protest cu nuanţe xenofobe. Totuşi, ostilitatea faţă de imigranţi este larg răspândită. Un studiu realizat în anul 2000 a constatat că peste jumătate din europeni cred că unele minorităţi etnice abuzează de sistemele naţionale de asistenţă socială şi că imigranţii îngroaşă rândurile şomerilor. Aproape două

cincimi cred că şi imigranţii legali ar trebui trimişi înapoi în ţările lor de origine[73]. Nu este deloc surprinzător că nişte populişti fără scrupule sunt tentaţi să alimenteze asemenea sentimente. Implicaţiile pentru cei care visează la o Europă federală sunt descurajatoare. Întrebaţi în cadrul sondajelor Eurobarometru ce înseamnă UE pentru ei, peste o cincime din europeni au bifat „Controale insuficiente la frontiere”. Indiferent ce restricţii sunt păstrate iniţial, pare o certitudine că extinderea acutizează percepţia că UE încurajează migraţia creând noi oportunităţi pentru tineri din Europa de Est şi din zona Mediteranei de a se muta în Vest. Câţiva demagogi fac deja legătura între ostilitatea faţă de imigraţie şi ostilitatea faţă de integrarea europeană. Pare aproape inevitabil ca această retorică să continue.

Şi mai e şi chestiunea turcă. Turcii au candidat pentru prima oară pentru aderarea la Uniunea Europeană încă din 1987. Până acum încercările lor nu au avut succes, principalul motiv invocat fiind trecutul destul de zbuciumat al Turciei în ceea ce priveşte politica, drepturile civile şi drepturile omului; implicit (şi uneori explicit) şi pentru că Turcia este o ţară în majoritate musulmană. Argumentele economice în favoarea aderării au devenit totuşi mai puternice. Potrivit unor estimări, venitul pe cap de locuitor în Turcia este de fapt mai mare decât în Ungaria, Letonia sau Lituania, care sunt acum toate membre ale Uniunii Europene, şi mai mult decât dublu faţă de cel al majorităţii statelor balcanice. Argumentul religios, în schimb, a devenit un impediment incorect din punct de vedere politic, aşa cum a descoperit Giscard însuşi când a apelat la acesta în mod nechibzuit anul trecut. Ideea că Europa este prin definiţie creştină nu va mai sta în picioare;

după cum am văzut, pur şi simplu sunt prea puţini creştini practicanţi şi prea mulţi imigranţi necreştini. Nici nu se mai poate susţine că Turcia nu este o democraţie funcţională. Aici a venit la putere un partid moderat islamist în urma unor alegeri libere şi corecte; armata nu a intervenit, aşa cum ar fi putut face în trecut. În acelaşi timp, argumentele strategice pentru ataşarea Turciei de Vest prin noi legături instituţionale sunt convingătoare. Refuzul parlamentului Turciei de a facilita o invazie americană în nordul Irakului a demonstrat că măcar membrii săi au citit şi au înţeles Tratatul Atlanticului de Nord, ce nu conţine o clauză care să justifice un război preventiv. Răsturnându-l pe Saddam Hussein, Statele Unite au demonstrat clar cât este de periculos să fii un „regim-bandit" în Orientul Mijlociu. Însă ce alt mijloc mai bun ar putea exista pentru a arăta ce are de câştigat un regim democratic şi moderat din punct de vedere religios decât admiterea Turciei în UE?

Iată singurul mod în care ar putea fi considerată profetică (fără intenţie) ideea lui Charles Kupchan de Europă ca nou Bizanţ. Dacă Turcia va adera la UE şi comunităţile musulmane din Europa de Vest vor continua să crească, se poate ca într-o bună zi să existe motive întemeiate pentru a face paralele între Bruxelles şi Bizanţ – sau mai degrabă Constantinopolul otoman.

„Momentul Europei"

Deşi imigraţia în Franţa nu este deosebit de mare în comparaţie cu alte ţări din UE, prezenţa unor comunităţi musulmane însemnate în Franţa – aflate acum la a treia

generaţie – poate explica parţial succesul repurtat de liderul Frontului Naţional, Jean-Marie Le Pen, în primul tur al alegerilor prezidenţiale din 2002. Ca să fie sigur că va ieşi învingător în al doilea tur de scrutin, Jacques Chirac a trebuit să se distanţeze de poziţia lui Le Pen cu privire la imigraţie, iar acest lucru la rândul său poate explica parţial de ce Chirac nu a dorit să fie asociat cu o acţiune militară împotriva Irakului în 2003.

Asemenea consideraţii politice interne – sau, mai exact, diversitatea de constelaţii politice interne – constituie principalul motiv pentru care diplomaţia statelor membre ale Uniunii Europene s-a dovedit a fi atât de greu de coordonat. Teoretic, o politică europeană externă şi de securitate comună este o idee atrăgătoare; practic, s-a dovedit a fi extrem de dificilă. În cazul Bosniei, aşa cum am văzut, a fost clar că „momentul Europei" nu a mai venit; dezacordurile dintre statele Uniunii Europene au dus la un soi de paralizie politică. În cazul Irakului, au apărut fracturi şi mai profunde în interiorul Uniunii Europene. Oare crearea unui ministru de Externe european ar schimba asta? Pare foarte puţin probabil.

Europa este, pe scurt, un soi ciudat de uniune, o confederaţie care se visează federaţie fără să devină niciodată aşa ceva pe de-a-ntregul. Are un executiv, un legislativ, o cameră superioară, o curte supremă, o bancă centrală, o monedă comună, un drapel şi un imn. Însă nu dispune decât de un buget comun limitat şi de un rudiment de armată comună. Mult mai multe decizii decât au intenţionat arhitecţii săi sunt încă luate de guvernele naţionale la reuniuni ale Consiliului Europei sau în cadrul unor conferinţe

interguvernamentale. UE nu are o limbă comună, un sistem poştal comun, o echipă de fotbal comună şi nici măcar o priză electrică standardizată. În opinia anumitor critici – poate cel mai cunoscut fiind regretatul ministru conservator Nicholas Ridley –, ea ameninţă să devină un „al Patrulea Reich”, nu doar dominat de germani, ci nemţesc în structura sa instituţională. După părerea altora – în special a profesorului de ştiinţe politice de la Oxford Larry Siedentop –, francezii sunt cei care conduc cu adevărat uniunea în stilul birocraţiei lor care nu prea poate fi trasă la răspundere, împiedicând-o să se transforme în nişte State Unite după model american[74]. Uniunea Europeană a lui Siedentop seamănă mai mult cu un al treilea imperiu bonapartist decât cu un al Patrulea Reich german.

O analogie mai bună decât oricare dintre acestea două s-ar putea face cu Elveţia, o ţară unde economia tinde să conteze mai mult decât politica şi unde cantoanele sunt mai puternice decât administraţia centrală. Şi totuşi, nici măcar ideea unei super-Elveţii nu exprimă pe deplin importanţa celor două deficite democratice flagrante ce caracterizează UE. Primul este bine-cunoscut – şi anume slăbiciunea Parlamentului European în raport cu Comisia Europeană, instituţie care se mândreşte cu lipsa ei de transparenţă şi pare că nu dă socoteală în faţa nimănui. Poate că UE nu este Bizanţul, însă mecanismele sale interne sunt cu siguranţă bizantine. Al doilea deficit democratic este acela mai puţin evident, dar poate mai important care îl condamnă pe alegătorul german să aibă mult mai puţine de spus în treburile europene decât europeanul din Luxemburg sau din Irlanda. Este posibil ca aceste două deficite să fie necesare pentru existenţa Uniunii

Europene, de vreme ce un sistem cu adevărat democratic ar putea să dezlănţuie xenofobia pe care o simt mulţi europeni de rând ori să readucă latenta chestiune germană atât în atenţia germanilor, cât şi a vecinilor lor. Dar în această situaţie pare puţin probabil ca UE să realizeze acea consolidare a legitimităţii sale fără de care o politică externă şi de securitate comună este de neconceput.

Deja s-au luat măsuri importante în direcţia a ceea ce se numeşte, eufemistic, geometrie variabilă. Doar 12 membri ai Uniunii Europene au adoptat până acum moneda unică; cu puţin timp înainte de finalizarea cărţii de faţă, un al doilea referendum organizat în Suedia s-a pronunţat categoric împotriva participării la UEM, scăzând şi mai mult şansele unui vot iminent al britanicilor pe acest subiect. Marea Britanie şi Irlanda nu au semnat Acordurile de la Schengen de limitare a controlului vamal în interiorul Uniunii Europene. Între 1989 şi 1997, britanicii au renunţat şi la Carta Socială, unul dintre cei trei „piloni" ai Uniunii Europene proclamaţi la Maastricht. La fel, noii membri ai Uniunii Europene nu vor implementa imediat toţi termenii şi toate condiţiile aderării. Conceptul de abţinere constructivă introdus în Tratatul de la Amsterdam şi cel de cooperare consolidată din tratatul constituţional al lui Giscard (art. I-43) arată calea spre mai multe asemenea aranjamente *à la carte*. Nimeni nu se poate aştepta în mod serios ca asta să consolideze UE. Cu cât sunt mai multe cazuri de neimplicare, cu atât mai puţin coerentă va deveni uniunea. O Europă cu mai multe viteze nu poate realiza obiectivul unei „uniuni tot mai strânse" din Tratatul de la Roma. Dimpotrivă, uniunea va tinde să devină mai îndepărtată. Vor exista în schimb o multitudine de mici

uniuni, de la Tratatul de la Roma, pe scurt, până la o încâlceală politică de „coaliţii ale celor dispuşi” care se suprapun parţial – în fiecare caz, misiunea definind coaliţia. Simptomatic pentru această tendinţă a fost faptul că, după amânarea unei decizii privind tratatul constituţional la summitul de la Bruxelles din decembrie 2003, liderii Franţei şi Germaniei au vorbit deschis despre ţările lor ca fiind „avangarda” a ceea ce este, în mod implicit, o Europă cu două niveluri[*].

Mituri, poveşti şi parade

Concluzia capitolului de faţă este simplă. Statele Unite nu prea au de ce să se teamă nici de extinderea, nici de aprofundarea Uniunii Europene – nu în ultimul rând, pentru că aceste două procese sunt contradictorii. Discuţiile despre apariţia unei Europe federale drept contrapondere a Statelor Unite se bazează pe o înţelegere total eronată a evoluţiilor. UE are o populaţie numeroasă, dar care îmbătrâneşte. Economia sa este mare, dar lentă. Productivitatea sa nu este rea, dar e viciată de prea multe zile libere. Conţine o uniune monetară care mai degrabă a deteriorat decât a consolidat creşterea economică a membrilor săi. Este în mod cert o uniune juridică, dar o parte prea mare din dreptul său are ca sursă o comisie nealeasă care nu dă socoteală nimănui ca să se bucure de legitimitate. Iar ca entitate politică pare probabil că va rămâne confederală în viitorul apropiat. Ceea ce a spus de

Gaulle în 1962 rămâne şi astăzi valabil în mod fundamental: „În momentul actual nu poate fi altă Europă decât o Europă a statelor, în afară, desigur, de mituri, poveşti şi parade”. Şi nici măcar aceste mituri nu impun prea mult respect. Deşi există urme ale unei culturi europene comune care este distinctă de noţiunea amorfă, americană de „Occident”, continuă să predomine identităţile naţionale, iar imigraţia nu contribuie prea mult la diminuarea lor. Din toate aceste motive, o politică externă şi de securitate comună pare un ţel îndepărtat şi poate greu de atins.

Până la urmă, cine are nevoie de o contrapondere? În definitiv, şi Statele Unite, şi Uniunea Europeană au mult mai mult de câştigat din cooperare decât din concurenţă. Concluzia este că ele se completează reciproc şi chiar sunt interdependente. Acest lucru este cel mai evident în sfera economică. Aproape un sfert din exporturile Uniunii Europene ajung în Statele Unite, în timp ce o cincime din importurile acesteia vin din SUA. În 1999, Statele Unite au acoperit 65% din investiţiile străine directe în UE; aceeaşi proporţie din investiţiile străine directe europene a ajuns în Statele Unite. Nu mai puţin de 45% din stocul de ISD americane se află în UE[75]. O parte substanţială din datoria publică a Statelor Unite, precum şi datoriile unor companii americane sunt deţinute în portofoliile unor investitori şi instituţii din Europa. Este deci ceva de spus despre caracterizarea de către Richard Rosecrance a acestei relaţii drept un parteneriat între „Cezar şi Cresus”[76]. Însă interesele comune euroamericane sunt şi culturale; cei care sunt nemulţumiţi că dau de McDonald’s la tot pasul în Europa trec cu vederea numărul uriaş de restaurante franţuzeşti şi

italiene din Statele Unite. Aşa cum se spune că a remarcat directorul general al multinaţionalei Disney, Michael Eisner, „*Frumoasa din pădurea adormită* este cultură şi e franţuzească; *Peter Pan* este englezească, *Pinocchio* e italiană, *Albă ca Zăpada* germană”[77]. Mai presus de toate, nu există nici o îndoială că americanii şi europenii au interesul comun de a combate terorismul. Eforturile unui număr mic de fanatici de a ucide şi a provoca haos, fie în Manhattan, fie în Mombasa, vor fi împiedicate doar dacă serviciile de informaţii şi forţele de poliţie din Statele Unite şi din Europa vor conlucra[78]. De asemenea, proiectele de construcţie naţională din Bosnia, Kosovo, Afganistan şi Irak au şanse mai mari de succes în condiţiile unei cooperări transatlantice semnificative.

Cei din Statele Unite ale Americii care se îngrijorează în legătură cu „ascensiunea” unor State Unite ale Europei ar trebui aşadar să stea calmi. Iar cei din Europa care tocmai asta visează ar trebui să revină cu picioarele pe pământ. Bruxellesul încă este – şi literal, şi metaforic – foarte departe de Bizanţ.

* Motivul invocat pentru eşecul summitului de la Bruxelles a fost refuzul Spaniei şi Poloniei de a accepta relativa diminuare a influenţei lor în Consiliul de Miniştri pe care o presupuneau noile reguli aplicabile votului cu majoritate calificată. Sistemul de la Nisa le convine mai mult.

Capitolul 8

Uşa care se închide

…interesantul subiect al finanţelor imperiului aflat în declin.

Edward Gibbon[1]

Marea reconvergenţă?

În cea mai mare parte a perioadei dintre declinul Imperiului Roman şi ascensiunea Uniunii Europene, Europa a fost caracterizată de fragmentare politică. Perioadele de unitate imperială – de la Carol cel Mare la Hitler, via Carol Quintul şi Napoleon – au fost excepţiile, nu regula. La celălalt capăt al lumii, în Asia de Est, a fost tocmai invers. Începând din secolul al II-lea î.e.n., când Qin Wang, întâiul împărat al imperiului Qin, a unificat China şi a construit Marele Zid, unitatea imperiului a fost regula. Ba chiar, în ciuda unor rare epoci de războaie civile şi slăbiciune dinastică, China a fost cel mai longeviv imperiu din istoria lumii – precum şi unul dintre cele

mai mari. În anii 1820, dinastia manciuriană guverna în mod direct un vast teritoriu, oarecum echivalent cu actuala Republică Populară; în plus, Coreea, Indochina, Siamul, Birmania şi Nepalul erau toate vasale Chinei. În cea mai mare parte a istoriei moderne, în China a trăit între un sfert şi o treime din populaţia lumii – poate chiar 37% în 1820. Înainte de revoluţia industrială, China era şi titanul economiei mondiale. Între 1500 şi 1820, partea sa din producţia mondială nu a fost niciodată sub o cincime şi este posibil să fi crescut chiar până la o treime în 1820[2].

Şi totuşi, în secolele XIX-XX s-a înregistrat o scădere dezastruoasă a nivelurilor de trai în China. Între 1820 şi 1950, produsul intern brut pe cap de locuitor s-a diminuat cam cu un sfert. În 1973, venitul *per capita* în China era de aproximativ o cincime din media la nivel mondial, mai rău decât în multe regiuni ale Africii. Partea Chinei din producţia mondială, care se apropiase de 33% în 1820, a scăzut sub 5%. De ce s-a întâmplat asta rămâne o problemă aprig dezbătută. Chinezii înşişi tind să pună declinul lor pe seama efectelor negative ale imperialismului occidental după războaiele anglo-chineze de la mijlocul secolului al XIX-lea (aşa-numitele Războaie ale Opiului din 1839-1842 şi 1856-1860). O ipoteză occidentală mai recentă este că unitatea politică de lungă durată a Chinei a avut un efect inhibant asupra dezvoltării tehnologice şi strategice a ţării într-o perioadă când Europa era împărţită în state-naţiuni rivale. Concurenţa lor pe plan intern şi extern a fost cea care a oferit Occidentului avantajul economic şi militar decisiv faţă de Orientul mai populat[3]. Dobândirea de colonii în Lumea Nouă, potrivit lui Kenneth Pomeranz, a fost ceea ce a propulsat Europa înaintea Chinei.

Pe la sfârşitul premodernităţii, atât Europa de Vest, cât şi valea fluviului Yangtze se confruntaseră cu crize ecologice asociate cu despăduririle, însă europenii s-au putut folosi de argintul din America şi de zahărul din Caraibe – ca să nu mai vorbesc de cărbunele lor amplasat în mod convenabil – pentru a scăpa de capcana malthusiană prin comerţ şi industrializare[4].

În secolul XX, China a avut o soartă îngrozitoare. Europenii au adus transformări economice la periferia Chinei, însă doar în câteva oraşe – mai ales în Hong Kong – au introdus toată gama de instituţii juridice şi administrative pe care le transplantaseră în imperiul postmogul din India. La instigarea britanicilor, puterile occidentale rivale (printre care se numărau, pe la sfârşitul secolului al XIX-lea, şi Statele Unite) au convenit asupra politicii „uşilor deschise”: China avea să fie o uriaşă zonă de liber schimb, dar una care urma să-şi menţină propriile instituţii politice, rămăşiţele decrepite ale imperiului Qing sau manciurian[5]. Tranziţia de la imperiu la republică în 1911 a fost nereuşită, în primul rând din cauza consecinţelor dezastruoase ale imperialismului japonez în anii 1930 şi a războiului civil care a urmat. Din acest război a ieşit învingător marxistul Mao Zedong, care a reuşit să mobilizeze ţărănimea sărăcită, abătând apoi asupra societăţii chineze cea mai gravă foamete provocată de om din istorie („Marele Salt Înainte”) şi una dintre cele mai serioase perturbări sociale generate de stat (Revoluţia Culturală). China comunistă a continuat să funcţioneze ca un imperiu de succes, urmărindu-şi obiectivele de politică externă cu un realism care l-a impresionat profund pe Henry Kissinger. Dar slăbiciunea sa economică a limitat serios puterea Chinei.

De la reformele iniţiate la sfârşitul anilor 1970 de Deng Xiaoping, China s-a redresat totuşi uimitor pe plan economic. Spre deosebire de Uniunea Sovietică, ce a încercat să-şi liberalizeze economia planificată şi în acelaşi timp să-şi democratizeze sistemul politic (rezultatul fiind colapsul amândurora), chinezii s-au axat pe modificarea instituţiilor economice pe care le aveau în loc să scape de ele, făcând doar schimbări limitate în plan politic[6]. Rezultatul a fost o creştere considerabilă a ratei creşterii economice[7]. În ultimii 20 de ani, creşterea medie anuală a produsului intern brut real al Chinei a fost între 8 şi 12%. Ajustând pe baza parităţii puterii de cumpărare, partea Chinei din producţia mondială a crescut din 1983 încoace de la 4 la 12%[8]. Şi cota sa din exporturile mondiale a crescut. Potrivit unui studiu realizat de Goldman Sachs, economia Chinei ar putea depăşi economia americană ca dimensiuni în 2041[9]. Nu este de mirare că atâţia cercetători din domeniul relaţiilor internaţionale au tras concluzia că China este provocarea strategică a viitorului[10]. Din punct de vedere strict economic, cel puţin, pare un candidat mai plauzibil decât Uniunea Europeană la rolul de contrapondere pentru Statele Unite. Se pare că marea divergenţă este înlocuită de o „mare reconvergenţă”, în care China îşi va recâştiga locul ce i se cuvine în „sistemul mondial”[11]. Faptul că istoricii sunt din nou interesaţi de realizările din trecut ale Chinei, simbolizate de explorările din secolul al XV-lea ale amiralul eunuc Zheng He în Oceanul Indian, reflectă aceste aşteptări privind viitorul.

Totuşi, la fel ca previziunile febrile că lumea se va „japoniza” din anii 1980, astfel de predicţii trebuie tratate cu precauţie. În primul rând, asemenea rate de creştere scăpate

de sub control pot foarte bine să producă şi instabilitate în China, nu doar prosperitate. Exemplul Rusiei ţariste de acum un secol este instructiv. În timpul domniei lui Aleksandr al II-lea şi a celor doi succesori ai săi, Imperiul Rus a iniţiat un program similar de industrializare, deschizându-şi economia comerţului exterior şi capitalului străin şi realizând o creştere excepţional de rapidă după standardele de la momentul respectiv. Însă consecinţele sociale ale acestei expansiuni economice au exercitat presiuni uriaşe asupra instituţiilor autocraţiei Romanovilor, care, atunci când a încercat să folosească noua bogăţie a ţării pentru a purta război, a căzut victimă revoluţiei. O nouă revoluţie chineză nu este de aşteptat; oricât de profunde ar fi inegalităţile, o societate nu porneşte pe calea unei noi revoluţii atât timp cât amintirea nu doar a uneia, ci a două mari răsturnări politice este dureros de vie. Şi totuşi, există scenarii posibile în care Beijingul ar putea fi lovit de o criză internă, fie şi una a fragilului sistem bancar şi financiar al ţării[12]. O posibilitate care nu poate fi exclusă este ca noua dependenţă a Chinei de comerţul liber şi investiţiile străine directe să nu fie decât o întoarcere la epoca uşilor deschise de acum un secol, ale cărei consecinţe politice nu au fost tocmai fericite. Legată de aceasta este o a doua limită a puterii Chinei, mai imediată, şi anume *interdependenţa* sa tot mai mare cu Statele Unite. Departe de a fi rivali strategici, aceste două imperii au aerul unor parteneri economici. Singura întrebare este care din cele două e mai dependent; mai exact, care are mai mult de pierdut în caz că ar apărea o criză în relaţia lor amiabilă, care durează de peste 30 de ani. Astăzi, ca şi acum un secol, există o uşă deschisă între America şi China. Dar ar putea ea să se închidă?

Întoarcere la supraextindere

Răsturnarea a trei tiranii în mai puţin de patru ani nu e chiar de ici, de colo după standardele nici unui imperiu global din trecut. Din 1999, Slobodan Milošević, talibanii şi acum Saddam Hussein au fost îndepărtaţi de la putere ca rezultat – e adevărat, un rezultat indirect în primul caz – al intervenţiei militare americane împotriva forţelor armate ale acestora. Ceea ce face ca acest lucru să fie atât de remarcabil este că se întâmplă la doar un deceniu şi ceva după un val de îngrijorare cu privire la declinul Americii. În 1987, Paul Kennedy avertiza că Statele Unite „se expun riscului… aşa-numitei «supraextinderi imperiale»”. America, susţinea el, îşi cheltuia o parte prea mare din venitul naţional pe angajamentele sale militare. Asta avea deja un impact asupra funcţionării economiei americane în comparaţie cu mai mult sau mai puţin demilitarizatele Germania şi Japonia, care erau capabile să cheltuiască mult mai mult pe cercetare şi dezvoltare în domeniul civil. Puteau Statele Unite să spere că îşi vor păstra poziţia de superputere din timpul Războiului Rece? „Singurul răspuns la întrebare”, scria Kennedy, „este «nu»”[13]. Ba Kennedy chiar mergea şi mai departe, făcând aluzie la consecinţele politice interne grave care puteau rezulta din supraextinderea imperială. Referindu-se la creşterea datoriei publice din motive legate de apărare în timpul preşedintelui Reagan, el a făcut o paralelă cu Franţa prerevoluţionară, „singurul exemplu din istorie al unei mari puteri care s-a îndatorat atât de mult *pe timp de pace*”[14].

Aşa cum spunea cândva Keynes, când se schimbă datele problemei, trebuie să-ţi schimbi şi tu părerea[15]. În septembrie 2002, scriind despre ascensiunea ulterioară a Americii de la statutul de superputere la cel de „hiperputere”, Kennedy invoca acel *deus ex machina* al „revoluţiei în domeniul militar” pentru a explica de ce previziunile sale privind supraextinderea nu se îndepliniseră. Toate acele investiţii în cercetare şi dezvoltare în domeniul militar, pe care le dezaprobase în aşa măsură în anii 1980, aduseseră un beneficiu neprevăzut[16]. Nu numai că Uniunea Sovietică s-a prăbuşit încercând să egaleze extravaganţa lui Reagan şi Weinberger în domeniul armelor, dar Statele Unite au mai şi încasat apoi un triplu dividend al păcii, în anii 1990: cheltuieli pentru apărare mai mici ca proporţie din PIB, accelerarea creşterii economice şi un salt brusc în ceea ce priveşte potenţialul militar care a lăsat mult în urmă alte puteri.

Ironia este că teza iniţială a lui Kennedy privind supraextinderea *fiscală* încă ar putea să se confirme – în ciuda deciziei lui de a renunţa la ea. Supraextinderea fiscală a Americii este cu mult mai gravă astăzi decât orice şi-a închipuit el acum 16 ani. Esenţial este – şi aici se sfârşeşte asemănarea cu argumentul anterior al lui Kennedy – că această supraextindere nu are aproape nimic de-a face cu angajamentele militare din străinătate ale Statelor Unite, ci este rezultatul dezechilibrului cronic al finanţelor naţionale ale Americii. Iar problema a căpătat asemenea dimensiuni, încât majorităţii americanilor, inclusiv celor care se consideră bine informaţi cu privire la finanţele naţiunii, pur şi simplu nu le vine să creadă că este adevărat. Ba chiar motivul principal pentru care criza fiscală a Americii rămâne latentă

este tocmai că oamenii refuză să creadă în existenţa ei[17]. Şi pot face asta pentru că Statele Unite au ajuns pe nesimţite să se bazeze pe capital est-asiatic pentru a-şi stabiliza bugetele dezechilibrate. Mulţi comentatori au remarcat reacţia foarte moderată, chiar pasivă a Chinei la intervenţiile militare americane recente[18]. Mai puţini au apreciat măsura în care contribuie acum China la finanţarea puterii americane.

La fel ca imperiul liberal al Marii Britanii de acum un secol, şi imperiul liberal în formare al Americii este surprinzător de ieftin de administrat. Asta se datorează în mare măsură faptului că economia americană este atât de mare. Din 1980, produsul intern brut al Statelor Unite, măsurat în dolari la valoarea actuală, a crescut de la un nivel minim de doar 10% din producţia mondială la 31% în 2002. Asta înseamnă că economia americană este de două ori şi jumătate mai mare decât economia Japoniei, de opt ori şi jumătate mai mare decât a Chinei şi de 30 de ori mai mare decât a Rusiei. Cheltuielile militare ale Statelor Unite depăşesc bugetele pentru apărare ale Uniunii Europene, Chinei şi Rusiei la un loc. Şi totuşi, costurile armatei americane au scăzut considerabil în termeni relativi, de la o medie de 10% din PIB în anii 1950 la doar 4% în anii 1990, prognozându-se să ajungă la 3,5% în prima jumătate a deceniului actual.

Mulţi americani sunt preocupaţi de costul ocupării Irakului de către SUA, în mare măsură din cauză că au fost încurajaţi să creadă că aceasta nu va costa nimic. În aprilie 2003, unii purtători de cuvânt ai administraţiei Bush vorbeau de parcă reconstrucţia acestei ţări avea să se autofinanţeze cumva. Primul Război din Golf efectiv nu îi costase nimic pe

americani pentru că o amplă coaliţie, din care făceau parte şi Germania şi Japonia, acoperise 80-90% din costurile sale militare totale[19]. Dar în al Doilea Război din Golf Statele Unite nu numai că au învins Irakul, ci l-au şi ocupat. Şi au făcut-o cu sprijinul unui număr mai mic de aliaţi bogaţi. În mare parte a anului 2003 liderii Americii au părut că nu doresc să înfrunte această realitate. „Irakul este o naţiune bogată”, declara nonşalant purtătorul de cuvânt al preşedintelui, Ari Fleischer. „Irakul va dispune de o bază financiară internă uriaşă care să fie exploatată... datorită resurselor [sale] de petrol.” Mottoul celei mai mari companii a Americii, Wal-Mart, este simplu şi la obiect: „Întotdeauna preţuri mici. Întotdeauna”. Acelaşi principiu a fost adoptat iniţial şi de administraţia Bush după 11 septembrie. Politica era schimbarea de regim, însă mijloacele alocate acesteia erau modeste.

Merită amintit faptul că până în septembrie 2003 administraţia Bush încă cheltuise relativ puţin pentru reconstrucţia Afganistanului, unde construcţia naţională cică începuse de un an şi jumătate. Potrivit agenţiei CARE International, suma anuală pe persoană promisă Afganistanului până la acea dată – de toţi donatorii străini – nu depăşea un sfert din suma cheltuită efectiv pentru redresarea de după conflict în Kosovo, cu toate că nevoile Afganistanului erau evident cu mult mai acute. În orice caz, Center on International Cooperation a calculat în iunie 2003 că fuseseră cu adevărat „repartizaţi” pentru reconstrucţia Afganistanului nu mai mult de 1,6 miliarde de dolari, dintre care doar 947 de milioane fuseseră „activaţi” (ceea ce adesea însemna că fuseseră cheltuiţi pe vehicule şi computere pentru echipe occidentale de „evaluare a nevoilor”). Doar 192 de

milioane de dolari fuseseră cheltuiţi pe proiecte care fuseseră finalizate[20]. Viitoarea stabilitate în Afganistan depinde clar de succesul Administraţiei Interimare instituite la Kabul sub conducerea preşedintelui Hamid Karzai. Şi totuşi, la momentul când scriu aceste rânduri, mai puţin de o cincime din finanţarea de după război a ajuns în fondurile fiduciare ale guvernului afghan; mult mai mulţi bani au fost distribuiţi prin intermediul unor donatori internaţionali. Până în mai 2003, Statele Unite alocaseră derizoria sumă de *cinci milioane de dolari* principalului fond al Administraţiei Interimare afghane[21].

O asemenea parcimonie nu poate fi pusă totuşi doar pe seama administraţiei Bush. Scăderea bugetului american pentru ajutor extern – de la nivelul său maxim atins în anii de după al Doilea Război Mondial, când, în medie, s-a apropiat de 1,8% din produsul naţional brut al Statelor Unite, la nivelul său actual de doar 0,2%[22] – este rezultatul multor ani de avariţie a legislatorilor americani. În primele faze ale Războiului din Irak a avut loc o întâlnire suprarealistă a unor negociatori din partea Camerei Reprezentanţilor şi a Senatului pentru a stabili cum – şi unde – ar trebui cheltuiţi cei 79 de miliarde de dolari ceruţi iniţial de administraţia Bush pentru a acoperi costurile războiului. Până când au terminat, 2,9 miliarde de dolari fuseseră destinaţi scoaterii din impas financiar a unor companii aeriene americane, ale căror profituri scăzuseră din cauza insecurităţii internaţionale accentuate după 11 septembrie. Alţi 275 de milioane de dolari fuseseră redirecţionaţi către angajaţii concediaţi de curând de companiile aeriene. A existat chiar şi un moment ridicol când senatorul Patrick J. Leahy din Vermont a propus ca 3,3

milioane de dolari din bugetul pentru război să fie cheltuiţi pe reconstruirea unui baraj aflat în apropierea casei lui din Waterbury. Dacă există posibilitatea de a alege între nişte mezeluri locale şi securitatea naţională, poţi să bagi mâna în foc că există mereu anumiţi membri ai Congresului care vor opta pentru cele dintâi.

Şi totuşi, atitudinile s-au schimbat în mod perceptibil în 2003; ca dovadă, aprobarea de către Congres a cererii din octombrie 2003 a administraţiei de a se aloca 87 de miliarde de dolari pentru a finanţa ocupaţia şi reconstrucţia Irakului şi Afganistanului. La urma urmei, există o diferenţă între ajutorul care este pur şi simplu plătit unor state străine ce nu au cunoscut nici o îmbunătăţire şi ajutorul menit să facă un succes dintr-o schimbare de regim realizată de americani. Iar legislatorii americani nu iau în calcul doar costurile, ci şi beneficiile răsturnării lui Saddam Hussein.

Alocându-se o sumă mult mai mică decât cei 79 de miliarde de dolari ceruţi – probabil mai aproape de 48 de miliarde –, războiul în sine a fost relativ ieftin[23]. Mai mult decât atât, după cum au arătat nişte economişti de la University of Chicago, s-ar putea chiar ca Statele Unite să fi făcut economii scăpând de Saddam, deoarece numai stăvilirea ameninţării militare pe care o reprezenta acesta costa vreo 13 miliarde de dolari pe an[24]. Fără îndoială că 87 de miliarde de dolari par o grămadă de bani pentru majoritatea americanilor. Însă această sumă înseamnă doar 0,8% din produsul intern brut al Statelor Unite, iar dată fiind imposibilitatea de a anticipa cât ar costa un eşec în Irak, pare un preţ destul de mic pentru instituirea unui sistem de guvernare stabil şi favorabil în această ţară – dacă pornim de la premisa că se poate face asta.

Evident, cea mai mare parte din cei 87 de miliarde de dolari vor fi absorbiţi de costurile pur militare ale prezenţei americane. Doar vreo 20 şi ceva de miliarde au fost destinaţi reconstrucţiei, din care un sfert vor fi alocaţi modernizării forţelor de securitate irakiene[25]. Numai reparaţiile puţurilor petroliere, conductelor de petrol şi rafinăriilor deteriorate ar putea costa peste cinci miliarde de dolari; recondiţionarea sistemului electroenergetic, mai mult decât dublul acestei sume. Totuşi, 20 de miliarde de dolari reprezintă o sumă mare în raport cu nivelul jalnic de scăzut al produsului intern brut al Irakului; proporţional vorbind, este un stimulent mult mai mare decât a fost pentru Germania de Vest ajutorul acordat în cadrul Planului Marshall la sfârşitul anilor 1940, de vreme ce economia Germaniei nu s-a prăbuşit niciodată în timpul lui Hitler în aşa măsură ca economia Irakului în timpul lui Saddam[26]. Mai mult decât atât, donatorii internaţionali au oferit deja aproximativ 13 miliarde de dolari pentru a acoperi costurile reconstrucţiei de după război.

De ce cheltuielile de până la 100 de miliarde de dolari pentru securitate şi reconstrucţie nu ar fi suficiente pentru a ajuta Irakul să se pună pe picioare? La urma urmei, această ţară este pe locul al doilea în lume din punctul de vedere al rezervelor de petrol. Înainte de a fi aruncaţi în sărăcie de despotismul lui Saddam, venitul irakienilor era în medie între un sfert şi jumătate din cel al americanilor, în funcţie de metoda de calcul folosită. Până în 1999, două decenii de război, controlul statului, furturile comise de stat şi sancţiunile reduseseră totuşi venitul mediu al irakienilor la trei sferturi din 1% din venitul mediu al americanilor[27]. 20 de ani nu sunt de ajuns pentru a şterge din memoria colectivă

felul cum funcţionează o economie de piaţă; experienţa Poloniei şi Rusiei din anii 1990 arată clar că nici măcar 45 de ani nu sunt de ajuns, deşi după 75 de ani nu mai rămâne nici o amintire. În anumite condiţii, Irakul ar putea deci să revină destul de rapid la nivelurile de trai de dinainte de 1979. Desigur, ca să înceapă redresarea economică, este nevoie urgent de trei lucruri: aplicarea eficientă a legii şi ordinii, repararea şi restaurarea infrastructurii de bază (în special apa şi electricitatea) şi cheltuieli substanţiale de reconstrucţie pentru modernizarea câmpurilor petrolifere distruse şi stimularea activităţii economice în alte sectoare. Însă aceste lucruri pot fi realizate, cu condiţia să nu se pună capăt prematur ocupaţiei şi instituţiile economice şi juridice stabile să aibă timp să prindă rădăcini.

Administraţia Bush nu a invadat Irakul din cauza rezervelor de petrol ale acestei ţări, contrar unei teorii a conspiraţiei în care cred mulţi[28]. Totuşi, reluarea producţiei de petrol este o condiţie prealabilă necesară pentru succesul transformării Irakului de către americani. Nimeni nu se îndoieşte că Irakul are o grămadă de petrol în subsol, deşi cantitatea exactă a rezervelor acestei ţări este tema unor dezbateri aprinse în rândul experţilor din domeniu. Însă, indiferent dacă Irakul are doar 78 de miliarde de barili sau 300 de miliarde, aceasta este o chestiune de interes pur academic pe termen scurt. Adevărata întrebare este cât petrol va fi extras anul acesta, anul viitor şi următorul şi la ce preţ se va vinde fiecare baril. Tabelul 13 oferă trei scenarii posibile ale unei ocupaţii despre care se presupune în mod optimist că va dura patru ani. În cel mai optimist scenariu, Irakul este capabil să crească producţia la 3,5 milioane de barili pe zi

până în 2006, iar preţul petrolului rămâne la nivelul ridicat de 30 de dolari barilul, generând un total de aproximativ 100 de miliarde de dolari în patru ani. În realitate, se preconizează că livrările vor creşte mai lent şi preţurile medii vor fi mai scăzute, aşa încât veniturile pentru toată perioada ar putea ajunge la mai puţin de 40 de miliarde de dolari. De asemenea, trebuie observat că acestea sunt previziuni cu privire la venitul brut; din aceste cifre vor trebui deduse tot felul de costuri. Nu ar trebui să uităm nici de datoriile externe pe care le are deja Irakul, 120 de miliarde de dolari către creditori străini, plus până la 125 de miliarde de dolari ca despăgubiri de război. Doar o anulare a acestor „datorii odioase" – odioase pentru că au fost făcute de tiranul Saddam – ar disponibiliza viitoarele venituri din petrol pentru finanţarea reconstrucţiei. Cu toate acestea, perspectivele nu sunt lipsite de speranţă. Cel puţin unele dintre costurile stabilizării Irakului ar trebui acoperite până la urmă din vânzările de petrol.

Tabelul 13. Veniturile din petrol ale Irakului: venituri preconizate, 2003-2006

	2003	2004	2005	2006	Total
Mediu	25	25	25	25	
Preţ pe baril ($)	1,7	2,5	2,5	2,5	
Barili pe zi (milioane)	620,5	912,5	912,5	912,5	
Barili pe an (milioane)	3,9	22,8	22,8	22,8	72,3
Venit pe an (milioane de dolari)					
Cel mai mic	15	15	15	15	
Preţ pe baril ($)	1,7	2	2	2	
Barili pe zi (milioane)	620,5	730	730	730	
Barili pe an (milioane)	2,3	11,0	11,0	11,0	35,2
Venit pe an (milioane de dolari)					
Cel mai mare	30	30	30	30	
Preţ pe baril ($)	1,7	2,5	3	3,5	

Barili pe zi (milioane)	620,5	912,5	1 095	1 277,5	
Barili pe an (milioane)	4,7	27,4	32,9	38,3	103,2
Venit pe an (milioane de dolari)					

Sursă: calculele autorului

În sfârşit, dacă stabilizarea are succes, vor creşte nu doar economia ţării, ci şi exporturile americane către Irak, la fel cum s-a întâmplat la sfârşitul anilor 1940, când s-au relansat Germania şi Japonia. Criticii administraţiei Bush se plâng că anumitor companii americane li se atribuie contracte pentru reconstrucţia infrastructurii Irakului, când de fapt ar trebui să aprecieze faptul că politica de după război creează deja locuri de muncă pentru unii lucrători americani, căci fără astfel de recompense materiale politicile generoase faţă de foştii duşmani pierd rapid sprijinul populaţiei. Aritmetica ocupaţiei nu este un joc cu sumă nulă, aşa cum li se pare uneori criticilor mai radicali ai preşedintelui Bush, care insistă că fiecare dolar cheltuit în Irak înseamnă un dolar mai puţin pentru şcolile sau spitalele americane[29]. Din contră, succesul în Irak ar putea aduce beneficii semnificative – şi nu doar companiilor care îşi asumă riscul de a accepta contracte pentru reconstrucţia acestei ţări.

Arme şi unt

Deci nu costul schimbării de regim şi al construcţiei naţionale ameninţă imperiul american cu supraextinderea, ci cheltuielile pe care le face acesta mult mai aproape de casă.

Căci economia americană a ajuns să se bazeze într-o măsură mai mare decât în orice alt moment din istoria sa pe consum şi credite – atât publice, cât şi private. De vreme ce puterea externă a Americii este bazată pe forţa economiei, există aşadar un paradox. În mod tradiţional, imperiile au fost nevoite să aleagă între arme şi unt – între cheltuielile militare şi consum – şi au fost constrânse de îndatorarea excesivă. Însă imperiul american are nevoie de consum pentru a-şi alimenta creşterea economică, din care îşi poate finanţa atât de uşor cheltuielile militare. Şi pare să fie în stare să ia cu împrumut sume fără precedent pentru a menţine creşterea consumului. Este un imperiul al armelor *şi* untului.

Întruchiparea perfectă a acestui paradox este vehiculul multifuncţional 4 × 4, numit şi Hummer. În forma sa iniţială, Hummerul a fost proiectat de AM General în 1979 ca vehicul uşor de transportat persoane pentru armata americană şi a devenit vehiculul preferat al patrulelor americane în aproape toate zonele de conflict unde sunt desfăşurate trupe ale Statelor Unite. Şi totuşi, Hummerul este şi un bun de folosinţă îndelungată. Din 1999, când drepturile de a-l produce pentru uz civil au fost vândute companiei General Motors, au început să apară Hummere de diverse culori pe şoselele din toată America, începând cu California[30]. Este Hummerul pentru cucerire sau pentru consum? Răspunsul este: şi pentru una, şi pentru alta. Ba chiar, având consum mare (în medie, 31 de litri la 100 de kilometri) şi fiind masiv şi greu, el ilustrează risipa nechibzuită de combustibili fosili a americanilor.

Desigur, unii ar închide cercul spunând că în Irak este nevoie de Hummere pentru ca Hummerele din California să fie alimentate în continuare cu benzină ieftină. Însă astfel se

exagerează din nou importanţa petrolului în decizia de a-i declara război lui Saddam Hussein. Căci paradoxul imperiului armelor şi untului poate fi ilustrat şi comparând destinele economice contrastante a două companii americane după alegerea preşedintelui Bush. Oricine a investit în compania de servicii petroliere Halliburton la sfârşitul anului 2000 sperând ca aceasta să aibă de câştigat de pe urma unei victorii a republicanilor în alegeri a fost dezamăgit. În cei trei ani care au trecut până în noiembrie 2003, acţiunile companiei au scăzut cu peste o treime şi nu au câştigat cine ştie ce din politica mai agresivă în Orientul Mijlociu susţinută de prietenii săi sus-puşi. Un investitor care şi-a plasat banii în acţiuni ale companiei Wal-Mart la sfârşitul anului 2000 ar fi obţinut, dimpotrivă, un *câştig* de o cincime. Dintr-un punct de vedere strict economic, investiţiile în compania ce reprezintă prin excelenţă sectorul de consum s-au dovedit a fi cu mult mai profitabile decât investiţiile în firma despre care se presupune că este în centrul complexului militaro-petrolier.

Importanţa tot mai mare a consumului personal în creşterea economiei americane a fost una dintre evoluţiile cele mai marcante din ultimele patru decenii. Ca procent din PIB, a crescut de la aproximativ 62% în anii 1960 la aproape 70% în 2002. Rezultatul a fost o diminuare a economiilor: rata economiilor personale a scăzut de la o medie de 9% din 1959 până în 1992 la doar puţin peste 4% în următorii 11 ani. Ba chiar americanii au finanţat o parte substanţială a consumului lor crescut făcând împrumuturi. Datoria de pe piaţa de credite pentru sectorul gospodăriilor populaţiei a crescut de la 44% din PIB în anii 1960 şi 1970 la 78% în 2002.

Şi nu doar americanii de rând se bazează pe credite ca să-şi acopere cheltuielile tot mai mari pentru consum. Guvernul federal a recunoscut în iulie 2003 că excedentul bugetar de 334 de miliarde de dolari pe care îl prognozase cu doi ani înainte se transformase – din cauza unei combinaţii între recesiune, război şi reduceri fiscale – într-un deficit de cel puţin 475 de miliarde[31]. Această cifră i-a şocat pe mulţi americani. La urma urmei, în timpul administraţiei Clinton, Biroul pentru Buget al Congresului a preconizat excedente bugetare cât vedeai cu ochii. Totuşi, aceste estimări aveau la bază presupunerea că, indiferent de inflaţie sau de creşterea economică, guvernul federal va cheltui exact aceleaşi sume, an de an, pentru orice în afară de asigurările sociale, sistemul Medicare şi alte drepturi. În acelaşi timp, Biroul pentru Buget al Congresului a presupus cu încredere că încasările fiscale federale vor creşte cu aproximativ 6% pe an. În 2001, Biroul a decis că ajustarea cheltuielilor discreţionare preconizate în funcţie de inflaţie (dar nu şi în funcţie de creşterea economică) nu mai este „utilă sau viabilă”. Făcându-se această ajustare, excedentul prevăzut pentru 2002-2011 scădea de la 6,8 la 5,6 trilioane de dolari. Dar asta nu era nimic în comparaţie cu impactul unor evenimente neprevăzute ulterioare. Doi ani mai târziu, după o recesiune, o reducere fiscală uriaşă şi atacurile din 11 septembrie, excedentul prevăzut de Biroul pentru Buget al Congresului pe zece ani scăzuse la 20 de miliarde de dolari. Cu toate acestea, Biroul a reuşit să prevadă o scădere pe termen mediu a datoriei statului deţinută de sectorul public de la 35,5% la 16,8% din PIB în decurs de zece ani[32]. Pentru a ajunge la acest rezultat, Biroul a presupus, în mod convenabil, că cheltuielile

discreţionare vor rămâne fixe în următorul deceniu chiar dacă economia creşte. De fapt, aceste achiziţii, care includ şi costurile militare şi de securitate suplimentare începând din septembrie 2001, au crescut de peste două ori mai rapid decât producţia economică în ultimii trei ani. La momentul când scriu aceste rânduri, Biroul pentru Buget al Congresului şi-a revizuit iarăşi previziunile. Acum anticipează pentru 2004 un deficit de aproape jumătate de trilion de dolari, iar pentru perioada de zece ani din 2002 până în 2011 excedentul preconizat anterior s-a transformat într-un deficit de 2,7 trilioane. Asta înseamnă noi datorii cu 9,5 trilioane de dolari mai mari decât anticipa Biroul înainte de ultimele alegeri prezidenţiale, acum nici patru ani.

Şi totuşi, chiar şi cele mai recente estimări ale Biroului pentru Buget al Congresului tot subestimează extrem de mult volumul datoriilor guvernului federal pentru că „rezultatul final net” îl constituie doar acea parte a datoriilor care ia forma obligaţiunilor.

Americanilor le place securitatea. Dar asigurările sociale le plac mai mult decât securitatea naţională. Preocuparea lor faţă de riscurile legate de bătrâneţe şi de boală se va dovedi a fi adevărata cauză a supraextinderii fiscale a ţării lor, nu preocuparea faţă de riscurile terorismului şi „axa răului”. Criza fiscală latentă de astăzi nu este rezultatul unor sarcini militare excesive în străinătate, ci al unei necorelări cronice a legislaţiei mai vechi privind asigurările sociale, din care o parte datează de pe vremea politicii New Deal, cu schimbările demografice ale societăţii americane.

În doar trei ani, primii din cei aproximativ 77 de milioane de membri ai generaţiei *baby boomers* vor începe să primească beneficii de securitate socială. În şase ani vor începe să primească beneficii în sistemul Medicare. Până ce vor ieşi toţi la pensie, estimează un oficial, populaţia vârstnică a Statelor Unite se va dubla, însă numărul contribuabililor capabili să le plătească pensiile şi asigurările medicale va creşte cu doar 15%. Economiştii se referă la angajamentul guvernului de a le plăti pensii şi prestaţii medicale vârstnicilor de astăzi şi din viitor ca parte a datoriilor „implicite” ale statului. Însă aceste datorii sunt la fel de reale ca şi obligaţia de a rambursa principalul plus dobânda pentru titlurile de stat. Ba chiar, din punct de vedere politic, poate fi mai uşor să nu se achite anumite datorii explicite decât să nu se mai plătească prestaţii sociale şi medicale. Deşi nu poate spune nimeni cu siguranţă ce datorie nu va plăti statul mai întâi, un lucru este clar: datoriile implicite le eclipsează pe cele explicite.

Amploarea acestor datorii implicite a fost dezvăluită în 2003 într-un studiu realizat de Jagadeesh Gokhale, un economist de top de la Federal Reserve Bank din Cleveland, şi de Kent Smetters, fostul asistent al secretarului adjunct pe probleme de politică economică la Trezoreria Statelor Unite. Ei au formulat următoarea întrebare: dacă presupunem că astăzi guvernul ar pune mâna pe toate veniturile pe care se poate aştepta să le încaseze în viitor, însă ar trebui să le folosească, tot astăzi, pentru a-şi plăti toate cheltuielile viitoare la care s-a angajat, inclusiv serviciul datoriei, valoarea prezentă actualizată a tuturor veniturilor sale viitoare ar fi suficientă pentru a acoperi valoarea prezentă

actualizată a tuturor cheltuielilor sale viitoare? Răspunsul este un *nu* hotărât. Conform calculelor efectuate de cei doi, diferenţa este de 45 de trilioane de dolari[33]. Pentru a privi această cifră în perspectivă, ea este de 12 ori mai mare decât datoria oficială curentă deţinută de populaţie şi cam de patru ori mai mare decât producţia anuală a ţării. Gokhale şi Smetters se întrebau şi cu cât ar trebui crescute impozitele sau reduse cheltuielile – în intervalul imediat şi cu titlu permanent – pentru a genera, în valoare curentă, 45 de trilioane de dolari. Ei oferă patru răspunsuri alternative (vezi tabelul 14). Guvernul ar putea, începând de astăzi, să crească impozitele pe venit şi pe profit (pentru persoanele fizice şi companii) cu 69% sau cele pe salarii cu 95%, să diminueze beneficiile de securitate socială şi cele medicale cu 56% ori să elimine cu totul cheltuielile discreţionare federale.

Tabelul 14. Creşterile procentuale de impozitare sau reducerile procentuale ale cheltuielilor necesare astăzi pentru a realiza un echilibru între generaţii în politica fiscală a Statelor Unite

Politica	Variaţia procentuală
Creşterea impozitelor pe profit federale	+69
Creşterea impozitelor pe salarii	+95
Reducerea achiziţiilor federale	–100
Reducerea asigurărilor sociale şi medicale	–56

Sursa: Jagadeesh Gokhale şi Kent Smetters, „Fiscal and Generational Imbalances”

Un alt mod de a pune problema este să comparăm sarcina fiscală din timpul vieţii noastre cu cea pe care va trebui s-o suporte generaţia viitoare dacă guvernul nu ia una dintre măsurile sus-menţionate – de unde şi sintagma folosită adesea

referitor la astfel de calcule: „bilanţuri privind generaţiile”. Ceea ce sugerează asemenea bilanţuri este că oricine are ghinionul de a se naşte astăzi în America, spre deosebire de cei născuţi în anii 1940 sau 1950, va fi împovărat de-a lungul întregii sale activităţi profesionale de rate foarte ridicate ale impozitării, posibil chiar duble faţă de cele impuse părinţilor sau bunicilor săi. În ciuda reducerilor fiscale ale administraţiei Bush, americanii nu plătesc astăzi impozite deloc mici. Aşa că ideea de a impozita generaţia următoare la o rată dublă faţă de cea actuală pare cel puţin extravagantă.

Există totuşi o problemă serioasă cu aceste cifre, legată nu de calculele care stau la baza lor, ci de *acceptarea* lor. Mai clar, situaţia este aşa de albastră, încât nu prea îi vine nimănui să creadă. Nu că oamenii nu ar fi deloc conştienţi de problemă. Este notoriu faptul că americanii trăiesc mai mult şi cheltuielile implicate de creşterea proporţiei vârstnicilor vor fi mari. Ceea ce încă nu realizează oamenii este cât de mari vor fi acestea. Un răspuns auzit adesea este că economiştii în cauză au de reglat nişte conturi politice şi de aceea au făcut nişte presupuneri menite să sugereze cel mai sumbru scenariu posibil. Însă realitatea este că studiul realizat de Gokhale şi Smetters a fost comandat de Paul O’Neill pe vremea când era secretar al Trezoreriei şi elaborat în timp ce Smetters lucra la Trezorerie şi Gorkhale la Federal Reserve. Mai mult decât atât, departe de a constitui un scenariu al celei mai nefavorabile situaţii, cifrele lui Gorkhale şi Smitters se bazează pe nişte ipoteze oficiale probabil optimiste privind creşterea pe viitor a costurilor sistemului Medicare şi a longevităţii. Până acum, rata creşterii anuale a beneficiilor medicale reale pe beneficiar a depăşit-o pe cea a

productivităţii muncii cu 2,5 puncte procentuale. Însă estimările oficiale iau în considerare pe viitor o diferenţă de doar un punct procentual. (Şi mai presupun, în mod optimist, că vor mai trece 50 de ani până când americanii vor ajunge la actuala speranţă de viaţă a japonezilor.) Pornind de la ipoteze oarecum diferite, dezechilibrul fiscal total ar putea chiar să depăşească 45 de trilioane de dolari.

Nu poate fi o surpriză pentru nimeni că în sistemul politic american o astfel de aritmetică fiscală neplăcută este marginalizată. Nici un candidat la preşedinţie sănătos la cap nu şi-ar face campanie cu sloganul „Să mărim impozitele cu două treimi”. Şi nici un politician raţional aflat în funcţie nu se gândeşte să reducă beneficiile de securitate socială şi cele medicale cu mai mult de 50%. Se poate presupune aşadar că pe termen scurt nu se va face aproape nimic în legătură cu problema dezechilibrului dintre generaţii. Din nefericire, asta înseamnă că problema se va agrava şi mai mult. Potrivit lui Gokhale şi Smitters, dacă politica ar rămâne neschimbată până în 2008, impozitele pe venituri ar trebui să crească şi mai mult – cu 74% – pentru a elimina decalajul dintre generaţii. Cu alte cuvinte, aritmetica bilanţurilor privind generaţiile implică o estimare distributivă la un moment dat în viitor. Mai devreme sau mai târziu, guvernul trebuie să-şi reducă angajamentele de cheltuieli ori să-şi crească veniturile fiscale. Din păcate, abordarea administraţiei Bush faţă de criza fiscală federală latentă pare deocamdată să constea într-o variaţiune a vechiului slogan al lui Lenin „Cu cât mai rău, cu atât mai bine”. Confruntaţi cu o creştere a deficitelor, preşedintele şi oamenii lui au ales să supună votului Congresului trei reduceri majore de impozite. Anumiţi

funcţionari din administraţie au luat uneori apărarea acestor măsuri pe motiv că ar reprezenta un stimulent pentru activitatea economică, o variantă a „economiei voodoo” luate cândva în râs de tatăl preşedintelui. Există totuşi motive întemeiate să rămânem sceptici, nu în ultimul rând pentru că principalii beneficiari ai acestor reduceri fiscale sunt nişte bogătaşi.

De fapt, o posibilă soluţie fiscală a problemei dezechilibrului dintre generaţii a fost deja pusă în aplicare în Marea Britanie; este vorba pur şi simplu de abandonarea mecanismului care permite drepturilor sociale să crească mai mult decât inflaţia la nivel general. În 1979, guvernul nou-ales al lui Margaret Thatcher a reformat discret pensia de stat de bază instituită de mult, care creştea în fiecare an în conformitate cu cel mai mare dintre doi indici, indicele preţurilor cu amănuntul sau indicele veniturilor medii. Primul buget al guvernului Thatcher a modificat regula astfel încât pensia să crească proporţional doar cu indicele preţurilor cu amănuntul, nemaifiind pusă în legătură cu câştigurile medii[34]. Economiile bugetare pe termen scurt au fost substanţiale, deoarece creşterea salariilor a depăşit cu mult inflaţia după 1980. Pe termen lung, economiile au fost şi mai mari. Angajamentele Regatului Unit privind pensiile publice nefinanţate sunt astăzi cu mult mai mici decât ale majorităţii guvernelor de pe continent, de doar 5% din PIB pe perioada de până în 2050, în comparaţie cu 70% pentru Italia, 105% pentru Franţa şi 110% pentru Germania[35]. Această reformă a lui Thatcher şi altele constituie motivul pentru care Regatul Unit face parte din elita economiilor dezvoltate ce nu au găuri prea mari în bilanţurile lor privind generaţiile[36].

În situaţia în care se află acum America, lucrul cel mai important trebuie să fie aducerea sub control a cheltuielilor sistemului Medicare, căci acestea sunt de fapt responsabile pentru cea mai mare parte – 82% – a găurii negre de 45 de trilioane de dolari din buget. Numai reducerea ratei de creştere a plăţilor pe beneficiar cu jumătate de punct procentual pe an ar scădea 15 trilioane de dolari din deficitul bugetar pe termen lung de 45 de trilioane. Trebuie să existe o modalitate de a limita extinderea programului fără a-i pune în pericol capacitatea de a le oferi servicii medicale persoanelor în etate defavorizate. Din nefericire, compensând costul reţetelor, reforma sistemului Medicare prezentată de preşedintele Bush şi adoptată de Congres în 2003 va avea tocmai efectul opus[37]. O a doua opţiune de politică (analizată acum serios) ar fi privatizarea asigurărilor sociale[38].

Va fi aplicată vreuna din aceste politici? Răspunsul este că acest lucru pare puţin probabil având în vedere organizarea politică şi conştiinţa de sine tot mai accentuate ale vârstnicilor americani. Unii oameni politici americani spun uneori că asigurările sociale curentează, pentru că politicienii care se ating de ele sugerând vreo reducere a beneficiilor tind să sufere un şoc politic violent din partea Asociaţiei Americane a Pensionarilor. Ţinând seama de experienţa britanicilor din anii 1980, Asociaţia a comandat deja un studiu ce arată care ar fi efectul dacă un guvern american ar înlocui legătura dintre pensia de stat şi salarii printr-o legătură cu inflaţia. Concluzia studiului este că indexarea preţurilor ar provoca o scădere cu 50% a ratei medii de înlocuire (beneficiul ca procent din venitul înainte de pensionare) pe o perioadă de 75 de ani, „schimbând fundamental relaţia dintre contribuţiile

lucrătorilor şi beneficiile pe care le primesc”[39]. Nu este tocmai clar de ce exact pe vârstnicii de astăzi ar trebui să-i preocupe nivelul pensiilor de peste trei sferturi de secol. Cu toate acestea, astfel de argumente au ecou nu doar în rândul pensionarilor, ci şi printre cei aflaţi în pragul pensionării. Aşa-numiţii *baby boomers* sunt acum aşa de bătrâni, încât sunt mai interesaţi de menţinerea beneficiilor lor pe viitor decât de scăderea actualelor impozite pe salariile lor. Ba mulţi chiar au devenit membri ai Asociaţiei Americane a Pensionarilor, care le trimite americanilor formulare de cerere atunci când împlinesc 50 de ani. Atât timp cât atitudinile faţă de bătrâneţe rămân neschimbate, iar pensionarii şi cei aflaţi în pragul pensionării rămân atât de bine organizaţi, o reformă radicală a sistemului american de asigurări sociale – şi deci o echilibrare a finanţelor federale – pare o perspectivă îndepărtată.

Atingerea punctului critic

Potrivit teoriei general acceptate, dacă aceia care investesc în obligaţiuni de stat şi care le comercializează anticipează un dezechilibru tot mai mare în politica fiscală a statului, ei vând obligaţiunile acelui stat. Şi au motive întemeiate. Un decalaj din ce în ce mai mare între veniturile şi cheltuielile curente este de obicei redus în două moduri: ori se pun în vânzare un număr şi mai mare de obligaţiuni către populaţie, ori se tipăresc bani[40]. Dacă toate celelalte condiţii rămân

neschimbate, fiecare măsură duce la o scădere a preţurilor obligaţiunilor şi la o creştere a ratelor dobânzilor, stimulentul de care au nevoie oamenii pentru a achiziţiona obligaţiuni. Stimulentul trebuie să fie mai important când rambursarea reală din principal plus dobânda la obligaţiune este ameninţată de neplată sau de inflaţie. Cu cât este mai mare rata anticipată a inflaţiei, cu atât vor creşte mai mult ratele dobânzilor, pentru că nimeni nu vrea să dea bani cu împrumut şi apoi să i se achite datoria în bancnote a căror valoare reală a scăzut din cauza creşterii preţurilor. Procesul prin care politica fiscală curentă influenţează aşteptările cu privire la viitoarea inflaţie este unul dinamic, cu efecte de feedback puternice. Dacă pieţele financiare decid că o ţară este insolvabilă şi că va provoca inflaţie, ele acţionează astfel încât să mărească probabilitatea unui asemenea rezultat. Crescând ratele dobânzilor, ele generează costuri mari ale finanţării datoriei statului şi deci înrăutăţesc situaţia fiscală a acestuia. Dobânzile mai mari pot avea un impact negativ şi asupra activităţii comerciale. Firmele nu mai fac împrumuturi şi încep să concedieze angajaţi. Recesiunea care se manifestă concomitent reduce veniturile fiscale şi împinge statul într-o gaură fiscală şi mai adâncă. Din disperare, statul începe să tipărească bani şi să acorde împrumuturi, prin intermediul sistemului bancar, către sectorul privat. Aceşti bani adiţionali duc la inflaţie, iar ratele mai mari ale inflaţiei anticipate de piaţă se transformă într-o profeţie care se autoîmplineşte. Astfel, sectorul privat şi statul se trezesc prinse într-un joc de tip „cine renunţă primul”. Dacă statul poate convinge sectorul privat că este capabil să-şi plătească facturile fără să tipărească bani, ratele dobânzilor rămân scăzute. Dacă nu,

ratele dobânzilor cresc, iar statul poate fi forţat să tipărească bani fără întârziere.

Este aşadar posibil să fi fost de aşteptat ca nişte cifre precum cele avansate de Gokhale şi Smetters să ducă la o puternică scădere a preţurilor obligaţiunilor. Însă, când a apărut studiul lor, pieţele financiare nu prea au avut reacţii. Randamentele obligaţiunilor de trezorerie pe zece ani chiar sunt în scădere de 20 de ani. La nivelul lor maxim din 1981, au depăşit 15%. Nu mai departe de 1994, erau peste 8%. Pe la mijlocul lui iunie 2003 – la două săptămâni după ce valoarea dezechilibrului fiscal de 45 de trilioane de dolari apăruse pe prima pagină a cotidianului *Financial Times* –, erau de 3,1%, cel mai mic nivel atins din 1958[41]. Şase luni mai târziu, crescuseră doar cu un procent.

O posibilă explicaţie a acestui aparent *non sequitur* este că agenţii de valori mobiliare s-au trezit într-o situaţie dificilă similară celei în care s-au aflat cu doar cinci ani în urmă colegii lor care tranzacţionau acţiuni. La vremea aceea, cam toată lumea de pe Wall Street ştia şi majoritatea economiştilor recunoşteau public că pachetele de acţiuni americane, în special cele din sectorul tehnologic, erau ridicol de supraevaluate. În 1996, Alan Greenspan declara, după cum bine se ştie, că bursa suferea de o „exuberanţă iraţională”. În următorii trei ani, o serie de economişti au căutat să explice de ce viitoarele profituri ale unor companii americane nu aveau cum să fie suficient de mari ca să justifice capitalizările lor bursiere ameţitoare. Totuşi, piaţa a crescut. Abia în ianuarie 2000 s-a spart bula[42]. Poate că ulterior s-a întâmplat ceva asemănător şi pe piaţa obligaţiunilor. La fel cum investitorii şi operatorii de pe piaţă au ştiut că majoritatea

companiilor de pe internet nu ar putea niciodată să câştige îndeajuns ca să justifice evaluările lor din 1999, investitorii şi operatorii din 2003 ştiau că viitoarele venituri publice nu puteau nici pe departe să acopere şi dobânda datoriei publice, şi transferurile datorate în cazul obligaţiilor implicite ale statului. Însă, aşa cum participanţii la piaţa bursieră au fost mental prizonierii unei pieţe în creştere timp de cinci ani, şi participanţii la piaţa obligaţiunilor au fost mental anul trecut prizonierii unei pieţe a obligaţiunilor în creştere de 20 de ani în care preţul obligaţiunilor de trezorerie pe termen lung a sporit de două ori şi jumătate. Toată lumea ştia că va urma o „corectare”. Şi totuşi, nimeni nu a vrut să fie primul actor care să iasă de pe piaţă – de teamă că va trebui să stea deoparte în timp ce piaţa va continua să crească încă un an. Între ianuarie 2000 şi octombrie 2002, indicele Dow Jones Industrial a scăzut aproape cu 38% pe măsură ce exuberanţa iraţională a fost înlocuită de îngrijorarea raţională. La mijlocul anului 2003 nu era greu de imaginat o corectare similară a pieţei obligaţiunilor[43].

Atunci când încearcă să descrie mai sugestiv chestiuni financiare, unii autori recurg adesea la imagini din natură, ca aceea a bulelor care se sparg. Criza fiscală incipientă din America are o asemenea amploare, încât este tentant să vorbeşti despre echivalentul fiscal al unei furtuni perfecte – sau al unui cutremur perfect, dacă vreţi; ori poate al incendiului forestier perfect. În acest caz, natura nu oferă totuşi doar o nuanţă literară. Căci dinamica supraextinderii fiscale chiar are multe în comun cu dinamica dezastrelor naturale. Ştim doar că, la fel ca un cutremur foarte mare, va

avea loc o criză fiscală de amploare. Ceea ce nu putem şti este când va lovi sau care va fi amploarea şocului. Adoptând limbajul folosit de oamenii de ştiinţă care studiază tendinţele imprevizibile ale calamităţilor naturale, suntem condamnaţi să aşteptăm şi să vedem când va atinge sistemul nostru fiscal „nivelul critic autoîntreţinut” – cu alte cuvinte, când va atinge punctul critic, trecând extrem de rapid şi de violent de la un echilibru la altul[44].

Cea mai simplă ilustrare a acestui fenomen este ceea ce se întâmplă când încerci să măreşti un morman de nisip. Dacă mai adaugi nisip peste morman, fir cu fir, acesta se tot măreşte o vreme. Apoi, brusc – şi nu se poate şti care fir de nisip va fi cauza –, mormanul se prăbuşeşte. Această prăbuşire are loc când mormanul de nisip atinge masa critică. Cam la fel se întâmplă şi atunci când una dintre plăcile tectonice ale Pământului se ciocneşte de prea multe ori de alta de-a lungul unei falii, provocând un cutremur. Acum să transpunem această idee în lumea mamiferelor, care, spre deosebire de particulele de nisip, sunt conştiente. Să ne imaginăm o cireadă de vite care pasc liniştite în timp ce un om şi câinele lui neascultător se plimbă pe câmp. La început, îl văd o vacă sau două de la margine; apoi încă vreo două. Încep să devină cam agitate. Însă abia când latră câinele o ia la fugă toată cireada. Această fugă care-ncotro este „nivelul critic autoîntreţinut” al mamiferelor care intră în panică.

Ce ar putea crea panică în rândul mamiferelor care îşi câştigă pâinea din cumpărarea şi vânzarea obligaţiunilor americane pe termen lung? În acest caz, mormanul de nisip este format din *aşteptările* a milioane de indivizi. La fel ca firele de nisip, peste noi se abat, una câte una, veşti proaste, zi

de zi, săptămână de săptămână. La fel ca mormanul de nisip, şi noi putem rezista o vreme înainte ca greutatea cumulată a acestor fire de veşti proaste să ne determine să ne schimbăm aşteptările fundamentale. Dar într-o bună zi se întâmplă ceva – poate doar încă un singur fir de veste proastă – care declanşează trecerea de la echilibru la nivelul critic autoîntreţinut. Totul depinde aşadar de ceea ce se aşteaptă operatorii de pe piaţă şi investitorii să facă guvernul în legătură cu gaura neagră de 45 de trilioane de dolari şi de ceea ce s-ar putea întâmpla să schimbe aşteptările pe care le au acum. Iată deci un posibil scenariu. Deţinătorii de titluri vor începe să vândă imediat ce o masă critică dintre ei îşi vor da seama că datoriile implicite şi explicite ale statului depăşesc capacitatea acestuia de a le face faţă cu ajutorul politicii fiscale convenţionale şi vor conchide că singurul mod în care statul va putea să-şi plătească facturile este tipărind bani, ceea ce ar duce la creşterea inflaţiei. Ceea ce declanşează de obicei asemenea schimbări ale aşteptărilor este o ştire financiară proastă[45].

Un motiv pentru care acest scenariu are o aparentă plauzibilitate e că evocă evenimente din trecut. Deşi puţini agenţi care tranzacţionează valori mobiliare sunt licenţiaţi în istorie, ei îşi amintesc că randamentele ridicate ale obligaţiunilor de la începutul anilor 1980 au fost în mare măsură o consecinţă a politicilor fiscale şi monetare inflaţioniste din deceniul anterior. Iar anii 1970 nu oferă singurul precedent istoric pentru rezultatele inflaţioniste ale crizelor fiscale. Unele guverne care s-au confruntat cu dificultăţi fiscale au recurs adesea la tipărirea de bani pentru că faptul de a proceda astfel te ajută în trei moduri. În primul

rând, îţi permite să oferi nişte hârtii fără valoare intrinsecă în schimbul unor bunuri şi servicii reale. În al doilea rând, inflaţia diminuează valoarea reală a datoriei publice. În al treilea rând, dacă salariile angajaţilor de la stat sunt plătite cu întârziere sau sunt doar parţial indexate, inflaţia va scădea veniturile reale ale acestora. Acelaşi lucru este valabil şi pentru alte prestaţii sociale.

Şi totuşi, există motive să fim sceptici faţă de ideea unei noi inflaţii. În primul rând, în Statele Unite se exercită astăzi presiuni deflaţioniste puternice. Supracapacitatea generată în timpul boomului din anii 1990, ezitarea investitorilor după criză, îngrijorarea consumatorilor că îşi vor pierde locul de muncă – toate aceste lucruri au însemnat că practic singurul sector al economiei Statelor Unite încă prosper la mijlocul anului 2003 era cel imobiliar, pentru simplul motiv că ratele la creditele ipotecare erau la cel mai redus nivel de două generaţii. În aprilie 2003, unul dintre articolele agenţiei de ştiri Bloomberg numea *de*flaţia „marele baubau care ameninţă pieţele şi economia la începutul anilor 2000”[46]. O lună mai târziu, preşedintele Federal Reserve, Alan Greenspan, recunoştea în mărturia sa în faţa Comisiei Economice Comune a Congresului că exista o „posibilitate” să apară o deflaţie[47]. Un al doilea argument împotriva scenariului privind creşterea inflaţiei este mai pragmatic: dezechilibrul fiscal de 45 de trilioane de dolari al statului s-ar reduce doar în mică măsură printr-o creştere a inflaţiei în modurile descrise mai sus. În primul rând, o mare parte din titlurile de stat negociabile au scadenţă mică; ba chiar o treime din acestea au scadenţă de cel mult un an[48]. Din această cauză, este mult mai greu să opteze pentru

devalorizarea datoriei prin inflaţie, pentru că orice accentuare a anticipărilor inflaţioniste forţează statul să plătească rate mai mari ale dobânzii când încearcă să prelungească aceste obligaţiuni pe termen mai scurt de cinci ani. În al doilea rând, beneficiile de securitate socială sunt protejate împotriva inflaţiei printr-o indexare anuală. Şi beneficiile sistemului Medicare sunt protejate eficient contra inflaţiei pentru că statul plăteşte necondiţionat toate facturile pe care le primeşte. În al treilea rând, angajaţii din sectorul public probabil că nu vor privi cu nepăsare cum preţurile cresc mai rapid decât salariile lor. Din toate aceste motive, o repetare a ceea ce s-a întâmplat în anii 1970 nu ar rezolva de fapt problemele fiscale ale guvernului federal.

Există totuşi încă o posibilitate, mai drastică. Pe pieţele obligaţiunilor există îngrijorări că statul nu îşi va achita datoriile explicite, comercializabile, nu cele implicite precum asigurările sociale. Nerespectarea obligaţiilor implicite, necomercializabile, poate părea greu de închipuit, însă există un precedent istoric. În Franţa Vechiului Regim, cea mai grea povară pentru finanţele regatului nu a luat forma obligaţiunilor, ci a salariilor pe care trebuiau să le primească zeci de mii de funcţionari, oameni ce pur şi simplu cumpăraseră sinecuri la stat şi aşteptau în schimb să li se plătească remuneraţii pe viaţă. Toate încercările de a reduce aceste obligaţii implicite în cadrul sistemului politic existent pur şi simplu au dat greş. Abia după izbucnirea Revoluţiei – după cum se poate demonstra, o consecinţă directă a crizei fiscale în care se afla monarhia – au fost desfiinţate funcţiile. Funcţionarii au primit drept compensaţie bani într-o nouă monedă, asignat, care peste doar câţiva ani nu mai valora

nimic din cauza tiparniţelor revoluţionarilor[49]. Grupurile de interese ce se opun unor reforme fiscale necesare pot ajunge să piardă mult mai mult dintr-o soluţionare revoluţionară.

Poate că Paul Kennedy nu a greşit atunci prea tare când a făcut paralele între America modernă şi Franţa prerevoluţionară. Franţa Bourbonilor, ca şi America de astăzi, avea pretenţii de grandoare imperială, dar în cele din urmă a fost distrusă de un tip ciudat de supraextindere. Nu aventurile Bourbonilor de peste mări le-au fost acestora fatale. Ba chiar ultimul război purtat de Ludovic al XVI-lea peste hotare, în sprijinul coloniştilor americani rebeli, a fost un mare succes strategic. Supraextinderea Franţei a fost internă, iar în centrul ei se afla o gaură neagră de datorii implicite. Tot aşa, declinul şi prăbuşirea imperiului nedeclarat al Americii pot fi cauzate nu de nişte terorişti aflaţi la porţi sau de regimurile-bandit care îi sponsorizează, ci de o criză fiscală a statului social pe plan intern.

Criza fiscală nu este, desigur, o problemă specifică doar Americii. Ea loveşte şi mai grav economiile aflate pe locurile al doilea şi al treilea în lume. Însă nici Japonia, nici Germania nu mai au pretenţii să fie hegemoni globali, aşa încât îmbătrânirea lor economică are implicaţii strategice minime, ceea ce nu este valabil şi în cazul Americii. Cum spunea Gibbon, finanţele unui imperiu în declin chiar constituie un subiect interesant.

Imperiul datornic

Şi totuşi, nu se poate discuta despre amploarea problemelor fiscale ale Statelor Unite şi momentul manifestării lor făcând referire doar la aşteptările americanilor. Trăim într-o lume a fluxurilor de capital globalizate şi nici o iniţiativă în cadrul politicii externe americane nu poate fi separată de un fapt crucial: că Statele Unite sunt un imperiu datornic.

Aceasta este o stare de lucruri ieşită din comun, deşi nu fără precedent. În epoca de glorie a imperiilor europene, se presupunea că puterea dominantă este un creditor, investindu-şi o mare parte din economii în dezvoltarea economică a coloniilor sale. Pe scurt, hegemonie însemna şi *hegemoney*. Acum o sută de ani, când ultimul mare imperiu anglofon domina globul, exportul capitalurilor se afla la temelia puterii sale. Între 1870 şi 1914, fluxurile nete dinspre Londra erau în medie de 4-5% din produsul intern brut; la nivelul lor maxim din ajunul Primului Război Mondial, acestea au atins un uimitor 9%. Nu era doar o redirecţionare extraordinară a economiilor britanicilor în exterior, ci şi o remarcabilă încercare de a transforma economia globală investind în construcţia unei infrastructuri comerciale – docuri, căi ferate şi linii de telegraf – în ţări pe care acum le-am numi mai puţin dezvoltate. Indiferent de neajunsurile indubitabile în alte privinţe, un beneficiu incontestabil al hegemoniei britanice a fost că i-a încurajat pe investitori să-şi rişte banii în astfel de ţări, lucru pe care sunt mult mai puţin dispuşi să-l facă în vremurile noastre.

Aceasta nu a fost doar o idiosincrazie britanică. În prima jumătate a secolului XX, când Statele Unite se afirmau cu

intermitenţe în America Centrală, în Caraibe, în Europa şi în Asia, s-au putut implica în „diplomaţia dolarului” pentru că erau un important exportator de capital net. În 1938, valoarea brută a activelor deţinute de SUA în străinătate se ridica la 11,5 miliarde de dolari[50]. După ce îi finanţaseră pe învingători în ambele războaie mondiale, Statele Unite au finanţat şi reconstrucţia învinşilor pe timp de pace. Cel mai cunoscut exemplu de export de capitaluri americane a fost, aşa cum am văzut, Planul Marshall, marele reper al transferurilor oficiale neachitate către nişte guverne străine. Totuşi, împrumuturile externe private acordate de americani au continuat să alimenteze redresarea economică a lumii încă două decenii. Între 1960 şi 1976, Statele Unite au înregistrat excedente de cont curent totalizând aproape 60 de miliarde de dolari.

Vremurile acelea au apus. Astăzi, chiar dacă răstoarnă vajnice un regim-bandit după altul, Statele Unite sunt cel mai mare debitor din lume. Din 1982, ţara înregistrează un deficit de cont curent totalizând aproape trei trilioane de dolari. În 2002 deficitul a fost de 4,8% din PIB; în 2003 a fost şi mai mare[51]. Potrivit unei estimări, creanţele externe brute ale Statelor Unite în 2003 se ridicau la aproximativ opt trilioane de dolari din activele financiare americane, incluzând 13% din toate acţiunile şi 24% din obligaţiunile corporative. Situaţia investiţiilor internaţionale ale ţării s-a schimbat radical, de la active nete echivalente cu 13% din PIB în 1980 la pasive nete în valoare de 23% în 2002. În martie 2003, *The Wall Street Journal* punea întrebarea: „Sunt SUA dependente de capital străin?”[52]. Răspunsul este „da” şi se aplică sectorului public chiar mai mult decât sectorului privat. Potrivit estimării făcute în septembrie 2003 de Federal Reserve,

investitorii străini deţin acum aproximativ 46% din datoria publică sub formă de obligaţiuni de trezorerie – mai mult decât dublu faţă de proporţia pe care o deţineau acum zece ani[53]. Sunt nişte niveluri extraordinare ale datoriei externe, asociate de obicei mai degrabă cu pieţele emergente decât cu imperiile. Ba chiar datoria externă netă a Braziliei este acum mai mică decât cea a Statelor Unite. La o conferinţă de presă din aprilie 2003, economistul-şef al Fondului Monetar Internaţional Ken Rogoff preciza că el ar fi „destul de îngrijorat" de „o ţară în curs de dezvoltare ce ar avea deficite de cont curent mari an de an, cât vezi cu ochii, de cel puţin 5%, cu cerneala bugetului trecând de la negru la roşu, cu raportul probabil dintre deficit şi PIB pentru administraţia publică depăşind 5% anul acesta [şi] costuri de securitate nedeterminate". Desigur, s-a grăbit el să adauge, Statele Unite nu sunt „o piaţă emergentă". Dar „aceste calcule tot se aplică măcar într-o mică măsură"[54]. Sau poate într-o măsură nu tocmai mică.

Dat fiind că impasul politic intern va conduce cu siguranţă la un şir continuu de deficite în deceniile următoare, foarte multe depind de disponibilitatea sau nedisponibilitatea investitorilor străini de a absorbi volume tot mai mari de obligaţiuni de trezorerie. Potrivit unei argumentaţii, nu există motive de îngrijorare în această privinţă. Aparent, motivul pentru care intră în Statele Unite atât de mult capital străin ar fi că economia americană este motorul creşterii globale şi investitorii străini pur şi simplu vor să se „implice". Şi totuşi, când investesc în Statele Unite, străinii par dispuşi să se mulţumească şi cu nişte profituri mai reduse decât cele pe care le obţin americanii când investesc în străinătate[55].

Departe de a achiziţiona acţiuni la companiile dinamice din America, mulţi investitori străini se dovedesc a fi interesaţi în principal de cumpărarea unor titluri de stat. De ce oare? Explicaţia constă în faptul că o parte tot mai mare din obligaţiunile americane deţinute de străini se află efectiv în mâinile unor bănci centrale est-asiatice, care cumpără active în dolari pentru a împiedica monedele lor să se aprecieze în raport cu dolarul. Între aprilie 2002 şi august 2003, băncile centrale ale Chinei şi Hong Kongului au cumpărat titluri de stat americane în valoare de 96 de miliarde de dolari[56]. Şi Banca Japoniei a fost la fel de activă.

Dintr-un punct de vedere strict economic, este posibil ca asta să nu creeze motive de îngrijorare de vreme ce băncile centrale asiatice au un interes la fel de puternic în privinţa acestui aranjament ca şi marele debitor. Exporturile Chinei către Statele Unite reprezintă unul dintre principalele sale motoare de creştere şi creare de locuri de muncă. Analizând situaţia din alt punct de vedere, există o simetrie clară între propensiunea americanilor către consum şi tendinţa chinezilor de a face economii. Aşa cum arată figura 13, China joacă în esenţă rolul pe care l-a jucat Japonia în anii 1980, canalizându-şi surplusurile de economii către deficitele de cont curent şi fiscale ale Americii. Însă care sunt implicaţiile strategice ale faptului că pentru stabilitatea lor economică – mai exact, pentru capacitatea lor de a finanţa împrumuturi federale la o rată a dobânzii de aproximativ 4% pe an – Statele Unite se bazează pe banca centrală a Republicii Populare Chineze?

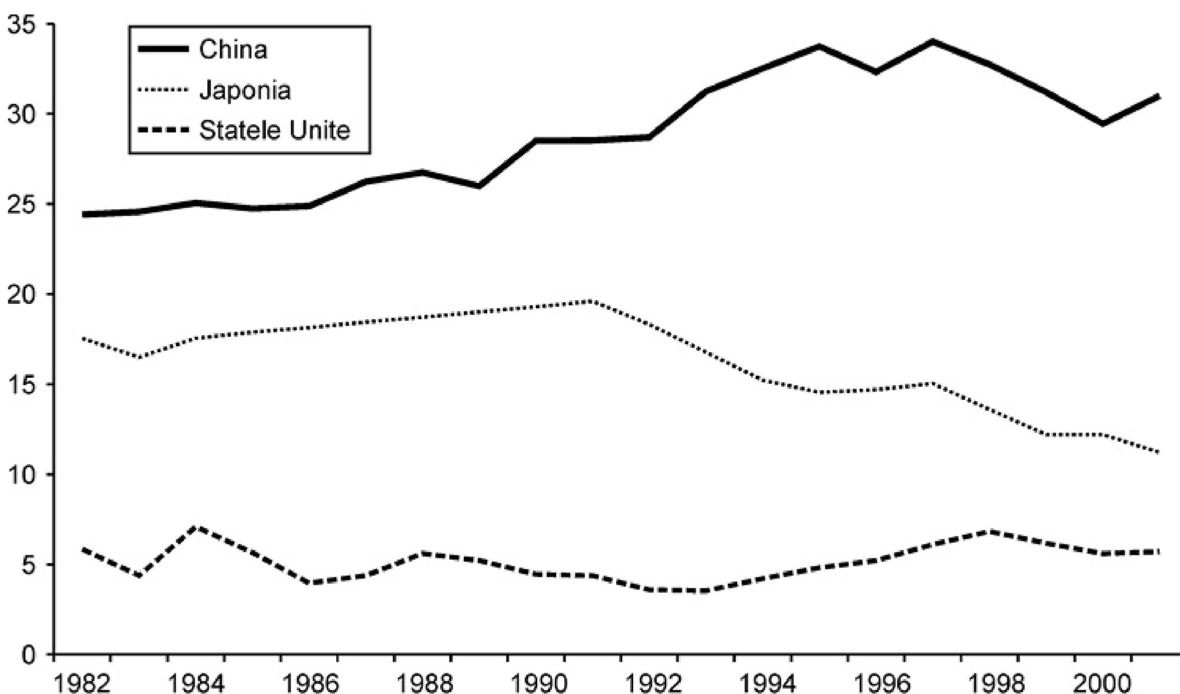

Figura 13. Economiile naţionale nete ca procent din produsul naţional brut, China, Japonia şi Statele Unite, 1982-2001

Sursă: Banca Mondială, baza de date *Indicatori referitori la dezvoltarea mondială*

Există două moduri de abordare a relaţiei simbiotice dintre asiaticii care fac economii şi americanii cheltuitori. Una este că aceasta le conferă asiaticilor influenţă asupra Statelor Unite, în sensul convenţional că un creditor are influenţă asupra unui debitor. În eventualitatea unui dezacord privind o problemă de politică externă – exemplele evidente care ne vin în minte sunt Taiwanul şi Coreea de Nord –, chinezii s-ar putea gândi să-şi reducă expunerea la obligaţiuni americane vânzând câteva miliarde. Asta ar exercita presiuni asupra dolarului şi asupra ratelor dobânzilor în SUA. Şi totuşi, acest raţionament de bun-simţ nu ia în calcul cât i-ar costa pe chinezi o astfel de strategie. Căci aprecierea monedei lor ar avea imediat un impact asupra exporturilor lor, precum şi un

puternic efect deflaţionist asupra economiei lor în ansamblu. Şi – mai important, poate – ar provoca pierderi serioase instituţiilor chineze care ar mai deţine active în dolari. Dat fiind modul în care băncile asiatice ţin în general dolari în rezervele lor, dar acordă împrumuturi pe termen lung în monedele lor locale, devalorizarea dolarului i-ar putea pedepsi pe chinezi aruncându-le în criză sistemul bancar (care nu este deloc sănătos în momentul de faţă)[57].

Esenţa problemei este că relaţia economică dintre Asia şi America nu e simetrică. Istoria secolului XX a conferit Statelor Unite o poziţie privilegiată în economia mondială; moneda lor a devenit şi a rămas favorită în lume. Din 1945, aceasta este folosită mai mult decât oricare alta când se fac tranzacţii internaţionale, iar din acest motiv a devenit moneda preferată pentru rezervele băncilor centrale[58]. Acum un secol, lira sterlină se bucura cam de acelaşi statut. Însă lira era raportată strict la aur, la fel cum a fost şi dolarul prin mijloace oarecum diferite în anii sistemului Bretton Woods. În anii 1960, de Gaulle se plângea că Statele Unite abuzează de faptul că ele emit moneda de rezervă folosită în toată lumea, însă, atât timp cât dolarul a rămas legat de aur, astfel de abuzuri nu au putut depăşi anumite limite. Abia începând din anii 1970, când dolarul a devenit o monedă fiduciară pură, disponibilitatea sa fiind dictată de Federal Reserve fără a ţine seama de convertibilitatea aurului, Statele Unite chiar au putut să profite de capacitatea unică a dolarului de a-i atrage pe străini. De atunci, Statele Unite percep periodic de la străini taxa de senioraj, transferul de la deţinătorii unei monede către cel care a emis-o ce are loc automat când valoarea acelei monede scade. Devalorizările dolarului au fost mijlocul pe

care l-au folosit periodic americanii ca să reducă valoarea reală a datoriilor lor externe, în modul cel mai spectaculos la mijlocul anilor 1980. Nici o altă economie din lume nu culege asemenea roade din devalorizare precum Statele Unite. Costul în termeni de importuri mai scumpe este compensat nu doar de stimularea tipică a exporturilor, ci şi, mai important, de reducerea reală a valorii datoriilor externe ale Americii.

Nu cu mult în urmă, dolarul s-a depreciat foarte puternic pe pieţele valutare ale lumii; asta s-a întâmplat între 1985 şi 1987. Se poate ca în a doua jumătate a anului 2003 să fi început o depreciere similară. Deşi rata ponderată efectivă de schimb a dolarului a crescut uşor, rata sa nominală a scăzut deja cu peste două cincimi faţă de euro începând din februarie 2002. Acest lucru dă naştere unei întrebări importante, abordată în capitolul anterior: ar putea statutul de monedă de rezervă al dolarului să fie ameninţat de euro? Să ne amintim că de la crearea noii monede europene investitorii internaţionali au la dispoziţie o serie cu totul nouă de titluri de valoare în care să-şi plaseze banii şi care sunt percepute în mare măsură drept substitute ale activelor denominate în dolari. După cum se ştie, economiile din zona euro par să stagneze în comparaţie cu Statele Unite după majoritatea criteriilor de măsurare a performanţelor economice. Totodată, Europa a căpătat trăsătura atrăgătoare de a nu dori să poarte războaie, nici măcar atunci când acestea au loc chiar în ograda sa. De asemenea, liderii francezi şi germani nu sunt deloc la fel de dornici ca omologii lor americani să-i înfrunte pe extremiştii islamişti. Aceste lucruri au şi nişte beneficii subtile. Pentru investitori, cel mai

important aspect al unui loc de refugiu este, la urma urmei, ca acolo să fie în siguranţă.

În orice caz, administraţia Bush pare uneori hotărâtă să muşte mâna care îi acordă împrumuturi. Relaţia dintre Statele Unite şi China descrisă mai sus nu are la bază în nici un caz altruismul chinezilor. Aceştia cumpără obligaţiuni denominate în dolari nu ca să-l ajute pe George W. Bush, ci pentru a menţine rata de schimb a monedei lor în raport cu dolarul şi deci competitivitatea produselor lor din perspectiva consumatorilor americani[59]. Anul trecut, China a avut un excedent comercial de 105 miliarde de dolari cu Statele Unite. Adevăratul motiv în acest sens – ba chiar secretul întregii interdependenţe sino-americane – este, aşa cum am văzut, că familiile chineze economisesc mult mai mulţi bani din veniturile lor decât familiile americane. Însă, pentru acei americani ale căror companii sunt supuse presiunilor exercitate de concurenţa chineză mai ieftină, este tentant să adopte alt punct de vedere: că China subminează în mod incorect firmele americane. Astfel se explică presiunile tot mai mari exercitate la Washington în 2003 fie pentru o reevaluare a monedei chineze în raport cu dolarul (cu alte cuvinte, o devalorizare a dolarului), fie pentru taxe de import pe produsele chinezeşti[60].

Există două motive pentru care asemenea cereri sunt cel puţin nechibzuite. Primul, repet, este că o devalorizare a dolarului ar avea implicaţii grave pentru instituţiile financiare chineze, dintre care multe îşi au rezervele în dolari, dar deţin active denominate în yuani. Consecinţa ar putea fi o deflaţie care s-ar răspândi în întreaga economie a Chinei[61]. Al doilea motiv este că nişte măsuri antichineze ar afecta firmele

americane, dintre care tot mai multe investesc direct în China pentru a profita de combinaţia sa între mâna de lucru ieftină, dar de bună calitate şi un cadru instituţional aparent stabil. Investiţiile străine directe în China totalizează acum în jur de 40% din produsul intern brut al acestei ţări, un nivel de participare a occidentalilor la economia chineză nemaivăzut de pe vremea politicii imperiale a uşilor deschise.

Nişte rate scăzute ale dobânzilor pe termen lung sunt cheia amânării notei de plată fiscale a Americii. Atât timp cât datoria poate fi finanţată în străinătate la rate cu puţin peste 4%, nu va exista nici un stimulent pentru a lua de coarne taurul politic reprezentat de Medicare şi asigurările sociale. Preţul acestor rate scăzute este totuşi că Statele Unite nu se pot aştepta să devalorizeze dolarul; trebuie să accepte un curs real de schimb static sau chiar în creştere pentru că partenerii comerciali din Asia cumpără titluri de valoare denominate în dolari tocmai pentru a menţine cursurile de schimb nominale aşa cum sunt. Din această perspectivă, lumea pare că a ajuns la o stare de echilibru mai mult sau mai puţin fericită. Istoria arată totuşi că nici un echilibru nu rămâne neîntrerupt. În deceniul de dinainte de 1914, multor observatori li se părea că, datorită interdependenţei economice a Marii Britanii şi Germaniei, un război între cele două mari imperii era improbabil, dacă nu chiar imposibil. Totuşi, războiul a izbucnit. În lunile de după octombrie 1929, când s-a spart bula pieţei de valori de pe Wall Street, se părea că Statele Unite nu vor fi afectate decât de o recesiune obişnuită. Legea Smoot-Hawley privind tarifele, promulgată în iunie 1930, a declanşat o depresiune globală.

Nimeni dintre noi nu poate şti ce va declanşa o tranziţie de la echilibrul anului trecut la ceva cu totul diferit[62]. Ar putea fi îngrijorările din plan intern cu privire la neplata drepturilor sociale; ar putea fi o schimbare strategică a atitudinii în Asia de Est. Şi nimeni dintre noi nu poate şti când va avea loc această tranziţie sau cât de amplă va fi ea. La fel ca în cazul unui cutremur, momentul în care se va produce şi magnitudinea sa pur şi simplu sunt imposibil de estimat. Nici măcar nu putem fi siguri unde vor fi cele mai grave efecte. Nu se poate exclude posibilitatea ca, la fel ca în anii 1980, o devalorizare a dolarului să fie mai costisitoare pentru băncile din Asia de Est decât pentru economia Statelor Unite. Dacă aşa vor sta lucrurile – în cazul în care China va avea soarta Japoniei şi va fi împinsă către deflaţie de capriciile politicii economice americane –, viitorul dolarului ca monedă preferată în lume va înceta cu certitudine să mai fie asigurat. Uşa deschisă astăzi între America şi Asia s-ar putea închide cu un zgomot surprinzător de puternic.

Concluzie: privind către casă

La comperai
Per novecentonovantanove anni,
Con facoltà, ogni mese,
Di rescindere i patti.
Sono in questo paese
Elastici de, par, case e contratti.

[În ţara asta
contractele sunt tot atât de flexibile ca şi casele.
Aşa că mă căsătoresc după moda japoneză:
pentru 999 de ani.
Dar pot anula contractul
în orice lună.]

Giacomo Puccini, *Madama Butterfly*, actul I

Fiecare dintre noi reprezintă toate sumele pe care nu le-a socotit: scădeţi-ne iar întru goliciune şi noapte şi veţi vedea începând în Creta cu patru mii de ani în urmă iubirea ce s-a săvârşit ieri în Texas. Sămânţa nimicirii noastre va încolţi în deşert…

Thomas Wolfe, *Priveşte, înger,*
către casă[1]

Pinkerton şi Schwarzenegger

Statele Unite sunt astăzi un imperiu – dar un tip aparte de imperiu. Este foarte bogat. Nu are pereche din punct de vedere militar. Are o influenţă culturală uluitoare. Şi totuşi, în comparaţie cu alte imperii, face adesea eforturi să-şi impună voinţa dincolo de ţărmurile sale. Succesele sale în exportarea unor instituţii americane în teritorii străine sunt mai puţine decât eşecurile sale.

În multe privinţe, acest imperiu american are aceleaşi aspiraţii şi ambiţii ca şi ultimul mare hegemon anglofon. În ciuda faptului că au luat naştere printr-o revoltă împotriva imperialismului britanic, Statele Unite au moştenit multe dintre trăsăturile definitorii ale părintelui lor. Intitulându-se, într-o terminologie liberală, „imperiu al libertăţii”, tânăra republică a început o colonizare rapidă a zonei centrale a continentului nord-american. Americanii independenţi au fost chiar şi mai necruţători în modul cum au expropriat populaţiile indigene decât atunci când fuseseră supuşi ai Imperiului Britanic[2]. Totuşi, deosebirile dintre Imperiul Britanic şi cel american au devenit mai evidente când Statele Unite au căutat să-şi extindă influenţa în ţări străine[3]. Experimentarea imperialismului făţiş după 1898 a avut rezultate foarte eterogene, cu un sfârşit nu tocmai fericit atât

în Pacific, cât şi în Caraibe, cu două excepţii notabile: Hawaii şi Puerto Rico. La fel ca nestatornicul locotenent Pinkerton din *Madama Butterfly* a lui Puccini, intervenţiile americanilor în străinătate treceau prin trei faze: înflăcărare în actul I, absenţă în actul al II-lea, angoasă în actul al III-lea.

Abia când Statele Unite şi-au putut asuma un rol antiimperialist – mai întâi împotriva Imperiului Britanic în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi apoi (mai înţelept) împotriva Uniunii Sovietice în timpul Războiului Rece – au reuşit americanii să-şi joace rolul criptoimperial cu încredere în sine. Chiar şi atunci, energia lor avea limite clare. Doctrina războiului limitat a condus la o remiză în Coreea şi la o înfrângere în Vietnam. Angajamentele contradictorii au subminat şi prevalenţa Statelor Unite în Orientul Mijlociu. A fost nevoie de o serie de catastrofe umanitare în străinătate în anii 1990 şi de nişte atacuri teroriste în ţară în 2001 pentru a stârni din nou entuziasmul populaţiei pentru o politică externă mai autoritară a Statelor Unite, deşi chiar şi aceasta a trebuit mascată prin eufemisme, caracterul ei imperial fiind negat în mod repetat.

Statele Unite au invadat şi au ocupat multe ţări în ultimele două secole. Şi totuşi, din punctul de vedere al instituţiilor lor economice şi politice, relativ puţine dintre acestea s-au transformat în ceva care să semene măcar vag cu nişte Americi în miniatură. Vor merge lucrurile mai bine în Kosovo, Afganistan şi Irak? Şi poate preşedintele Bush să-şi pună în practică ameninţările implicite că mai devreme sau mai târziu se va răfui şi cu ceilalţi membri ai „axei răului”, Iranul şi Coreea de Nord – ca să nu mai vorbesc de Cuba, Libia şi Siria, adăugate pe lista statelor-bandit în mai 2002, ca şi Birmania şi

Zimbabwe, ţinta oprobriului prezidenţial în noiembrie anul trecut?[4]

În momentul când scriu aceste rânduri, până şi impunerea ordinii în Irak se dovedea a fi destul de dificilă, chiar şi cu asistenţă din partea britanicilor şi polonezilor. După toată bravada Războiului de Trei Săptămâni, administraţia Bush s-a simţit obligată să solicite asistenţă din partea Naţiunilor Unite pentru Autoritatea Provizorie a Coaliţiei. Ca să poată spera că o va obţine, Statele Unite au trebuit să promită că vor accelera transferul puterii de la coaliţia anglo-americană către un guvern irakian ales. De asemenea, puterea americană părea limitată în Orientul Mijlociu. În iunie 2003, când George W. Bush a vizitat regiunea, unii şi-au exprimat speranţa că răsturnarea lui Saddam va contribui la depăşirea impasului în care ajunsese procesul de pace în Orientul Mijlociu, transmiţând Siriei şi Iranului semnalul că sprijinirea de către acestea a unor organizaţii teroriste hotărâte să distrugă Israelul nu va mai fi tolerată, susţinându-i pe moderaţii din rândul conducerii palestiniene şi încurajând un guvern israelian sceptic să urmeze calea trasată pe „foaia de parcurs" americană. Până în toamnă, Yasser Arafat îşi consolidase totuşi controlul asupra administraţiei palestiniene, Ariel Sharon construia un fel de Zid al Berlinului în jurul palestinienilor şi pentru prima dată americanii erau vizaţi de terorişti în teritoriile ocupate. În acelaşi timp, al Qa'eda a început să atace singura autocraţie arabă pe care Statele Unite se angajaseră s-o protejeze, dinastia Saudizilor.

În tot acest timp, administraţia Bush făcuse la fel de puţine progrese şi în confruntarea cu, indubitabil, cel mai periculos dintre regimurile-bandit din lume, Coreea de Nord.

Dezvoltarea de către Phenian a unor rachete cu rază lungă de acţiune şi cercetările din domeniul armelor nucleare, chimice şi biologice – ca să nu mai vorbesc de masivele sale forţe armate convenţionale – reprezentau în mod clar o ameninţare uriaşă la adresa stabilităţii Asiei de Est. În decembrie 2002, nord-coreenii denunţaseră un acord din 1994 care le închidea reactoarele nucleare şi îi expulzaseră pe observatorii din partea Naţiunilor Unite; în octombrie 2003, un purtător de cuvânt al Ministerului de Externe nord-coreean ameninţa, oarecum sibilinic, că vor „face disuasiunea nucleară [a Coreei de Nord] accesibilă publicului ca forţă fizică”. Ar putea Statele Unite să facă ceva în acest sens? Se pare că nu – în ciuda faptului că această ţară a continuat să depindă de ajutorul american pentru a-şi hrăni populaţia care murea de foame. Insistând să i se acorde nu doar fonduri, ci şi un adevărat tratat de nonagresiune cu Statele Unite, această mică dictatură respingătoare a sfidat hiperputerea americană cu impunitate.

Statele Unite au şovăit chiar şi înainte de a trimite o mică forţă în singura ţară din Africa ce este la pământ din punct de vedere economic şi pentru care se poate spune că au o responsabilitate istorică: Liberia. În august 2003, trei nave, transportând aproximativ 4 500 de marinari şi puşcaşi marini, au fost trimise în Liberia după solicitări repetate privind o intervenţie americană. În total au debarcat 225 de militari americani, dintre care 50 au murit de malarie. Două luni mai târziu, americanii au plecat.

Această aventură fără tragere de inimă a Statelor Unite părea să ilustreze limitele puterii americane. Însă cum să explicăm aceste limite? Aşa cum am văzut, după toate criteriile convenţionale de măsurare a puterii – economice,

militare şi culturale –, nu a existat niciodată un imperiu mai impunător decât Statele Unite de astăzi. Dificultăţile întâmpinate în ultima vreme în atingerea obiectivelor lor de politică externă nu pot fi puse pur şi simplu pe seama presupusei incompetenţe diplomatice a administraţiei Bush. Trebuie mai degrabă să regândim fundamental ce înseamnă pentru noi puterea, căci mult prea des facem confuzie între acest concept şi alte lucruri foarte diferite – bogăţie, arsenal militar şi priceperea de a folosi *soft power*. De fapt, este perfect posibil să deţii din abundenţă toate aceste lucruri şi totuşi să ai doar o putere limitată. Ba chiar exact acesta este blestemul americanilor.

Alegerea actorului Arnold Schwarzenegger în funcţia de guvernator al Californiei în octombrie 2003 a oferit un indiciu important cu privire la natura puterii americane. În filmul lui cel mai recent, *Terminator 3*, Schwarzenegger joacă rolul unui robot musculos şi aproape indestructibil, programat să-l protejeze pe un tânăr care este menit să salveze lumea. Filmul este plin de ironii, nu toate intenţionate. În scena culminantă, sistemul de operare al Terminatorului este corupt; în loc să-l ajute pe viitorul salvator, acesta este cât pe ce să-l ucidă. În timp ce programul său iniţal se împotriveşte acestei comenzi contradictorii, în cap i se aprind literele roşii ale cuvântului „ANULEAZĂ”, aproape paralizându-l.

În trei privinţe, Terminatorul este o metaforă perfectă – deşi neintenţionată – a puterii americane. Cu toate că are trupul unui om de două ori mai tânăr decât el, Schwarzenegger însuşi se apropie de fapt de 60 de ani. Hotărârea sa de a rămâne veşnic Mister Univers este

reprezentativă pentru determinarea unei întregi generaţii de a nu îmbătrâni niciodată, deşi acest lucru e inevitabil – cu consecinţe economice semnificative. Terminatorul este şi un erou foarte american pentru simplul motiv că nu mai există altul ca el. Prin asta el întruchipează deficitul cronic de efective militare ce limitează acum construcţia naţională realizată de americani. Mai presus de toate, Terminatorul ilustrează limitele puterii americane deoarece cuvântul „ANULEAZĂ" începe să-i clipească în cap înainte de a-şi încheia misiunea. Aparent, Arnold Schwarzenegger este fără îndoială un colos; este greu de închipuit un corp de bărbat mai masiv şi mai puternic. El este pentru forma umană ceea ce sunt Statele Unite pentru economia capitalistă. Şi totuşi, personajul său întruchipează cele trei deficite cruciale care explică de ce America doar *pare* extrem de puternică fără *să fie* şi în realitate extrem de puternică.

Trei deficite

În cartea de faţă am încercat să arăt că există trei deficite fundamentale care împreună explică de ce Statele Unite sunt un imperiu mai puţin eficient decât predecesorul său britanic. Acestea sunt deficitul economic, deficitul de efective militare şi – cel mai semnificativ dintre cele trei – deficitul său de atenţie.

Într-un interval de patru ani, americanii au intervenit militar împotriva a trei state-bandit din Balcani, Asia Centrală şi Orientul Mijlociu. În momentul când scriu aceste rânduri,

trupe americane patrulează pe străzile din Kosovo, Kabul şi Kirkūk. Indiferent de motiv, fiecare incursiune a americanilor a dus la o schimbare a regimului politic, la ocupaţie militară şi la o încercare de transformare instituţională numită eufemistic construcţie naţională. Dar de unde vor veni banii necesari pentru ca aceste acţiuni să aibă succes? Câţi americani vor fi dispuşi să se ducă în aceste ţări ca să supravegheze modul cum sunt cheltuiţi banii? Şi cât va mai fi dispusă populaţia americană să susţină o politică al cărei preţ nu se măsoară doar în bani, ci şi în vieţi omeneşti – chiar dacă nu este vorba nici despre foarte mulţi bani, nici despre foarte multe victime?

Poate că există modalităţi de a elimina două dintre aceste trei deficite, cel puţin pentru o vreme. Începând din 1985, după cum am văzut, Statele Unite s-au transformat din creditor internaţional net în cel mai mare debitor din lume; datoriile lor externe nete echivalează acum cu aproximativ un sfert din produsul intern brut. Totuşi, asta nu este nici pe departe maximul atins vreodată de o economie dezvoltată. În anii 1990, datoria externă netă a Australiei a atins 60% din PIB, în timp ce a Noii Zeelande s-a apropiat de 90%[5]. Ar fi aşadar posibil să se contracteze în continuare împrumuturi din exterior de vreme ce investitorii străini par să aibă un apetit insaţiabil pentru titluri de valoare exprimate în dolari, indiferent cât de reduse ar fi beneficiile generate de acestea[6]. La urma urmei, spre deosebire de Australia şi Noua Zeelandă, Statele Unite pot să emită titluri de creanţă exprimate în moneda internaţională de rezervă.

După cum se ştie, dependenţa Americii de capital străin este un număr de echilibristică pe sârmă la foarte mare

înălţime. Un scenariu posibil şi îngrijorător este că aşteptările străinilor ar putea să se modifice, ducând la presiuni simultane asupra cursului de schimb şi a preţurilor obligaţiunilor, ratele mai mari ale dobânzilor ameninţând creşterea economică a Americii mai mult decât o stimulează un dolar slab[7]. Nu ar trebui exclusă posibilitatea ca risipa fiscală nechibzuită a americanilor, chiar şi cu cea mai binevoitoare politică monetară din istoria sistemului federal de rezerve, să coincidă cu o deflaţie de tip japonez, nu cu o întoarcere la inflaţie, mai ales în cazul în care consumatorii americani ar începe să economisească mai mult şi ar încerca să-şi reducă gradul de îndatorare. Două generaţii care nu ar avea experienţa scăderii susţinute a preţurilor s-ar strădui să-şi adapteze comportamentul în moduri adecvate. În particular, persoanele cu acumulări mari de datorii ipotecare şi de consum ar descoperi că nişte rate nominale aparent mai scăzute ale dobânzilor devin dureros de mari în termeni reali dacă preţurile s-ar diminua cu mai mult de 1 sau 2% pe an.

Şi totuşi, costurile unei asemenea crize ar fi mai mari în afara Statelor Unite decât în interiorul lor. Chiar şi o reducere modestă a creşterii cererii consumatorilor americani în anii următori ar avea consecinţe grave pentru restul economiei globale, dat fiind că aproape 60% din creşterea totală a producţiei mondiale începând din 1995 se datorează Statelor Unite[8]. Iar dacă Statele Unite ar face presiuni pentru o devalorizare a dolarului şi unele măsuri de protecţie împotriva importurilor din China, s-ar putea produce o reacţie deflaţionistă în lanţ în întreaga economie mondială[9]. O lume deflaţionistă nu ar fi neapărat într-o criză dezastruoasă; ar putea semăna mai mult cu anii 1880 decât cu anii 1930. În

timpul primei Mari Depresii, care a început după crahul din 1873 şi a durat până în 1895, preţurile au fost afectate mult mai mult decât producţia (care a crescut de peste două ori în Statele Unite), iar deşi perioada respectivă a fost asociată cu creşteri ale tarifelor, acestea nu au fost atât de mari încât să sufoce comerţul global. Dacă s-ar produce din nou o asemenea Mare Deflaţie, criza fiscală latentă a Americii nu ar dispărea, desigur; ba chiar s-ar putea să se agraveze dacă ratele reale ale dobânzilor ar depăşi rata de creştere reală sau în cazul în care costurile sistemului Medicare ar continua să crească într-o perioadă când alte preţuri ar fi în scădere. Ca şi în cazul depresiei din anii 1880, cei care ar avea de pierdut din cauza deflaţiei ar putea foarte bine să se îndrepte către forme radicale de politică pentru a-şi exprima nemulţumirea. Populismul şi socialismul au prosperat cât timp scăderea preţurilor i-a afectat pe ţărani şi pe muncitori, în vreme ce funcţionarii şi patronii de întreprinderi mici s-au îndreptat adesea către noi variante de naţionalism xenofob. Acestea au fost primele semne prevestitoare ale „sfârşitului globalizării” de la mijlocul secolului XX[10]. Totodată, poziţia strategică a Imperiului Britanic a fost în mod categoric întărită de încetinirea creşterii economice de la sfârşitul epocii victoriene, nu în ultimul rând pentru că a descurajat ambiţiile strategice ale unor potenţiali rivali. Abia după ce s-a pus capăt deflaţiei au început germanii să-şi construiască flota militară şi să-şi urmărească obiectivele „politicii mondiale”. O Mare Deflaţie probabil că ar afecta Europa şi China mai mult decât a afectat America.

Nici deficitul de efective militare al Americii nu este de nedepăşit. Există fără îndoială ceva neclar în ceea ce priveşte

aparenta lipsă de trupe combatante americane într-o perioadă în care populaţia Statelor Unite creşte cu 1,25% pe an, şomajul se dovedeşte a fi puternic refractar la redresarea economică (potrivit unei estimări, există patru milioane de victime ale actualului „gol din piaţa muncii”[11]) şi efectivele penitenciarelor americane depăşesc două milioane de deţinuţi – 1 din 142 de locuitori ai SUA[12]. Dacă pui la socoteală imigranţii ilegali, şomerii şi deţinuţii, există cu siguranţă multă materie primă pentru o armată americană mai mare. Unul dintre factorii-cheie ai expansiunii Imperiului Roman a fost, la urma urmei, ocazia oferită celor de alte neamuri să obţină cetăţenia făcând serviciu militar. Unul dintre resorturile colonizării britanice a fost politica de deportare ce în secolul al XVIII-lea golea închisorile Angliei, încărcând deţinuţii pe nave cu destinaţia Australia. Reluarea recrutării nu ar fi neapărat nepopulară, atât timp cât ar fi direcţionată corespunzător.

Singura alternativă este să ne bazăm pe armate străine care să ne pună la dispoziţie forţe auxiliare. Şi aici există precedente. Fără armata Indiei, imperiul Marii Britanii ar fi suferit de un deficit cronic de efective militare. India a fost, în cuvintele memorabile ale lordului Salisbury, „o cazarmă britanică în Mările Orientale din care putem lua oricâte trupe fără să le plătim”[13]. Britanicii s-au bazat foarte mult pe faptul că imperiul lor le va furniza efective militare în vreme de război: cam o treime din totalul forţelor britanice în Primul Război Mondial, respectiv aproape jumătate în al Doilea Război Mondial. După ce a desfiinţat în mod pripit armata Irakului, L. Paul Bremer a ajuns să-şi dea seama, cam târziu, că reînfiinţarea acesteia ar putea fi singura lui şansă de a

restabili ordinea şi a reduce şomajul. Alternativa, după cum am văzut, este să se ducă cu căciula în mână la ONU sau la NATO ca să ceară întăriri. Dacă americanii sunt reticenţi la ideea de a menţine ei înşişi pacea, atunci trebuie să finanţeze trupe de menţinere a păcii şi să plătească preţul cerut de mercenarii „comunităţii internaţionale”.

Dintre cele trei deficite, al treilea este totuşi cel care se poate dovedi a fi cel mai greu de depăşit – şi anume deficitul de atenţie ce pare să fie inerent sistemului politic american şi ameninţă deja să pună capăt prematur reconstrucţiei Irakului şi Afganistanului[14]. Nu spun asta în sens ofensator. Problema este sistemică; este vorba despre modul în care procesul politic militează împotriva unei conduceri prudente. Cum spunea generalul în rezervă Anthony Zinni:

> Există o întrebare fundamentală care depăşeşte domeniul militar. Aceasta este: „Care este obligaţia noastră faţă de lume?”. Ţinem predici despre valori, democraţie, drepturile omului, dar pe americani nu i-am convins să-şi achite datoriile… Nu există o conducere care să preia iniţiativa şi să spună: „Aşa este corect să procedăm”… Asta este problema de bază… Trebuie să existe voinţă politică şi sprijin politic pentru aceste lucruri. Ar trebui să credem că o lume stabilă este un loc mai bun pentru noi. Dacă aţi avea o politică şi o strategie de implicare axată pe acţiune, SUA ar schimba mult mai mult lucrurile în lume. Ar interveni mai din timp şi şi-ar alege mai bine luptele[15].

Însă o „strategie de implicare axată pe acţiune” este mult mai uşor de imaginat pentru un soldat decât pentru un politician ales. Nu numai că preşedinţii americani aflaţi la primul mandat au la dispoziţie doar doi ani şi jumătate până ce apare necesitatea de a se asigura că vor fi realeşi. Înainte de asta, alegerile pentru Congres de la mijlocul mandatului pot avea efectul de a le emascula programul legislativ. Iar politica americană operează la trei niveluri simultan: naţional, statal şi local. Cum să acorde californienii toată atenţia problemelor construcţiei naţionale la Bagdad în vara anului 2003, când o gaşcă de politicieni amatori cereau zgomotos revocarea din funcţie a guvernatorului lor? În plus, nici măcar executivul federal nu este deloc o entitate omogenă. Rivalitatea dintre departamente este, bineînţeles, regula în majoritatea instituţiilor umane, indiferent de dimensiunile lor. Însă în 2003 au fost momente când lipsa completă de coordonare între Departamentul Apărării, Departamentul de Stat şi Trezorerie – ca să nu mai vorbesc de Departamentul Comerţului, reprezentantul pentru comerţ, Agenţia pentru Dezvoltare Internaţională a Statelor Unite şi sumedenia de instituţii preocupate acum teoretic de „securitatea internă” – amintea de cea mai rea „policraţie” a Germaniei wilhelmiene[16]. Preşedinţia este, desigur, o funcţie aleasă, nu ereditară, însă în ultimul timp cei care au ocupat-o au părut uneori să se comporte cam ca ultimul kaizer german, permiţând ca politica să fie stabilită de concurenţa dintre agenţii în loc să genereze un sentiment de responsabilitate colectivă. Nu este de mirare că atâtea intervenţii ale americanilor în străinătate au un caracter spasmodic, nediplomatic, la fel ca acea *Weltpolitik* adoptată de Wilhelm al

II-lea. Şi Germania imperială a practicat ceea ce Michael Ignatieff numea imperialism pe fugă. Şi ea a fost „nerăbdătoare să obţină rezultate rapide”[17].

Spre deosebire de Germania kaizerului, Statele Unite declară totuşi că nu sunt nicidecum interesate să dobândească noi „locuri la soare”. Cuceririle lor nu sunt doar temporare; ele nici măcar nu sunt considerate cuceriri. Istoricul J.R. Seeley din epoca victoriană spunea în glumă că britanicii şi-au construit imperiul „într-o clipă de neatenţie”. Americanii au fost totuşi şi mai şi; în acest caz, neatenţia a devenit miopie în toată regula. Puţini oameni din afara Statelor Unite se mai îndoiesc astăzi de existenţa unui imperiu american; că America este imperialistă e un truism în opinia celor mai mulţi europeni educaţi[18]. Însă, aşa cum observa teologul Reinhold Niebuhr încă din 1960, americanii continuă să „evite frenetic să admită imperialismul pe care îl exercită de fapt”[19].

Chiar contează negarea imperiului? Răspunsul este „da”. Un imperiu de succes rareori se bazează doar pe coerciţie; trebuie să existe anumite beneficii economice atât pentru supuşi, cât şi pentru conducători, măcar pentru a cumpăra loialitatea elitelor indigene, iar aceste beneficii trebuie menţinute o bună bucată de timp. Problema unui imperiu în faza de negare este că tinde să facă două greşeli atunci când alege să se amestece în treburile unor state mai mici. Prima poate fi alocarea unor resurse insuficiente pentru aspectele nonmilitare ale proiectului[20]. A doua – şi cea mai gravă – este încercarea de a realiza o transformare economică şi politică într-un interval nerealist de scurt. În momentul în care scriu aceste rânduri, Statele Unite s-ar părea că fac a doua dintre aceste greşeli atât în Irak, cât şi în Afganistan. Insistând că vor

rămâne în Irak până ce va putea fi instituit un guvern democratic „şi nici o zi în plus” – şi aparent intenţionând să facă asta –, purtătorii de cuvânt americani au creat fără să vrea un motiv suplimentar pentru ca localnicii să nu coopereze cu ei. Cine din aceste ţări se poate simţi încrezător că, dacă sprijină iniţiativele americanilor, nu va fi acuzat de colaboraţionism imediat ce vor pleca americanii? „Dacă oamenii din Balcani ar realiza că America va fi acolo”, remarca generalul John Shalikashvili la sfârşitul anilor 1990, „ar fi minunat... De ce este un lucru aşa de rău să se sugereze că în Bosnia şi Kosovo va fi prezentă la fel de mult timp [ca în cazul ocupaţiei Germaniei de Vest şi a Japoniei]?”[21]. Răspunsul este politic. Soldaţii din armata americană de astăzi trebuie aduşi acasă – şi încă repede.

Aceste două idei contribuie la explicarea motivului pentru care această economie foarte puternică, cu potenţialul ei militar extraordinar, a obţinut rezultate atât de dezamăgitoare când a căutat să provoace schimbări de regim politic în alte ţări. Cele mai mari eşecuri – în Haiti, Cuba şi Vietnam – au fost provocate mai ales de această combinaţie fatală de resurse inadecvate pentru scopuri nonmilitare şi un orizont de timp scurtat. Ar fi o tragedie dacă acelaşi proces s-ar repeta şi în Balcani, în Afganistan şi în Irak. Dar nu ar fi o surpriză.

Către apolaritate?

Consumă pe credit, nu doreşte să meargă în linia întâi şi este înclinat să-şi piardă interesul faţă de acţiuni prelungite: dacă toate acestea ne duc cu gândul la o imagine a Americii drept colos sedentar – mai pe şleau, un soi de trântor strategic –, atunci poate că merită să reflectăm la asta. Potrivit indicatorului statistic de măsurare a obezităţii, indicele de masă corporală[22], proporţia americanilor consideraţi obezi aproape că s-a dublat în ultimul deceniu, de la 12% în 1991 la 21% în 2001. Aproape două treimi dintre americanii de sex masculin sunt consideraţi oficial supraponderali – şi aproape trei sferturi dintre cei cu vârste între 45 şi 64 de ani[23]. Cu alte cuvinte, pentru fiecare Schwarzenegger care este în formă foarte bună există acum trei grăsani. Comparaţiile la scară internaţională, în măsura în care sunt posibile, sugerează că doar samoanii şi kuwaitienii sunt mai graşi[24]. Se pare că astăzi „povara omului alb" se află în jurul taliei acestuia[25].

Şi totuşi, asta nu ar trebui considerată o justificare a acelor pesimişti care prezic declinul iminent al Statelor Unite, fie în raport cu Europa, fie cu China. Problema cu temerile „realiste" legate de o viitoare trecere de la „unipolaritate" la „multipolaritate" este că acestea nu ţin seama de eventualitatea unei neputinţe generalizate – sau, dacă vreţi, a apolarităţii. Cei obsedaţi de un model bismarckian al echilibrului de putere tind să presupună că relaţiile internaţionale seamănă cu interacţiunea unor magneţi, puterile mai mari atrăgând sateliţi aşa cum magneţii atrag pilitura de fier, uneori lipindu-se, dar mai adesea

respingându-se reciproc. Dar dacă marile puteri de astăzi ar înceta să mai fie magnetice, pierzându-şi şi forţa de atracţie, şi pe cea de respingere? Dacă până şi Statele Unite, tot mai preocupate de problemele lor interne, ar deveni echivalentul strategic al unei bucăţi inerte de fier vechi? În multe privinţe, aceasta este deja soarta Japoniei şi a Uniunii Europene; cândva nişte titani economici, ele sunt acum nişte societăţi care îmbătrânesc şi nişte pitici din punct de vedere strategic. Nici China nu va fi scutită de „încărunţirea" demografică. O moştenire a politicii copilului unic va fi creşterea raportului de dependenţă în deceniile următoare.

Absenţa unui conflict între marile puteri este un concept necunoscut în istoria internaţională modernă. În eseul său clasic din 1833 intitulat „Marile puteri", Ranke descria istoria Europei începând din secolul al XVI-lea ca pe o serie de încercări ale unui imperiu sau altuia de a institui o hegemonie, cărora celelalte au izbutit de fiecare dată să li se opună: mai întâi Habsburgii, apoi Franţa în secolul al XVII-lea şi tot Franţa între 1793 şi 1815. Dacă ar mai fi trăit încă 90 de ani, Ranke ar fi putut adăuga şi Germania între 1914 şi 1945. Pentru Ranke, ordinea normală a Europei era cu adevărat multipolară; puterea era deţinută în comun de o pentarhie formată din Franţa, Austria, Anglia, Rusia şi Prusia, fiecare fiind, în felul său aparte, o putere imperială[26]. Din 1945 până în 1989, bineînţeles, am trăit într-o lume bipolară, care l-ar fi uluit pe Ranke (deşi nu şi pe contemporanul său Alexis de Tocqueville), o lume împărţită între două imperii continentale, fiecare acuzându-l pe celălalt că este imperialist. Apoi, la începutul anilor 1990, a părut că Statele Unite instituiseră o ordine unipolară. Şi totuşi, ameninţările

transnaţionale de astăzi precum terorismul, proliferarea nucleară şi crima organizată – ca să nu mai vorbesc de pandemii, schimbările climatice şi deficitul de apă – pun pe primul plan cooperarea, nu concurenţa între state. Atractivitatea unilateralismului este incontestabilă, de vreme ce nişte aliaţi exigenţi pot fi mai agasanţi decât nişte duşmani invizibili, însă o strategie fără aliaţi oferă şanse infime de izbândă împotriva oricăreia dintre aceste provocări; continuarea cu succes a „războaielor” împotriva tuturor acestora depinde de nişte instituţii multilaterale în aceeaşi măsură ca şi continuarea liberului schimb internaţional. În orice caz, nimic nu este mai periculos pentru un mare imperiu decât ceea ce conservatorii din epoca victoriană numeau, cu o ironie extremă, splendida izolare. Atunci, ca şi acum, marele imperiu anglofon trebuie inevitabil să acţioneze împreună cu puterile mai mici – dar nu neglijabile – pentru a-şi atinge obiectivele. Cum spunea G. John Ikenberry, succesul americanilor după al Doilea Război Mondial şi după Războiul Rece a fost strâns legat de crearea şi extinderea unor instituţii internaţionale care limitau şi în acelaşi timp totuşi legitimau puterea Statelor Unite[27].

Să ne gândim din nou la chestiunea menţinerii păcii. A devenit cât se poate de limpede că Statele Unite nu sunt capabile să menţină pacea în mod eficient – adică să îndeplinească sarcini poliţieneşti – în ţări atât de îndepărtate precum Kosovo, Afganistanul şi Irakul fără asistenţă străină. Nu pentru menţinerea păcii sunt instruiţi soldaţii americani şi nici nu par prea încântaţi să facă asta. De asemenea, pare rezonabil să presupunem că electoratul din SUA nu va tolera o expunere prelungită a trupelor americane la pericolele

neinteresante ale unui „conflict de intensitate redusă”: atentate sinucigaşe la punctele de control, lunetişti pe străzi dosnice, grenade lansate către patrule şi convoaie. Soluţia evidentă, în afară de o creştere importantă a armatei americane, este continuarea practicii acum consacrate de a împărţi sarcinile de menţinere a păcii cu alţi membri ai Naţiunilor Unite – în special cu aliaţii europeni ai Americii, care au bugete relativ generoase destinate ajutoarelor şi armate mari formate din recruţi. Dacă nu sunt folosiţi pentru menţinerea păcii, este greu de înţeles care ar fi scopul acestor soldaţi, într-o Europă care a declarat pacea perpetuă în interiorul graniţelor sale şi care nu mai e ameninţată de Rusia.

Aceia care, precum Robert Kagan, îi consideră pe europeni nişte venusieni ce l-au citit pe Kant – spre deosebire de marţienii Americii care l-au citit pe Hobbes (şi pe Clausewitz) – nu sunt conştienţi de importanţa crucială a lui Pluto în procesul de construcţie naţională. Războiul şi dragostea sunt bune, dar imperiile depind într-o anumită măsură de bani. Fără investiţii considerabile în impunerea supremaţiei legii, ţări precum Afganistanul şi Irakul vor stagna şi poate se vor dezintegra. Dacă Statele Unite nu sunt pregătite să-şi schimbe radical atitudinile faţă de conflictul de intensitate redusă, nu prea vor avea altă opţiune decât să coopereze cu mai generoşii europeni. Unilateralismul, ca şi izolarea, nu este până la urmă chiar atât de splendid. Ba chiar rareori este o opţiune realistă pentru un imperiu.

Pericolul este ca această cooperare a marilor puteri pur şi simplu să înceteze, nu din cauza rivalităţii dintre Statele Unite şi Uniunea Europeană, ci pentru că nici americanii, nici

europenii nu sunt dispuşi să acţioneze dincolo de graniţele lor. Problemele interne ale acestor entităţi uriaşe şi complexe pot pur şi simplu să le distragă atenţia de la problemele unor state eşuate şi ale unor regimuri-bandit. Unii ar spune că un asemenea declin spenglerian al Occidentului ar putea crea un vid pe care doar puterile în ascensiune ale Asiei ar fi în stare să-l umple. Şi totuşi, cei care consideră China un viitor hegemon pot descoperi că şi ea are suficiente probleme în gestionarea consecinţelor sociale şi politice ale celui de-al doilea „Mare Salt Înainte”, de data aceasta către piaţa liberă capitalistă. La fel, celor care consideră Islamul principalul opozant al Occidentului într-un război al civilizaţiilor le va veni greu să-şi închipuie un element politic auxiliar incontestabilei expansiuni demografice a societăţilor musulmane. Pe scurt, viitorul s-ar putea dovedi a fi o vreme *a*polar, o lume fără *nici o* putere imperială dominantă.

Terminatorul

Paradoxul globalizării este că, pe măsură ce lumea devine mai integrată, puterea devine mai difuză. Datorită dinamismului capitalismului internaţional, toţi oamenii din lume – cu excepţia celor mai săraci – au cu mult mai multă putere de cumpărare decât au îndrăznit să viseze bunicii lor. Mijloacele de producţie nu au fost niciodată mai productive sau – în contextul în care China şi India înregistrează în sfârşit un avânt economic – răspândite pe scară mai largă. Datorită democratizării, majoritatea oamenilor din lume au acum cu

mult mai multă putere politică decât bunicii lor. Alegerile democratice nu au fost niciodată mai larg acceptate drept formă optimă de guvernare. Şi mijloacele de educare sunt mai accesibile în majoritatea ţărilor unor segmente mult mai largi ale populaţiei decât cu două sau trei generaţii în urmă; mai mulţi oameni decât oricând îşi pot folosi puterea minţii. Toate aceste schimbări înseamnă că vechile monopoluri pe care se întemeia în mod tradiţional puterea – monopoluri pe bogăţie, funcţii politice şi cunoaştere – au fost în mare măsură desfiinţate. Din păcate, din pricina proliferării mijloacelor moderne de distrugere, şi puterea de a utiliza violenţa a ajuns să fie distribuită mai uniform. Şi puterea de foc este distribuită ca niciodată până acum.

Să nu uităm că putere nu înseamnă doar capacitatea de a cumpăra orice vrei; asta înseamnă doar bogăţie. Putere înseamnă capacitatea de a obţine orice vrei la un preţ sub preţul pieţei. Pentru imperii, aceste state ambiţioase care caută să exercite putere dincolo de graniţele lor, puterea depinde atât de hotărârea stăpânilor, cât şi de consimţământul supuşilor. Şi totuşi, puterea se diminuează atunci când este împărţită. O ţară cu o singură bombă nucleară este mai puternică dacă restul lumii nu are nici una, decât o ţară cu o mie de bombe nucleare dacă toată lumea are câte una.

Şi astfel ajungem la ultimul aspect în privinţa căruia Statele Unite seamănă cu Terminatorul lui Arnold Schwarzenegger. În confruntări militare, Statele Unite au capacitatea de a provoca distrugeri uimitoare şi îngrozitoare, suferind doar pierderi minime. Nu există regim pe care să nu îl poată înlătura dacă ar vrea – inclusiv cel din Coreea de

Nord. Un astfel de război ar putea transforma Coreea de Sud în ruine, desigur, însă Terminatorul american ar ieşi dintre dărâmături mai mult sau mai puţin nevătămat. Ceea ce *nu* este totuşi Terminatorul programat să facă e să reconstruiască. El lasă în urmă numai distrugere.

În toamna anului 2003, preşedintele Bush a încercat să ridice moralul americanilor declarând că „nu pleacă” din Irak, că America „nu fuge”, că Orientul Mijlociu „trebuie să fie o prioritate a politicii americane decenii de-acum înainte”. Cu toate acestea, dacă Statele Unite cedează până la urmă presiunilor politice interne şi externe retrăgându-se din Irak şi din Afganistan înainte de a se realiza reconstrucţia lor economică, scena nu va fi cu totul nemaivăzută. Limitele puterii americane vor ieşi la iveală când Terminatorul global va recunoaşte în sfârşit: „Nu mă voi mai întoarce”.

În cartea mea *The Cash Nexus*, scrisă în anul 2000 şi publicată în primăvara lui 2001, am încercat să argumentez că Statele Unite nu doar *ar putea* să-şi permită să joace un rol global mai hotărât, ci chiar nu şi-ar putea permite să *nu* o facă. Orice istoric care se hazardează să facă pronosticuri este dator să le analizeze şi privind retrospectiv. Ideile principale pe care le-am formulat erau următoarele:

1. „Mijloacele de distrugere nu au fost niciodată mai ieftine… Principalii beneficiari [ai armelor ieftine] au fost şi rămân armatele de gherilă din Orientul Mijlociu şi Africa subsahariană, grupările teroriste din Europa de Vest şi bandele de traficanţi de droguri din Americi”[28];
2. „Evident, este foarte puţin probabil ca vreun stat să se gândească la un atac direct împotriva Statelor Unite în

viitorul apropiat, deşi o campanie vizând anumite oraşe americane este foarte uşor de imaginat”[29];

3. „Creşterea numărului de războaie din lume după 1945 este cauzată aproape integral de răspândirea războaielor civile… [Dar] Organizaţia Naţiunilor Unite [are un] istoric foarte neuniform ca poliţist global… Între 1992 şi 1999, Consiliul de Securitate a autorizat o serie de intervenţii umanitare… Majoritatea au fost în cel mai bun caz ineficiente şi în cel mai rău caz dezastruoase”[30];
4. „S-a formulat adesea o întrebare ce merită reluată: nu ar fi de dorit ca Statele Unite să-i înlăture pe aceşti tirani şi să impună ţărilor lor o guvernare democratică? Ideea de a invada o ţară, de a-i detrona pe dictatorii săi şi de a impune alegeri libere este în general respinsă pe motiv că ar fi incompatibilă cu «valorile» americane. Un argument invocat adesea este că Statele Unite nu ar putea niciodată să exercite genul de conducere imperială directă practicată de britanici în secolul al XIX-lea – deşi exact asta au făcut în Germania şi Japonia la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial şi chiar cu mare succes pe termen lung”[31];
5. „Departe de a se retrage ca un melc gigantic la adăpostul unei cochilii electronice, Statele Unite ar trebui să aloce un procent mai mare din uriaşele lor resurse ca să facă lumea un loc sigur pentru capitalism şi democraţie. Contrar triumfalismului naiv al «sfârşitului istoriei», acestea nu vin de la sine, ci au nevoie de fundamentele instituţionale puternice ale legii şi ordinii. Rolul pe care trebuie să-l îndeplinească o Americă imperială este să înfiinţeze aceste instituţii acolo unde ele lipsesc, dacă e nevoie… prin forţă armată. Nu există nici un argument economic contra unei

asemenea politici, de vreme ce costurile sale nu ar fi prohibitive. Impunerea democraţiei în toate «statele-bandit» din lume nu ar creşte bugetul pentru apărare al Statelor Unite cu mult peste 5% din PIB. Există şi un argument economic pentru a face acest lucru, deoarece instituirea statului de drept în astfel de ţări ar aduce un beneficiu pe termen lung când comerţul lor s-ar revitaliza şi s-ar dezvolta”[32].

În ultimele zile ale administraţiei Clinton, scriam – cu oarecare vehemenţă – că „dezamăgirea cea mai mare cu care se confruntă lumea în secolul XXI [este] că liderii singurului stat ce posedă resursele necesare pentru a face lumea mai bună nu au curajul s-o facă”. Nu mi-am închipuit că în mai puţin de nouă luni un nou preşedinte, confruntându-se cu dezastrul din 11 septembrie, se va angaja pe calea unei politici atât de similare cu cea pe care o promovasem eu. De la declararea războiului împotriva terorismului, nu a mai fost vorba despre curaj. Acum este vorba despre hotărâre, despre tenacitatea de a duce până la capăt ceea ce s-a început.

Spre deosebire de majoritatea criticilor europeni ai Statelor Unite, eu cred deci că lumea are nevoie de un imperiu liberal eficient şi că Statele Unite constituie cel mai bun candidat la acest rol. Globalizarea economică funcţionează. Creşterea rapidă a veniturilor pe cap de locuitor în cele mai populate două ţări din lume, China şi India, înseamnă că inegalitatea internaţională se reduce în sfârşit[33]. Însă există zone ale lumii unde instituţiile juridice şi politice sunt într-o asemenea situaţie de colaps sau corupţie, încât locuitorii lor efectiv nici nu mai speră la prosperitate. Şi există state care, fie din slăbiciune, fie din rea-voinţă, încurajează organizaţii

teroriste hotărâte să distrugă o ordine mondială liberală. Din acest motiv, globalizarea economică trebuie susţinută politic, ca acum un secol.

Statele Unite au motive întemeiate pentru a juca rolul de imperiu liberal, atât din punctul de vedere al securităţii lor, cât şi din pur altruism. În multe privinţe, ele sunt şi singura ţară care dispune de mijloacele necesare pentru a juca acest rol. Şi totuşi, în ciuda puterii lor economice, militare şi culturale colosale, încă pare puţin probabil ca Statele Unite să fie un imperiu liberal *eficient* în absenţa unor schimbări profunde în structura economică, alcătuirea socială şi cultura lor politică.

Anumitor neoimperialişti americani le place să citeze „Povara omului alb”, poem scris de Kipling în 1899 pentru a încuraja eforturile preşedintelui McKinley de consolidare a imperiului în Filipine. Însă limbajul său – ba chiar întregul lexicon al imperialismului din secolul al XIX-lea – este irevocabil limbajul unei epoci de mult apuse. Deşi eu am atras atenţia cu privire la pericolele negării statutului de imperiu, asta nu înseamnă că existenţa unui imperiu american ar trebui proclamată în gura mare de pe acoperişul Capitoliului. Tot ce vreau să spun este că, oricum ar numi poziţia lor în lume – hegemonie, primat, predominanţă sau leadership –, americanii ar trebui să recunoască asemănarea *funcţională* dintre puterea anglofonă din prezent şi cea din trecut şi să încerce să se descurce mai bine, nu mai prost decât predecesorii lor britanici în misiunea de a menţine ordinea într-o lume turbulentă. Trăgând învăţăminte din istoria altor imperii, americanii vor deprinde nu aroganţa, ci tocmai acea

smerenie care, pe vremea când candida la preşedinţie, le-o recomanda cândva George W. Bush compatrioţilor săi.

Mai există un poem al lui Kipling, scris cu doi ani înainte de „Povara omului alb”, care poate că atinge o coardă mai relevantă. Intitulat pur şi simplu „Imn”, este o vestire sumbră a vremelniciei imperiilor, scrisă meşteşugit pentru a mai tempera grandomania de la sfârşitul epocii victoriene:

Departe chemate, corăbiile noastre la orizont nu-s;
Pe dune şi promontorii zgomotul luptei se stinge:
Vezi, toată splendoarea noastră de ieri s-a dus,
La fel ca Ninive şi Tir vom plânge!
Judecător al Neamurilor, încă nu ne lua,
Ca să nu uităm – ca să nu uităm!

Acestea sunt vorbe la care Colosul vremurilor noastre trebuie să ia aminte, chiar şi atunci când pare să domine lumea, fără rival. Cum spunea Tony Blair în discursul său adresat Congresului în iulie 2003: „Orice putere dominantă pare o vreme invincibilă, dar în realitate este trecătoare”[34]. Întrebarea pe care trebuie să şi-o pună americanii este cât de trecătoare vor să fie dominaţia lor. Deşi barbarii au bătut deja la porţi – o singură dată, în mod spectaculos –, declinul imperiului în acest caz pare mai probabil că va veni, aşa cum s-a întâmplat cu Roma lui Gibbon, din interior.

Anexă statistică

Tabelul 1. Principalele ocupaţii americane ale unor teritorii străine, 1893-2003

Teritoriul	Ocupat	Plecaţi	Durata (ani)	Statutul	Venitul per capita astăzi*	Democraţia astăzi (scorul FH**)
Hawaii	1893	Nu	110	Stat al SUA	30 001	1
Puerto Rico	1898	Nu	105	Teritoriu autonom dependent de SUA	11 091	Nu este cazul
Guam	1898	Nu	48	Teritoriu al SUA	20 664	Nu este cazul
Filipine	1898	1946	104	Independente	1 020	2
Samoa Americană	1899	Nu	76	Teritoriu al SUA	7 279	Nu este cazul
Panamá (Zona Canalului)	1903	1979	87	Independentă	4 020	1
Insulele Virgine	1916	Nu	8	Teritoriu al SUA	13 139	Nu este cazul
Republica Dominicană	1916	1924	19	Independentă	2 320	2
Haiti	1915	1934	10	Independentă	440	6
Germania de Vest	1945	1955	7	Independentă	22 670	1
Japonia	1945	1952	56	Independentă	33 550	1
Insulele Mariane de Nord	1947	Nu	47	Teritoriu autonom dependent de SUA	12 500	Nu este cazul
Palau	1947	1994	39	Liberă asociere cu SUA	7 140	1
Micronezia	1947	1986	39	Liberă asociere cu SUA	1 980	1
Insulele Marshall	1947	1986	53	Liberă asociere cu SUA	2 350	1
Coreea de Sud	1950	Nu	7	Independentă	9 930	2

Vietnamul de Sud	1965	1972	1,5	Anexat de Vietnamul de Nord	430	7
Afganistan	2002	?	0,5	Guvern interimar	Date nedisponibile	6
Irak	2003	?		Autoritatea Coaliţiei	Date nedisponibile	7

* Produsul naţional brut pe cap de locuitor, metoda Atlas (dolari americani la valoarea curentă).

** Indicele Freedom House privind libertatea politică: 1 = pe deplin liber, 7 = pe deplin neliber.

Tabelul 2. Victimele americane din principalele războaie

Conflictul	Militarii înrolaţi	Morţi		Totalul răniţilor	Totalul victimelor	Procente			Durata (luni)	Rata ucişi în luptă/lună
		În luptă	Alte cauze			Ucişi în luptă	Morţi	Victime		
Războiul de Independenţă	200 000	4 435	Date nedisponibile	6 188	10 623	2,2	2,2	5,3	80	55
Războiul din 1812	286 000	2 260	Date nedisponibile	4 505	6 765	0,8	0,8	2,4	30	75
Războiul Mexicano-American	78 700	1 733	11 550	4 152	17 435	2,2	16,9	22,2	20	87
Războiul Civil: unionişti	2 803 300	110 070	249 458	275 175	634 703	3,9	12,8	22,6	48	2 293
Războiul Civil: confederaţi*	1 064 200	74 524	124 000	137 000	335 524	7,0	18,7	31,5	48	1 553
Războiul Civil: total	3 867 500	184 594	373 458	412 175	970 227	4,8	14,4	25,1	48	3 846
Războiul Hispano-American**	306 800	385	2 061	1 662	4 108	0,1	0,8	1,3	4	96
Primul Război Mondial	4 743 800	53 513	63 195	204 002	320 710	1,1	2,5	6,8	19	2 816
Al Doilea Război Mondial	16 353 700	292 131	115 185	670 846	1 078 162	1,8	2,5	6,6	44	6 639
Războiul din Coreea	5 764 100	33 651	Date nedisponibile	103 284	136 935	0,6	0,6	2,4	37	909
Războiul din Vietnam	8 744 000	47 369	10 799	153 303	211 471	0,5	0,7	2,4	90	526

Războiul din Golf***	2 750 000	148	145	467	760	0,0	0,0	0,0	1	148

Notă: „Morţi în luptă” se referă la soldaţii ucişi în luptă. În categoria „Alte cauze” intră decesele cauzate de boli, lipsuri şi accidente, inclusiv pierderile dintre prizonierii de război.

* Estimări ale morţilor şi răniţilor confederaţi în afara luptei.

** Doar o lună de lupte.

*** Doar şase săptămâni de lupte neîntrerupte.

Sursa: Departamentul Apărării

Mulţumiri

Cartea de faţă nu ar fi fost scrisă dacă nu m-aş fi mutat în Statele Unite în ianuarie 2003. Este primul rod a ceea ce s-a dovedit a fi o migraţie transatlantică revitalizantă. Am ajuns la New York aducând în bagaje şi o ipoteză despre „imperiul american”. Activitatea mea în această metropolă a lumii m-a obligat nu doar s-o scot din bagaj. Rezultatul este o sinteză – nu numai a lucrărilor publicate şi nepublicate incluse în bibliografie, ci şi a unui mare număr de discuţii pe tema puterii americane, trecută, prezentă şi viitoare. Trecutul este, desigur, obiectul de studiu al istoricului. Totuşi, ceea ce am de spus despre anumite evenimente recente şi viitoruri posibile are de câştigat, sper, din faptul că este inclus în ceea ce în principiu e o lucrare istorică. Principalul meu obiectiv este pur şi simplu să-i încurajez pe americani să pună actuala situaţie dificilă a ţării lor în legătură cu experienţele unor imperii din trecut. Nu scriu în calitate de critic cârcotaş, ci de admirator înfocat al Statelor Unite care vrea ca ele să triumfe în acţiunile lor imperiale şi care se teme de consecinţele unui eventual eşec.

Mai mult decât oricare dintre cărţile pe care le-am scris până acum, volumul de faţă este şi rezultatul interacţiunii cu

oameni şi instituţii, nu doar cu texte publicate şi nepublicate. În primul rând mă simt îndatorat faţă de New York University şi în special faţă de Leonard N. Stern School of Business. Atunci când decanul de la vremea aceea al Stern School, George Daly, mi-a sugerat că poate mi-ar plăcea să vin ca să predau la NYU, mi s-a părut la început o idee fantastică. S-a dovedit a fi o idee fantastic de bună. Le sunt recunoscător nu doar lui, ci şi succesorului său, Tom Cooley, precum şi întregului personal didactic şi administrativ de la Stern. Le sunt îndatorat în mod special lui Dick Sylla, ale cărui prietenie şi companie intelectuală s-au numărat printre cele mai puternice argumente în favoarea mutării mele în West Fourth Street, şi lui Luis Cabral, succesorul său la conducerea Departamentului de Economie. De obicei este dificil să menţionezi doar câteva nume când o întreagă instituţie a fost atât de primitoare, dar unii dintre colegii mei de la Stern şi de la NYU merită mulţumiri speciale, în general pentru că au avut comentarii cu privire la anumite lucrări de seminar şi alte texte care în cele din urmă s-au transformat în capitole ale cărţii de faţă. Le mulţumesc deci lui David Backus, Tom Bender, Adam Brandenburger, Bill Easterly, Nicholas Economides, Shepard Forman, Tony Judt, Fabrizio Perry, Tom Sargent, Bill Silber, George Smith, Larry White şi Bernard Yeung. Pentru sprijinul lor administrativ şi asistenţa de secretariat le datorez mulţumiri şi lui Kathleen Collins, Melissei Felci şi lui Janine Lanzisera (de la New York), Katiei Psivin (de la Oxford) şi Mariei Sanchez (de la Stanford).

După aproape 15 ani de seminare cu studenţii şi de activitate de supervizare la Oxford şi Cambridge, am acceptat cu teamă provocarea de a preda în faţa unui număr mare de

tineri americani care făceau studii postuniversitare. A fost o uşurare pentru mine când am descoperit că este o experienţă nu doar neproblematică, ci chiar agreabilă. Primii mei asistenţi de la Stern, Sergio Fonseca şi Gopal Tampi, au făcut o treabă excelentă. Însă cu asemenea studenţi formidabili îndatoririle mele nu au fost nici pe departe împovărătoare. Aş vrea să le mulţumesc tuturor celor care mi-au fost studenţi; am învăţat de la ei la fel de mult cât au învăţat şi ei de la mine. Se cuvine să-mi exprim aici şi gratitudinea faţă de domnul preşedinte John Sexton, un pedagog cu adevărat charismatic.

Un lucru pe care am ajuns să-l înţeleg în legătură cu instituţiile academice americane este că vitalitatea lor se datorează în mare măsură faptului că absolvenţii continuă să se implice în proiectele lor. În special doi absolvenţi mi-au oferit atât un sprijin generos, cât şi prietenia lor de când locuiesc la New York: William Berkley şi John Herzog. Le voi fi mereu recunoscător lor şi soţiilor lor, Marjorie şi Diana. John şi Diana au înfiinţat catedra de istorie financiară al cărei prim titular sunt. În semn de mulţumire, lor le dedic această carte.

Le datorez mulţumiri şi numeroşilor oameni care pur şi simplu m-au făcut să mă simt bine-venit când am ajuns la New York – în special Martha Bayona, Mike Campisi, Jimmy Casella, Cesar Coronado, Joseph Giordano, Phil Greene, Jorge Lujo, Saleh Muhammed, Hector Rivera, Neville Rodriguez şi Giovanni di Salvo.

Anul trecut am avut şi norocul să încep colaborarea cu unul dintre marile centre americane de cercetare istorică: Hoover Institution de la Stanford University. Aş vrea să le mulţumesc directorului şi membrilor comitetului director de la Hoover Institution pentru că m-au selectat pentru un grant.

Ei şi întregul personal de la Hoover mi-au făcut o primire extrem de călduroasă în California toamna trecută – prima, sper, de acest fel.

O altă instituţie faţă de care simt recunoştinţă este şcoala pe care am absolvit-o, Oxford University, care m-a făcut profesor invitat, aşa încât nu am dispărut cu totul de acolo anul trecut. Aş dori să le mulţumesc şi directorului şi membrilor Jesus College, Oxford, pentru că mi-au acordat o bursă de cercetare de nivel superior, precum şi directorului şi membrilor Oriel College pentru că mi-au pus la dispoziţie un birou în timpul vizitelor mele la Oxford. Îi sunt îndatorat îndeosebi lui Jeremy Catto. De asemenea, am avut marele noroc să am şi un asistent oxonian, pe extraordinarul Ameet Gill.

O parte dintre materialele incluse în cartea de faţă îşi au originile în periodice. Dintre editorii care m-au iniţiat în tainele jurnalismului, aş vrea să le mulţumesc lui Anne Burrowclough, Erich Eichman, Tony Emerson, Nikolas Gvosdev, Damjan de Krnjevic-Miskovic, Dean Robinson, Gideon Rose, Allison Silver, Robert Silvers, Zofiei Smardz, lui Tunku Varadarajan, Michael Young şi Fareed Zakaria. Le mulţumesc şi lui George Ames, Ric Burns, Peter Kavanagh, Brian Lehrer, Kevin Lucey, Tom Moroney, Peter Robinson şi Geoffrey Wawro pentru nişte discuţii memorabile „în direct”.

Unele secţiuni din capitolul 3 au apărut sub titlul „Clashing Civilizations or Mad Mullahs: The United States between Informal and Formal Empire” în *The Age of Terror*, volum coordonat de Strobe Talbott (Basic Books, 2001). Anumite fragmente din capitolul 5 au fost publicate cu titlul „The British Empire and Globalization” în *Historically Speaking*.

Pasaje din capitolul 6 au fost publicate pentru prima dată sub titlurile „The Empire Slinks Back” în *The New York Times Magazine* şi „True Lies” în *The New Republic*. În sfârşit, unele fragmente din capitolul 8 l-au avut drept coautor pe Laurence Kotlikoff şi au apărut cu titlul „Going Critical: The Consequences of American Fiscal Overstretch” în numărul din toamna anului 2003 al revistei *The National Interest*. Sunt recunoscător tuturor acestor publicaţii pentru că mi-au permis să folosesc din nou fragmentele respective.

Alte pasaje din carte au fost îmbunătăţite datorită faptului că au fost citite de alţii în faza iniţială. Richard Cooper a identificat numeroase lacune într-o schiţă a introducerii. Eric Rauchway a avut amabilitatea să arunce o privire peste primele capitole şi m-a ajutat să-mi îmbogăţesc cunoştinţele nu foarte aprofundate despre istoria Americii. Capitolul 4 datorează mult prieteniei şi sfaturilor lui Diego Arria. Judith Brown mi-a oferit sugestii preţioase pentru capitolul 6. Capitolul 7 a fost citit în ciornă şi mult îmbunătăţit de prietenii mei Timothy Garton Ash de la St. Anthony’s College, Oxford, şi Martin Thomas de la Banca Angliei. Capitolul 8 a fost modificat semnificativ în lumina observaţiilor făcute de David Hale şi Deirdre McCloskey cu privire la o versiune anterioară prezentată ca prelegere la Festivalul Ştiinţelor Umane de la Chicago, precum şi a discuţiilor cu Ronald McKinnon de la Stanford.

Mai sunt mulţi alţii care merită mulţumiri pentru că au citit ciornele şi au făcut observaţii asupra lor, pentru că au ascultat şi au reacţionat la lucrările de seminar sau pentru că mi-au oferit ospitalitate în perioada când am scris cartea. Le sunt recunoscător lui Graham Allison, Anne Applebaum, Chris

Bassford, Max Boot, Amy Chua, Gordon Cravitz, Larry Diamond, Gerald Dorfman, Maureen Dowd, Michael Edelstein, lui Frank şi Ronitei Egger, lui Gerry şi Normei Feldman, lui Marc Flandreau, lui Ben şi Barbarei Friedman, lui Andrew şi Barbarei Gundlach, lui John Hall, Patrick Hatcher, Paul Heinbecker, Michael Ignatieff, Harold James, Robert Kagan, Harry Kreisler, Melvyn Leffler, Peter Lindert, Eileen Mackevich, Charles Maier, Norman Naimark, Joseph Nye, Patrick O'Brien, Kevin O'Rourke, Lynn şi Evelyn de Rotschild, Simon Schama, Moritz Schularick, Peter Schwartz, Zack Shore, Radek Sikorski, Lawrence Summers, Giuseppe Tattara, Alan M. Taylor, Mike Tomz, Marc Weidenmier, Barry Weingast, James Wolfensohn, Ngaire Woods şi Minky Worden.

Incomparabilul Andrew Wylie şi excelenta sa echipă de la Wylie Agency mi-au gestionat perfect traversarea Atlanticului în calitate de autor. De la Penguin Press din New York, aş vrea să le mulţumesc lui Ann Godoff şi redactorului meu, Scott Moyers, a căror lectură critică a şpalturilor a îmbunătăţit mult textul final. La fel de pătrunzătoare au fost şi sugestiile de a elimina şi a adăuga anumite idei făcute de redactorul londonez de la Penguin, Simon Winder. Nici un autor nu şi-ar putea dori redactori mai buni decât ei. Le datorez mulţumiri şi lui Anthony Forbes-Watson, Helen Fraser şi Stefan McGrath, fără a-l uita nici pe corectorul meu, Pearl Hanig, lui Chloe Campbell, Sarah Christie, Sophie Fels, Rosie Glaisher, Rachel Rokicki şi multor altor angajaţi indispensabili de la Penguin pe care autorii cărţilor nu apucă să-i cunoască niciodată, dar ce care depind.

Încă de la bun început *Colosul* a fost menit să completeze un documentar de televiziune britanic şi aş dori să le

mulţumesc lui Janice Hadlow şi Hamish Mykura de la Channel 4 pentru încurajări; de asemenea, lui Debys Blakeway şi minunatei echipe de producţie create de Blakeway Productions: Russell Barnes, Tim Cragg, Melanie Fall, Kate Macky şi Ali Schilling. Mulţumiri şi lui Kassem Derghan, Reytah Elibrahim, Matias Haentjes şi Nguyen Hu Chong.

Cel mai îndatorat le sunt însă soţiei mele, Susan, şi copiilor noştri, Felix, Freya şi Lachlan, pe care i-am neglijat într-un mod de neiertat ca să scriu această carte, dar care sunt principala ei sursă de inspiraţie.

Note

Prefaţă

1. Ron Suskind, „Without a Doubt”, *New York Times Magazine*, 17 octombrie 2004.
2. Woodward, *Plan of Attack*, p. 443.
3. Este simptomatic faptul că John Lewis Gaddis interpretează situaţia dificilă actuală a Statelor Unite făcând trimitere la John Quincy Adams: Gaddis, *Surprise, Security, and the American Experience* (Cambridge, Mass., 2004).
4. Ash, *Free World*, p. 102.
5. Textul discursului susţinut de preşedintele Bush, *New York Times*, 13 aprilie 2004.
6. Sublinierea mea; prima dezbatere televizată din cursa electorală prezidenţială, 30 septembrie 2004, text preluat de pe FDCH E-Media. Vezi şi David M. Halbfinger şi David E. Sanger, „Bush and Kerry Clash over Iraq and a Timetable”, *New York Times*, 7 septembrie 2004.
7. Pentru semnificaţia frontierei în istoria imperiilor, vezi Maier, *Among Empires*.
8. Remarci ale preşedintelui la sărbătorirea a 20 de ani de la înfiinţarea organizaţiei National Endowment for

Democracy, 6 noiembrie 2003, http://www.whitehouse.gov/news/releases/ 2003/11/20031106-2.

9. Discursul preşedintelui Bush la Congresul Partidului Republican, *New York Times*, 2 septembrie 2004.

10. „Urmărim o strategie a libertăţii în întreaga lume…”; prima dezbatere televizată din cursa electorală prezidenţială, 30 septembrie 2004.

11. Vezi Fukuyama, *State Building.*

12. Roger Cohen, „«Imperial America» Retreats from Iraq”, *New York Times*, 4 iulie 2004.

13. Daniel Drezner, „Bestriding the World, Sort of”, *Wall Street Journal*, 17 iunie 2004.

14. Michiko Kakutani, „Attention Deficit Disorder in a Most Peculiar Empire”, *New York Times*, 21 mai 2004.

15. Vezi cartea mea *Empire* (*Imperiul*).

16. La sfârşitul lui august 2004, se înregistraseră vreo 300 de învinuiri legate de maltratarea unor deţinuţi; fuseseră deja anchetate 155, dintre care 66 fuseseră susţinute cu probe; *Wall Street Journal*, 26 august 2004.

17. *Ibid.*

18. Woodward, *Plan of Attack*, p. 249.

19. „The Best-laid Plans?”, *Financial Times*, 3 august 2003.

20. Woodward, *Plan of Attack*, pp. 150, 270.

21. Vezi remarcile secretarului general al Naţiunilor Unite Kofi Annan într-un interviu la BBC din septembrie 2004.

22. Daniel Barnard, „The Great Iraqi Revolt: The 1919-20 Insurrections against the British in Mesopotamia”, lucrare prezentată la Harvard Graduate Student Conference in International History, 23 aprilie 2004,

http://www.fas.harvard.edu/~conih/abstracts/Barnard_article.doc.

23. „White House Says Iraq Sovereignty Could Be Limited”, *New York Times*, 22 aprilie 2004.

24. Calculele mele bazate pe Budget of the United States Government, tabele istorice pe 2005, http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/multidb/cgi.

25. Budget of the United States Government, 2005, tabelul 1.3, http://www.gpoacess.gov/usbudget/fy05/sheets/hist01z2.xls.

26. „Kennedy, Reagan, and Bush Tax Cuts in Historical Perspective”, http://www.taxfoundation.org/bushtaxplan-size.htm.

27. Economic Report of the President, tabelul B-81, http://wais.access.gpo.gov.

28. Suskind, *The Price of Loyalty*, p. 291.

29. *Ibid.*

30. Sursa: Biroul pentru Buget al Congresului.

31. Vezi Michael P. Dooley, David Folkerts-Landau şi Peter Garber, „An Essay on the Revived Bretton Woods System”, *NBER Working Paper*, 9971 (septembrie 2003), şi „The Revived Bretton Woods System: The Effects of Periphery Intervention and Reserve Management on Interest Rates and Exchange Rates in Center Countries”, *NBER Working Paper*, 10332 (martie 2004).

32. Sursa: *Treasury Bulletin*, iunie 2004, http://www.fins.treas.gov/bulletin.

33. Vezi cel mai recent Peterson, *Running on Empty*. Potrivit raportului din aprilie 2004 al administratorilor sistemului Medicare, obligaţiile acestuia faţă de viitorii pensionari sunt subfinanţate cu 62 de trilioane de dolari: vezi Joe

Liebermann, „America Needs Honest Fiscal Accounting”, *Financial Times*, 25 mai 2004.

34. Niall Ferguson, „A Dollar Crash? Euro Trashing”, *The New Republic*, 21 iunie 2004.

35. Vezi Paul Krugman, „Questions of Interest”, *New York Times*, 20 aprilie 2004. Pentru o perspectivă diferită, vezi David Malpass, „Don’t Blame the Deficits for America’s Rate Hikes”, *Financial Times*, 3 mai 2004.

36. Niall Ferguson, „Who’s Buried by Higher Rates”, *Fortune*, 14 iunie 2004. Pentru implicaţiile macroeconomice ale scăderii ratei economiilor în Statele Unite, vezi Lawrence H. Summers, „The United States and the Global Adjustment Process”, Third Annual Stavros S. Niarchos Lecture, Institute for International Economics, Washington, DC, 23 martie 2004.

37. „Kerry’s Acceptance: There Is a Right Way and a Wrong Way to Be Strong”, *New York Times*, 30 iulie 2004.

38. Robert Manchin şi Gergely Hideg, „EU Survey: Are Transatlantic Ties Loosening?”, http://www.gallup.com/content/default.aspx?ci=12247&pg=1.

39. Expresia îi aparţine lui Charles Maier.

40. Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, *World Population Prospects: The 2002 Revision*, http://esa.un.org/unpp.

41. Edward C. Prescott, „Why Do Americans Work So Much More than Europeans?”, *NBER Working Paper*, 10316 (februarie 2004). Pentru o interpretare diferită, vezi Olivier

Blanchard, „The Economic Future of Europe”, *NBER Working Paper*, 10310 (februarie 2004).

42. Dominic Wilson şi Roopa Purushothaman, „Dreaming with the BRICs: The Path to 2050”, *Goldman Sachs Global Economics Paper*, 99 (1 octombrie 2003).

43. Nikola Spatafora, Yongzheng Yang şi Tarhan Feyzioglu, „China's Emergence and Its Impact on the Global Economy”, *International Monetary Fund World Economic Outlook* (martie 2004), pp. 82-99.

44. Niall Ferguson, „Eurabia?”, *New York Times Magazine*, 4 aprilie 2004. Neologismul este creaţia scriitorului de origine egipteană Bat Ye'or.

45. Pentru o perspectivă optimistă, vezi Held, *Global Covenant*. Mai pesimist – şi mai conştient de viziunile medievale ale unei „societăţi civile” globale – este Linden, *A New Map of the World*.

Introducere

1. Secretarul de stat Donald Rumsfeld, interviu acordat televiziunii Al Jazeera, 27 februarie 2003, comunicat de presă, Departamentul Apărării.

2. Bowden, *Black Hawk Down*, p. 228.

3. Pentru o diatribă arhetipală din partea stângii franceze, vezi Julien, *America's Empire.*

4. Vezi, de exemplu, Nearing, *American Empire*; Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*.

5. Pentru unul dintre primele exemple, vezi Williams, *Tragedy of American Diplomacy*. Vezi şi Lerner, *America as a Civilization* şi volumul ulterior al lui Williams *Empire as a Way of Life*.

6. Kolko şi Kolko, *Limits of Power*. Vezi şi Kolko, *Politics of War*; Kolko, *Roots of American Foreign Policy*; Kolko, *Vietnam*. Pentru o bună ilustrare a modului în care Vietnamul a încurajat discuţiile despre imperiul american, vezi Buchanan, „Geography of Empire". Vezi şi Magdoff, *Age of Imperialism*; McMahon, *Limits of Empire*; Swomley, *American Empire*. Mai exista şi câte un autor de opinie contrară care lua apărarea imperialismului american în anii 1960: vezi Liska, *Imperial America*; Steel, *Pax Americana*. Unul chiar era francez: Aron, *Imperial Republic*.

7. Tucker şi Hendrickson, *Imperial Temptation*, pp. 53, 211.

8. Johnson, *Blowback*; Blum, *Rogue State*; Hudson, *Super Imperialism*. Vezi şi Smith, *American Empire*.

9. Vezi, de exemplu, Eric Hobsbawm, „America's Imperial Delusion", *Guardian*, 14 iunie 2003. Comentarii previzibile au făcut şi Edward Said şi Noam Chomsky.

10. Vidal, *Decline and Fall of the American Empire.*

11. Patrick Buchanan, *Republic*, p. 6. Vezi şi *idem*, „What Price the American Empire?", *American Cause*, 29 mai 2002.

12. Prestowitz, *Rogue Nation*.

13. Vezi, de exemplu, Bacevich, *American Empire*, p. 243: „Deşi SUA nu au creat un imperiu în nici un sens formal... în mod clar s-au procopsit cu o problemă imperială... Ne place sau nu, America de astăzi *este* Roma, angajată ireversibil să menţină şi, în cazurile în care acest lucru e fezabil, să extindă un imperiu care se deosebeşte de orice

alt imperiu din istorie. Acesta nu este deloc un motiv de bucurie; însă nici nu foloseşte nimănui să se conteste faptele”. Vezi şi Rosen, „Empire”, p. 61: „Dacă logica unui imperiu american este neatrăgătoare, nu e deloc clar că alternativele ar fi mult mai atrăgătoare”. Pentru o contribuţie la dezbatere superb nuanţată şi subtilă, vezi Maier, „American Empire?”.

14. *Apud* Bacevich, *American Empire*, p. 219.

15. *Ibid.*, p. 203.

16. Thomas E. Ricks, „Empire or Not? A Quiet Debate over US Role”, *Washington Post*, 21 august 2001.

17. Max Boot, „The Case for an American Empire”, *Weekly Standard*, 15 octombrie 2001.

18. Boot, *Savage Wars*, p. xx: „Spre deosebire de Marea Britanie în secolul al XIX-lea, America din secolul XXI nu conduce un imperiu oficial. «Imperiul» său nu constă în posesiuni teritoriale îndepărtate, ci într-o familie de naţiuni democratice, capitaliste care caută stăruitor să se adăpostească sub umbrela Statelor Unite”. Totuşi, Boot adaugă ulterior că „SUA au mai multă putere decât a avut Marea Britanie în epoca de glorie a imperiului său, mai multă putere decât orice alt stat din epoca modernă”, p. 349. Pentru receptarea clar contradictorie a poemului lui Kipling, vezi Gilmour, *Long Recessional*, pp. 124-129.

19. Kaplan, *Warrior Politics* [ed.rom. p. 141].

20. Emily Eakin, „It Takes an Empire”, *New York Times*, 2 aprilie 2002.

21. *Ibid.*

22. Dinesh D’Souza, „In Praise of an American Empire”, *Christian Science Monitor*, 26 aprilie 2002.

23. Mallaby, „Reluctant Imperialist”, p. 6. *Cf.* Pfaff, „New Colonialism”. Pentru argumente similare în favoarea unui neocolonialism european, vezi Cooper, „Postmodern State”.
24. Ignatieff, *Empire Lite*, pp. 3, 22, 90, 115, 126. Vezi totuşi „Why Are We in Iraq? (And Liberia? And Afghanistan?)”, *New York Times Magazine*, 6 septembrie 2003.
25. Kurth, „Migration”, p. 5.
26. James Atlas, „A Classicist’s Legacy: New Empire Builders”, *New York Times*, 4 mai 2003, secţiunea 4, p. 4.
27. „Interdicting North Korea”, *Wall Street Journal*, 28 aprilie 2003, p. A12.
28. Max Boot, „Washington Needs a Colonial Office”, *Financial Times*, 3 iulie 2003.
29. *Apud* Bacevich, *American Empire*, p. 44.
30. „Strategies for Maintaining US Predominance”, Office of Net Assessment, Office of the Secretary of Defense, cursuri de vară, 1 august 2001, în special p. 22.
31. Priest, *Mission*, p. 70.
32. Ferguson, *Empire*, p. 370 [ed.rom. p. 317]. Pentru o discuţie sugestivă, vezi Williams, *Empire as a Way of Life*, p. ix.
33. *Apud* Bacevich, *American Empire*, p. 242.
34. *Apud* Mead, *Special Providence*, p. 6.
35. Discurs în cadrul Consiliului pentru Relaţii Externe, 1999, *Washington Post*, 21 august 2001.
36. *Apud* Bacevich, *American Empire*, p. 201.
37. „Transcript of President Bush’s Speech”, *New York Times*, 26 februarie 2003.
38. Transcriere de la Office of International Information Programs, US Department of State, http://usinfo.state.gov.

39. „Transcript of President Bush's Remarks on the End of Major Combat in Iraq", *New York Times*, p. A16.
40. Colin L. Powell, „Remarks at The Elliott School of International Affairs, George Washington University", http://www.state.gov/secretary/rm/2003/23823.htm.
41. Minxin Pei, „The Paradoxes of American Nationalism", *Foreign Policy*, mai-iunie 2003, p. 32.
42. Totuşi, vezi Davies, *First English Empire*.
43. Zelikow, „Transformation", p. 18.
44. Schwab, „Global Role". „Imperiul american", potrivit lui Michael Mandelbaum, „a fost abandonat în secolul XX": Mandelbaum, *Ideas*, p. 87.
45. Kupchan, *End of the American Era*, p. 228.
46. Mandelbaum, *Ideas*, p. 88.
47. Bobbitt, *Shield of Achilles*. Bobbitt consideră că imperialismul este de domeniul trecutului, ceva care a fost una dintre „inovaţiile istorice, strategice şi constituţionale" ale „statului-naţiune" în cele două secole dintre 1713 şi 1914.
48. Îi sunt extrem de recunoscător lui Graham Allison pentru că m-a invitat să inaugurez această serie. Cartea de faţă datorează mult criticilor riguroase şi constructive ale participanţilor la seminar.
49. Vezi, de exemplu, Kagan, *Of Paradise and Power*, p. 88; Kupchan, *End of the American Era*, p. 266.
50. Johannson, „National Size", p. 352n.
51. O putere hegemonică era „un stat… capabil să impună propriul set de norme în relaţiile internaţionale şi deci să creeze temporar o nouă ordine politică" şi care oferea „anumite avantaje suplimentare pentru întreprinderi din

interiorul său ori pe care le proteja, avantaje pe care nu le acorda «piaţa», ci care erau obţinute prin presiuni politice": Wallerstein, „Three Hegemonies", p. 357.

52. Această idee poate fi identificată în influenta lucrare a lui Charles Kindleberger despre economia mondială interbelică, descriind un soi de „interregn" după hegemonia britanicilor, dar înainte de cea a americanilor. Vezi Kindleberger, *World in Depression*.

53. Vezi, de exemplu, Kennedy, *Rise and Fall*.

54. Calleo, „Reflections". Vezi şi Rosecrance, „Croesus and Caesar".

55. O'Brien, „Pax Britannica".

56. Gallagher şi Robinson, „Imperialism of Free Trade".

57. Vezi Robert Freeman Smith, „Latin America", pp. 85-88. *Cf*. Cain şi Hopkins, *British Imperialism*.

58. Lieven, *Empire*, p. xiv.

59. Vezi, pentru o încercare de formulare a unei teorii economice formale a imperiului, Grossman şi Mendoza, „Annexation or Conquest?".

60. Davis şi Huttenback, *Mammon and the Pursuit of Empire*.

61. Lundestad, *American „Empire".*

62. Zakaria, *Future of Freedom*, în special p. 162.

63. Krugman, *Great Unravelling*, *passim*.

64. Vezi Kupchan, *End*, p. 153.

65. Pentru nişte exemple recente, vezi Joseph Nye, „The New Rome Meets the New Barbarians: How America Should Wield Its Power", *Economist*, 23 martie 2002; Jonathan Freedland, „Rome, AD… Rome DC", *Guardian*, 18 septembrie 2002; Robert Harris, „Return of the Romans", *Sunday Times*, 31 august 2003.

66. Samoa Americană, insula Baker, Guamul, insula Howland, insula Jarvis, atolul Johnston, reciful Kingman, insula Midway, insula Navassa, Insulele Mariane de Nord, atolul Palmyra, Puerto Rico, Insulele Virgine şi insula Wake.

67. Joseph Curl, „US Eyes Cuts at Germany, S. Korea Bases”, *Washington Times*, 12 februarie 2003.

68. *Statistical Abstract of the United States, 2002*, tabelul 495.

69. Transcriere în *New York Times*, 26 februarie 2002.

70. Ian Traynor, „How American Power Girds the Globe with a Ring of Steel”, *Guardian*, 21 aprilie 2003.

71. Paul Kennedy, „Power and Terror”, *Financial Times*, 3 septembrie 2002.

72. Gregg Easterbrook, „American Power Moves beyond the Mere Super”, *New York Times*, 27 aprilie 2003.

73. Kennedy, *Rise and Fall of the Great Powers*, p. 519 [ed.rom. p. 457].

74. Porter (ed.), *Atlas of British Overseas Expansion*, p. 120.

75. Vezi, de exemplu, O'Hanlon, „Come Partly Home, America”.

76. Îi sunt recunoscător lui Christopher Bassford de la National War College pentru că mi-a atras atenţia asupra acestei hărţi.

77. Priest, *Mission*, p. 73.

78. Sintagma *mare putere* este tot un eufemism. Pe vremea când se folosea în mod curent, toate cele cinci state desemnate astfel – Marea Britanie, Franţa, Rusia, Austria şi Reichul – erau sau posedau imperii.

79. Kennedy, *Great Powers*.

80. Deşi lucrarea *Decline of the American Empire* a lui Hanson a apărut încă din 1993.

81. Potrivit lui Charles Kupchan, de exemplu, „Europa [va] ajunge curând America din urmă… pentru că îşi uneşte forţele, punând la un loc capitalul intelectual şi resursele impresionante deţinute deja de statele sale constituente”: Kupchan, *End*, pp. 119, 132.
82. John Mearsheimer îşi încheia volumul determinist din punct de vedere economic intitulat *Tragedy of Great Power Politics* cu acest verdict sumbru: „Statele Unite au un interes profund să vadă creşterea economică a Chinei încetinind considerabil în anii următori”. Cu alte cuvinte, în cazul în care China ar continua să se dezvolte, Statele Unite ar înceta să mai fie puterea dominantă în Asia: Mearsheimer, *Tragedy*, p. 402, *Cf. ibid.*, pp. 383 şi urm. În mod ciudat, Rusia este pusă la socoteală de două ori în tabelele lui Mearsheimer, iar datele comparabile referitoare la America sunt omise.
83. Vezi Huntington, „Lonely Superpower”, p. 88.
84. Todd, *Après l’Empire*.
85. Calcule bazate pe date din Maddison, *World Economy*, anexa A. Un studiu realizat de Goldman Sachs estimează că producţia Chinei ar putea-o depăşi pe cea a Americii până în 2041.
86. Maddison, *World Economy*, p. 261, tabelul B-18.
87. Banca Mondială, baza de date *Indicatori referitori la dezvoltarea mondială*. Un dolar internaţional este o unitate imaginară ce are aceeaşi putere de cumpărare prin raportare la produsul intern brut al oricărei ţări ca şi dolarul american în Statele Unite. Această ajustare elimină efectele fluctuaţiei cursurilor de schimb şi ale diferenţelor de preţuri între ţări pentru mărfuri

echivalente (un Big Mac costă mai mult în Statele Unite decât în China). Măsurarea venitului şi a producţiei în dolari la valoarea curentă dă cu totul alte rezultate. În 1980, folosind dolari la valoarea curentă, partea Statelor Unite din producţia mondială era de doar 10,6%, aproape o treime faţă de astăzi. Şapte ani mai târziu crescuse la un sfert, cea mai mare cotă după 1960, iar între 1995 şi 2002 a ajuns de la un sfert la o treime. Observaţi că venitul este aici venitul naţional brut, care (potrivit definiţiei date de Banca Mondială) este „suma valorii adăugate de toţi producătorii rezidenţi plus orice impozite pe produse (minus subvenţii) neincluse în evaluarea producţiei plus încasările nete ale veniturilor primare (remunerarea angajaţilor şi venitul din proprietate) din străinătate”. Criteriul de măsurare a producţiei este produsul intern brut, care (tot potrivit definiţiei date de Banca Mondială) „este suma valorii adăugate brute de toţi producătorii rezidenţi în cadrul economiei, plus orice impozite pe produse şi minus orice subvenţii neincluse în valoarea produselor. Se calculează fără a efectua deduceri pentru deprecierea unor active manufacturate sau pentru secătuirea şi degradarea unor resurse naturale”.

88. Deşi aceasta nu este realmente comparaţia potrivită. Dacă adunăm estimările lui Maddison privind produsul intern brut al Marii Britanii şi al tuturor coloniilor sale în 1913, totalul (ajustând la puterea de cumpărare) ajunge la peste 20% din valoarea produsului intern

brut mondial estimată de el. Ar putea fi deci mai corect să spunem că economia de astăzi a Statelor Unite şi economiile combinate ale Imperiului Britanic de acum un

secol reprezintă părţi aproximativ egale din producţia mondială.

89. http:grassrootsbrunnet.net/keswick-ridge/mcdonalds/history_of_expansion.htm. Teoretic, McDonald's nu deţine aceste restaurante, ci le vinde francize proprietarilor restaurantelor. Este tot mai mult la latitudinea acestora să adapteze produsele McDonald's pentru a se potrivi gusturilor locale. Totuşi, inspectorii săi se asigură că francizele respectă standardele privind calitatea servirii şi a mâncării stabilite de McDonald's în Statele Unite.

90. Neil Buckley, „Eyes on the Fries”, *Financial Times*, 29 august 2003.

91. *Coca-Cola Company 2002 Annual Report 2002*, p. 44.

92. Office of the Undersecretary of Defense (Comptroller), „National Defense Budget Estimates for FY 2004” (Green Paper), martie 2003.

93. Kennedy, *Rise and Fall*, p. 609, n. 18 [ed.rom. p. 540].

94. Nye, *Paradox*, p. 8. Vezi şi eseul său „The Velvet Hegemon”, *Foreign Policy* (mai-iunie 2003), pp. 74 şi urm., o replică la critica mea „Think Again: Power”, *Foreign Policy* (martie-aprilie 2003).

95. Joseph S. Nye, Jr., *Paradox*, p. 141.

96. *Ibid.*, pp. 140 şi urm.

97. Pentru americanizare, vezi Bell şi Bell (ed.), *Americanization and Australia*. *Cf.* Judge, „Hegemony of the Heart”.

98. Held *et al.*, *Global Transformations*, pp. 344-363 [ed.rom. p. 405]. *Cf.* Smith, *Talons of the Eagle*, pp. 235 şi urm. Şi

cinematografele din America Latină sunt dominate de filme americane.

99. Shawcross, *Deliver Us from Evil*, p. 119.

100. Cifre preluate de la Evangelism and Missions Information Service, the US Council of World Missions and the North American Missions Board.

101. http:bible.acu.edu/missions/page.asp?ID=174; ID=894.

102. Coker, *Conflicts*, p. 11. *Cf.* Stoll, *Is Latin America Turning Protestant?*

103. David van Biema, „Should Christians Convert Muslims?”, *Time*, 30 iunie 2003.

104. Vezi, de exemplu, Mandelbaum, *Ideas*, p. 1.

105. *Ibid.*, p. 288.

106. Office of the President, „The National Security Strategy of the United States of America”, 17 septembrie 2003, http:usinfo.state.gov/topical/pol/terror/secstrat.htm.

107. Vezi Bacevich, *American Empire*, pp. 2 şi urm. Însă chiar şi Bacevich subevaluează gradul de similitudine: Andrew Bacevich, „Does Empire Pay?”, *Historically Speaking*, 4, 4 (aprilie 2003), p. 33.

108. Vezi cartea mea *Empire*, *passim*. *Cf.* Joseph S. Nye, Jr., *Paradox*, pp. 10, 144; Kurtz, „Democratic Imperialism”.

109. *Apud* Morris, *Pax Britannica*, p. 517.

110. Julien, *America’s Empire*, pp. 13 şi urm.

111. „President Bush’s Address to the Nation”, *New York Times*, 7 septembrie 2003.

112. Vezi Jack P. Greene, „Empire and Identity”, p. 223. Vezi şi Pagden, „Struggle for Legitimacy”, p. 52.

113. Office of the President, „National Security Strategy”, partea a V-a: „Prevent Our Enemies from Threatening Us,

Our Allies, and Our Friends with Weapons of Mass Destruction”.

114. Vezi Acemoglu *et al.*, „African Success Story”.

115. Stephen Haber, Douglas C. North şi Barry R. Weingast, „If Economists Are So Smart, Why Is Africa So Poor?”, *Wall Street Journal*, 30 iulie 2003.

116. Asta au recunoscut locuitorii din Sierra Leone în septembrie 2000, când au accepta de bunăvoie intervenţia Marii Britanii. În doar câteva zile, 800 de paraşutişti au realizat ceea ce până atunci nu izbutiseră peste 10 000 de soldaţi din trupele ONU de menţinere a păcii: au pus capăt conflictelor extrem de sângeroase din această ţară.

117. Am susţinut pentru prima dată această idee în cartea mea *The Cash Nexus*. Pentru ecouri ale aceluiaşi argument, vezi Cooper, „Post-modern State”, şi Mallaby, „Reluctant Imperialist”.

118. Vezi cartea mea *Empire*. *Cf.* Kurtz, „Democratic Imperialism”.

119. Symonds, *Oxford and Empire*, p. 188.

120. Louis, „Introduction”, pp. 5 şi urm.

121. „Succesul unui Irak liber va fi urmărit şi remarcat în toată regiunea. Milioane de oameni vor vedea că libertatea, egalitatea şi progresul material sunt posibile în inima Orientului Mijlociu. Liderii din regiune vor avea dovada cea mai clară că instituţiile libere şi societăţile deschise reprezintă singura cale către succesul şi demnitatea naţionale pe termen lung… Iar un Orient Mijlociu transformat ar fi de folos întregii lumi prin subminarea ideologiilor care exportă violenţă în alte zone… Promovarea unor instituţii democratice în Irak dă un

exemplu pe care ar fi înţelept să-l urmeze şi alţii [din regiune]”: *New York Times*, 23 septembrie 2003.

122. Ferguson, „Hegemony or Empire”, p. 154.

Capitolul 1

Limitele imperiului american

1. *Ibid.*
2. Vezi Smith, *Civic Ideals*, în special pp. 87-89, 116.
3. *Ibid.*, pp. 130-134. *Cf.* Keyssar, *Right to Vote*.
4. Van Alstyne, *American Empire*, p. 3; Hanson, *American Empire*, p. 55.
5. Hanson, *American Empire*, p. 56.
6. Williams, *Empire as a Way of Life*, p. 35.
7. Madison, „The Union as a Safeguard against Domestic Faction and Insurection”, *Federalist No. 10*.
8. Hamilton, „General Introduction”, *Federalist No. 1*.
9. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, p. 233.
10. Van Alstyne, *American Empire*, p. 1.
11. *Ibid.*, p. 9.
12. Maddison, *World Economy*, pp. 35, 250.
13. Milner *et al.* (ed.), *History of the American West*, p. 161.
14. Richardson *et al.*, *Texas*, p. 57.
15. Milner *et al.* (ed.), *History of the American West*, p. 162.
16. Billington, *Westward Expansion*, pp. 5-10.
17. Cifre preluate din baza de date Correlates of War de la University of Michigan.
18. Sylla, „US Financial System”, pp. 259 şi urm. Statele Unite au trebuit să mai plătească 3,8 milioane de dolari pentru a

acoperi cereri anterioare de despăgubire depuse de negustori americani împotriva Franţei pentru reţinerea unor vase. Vezi în general Kastor, *Louisiana Purchase*. Pentru implicaţiile constituţionale complexe ale acţiunii lui Jefferson, vezi Adams, *Formative Years*, pp. 367-369.

19. Kastor, *Louisiana Purchase*, pp. 7 şi urm.
20. Richardson *et al.*, *Texas*, pp. 83 şi urm.
21. *Ibid.*, pp. 89 şi urm.
22. *Ibid.*, p. 98.
23. *Ibid.*, p. 151.
24. *Ibid.*, p. 152.
25. *Ibid.*, p. 157.
26. Milner *et al.* (ed.), *History of the American West*, p. 166. Pentru utilizarea ulterioară a expresiei *destin evident*, vezi Horlacher, „Language”, p. 37.
27. Richardson *et al.*, *Texas*, p. 166.
28. Grant, *Memoirs*, p. 41. Lincoln, Grant şi alţii bănuiau că Polk era mânat de dorinţa de a crea mai multe state sclavagiste.
29. Richardson *et al.*, *Texas*, pp. 167 şi urm.
30. *Ibid.*, p. 168.
31. Hanson, *American Empire*, p. 51.
32. Graniţa canadiană până în acest moment fusese convenită în etape: în 1818 (de-a lungul limitei nordice a actualelor state Montana şi Dakota de Nord), 1842 (de-a lungul frontierelor statelor New York, Vermont, New Hampshire, Maine şi Minnesota) şi 1846 (cesionarea viitoarelor state Oregon, Washington şi Idaho).
33. Van Alstyne, *American Empire*, pp. 8 şi urm.
34. Boot, *Savage Wars*, pp. 10-26.

35. Curtea Supremă a respins argumentul sclavului Dred Scott potrivit căruia, trecând dintr-un stat sclavagist într-un teritoriu federal, el şi-a câştigat libertatea.
36. Pratt, *America's Colonial Experiment*, p. 158.
37. May, *American Imperialism*, pp. 205 şi urm.
38. Pratt, *America's Colonial Experiment*, pp. 159 şi urm. Acest argument a fost confirmat prin hotărârea luată un an şi jumătate mai târziu în cazul *Downes v. Bidwell*.
39. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, pp. 236 şi urm. Vezi şi Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", p. 85.
40. Ideea i-ar fi aparţinut ministrului de Externe britanic George Canning, care a propus o declaraţie comună anglo-americană în acest sens după recunoaşterea de către Marea Britanie a independenţei statelor sud-americane. Monroe a preferat o declaraţie unilaterală din partea Statelor Unite, dar practic aceasta nu putea fi aplicată – sau anulată – decât de flota militară britanică.
41. Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", pp. 85 şi urm.
42. *Ibid.*, pp. 83 şi urm.
43. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, p. 248; Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", pp. 91 şi urm. O importanţă crucială au avut atingerile aduse de britanici suveranităţii Venezuelei.
44. Boot, *Savage Wars*, p. 62.
45. Roskin, „Generational Paradigms", p. 579.
46. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, p. 266.
47. Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", p. 100.

48. Vezi cartea mea *Pity of War* pentru argumentul că Germania, cu prezenţa sa relativ nesemnificativă în alte teritorii, nu intra în această categorie.

49. Cole, *America's Foreign Relations*, p. 182; Black, *Good Neighbor*, p. 6.

50. Black, *Good Neighbor*, p. 12.

51. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, p. 247. Vezi şi Smith, „Latin America, the United States and the European Powers”, pp. 89 şi urm.

52. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, pp. 243 şi urm.

53. Merk, *Manifest Destiny*, p. 232.

54. Conrad, *Nostromo*, pp. 76 şi urm. [ed.rom. p. 68].

55. Bacevich, *American Empire*, p. 55; Pratt, *America's Colonial Experiment*, p. 168. Susţinerea de către americani a liberului schimb nu a fost niciodată necondiţionată; politica „uşilor deschise” nu se aplica şi Statelor Unite. În practică, nu au fost percepute taxe pe importurile americane în posesiuni americane (exceptând Samoa după 1909), impunându-se în schimb taxe pe importuri din alte ţări în posesiuni americane. Britanicii au respins o asemenea „preferinţă imperială” până în anii 1930.

56. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, pp. 265, 257.

57. „Dacă nu cumva înţeleg eu greşit, această rasă puternică se va răspândi în Mexic, apoi în America Centrală şi de Sud, în insulele din mare, în Africa şi mai departe. Şi se poate îndoi cineva că rezultatul acestei concurenţe a raselor va fi «supravieţuirea celui mai adaptat»?”: Merk, *Manifest Destiny*, pp. 238 şi urm. Vezi şi Horlacher, „Language”, pp. 35-37.

58. Hofstadter, „Cuba, the Philippines and Manifest Destiny”. *Cf.* Black, *Good Neighbor*, pp. 2 şi urm.; May, *American Imperialism*, pp. 192-197, 207-209.
59. Morris, *Pax Britannica*, p. 28.
60. Vezi Cain şi Hopkins, *British Imperialism*, *passim*.
61. Merk, *Manifest Destiny*, pp. 243 şi urm.; Black, *Good Neighbor*, pp. 16 şi urm.
62. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, pp. 244 şi urm.; Boot, *Savage Wars*, pp. 64-66. Samoa a fost împărţită între Marea Britanie, Germania şi Statele Unite.
63. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, p. 246. Pentru rolul lui Mahan în susţinerea anexării, vezi Merk, *Manifest Destiny*, pp. 235-237; Daws, *Shoal of Time*, p. 287.
64. Care era mai avantajos pentru rafinăriile americane decât pentru consumatori: LaFeber, *New Empire*, p. 35.
65. Daws, *Shoal of Time*, p. 285.
66. Merk, *Manifest Destiny*, pp. 232-235.
67. Pentru chestiunea complexă a „reciprocităţii” comerciale dintre Hawaii şi Statele Unite, al cărei efect a fost transformarea Statelor Unite în practic unicul client pentru zahărul hawaiian, vezi LaFeber, *New Empire*, pp. 115-120, 142.
68. Hofstadter, „Cuba, the Philippines and Manifest Destiny”, pp. 169 şi urm.
69. Daws, *Shoal of Time*, pp. 289 şi urm.; Merk, *Manifest Destiny*, p. 255.
70. Daws, *Shoal of Time*, pp. 294 şi urm.
71. *Ibid.*, pp. 295 şi urm.
72. *Ibid.*, pp. 298 şi urm.
73. *Ibid.*, p. 316.

74. Pratt, *America's Colonial Experiment*, pp. 160 şi urm. Cazurile vizate au fost *De Lima v. Bidwell* şi *Downes v. Bidwell*.
75. Boot, *Savage Wars*, pp. 103 şi urm.
76. Merk, *Manifest Destiny*, p. 254; Rauchway, *Murdering McKinley*, p. 7. Cu un patos ridicol, neintenţionat, McKinley a adăugat şi peroraţia caracteristică: „Iar apoi m-am dus la culcare, am adormit şi am dormit adânc".
77. Horlacher, „Language", pp. 40-43.
78. Pentru motivaţiile complexe care acţionau, vezi May, *American Imperialism*, pp. 5-16.
79. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, pp. 253 şi urm.
80. Vezi, de exemplu, Boot, *Savage Wars*, pp. 99 şi urm., 107-109.
81. *Ibid.*, pp. 100-102.
82. *Ibid.*, p. 120.
83. *Ibid.*, p. 125.
84. Horlacher, „Language", p. 44. *Cf.* Boot, *Savage Wars*, pp. 114-116.
85. May, *American Imperialism*, pp. 199-205.
86. Pratt, *America's Colonial Experiment*, pp. 79-82.
87. Zwick, „Twain".
88. Freeman şi Nearing, *Dollar Diplomacy*, pp. 255-257.
89. Hofstadter, „Cuba, the Philippines and Manifest Destiny", p. 169.
90. Boot, *Savage Wars*, pp. 122 şi urm. A fost înfiinţată o comisie a Senatului pentru a începe audierile privind atrocităţile. Waller a fost achitat de acuzaţiile de crimă, după ce a devenit clar că Jake Smith fusese primul care dăduse ordinul de a nu lua prizonieri, iar acesta din urmă

a fost condamnat pentru „comportament care a adus atingere ordinii şi disciplinei militare” şi forţat să iasă la pensie.

91. May, *American Imperialism*, pp. 210-213, 221-223.

92. Vidal, *Decline and Fall*, p. 18.

93. May, *American Imperialism*, pp. 214-222.

94. Pratt, *America’s Colonial Experiment*, pp. 291-310.

95. Louis, *Imperialism at Bay*, p. 149n.

96. Pratt, *America’s Colonial Experiment*, p. 125. Vezi Robert Freeman Smith, „Latin America, the United States and the European Powers”, p. 102.

97. Pratt, *America’s Colonial Experiment*, p. 140.

98. Robert Freeman Smith, „Latin America, the United States and the European Powers”, pp. 106 şi urm.

99. Platt, *Finance, Trade and British Foreign Policy*, pp. 326 şi urm.

100. Horlacher, „Language”, p. 42.

101. Pratt, *America’s Colonial Experiment*, pp. 115 şi urm.

102. Boot, *Savage Wars*, pp. 60-62.

103. *Ibid.*, p. 133. Prima Constituţie a noii republici a fost elaborată într-o cameră de hotel din Washington; primul său drapel a fost confecţionat în Highland Falls, New York: Black, *Good Neighbor*, p. 17.

104. Edmund Morris, *Theodore Rex*, p. 290. Vezi şi Robert Freeman Smith, „Latin America, the United States and the European Powers”, pp. 100 şi urm.

105. Black, *Good Neighbor*, pp. 19 şi urm.

106. Pratt, *America’s Colonial Experiment*, p. 132. *Cf.* Maddison, *World Economy*, p. 63.

107. Cole, *America’s Foreign Relations*, p. 325.

108. Pratt, *America's Colonial Experiment*, p. 137.
109. Robert Freeman Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", p. 108.
110. Pratt, *America's Colonial Experiment*, p. 119.
111. *Ibid.*, p. 121.
112. Cole, *America's Foreign Relations*, p. 313.
113. Robert Freeman Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", p. 102.
114. Boot, *Savage Wars*, pp. 137 şi urm.
115. Cole, *America's Foreign Relations*, p. 316.
116. May, *American Imperialism*, p. 214.
117. Pratt, *America's Colonial Experiment*, pp. 127-130.
118. *Ibid.*, pp. 150 şi urm.
119. *Ibid.*, p. 151.
120. Potrivit unei relatări, peste 3 000 de haitieni au fost ucişi de americani: Robert Freeman Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", p. 108.
121. Pratt, *America's Colonial Experiment*, pp. 143-147.
122. Cole, *America's Foreign Relations*, pp. 323 şi urm.
123. Black, *Good Neighbor*, p. 35.
124. *Ibid.*, p. 56.
125. Boot, *Savage Wars*, pp. 231-235.
126. *Ibid.*, p. 249.
127. Black, *Good Neighbor*, p. 46.
128. Robert Freeman Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", pp. 112-115.
129. Black, *Good Neighbor*, p. 71.
130. Schmidt, *Maverick Marine*, p. 231.
131. Cole, *America's Foreign Relations*, pp. 326-328.
132. Boot, *Savage Wars*, pp. 182-185, 188 şi urm.

133. *Ibid.*, pp. 193-200.
134. *Ibid.*, p. 204.
135. Cole, *America's Foreign Relations*, p. 328.
136. Boot, *Savage Wars*, p. 203. În 1920 a pus mâna pe putere generalul Álvaro Obregón: atât Carranza, cât şi Villa au fost împuşcaţi în doar câţiva ani.
137. Doctrina Calvo respingea explicit ideea că supuşii străini sau companiile străine ar putea invoca un statut juridic „extrateritorial". De fapt, America Centrală era mai degrabă balcanică decât bolşevică, după cum observa jurnalistul Frank L. Kluckhohn în 1937: Black, *Good Neighbor*, p. 73.
138. Robert Freeman Smith, „Latin America, the United States and the European Powers", pp. 109 şi urm.
139. Julien, *America's Empire*, p. 14.

Capitolul 2

Imperialismul antiimperialismului

1. Vonnegut, *Slaughterhouse 5*, pp. 53 şi urm. [ed.rom. pp. 92-93].
2. Gaddis, *We Now Know*, p. 109.
3. Ambrose, *Rise to Globalism*.
4. Pentru o prezentare recentă amănunţită, vezi Ramsay, *Lusitania*.
5. Roskin, „Generational Paradigms", p. 566.
6. În mod incredibil, ministrul de Externe german Arthur Zimmermann i-a trimis nefasta telegramă ambasadorului său din Mexic prin intermediul sistemului de cabluri al

Departamentului de Stat (precum şi pe alte două rute). Britanicii au interceptat telegrama, au decodat-o şi au transmis-o Statelor Unite, forţându-l în cele din urmă pe Wilson să renunţe la politica sa de neutralitate.

7. Black, *Good Neighbor*, p. 42.

8. Louis, *Imperialism at Bay*, p. 566.

9. Deşi este important să nu se exagereze magnitudinea contribuţiei americanilor la victoria din 1918, aşa cum face Mosier, *Myth of the Great War*. Vezi cartea mea *Pity of War*, pp. 312 şi urm.; vezi şi Zieger, *America's Great War*, pp. 97-114.

10. Părere susţinută semnificativ după moartea lui Wilson de Comisia Nye.

11. Knock, *To End All Wars*, p. 35.

12. *Ibid.*, p. 77.

13. *Ibid.*, p. 113.

14. *Ibid.*, pp. 143 şi urm.

15. *Ibid.*, p. 152.

16. Bacevich, *Empire*, p. 225.

17. Zimmermann, *First Great Triumph*, p. 476.

18. Dallas, *1918*, pp. 371-377, 393-417.

19. *Apud* Karnow, *Vietnam*, p. 14.

20. Melosi, *Pearl Harbor*, *passim*. Pentru detalii în legătură cu atacurile, vezi Clarke, *Pearl Harbor*, pp. 276-283.

21. Melosi, *Pearl Harbor*, p. ix.

22. Louis, *Imperialism at Bay*, pp. 226 şi urm., 356.

23. Kagan, *Paradise and Power*, p. 71.

24. Louis, *Imperialism at Bay*, p. 26.

25. *Ibid.*, p. 150.

26. Anderson, *United States, Great Britain and the Cold War*, p. 4.
27. Louis, *Imperialism at Bay*, p. 198.
28. *Ibid.*, pp. 271-273.
29. *Ibid.*, pp. 353-356.
30. *Ibid.*, p. 351.
31. *Ibid.*
32. *Apud* Hanson, *American Empire*, p. 64.
33. Lundestad, *American „Empire”*, p. 39.
34. *Ibid.*
35. „President Bush’s Address to the Nation”, *New York Times*, 7 septembrie 2003.
36. Dower, *Embracing Defeat*, p. 79.
37. *Ibid.*, pp. 80 şi urm.
38. *Ibid.*, p. 27.
39. Bailey, *Postwar Japan*, p. 29.
40. Dower, *Embracing Defeat*, pp. 38 şi urm.; Bailey, *Postwar Japan*, pp. 27 şi urm.
41. Bailey, *Postwar Japan*, pp. 24-27.
42. *Ibid.*, pp. 41 şi urm.
43. *Ibid.*, pp. 32-34; Dower, *Embracing Defeat*, p. 223. Mai exact, ministrul de Externe japonez a înfiinţat un Birou Central de Legătură, care juca rolul de mediator între MacArthur şi birocraţia japoneză.
44. Dower, *Embracing Defeat*, p. 223.
45. Bailey, *Postwar Japan*, p. 29.
46. Dower, *Embracing Defeat*, p. 204.
47. *Ibid.*, p. 209.
48. Bailey, *Postwar Japan*, p. 25.
49. *Ibid.*, pp. 36 şi urm.

50. S-a estimat că înainte de război zece zaibatsu controlaseră – prin intermediul a 67 de holdinguri şi a peste 4 000 de filiale – trei sferturi din economia neagricolă a Japoniei.
51. Bailey, *Postwar Japan*, p. 30.
52. *Ibid.*, pp. 23 şi urm.
53. Dower, *Embracing Defeat*, p. 115.
54. Wolfe (ed.), *Americans as Proconsuls*, p. 104.
55. Oppen (ed.), *Documents*, p. 14.
56. Gimbel, „Governing the American Zone”, pp. 93 şi urm.
57. *Ibid.*, p. 95. *Cf.* Clay către Departamentul de Război, 18 septembrie 1945, în Smith (ed.), *Clay Papers*, pp. 82 şi urm.
58. Gimbel, „Governing the American Zone”, pp. 92-97.
59. Vezi, de exemplu, Smith (ed.), *Clay Papers*, p. 174.
60. Wolfe (ed.), *Americans as Proconsuls*, pp. 112 şi urm.
61. Peterson, „Occupation”.
62. Vezi, de exemplu, Gimbel, *American Occupation*; Backer, *Priming the German Economy*.
63. Fullbrook, *Divided Nation*, pp. 138-150.
64. Smith (ed.), *Clay Papers*, p. 172.
65. Porch, „Occupational Hazards”, p. 37.
66. Oppen (ed.), *Documents*, p. 20.
67. *Ibid.*, pp. 16, 19.
68. Gimbel, „Governing the American Zone”, p. 93.
69. Pulzer, *German Politics*, pp. 29-32.
70. James E. Byrnes, „Restatement of Policy on Germany”, http:www.usembassy.de/usa/usrelations4555.htm.
71. Wolfe (ed.), *Americans as Proconsuls*, pp. 105 şi urm.
72. *Ibid.*, p. 109.
73. Gimbel, „Governing the American Zone”, p. 102.

74. Oppen (ed.), *Documents*, pp. 375 şi urm.
75. Schlauch, „American Policy”, p. 115.
76. Oppen (ed.), *Documents*, p. 21.
77. Backer, *Priming the German Economy*, p. 37. *Cf.* Schlauch, „American Policy”, pp. 115 şi urm.
78. Gimbel, *American Occupation*, p. 1.
79. Schlauch, „American Policy”, p. 121.
80. *Ibid.*, p. 123.
81. Oppen (ed.), *Documents*, p. 93.
82. *Ibid.*, pp. 152-160.
83. *Ibid.*, pp. 195-199.
84. Jean Edward Smith (ed.), *Clay Papers*, p. 143.
85. Backer, *Priming the German Economy*, p. 188, tabelul 6.
86. Davidson, *Death and Life of Germany*, pp. 260 şi urm.
87. Vezi Gimbel, „Governing the American Zone”, pp. 92-96; Schlauch, „American Policy”, p. 125.
88. Expresia îi aparţinea economistului britanic Lionel Robbins.
89. Gaddis, *We Know Now*, p. 20.
90. Discursul preşedintelui Harry S. Truman în faţa camerelor reunite ale Congresului, 12 martie 1947, www.yale.edu/lawweb/avalon/trudoc.htm.
91. Hoge şi Zakaria, *American Encounter*, pp. 155-170.
92. Text preluat de pe http:www.cnn.com/SPECIALS/cold.war/episodes/05/documents/nsc.report.68/.
93. Lundestad, *American „Empire”*, p. 44.
94. Bell şi Bell (ed.), *Americanization and Australia*, p. 3.
95. Reinstein, „Reparations”, p. 146.
96. Bailey, *Postwar Japan*, p. 38.

97. *Ibid.*, pp. 60 şi urm.
98. *Ibid.*, pp. 52-61.
99. Dower, „Occupied Japan”, p. 487.
100. Rata creşterii anuale medii a produsului intern brut pe cap de locuitor în Germania de Vest a depăşit în medie 5% pe an între 1950 şi 1973, faţă de 8% în Japonia. Grecia, Spania şi Portugalia s-au bucurat de o creştere şi mai rapidă decât Germania în aceeaşi perioadă, potrivit lui Maddison, *World Economy*, tabelul A1-d.
101. Backer, *Priming the German Economy*, pp. 186 şi urm.
102. United States Agency for International Development, Statistics and Reports Division, 17 noiembrie 1975.
103. Backer, *Priming the German Economy*, pp. 174-178.
104. În 2001, în Germania se aflau 69 200 de militari americani şi în Japonia 40 200, majoritatea pe insula Okinawa.
105. Oppes (ed.), *Documents*, pp. 156-160.
106. Layne, „America as European Hegemon”, p. 20.
107. Maddison, *World Economy*, p. 261, tabelul B-18.
108. Lundestad, *American „Empire”*, p. 40.
109. Schiller, *Mass Communications*, p. 50.
110. Vezi în special Gilpin, *Political Economy*.
111. Office of the Undersecretary of Defense (Comptroller), „National Defense Budget Estimates for FY 2004” (carte verde), martie 2003. *Cf.* Malkasian, *Korean War*, pp. 13 şi urm., 73.
112. Gaddis, *We Know Now*, pp. 89, 102 şi urm.
113. University of Michigan, baza de date Correlates of War.
114. Magdoff, *Age of Imperialism*, p. 42. Pentru alte cifre, vezi Smith, *Talons of the Eagle*, p. 119.
115. Lundestad, *American „Empire”*, p. 54.

116. *Ibid.*, p. 65.

117. Pei, „Lessons”, p. 52. În mod ciudat, Pei face abstracţie de cazul Coreei de Sud; după cum se ştie, tranziţia acesteia către democraţie a avut loc la mult timp după intervenţie.

118. Vezi încercările zadarnice ale lui Dean Rusk de a descuraja apariţia unei „axe Bonn-Paris” în 1963: Layne, „America as European Hegemon”, pp. 24 şi urm.

119. Stueck, *Korean War*, p. 26.

120. Gaddis, *We Know Now*, pp. 71 şi urm.

121. Malkasian, *Korean War*, p. 15. *Cf.* Spanier, *Truman-MacArthur*, pp. 257 şi urm.

122. Malkasian, *Korean War*, pp. 11-17.

123. Mueller, *War, Presidents and Public Opinion*, tabelul 3.2, p. 48.

124. Foot, *Wrong War*, pp. 189-194.

125. Malkasian, *Korean War*, p. 9.

126. Stueck, *Korean War*, pp. 132 şi urm.

127. Această conştientizare a vulnerabilităţii europenilor fusese deja exprimată clar în NSC 68, care avertiza asupra pericolului unui „atac prin surprindere” în Europa. Textul pe http:www.cnn.com/SPECIALS/cold.war/episodes/05/documents/nsc.report.68/.

128. Gaddis, *We Know Now*, p. 103.

129. McCullough, *Truman*, p. 837.

130. Ferrell, *Truman*, p. 330.

131. Truman, *Memoirs*, pp. 467 şi urm. MacArthur l-a invitat pe comandantul suprem chinez să „stea la discuţii pe câmpul de luptă” ori să înfrunte riscul „unei extinderi a

operaţiunilor noastre militare în zonele de coastă şi bazele din interior[ul Chinei]”.

132. *Ibid.*, pp. 472 şi urm. Ferrell, *Truman*, p. 332.

133. Ferrell, *Truman*, p. 334. Atmosfera de panică de la Washington era palpabilă. Conferinţa de presă organizată la repezeală a avut loc pentru că Truman şi consilierii săi se temeau că MacArthur „va intra pe o reţea mondială de radiodifuziune” ca să-şi dea demisia înainte de a fi concediat: McCullough, *Truman*, p. 842.

134. Vezi Wittner (ed.), *MacArthur*, pp. 103-108.

135. McCullough, *Truman*, pp. 837-850.

136. *Ibid.*, p. 852.

137. Truman, *Memoirs*, p. 459.

138. *Ibid.*, p. 464.

139. McCullough, *Truman*, pp. 833 şi urm.

140. Foot, *Wrong War*, p. 23.

141. McCullough, *Truman*, pp. 853 şi urm.; Ferrell, *Truman*, p. 335.

142. McCullough, *Truman*, p. 854.

143. Spanier, *Truman-MacArthur*, p. 273.

144. Pentru o prezentare exagerat de favorabilă, vezi Willoughby şi Chamberlain, *MacArthur*, pp. 418-425.

145. Foot, *Wrong War*, p. 176. Chinezii se temeau că o mare parte din prizonierii de război vor refuza să se întoarcă acasă de bunăvoie.

146. *Ibid.*, pp. 176 şi urm.

147. *Ibid.*, p. 184.

148. *Ibid.*, p. 25.

149. Mueller, *War, Presidents and Public Opinion*, p. 105.

150. Proporţia militarilor americani căzuţi la datorie a scăzut de la 13,6% în a doua jumătate a anului 1950 la doar 3,6% în 1951 şi la puţin peste 1% în 1952 şi 1953. Vezi cifrele pe http://history.amedd.army.mil/booksdocs/korea/reister/ch1.htm.

151. Pentru statistici privind numărul de victime ale Războiului din Coreea, există acum surse electronice excelente. Vezi http://www.koreanwar-educator.org/old%20site/public_html/toc/detail_casualty/PAGE%20FIVE.htm; http://www.centurychina.com/history/krwarcost.html; şi extrem de utila http://users.erols.com/mwhite28/war-stat2.htm.

152. Kissinger, „Reflections on American Diplomacy", pp. 50 şi urm.

153. Greene, *Quiet American*, p. 124 [ed.rom. p. 176].

154. *Ibid.*, p. 96 [ed.rom. p. 135].

155. Caputo, *Rumor*, p. 16.

156. *Ibid.*, pp. 88 şi urm.

157. Baker, *Nam*, p. 133.

158. Ferguson, „Prisoner Taking".

159. Herring, *Longest War*, p. 268.

160. *Ibid.*, pp. 192 şi urm.

161. Karnow, *Vietnam*, p. 19.

162. Herring, *Longest War*, p. 268.

163. Karnow, *Vietnam*, p. 19.

164. Ravenal *et al.*, „Was Failure Inevitable?", pp. 268 şi urm.

165. Palmer, *Twenty-five Year War*, pp. 204 şi urm.

166. Karnow, *Vietnam*, pp. 20 şi urm.

167. Coker, *Conflicts*, p. 22.

168. Palmer, *Twenty-five Year War*, p. 195.
169. *Ibid.*, pp. 192 şi urm.
170. Deşi, bineînţeles, în Vietnam existau de câţiva ani consilieri militari; primii americani care şi-au pierdut viaţa aici au fost ucişi încă din 1961. Însă implicarea directă şi făţişă a forţelor americane în război datează cu adevărat din 1965.
171. Mueller, *War, Presidents and Public Opinion*.
172. Ravenal, *Never Again*, p. 106. *Cf.* Palmer, *Twenty-five Year War*, p. 190.
173. Ravenal *et al.*, „Was Failure Inevitable?”, pp. 275 şi urm.; Abshire, „Lessons”, p. 406; Karnow, *Vietnam*, p. 17.
174. Mueller, *War, Presidents and Public Opinion*, tabelul 3.2, p. 49.
175. Edelman, *Dear America*, p. 205.
176. Julien, *Empire*, p. 13.
177. Edelman, *Dear America*, p. 207.
178. Siracusa, „Lessons”, p. 228.
179. Roskin, „Generational Paradigms”, p. 569.
180. Siracusa, „Lessons”, p. 228; Gaddis, *We Know Now*, p. 58.
181. Herring, *Longest War*, p. 270.
182. Siracusa, „Lessons”, p. 233; Roskin, „Generational Paradigms”, p. 575.
183. Kupchan, *End*, p. 200. *Cf.* Lundestad, *American „Empire”*, p. 92.
184. Herring, *Longest War*, p. 267.
185. Gaddis, *We Now Know*, p. 177; Lowenthal, *Partners in Conflict*, pp. 31-33.
186. Swomley, *American Empire*, p. 1.

187. Gaddis, *We Now Know*, pp. 179, 182. *Cf*. Lowenthal, *Partners in Conflict*, pp. 28-30.

188. Nu în ultimul rând pentru că, fără ca americanii să ştie, ruşii trimiseseră în Cuba rachete nucleare tactice, care ar fi putut fi folosite pentru a anihila orice forţă invadatoare.

189. Cea mai bună descriere a crizei poate fi găsită în Fursenko şi Naftali, *One Hell of a Gamble*.

Capitolul 3

Civilizaţia ciocnirilor

1. Declaraţie a lui Osama bin Laden, 7 octombrie 2001, http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/south_asia/1585636.stm.

2. Woodward, *Bush at War*, p. 131.

3. Geoffrey Wheatcroft, „Two Years of Gibberish”, *Prospect*, septembrie 2003, pp. 30-33.

4. Knapp, „United States and the Middle East”, pp. 11-13.

5. Reich, „United States Interests”, p. 56.

6. Yergin, *Prize*, pp. 195-197, 204.

7. *Ibid*., p. 393.

8. Gause, „US-Saudi Relationship”, p. 344.

9. Yergin, *Prize*, p. 401.

10. *Ibid*., pp. 403 şi urm., 410-416, 427 şi urm.

11. Gause, „US-Saudi Relationship”, p. 345.

12. Reich, „United States Interests”, p. 81.

13. Gaddis, *We Now Know*, p. 164.

14. Reich, „United States Interests”, p. 72.

15. *Ibid*., pp. 240 şi urm.

16. Rosecrance, „Objectives”, p. 31.

17. Knapp, „United States and the Middle East”, pp. 14 şi urm.
18. *Ibid.*, p. 15.
19. Kinzer, *All the Shah's Men*, p. 205.
20. Knapp, „United States and the Middle East”, p. 25.
21. Louis şi Robinson, „Imperialism of Decolonization”.
22. Gaddis, *We Now Know*, p. 169.
23. Knapp, „United States and the Middle East”, p. 25.
24. Gaddis, *We Now Know*, p. 175.
25. Yergin, *Prize*, pp. 508 şi urm.
26. Gause, „US-Saudi Relationship”, p. 346.
27. Rosecrance, „Objectives”, p. 32.
28. Reich, „United States Interests”, p. 81.
29. Rosecrance, „Objectives”, p. 34.
30. Vezi, de exemplu, Reich, „United States and Israel”, pp. 227, 241.
31. *Ibid.*, p. 228.
32. Reich, „United States and Israel”, p. 232.
33. *Ibid.*, p. 234.
34. *Ibid.*, pp. 234 şi urm.
35. *Ibid.*, pp. 229 şi urm.
36. Lundestad, *American „Empire”*, p. 90. *Cf.* Rosecrance, „Objectives”, p. 36.
37. Reich, „United States Interests”, p. 66; Gause, „US-Saudi Relationship”, p. 347.
38. Gause, „US-Saudi Relationship”, p. 346.
39. Priest, *Mission*, pp. 84 şi urm.
40. Reich, „United States Interests”, pp. 64 şi urm.
41. *Ibid.*, p. 62.
42. *Ibid.*, p. 82.
43. *Ibid.*, p. 69.

44. Knapp, „United States and the Middle East”, pp. 23 şi urm.
45. Maddison, *World Economy*, p. 151, tabelul 3-21.
46. Lundestad, *American „Empire”*, p. 97.
47. Power, *„Problem from Hell”*, p. 234.
48. Gause, „US-Saudi Relationship”, p. 347.
49. *Ibid*. Vezi şi Haas, *Intervention*, p. 28.
50. „Declaration of the World Islamic Front for Jihad against the Jews and the Crusaders February 23, 1998”, http://www.fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm.
51. „Conversation with Terror”, *Time*, 11 ianuarie 2001.
52. Vezi şi pretinsa scrisoare publicată în 24 noiembrie 2002, http://observer.guardian.co.uk/worldview/story/0,11581,845725,00.html, şi mesajul transmis la Al Jazeera în 11 februarie 2003.
53. Huntington, *Clash of Civilizations*. *Cf*. Lewis, *Crisis of Islam*.
54. Lewis, *What Went Wrong?*, p. 159.
55. Burleigh, *Third Reich*.
56. Vezi Christopher Hitchens, „Against Rationalization”, *Nation*, 8 octombrie 2001. Hitchens a folosit expresia „fascism cu faţă islamică”.
57. Marshall, *Demanding the Impossible*, p. 284.
58. Pettiford şi Harding, *Terrorism*, p. 36.
59. Conrad, *Secret Agent*, pp. 65-68.
60. Knapp, „United States and the Middle East”, pp. 21 şi urm.
61. John Keegan, „Diary”, *Spectator*, 13 octombrie 2001. În ultimele faze ale celui de-al Doilea Război Mondial, 5 000 de piloţi japonezi s-au sinucis în misiuni kamikaze („vântul divin”). În Okinawa au fost ucişi aproape 5 000 de marinari americani, iar astfel de atacuri au scufundat nu mai puţin de 36 de vase. Iar aceasta nu a fost singura tactică

sinucigaşă adoptată de japonezi atunci când războiul din Pacific s-a întors împotriva lor. Ei instruiau şi scafandri sinucigaşi – *fukuryu* sau „dragoni ghemuiţi” – a căror misiune era să înoate în mare şi să ataşeze mine de vasele de debarcare ce se apropiau.

62. Pettiford şi Harding, *Terrorism*, p. 116.

63. United States Commission on National Security/21st Century, *New World Coming: American Security in the 21st Century – Major Themes and Implications*, 15 septembrie 1999, http://www.nssg.gov/Reports/NWC.pdf.

64. Martin Wolf, „Frightening Flexibility of Terrorism”, *Financial Times*, 3 iunie 2003.

65. Pe baza cererii bugetare federale: International Institute of Strategic Studies, *The Military Balance*, *1992-1993*, p. 17.

66. *Ibid*., p. 218.

67. „September 11 Death Toll Revised”, Associated Press, 11 iunie 2003. Se estimează în prezent că în atacurile asupra World Trade Center au murit 2 940 de persoane, în atacul asupra Pentagonului 189, iar atunci când al patrulea avion s-a prăbuşit în Pennsylvania 44.

68. Looney, „Economic Costs”. Acesta s-a dovedit a fi mult prea pesimist.

69. Vezi dezbaterea din University of Chicago, Graduate School of Business, „Where Next? The Economic Effects of September 11”, http://gsbwww.uchicago.edu/news/gsbchicago/win02/features/effects1.htm.

70. Prin comparaţie, pierderile suferite de industria asigurărilor din cauza inundaţiilor grave din Europa Centrală în 2002 s-au ridicat la 2,5 miliarde de dolari.

Numărul celor care au murit la cutremurul din Afganistan şi Pakistan în acelaşi an a fost de aproximativ 2 000. Vezi *Economist*, 24 mai 2003.

71. În Europa au avut loc aproape 1 000 de incidente teroriste între 1991 şi 1996, în comparaţie cu doar 241 în anii 1997-2002, o scădere cu 75%.

72. „Nu poate exista o soluţionare militară a problemei [Palestinei]”, i-a spus unui jurnalist comandantul în retragere al CENTCOM, Anthony Zinni, în 2002. „Ştiţi, nu există o soluţie militară nici pentru terorism”: Priest, *Mission*, pp. 11 şi urm.

73. Statisticile sunt, desigur, controversate. Eu am consultat Centrul Israelian de Informare pentru Drepturile Omului în Teritoriile Ocupate, https://www.btselem.org.

74. Deşi nu există dovezi concludente că regimul lui Saddam Hussein a acordat asistenţă organizaţiei al Qa'eda, acesta a sprijinit Abu Nidal şi Hamas. Saddam a ajutat şi gruparea iraniană Mujahedeen-e-Khlaq şi Partidul Muncitoresc Kurd.

75. Smith, *Talons of the Eagle*, pp. 5 şi urm.

76. Haass, *Intervention*, pp. 26 şi urm.

77. Pettiford şi Harding, *Terrorism*, p. 135.

78. Woodward, *Bush at War*, p. 38.

79. Schirmer, „US Bases in Central America”.

80. Mead, *Special Providence*, p. 31.

81. Haass, *Intervention*, pp. 25 şi urm.

82. Schirmer, „US Bases in Central America”.

83. Priest, *Mission*, p. 95.

84. *Ibid.*, p. 71.

85. Până la mijlocul anilor 1990, aceste forţe ar fi întreprins peste două mii de operaţiuni în 167 de ţări: Coker, *Conflicts*, p. 20.
86. Priest, *Mission*, pp. 45 şi urm.
87. Boot, *Savage Wars*, p. 318.
88. Haass, *Intervention*, pp. 30 şi urm.

Capitolul 4

Splendidul multilateralism

1. Îi sunt recunoscător domnului Arria pentru permisiunea de a cita ceea ce sper că va fi într-o zi titlul unei cărţi de memorii scrise de Domnia Sa despre perioada pe care a petrecut-o în Consiliul de Securitate.
2. Woodward, *Bush at War*, p. 333.
3. Cifra este controversată. Statele Unite au pretins că aşa-numita „coaliţie a celor dispuşi” număra 49 de ţări. Totuşi, o anchetă independentă din 28 martie 2003 a putut confirma sprijinul a doar 37 de ţări, alte zece susţinând invazia aparent, deşi nu în mod explicit. Doar Marea Britanie, Australia şi Polonia au trimis forţe combatante în Irak, deşi alte zece ţări au oferit şi ele un număr mic de forţe necombatante, în mare parte fie echipe medicale, fie specialişti în decontaminare: http://en.wikipedia.org/wiki/U.S.-led_coalition_against_Iraq#Invasion_coalition.
4. Expresia îi este de obicei atribuită marchizului de Salisbury, dar se pare că ministrul său George Goschen a folosit-o mai des. Salisbury considera izolarea extrem de periculoasă şi a

preferat să integreze Marea Britanie într-o reţea de alianţe şi înţelegeri.

5. În iunie 1998, potrivit Organizaţiei Naţiunilor Unite, SUA datorau cam 1,5 miliarde de dolari sub formă de cotizaţii şi evaluări. Asta însemna 298 de milioane de dolari care trebuiau plătiţi pentru bugetul obişnuit pe 1998 şi 271 de milioane pentru bugetele obişnuite pe nişte ani anteriori, precum şi 95 de milioane de dolari pentru operaţiuni de menţinere a păcii în 1998 şi 871 de milioane pentru menţinerea păcii în ani anteriori: Christopher S. Wren, „Unpaid Dues at the UN Could Cost US Its Vote”, *New York Times*, 28 iunie 1998. În temeiul compromisului Helms-Biden din 1999, SUA au acceptat să plătească aproape jumătate din restanţele lor în schimbul unei serii de reforme ale Organizaţiei Naţiunilor Unite şi ale celorlalte instituţii afiliate.

6. http://www.un.int/usa/FactSheets_GA58.htm.

7. Madeleine Albright, „Think Again: United Nations”, *Foreign Policy*, septembrie-octombrie 2003, p. 22.

8. Statele Unite au refuzat să se prezinte la Curtea Internaţională în 1984 după ce fuseseră date în judecată de Nicaragua pentru că îi minaseră porturile.

9. Forman *et al.*, *United States in a Global Age*, pp. 10 şi urm. În principal au optat să nu participe la Tratatul de interzicere totală a experienţelor nucleare, la Tratatul privind rachetele antibalistice, la Statutul de la Roma al Curţii Penale Internaţionale, la Convenţia privind armele biologice (protocolul privind verificarea), la o convenţie propusă de ONU privind armele uşoare şi armele de calibru mic, la Convenţia de la Ottawa asupra interzicerii

folosirii, producerii şi transportului minelor antipersonal, la Convenţia cu privire la drepturile copilului şi eliminarea discriminării faţă de femei şi (poate cel mai notoriu caz) la Protocolul de la Kyōto privind încălzirea globală.

10. Karnow, *Vietnam*, p. 16.

11. Department of Veterans Affairs, http://www.va.gov/pressrel/arnwars01.htm.

12. Priest, *Mission*, p. 69.

13. Boot, *Savage Wars*, p. 320.

14. O eroare recurentă a politicii americane recente începând din 1991 este că a dat unor operaţiuni militare nume care s-ar potrivi mai bine unor mărci de medicamente. „Alinarea”, „Supravegherea sudului”, „Forţă planificată” şi „Libertate durabilă” duc toate cu gândul în mod involuntar la nişte leacuri pentru diaree.

15. Haass, *Intervention*, p. 37.

16. *Ibid.*, p. 168.

17. Gause, „US-Saudi Relationship”, p. 351.

18. *Ibid.*, p. 343. În 1990, forţele armate saudite totalizau doar 111 500 de militari. Irakul, cu o populaţie de peste două ori mai puţin numeroasă, avea o armată de cinci ori mai mare.

19. Bergen, *Holy War Inc.*, pp. 85 şi urm.

20. Reich, „United States and Israel”, pp. 235 şi urm.

21. *Ibid.*, p. 237.

22. *Ibid.*, p. 236.

23. Bowden, *Black Hawk Down*, p. 166.

24. A se observa că aversiunea politicienilor şi votanţilor americani faţă de pierderile din rândul militarilor nu are nimic de-a face cu atitudinile personalului militar

american, a cărui bravură adesea imprudentă au căutat s-o exploateze oamenii lui Aidid.

25. Haass, *Intervention*, p. 46.

26. Vezi Power, *„Problem from Hell”*.

27. Convenţia Organizaţiei Naţiunilor Unite pentru prevenirea şi reprimarea crimei de genocid din 1948 este un document în mare măsură înţeles greşit. Al doilea articol al acesteia stabileşte o definiţie clară a cuvântului inventat de Raphael Lemkin cu patru ani înainte. Acesta acoperă „oricare dintre actele de mai jos, comise cu intenţia de a distruge, în totalitate sau numai în parte, un grup naţional, etnic, rasial sau religios, cum ar fi: a) omorârea membrilor unui grup; b) atingerea gravă a integrităţii fizice sau mentale a membrilor unui grup; c) supunerea intenţionată a grupului la condiţii de existenţă care antrenează distrugerea fizică totală sau parţială; d) măsuri care vizează scăderea natalităţii în sânul grupului; e) transferarea forţată a copiilor dintr-un grup în altul”. Convenţia declară că nu doar genocidul este act care se pedepseşte, ci şi înţelegerea în vederea comiterii genocidului, incitarea directă şi publică la comiterea unui genocid, tentativa de genocid şi complicitatea la genocid. Nu există nici o îndoială că, potrivit acestei definiţii, s-au comis crime de genocid în Burundi în 1972, în Irak în 1987-1988, în Bosnia în 1992 şi 1995, în Rwanda în 1994 şi în Kosovo în 1998 şi 1999.

28. Simms, *Unfinest Hour*, p. 54.

29. *Ibid.*, p. 56. *Cf.* Shawcross, *Deliver Us from Evil*, p. 83.

30. Simms, *Unfinest Hour*, pp. 339 şi urm.

31. *Ibid.*, pp. 57 şi urm.

32. *Ibid.*, pp. 88, 95 şi urm., 120 şi urm., 130 şi urm.

33. *Ibid.*, p. 133.
34. Shawcross, *Deliver Us from Evil*, pp. 92, 94.
35. Holbrooke, *To End a War*, pp. 231-312.
36. *Ibid.*, pp. 318, 322.
37. Textul integral al acordului poate fi găsit pe http://www.mondediplomatique.fr/dossiers/kosovo/rambouillet.html.
38. Vezi articolul meu pe această temă din *Financial Times*, 3 aprilie 1999. Vezi şi Bobbitt, *Shield of Achilles*, pp. 468-477. Articolul 2 (4) al Cartei Naţiunilor Unite prevede că „toţi Membrii Organizaţiei se vor abţine… de a recurge la ameninţarea cu forţa sau la folosirea ei împotriva integrităţii teritoriale ori a independenţei politice a vreunui stat”, în timp ce articolul 2 (7) interzice intervenţia „în chestiuni care ţin în mod esenţial de competenţa internă a unui Stat”. În plus, Declaraţia din 1970 a Adunării Generale privind principiile dreptului internaţional le neagă membrilor „dreptul de a se amesteca, direct sau indirect, din nici un motiv, în treburile interne ale oricărui alt stat”. În temeiul Cartei Organizaţiei Naţiunilor Unite, se poate folosi forţa doar în caz de autoapărare sau cu autorizaţia explicită a Consiliului de Securitate ca răspuns la un act de agresiune (capitolul VII, articolele 39-51). Doar ignorând Carta Naţiunilor Unite (sau, cum spunea Tony Blair, „relativizând… principiul neamestecului… în punctele esenţiale”) putea fi justificată intervenţia militară a NATO în sprijinul albanezilor din Kosovo. Vezi Caplan, „Humanitarian Intervention: Which Way Forward?”, pp. 25 şi urm.

39. Pentru „mentalitatea de tip «fără victime»” care a caracterizat războiul, vezi Boot, *Savage Wars*, pp. 325-327.
40. *New York Times*, 15 august 2003.
41. Ignatieff, *Empire Lite*, pp. 70 şi urm.
42. Boot, *Savage Wars*, p. 627. Nivelul cel mai de jos din punct de vedere diplomatic al războiului a fost atins când Ambasada Chinei la Belgrad a fost lovită involuntar de o rachetă ghidată. Legitimitatea intervenţiei NATO a fost şi mai afectată de folosirea unor bombe cu submuniţie împotriva unor ţinte civile din Serbia.
43. Ignatieff, *Virtual War*.
44. Aceasta a fost concluzia trasă de Ferguson, *Cash Nexus*.
45. Power, *„Problem from Hell”*.
46. Shawcross, *Deliver Us from Evil*, pp. 118 şi urm.
47. *Ibid.*, pp. 106, 119, 207 şi urm.
48. *Ibid.*, p. 211.
49. Bacevich, *American Empire*, pp. 202 şi urm.
50. *New York Times*, 24 septembrie 2003,
51. Woodward, *Bush at War*, în special pp. 30, 150.
52. Cuvintele adresate de Bush unui grup de senatori în 13 septembrie 2001, citate de Howard Fineman în *Newsweek*, 24 septembrie 2001.
53. Clausewitz, *On War*, capitolul 1, p. 87.
54. Au fost ucişi aproximativ 10 000 de mahdişti, faţă de numai 48 de soldaţi britanici. Pentru o descriere a bătăliei, vezi Ferguson, *Empire*, pp. 267-270 [ed.rom. pp. 230-234].
55. Forţele americane acţionau în Asia Centrală postsovietică de la mijlocul anilor 1990, în Kîrgîzstan, Kazahstan, Tadjikistan şi Uzbekistan, precum şi în Pakistan. Dar încă nu era deloc uşor de declanşat chiar şi un război aerian din

nişte teritorii incluse atât de recent în sfera de influenţă americană: Priest, *Mission*, pp. 38, 101 şi urm.

56. Vezi excepţional de bine documentata prezentare din Woodward, *Bush at War*.

57. Text preluat de pe http://usinfo.state.gov/topical/pol/terror/secstrat.htm.

58. Vezi, de exemplu, Galston, „Perils of Preemptive War”.

59. Leffler, „9/11”.

60. Shawcross, *Deliver Us from Evil*, pp. 224 şi urm.

61. Lista de abateri a fost prezentată în mod elocvent în faţa Camerei Comunelor de prim-ministrul Tony Blair, pe 18 martie 2003.

62. Şase în 1999, trei în anul 2000, trei în 2001 şi cinci doar în 2002.

63. Shawcross, *Deliver Us from Evil*, pp. 250, 320.

64. Stanley Hoffman, „America Goes Backward”, *New York Review of Books*, 12 iunie 2003; James P. Rubin, „Stumbling into War”, *Foreign Affairs*, septembrie-octombrie 2003; Madeleine K. Albright, „Bridges, Bombs or Bluster”, *ibid.*

65. Pollack, *Threatening Storm*.

66. „The Divided West”, supliment al cotidianului *Financial Times*, iunie 2003, p. 5.

67. Textul pe http://ods-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/682/26/PDF/N0268226.pdf?OpenElement.

68. Ar fi interesant de văzut cât de credibil pare astăzi acest document.

69. Vezi consecinţele deduse de Mark Danner, „Iraq: The New War”, *New York Review of Books*, 25 septembrie 2003, p. 90.

70. „The Divided West”, supliment al cotidianului *Financial Times*, iunie 2003, p. 5.

71. „Este o dovadă de proastă creştere”, a spus Chirac pe un ton tăios. „Au pierdut o ocazie bună să-şi ţină gura.” Ca să se facă înţeles, a adăugat: „Dacă au vrut să-şi diminueze şansele de a intra în Europa, au găsit cea mai bună cale”.

72. Hoffman, „America Goes Backward”, p. 74. Hoffman afirmă că Statele Unite urmăresc „o politică a hybrisului în care dominaţia internaţională este prezentată sub masca unor idealuri benefice universale”. Dacă purta cineva această mască în martie 2003, acela era cu siguranţă Jacques Chirac.

73. Mark Husband şi Stephen Fidler, „No Smoking Gun”, *Financial Times*, 4 iunie 2003.

74. *Financial Times*, 4 iunie 2003.

75. Mărturia lui John Scarlett în cadrul Anchetei Hutton asupra morţii lui Michael Kelly, 28 august 2003: http://www.the-hutton-inquiry.org.uk/.

76. Hansard, 18 martie 2003: http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/cm200203/cmhansrd/cm03018/debtext/30318-06.htm şi http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/cm200203/cmhansrd/cm03018/debtext/30318-08.htm.

77. Woodward, *Bush at War*, p. 106.

78. Rodric Braithwaite, „End of the Affair”, *Prospect*, mai 2003, pp. 20-23.

79. Gilbert, *Never Despair*, p. 1271.

80. *Ibid.*

81. Dimbleby şi Reynolds, *Ocean Apart*, p. 255.

82. *Ibid.*, p. 252.
83. *Ibid.*, p. 288.
84. *Ibid.*, p. 264.
85. Pew Global Attitudes Project, „Views of a Changing World”, iunie 2003.
86. Richard Burkholder, „Ousting Saddam Hussein «Was Worth Hardships»”, site-ul Gallup: http://www.gallup.com/poll/tb/goverpubli/20030923c.asp.
87. *Ibid.*
88. Woodward, *Bush at War*, p. 220.
89. *Ibid.*, pp. 231, 237.
90. Ignatieff, *Empire Lite*, p. 2.
91. Etzioni, „Implications of American Anti-terrorism Coalition”, p. 26.
92. Steward Stogel, „Food Fight”, *Time*, 3 mai 2003.

Capitolul 5

Argumentele în favoarea unui imperiu liberal

1. Louis, *Imperialism at Bay*, p. 227.
2. *Ibid.*, p. 14.
3. Pentru limitele suveranităţii şi diferitele modele de suveranitate parţială, inclusiv imperiul, vezi Krasner, „Troubled Societies”.
4. Diamond, „Universal Democracy”.
5. Townsend, *European Colonial Expansion*, p. 19.
6. În ciuda cererilor sale repetate privind un „calendar” al decolonizării, intervalul la care se gândea Roosevelt a fost întotdeauna incert. Spunea că nişte colonii din Asia de Sud

ar fi „pregătite pentru autoguvernare peste 20 de ani”, dar se aştepta ca Borneo să aibă nevoie de tutelă timp de un secol: *ibid.*, pp. 157, 437.

7. Louis, *Imperialsim at Bay*, p. 175. Vezi Jeffery, „Second World War”, p. 314.

8. Louis şi Robinson, „Imperialism of Decolonization”.

9. Britanicii subliniau fără încetare aceste inconsecvenţe. Nu pierdeau nici o ocazie să le amintească americanilor de poziţia lor imperială *de facto* în Hawaii, Puerto Rico şi Insulele Virgine. În mod convenabil, s-a dovedit că acestea se aflau „în afara sferei de aplicare a programului de tutelă”: Louis, *Imperialism at Bay*, p. 236. Mai târziu au numit tratamentul preferenţial acordat de Roosevelt imperiului rus „eroarea apei sărate”: *ibid.*, p. 570.

10. Alesina *et al.*, „Economic Integration and Political Disintegration”, pp. 1, 23.

11. Diamond, „Promoting Real Reform in Africa”.

12. *Ibid.*, p. 11.

13. Acestea erau Lesotho, Pakistan, Egipt, Botswana, Malaysia, Malta, Barbados, Cipru, Israel, Irlanda, Singapore, Hong Kong, Canada şi, bineînţeles, Statele Unite.

14. Calculat în funcţie de baza de date a Băncii Mondiale *Indicatori referitori la dezvoltarea mondială*. Produsul intern brut pe cap de locuitor este ajustat la paritatea puterii de cumpărare în dolari internaţionali la valoarea actuală.

15. *Ibid.* Venitul se referă la venitul mediu brut pe cap de locuitor, metoda Atlas (dolari americani la valoarea actuală), 2002.

16. Excepţiile sunt Bangladesh, Nepal, Laos, Cambodgea, Kîrgîzstan şi Tadjikistan: două foste colonii britanice, două foste colonii franceze şi două foste colonii ruseşti.
17. Diamond, „Promoting Real Reform in Africa”.
18. James Wolfensohn, „A Good «Pro-Poor» Cancún Could Help Rich as Well”, *Financial Times*, 8 septembrie 2003.
19. Tobias Buck, Guy de Jonquières şi France Williams, „Fischler’s New Era for Europe’s Farmers”, *Financial Times*, 27 iunie 2003. *Cf*. Runge, „Agrivation”.
20. Diamond, „Promoting Real Reform in Africa”, p. 31; date privind venitul naţional de la Banca Mondială.
21. Sachs şi Warner, „Economic Reform”, în special p. 36. Vezi şi *id*., „Fundamental Sources of Long-run Growth”, pp. 184-188.
22. Chiswick şi Hatton, „International Migration”.
23. Rodrik, „Feasible Globalizations”, p. 19.
24. Lucas, „Why Doesn’t Capital Flow from Rich to Poor Countries?”.
25. Baldwin şi Martin, „Two Waves of Globalization”, p. 20.
26. Schularick, „Development Finance”, pp. 20 şi urm., graficul 2.
27. Easterly, *Elusive Quest*, pp. 58 şi urm.
28. Vezi, de exemplu, Sachs, „Tropical Underdevelopment”.
29. Vezi Acemoglu *et al*., „Colonial Origins”, şi *id*., „Reversal of Fortune”.
30. Landes, *Wealth and Poverty of Nations*, pp. 217 şi urm. [ed.rom. p. 195].
31. Barro, „Determinants of Economic Growth”. Celelalte trei sunt asigurarea educaţiei secundare şi superioare,

furnizarea serviciilor medicale şi promovarea controlului natalităţii.

32. North şi Weingast, „Constitutions and Commitment”.

33. Ferguson, *Cash Nexus*. Vezi şi Sylla, „Shaping the US Financial System”.

34. Lindert, „Voice and Growth”.

35. „Începând din 1960, Zambia a primit ajutor în valoare de două miliarde de dolari la valoarea din 1985. Dacă tot acest ajutor ar fi fost folosit pentru investiţii, iar investiţiile ar fi stimulat creşterea economică, venitul său pe cap de locuitor ar fi fost acum de 20 000 de dolari. În realitate este de 600 de dolari”: Easterly, *Elusive Quest*, p. 42.

36. „Unele guverne sunt vinovate atât de frecvent pentru o creştere economică redusă [neîncurajând] creşterea prin inflaţie mare, câştiguri ridicate pe piaţa neagră, deficite bugetare importante, rate reale ale dobânzilor extrem de scăzute, restricţii pentru liberul schimb, birocraţie excesivă şi servicii publice inadecvate”: *ibid.*, p. 239.

37. Potrivit unei estimări, este posibil ca activele internaţionale private ale unor rezidenţi din ţări sărace să totalizeze două trilioane de dolari, echivalentul a aproape 40% din produsul intern brut combinat al ţărilor sărace în 2000: Schularick, „Development Finance”, p. 32.

38. James K. Boyce şi Léonce Ndikumana, „Africa’s Odious Debts”, Project Syndicate, iunie 2003.

39. Diamond, „Promoting Real Reform in Africa”, p. 6. Numărul ţărilor africane care organizează alegeri democratice a înregistrat o uşoară creştere de la nivelul cel mai de jos atins în anii 1980 şi acum este de 19, însă doar un sfert dintre acestea le oferă cu adevărat cetăţenilor lor

libertate civică şi politică. Distincţia dintre democraţia liberală şi cea neliberală este tratată pe larg în Zakaria, *Future of Freedom*. Pentru o critică instructivă, vezi recenzia lui Diamond din *Journal of Democracy*, 14, 4 (2003), pp. 167-171.

40. Acemoglu *et al.*, „African Success Story", pp. 2 şi urm.

41. *Ibid.*, p. 4. Acemoglu şi colaboratorii săi nu recunosc nici un merit moştenirii guvernării coloniale britanice. O altă interpretare ar putea fi că, în comparaţie cu (de exemplu) Zimbabwe, conducătorii Botswanei nu prea s-au chinuit să dezmembreze sistemul britanic de administraţie care nu era corupt.

42. Diamond, „Promoting Real Reform in Africa", p. 9.

43. Collier şi Hoeffler, „Economic Causes of Civil War". *Cf.* Collier, „The Market for Civil War", *Foreign Policy*, mai-iunie 2003, pp. 38-45; „The Global Menace of Local Strife", *Economist*, 24 mai 2003.

44. Gleditsch *et al.*, „Armed Conflict".

45. Pentru o introducere utilă în aspectele noneconomice ale globalizării, vezi Held *et al.*, *Global Transformations*.

46. Deşi ar trebui subliniat că există limite în ceea ce priveşte măsura în care ar trebui – sau este nevoie – să se realizeze o standardizare completă a instituţiilor economice: Rodrik, „Feasible Globalizations". După cum susţine Rodrik, există mai multe căi către prosperitate; o confirmă diversitatea de sisteme instituţionale din cele mai mari economii ale lumii. Totuşi, acesta nu este un argument împotriva încercării de a implementa unul sau altul dintre cadrele instituţionale de succes în ţări ce nu au reuşit să-şi dezvolte propriul cadru instituţional. Asta nu înseamnă că fiecare

ţară trebuie să aleagă între stat-naţiune, democraţie şi integrare economică globală, ci că anumitor state-naţiuni – de obicei, nedemocratice – trebuie să li se impună globalizarea.

47. *Ibid.*, pp. 6-10. Pentru dovezile că sfârşitul secolului al XIX-lea a fost într-adevăr „prima epocă a globalizării”, vezi O’Rourke şi Williamson, „When Did Globalization Begin?”. Vezi şi *id.*, *Globalization and History*.

48. Potrivit unei măsurători (venitul net din taxele vamale ca procent din valorile importurilor nete), Franţa a fost de fapt mai liberală din anii 1820 până la mijlocul anilor 1870: John Vincent Nye, „Myth of Free-Trade Britain”. Adevărata semnificaţie a liberului schimb practicat de britanici este că aceştia l-au menţinut chiar şi după ce globalizarea a început să reducă preţurile produselor în anii 1870.

49. Bairoch, „European Trade Policy”, p. 139.

50. Edelstein, „Imperialism: Cost and Benefit”, p. 205.

51. Cain şi Hopkins, *British Imperialism*, p. 141.

52. *Ibid.*, p. 432.

53. Williamson, „Land, Labor and Globalization”.

54. Vezi Cain şi Hopkins, *British Imperialism*, în special p. 212.

55. Clemens şi Williamson, „A Tariff-Growth Paradox?”.

56. Irwin, „Tariff-Growth Correlation of the Late Nineteenth Century”.

57. Constantine, „Migrants and Settlers”, p. 167.

58. Williamson, „Winners and Losers”; *id.*, „Land, Labor and Globalization”.

59. Engerman, „Servants to Slaves”, p. 272.

60. Tinker, *New System of Slavery*.

61. Cain şi Hopkins, *British Imperialism*, pp. 161-163.

62. Maddison, *World Economy*, tabelul 2-26a.
63. Davis şi Huttenback, *Mammon and the Pursuit of Empire*, p. 46.
64. Maddison, *World Economy*, tabelul 2-26b.
65. Potrivit lui Clemens şi Williamson, „cam două treimi din [ieşirile de capital din Marea Britanie] ajungeau în Lumea Nouă, care era limitată în ceea ce priveşte forţa de muncă şi unde trăia doar o zecime din populaţia lumii, iar numai vreun sfert din acestea ajungeau în Asia şi Africa, bogate în forţă de muncă, unde trăia aproape două treimi din populaţia lumii”: Clemens şi Williamson, „Where Did British Foreign Capital Go?”.
66. Obstfeld şi Taylor, „Globalization and Capital Markets”, p. 60, figura 10.
67. *Ibid*., tabelul 2.
68. Schularick, „Development Finance”, p. 14 şi tabelul 4.
69. Drazen, „Political-Economic Theory of Domestic Debt”.
70. Definiţia definitivă în Bordo şi Rockoff, „Gold Standard as a «Good Housekeeping Seal of Approval»”.
71. Eichengreen şi Flandreau, „Geography of the Gold Standard”, tabelul 2.
72. Bordo şi Kydland, „Gold Standard as a Commitment Mechanism”, p. 56; Bordo şi Schwartz, „Monetary Policy Regimes”, p. 10.
73. Bordo şi Rockoff, „Gold Standard as a «Good Housekeeping Seal of Approval»”, pp. 327, 347 şi urm.
74. Ferguson, *Empire*, în special capitolul 4. Un studiu modern asupra a 49 de ţări conchidea că statele din sistemul *common law* oferă „cea mai puternică protecţie juridică a investitorilor”. Motivul pentru care 18 dintre ţările din

eşantion au un sistem de tip *common law* este, desigur, aproape exclusiv că la un moment dat s-au aflat sub stăpânire britanică: La Porta *et al.*, „Law and Finance”.
75. Schularick, „Development Finance”, tabelul 5.
76. Pentru mai multe detalii, vezi Ferguson, „City of London”.
77. Îi sunt recunoscător lui Alan M. Taylor pentru că mi-a pus la dispoziţie aceste date.
78. Lindert şi Morton, „How Sovereign Debt Has Worked”.
79. Aşa cum au demonstrat Obstfeld şi Taylor, „Sovereign Risk”. Pentru un argument contrar, vezi Bordo şi Rockoff, „Adherence to the Gold Standard”.
80. Cain şi Hopkins, *British Imperialism*, pp. 439, 570. Pentru o discuţie detaliată, vezi J.M. Keynes, „Foreign Investment and National Advantage”, în Moggridge (ed.), *Collected Writings*, vol. 19, partea I, pp. 275-284.
81. MacDonald, *Free Nation Deep in Debt*, p. 380.
82. Atkin, „Official Regulation”, pp. 324-335.
83. În anii 1950, istoricul canadian Harold Innis scria: „Constituţia Canadei, aşa cum apare în legislaţia parlamentului britanic, era menită să asigure capital pentru îmbunătăţirea navigaţiei şi a transportului”: Cain şi Hopkins, *British Imperialism*, p. 233.
84. *Ibid.*, pp. 584 şi urm.
85. Hale, „British Empire in Default”.
86. Cain şi Hopkins, *British Imperialism*, p. 439.
87. J.M. Keynes, „Advice to Trustee Investors”, în Moggrige (ed.), *Collected Writings*, vol. 19, partea I, pp. 204 şi urm.
88. Maddison, *World Economy*, p. 364, tabelul B-21.
89. Calculat după cifre din *ibid.*, p. 112.
90. Dutt, „Origins of Uneven Development”.

91. Davis, *Late Victorian Holocausts*.
92. Vezi, de exemplu, Raychaudhuri, „British Rule in India”, pp. 361-364.
93. Vezi Washbrook, „South Asia, the World System, and World Capitalism”, pp. 480 şi urm.
94. Roy, *Economic History of India*, pp. 42 şi urm.
95. *Ibid.*, p. 250.
96. Maddison, *World Economy*, tabelul 2-21b. „Scurgerea” de resurse din Indonezia către Olanda a fost de proporţii mult mai mari şi mai îndreptăţită să fie numită astfel. Este totuşi cert că politica monetară a Indiei a fost reglementată având drept principal obiectiv gestionarea acestui transfer de resurse, şi nu maximizarea producţiei Indiei.
97. Roy, *Economic History of India*, p. 241.
98. *Ibid.*, pp. 22, 219 şi urm., 254, 285, 294. *Cf.* McAlpin, *Subject to Famine*.
99. Roy, *Economic History of India*, pp. 32-36, 215.
100. *Ibid.*, pp. 258-263.
101. *Ibid.*, pp. 46 şi urm.
102. *Ibid.*, p. 257.
103. Maddison, *World Economy*, pp. 110 şi urm.
104. Roy, *Economic History of India*, pp. 226-229.
105. Vezi Goldsmith, *Financial Development of India*.
106. Graţie liberalizării din anii 1990, India a reuşit apoi să reducă acest decalaj.
107. Stephen Haber, Douglas C. North şi Barry R. Weingast, „If Economists Are So Smart, Why Is Africa So Poor?”, *Wall Street Journal*, 30 iulie 2003.

Capitolul 6

Ori retragerea, ori ipocrizia organizată

1. Fromkin, *Peace to End All Peace*, pp. 449-454.
2. *Ibid*., p. 509.
3. Yergin, *Prize*, pp. 186-190, 195-197, 201, 204.
4. Fromkin, *Peace to End All Peace*, p. 509.
5. *Newsday*, 9 aprilie 2003.
6. *New York Times*, 11 aprilie 2003.
7. „Transcript of President Bush's Remarks on the End of Major Combat in Iraq", *New York Times*, p. A16.
8. *New York Times*, 27 februarie 2003.
9. *Financial Times*, 7 aprilie 2003.
10. *New York Times*, 15 iulie 2003.
11. „Elections in Iraq a Possibility Next Year, Bremer Says", *New York Times*, 31 iulie 2003.
12. Steven R. Weisman, „Powell Gives Iraq 6 Months to Write New Constitution", *New York Times*, 26 septembrie 2003.
13. „Iraqi Handover to Be Speeded Up", http://news.bbc.co.uk, 2 noiembrie 2003.
14. Fromkin, *Peace to End All Peace*, pp. 449 şi urm.
15. *Ibid*., p. 453.
16. *Ibid*., pp. 497, 503.
17. *Ibid*., pp. 507 şi urm.
18. *Ibid*., p. 508.
19. Yergin, *Prize*, p. 195.
20. O selecţie satisfăcătoare din corespondenţa lui Bell se poate găsi pe http://www.gerty.ncl.ac.uk/letters.
21. Gertrude Bell către tatăl său, 28 august 1921, http://www.gerty.ncl.ac.uk/letters//11448.htm.

22. Calcule pe baza cifrelor din Constantine, „Migrants”.
23. Maddison, *World Economy*, p. 110.
24. Calcule pe baza cifrelor din Kirk-Greene, *On Crown Service*.
25. Potter, *India’s Political Administration*, pp. 68-70; Symonds, *Oxford and Empire*, pp. 185-193.
26. A fost întrecut de viitorul său opozant de la Trezorerie, Otto Niemeyer.
27. Kirk-Greene, *On Crown Service*.
28. Între 15 şi 25% dintre studenţii înscrişi la colegiile Balliol, Keble, St. John’s şi Corpus Christi ajungeau să se angajeze în slujba imperiului: Symonds, *Oxford and Empire*, p. 306.
29. Machonochie, *Life in the Indian Civil Service*.
30. Tony Allen-Mills, „Rumsfeld Plan for a Tight Little Army Hits Trouble on the Right”, *Sunday Times*, 21 septembrie 2003. *Cf.* Stephen Fidler şi Gerard Baker, „The Best-laid Plans?”, *Financial Times*, 3 august 2003.
31. Felicity Barringer şi David E. Sanger, „US Drafts Plan for UN to Back a Force for Iraq”, *New York Times*, 3 septembrie 2003.
32. *Statistical Abstract of the United States 2002*, tabelul 495; Porter (ed.), *Atlas of British Overseas Expansion*.
33. *Statistical Abstract of the United States 2001*, tabelul 494.
34. http://dbease.mconetwork.com/dbEase/cgi-bin/go_getpl.
35. Central Intelligence Agency, *World Factbook*.
36. *International Herald Tribune*, 16-27 octombrie 2002.
37. Vezi Kurth, „Migration”.
38. Department of Defense, „Population Representation in the Military Services” (2001), tabelul 3.3.
39. Ash, *History of the Present*, p. 375 [ed.rom. p. 284]. Asta poate însemna ignorarea importanţei tot mai mari a unor

minorităţi etnice care au imigrat mai recent, în special imigranţi de origine hispanică şi asiatică aflaţi la prima şi la a doua generaţie.

40. Yale University Office of the FAS Registrar; Yale University Office of Institutional Research. Între timp am aflat că acest student specializat în Orientul Apropiat lucrează în California.

41. Yale University Office of Development; Yale University Office of Institutional Research.

42. Porch, „Occupational Hazards”, p. 40.

43. *San Jose Mercury News*, 18 martie 2003.

44. Reuel Marc Gerecht, „The Counter-terrorist Myth”, *Atlantic Monthly*, iulie-august 2001.

45. Woodward, *Bush at War*, p. 201.

46. *Wall Street Journal*, 4 aprilie 2003.

47. http://www.peacecorps.gov/about/index.cfm.

48. Îi sunt recunoscător lui Bill Whelan pentru ajutorul lui pe acest subiect.

49. „What Baghdad Really Thinks”, *Spectator*, 19 iulie 2003.

50. Vezi pătrunzătoarele remarci pe această temă ale înaltului reprezentant în Bosnia, în cadrul unui discurs pe care l-a susţinut în iunie anul acesta: Ashdown, „Broken Communities”.

51. Preşedintele Bush, discurs la American Enterprise Institute, *New York Times*, 26 februarie 2003.

52. Pentru o discuţie oarecum eronată cu privire la aceste aspecte, vezi Pei, „Lessons of the Past”. Nici Pei nu pomeneşte de Coreea de Sud.

53. Lydia Saad, „What Form of Government for Iraq?”, Gallup Organization,

http://www.gallup.com/poll/tb/goverpubli/20030923d.asp.
54. Larry Diamond şi Michael McFaul, „Rushing Elections Will Only Hurt Iraq”, *San Jose Mercury News*, 28 septembrie 2003.
55. Matthew, *Gladstone*, vol. 2, p. 24.
56. *Ibid*., p. 131.
57. Shannon, *Gladstone*, p. 301.
58. *Ibid*., pp. 302 şi urm.
59. *Ibid*., p. 304.
60. Roberts, *Salisbury*, p. 229.
61. *Ibid*., p. 266.
62. Shannon, *Gladstone*, p. 306.
63. Judd, *Empire*, p. 97.
64. Shannon, *Gladstone*, p. 318.
65. *Ibid*., p. 305.
66. Matthew, *Gladstone*, vol. 2, p. 139.
67. Shannon, *Gladstone*, p. 318.
68. Roberts, *Salisbury*, p. 343.
69. Matthew, *Gladstone*, vol. 2, p. 135.
70. Calcule bazate pe cifre din Crouchley, *Economic Development*, pp. 274 şi urm.
71. Calcule bazate pe cifre din Stone, *Global Export of Capital*.
72. Fieldhouse, „For Richer, for Poorer”, p. 121.
73. Aceştia nu o duceau deloc rău; vezi îmbătătoarele romane din *Cvartetul din Alexandria* de Lawrence Durrell.
74. Toate statisticile sunt preluate din Mitchell, *International Historical Statistics: Africa, Asia, Oceania*.
75. Potrivit unei informări din februarie 2004; după Lorenzo Perez, şeful misiunii Fondului Monetar Internaţional în Irak, această ţară ar putea primi împrumuturi în a doua

jumătate a anului 2004: IMF Survey, 33, 2, 2 februarie 2004, p. 18.

76. Vezi Krasner, „Troubled Societies” şi *Organized Hypocrisy*.

77. Ashdown, „Broken Communities”.

Capitolul 7

„In-periul”: Europa între Bruxelles şi Bizanţ

1. Glennon, „Why the Security Council Failed”.

2. Chris Patten, „The State of the Euro-Atlantic Partnership”, Trilateral Commission, 20 octombrie 2002.

3. George Parker şi Daniel Dombey, „Berlusconi Eyes Bigger EU Role on World Stage”, *Financial Times*, 1 iulie 2003.

4. Timothy Garton Ash, „The Peril of Too Much Power”, *New York Times*, 9 aprilie 2002.

5. „Pentru a identifica necesităţile operaţionale, a promova măsurile necesare satisfacerii lor, a contribui la identificarea şi, dacă este cazul, punerea în aplicare a oricărei măsuri utile pentru întărirea bazei industriale şi tehnologice în sectorul de apărare, a participa la definirea unei politici europene în materie de capacităţi şi de armament, precum şi pentru a asista Consiliul de Miniştri la evaluarea îmbunătăţirii capacităţilor militare, se instituie o Agenţie Europeană pentru Armament, Cercetare şi Capacităţi Militare.”: Convenţia Europeană, „Proiect de Tratat de instituire a unei Constituţii pentru Europa”, CONV 850-03, Bruxelles, 18 iulie 2003.

6. Vezi, de exemplu, Andrew Sullivan, „The Euro Menace: The USE v. The USA”, *Sunday Times*, 16 iunie 2003.

7. Robert Kagan, „Power and Weakness”, *Policy Review* (2002). *Cf.* Kagan, *Of Paradise and Power*.

8. Franţa este, de departe, cea mai populară destinaţie turistică din lume, peste 10% din turiştii internaţionali ajungând aici în 2000: Organizaţia Mondială a Turismului. A doua destinaţie ca popularitate o reprezintă Statele Unite, însă locurile al treilea, al patrulea şi al cincilea sunt ocupate de membri ai Uniunii Europene: Spania, Italia şi Regatul Unit.

9. Huntington, „Lonely Superpower”.

10. Kupchan, *End of the American Era*, pp. 119, 132.

11. „Washingtonul de astăzi, la fel ca Roma pe vremea aceea, se bucură de supremaţie, dar începe să se sature de povara hegemoniei… Iar Europa de astăzi, la fel ca Bizanţul de pe vremea aceea, se afirmă ca un centru de putere independent, împărţind în două o sferă unitară”: *ibid.*, pp. 131, 153.

12. Cooper, „Postmodern State”.

13. Joseph Nye, „The New Rome Meets the New Barbarians: How America Should Wield Its Power”, *Economist*, 23 martie 2002. vezi şi Joseph Nye, „Lessons in Imperialism”, *Financial Times*, 16 iunie 2002. *Cf.* Bergsten, „America and Europe”.

14. Mearsheimer, *Tragedy*, p. 385.

15. Paul M. Kennedy, „What Hasn’t Changed since September 11th”, *Los Angeles Times*, 11 septembrie 2002.

16. Calcule bazate pe cifrele din baza de date a Băncii Mondiale *Dezvoltarea mondială*.

17. În funcţie de criteriul folosit, producţia Uniunii Europene va creşte cu 3-9%.
18. Cifre preluate din Maddison, *World Economy*.
19. Potrivit cifrelor Eurostat pe anul 1999.
20. Danthine *et al.*, „European Financial Markets after EMU", tabelul 2.2.
21. Cifre preluate de la Banca Reglementelor Internaţionale. Acest lucru a fost de fapt anticipat de BRI: McCauley şi White, „The Euro and European Financial Markets".
22. Cifre preluate din Economagic, OCDE.
23. *Economist*, 12 aprilie 2003, p. 100.
24. *Al Jazeera*, iulie 2002.
25. Convenţia Europeană, „Proiect de Tratat de instituire a unei Constituţii pentru Europa", CONV 850-03, Bruxelles, 18 iulie 2003.
26. Michael Pinto-Duchinsky, „All in the Translation", *Times Literary Supplement*, 13 iunie 2003.
27. „Snoring while a Superstate Emerges", *Economist*, 10 mai 2003, p. 42.
28. Richard Baldwin şi Mike Widgren, „Europe's Voting Reform Will Shift Power Balance", *Financial Times*, 22 iunie 2003.
29. Pew Global Attitudes Project, „Views of a Changing World", iunie 2003.
30. „America's Image Further Erodes, Europeans Want Weaker Ties", Pew Research Center, martie 2003.
31. Proporţia proamericanilor este acum de 70% în Marea Britanie, 43% în Franţa, 60% în Italia, 45% în Germania şi 38% în Spania.
32. „Contradictions", *Economist*, 12 aprilie 2003.

33. Statistici preluate din diferite sondaje Eurobarometru, pe http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives.
34. Calcule bazate pe cifre din *World Factbook* (CIA).
35. Calcule bazate pe cifre publicate de Institutul Internaţional Pentru Cercetarea în domeniul Păcii din Stockholm.
36. Cifre preluate de la Center for Global Development.
37. David Roodman, „An Index of Donor Aid Performance", Center for Global Development, aprilie 2003.
38. Rezultatele se pot găsi în *Foreign Policy*, mai/iunie 2003.
39. Coker, *Empires in Conflict*, pp. 38 şi urm.
40. „Revitalising Old Europe", *Economist*, 15 martie 2003, p. 91.
41. Ferguson şi Kotlikoff, „Degeneration of EMU", pp. 110-121.
42. Vezi Milward, *European Rescue*.
43. Cifre preluate din Maddison, *World Economy*, tabelul B-22.
44. International Monetary Fund, *World Economic Outlook*, aprilie 2003.
45. Cifre preluate de la Fondul Monetar Internaţional.
46. Cifre preluate de la OCDE (rate standardizate ale şomajului).
47. „Europe's Heavyweight Weakling", *Economist*, 7 iunie 2003, p. 44.
48. *Economist*, 22 martie 2003, p. 120. Criteriile internaţionale de măsurare a productivităţii sunt controversate, însă, chiar şi după ce se efectuează ajustări pentru diferenţele privind metodele statistice dintre Statele Unite şi Uniunea Europeană, este clar că productivitatea muncii a crescut în SUA în anii 1990 şi a scăzut în UE: *ibid.*, 16 noiembrie 2002, p. 100.
49. Evans *et al.*, „Trends in Working Hours in OECD Countries".

50. „Revitalising Old Europe”, *Economist*, 15 martie 2003, p. 91.
51. *Economist*, 3 mai 2003, p. 108.
52. Convenţia Europeană, „Proiect de Tratat de instituire a unei Constituţii pentru Europa”, CONV 850-03, Bruxelles, 18 iulie 2003.
53. UE nu va mai plăti producătorilor agricoli subvenţii pentru producţie, dar unele state membre pot acorda în continuare subvenţii până la un anumit procent din plăţile anterioare – până la un sfert în cazul cerealelor – dacă doresc: Rory Watson, „EU Hails New Era of Healthy Food and Green Living”, *Times*, 27 iunie 2003. Suma totală cheltuită pentru politica agricolă comună va rămâne de aproximativ 50 de miliarde de dolari până în 2013: Tobias Buck, Guy de Jonquières şi Frances Williams, „Fischler's New Era for Europe's Farmers”, *Financial Times*, 27 iunie 2003.
54. Lea Paterson, „Farm-fresh Chance for Reform in Enlargement”, *Times*, 29 iulie 2003.
55. *Economist*, 27 mai 2003.
56. În SUA, subvenţiile pentru agricultură, dintre care majoritatea ajung la vreo 400 000 de fermieri, au crescut de la 7,3 miliarde de dolari în 1996 la 22,9 miliarde în anul 2000. Proiectul legii agricole din 2002 restabilea legătura dintre subvenţiile agricole şi producţie şi va creşte valoarea totală a subvenţiilor pentru agricultură în SUA cu aproximativ 22% faţă de media anilor 1996-2001. Vezi în general Runge, „Agrivation”, pp. 86 şi urm.
57. În momentul când scriu aceste rânduri, nivelul inflaţiei preţurilor de consum în Grecia este de 3,8% pe an – rata

cea mai ridicată din zona euro –, în comparaţie cu doar 0,7% în Germania, rata cea mai scăzută.

58. Ratele dobânzilor în Germania erau de aproximativ 2,5% în ajunul uniunii monetare. După aceea, Germania a fost nevoită să se adapteze la rata de scont de 4,5% valabilă în toată zona euro. Abia în 2003 au revenit ratele la nivelurile lor de dinainte de 1999.

59. Cifre preluate de la Bundesbank.

60. „A Boom Out of Step”, *Economist*, 29 mai 2003. *Cf*. Posen, „Frog in the Pot”; Martin Feldstein, „Britain Must Avoid Germany’s Mistake”, *Financial Times*, 22 aprilie 2003.

61. Îi sunt recunoscător studentului meu Michael Darcy pentru contribuţia sa în această problemă.

62. Anatole Kaletsky, „How Blair Has Priced Britain Out of the Euro”, *Times*, 12 iunie 2003.

63. Martin Wolf, „The Benefits of Euro Entry Will Be Modest”, *Financial Times*, 12 mai 2003.

64. Begg *et al*., „Sustainable Regimes of Capital Movements”.

65. Cifre preluate din International Monetary Fund, *World Economic Outlook*.

66. Milward, *European Rescue*.

67. „Giscard Plan for President Enters Most Divisive Phase”, *Financial Times*, 22 aprilie 2003.

68. Detalii se pot găsi în Milward, *European Rescue*.

69. Niall Ferguson, „The Cash Fountains of Versailles”, *Spectator*, 14 august 1993, pp. 14-16. Între 1958 şi 1994, Germania a plătit 163 de miliarde de mărci restului Europei sub forma unor contribuţii nete la bugetul Comunităţii Economice Europene/Uniunii Europene, mai

mult (în termeni nominali) decât suma totală a despăgubirilor cerute la Londra în 1921.

70. Marea Britanie este excepţia care confirmă regula. Alegătorii de aici par să nu fi remarcat că ţara lor a încetat să mai fie un important contributor net în 1984, când Margaret Thatcher a obţinut o reducere substanţială a plăţilor Marii Britanii, care continuă şi astăzi.

71. *Economist*, 1 martie 2003.

72. Hitchcock, *Struggle for Europe*, p. 419.

73. *Ibid.*, p. 412.

74. Vezi Siedentop, *Democracy in Europe*.

75. Cifre preluate de la Eurostat.

76. Rosecrance, „Croesus and Caesar”, pp. 31-34.

77. Epitropoulos *et al.* (ed.), *American Culture*, p. 5.

78. Bobbitt, *Shield of Achilles*, pp. 677-695.

Capitolul 8

Uşa care se închide

1. Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, cartea I, capitolul 17.

2. Maddison, *World Economy*, p. 241, tabelul B-10, p. 261, tabelul B-16.

3. Diamond, *Guns, Germs and Steel.*

4. Pomeranz, *Great Divergence*.

5. Platt, *Finance, Trade and Politics*, în special pp. 95, 109. Pentru o comparaţie lămuritoare a abordărilor britanică şi americană în ceea ce priveşte imperiul neoficial, vezi Rauchway, „Competitive Imperialism”. Aşa cum notează

Rauchway, britanicii au mers foarte departe în anglicizarea acelor instituţii asupra cărora au câştigat controlul, în special Serviciul Vamal Maritim Imperial. Abordarea americanilor a constat în a presupune că americanizarea avea să se producă spontan. Pentru o evaluare mai favorabilă, vezi Osterhammel, „China”, pp. 643 şi urm.

6. Vezi Rodrik, „Feasible Globalizations”, pp. 7 şi urm.

7. Vezi, pentru o reexaminare recentă a performanţei Chinei, Hale şi Hale, „China Takes Off”.

8. Calcule bazate pe diferitele statistici privind produsul intern brut din baza de date a Băncii Mondiale *Dezvoltarea mondială*.

9. Martin Wolf, „Rivals and Partners”, *Financial Times*, 7 octombrie 2003.

10. Vezi, de exemplu, Mearsheimer, *Tragedy of Great Power Politics*, p. 362. *Cf.* Medeiros şi Fravel, „China's New Diplomacy”.

11. Vezi, de exemplu, Frank, *ReOrient*.

12. Chang, *Coming Collapse of China*.

13. Kennedy, *Rise and Fall of the Great Powers*, p. 689 [ed.rom. pp. 453, 468].

14. *Ibid.*, p. 681 şi nota [ed.rom. p. 464].

15. Keynes ar fi spus: „Dacă datele problemei se schimbă, îmi schimb şi eu părerea. Dumneavoastră ce faceţi, domnule?”.

16. Paul Kennedy, „Power and Terror”, *Financial Times*, 3 septembrie 2002.

17. Ferguson şi Kotlikoff, „Going Critical”.

18. Medeiros şi Fravel, „China's New Diplomacy”.

19. Potrivit unei estimări, anumiţi membri ai coaliţiei aliaţilor au rambursat Statelor Unite 54 de miliarde de dolari din

costul total de 61 de miliarde.

20. *Cf*. Ignatieff, *Empire Lite*, p. 95.

21. Rubin, Hamidzada şi Stoddard, „Through the Fog of Peace Building”.

22. Cifre preluate din *Statistical Abstract of the United States*, diferite numere.

23. Calleo, „Power, Wealth and Freedom”, p. 10. *Cf*. David Wessel, „Several Signs Highlight War's Effect on Economy”, *Wall Street Journal*, 27 martie 2003; Rigobon şi Sack, „Effects of War Risk”.

24. Davis *et al*., „War in Iraq versus Containment”.

25. Thom Shanker, „Bush to Focus on Benefits of Rebuilding Effort in Iraq”, *New York Times*, 21 septembrie 2003. Vezi şi Donald Hepburn, „Nice War. Here's the Bill”, *ibid*., 3 septembrie 2003; Richard W. Stevenson, „78% of Bush's Postwar Spending Plan Is for Military”, *ibid*., 9 septembrie 2003.

26. „Noi cheltuim patru miliarde de dolari pe lună pentru a administra o ţară ce are un PIB lunar de 2,5 miliarde”, declara vara asta un fost funcţionar militar pentru *Financial Times*. „Ceva nu este în regulă aici”: *Financial Times*, 29 august 2003. *Cf*. Ali Abunimah, „Iraq's Chilling Economic Statistics”, 18 martie 1999, http://www.global policy.org/security/issues/irq3-22.htm.

27. Potrivit „Tabelelor mondiale” ale lui Summers şi Heston, produsul intern brut real pe cap de locuitor al Irakului în 1980 era de 6 900 de dolari la valoarea pragului internaţional al dolarului din 1985, în comparaţie cu 15 101 dolari pentru SUA. Baza de date a Băncii Mondiale *Dezvoltarea mondială* prezintă estimări ale venitului

naţional brut pe cap de locuitor la valoarea actuală a dolarului de 3 380 de dolari pentru Irak şi 11 850 de dolari pentru Statele Unite. The Economist Intelligence Unit estima că în 1999 produsul intern brut pe cap de locuitor al Irakului era de doar 247 de dolari, în comparaţie cu o cifră de 32 260 de dolari pentru SUA – de 130 de ori mai mare.

28. Max Boot, „A War for Oil? Not This Time", *New York Times*ļ13 februarie 2003; Peter Slevin şi Vernon Loeb, „Bremer: Iraq Effort to Cost Tens of Billions for Iraq", *Washington Post*, 27 august 2003.

29. Vezi, de exemplu, Seymour Melman, „Looting Our Lives", Znet, 22 aprilie 2003.

30. Primul deţinător al unui Hummer comercial a fost culturistul, actorul şi acum guvernatorul Californiei Arnold Schwarzenegger.

31. Kenneth N. Gilpin, „White House Foresees Deficit Reaching $455 Billion This Year", *New York Times*, 15 iulie 2003. *Cf*. Edmund L. Andrews, „Leap in Deficit instead of Fall Is Seen for US", *ibid*., 26 august 2003.

32. Toate cifrele sunt preluate de pe site-ul Biroului pentru Buget al Congresului, http://www.cbo.gov.

33. Gokhale şi Smetters, „Fiscal and Generational Imbalances".

34. Detalii în Lawson, *View from No. 11*, p. 37.

35. Gabriel Stein, „Mounting Debts: The Coming European Pension Crisis", *Politeia*, Policy Series No. 4 (1997), pp. 32-35.

36. Interesant este că aproape toate celelalte sunt foste colonii britanice: Australia, Canada, Irlanda şi Noua Zeelandă. Potrivit unor comparaţii la scară internaţională realizate în 1998, fiecare dintre aceste ţări ar fi putut atinge echilibrul

între generaţii cu nişte majorări fiscale de sub 5%: Auerbach *et al.*, *Generational Accounting around the World*. Dezavantajul este că rezolvarea problemei pensiilor din sectorul public se poate să fi creat pur şi simplu o problemă la fel de mare a pensiilor din sistemul privat la fel de mare; există dovezi îngrijorătoare că multe planuri de pensii suplimentare sunt deplorabil de subfinanţate şi este improbabil ca ele să le ofere angajaţilor ceea ce au promis atunci când aceştia se vor pensiona.

37. Reforma propusă îi mituieşte efectiv pe vârstnici ca să se alăture unor organizaţii pentru managementul sănătăţii oferindu-le medicamente gratuite. Însă acest lucru nu va reduce cheltuielile, ci le va creşte, pentru că va costa între 400 de miliarde şi un trilion de dolari în următorii zece ani. De asemenea, planul menţine sistemul tradiţional şi foarte costisitor al serviciilor medicale prestate către persoanele fizice şi le permite vârstnicilor să se întoarcă la acesta oricând doresc. Din păcate, există probabilitatea ca ei să se întoarcă la acest sistem tocmai atunci când tratarea lor va deveni costisitoare. În fine, organizaţiile pentru managementul sănătăţii sunt libere să pună lacătul pe uşă şi să-şi trimită clienţii înapoi în sistemul tradiţional dacă aceştia ajung să implice costuri prea mari.

38. Aşa cum argumenta Laurence Kotlikoff, o modalitate de a face asta ar consta în închiderea vechiului sistem marginal şi adoptarea unui impozit federal pe vânzările cu amănuntul pentru a achita, în timp, datoriile angajate de acesta. Ceea ce altfel ar fi plătit lucrătorii sub forma impozitelor pe salarii s-ar investi acum în conturi speciale de pensii private, care ar fi împărţite în mod egal de soţi.

Statul ar efectua contribuţii echivalente pentru lucrătorii săraci şi le-ar plăti integral pentru persoanele cu handicap şi şomeri. În fine, toate balanţele conturilor ar fi investite într-un index de acţiuni, obligaţiuni şi imobiliare.

39. Alison Shelton, Laurel Beedon şi Mitja Ng-Baumhackl, „The Effect of Using Price Indexation instead of Wage Indexation in Calculating the Initial Social Security Benefit", AARP Public Policy Institute, iulie 2002.

40. Vezi, cel mai recent, Catão şi Terrones, „Fiscal Deficits and Inflation".

41. Cifre preluate din Economagic (Federal Reserve Bank of New York). La mijlocul anului 2003 au apărut semnele unei uşoare mişcări ascendente în anticipările inflaţioniste ale investitorilor. Randamentul obligaţiunilor de trezorerie pe zece ani a sărit la 4,3%, parţial ca reacţie la aşteptările privind o creştere economică mai accentuată şi preţuri mai ridicate ale acţiunilor, dar şi la reevaluarea deficitului preconizat de către guvern şi Biroul pentru Buget al Congresului. Curba de randament, care se cam aplatizase pe la sfârşitul anilor 1990, manifesta o tendinţă ascendentă mai marcată. La sfârşitul anului 2000, diferenţa dintre ratele dobânzilor pe 90 de zile şi cele pe 30 de ani fusese uşor negativă (minus 42 de puncte de bază). Prin august 2003 se situa la peste 400 de puncte de bază. În fine, diferenţa dintre randamentele obligaţiunilor pe zece ani şi cele ale obligaţiunilor indexate având acelaşi termen a crescut uşor, de la aproximativ 140 de puncte de bază în octombrie 2002 la peste 230 de puncte de bază la sfârşitul lui august 2003. Şi totuşi, aceasta tot a părut o reacţie relativ slabă, dată fiind amploarea crizei fiscale cu care se

confruntă Statele Unite. Cifre preluate de pe Bondsonline.com, Economagic.

42. Vezi Shiller, *Irrational Exuberance*.

43. Vezi Robert J. Shiller, „Will the Bond Bubble Burst?”, Project Syndicate (iunie 2003).

44. Pentru o populară introducere în subiect, vezi Mark Buchanan, *Ubiquity*.

45. În mai 1921, în Germania – ca să dau un exemplu extrem –, anunţul că va trebui plătită incredibila sumă de 132 de miliarde de mărci ca despăgubiri de război a fost cel care i-a convins pe investitori că poziţia fiscală a statului este incompatibilă cu stabilitatea monedei. Asasinarea ministrului de Externe liberal Walther Rathenau în iulie anul următor a dat lovitura de graţie, determinând o creştere vertiginoasă atât a ratelor dobânzilor, cât şi a cursului de schimb: Webb, „Fiscal News”.

46. Chet Currier, „Deflation-Defense Strategy Uses Treasuries, Cash”, www.bloomberg.com, 26 aprilie 2003.

47. David Leonhardt, „Greenspan, Broadly Positive, Spells Out Deflation Worries”, *New York Times*, 22 mai 2003.

48. *Statistical Abstract of the United States, 2001*, tabelul 552.

49. Bonney, „France, 1494-1815”, pp. 131 şi urm., 152 şi urm. *Cf.* Bosher, *French Finances*.

50. Maddison, *World Economy*, tabelul 2-26a.

51. Calleo, „Power, Wealth and Wisdom”, p. 9. Banca Reglementelor Internaţionale estimează că deficitul de cont curent al Statelor Unite este echivalent cu aproape 10% din economiile restului lumii: John Plender, „On a Wing and a Prayer”, *Financial Times*, 3 iulie 2003.

52. Hugo Dixon, „Is the US Hooked on Foreign Capital?”, *Wall Street Journal*, 6 martie 2003.

53. Päivi Munter, „Foreign Holdings of US Treasuries Hit Record 46%”, *Financial Times*, 11 septembrie 2003.

54. International Monetary Fund, „Transcript of the World Economic Outlook Press Conference”, 9 aprilie 2003.

55. Numai astfel se poate explica faptul că Statele Unite obţin în mod consecvent venituri mai mari din investiţiile lor în străinătate decât le plătesc străinilor care şi-au plasat banii în active americane, chiar dacă valoarea de capital a activelor deţinute de americani în străinătate este semnificativ mai mică. Îi sunt recunoscător lui Alan M. Taylor pentru această idee.

56. David Hale, „The Manchurian Candidate”, *Financial Times*, 29 august 2003.

57. Îi sunt foarte recunoscător lui Deirdre McCloskey pentru observaţiile ei referitoare la acest subiect. Pentru două perspective diferite, vezi Brad DeLong, „The Endgame for the US Current-Account Deficit”, 16 septembrie 2003, http://www.j-bradford-delong.net/movable type/2003_archives/002242.htm.

58. Ronald McKinnon, „The Dollar Standard and Its Crisis-Prone Periphery: New Rules for the Game”, lucrare nepublicată, Stanford University, 9 septembrie 2002.

59. Vezi analiza realizată de Hali Edison, „Are Foreign Exchange Reserves in Asia Too High?”, în International Monetary Fund, *World Economic Outlook*, octombrie 2003, pp. 78-92.

60. Vezi Edward Alden, Jeremy Grant şi Victor Mallet, „Opportunity or Threat? The US Struggles to Solve the

Puzzle of Its Trade with China”, *Financial Times*, 4 noiembrie 2003.

61. McKinnon şi Schnabl, „China: A Stabilizing or Deflationary Influence?” şi „Return to Exchange Rate Stability in East Asia?”. Vezi şi Ronald McKinnon, „China and Japan, Déjà Vu?”, Stanford University, 2 martie 2003.

62. Vezi Martin Wolf, „A Very Dangerous Game”, *Financial Times*, 30 septembrie 2003.

Concluzie: privind către casă

1. Thomas Wolfe, *Look Homeward, Angel*, p. 5 [ed.rom. p. 35].

2. Vezi Johnson, „America’s New Empire for Liberty”.

3. Pentru o prezentare diferită a deosebirilor, vezi O’Brien, „Governance of Globalization”.

4. Pentru un răspuns sceptic, vezi Jowitt, „Rage, Hubris and Regime Change”. Vezi şi Simes, „Reluctant Empire”.

5. „The Price of Profligacy”, *Economist*, 20 septembrie 2003.

6. La momentul când scriu aceste rânduri, obligaţiunile de tezaur ale Statelor Unite şi ale unor „agenţii cvasiguvernamentale” deţinute de bănci centrale străine au depăşit pentru prima oară valoarea de un trilion de dolari: Päivi Munter şi Jenny Wiggins, „Treasury Holdings Top $1,000bn”, *Financial Times*, 11 noiembrie 2003.

7. Rata dobânzii la creditele ipotecare cu dobândă fixă pe 15 ani a crescut de la 4,5% la 6,4% din primăvara până în vara anului 2003: „Stormy Summer”, *Economist*, 9 august 2003.

8. „Flying on One Engine”, *Economist*, 20 septembrie 2003.

9. Cum spunea Nouriel Roubini: „Ori vrei să se deprecieze dolarul în raport cu monedele asiatice, ori vrei să menţii rate scăzute ale dobânzilor. Nu le poţi avea pe amândouă. Pur şi simplu nu merge”: *apud* „Gambling with the Dollar”, *Washington Post*, 24 septembrie 2003. Vezi şi Graham Turner, „The Fed Has Not Avoided Danger”, *Financial Times*, 30 iunie 2003; John Plender, „On a Wing and a Prayer”, *Financial Times*, 3 iulie 2003.

10. James, *End of Globalization*.

11. Stephen Cecchetti, „America's Job Gap Difficult to Close”, *Financial Times*, 1 octombrie 2003.

12. Robert Longley, „US Prison Population Tops 2 Million”, http://usgovinfo.about.com/cs/censusstatistic/a/aaprisonpop.htm. La ora actuală, un american de sex masculin din 20 a stat o vreme după gratii; în cazul afro-americanilor raportul este de unul din şase. Dacă politica penală rămâne neschimbată, mai mult de unul din zece băieţi născuţi în 2001 vor ajunge la închisoare la un moment dat: „In the Can”, *Economist*, 23 august 2003.

13. Andrew şi Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 13.

14. Cum foarte bine spunea Tom Friedman, „America are aici un rol imperial, în acest moment. Securitatea şi reputaţia noastre în lume depind de succesul încercării noastre de a aduce Irakul pe calea cea bună. Dacă echipa lui Bush are ceva mai important de făcut, aş vrea să ştiu şi eu ce anume. În Irak lucrurile încă pot lua o întorsătură proastă din o sută de motive care ţin de irakieni, dar hai să ne asigurăm că nu se întâmplă asta pentru că americanii s-au plictisit, au obosit ori li s-a distras atenţia”: „Bored with Baghdad Already”, *New York Times*, 18 mai 2003.

15. Priest, *Mission*, p. 117.
16. Forman *et al.*, *United States in a Global Age*, pp. 16 şi urm.
17. Ignatieff, *Empire Lite*, p. 115. Cum spune Ignatieff (p. 90): „O putere imperială eficientă necesită şi controlarea noţiunii timpului pe care o au popoarele supuse, convingându-le că vor fi stăpânite veşnic. Iluzia permanenţei a fost un secret al supravieţuirii îndelungate a Imperiului Britanic. Imperiile nu pot fi menţinute şi interesele naţionale nu pot fi asigurate pe termen lung de un popor care caută mereu ieşirea”. Este foarte adevărat. Vezi şi *ibid.*, pp. 113 şi urm.
18. Vezi, de exemplu, Pierre Hassner, *The United States: The Empire of Force or the Force of Empire*, Institute for Security Studies of the European Union Chaillot Paper, 54, septembrie 2002.
19. *Apud* Bacevich, *American Empire*, p. 243.
20. Matthews, „Hard Part”, p. 51.
21. Priest, *Mission*, p. 57.
22. IMC este definit ca greutatea în kilograme împărţită la înălţimea în metri la pătrat. O persoană cu un indice de masă corporală de cel puţin 30 este definită drept obeză; o persoană cu un IMC de peste 25 este supraponderală.
23. *Statistical Abstract of the United States, 2002*, tabelul 190.
24. Sunt disponibile cifre de la Organizaţia Mondială a Sănătăţii pentru 20 de ţări.
25. Deşi povara femeii de culoare tinde să fie şi mai grea în această privinţă. O treime dintre afro-americance sunt considerate obeze.
26. Ranke, „Great Powers”.
27. Ikenberry, *After Victory*.

28. Ferguson, *Cash Nexus*, p. 37.
29. *Ibid.*, p. 412.
30. *Ibid.*, p. 388.
31. *Ibid.*, p. 417.
32. *Ibid.*, p. 418.
33. Fischer, „Globalization and Its Challenges”.
34. „Prime Minister Tony Blair's Address to a Joint Session of Congress”, *New York Times*, 17 iulie 2003.

Bibliografie

Abshire, David M., „Lessons of Vietnam: Proportionality and Credibility”, în Anthony Lake (ed.), *The Legacy of Vietnam: The War, American Society and Future American Foreign Policy* (pp. 392-410), New York University Press, New York, 1976.

Acemoglu, Daron, Johnson, Simon, Robinson, James A., „Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation”, *NBER Working Paper*, 7771, 2000.

Acemoglu, Daron, Johnson, Simon, Robinson, James A., „An African Success Story: Botswana”, lucrare nepublicată, 11 iulie 2001.

Acemoglu, Daron, Johnson, Simon, Robinson, James A., „Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution”, *NBER Working Paper*, 8460, septembrie 2001.

Adams, Henry, *History of the United States of America during the Administrations of Thomas Jefferson*, Library of America, New York/Cambridge, 1986.

Alesina, Alberto, Spolaore, Enrico, Wacziarg, Romain, „Economic Integration and Political Disintegration”, *NBER Working Paper*, 6163, 1997.

Alesina, Alberto, Di Tella, Rafael, MacCulloch, Robert, „Inequality and Happiness: Are Europeans and Americans Different?”, *NBER Working Paper*, 8198, aprilie 2001.
Alstyne, Richard W. Van, *The American Empire: Its Historical Pattern and Evolution*, Routledge and Kegan Paul for the Historical Association, Londra, 1960.
Ambrose, Stephen E., *Rise to Globalism: American Foreign Policy 1938-1970*, Penguin Books, Baltimore, 1970.
Anderson, Terry H., *The United States, Great Britain and the Cold War, 1944-1947*, University of Missouri Press, Columbia. Mo., 1981.
Andrew, Christopher M., Kanya-Forstner, A.S., *France Overseas: The Great War and the Climax of French Imperial Expansion*, Thames and Hudson, Londra, 1981.
Arnold-Baker, Charles, *The Companion to British History*, Longcross, Tunbridge Wells, 1996.
Aron, Raymond, *The Imperial Republic: The United States and the World, 1945-1973*, traducere de Frank Jellinek, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1975.
Arria, Diego, „The Changing Nature of Sovereignty and Intervention: A Latin American Perspective”, *International Institute for Strategic Studies Global Strategic Review*, 12-14 septembrie 2003.
Ash, Timothy Garton, *History of the Present: Essays, Sketches and Despatches from Europe in the 1990s*, Allen Lane, Penguin Press, Londra, 1999 [ed.rom.: *Istoria prezentului. Eseuri, schiţe şi relatări din Europa anilor ’90*, traducere de Cătălin Constantinescu, Polirom, Iaşi, 2002].
Ash, Timothy Garton, *Free World: Why a Crisis of the West Reveals the Opportunity of Our Time*, Penguin, Londra,

2004.
Ashdown, Paddy, „Broken Communities, Shattered Lives: Winning the Savage War of Peace”, discurs susţinut de distinsul lord Ashdown, înalt reprezentant în Bosnia şi Herţegovina, în faţa International Rescue Committee, Londra, 19 iunie 2003.
Atkin, John, „Official Regulation of British Overseas Investment, 1914-1931”, *Economic History Review*, seria II, 23, 2, august 1970, pp. 324-335.
Auerbach, Alan J., Kotlikoff, Laurence J., Leibfritz, Willi (ed.), *Generational Accounting Around the World*, University of Chicago Press, Chicago, 1999.
Bacevich, Andrew J., *American Empire: The Realities and Consequences of US Diplomacy*, Harvard University Press, Cambridge, Mass./Londra, 2002.
Backer, John H., *Priming the German Economy: American Occupational Policies, 1945-1948*, Duke University Press, Durham, N.C., 1971.
Bailey, Paul J., *Postwar Japan 1945 to the Present*, Blackwell, Oxford, 1996.
Bairoch, Paul, „European Trade Policy 1815-1914”, în Peter Mathias şi Sidney Pollard (ed.), *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. 8: *The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies* (pp. 1-160), Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
Baker, Mark, *Nam: The Vietnam War in the Words of the Men and Women Who Fought There*, Abacus, Londra, 1982.
Baldwin, Richard E., Martin, Philippe, „Two Waves of Globalisation: Superficial Similarities, Fundamental Differences”, *NBER Working Paper*, 6904, ianuarie 1999.

Barro, Robert J., „Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study”, *NBER Working Paper*, 5698, august 1996.

Begg, D., Eichengreen, B., Halpern, L., von Hagen, J., Wyplosz, C., „Sustainable Regimes of Capital Movements in Accession Countries”, Centre for Economic Policy Research, Policy Paper, 10, aprilie 2003.

Bell, Philip, Bell, Roger (ed.), *Americanization and Australia*, University of New South Wales Press, Sydney, 1998.

Bergen, Peter, *Holy War Inc. Inside the Secret World of Osama bin Laden*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 2001 [ed.rom.: *Războiul Sfânt S.A. În inima lumii secrete a lui Osama Bin Laden*, traducere de Florin Slapac şi Gabriela Inea, ALLFA, Bucureşti, 2002].

Bergsten, C. Fred, „America and Europe: Clash of the Titans?”, *Foreign Affairs*, 78, 2, martie-aprilie 1999, pp. 20-32.

Billington, Ray Allen, *Westward Expansion: A History of the American Frontier*, The Macmillan Company, New York, 1967.

Black, George, *The Good Neighbor: How the United States Wrote the History of Central America and the Caribbean*, Pantheon Books, New York, 1988.

Blum, William, *Rogue State: A Guide to the World's Only Superpower*, New York, 2003.

Bobbitt, Philip, *The Shield of Achilles: War, Peace, and the Course of History*, Alfred A. Knopf, New York, 2002.

Bonney, Richard, „France, 1494-1815”, în Richard Bonney (ed.), *The Rise of the Fiscal State in Europe, c. 1200-1815* (pp. 123-176), Oxford University Press, Oxford, 1999.

Boot, Max, *The Savage Wars of Peace: Small Wars and the Rise of American Power*, Basic Books, New York, 2002.

Bordo, Michael, Rockoff, Hugh, „The Gold Standard as a «Good Housekeeping Seal of Approval»”, *Journal of Economic History*, 56, 2, iunie 1996, pp. 389-428.

Bordo, Michael, Flandreau, Marc, „Core, Periphery, Exchange Rate Regimes and Globalization”, în Michael Bordo, Alan Taylor şi Jeffrey Williamson (ed.), *Globalization in Historical Perspective* (pp. 417-468), University of Chicago Press, Chicago, 2003.

Bordo, Michael, Schwartz, Anna J., „Monetary Policy Regimes and Economic Performance: The Historical Record”, *NBER Working Paper*, 6201, septembrie 1997.

Bordo, Michael D., Rockoff, Hugh, „Was Adherence to the Gold Standard a «Good Housekeeping Seal of Approval» during the Interwar Period?”, *NBER Working Paper*, 7186, iunie 1999.

Bordo, Michael D., Kydland, Finn E., „The Gold Standard as a Commitment Mechanism”, în Tamim Bayoumi, Barry Eichengreen şi Mark P. Taylor (ed.), *Modern Perspectives on the Gold Standard* (pp. 55-100), Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Bordo, Michael D., Eichengreen, Barry, Irwin, Douglas A., „Is Globalization Today Really Different Than Globalisation a Hundred Years Ago”, *NBER Working Paper*, 7195, iunie 1999.

Bosher, J.F., *French Finances, 1770-1795*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1970.

Bowden, Mark, *Black Hawk Down*, Corgi Books, Londra, 2000.

Brands, H.W., *Inside the Cold War: Loy Henderson and the Rise of the American Empire, 1918-1961*, Oxford University Press, Oxford, 1991.

Buchanan, Keith, „The Geography of Empire”, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 4, 2, 1972, pp. 40-54.

Buchanan, Mark, *Ubiquity: The Science of History... Or Why the World Is Simpler Than We Think*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 2000.

Buchanan, Patrick J., *A Republic Not an Empire*, Regnery, Washington, DC, 1999.

Burleigh, Michael, *The Third Reich: A New History*, Macmillan, Londra, 2000.

Byman, Daniel, „Scoring the War on Terrorism”, *National Interest*, 72, vara 2003, pp. 75-85.

Cain, P.J., Hopkins, A.G., *British Imperialism, 1688-2000*, ediţia a II-a, Longman, Harlow, 2001.

Calleo, David, „Reflections on American Hegemony in the Postwar Era”, în Patrick Karl O’Brien şi Armand Clesse (ed.), *Two Hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001* (pp. 248-257), Ashgate, Aldershot/Burlington, Vt., 2002.

Calleo, David, „Power, Wealth and Wisdom: The United States and Europe After Iraq”, *National Interest*, 72, vara 2003, pp. 5-17.

Caputo, Philip, *A Rumor of War*, Pimlico, Londra, 1999 (1977).

Carnegie Endowment for International Peace, „From Victory to Success: Afterwar Policy in Iraq”, *Foreign Policy*, iulie 2003, pp. 50-72.

Catão, Luis, Terrones, Marco E., „Fiscal Deficits and Inflation”, *International Monetary Fund Working Paper*, 03/65, 2003.

Chang, Gordon G., *The Coming Collapse of China*, Arrow, Londra, 2002.

Chiswick, Barry, Hatton, Timothy, „International Migration and the Integration of Labor Markets”, în Michael Bordo, Alan Taylor şi Jeffrey Williamson (ed.), *Globalization in Historical Perspective* (pp. 65-117), University of Chicago Press, Chicago, 2003.

Clarke, Thurston, *Pearl Harbor Ghosts: A Journey to Hawaii Then and Now*, William Morrow, New York, 1991.

Clausewitz, Carl von, *On War*, ediţie îngrijită şi traducere de Michael Howard şi Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, 1989 (1832) [ed.rom.: *Despre război. Opera postumă a generalului Carl von Clausewitz*, note şi verificarea ştiinţifică a textului de general-maior Corneliu Soare, Antet, Filipeştii de Târg, 2000].

Clemens, Michael A., Williamson, Jeffrey G., „Where Did British Capital Go? Fundamentals, Failures and the Lucas Paradox: 1870-1913”, *NBER Working Paper*, 8028, decembrie 2000.

Clemens, Michael A., Williamson, Jeffrey G., „A Tariff-Growth Paradox? Protection’s Impact the World around 1875-1997”, *NBER Working Paper*, 8459, septembrie 2001.

Coatsworth, John, *Central America and the United States: The Clients and the Colossus*, Twayne, New York/Oxford, 1994.

Coker, Christopher, „Empires in Conflict: The Growing Rift between Europe and the United States”, *Whitehall Paper*, 58, Londra, 2003.

Cole, Wayne S., *An Interpretive History of American Foreign Relations*, Dorsey Press, Homewood, Ill., 1968.

Collier, Paul, Hoeffler, Anke, „On Economic Causes of Civil War”, *Oxford Economic Papers*, 50, 1998, pp. 563-573.

Conrad, Joseph, *Nostromo: A Tale of the Seaboard*, Oxford University Press, Oxford/New York, 1984 (1904) [în româneşte de Andrei Ion Deleanu, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1969].

Conrad, Joseph, *The Secret Agent*, Penguin, Londra, 1984 (1907) [ed.rom.: *Agentul secret. O simplă poveste*, traducere de Alexandru Macovescu, Tritonic, Bucureşti, 2011].

Constantine, Stephen, „Migrants and Settlers”, în Judith M. Brown şi Wm. Roger Louis (ed.), *Oxford History of the British Empire*, vol. 4: *The Twentieth Century* (pp. 163-187), Oxford University Press, Oxford, 1999.

Cooper, Robert, „The Postmodern State”, în Foreign Policy Centre (ed.), *Reordering the World: The Long-term Implications of September 11*, Londra, 2002.

Crafts, Nicholas, „Globalisation and Growth in the Twentieth Century”, *International Monetary Fund Working Paper*, 00/44, martie 2000.

Craig, Robert D., *Historical Dictionary of Honolulu and Hawaii*, Scarecrow Press, Lanham, Md., 1998.

Crouchley, A.E., *The Economic Development of Modern Egypt*, Longmans, Green and Co., Londra, 1938.

Dallas, Gregor, *1918: War and Peace*, John Murray, Londra, 2000.

Danthine, Jean-Pierre, Giavazzi, Francesco, von Thadden, Ernst-Ludwig, „European Financial Markets after EMU: A First Assessment”, *NBER Working Paper*, 8044, decembrie 2000.

Davidson, Eugene, *The Death and Life of Germany: An Account of the American Occupation*, Cape, Londra, 1959.

Davies, R.R., *The First English Empire: Power and Identities in the British Isles, 1093-1343*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Davis, Lance E., Huttenback, R.A., *Mammon and the Pursuit of Empire: The Political Economy of British Imperialism, 1860-1912*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Davis, Mike, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, Verso, Londra, 2001.

Davis, Steven J., Murphy, Kevin M., Topel, Robert H., „War in Iraq versus Containment: Weighing the Costs", lucrare nepublicată, University of Chicago Graduate School of Business, martie 2003.

Daws, Gavan, *Shoal of Time: A History of the Hawaiian Islands*, Macmillan, New York, 1968.

Diamond, Jared M., *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*, W.W. Norton, Londra, 1997.

Diamond, Larry, „Universal Democracy", *Policy Review*, 119, iunie-iulie 2003, pp. 3-27.

Diamond, Larry, „Promoting Real Reform in Africa", versiune nepublicată a unui capitol, Hoover Institution, Stanford University, 2003.

Dimbleby, David, Reynolds, David, *An Ocean Apart: The Relationship between Britain and America in the Twentieth Century*, BBC Books, Hodder & Stoughton, Londra, 1988.

Dollar, David, Kraay, Aaart, „Trade, Growth, and Poverty", Development Research Group, World Bank, lucrare nepublicată, martie 2001.

Dower, John, „Occupied Japan as History and Occupation History as Politics”, *Journal of Asian Studies*, februarie 1975, pp. 485-504.

Dower, John, *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II*, Penguin, Londra, 1999.

Drazen, Allan, „Towards a Political-Economic Theory of Domestic Debt”, în G. Calvo şi M. King (ed.), *The Debt Burden and Its Consequences for Monetary Policy* (pp. 159-176), Macmillan, Londra, 1998.

Duct, Amitava Krishna, „The Origins of Uneven Development: The Indian Subcontinent”, *American Economic Review*, 82, 2, mai 1992, pp. 146-150.

Easterly, William, *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2002.

Edelman, Bernard, *Dear America: Letters Home from Vietnam*, W.W. Norton & Company, New York, 2002.

Edelstein, Michael, „Imperialism: Cost and Benefit?”, în Roderick Floud şi Deirdre McCloskey (ed.), *The Economic History of Britain since 1700*, vol. 2: *1860-1939* (pp. 197-216), Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Eichengreen, Barry, Flandreau, Marc, „The Geography of the Gold Standard”, *Centre for Economic Policy Research Discussion Paper*, 1050, octombrie 1994.

Engerman, Stanley L., „Servants to Slaves to Servants: Contract Labor and European Expansion”, în P.C. Emmer (ed.), *Colonialism and Migration: Indentured Servants before and after Slavery* (pp. 263-294), Nijhoff, Dordrecht, 1986.

Epitropoulos, Mike-Frank G., Roudometof, Victor (ed.), *American Culture in Europe: Interdisciplinary Perspectives*,

Praeger, Westport, Conn., 1998.
Etzioni, Amitai, „Implications of the American Anti-Terrorism Coalition for Global Architectures”, *European Journal of Political Theory*, 1, 1, iulie 2002, pp. 9-30.
Evans, John M., Lippoldt, Douglas C., Marianna, Pascal, „Trends in Working Hours in OECD Countries”, *Labour Market and Social Policy – Occasional Papers*, 45, 30 martie 2001.
Feis, Herbert, *Europe, the World’s Banker, 1870-1914*, Council of Foreign Relations/Yale University Press, New York, 1930.
Ferguson, Niall, *The Pity of War: Explaining World War One*, Basic Books, New York, 1998.
Ferguson, Niall, *The Cash Nexus: Money and Power in the Modern World, 1700-2000*, Basic Books, Londra, 2001.
Ferguson, Niall, „Hegemony or Empire?”, *Foreign Affairs*, 82, 5, septembrie-octombrie 2003, pp. 154-161.
Ferguson, Niall, *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*, Basic Books, New York, 2003 [ed.rom.: *Imperiul. Cum a creat Marea Britanie lumea modernă*, traducere de Cornelia Marinescu, Polirom, Iaşi, 2018].
Ferguson, Niall, „Prisoner Taking and Prisoner Killing in the Age of Total War: Towards a Political Economy of Military Defeat”, *War in History*, în curs de apariţie.
Ferguson, Niall, „The City of London and British Imperialism: New Light on an Old Question”, în Youssef Cassis (ed.), *London and Paris as Financial Centers*, Cambridge, în curs de apariţie.
Ferguson, Niall, Granville, Brigitte, „«Weimar on the Volga»: Causes and Consequences of Inflation in 1990s Russia

Compared with 1920s Germany”, *Journal of Economic History*, 60, 4, decembrie 2000, pp. 1061-1087.

Ferguson, Niall, Kotlikoff, Laurence J., „The Degeneration of EMU”, *Foreign Affairs*, martie-aprilie 2000, pp. 110-121.

Ferguson, Niall, Kotlikoff, Laurence J., „Going Critical: American Power and the Consequences of Fiscal Overstretch”, *National Interest*, 73, toamna 2003, pp. 22-32.

Ferrell, Robert H., *Harry S. Truman: A Life*, University of Missouri Press, Columbia, Mo., 1994.

Fieldhouse, David, „For Richer, for Poorer”, în P.J. Marshall (ed.), *The Cambridge Illustrated History of the British Empire* (pp. 108-146), Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Fischer, Stanley, „Globalization and Its Challenges”, *American Economic Review*, 93, 2, mai 2003.

Foot, Rosemary, *The Wrong War: American Policy and the Dimensions of the Korean Conflict, 1950-1953*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1985.

Forman, Shepard, Lyman, Princeton, Patrick, Stewart, *The United States in a Global Age: The Case for Multilateral Engagement*, Center on International Cooperation, New York, 2002.

Frank, Andre Gunder, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, University of California Press, Berkeley/Londra, 1998.

Freeman, Joseph, Nearing, Scott, *Dollar Diplomacy: A Study in American Imperialism*, B.W. Huebsch and Viking Press, New York, 1928.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922*, Penguin, Londra, 1991.

Fukuyama, Francis, *State Building: Governance and World Order in the Twenty-First Century*, Profile Books, Londra, 2004 [ed.rom.: *Construcţia statelor. Guvernarea şi ordinea mondială în secolul XXI*, traducere de Mihnea Columbeanu, Antet, Filipeştii de Târg, 2004].

Fulbrook, Mary, *The Divided Nation: A History of Germany, 1918-1990*, Oxford, 1991.

Fursenko, Aleksandr, Naftali, Timothy, *One Hell of a Gamble: Khrushchev, Castro, Kennedy and the Cuban Missile Crisis, 1958-1964*, John Murray, Londra, 1997.

Gaddis, John Lewis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, Oxford, 1997.

Gaddis, John Lewis, *Surprise, Security, and the American Experience*, Harvard University Press, Londra, 2004.

Gallagher, John, Ronald, Robinson, „The Imperialism of Free Trade”, *Economic History Review*, seria II, 6, 1953, pp. 1-15.

Galston, William, „Perils of Preemptive War”, *American Prospect*, 13, 17, 23 septembrie 2002, pp. 22-25.

Gause, F. Gregory, III, „From «Over the Horizon» to «Into the Backyard»: The US-Saudi Relationship and the Gulf War”, în David W. Lesch (ed.), *The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment* (pp. 341-354), ediţia a II-a, Westview Press, Boulder, Co., 1999.

Geiss, Immanuel (ed.), *July 1914: The Outbreak of the First World War – Selected Documents*, Batsford, Londra, 1967.

Giddens, Anthony, *Runaway World: How Globalisation Is Reshaping Our Lives*, Profile Books, Londra, 1999.

Gilbar, Gad G., „The Economics of Interdependence: The United States and the Arab World, 1973-1977”, în Haim Shaked şi Itamar Rabinovich (ed.), *The Middle East and the*

United States: Perceptions and Policies (pp. 209-241), Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1980.

Gilbert, Martin, *Never Despair: Winston S. Churchill 1945-1965*, Heinemann, Londra, 1988.

Gilmour, David, *The Long Recessional: The Imperial Life of Rudyard Kipling*, John Murray, Londra, 2002.

Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton, 1987 [ed.rom.: *Economia politică a relaţiilor internaţionale*, versiunea în limba română de Aurelia Batali, Du Style, Bucureşti, 1999].

Gimbel, John, *The American Occupation of Germany*, Stanford University Press, Stanford, Calif., 1968.

Gimbel, John, „Governing the American Zone of Germany", în Robert Wolfe (ed.), *Americans as Proconsuls: United States Military Government in Germany and Japan, 1944-1952* (pp. 92-103), Southern Illinois University Press, Carbondale, Ill., 1984.

Gleditsch, Nils Petter, Wallensteen, Peter, Eriksson, Mikael, Sollenberg, Margareta, Strand, Håvard, „Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset", 39, 5, *Journal of Peace Research*, septembrie 2002, pp. 615-637.

Glennon, Michael J., „Why the Security Council Failed", *Foreign Affairs*, 82, 3, mai/iunie 2003, pp. 16-36.

Gokhale, Jagadeesh, Smetters, Kent, „Fiscal and Generational Imbalances: New Budget Measures for New Budget Priorities", *Federal Reserve Bank of Cleveland, Policy Discussion Paper*, martie 2002.

Goldsmith, Raymond W., *The Financial Development of India, 1860-1977*, Yale University Press, New Haven/Londra, 1983.
Grant, Ulysses S., *Memoirs and Selected Letters: Personal Memoirs of U.S. Grant, Selected Letters, 1839-1865*, Library of America, New York, 1990.
Greene, Graham, *The Quiet American*, Vintage, Londra, 2001 (1955) [ed.rom.: *Americanul liniştit*, traducere de Radu Lupan, Polirom, Iaşi, 2003].
Greene, Jack P., „Empire and Identity from the Glorious Revolution to the American Revolution”, în Peter Marshall (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, vol. 2: *The Eighteenth Century* (pp. 208-230), Oxford University Press, Oxford, 1998.
Grossman, Herschel I., Mendoza, Juan, „Annexation or Conquest? The Economics of Empire Building”, *NBER Working Paper*, 8109, februarie 2001.
Haass, Richard N., *Intervention: The Use of American Military Force in the Post-Cold War World*, Brookings Institution Press, Washington, DC, 1999.
Hale, David, „The British Empire in Default: Should Newfoundland Be a Role Model for Argentina?”, lucrare nepublicată, 28 ianuarie 2003.
Hale, David, Hale, Lyric Hughes, „China Takes Off”, *Foreign Affairs*, 82, 6, noiembrie-decembrie 2003, pp. 36-53.
Hanson, Jim, *The Decline of the American Empire*, Praeger, Westport, Conn., 1993.
Hassner, Pierre, „The United States: The Empire of Force or the Force of Empire”, *Institute for Security Studies of the European Union Chaillot Paper*, 54, septembrie 2002.

Held, David, *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*, Polity Press, Cambridge/Malden, Mass., 2004.

Held, David, McGrew, Anthony, Goldblatt, David, Perraton, Jonathan, *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Polity Press, Cambridge, 1999 [ed.rom.: *Transformări globale. Politică, economie şi cultură*, traducere de Ramona-Elena Lupaşcu, Adriana Ştraub, Mihaela Bordea şi Alina-Maria Turcu, Polirom, Iaşi, 2004].

Herring, George C., *America's Longest War: The United States and Vietnam, 1950-1975*, John Wiley and Sons, New York, 1979.

Hitchcock, William I., *The Struggle for Europe: A History of Europe since 1945*, Profile Books, Londra, 2003.

Hofstadter, Richard, „Cuba, the Philippines and Manifest Destiny", în Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (pp. 145-187), Knopf, New York, 1965.

Hoge, Ed. James F., Jr., Zakaria, Fareed, *The American Encounter: The United States and the Making of the Modern World*, Basic Books, New York, 1997.

Holbrooke, Richard, *To End a War*, Random House, New York, 1998.

Horlacher, Friedrich W., „The Language of Late Nineteenth-Century American Expansionism", în Serge Ricard (ed.), *An American Empire: Expansionist Cultures and Policies, 1881-1917* (pp. 31-51), Université de Provence, Aix-en-Provence, 1990.

Hudson, Michael, *Super Imperialism: The Origin and Fundamentals of US World Dominance*, Pluto Press, Londra,

2003.

Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Londra, 1999 [ed.rom.: *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale,* traducere de Radu Carp, prefaţă de Iulia Motoc, Antet, Bucureşti, 1998].

Huntington, Samuel, „The Lonely Superpower,” *Foreign Affairs*, 78, 2, martie-aprilie 1999, pp. 35-50.

Ignatieff, Michael, *Virtual War: Kosovo and Beyond*, Picador, Londra, 2000.

Ignatieff, Michael, *Empire Lite: Nation-building in Bosnia, Kosovo and Afghanistan*, Vintage, Londra, 2003.

Ikenberry, G. John, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, 2001.

Irwin, Douglas A., „Interpreting the Tariff-Growth Correlation of the Late Nineteenth Century”, *NBER Working Paper*, 8739, ianuarie 2002.

James, Harold, *The End of Globalization: Lessons from the Great Depression*, Harvard University Press, Cambridge, Mass./Londra, 2001.

Jeffery, Keith, „The Second World War”, în Judith Brown şi Wm. Roger Louis (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, vol. 4: *The Twentieth Century* (pp. 306-328), Oxford University Press, Oxford/New York, 1999.

Johansson S. Ryan, „National Size and International Power: A Demographic Perspective on «Hegemony»”, în Patrick Karl O’Brien şi Armand Clesse (ed.), *Two Hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001* (pp. 336-356), Ashgate, Aldershot/Burlington, Vt., 2002.

Johnson, Chalmers, *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire*, Londra, 2000.
Johnson, Paul, „America's New Empire for Liberty", *Hoover Digest*, 4, 2003, pp 8-13.
Jowitt, Ken, „Rage, Hubris and Regime Change", *Policy Review*, 118, aprilie-mai 2003, pp. 33-43.
Judd, Dennis, *Empire: The British Imperial Experience from 1765 to the Present*, Harper Collins, Londra, 1996.
Judge, Clark S., „Hegemony of the Heart: American Cultural Power and Its Enemies", *Policy Review*, 110, decembrie 2001 – ianuarie 2002, pp. 3-15.
Julien, Claude, *America's Empire*, traducere de Renaud Bruce, Pantheon, New York, 1971.
Kagan, Robert, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, Alfred A. Knopf, New York, 2003 [ed.rom.: *Despre paradis şi putere. America şi Europa în noua ordine mondială*, traducere de Bogdan Chircea, Antet, Filipeştii de Târg, 2005].
Kaplan, Amy, Pease, Donald E., *Cultures of United States Imperialism*, Duke University Press, Londra/Durham, NC, 1993.
Kaplan, Lawrence, Kristol, William, *The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission*, Encounter Books, San Francisco, 2003.
Kaplan, Robert, *Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos*, Random House, New York, 2001 [ed.rom.: *Politici de război. De ce necesită conducerea politică un etos păgân*, traducere de Claudiu Vereş, Polirom, Iaşi, 2002].
Karnow, Stanley, *Vietnam: A History*, Pimlico, Londra, 1994.

Kastor, Peter J. (ed.), *The Louisiana Purchase: The Emergence of an American Nation*, CQ Press, Washington, DC, 2002.

Kedourie, Elie, „The Transition from a British to an American Era in the Middle East”, în Haim Shaked şi Itamar Rabinovich (ed.), *The Middle East and the United States: Perceptions and Policies* (pp. 3-11), Transaction Books, New Brunswick, NJ., 1980.

Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Vintage, New York, 1989 [ed.rom.: *Ascensiunea şi decăderea marilor puteri. Transformări economice şi conflicte militare din 1500 până în 2000*, traducere de Laurenţiu Ursu, Teodora Moldovanu, Lucia Dos, Ramona Lupu, postfaţă de Andrei Miroiu, Polirom, Iaşi, 2017].

Keyssar, Alexander, *The Right to Vote: The Contested History of Democracy in the United States*, Basic Books, New York, 2000.

Kindleberger, Charles, *The World in Depression, 1929-1939*, University of California Press, Berkeley, Calif., 1973.

Kinzer, Stephen, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, John Wiley and Sons, New York, 2003.

Kirk-Greene, Anthony, *On Crown Service: A History of HM Colonial and Overseas Civil Services, 1837-1997*, I.B. Tauris, Londra, 1999.

Kissinger, Henry, „Reflections on American Diplomacy”, *Foreign Affairs*, 35, 1, octombrie 1956, pp. 37-57.

Klein, Michael, „Ways Out of Poverty: Diffusing Best Practices and Creating Capabilities”, *World Bank, Perspectives on Policies for Poverty Reduction*, ianuarie 2003.

Knapp, Wilfrid, „The United States and the Middle East: How Many Special Relationships?”, în Haim Shaked şi Itamar Rabinovich (ed.), *The Middle East and the United States: Perceptions and Policies* (pp. 11-31), Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1980.

Knock, Thomas J., *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, Oxford University Press, New York/Oxford, 1992.

Kolko, Gabriel, *The Roots of American Foreign Policy: An Analysis of Power and Purpose*, Beacon Press, Boston, 1969.

Kolko, Gabriel, *The Politics of War: Allied Diplomacy and the World Crisis of 1943-1945*, New York, 1969.

Kolko, Gabriel, *Anatomy of a War: Vietnam, the United States, and the Modern Historical Experience*, Pantheon Books, New York, 1985.

Kolko, Gabriel, Kolko, Joyce, *The Limits of Power: The World and United States Foreign Policy, 1945-1954*, Harper and Row, New York, 1972.

Krasner, Stephen D., *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton, 1999.

Krasner, Stephen D., „Troubled Societies, Outlaw States and Gradations of Sovereignty”, lucrare nepublicată, Stanford University Department of Political Science, 20 iulie 2002.

Krugman, Paul, *The Great Unraveling: Losing Our Way in the New Century*, Norton, New York, 2003.

Kupchan, Charles A., *The End of the American Era: US Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century*, Alfred Knopf, New York, 2002.

Kurth, James, „Migration and the Dynamics of Empire”, *National Interest*, 71, primăvara 2003, pp. 5-16.

Kurtz, Stanley, „Democratic Imperialism: A Blueprint”, *Policy Review Online*, 118, aprilie 2003.

La Porta, Rafael, Lopez-de-Silanes, Florencio, Shleifer, Andrei, Vishny, Robert W., „Law and Finance”, *Journal of Political Economy*, 106, 6, decembrie 1998, pp. 1113-1155.

LaFeber, Walter, *The New Empire: An Interpretation of American Expansion, 1860-1898*, Cornell University Press for the American Historical Association, Ithaca, NY, 1963.

Lal, Deepak, „EMU and Globalisation”, *Politeia*, 1999.

Landes, David S., *The Wealth and Poverty of Nations*, W.W. Norton & Company, Londra, 1998 [ed.rom.: *Avuţia şi sărăcia naţiunilor. De ce unele ţări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*, traducere de Lucia Dos, Polirom, Iaşi, 2013].

Lawson, Nigel, *The View from No. 11: Memoirs of a Tory Radical*, Bantam Press, Londra, 1992.

Layne, Christopher, „America as European Hegemon”, *National Interest*, 72, vara 2003, pp. 17-31.

Leffler, Melvyn P., „9/11 and the Past and the Future of American Foreign Policy”, Harmsworth Inaugural Lecture, Oxford, 20 mai 2003.

Lerner, Max, *America as a Civilization*, Simon and Schuster, New York, 1957.

Lewis, Bernard, *What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, Oxford University Press, New York, 2001.

Lewis, Bernard, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, The Modern Library, New York, 2003.

Lieven, Dominic, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*, John Murray, Londra, 2000.

Linden, Ian, *A New Map of the World*, Darton Longman & Todd, Londra, 2003.

Lindert, Peter, „Voice and Growth: Was Churchill Right?”, *Journal of Economic History*, 63, 2, iunie 2003, pp. 315-350.

Lindert, Peter, Morton, Peter J., „How Sovereign Debt Has Worked”, *University of California – Davis Institute of Governmental Affairs Working Paper*, august 1997.

Liska, George, *Imperial America: The International Politics of Primacy*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1967.

London, Josh, „The Unlikely Imperialists”, *Policy Review Online*, 114, august-septembrie 2002.

Looney, Robert, „Economic Costs to the United States Stemming from the 9/11 Attacks”, Center for Contemporary Conflict, Strategic Insight, 5 august 2002.

Louis, Wm. Roger, *Imperialism at Bay: The United States and the Decolonisation of the British Empire 1941-1945*, Oxford University Press, New York, 1978.

Louis, Wm. Roger, „Introduction”, în Robin W. Winks (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, vol. 5: *Historiography* (pp. 1-42), Oxford University Press, Oxford, 1999.

Louis, Wm. Roger, Robinson, Ronald, „The Imperialism of Decolonization”, *Journal of Imperial and Commonwealth History*, 22, 3, 1994, pp. 462-511.

Lowenthal, Abraham F., *Partners in Conflict: The United States and Latin America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987.

Lucas, Robert, „Why Doesn’t Capital Flow from Rich to Poor Countries?”, *American Economic Review*, 80, 1990, pp. 93-96.

Lundestad, Geir, *The American „Empire" and Other Studies of US Foreign Policy in a Comparative Perspective*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
MacDonald, James, *A Free Nation Deep in Debt: The Financial Roots of Democracy*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2003.
Machonochie, sir Evan, *Life in the Indian Civil Service*, Londra, 1926.
Maddison, Angus, *The World Economy: A Millennial Perspective*, OECD, Paris, 2001.
Magdoff, Harry, *The Age of Imperialism: The Economics of United States Foreign Policy*, Monthly Review Press, New York, 1969.
Maier, Charles S., „An American Empire? Implications for Democracy, Order and Disorder in World Politics", lucrare nepublicată, Harvard University, martie 2003.
Maier, Charles S., *Among Empires: American Ascendancy and Its Predecessors*, în curs de apariţie.
Malkasian, Carter, *The Korean War 1950-1953*, Fitzroy Dearborn, Chicago, 2001.
Mallaby, Sebastian, „The Reluctant Imperialist: Terrorism, Failed States, and the Case for American Empire", *Foreign Affairs*, 81, 2, martie-aprilie 2002, pp. 2-8.
Mandelbaum, Michael, *The Ideas That Conquered the World: Peace, Democracy, and Free Markets in the Twenty-First Century*, Public Affairs, New York, 2002.
Marshall, Peter, *Demanding the Impossible: A History of Anarchism*, HarperCollins, Londra, 1992.
Matthew, H.C.G., *Gladstone*, vol. 2: *1875-1898*, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Matthews, Jessica Tuchman, „Now for the Hard Part”, *Foreign Policy*, iulie 2003, p. 51.

May, Ernest R., *American Imperialism: A Speculative Essay*, Imprint Publications, Chicago, 1991 (1968).

McAlpin, Michelle Burge, *Subject to Famine: Food Crises and Economic Change in Western India, 1860-1920*, Princeton University Press, Princeton, 1983.

McArthur, John W., Sachs, Jeffrey D., „Institutions and Geography: Comment on Acemoglu, Johnson and Robinson”, *NBER Working Paper*, 8114, februarie 2001.

McCauley, Robert N., White, William R., „The Euro and European Financial Markets”, *BIS Working Paper*, mai 1997.

McCormick, John, *Understanding the European Union: A Concise Introduction*, Macmillan, Londra, 1999 [ed.rom.: *Să înţelegem Uniunea Europeană. O introducere concisă*, traducere de Elvira Gache, Cornelia Banul şi Nicoleta Toma, coordonare, avizare şi prefaţă de Ionel Chera, Codecs, Bucureşti, 2006].

McCullough, David, *Truman*, Simon & Schuster, New York, 1992.

McKinnon, Ronald, Schnabl, Gunther, „China: A Stabilizing or Deflationary Influence in East Asia? The Problem of Conflicted Virtue?”, *Stanford University Economics Department Working Paper*, august 2003.

McKinnon, Ronald, Schnabl, Gunther, „A Return to Exchange Rate Stability in East Asia? Mitigating Conflicted Virtue”, *Stanford University Economics Department Working Paper*, 13 octombrie 2003.

McMahon, Robert J., *The Limits of Empire: The United States and Southeast Asia since World War II*, Columbia University Press, New York, 1999.

Mead, Walter Russell, *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, Knopf, New York, 2001.

Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York/Londra, 2001 [ed.rom.: *Tragedia politicii de forţă. Realismul ofensiv şi lupta pentru putere*, traducere de Andreea Nastase, Antet XX, Filipeştii de Târg, 2003].

Medeiros, Evan S., Fravel, M. Taylor, „China's New Diplomacy", *Foreign Affairs*, 82, 6, noiembrie-decembrie 2003, pp. 22-35.

Melosi, Martin V., *The Shadow of Pearl Harbor: Political Controversy over the Surprise Attack, 1941-1946*, Texas A & M University Press, Londra, 1977.

Melville, Herman, *Moby Dick*, Londra, 1900 [ed.rom.: traducere din limba engleză, note şi glosar de Petre Solomon, Polirom, Iaşi, 2007].

Merk, Frederick, *Manifest Destiny and the Mission in American History: A Reinterpretation*, Knopf, New York, 1963.

Micklethwait, John, Wooldridge, Adrian, *A Future Perfect: The Challenge and Hidden Promise of Globalisation*, Heinemann, Londra, 2000.

Milner, Clyde A., O'Connor, Carol A., Sandweiss, Martha A. (ed.), *The Oxford History of the American West*, Oxford University Press, Oxford, 1994.

Milward, Alan S., *The European Rescue of the Nation-State*, ediţia a II-a, Routledge, Londra, 2000.

Mitchell, B.R., *International Historical Statistics: The Americas, 1750-1993*, Macmillan Reference, Londra, 1998.

Mitchell, B.R., *International Historical Statistics: Africa, Asia, Oceania, 1750-1993*, Macmillan Reference, Londra, 1998.

Moggridge, Donald (ed.), *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, vol. 19, *Part 1: Activities 1922-1929. The Return to Gold and Industrial Policy*, Macmillan/Cambridge University Press, Londra, 1981.

Morris, Edmund, *Theodore Rex*, Londra, 2001.

Morris, James, *Pax Britannica: The Climax of an Empire*, Folio, Londra, 1992 (1968).

Morris, Richard B., *Encyclopedia of American History*, ediţia a VI-a, Harper & Row, New York, 1982.

Mosier, John, *The Myth of the Great War: A New Military History of World War One*, Profile Books, Londra, 2001.

Moskin, J. Robert, *The US Marine Corps Story*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1977.

Mueller, John E., *War, Presidents and Public Opinion*, John Wiley & Sons, New York, 1973.

Nearing, Scott, *The American Empire*, Rand School of Social Science, New York, 1921.

Nordhaus, William D., „Iraq: The Economic Consequences of War”, *New York Review of Books*, 49, 19, 5 decembrie 2002.

North, Douglass C., Weingast, Barry R., „Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England”, *Journal of Economic History*, 64, 4, 1989, pp. 803-832.

Nye, John Vincent, „The Myth of Free-Trade Britain and Fortress France: Tariffs and Trade in the Nineteenth

Century”, *Journal of Economic History*, 51, 1, martie 1991, pp. 23-46.

Nye, Joseph S., Jr., *The Paradox of American Power: Why the World’s Only Superpower Can’t Go It Alone*, Oxford University Press, Oxford/New York, 2002.

O’Brien, Patrick Karl, „The Pax Britannica and American Hegemony: Precedent, Antecedent or Just Another History?”, în Patrick Karl O’Brien şi Armand Clesse (ed.), *Two Hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001* (pp. 3-64), Ashgate, Aldershot/Burlington Vt., 2002.

O’Brien, Patrick Karl, „The Governance of Globalization: The Political Economy of Anglo-American Hegemony”, *CESifo Working Paper*, 1023, septembrie 2003.

O’Brien, Patrick Karl, Clesse, Armand (ed.), *Two Hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001*, Ashgate, Aldershot/Burlington Vt., 2002.

O’Hanlon, Michael, „Come Partly Home, America: How to Downsize US Deployments Abroad”, *Foreign Affairs*, 80, 2, martie-aprilie 2001, pp. 2-9.

O’Rourke, Kevin H., Williamson, Jeffrey G., *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*, MIT Press, Cambridge, Mass./Londra, 1999.

O’Rourke, Kevin H., Williamson, Jeffrey G., „When Did Globalization Begin?”, *NBER Working Paper*, 7632, aprilie 2000.

Obstfeld, Maurice, Taylor, Alan M., „Globalization and Capital Markets”, *NBER Working Paper*, 8846, martie 2002.

Obstfeld, Maurice, Taylor, Alan M., „Sovereign Risk, Credibility and the Gold Standard: 1870-1913 versus 1925-31”, *NBER*

Working Paper, 9345, noiembrie 2002.
Obstfeld, Maurice, Taylor, Alan M., „Globalization and Capital Markets”, în Michael D. Bordo, Alan M. Taylor şi Jeffrey G. Williamson (ed.), *Globalization in Historical Perspective* (pp. 121-183), University of Chicago Press, Chicago, 2003.
Oppen, Beate Ruhm von (ed.), *Documents on Germany under Occupation, 1945-1954*, Oxford University Press, Londra, 1955.
Osterhammel, Jürgen, „Britain and China, 1842-1914”, în Andrew Porter (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, vol. 3: *The Nineteenth Century* (pp. 146-169), Oxford University Press, Oxford/New York, 1999.
Osterhammel, Jürgen, „China”, în Judith Brown şi Wm. Roger Louis (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, vol. 4: *The Twentieth Century* (pp. 643-666), Oxford University Press, Oxford/New York, 1999.
Pagden, Anthony, „The Struggle for Legitimacy and the Image of the Empire in the Atlantic to c. 1700”, în Nicholas Canny (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, vol. 1: *British Overseas Enterprise to the Close of the Seventeenth Century* (pp. 34-54), Oxford University Press, Oxford, 1998.
Palmer, general Bruce, Jr., *The Twenty-five Year War: America’s Military Role in Vietnam*, University Press of Kentucky, Lexington, Ky., 1984.
Pei, Minxin, „Lessons of the Past”, *Foreign Policy*, iulie 2003, pp. 52-55.
Peterson, Edward N., „The Occupation as Perceived by the Public, Scholars, and Policy Makers”, în Robert Wolfe (ed.), *Americans as Proconsuls: United States Military*

Government in Germany and Japan, 1944-1952 (pp. 416-425), Southern Illinois University Press, Carbondale, Ill., 1984.

Peterson, Peter G., *Running on Empty: How the Democratic and Republican Parties Are Bankrupting Our Future and What Americans Can Do about It*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2004.

Pettiford, Lloyd, Harding, David, *Terrorism: The New World War*, Arcturus, Londra, 2003.

Pfaff, William, „A New Colonialism?”, *Foreign Affairs*, 74, 1, 1995, pp. 2-6.

Pigman, Geoffrey Allen, „Hegemony Theory, Unilateral Trade Liberalisation and the 1996 US Farm Bill”, în Patrick Karl O’Brien şi Armand Clesse (ed.), *Two Hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001* (pp. 258-283), Ashgate, Aldershot/Burlington Vt., 2002.

Platt, D.C.M., *Finance, Trade, and Politics in British Foreign Policy 1815-1914*, Clarendon Press, Oxford, 1968.

Pollack, Kenneth, *The Threatening Storm*, Random House, New York, 2002.

Pomeranz, Kenneth, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton University Press, Princeton/Oxford, 2000 [ed.rom.: *Marea divergenţă. China, Europa şi naşterea economiei mondiale moderne*, traducere de Gabriela Petrilă şi Paul Aneci, Polirom, Iaşi, 2012].

Porch, Douglas, „Occupational Hazards: Myths of 1945 and US Iraq Policy”, *National Interest*, 71, vara 2003, pp. 35-48.

Porter, A.N. (ed.), *Atlas of British Overseas Expansion*, Routledge, Londra, 1991.

Posen, Adam, „Frog in the Pot”, *National Interest*, 71, primăvara 2003, pp. 105-117.
Potter, David C., *India’s Political Administrators, 1919-1983*, Clarendon Press, Oxford, 1986.
Power, Samantha, *„A Problem from Hell”: America and the Age of Genocide*, Flamingo Books, Londra, 2003.
Pratt, Julius W., *America’s Colonial Experiment: How the US Gained, Governed and in Part Gave Away a Colonial Empire*, Prentice-Hall Inc., New York, 1950.
Prestowitz, Clyde, *Rogue Nation*, Basic Books, New York, 2003.
Priest, Dana, *The Mission: Waging War and Keeping Peace with America’s Military*, Norton, New York, 2003.
Pritchett, Lant, „Divergence, Big Time”, *Journal of Economic Perspectives*, 11, 3, vara 1997, pp. 3-17.
Pulzer, Peter, *German Politics, 1945-1995*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
Purvis, Thomas L., *A Dictionary of American History*, Blackwell, Oxford, 1995.
Ramsay, David, Lusitania*: Saga and Myth*, Chatham Publishing, Londra, 2001.
Ranke, Leopold von, „The Great Powers”, în T.H. von Laue (ed.), *Leopold Ranke* (pp. 181-228), Princeton University Press, Princeton, 1950.
Rauchway, Eric, *Murdering McKinley: The Making of Theodore Roosevelt’s America*, Hill and Wang, New York, 2003.
Rauchway, Eric, „Competitive Imperialism: British and American Tutelage and the Open Door”, panel contribution, „Empire as Education: British and American Teaching in the World”, American Historical Association Annual Meeting, 9 ianuarie 1998.

Ravenal, Earl C., „The Strategic Lessons of Vietnam”, în Anthony Lake (ed.), *The Legacy of Vietnam: The War, American Society and Future American Foreign Policy* (pp. 256-277), New York University Press, New York, 1976.

Ravenal, Earl C., *Never Again: Learning from America's Foreign Policy Failures*, Temple University Press, Philadelphia, 1978.

Ravenal, Earl C., Komer, Robert, Pool, Ithiel, Pfaltzgraff, Robert, „Was Failure Inevitable? Some Concluding Perspectives”, în W. Scott Thompson şi Donald D. Frizzell (ed.), *The Lessons of Vietnam* (pp. 263-281), Londra, 1977.

Raychaudhuri, Tapan, „British Rule in India: An Assessment”, în P.J. Marshall (ed.), *The Cambridge Illustrated History of the British Empire* (pp. 357-369), Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Reich, Bernard, „United States Interests in the Middle East”, în Haim Shaked şi Itamar Rabinovich (ed.), *The Middle East and the United States: Perceptions and Policies* (pp. 53-93), Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1980.

Reich, Bernard, „The United States and Israel: The Nature of the Special Relationship”, în David W. Lesch (ed.), *The Middle East and the United States: A Historical and Political Reassessment* (pp. 227-244), Westview Press, Boulder, Co., 1999.

Reinstein, Jacques J., „Reparations, Economic Reform, and Reconstruction”, în Robert Wolfe (ed.), *Americans as Proconsuls: United States Military Government in Germany and Japan, 1944-1952* (pp. 135-155), Southern Illinois University Press, Carbondale, Ill., 1984.

Richardson, Rupert Norval, Wallace, Ernest, Anderson, Adrian N., *Texas: The Lone Star State*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1981.

Rigobon, Roberto, Sack, Brian, „The Effects of War Risk on US Financial Markets”, *NBER Working Paper*, 9609, aprilie 2003.

Roberts, Andrew, *Salisbury: Victorian Titan*, Widenfeld & Nicolson, Londra, 1999.

Robinson, Joan, *Economic Philosophy*, C.A. Watts, Londra, 1962.

Rodrik, Dani, „Feasible Globalizations”, lucrare nepublicată, Harvard University, 2003.

Rosecrance, Richard, „Objectives of US Middle East Policy”, în Haim Shaked şi Itamar Rabinovich (ed.), *The Middle East and the United States: Perceptions and Policies* (pp. 31-53), Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1980.

Rosecrance, Richard, „Croesus and Caesar: The Essential Transatlantic Symbiosis”, *National Interest*, 72, vara 2003, pp. 31-35.

Rosen, Stephen Peter, „An Empire, If You Can Keep It”, *National Interest*, 71, primăvara 2003, pp. 51-61.

Roskin, Michael, „From Pearl Harbor to Vietnam: Shifting Generational Paradigms and Foreign Policy”, *Political Science Quarterly*, 89, 1974, pp. 563-588.

Roy, Tirthankar, *The Economic History of India, 1857-1947*, Oxford University Press, Delhi, 2000.

Rubin, Barnett R., Hamidzada, Humayun, Stoddard, Abby, „Through the Fog of Peace Building: Evaluating the Reconstruction of Afghanistan”, *Center on International Cooperation Policy Paper*, iunie 2003.

Runge, C. Ford, „Agrivation: The Farm Bill from Hell”, *National Interest*, 72, vara 2003), pp. 85-94.
Russ, William Adam, Jr., *The Hawaiian Republic (1894-1898) and Its Struggle to Win Annexation*, Londra, 1992.
Sachs, Jeffrey D., „Tropical Underdevelopment”, NBER *Working Paper*, 8119, 2001.
Sachs, Jeffrey D., Warner, Andrew M., „Economic Reform and the Process of Global Integration”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1995, pp. 1-118.
Sachs, Jeffrey D., Warner, Andrew M., „Fundamental Sources of Long-Run Growth”, *American Economic Review*, 87, 2, 1997, pp. 184-188.
Schiller, Herbert, *Mass Communications and the American Empire*, Oxford, 1992.
Schirmer, Daniel B., „US Bases in Central America and the Opposition to Them”, lucrare nepublicată prezentată la „Crossroads 1991”, conferinţă internaţională privind bazele americane, Manila, Filipine, 14 mai 1990.
Schlauch, Wolfgang, „American Policy towards Germany, 1945”, *Journal of Contemporary History*, 5, 4, 1970, pp. 113-128.
Schlesinger, Stephen C., *Act of Creation: The Founding of the United Nations. A Story of Superpowers, Secret Agents, Wartime Allies and Enemies, and Their Quest for a Peaceful World*, Westview, Boulder, Colo., 2003.
Schmidt, Hans, *Maverick Marine: General Smedley D. Butler and the Contradictions of American Military History*, University Press of Kentucky, Lexington, Ky., 1987.
Schularick, Moritz, „Development Finance in Two Eras of Financial Globalization (1890-1914 vs. 1990-2000)”, proiect

de capitol, Universitatea Liberă din Berlin, 2003.

Schwabe, Klaus, „The Global Role of the United States and Its Imperial Consequences, 1898-1973”, în Wolfgang J. Mommsen şi Jürgen Osterhammel (ed.), *Imperialism and After: Continuities and Discontinuities* (pp. 13-33), Londra, 1986.

Seeley, J.R., *The Expansion of England: Two Courses of Lectures*, Macmillan, Londra, 1899 (1883).

Shannon, Richard, *Gladstone: Heroic Minister, 1865-1898*, Allen Lane, Londra, 1999.

Shawcross, *William, Deliver Us from Evil: Warlords and Peacekeepers in a World of Endless Conflict*, Simon & Schuster, Londra, 2000.

Shiller, Robert J., *Irrational Exuberance*, Princeton University Press, Princeton, 2000.

Siedentop, Larry, *Democracy in Europe*, Allen Lane, Londra, 2000.

Simes, Dimitri K., „America’s Imperial Dilemma”, *Foreign Affairs*, 82, 6, noiembrie-decembrie 2003, pp. 91-102.

Simms, Brendan, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, Allen Lane/The Penguin Press, Londra, 2001.

Siracusa, Joseph, „Lessons of Vietnam and the Future of American Foreign Policy”, *Australian Outlook*, 30, august 1976, pp. 227-237.

Smith, Jean Edward (ed.), *The Papers of General Lucius D. Clay: Germany, 1945-1949*, Indiana University Press, Bloomington, Ind., 1974.

Smith, Neil, *American Empire: Roosevelt’s Geographer and the Prelude to Globalization*, University of California Press, Berkeley, Calif., 2003.

Smith, Peter H., *Talons of the Eagle: Dynamics of the US – Latin American Relations*, Oxford, 2000.
Smith, Robert Freeman, „Latin America, the United States and the European Powers, 1830-1930”, în Leslie Bethell (ed.), *The Cambridge History of Latin America*, vol. 4 (pp. 83-121), Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
Smith, Rogers M., *Civic Ideals: Conflicting Visions of Citizenship in US History*, Yale University Press, New Haven, 1997.
Snyder, Jack, „Imperial Temptations”, *National Interest*, 71, primăvara 2003, pp. 29-40.
Spanier, John W., *The Truman-MacArthur Controversy and the Korean War*, Belknap Press, Cambridge, Mass., 1959.
Steel, Ronald, *Pax Americana*, Viking Press, New York, 1967.
Stoll, David, *Is Latin America Turning Protestant? Studies in the Politics of Evangelical Growth*, University of California Press, Berkeley, Calif., 1990.
Stone, Irving, *The Global Export of Capital from Great Britain, 1865-1914*, Macmillan Press Ltd., Londra, 1999.
Stueck, William, *The Korean War: An International History*, Princeton University Press, Princeton, 1995.
Summers, colonel Harry G., *On Strategy: A Critical Analysis of the Vietnam War*, Presidio Press, Novato, Calif., 1982.
Suskind, Ron, *The Price of Loyalty: George W. Bush, the White House, and the Education of Paul O’Neill*, Simon & Schuster, New York, 2004.
Swomley, John M., Jr., *American Empire: The Political Ethics of Twentieth Century Conquest*, Macmillan Company, New York, 1970.
Sylla, Richard, „Shaping the US Financial System, 1690-1913: The Dominant Role of Public Finance”, în Richard Sylla,

Richard Tilly şi Gabriel Tortella (ed.), *The State, the Financial System and Economic Modernization* (pp. 249-270), Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
Symonds, Richard, *Oxford and Empire*, Oxford, 1986.
Taylor, Alan M., „Globalization, Trade and Development: Some Lessons from History", *NBER Working Paper*, 9326, noiembrie 2002.
Tesar, Linda, Werner, Ingrid, „The Internationalization of Securities Markets since the 1987 Crash", în R. Litan şi A. Santomero (ed.), *Brookings/Wharton Papers on Financial Services*, The Brookings Institution, Washington, DC, 1998.
Tinker, Hugh, *A New System of Slavery: The Export of Indian Labour Overseas, 1830-1920*, Oxford University Press, Londra/New York/Bombay, 1974.
Todd, Emmanuel, *Après l'Empire. Essai sur la décomposition du système américain*, Gallimard, Paris, 2002.
Tower, John G., „„Foreign Policy for the Seventies", în Anthony Lake, *The Legacy of Vietnam: The War, American Society and Future American Foreign Policy* (pp. 242-255), New York University Press, New York, 1976.
Townsend, Mary Evelyn, *European Colonial Expansion since 1871*, Lippincott, Chicago, 1941.
Trefler, Daniel, „The Case of the Missing Trade and Other Mysteries", *American Economic Review*, 85, 5, decembrie 1995, pp. 1029-1046.
Truman, Harry S., *Memoirs*, vol. 2: *Years of Trial and Hope: 1940-1953*, Doubleday & Company, Inc., Garden City, NY, 1956.
Tucker, Robert W., Hendrickson, David C., *The Imperial Temptation: The New World Order and America's Purpose*,

Council on Foreign Relations Press, New York, 1992.
United States Bureau of the Census, *Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970*, US Government Printing Office, Washington, DC, 1975.
Vidal, Gore, *The Decline and Fall of the American Empire*, Odonian Press, Berkeley, Calif., 1992.
Vonnegut, Kurt, *Slaughterhouse 5*, Vintage, Londra, 2000 (1969) [ed.rom.: *Abatorul cinci*, traducere şi postfaţă de Rodica Mihăilă, Polirom, Iaşi, 2003].
Wallerstein, Immanuel, „Three Hegemonies”, în Patrick Karl O’Brien şi Armand Clesse (ed.), *Two Hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001* (pp. 357-361), Ashgate, Aldershot/Burlington, Vt., 2002.
Washbrook, David, „South Asia, the World System, and World Capitalism”, *Journal of Asian Studies*, 49, 3, august 1990, pp. 479-508.
Webb, Stephen B., „Fiscal News and Inflationary Expectations in Germany after World War I”, *Journal of Economic History*, 46, 3, 1986, pp. 769-794.
Williams, William Appleman, *The Tragedy of American Diplomacy*, World Publishing Company, Cleveland, 1959.
Williams, William Appleman, *Empire as a Way of Life: An Essay on the Causes and Character of America’s Present Predicament along with a Few Thoughts about an Alternative*, Oxford University Press, New York, 1980.
Williamson, Jeffrey G., „Globalization, Convergence and History”, *Journal of Economic History*, 56, 2, 1996, pp. 277-310.
Williamson, Jeffrey G., „Land, Labor and Globalization in the Pre-industrial Third World”, *NBER Working Paper*, 7784,

iulie 2000.
Williamson, Jeffrey G., „Winners and Losers over Two Centuries of Globalization”, *NBER Working Paper*, 9161, septembrie 2002.
Willoughby, general-maior Charles A., Chamberlain, John, *MacArthur, 1941-1951*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1954.
Windschuttle, Keith, „Lengthened Shadows, 1: The Burdens of Empire”, *New Criterion*, 22, 1, septembrie 2003, pp. 4-15.
Wittner, Lawrence S. (ed.), *MacArthur*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1971.
Wolfe, Robert, *Americans as Proconsuls: United States Military Government in Germany and Japan, 1944-1952*, Southern Illinois University Press, Carbondale, Ill., 1984.
Wolfe, Thomas, *Look Homeward, Angel: A Story of the Buried Life*, Bantam, New York, 1970 (1929) [ed.rom.: *Priveşte, înger, către casă*, traducere din limba engleză şi note de Marcel Corniş-Pope, Polirom, Iaşi, 2008].
Woodward, Bob, *Bush at War*, Simon & Schuster, New York/Londra, 2002.
Woodward, Bob, *Plan of Attack*, Simon & Schuster, New York/Londra, 2004.
Yergin, Daniel, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, Simon & Schuster, New York/Londra, 1991.
Zakaria, Fareed, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W.W. Norton & Company, New York, 2003 [ed.rom.: *Viitorul libertăţii. Democraţia neliberală în Statele Unite ale Americii şi în lume*, traducere de Doris Mironescu, Polirom, Iaşi, 2009].

Zelikow, Philip, „The Transformation of National Security: Five Redefinitions”, *National Interest*, 71, primăvara 2003, pp. 17-28.

Zieger, Robert H., *America’s Great War: World War I and the American Experience*, Rowman and Littlefield, Lanham, Md./Boulder, Colo./New York/Oxford, 2000.

Zimmermann, Warren, *First Great Triumph: How Five Americans Made Their Country a World Power*, New York, 2003.

Zwick, Jim, „Mark Twain’s Anti-imperialist Writings in the «American Century»”, în Angel Velasco Shaw şi Luis H. Francia (eds.), *Vestiges of War: The Philippine-American War and the Aftermath of an Imperial Dream, 1899-1999* (pp. 38-56), New York University Press, New York, 2002.

Index[*]

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.